

20189

College Library

॥ उषा ॥

श्री मन्त्राङ्ग भाष्यश्री-
वैदिकपत्रिका ।

प्रवर्धनीय-विज्ञान-विश्व-विद्यालय, सुप्रसन्न-संस्कृत-विद्यालय, दिव्य-विद्या ।
प्रवर्धनीय-विज्ञान-विश्व-विद्यालय, सुप्रसन्न-संस्कृत-विद्यालय, दिव्य-विद्या ।

प्रवर्धनीय-विज्ञान-विश्व-विद्यालय
प्रवर्धनीय-विज्ञान-विश्व-विद्यालय
प्रवर्धनीय-विज्ञान-विश्व-विद्यालय

“यद् भद्रं तन्न आ सुव”

प्रवर्धनीय-विज्ञान-विश्व-विद्यालय
प्रवर्धनीय-विज्ञान-विश्व-विद्यालय
प्रवर्धनीय-विज्ञान-विश्व-विद्यालय

204.105
U.S.A.

॥ सत्यसाम ॥

सत्य सत्यः, भाष्यश्रीः, परमात्मा

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३
तस्मै दाधार भाव्यम् पश्यन् धर्माणि
१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३
ऋतं नि घ्नन् प्र मा सुड ॥

ॐ तस्मै दाधार भावियोम् । प्र । ओम्पाश्रयस्वामी

सूराः । ऋतन्निघ्नन्प्रमा १२१२ । उ । हुम् । आः ।

ति । माडो । व । आः ४५ । नि ॥ १ ॥

सत्यं निहत्य सुखं निहत्य । परसि निर्भयम् ।
तदिह ।

R.M.C. LIBRARY	
Acc. No.	105
Class. No.	U.S.A.
Date:	U.S.A.
St. Card	✓
Cat.	✓
bk. Card.	✓
Checked.	✓

ত্রয়ীসংগ্রহঃ ।

১। এই শিরোনামে ঋক্ (পদ্ম), যজু (গজ) ও সাম (গীতি), এই ত্রিবিধরচনাময়ী চতুঃসংহিতা হইতে এবং সেই সেই ব্রাহ্মণ হইতে, তথা আরণ্যক হইতে কতকগুলি ঋতি সঙ্কলিত করা হইতেছে । ইহা একরূপ ভাবে সঙ্কলন করা হইতেছে, যাহাতে এই সংগ্রহমাত্রের আলোচনা করিলেই সংহিতা, ব্রাহ্মণ ও আরণ্যক নামে সুপ্রসিদ্ধ বৈদিকগ্রন্থসমূহের একরূপ সাধারণ পরিচয় পাওআ যাইবে অর্থাৎ সংহিতাসমূহের মধ্যে কোন্ বেদের সংহিতায় কিরূপ বিষয় সমধিক বর্ণিত রহিয়াছে এবং কোন্ সংহিতার রচনাপ্রণালী কিরূপ ইত্যাদি জ্ঞান জন্মিতে পারিবে । এইরূপ প্রত্যেক ব্রাহ্মণ-গ্রন্থের ও প্রত্যেক আরণ্যক গ্রন্থেরও বিষয় ও রচনা সম্বন্ধে পরিচয় পাওআ যাইবে । বিশেষত নামসমূহের সাধারণ শ্রেণীবিভাগাদিও অবগত থাকিবে না ।

২। এই সংগ্রহের ভূমিকা বা পরিচায়িকা বিজ্ঞপ্তিখানিও কিঞ্চিৎ বিস্তৃতভাবে লিখিতে ইচ্ছা করিয়াছি ; এমন কি, তাহার সহিত এই সংগ্রহটুকু বিশেষ মনোনিবেশ সহ অধ্যয়ন করিলে চারিবেদের সকল শাখার সর্ববিধগ্রন্থেরই স্থূল স্থূল বিষয় ও রচনাদি সম্বন্ধে একরূপ আভাস অবগত হইতে পারিবে ।

৩। ইহা অংশদ্বয়ে বিভক্ত করা হইতেছে ; প্রথম অংশে মূল ও ভাষ্য এবং অপর অংশে টীপনী ও বঙ্গানুবাদ থাকিবে । টীপনীর মধ্যে ব্যাখ্যাস্তর, ভাষ্যে প্রকাশিত ঋত্যাতির স্থান-নির্দেশাদি ও সম্পাদকীয় মন্তব্য প্রভৃতি প্রকাশিত হইবে এবং বঙ্গানুবাদ, প্রথমে কেবল শব্দগুলির অর্থানুসারে থাকিবে, তৎপরে অতি সরলভাষায় তাহাই সুবিস্তৃত করাও যাইবে ।

৪। যদি ইহা অভিপ্রায়ানুরূপ সম্পন্ন হইয়া উঠে, এবং আমার ও উমার জীবন, আরও কিছুদিন অব্যাহত থাকে, তবে “উপনিষৎসংগ্রহঃ” এবং “দর্শনসংগ্রহঃ”ও এইভাবে প্রকাশ করিবার ইচ্ছা আছে ॥

॥ त्रयीसंग्रहसूचना ॥

अथात्र ऋग्यजुस्सामेतित्रयीरचितसंहिताचतुष्टयात्, तद्वा-
ङ्मणचतुष्टयाच्च, तदीयारण्यकचतुष्टयादपि, निदर्शनभूतमन्त्रा-
दीनि सभाष्याण्येव संगृह्य प्रकाशयन्ते । यथा चेतस्संग्रहपाठा-
दनधोतवेदविद्यानां मपि गुरुरूपदेश मन्त्रैरेव भवेद् वेदपदार्थ-
बोधः, तथैव यतितथ्य मिति धियाय मारब्धः । अतोऽस्य व्याख्या-
न्तरादिज्ञापिकां टीप्पनीम्, सुगमानुवादम्, किञ्चित्परिचा-
यिका मुपक्रमणिकाश्च प्रणीय काशितु मपीहेच्छा विद्यते ॥

— — —

॥ शरीरमनसोः स्वास्थो जलञ्च हेतुः ॥

नैतदधुनैव विज्ञातम्,— स्नानीयपानीयोदकदोषादपि
शरीरमानसरोगाः सञ्जायन्ते इति ; पुराप्यासीदेवैतन्निर्णीतम् ।
अतएवैवं श्रूयते सामवेदीयसमावर्त्तनसंस्काराङ्गस्नापनमन्त्रेष्वि-
मावपि (१, ७, १ ; २)—

“ये अप्सस्तरन्मयः प्रविष्टा गोष्ठ्य उपगोष्ठ्यो मरुको मनोहाः ।

खलो विरजस्तनूदूषिरिन्द्रियहा अति तांक्षृजामि ॥ १ ॥

यदपां घोरं यदपां क्रूरं यदपा मशान्त मति तक्षृजामि ॥ २ ॥”

अत्र प्रथममन्त्रे येऽष्टावल्गयो दोषकारिण उक्ताः, ते प्राय-
स्तथाविधा एव पारस्करगृह्ये च स्मृताः ; अथर्वसंहितायां मपि
श्रुतास्तदभिप्रायमोषकास्तद्विधाः शब्दाः । द्वितीयमन्त्रे च यानि
जलदूषणान्युक्तानि, तान्यप्याथर्वणिकाः समामनन्ति ; तथा-
द्यन्तु यथायथम्, द्वितीयतृतीये नामतः परिवर्तयन्निति विशेषः ।
परं महो एषा मर्था न कापुर्पादिष्टा दृश्यन्ते ! तदस्य निरुक्तादि-
साहाय्यतो यावद्भवगम्यते तावदेवेह वर्णयामः ।—

मन्त्रस्थपदानि	अर्थाः	शारीरदोषाः	मानसदोषाः
१ गोह्यः	संवरणयोग्यः ;	उच्चैर्वाक्प्रयोगः ,	क्रोधश्च ।
२ उपगोह्यः	आलिङ्गनयोग्यः ;	रथक्षोभः ,	मोहश्च ।
३ मरुकः	मृगभावः ;	अतिचङ्क्रमणम् ,	मदश्च ।
४ मनोहाः	मनःक्षोभकम् ;	अत्यशनम् ,	लोभश्च ।
५ खलः	पक्षापक्षयोर्विवादमूलम् ;	अजीर्णम् ,	मात्सर्यश्च ।
६ विरुजः	विशेषरोगकृत् ;	अहितभोजनम् ,	अतिचिन्ता च ।
७ तनूदूषिः	धातुदूषणम्	दिवास्वप्नः ,	कुचिन्ता च ।
८ इन्द्रियहाः	इन्द्रियाणामसामर्थ्यहेतुः ;	अतिमैथुनम् ,	कामश्च ।
९ घोरम्	प्रवृद्धे कफः ;	ह्योनयोगः ,	अप्रवृत्तिश्च ।
१० क्रूरम्	पित्ताश्रय-कफः ;	मिथ्यायोगः ,	दुष्टप्रवृत्तिश्च ।
११ अशान्तम्	वाताश्रय-कफः ;	अतियोगः ,	अतिप्रवृत्तिश्च ।

प्रसिद्धं चेतत् देशभेदादेव नराणां शारीरबलाबलभेदो मानस-
प्रकृतिभेदोपजायेत; नूनं तत्र जलवायुप्रकृतिभेद एव निदानम् ।
शरीरेषु श्लेष्मस्वरूपेणावतिष्ठते जलम्, पित्तस्वरूपेणाग्निः, वात-
स्वरूपेण वायुः ; तत्र कफाश्रितावेव पित्तवाताविति चार्थ-
विकित्ताशास्त्राणां सिद्धान्तः प्रतीयते ; “अतोऽवलम्बकः श्लेष्मा
(वाग् ० १, १२)”—इत्येवमादिवचनात् ।

अतः समावर्तनादिज्ञानाय गोह्यादिदोषशून्य मेव जल-
मानेयम्, मन्त्रप्रभावतः संशोधैव तथाविधं करणीयं वेति समा-
न्नातो मन्त्रो ‘ये अप्रसन्तः’-इति, ‘यदपां घोरम्’-इति च ।

गोह्याद्यष्टानां पदानां मग्निवाचकत्वं तत्तज्जनकरूपलक्ष्यार्थ-
लक्षकत्वं चेद्वाङ्मन्त्रव्यम् ; तथैव तात्पर्योपपत्तेः ; तात्पर्यानुप-
पत्तिप्रतिसन्धान मेव हि लक्षणावीज मिति सिद्धान्तः । तदेवं
‘गोह्यः’ = गोह्यजनकः = ‘अग्निः’ = जलौघवाष्पविशेषः, बोद्धव्यः

পাং মধ্যে, ত মতিসৃজামি পরিত্যজামি ; মন্ত্রপ্ৰভাবতঃ দূর-
 যামি ; অথবা তাদৃশস্থানৈর্গৃহণং যথা ন স্যাৎ তথৈব চেष्टে ;
 তাদৃশস্থানেদূরীভাব মেবেশ্বরং প্রার্থয়ে বৈতথ্যঃ ফলিতঃ ।
 অথ দ্বিতীয়মন্ত্রীয়ঘীরাদিপদানং চ তদুভাবেষু লক্ষণা-
 ণীকার্য্য, জন্মজনকभावस्येह षष्ठार्थः । तथा चाब्जन्यो यो
 रभावः, अब्जन्यो यः क्रूरभावः, अब्जन्यो यस्याशान्तभावः,
 प्रां त्रिविधाना मपि दोषभावाना मस्य ज्ञानार्थं सुपस्थितस्य
 रोरनाविर्भावः प्रार्थतेऽनेन मन्त्रपाठेन । तदेवं 'घोरम्' अब्-
 न्यो यो घोरभावः प्रवृद्धैकफलरूपतया घातुकभावः, यतश्च
 न सोऽप्रवृत्तिः, तथा इन्द्रियाणां च विषयेषु हीनयोगः अयोगी
 यते, तादृशभावस्य निराकरणप्रार्थनं सम्पद्यते । एव मेवे-
 त्तरत्रापि ज्ञेय मित्यलं धीमत्सु दिग्दर्शनायेति शम् ॥

সামবিদ্যার্থীগণের পাঠ্য ।

বাঁহারা সামবেদে বিশেষ অভিজ্ঞতা লাভ করিতে ইচ্ছা করেন;
 শেষত বাঁহারা আমার বৈদিকবিদ্যালয়ে সামবেদ অধ্যয়ন করিতে-
 ন, তাঁহাদের পঞ্চবর্ষমাত্রেই ইষ্টসিদ্ধির জন্য নিম্নলিখিত গ্রন্থগুলি
 ঠা নিগ্নয় করা হইয়াছে ।

প্রথম বর্ষের পাঠ্য ।

কৌথুমাসিকপদ্ধতিঃ (সঙ্কাসূত্রাদি-অনুসারে সংগৃহীত) ।

কৌথুমস্মানপদ্ধতিঃ (স্মানসূত্রানুসারে সংগৃহীত) ।

সূক্ত-চতুষ্টয়ম্ (বিষ্ণুসূক্ত, পুরুষসূক্ত, শ্রীসূক্ত ও দেবীসূক্ত) ।

নামসংগ্রহঃ (যে নামগুলি সামবেদীর অবশ্য জ্ঞাতব্য) ।

দ্বিতীয় বর্ষের পাঠ্য ।

শাস্তিপাঠঃ (পূর্বাচার্য্য-সংগৃহীত ও প্রচলিত) ।

গোভিলগৃহসূত্রম্ (বিবাহসংস্কারাদি-বিধায়ক) ।

॥ বৈদিকপত্রিকা ॥

৭। (গৃহ্য)- মন্ত্রব্রাহ্মণম্ (ছান্দোগ্য ব্রাহ্মণের অধ্যায়দ্বয়মাত্র)

৮। (শ্রোত)- মন্ত্রব্রাহ্মণম্ (প্রৌঢ়ব্রাহ্মণের অধ্যায়িকমাত্র)।

তৃতীয় বর্ষের পাঠ্য।

৯। শিক্ষাচতুষ্টয়ম্ (নারদীয়া, লোমশী, গৌতমী ও মাণ্ডুকী)।

১০। ব্যাকরণম্ (পাণিনির বৈদিকপ্রক্রিয়া, মৎকৃত বৃত্তির সহিত)

১১। নিরুক্তদ্বয়ম্ (মৎকৃত টীপ্লনীসহ, সটীক নিঘণ্টু ও যাস্কীয়)

চতুর্থ বর্ষের পাঠ্য।

১২। ছান্দোগ্যারণ্যকম্ (ভাষ্য ও বঙ্গানুবাদদ্বয় সহ মুদ্রিত)।

১৩। ছান্দোগ্যোপনিষৎ (ভাষ্যাদি ও গুরুপদিষ্টগৃহ্যোপদেশ সহ)

পঞ্চম বর্ষের পাঠ্য।

১৪। প্রাতিশাখ্যম্। সামবেদে বিজ্ঞতা লাভ করিতে হইবে

১৫। ঋকতন্ত্রম্। এ গ্রন্থগুলিরও অধ্যয়ন নিতান্ত আবশ্য

১৬। সামতন্ত্রম্। কিন্তু গ্রন্থগুলি নিতান্ত ক্ষুদ্র ও সুগম ন

১৭। অক্ষরতন্ত্রম্। সূত্ররাং সকলগুলির সম্পূর্ণাধ্যয়ন ছাত্রা-

১৮। পঞ্চবিধসূত্রম্। বস্তুয় স্বল্পকালের মধ্যে হইবেই না পরে

১৯। সামান্তসূত্রম্। বর্ষেকের মধ্যে দিকপ্রদর্শনস্বরূপে কোন

২০। নিদানসূত্রম্। কৈর্নি অংশ অধীত হইতে পারিবে এবং

২১। অনুপদসূত্রম্। অর্থবোধের সংক্ষেপে অবগত হইলে পরে

২২। ঔকারত্রয়োগঃ। গুরুপদেশের আর অপেক্ষাও থাকিবে না।

শিক্ষিতসমাজে, বলা বাহুল্য বেদের সহিত দর্শনশাস্ত্রাধ্যয়ন প্রয়োজনীয়। অতএব ষাঁহারা বেদাধ্যয়নের সহিত দর্শনশাস্ত্রাধ্যয়নে সমর্থ, তাঁহারা প্রথমতঃ স্ত্রী বা সাংখ্য, দ্বিতীয়ে বৈশেষিক বা পাতঞ্জল, তৃতীয়ে ও চতুর্থে বেদান্ত এবং পঞ্চম বর্ষে মীমাংসা অধ্যয়নও করিতে পারেন।

সকল বেদই ভাগদ্বয়ে বিভক্ত; মন্ত্র ও ব্রাহ্মণ। সামবেদের মন্ত্রভাগও ভাগদ্বয়ে বিভক্ত; ছন্দঃ ও গান। ছন্দো নামে তিনখানি গ্রন্থ অধীত হইয়া থাকে। একমাত্র ঐ গ্রন্থত্রয় পদপাঠ্যাদির সহিত

॥ अथ गृह्यसंग्रहः ॥

(गोभिलीयगृह्यपरिशिष्टविशेषः)

॥ भगवता गोभिलाचार्यपुत्रेण प्रणीतः ॥

॥ श्रीसत्यव्रतशर्माणा अङ्गाशितः ॥

CALCUTTA.

Printed by Mohendra Nath Sircar.

16—1, GHOSH'S LANE, SATYA PRESS.

1891.

॥ संचिप्तविज्ञापनम् ॥

— ० —

अथ वाक्यार्थज्ञानं सुगमयितुम्, कृत्वा दीपं निवासितम् ।
ग्रन्थान्तरविरोधं मपगमयितुं वा पाठाः संशोधनीया इति धिया
नात्र काष्ठीकतमोऽंशः परिवर्त्तितः ; प्रकृतपाठानां प्रकृष्टना
येव मन्त्रिचवरमुष्मादितस्याप्युपरापादनारम्भात् । “संव
१५६७ वर्षीयचैत्रपौर्णमास्यां शृष्टदिने लिखितं” गुरुपरम्परया
पठितं मेव पुस्तकं मस्य प्रधानादर्शकतत्वेति शम् ॥

॥ श्रीसत्यव्रतशर्मा ॥

॥ कश्चिकाता । संवत् १९४१ ॥

॥ अथ गृह्यासंगृहः ॥

॥ अथ प्रथमप्रपाठकः ॥

॥ ॐ नमः सामवेदाय ॥

ॐ अथातः संप्रवक्ष्यामि यदुक्तं पद्मयोनिना ।
ब्राह्मणानां हि तार्थाय संस्कारार्थं तु भाषितम् । १
लौकिकः पावको ह्यग्निः प्रथमः परिकीर्तितः ।
अग्निस्तु मारुतो नाम गर्भाधाने विधीयते । २
पुंसवने चान्द्रमसः शुक्लकर्मणि शोभनः ।
सौमन्ते मङ्गलो नाम प्रगल्भो जातकर्मणि । ३
नाम्नि च पार्थिवो ह्यग्निः प्रशने च शुक्लस्थया ।
सभ्यनामाथ चूडे तु व्रतादिषु समुद्भवः । ४
विदाने सूर्यनामा तु केशान्ते ह्यग्निरुच्यते ।
विश्वानरो विसर्गे तु विवाहे योजकः स्मृतः । ५
चतुर्थ्यान्तु शिखी नाम धृतिरग्निस्तथापरे ।
आवसथ्ये भवो ज्ञेयो वैश्वदेवे तु पावकः । ६
ब्रह्मा वै गार्हपत्ये स्याददीश्वरो दक्षिणे तथा ।
विष्णुराहवनीये स्यादग्निहोत्रे त्रयोऽग्नयः । ७

लक्षहोमे वज्रिर्नाम कोटिहोमे हुताशनः ।
 प्रायश्चित्ते विधिश्चैव पाकयज्ञे तु साहसः । ८
 देवानां हव्यवाहस्तु पितॄणां कव्यवाहनः ।
 पूर्याहुत्यां मृडो नाम शान्तिके वरदस्तथा । ९
 पौष्टिके बलदश्चैव क्रोधाग्निश्चाभिचारके ।
 वश्यार्थे कामदो नाम वनदाहे तु दूतकः । १०
 कोष्ठे तु जठरो नाम क्रव्यादो मृतभक्षणे
 समुद्रे वाङ्मो ज्ञेयः क्षये संवर्त्तको भवेत् । ११
 एतेऽग्नयः समाख्याताः श्रावयेद् ब्राह्मणः सदा ।
 सप्तचिह्नशतिर्विख्याता ज्ञातव्यास्तु द्विजेन तु । १२
 सप्त जिह्वाः स्फुरन्त्येता हुताशनमुखे स्थिताः ।
 याभिर्हव्यसमश्नन्ति हुतसम्यग् द्विजोत्तमैः । १३
 सुलोहिता चैव सुधूमवर्णा ।
 स्फुलिङ्गिनी चैव शुचिस्निता च
 लेलायमाना इति सप्त जिह्वाः । १४
 देशान्तिके द्विगुणा पौष्टिके च ।
 तिस्रोऽभिचारिण्यस्ते विश्वघ्नाः । १५
 एताश्चेत्ता विशेषेण ज्ञातव्यास्तु द्विजेन वै ।
 आहुतयैव तु हेतव्यं यो यत्र विहितो विधिः । १६

अविदित्वा तु यो ह्यग्निं होमयेदविचक्षणः ।

न हुतं न च संस्कारो न च कर्मफलं भवेत् । १७

ज्ञात्वा स्वरूपं मान्यं योऽन्तराराधनं चरेत् ।

ऐहिकामुष्मिकैः कामैः सारथिस्तस्य पावकः । १८

निःसंशयकरैरर्थैः पुत्रशिष्यहितैषिणा ।

गोभिलाचार्यपुत्रेण कृतं शास्त्रं सुनिश्चितम् । १९

~~सप्तजिह्वा-मुखं~~ वक्ष्ये यदुक्तं पद्मयेनिना ।

सप्तजिह्वाप्रमाणान्तु प्रादेशं परिकीर्तितम् । २०

प्रमाणं चतुरस्रञ्च वर्तुलं मुखमण्डलम् ।

यदर्थं हूयते वज्जी तां जिह्वां परिकल्पयेत् । २१

कराली धूमिनी श्वेता लोहिता धातिलोहिता ।

सुपर्णी पद्मरागी च सप्तैताः परिकीर्तिताः । २२

करालीं राक्षसाश्नन्ति धूमिनीं मनुष्यस्य ।

श्वेतां नागाः समश्नन्ति पिशाचो लोहितां तथा ।

पुहालोहितां गन्धर्वाः सुपर्णीञ्च यमस्तथा । २३

पद्मरागी च विख्याता दिव्या जिह्वा हुताशने ।

तस्यान्तु होमयेन्नित्यं सुसमिद्धे हुताशने । २४

विधूमे लेलिहाने च होतव्यं तन्तसिद्धये ।

न धूमो न तथा ज्वाला विशुद्धोष्णविचक्षुषा । २५

प्रभया भाति यद्वैव भगवांस्तत्र तिष्ठति ।

तत्र पृष्ठांहुतिं दद्यात्सर्वकामप्रसिद्धये । २६
 मारुणी राक्षसी रौद्री क्रव्यादौ ब्रह्मराक्षसी ।
 स्थूलजङ्घा कराली च वज्रहस्ता तथैव च ।
 यमदूती च विज्ञेया इतोताः समिधाः नव । २७
 विशोष्मा विदला क्रवा वक्रा स्थूला कृशा विधा ।
 कृमिदष्टा च दीर्घा च वर्जनीयाः प्रसिद्धाः ।
 विशोष्माऽऽयुःक्षयं कुर्याद विदला व्याधिरुक्ता ।
 क्रवा मृत्प्रकरी रौद्री दुर्भगत्वन्तु वक्राया ।
 विघ्नानि कुरुते स्थूला कृशा च रिपुवर्जनी ।
 विधा नाशयते ह्यर्थं भार्यां च प्रियवासवान् । ३०
 कीटदंष्टातिभयं दीर्घा चैव सुतान् हरेत् ।
 तस्मात्सर्वप्रभेदेन वर्जनीयाश्च वर्जयेत् । ३१
 अकृशा चैव न स्थूला अशाखा चापलाशिनी ।
 सञ्जीरा नाधिका न्यूनाः समिधः सर्वकामदाः । ३२
 गृह्याकर्मसु सर्वेषु होत्रे प्रतिविधिं ध्रुवम् ।
 क्रमशः सम्प्रवक्ष्यामि यो यत्र विहितो विधिः । ३३
 अनुद्भिन्नपदार्थानि गृह्यावाक्यानि यानि तु ।
 तेषां वक्ष्यामि सिद्ध्यर्थं श्लोकैः संग्रहसंग्रहैः । ३४
 पत्न्याः पुत्राश्च कन्याश्च जनिष्याश्चापरे सुताः ।
 गृह्या इति समाख्याता यजमानस्य दायकाः । ३५

तेषां संस्कारयोगेन शान्तिकर्म क्रियासु च ।

आचार्यविहितः कल्पस्तस्माद् गृह्या इति स्थितिः । ३६

भूमेः समूहनं कृत्वा गोमयेनोपलिप्य च ।

द्रव्याण्युत्तरतः स्थाप्य वृषौ कुर्यादुदङ्मुखीम् । ३७

गोचर्ममात्रं कुर्वीत चतुरस्र मनूषरे ।

सर्वतोऽरतिमात्रं स्यात् सायं प्रातस्तु होमयोः । ३८

~~चमनेकपलं~~ यत्र गवां तिष्ठति संवृतम् ।

बालवत्सप्रसूतानां गोचर्म इति तं विदुः । ३९

षट् पञ्च चतुरो वापि त्रयो द्वौ वा शफौ स्मृतौ ।

गोचर्म इति शब्दोऽयं विधियोगे निपात्यते । ४०

प्राग्ग्रीवं ब्रह्मवर्चस्य मुदग्ग्रीवं यथात्तमम् ।

पित्रा दक्षिणतो नीचं प्रतिष्ठात्तु कर्त्तव्यम् । ४१

वरं गान्तु विजानीयाच्चतुर्वर्षं मिति स्थितिः ।

दक्षिणानां विशिष्टं वै वरं त मपरं विदुः । ४२

तुर्मष्टिर्भवेत् किञ्चित् पुष्कलं च चतुर्गुणम् ।

पुष्कलानि च चत्वारि पृष्ठपात्रं विधीयते । ४३

यत्र द्रव्यसमाहारे भोजनाचमने तथा ।

जपे वा होमकाले वा दक्षिणं बाहु मुद्धरेत् । ४४

होमः प्रतिग्रहे दानं भोजनाचमनानि च ।

अवहिर्जानु कर्माणि साङ्गुष्ठान्येव माचरेत् । ४५

आरम्भः सर्वहोमानां माहुर्यज्ञविदो जनाः ।
 लक्षणं तत्प्रवक्ष्यामि प्रमाणं दैवतं च यत् । ४६
 न नखेन न काष्ठेन नाश्मना मृगमयेन वा ।
 प्रोल्लिखेल्लक्षणं विप्रः सिद्धिकामस्तु यो भवेत् । ४७
 नखेन कुनखी चैव काष्ठेन व्याधि मिच्छति ।
 अश्मना धननाशः स्यान्मृगमयेन कलिर्ध्रुवम् । ४८
 फलेन फलिनी चैव पुष्पेण श्रिय मिच्छति ।
 पर्श्वेन धनलाभः स्याद्दीर्घमायुः कुशेन तु । ४९
 तस्मात् फलेन पुष्पेण पर्श्वेनाथ कुशेन वा ।
 प्रोल्लिखेल्लक्षणं विप्रः सिद्धिकामस्तु कर्मसु । ५०
 सत्यं भूमौ प्रतिष्ठाप्य प्रोल्लिखेद्वज्रिणेन तु ।
 तावद्वात्यपयेत्पाणिं यावदग्निं निधापयेत् । ५१
 प्राकृक्कृत् पार्थिवी लेखा आग्नेयी चाप्यदक् ऋता ।
 प्राजापत्या च ऐन्द्री च सौमी च प्राकृक्कृता ऋता । ५२
 उत्तरं गृह्य रेखाभ्योऽरत्निमात्रे निधापयेत् ।
 द्वारमेवन्तु द्रव्याणां प्रागुदीच्यां दिशि ऋतम् । ५३
 पार्थिवी चैव सौमी च लेखे द्वे द्वादशाङ्गुले ।
 एकविंशतिराग्नेयी प्रादेशिन्ये उभे ऋते । ५४
 षडङ्गुलान्तराः कार्या आग्नेयी संहितास्तु याः ।
 पार्थिवायास्तु लेखायास्तिस्रस्ता उत्तरोत्तराः । ५५

शुक्लवर्णां पार्थिवी स्यादाग्नेयी लोहिता भवेत् ।
 प्राजापत्या भवेत् कृष्णा नीला मैन्द्री विनिर्दिशेत् ।
 पीतवर्णा च सौम्यो स्याल्लेखानां वर्षलक्षणम् । ५६
 एष लेखविधिः प्रोक्तो गृह्याकर्मसु सर्वसु ।
 सूक्ष्मास्ता ऋजवः कार्या लेखास्ताः सुसमाहिताः । ५७
 एतानि तत्त्वतो ज्ञात्वा गृह्याकर्मणि कारयेत् । ५८
 विष्णुपादवरिक्रान्ता वाराहेणोद्धृता च या ।
 शुचिर्मेध्या च पूता च किमर्थं मुपलिख्यते । ५९
 इन्द्रेण वज्राभिहतः पुरा वृत्रो महासुरः ।
 मेदसा तस्य संक्लिन्ना तदर्थं मुपलिख्यते । ६०
 मेदं मुद्ध्यमाणस्य शेषं यत्किञ्च तिष्ठति ।
 अन्तर्धानं मृदा चैव दीयते वेदनिश्चयः । ६१
 द्यूते च व्यवहारे च प्रवृत्ते यत्कर्मोणं ।
 यानि पश्यतु दासीनः कर्ता तानि न पश्यति । ६२
 एकः कर्मनियुक्तः स्याद् द्वितीयस्तन्वधारकः ।
 तृतीयः प्रश्नं प्रब्रूयात्ततः कर्म समाचरेत् । ६३
 कपालैर्भिन्नपात्रैर्वा न त्वामैर्गोमयेन च ।
 अग्निप्रणयनं कार्यं यजमानभयावहम् । ६४
 अल्पः प्रणौतो विच्छिन्नोऽसमिद्धश्चापरिश्रुतः ।
 त्वरया पुनरानीतो यजमानभयावहः । ६५

तस्माच्छुभेन पात्रेण अविच्छिन्नाकृतं बहु ।
 अग्निप्रणयनं कुर्याद् यजमानसुखावहम् । ६६
 शुभं पात्रं तु कर्त्तव्यं यजमानसुखावहम् । ६७
 शुभं पात्रं तु काण्डस्य स्यात्तेनाग्निं प्रणयेद्बुधः ।
 तस्याभावे शरावेण नवेनाभिसुखञ्च तम् । ६८
 सर्वतः पाणिपादान्तः सर्वतोऽक्षिशिरोमुखः ।
 विश्वरूपो महानग्निः प्रणीतः सर्वकर्मसुतामसः
 (प्रोक्षणाभ्युक्षणाभ्याञ्च लक्षणोल्लिखननेन वा ।
 प्रणीताग्निः प्रकर्त्तव्यो विधिवद्व्यक्तिको भवेत् ।)
 न वस्त्रेण धमेदग्निं न शूर्पेण न पाणिना ।
 मुखेनापधमेदग्निं मुखाध्येषोऽध्यजाय । ७०
 वस्त्रेण तु भवेद् व्यधिः शूर्पेण धननाशनम् ।
 पाणिनाऽऽमृतं मादत्ते मुखेन सिद्धिभाग्भवेत् । ७१
 उदितेऽनुदितेचैव समयाध्युषिते तथा ।
 सर्वथा वर्त्तते यच्च द्वितीयं वैदिकी श्रुतिः । ७२
 रात्रेः षोडशमे भागे ग्रहचक्रभूषिते ।
 अनुदयं विजानौयाद्भोमं तत्र प्रकल्पयेत् ॥ ७३
 ततः प्रभातसमये नष्टे नक्षत्रमण्डले ।
 रविविम्बं न दृश्येत समयाध्युषितं स्मृतम् । ७४
 रेखामातन्तु दृश्येत रश्मिभिश्च समन्वितम् ।

अन्त्या समिद्धिवाहश्च विभागः परमेष्ठिनः । ७६

परमेष्ठो विभक्तश्च जहुयादक्षतान् सकृत् ।

प्रातस्तूणीं घृतं वापि प्रातराहुतुपक्रमः । ७७

आश्वत्थीन्तु शमौगर्भा मरणिं कुर्वीत सीत्तराम् ।

उरोदीर्घां रत्निदीर्घां चतुर्विंशङ्गुलां तथा ।

चतुरङ्गुलोच्छ्रितां कुर्यात् पृथुत्वेन षडङ्गुलाम् । ७८

अष्टाङ्गुलः प्रमन्यः स्याच्चावष्ट स्यात् द्वादशाङ्गुलम् ।

आविली द्वादशैव स्यादेतन्मन्यनयन्त्वकम् । ७९

मूलादष्टाङ्गुलं मुत्सृज्य त्रीणि त्रीणि च पार्श्वयोः ।

देवयोनिः स विज्ञेयस्तत्र मय्यो हुताशनः । ८०

मूलादष्टाङ्गुलं त्यक्त्वा अग्रात् द्वादशाङ्गुलम् ।

देवयोनिः स विज्ञेयस्तत्र मय्यो हुताशनः । ८१

खादिरोपरत्निदीर्घः स्यात् सुवोऽङ्गुष्ठपर्ववत् ।

पाणीं स्त्र च बाहुमात्रौ पाणितलाकारपुष्कराम् । ८२

अग्निलां त्वग्र्ये कुर्वीत मेक्षणां स्त्र कुक्षुवादिवत् ।

शङ्कुश्चैवोपवेशश्च द्वादशाङ्गुलं वृष्यते । ८३

नवैः शोभनैरगर्भं पवित्रन्तु कुशाग्रजम् ।

ललाटाञ्चिवुकं प्राहुर्बाहुमात्राः परिधयः । ८४

दौघान्नौ विस्फुलिङ्गं वने दग्धेषु दारुषु ।

न च संस्कारदोषोऽस्ति तथा चरुं कपालयोः । ८५

लेखनाभाक्षणे कृत्वा निहितेऽग्नौ समिद्धयेत् ।
 ततो भूमिग्रहं कृत्वा कुर्यात् परिसमूहनम् । ८६
 ब्रह्माणं मुपसङ्कल्प्य चरुशपणं मारभेत् ।
 ब्रह्माणं स्तरणं कुर्याच्चरुयंत्रं न कल्पितः । ८७
 ब्रह्मविष्टरयोश्चापि सन्देहे समुपस्थिते ।
 ऊर्ध्वकेशो भवेद्ब्रह्मा लम्बकेशस्तु विष्टरः । ८८
 कतिभिस्तु कुशैर्ब्रह्मा कतिभिर्विष्टरः स्मृतः ।
 पञ्चाशद्भिः कुशैर्ब्रह्मा तदर्धेन तु विष्टरः । ८९
 उदग्धारा मविच्छिन्ना मग्निं मारभ्य दक्षिणम् ।
 दद्याद्ब्रह्मसनस्थाने सर्वकर्मसु नित्यशः । ९०
 एकाम्नौ पितृयज्ञं च ब्रह्माणं नोपकल्पयेत् ।
 सायं प्रातश्च होमेषु तथैव बलिकर्मसु । ९१
 यवत्रैकदातं ज्ञयं तृणुलादि कृताकृतम् ।
 ओदनन्तु कृतं विघातं न तस्य करणं पुनः । ९२
 सौमन्ते दर्भपिञ्जल्यस्त्रिस्तम्भैस्त्रिस्तम्भैश्च ।
 त्रिभिः श्वेतैश्च शतलैः प्रोक्तो वीरतरः शरः । ९३
 दिशाश्च विदिशाश्चैव यत्र नोक्ता विचारणा ।
 “सर्वतः” तत् शब्दोऽयं त्रिभिर्योगे निपाक्यते । ९४
 विहितप्रतिषिद्धाश्च प्रणीतां नोपकल्पयेत् ।
 वैष्णवाद्यं जपेन्मन्त्रं प्रपदञ्चैव यज्ञवित् । ९५

परिधीएस्तु न कुर्वीत गृह्याकर्मसु याज्ञिकः ।
 उदकाञ्जलयस्तिस्रस्ते वै परिधयः श्रुताः । ६६
 सर्वेषां मेव होमानां समिदादौ विधीयते ।
 कर्मान्ते चैव मेव स्यात् स्वाहां तत् न कारयेत् । ६७
 इधमष्टादश दारु प्रवदन्ति विचक्षणः ।
 दर्शं च पौर्णमासी च क्रियास्वन्यासु विप्रशतिः । ६८
 प्रादेशसम्पन्नं कुर्वीत मेक्षणं समिधस्तथा ।
 इधमः समानवृक्षाणां द्विप्रादेशप्रमाणतः । ६९
 प्रागग्राः समिधो देयास्ताश्च काम्येष्वपाटिताः ।
 शान्त्यर्थेषु सशक्ताः द्रां विपरीता जिघांसति । १००
 इधमः सन्नहनादानं चरुश्रपणं मेव च ।
 तूष्णीं मेतानि कुर्वीत समं च इधमः सद्देद । १०१
 आचार्य्यानुमतं वाक्यं मेकीयं गृह्यते क्वचित् ।
 शेषाण्येकीयवाक्यानि आचार्य्यी न पशंसति । १०२
 इध्याणां मुपकृप्तानां होमीयानां यथाविधि ।
 प्रसिञ्चेन्मेक्षणं कुर्यादङ्गिरभ्युक्षणं मेव च । १०३
 पवित् मन्तरे क्त्वा स्थाल्या माज्यं समावपेत् ।
 एतत् सम्पूयनं नाम पञ्चादुत्पवनं स्मृतम् । १०४
 अग्निना चैव मन्त्रेण पवित्रेण च चक्षुषा ।
 चतुर्भिरेव यत् पूतं तदाज्यं मित्वरहृतम् । १०५

घृतं वा यदि वा तैलं पयो वा दधि यावकम् ।
 आज्यस्थाने नियुक्तानां माज्यशब्दो विधीयते । १०५
 आज्यानां सर्पिरादौनाः संस्कारे विधिर्नोदितः ।
 अनधिश्चयणं दध्नः शेषाणां श्रयणं स्मृतम् । १०७
 यथा सीमन्तिका नारो पूर्वगर्भेण संस्कृता ।
 एव माज्यस्य संस्कारः संस्कारे विधिर्नोदितः । १०८
 आज्यस्य हविषां चैव आज्ये पूर्वक्रियाविधिः ।
 तस्य सम्पवनं पूर्वं चरोः पर्युक्षणं परम् । १०९
 पाणिना मेक्षणेनाथ सुवेणैव तु यद्विधिः ।
 हूयते चानुपस्तौर्य्य उपघातः स उच्यते । ११०
 यदुपघाति जुहुः चरावाज्यं समावपेत् ।
 मेक्षणेन तु श्लोतव्यं नान्यभागा न स्विष्टकृत् । १११
 हुत्वाज्यं परिश्रेय्य यदू द्रव्यं मुपकल्पितम् ।
 सुवेणैव तु तत् स्पर्ष्टं सम्पातं चैव तं विदुः । ११२
 स्थालीपाकादृतान्यत्तु यत्र संज्ञा निपात्यते ।
 तत्राज्यभागौ हुत्वैव सुच मास्तीर्य्यावदति । ११३ ।

इति गोभिलाचार्यपुत्रप्रणीते गृह्यसङ्ग्रहे

प्रथमः प्रपाठकः समाप्तः ॥

स्मृत्यो न प्रचिन्वीयात् यातयामं स्मृतं स्मृतम् ।
 स्मृतशेषात्ततो गृह्य यज्ञवास्तुक्रिया तथा । १
 यज्ञवास्तुक्रियां कृत्वा विधिदृष्टेन कर्मणा ।
 आज्यधारासुविच्छिन्नां जुहुयात् सार्वकामिकोम् । २
 सायंप्रातर्वैश्वदेवे पितृयज्ञे तथैव च ।
 कम्बुके गोमये नित्यं व्रतानां समिधामु च । ३
 चैत्ये यूपे ब्रीहियवे भूमावप्सु च याज्ञिकैः ।
 व्याहृतीर्न प्रयोक्तव्या यज्ञवास्तुक्रिया तथा । ४
 चरवे यो विधिः प्रोक्तः स यज्ञवृत्तिर्निश्चयः ।
 बलिं तेभ्यो न कुर्वीतापसिद्ध्यर्थं यज्ञो न हरेत् । ५
 यत्र मन्वा न विद्यन्ते व्याहृतीस्तु योजयेत् ।
 मन्वाणा मेव चादेशे मन्वात् कर्म समाचरेत् । ६
 भूमादया व्याहृतयो वेदेभ्यो निःसृताः पुरा ।
 महत्त्वं व्याहृतित्वञ्च प्राप्ताः स्वेनैव कर्मणा । ७
 ॐकारजननात्तासां महत्त्वं परिभाष्यते ।
 व्याहृत्या व्याहृतित्वञ्च तेन त्रैविद्यतां ययुः । ८
 ॐकारश्चाथशब्दश्च द्वावेतौ ब्रह्मणः पुरा ।

कण्ठं भिक्षा विनिर्यातौ तेनैतौ मङ्गलावुभौ । ९
 अथैताः स्वयाहृतयोऽयवीयस्यः पराः श्रुताः ।
 ऐरावतः प्रतिचेत्तु वेदान्तेष्वाश्रिताश्च याः । १०
 मध्ये स्थण्डिल मन्ते च वारिणा परिसंवृतम् ।
 अविदासिन ए ऋदं विद्यात्तादृशं कर्मणा विदुः । १
 यत् विद्या च वित्तञ्च सत्यं धर्मः शमो दमः ।
 अभिरूपः स विज्ञेयः स्वाश्रमे यो व्यवस्थितः । १२
 लौकिके लोकसामान्ये क्रथादाग्नौ वृथा हृतम् ।
 याज्ञिकं पुण्य मायुष्यं कर्मणा नोपपद्यते । १३
 वैदिके लौकिके वाऽपि यज्जुहोति प्रयत्नतः ।
 वैदिके ब्रह्मलोकः स्यात् लौकिके पापनाशनम् । १४
 स्ववर्णाभिनिन्द्याभिरङ्गिरक्षतमिश्रितैः ।
 ज्ञानं त्रुतुर्भिः कलशैः स्त्रीभिः स्त्री यत्र प्लावनम् । १५
 गौडी पैष्टी च मीध्वी च विज्ञेयास्त्रिविधाः सुरा ।
 पाणिकर्मणि गौडी स्यात्सत्या माध्यधमा सुरा । १६
 नग्निकान्तु वदेत् कन्यां यावन्नर्तुमती भवेत् ।
 ऋतुमती त्वनग्निका तां प्रयच्छेत्वनग्निकाम् । १७
 अप्राप्ता रजसो गौरी प्राप्ते रजसि रोहिणी ।
 अव्यञ्जिता भवेत् कन्या कुचहीना तु नग्निका । १८
 व्यञ्जनैस्तु समुत्पन्नैः सोमो भुञ्जीत कन्यकाम् ।

योधरैस्तु, गन्धर्व्या रजसग्निः प्रकीर्तितः । १८

स्नादव्यञ्जनोपेता मरजा मपयोधराम् ।

अभुक्ताश्चैव सोमादौः कन्यकान्न प्रशस्यते । २०

वेदिपिण्डात् क्रियावती सौतायाः फलते कृषिः ।

प्रक्षोभ्या च ऋदे ज्ञेया गोष्ठे भवति गोमतौ । २१

तुष्यथे प्रकीर्णा स्यात् दूतस्थाने कलिप्रिया ।

श्मशाने म्रियते भर्ता बन्ध्या भवति चोषरे । २२

नवमे सर्व एवैते कन्यायाः परिगृह्यन्ते ।

पाणिग्रहणमन्वास्तु नियतं दारलक्षणम् । २३

विवाहे या विधिः प्रोक्तो मन्वा दाम्पत्यवाचकः ।

वरस्तु तान् जपेत् सर्वान् ऋत्विगाजन्तवैश्ययोः । २४

महानदीषु या आपः कौप्यान्योऽङ्गुष्ठेषु च ।

गन्धवर्णरसैर्युक्ता ध्रुवास्ता इति निश्चयः । २५

गन्धमाल्यैरलङ्कृत्य सकुम्भो वाग्यतः शुचिः ।

धारयेत् विषु वर्णेषु प्रावृतांसे द्विजात्तमः । २६

यदा निष्क्रामयेत्कन्यां वरः पाणिं जिघृक्षयन् ।

अग्निप्रदक्षिणं कृत्वा कटस्त्रीणं पदं व्रजेत् । २७

पदा प्रपद्य पश्यानं पतियानं सञ्जपेद्बधूः ।

वरो वाऽत्र जपेन्मन्त्रं माकटान्तादिति स्थितिः । २८

लाजानाण्यस्य स्त्रवं कुम्भं प्राजनाश्मानं मेव च ।

पृदक्षिणानि कुर्वीत दम्पती तु विद्या ग्रही । २८
 प्राजग्राह मुदग्राहं ब्रह्माण मृत्विजं तथा ।
 एतानि वाञ्छतः कृत्वा शेषाणान्तु पृदक्षिणम् । ३०
 दक्षिणां दिश मास्थाय यमो मृतुश्च तिष्ठतः ।
 तयोस्त, रक्षणाथाय तस्माद् बह्मा वह्निर्भवेत । ३१
 सीमः प्रकृतिरेखा हि लाजानाश्चित्य तिष्ठति ।
 विरुद्ध माण्यं सोमेन नाभिधारण महीति । ३२
 शमीपलाशमिश्राणां लाजाना मभिधारणम् ।
 पूर्वाणां घृतमिश्राणा माचार्यैः कल्पितं यथा । ३३
 तथा लाजाञ्जलिर्बध्वा हूयतेङ्गलिपर्वभिः ।
 एवं लाजहविःशेषं होतव्यं शूर्पजिह्वया । ३४
 अवसिक्तान्तु विभिन्ना पाणिग्राहन्तु प्राजनी ।
 रक्षार्धं मनुगच्छेत् सीमाहं चाह मेव वा । ३५
 ब्राह्मस्यार्षस्य दैवस्य प्राजापत्यस्य याज्ञिकैः ।
 पूर्वं होमविधिः प्रोक्तः पश्चात् परिणयः स्मृतः । ३६
 गाम्भर्वासुरपैशाचा विवाहा राक्षसाश्च ये ।
 तेषां परिणयः पूर्वं पश्चाद्धोमो विधीयते । ३७
 उद्धर्तनं न खच्छेदो रोमच्छेदन मेव च ।
 संसनं मेखलायाश्च क्वासनानि विदुर्बुधाः । ३८
 चूडाकर्मणि सीमन्ते यश्च पाकः सदा गृहे ।

विवाहे चैव लाजानां नोक्तो निर्वपणो विधिः । ३६
 दक्षिणाकपर्द्वा वासिष्ठा आत्रेयास्त्रिकपर्द्दिनः ।
 आङ्गिरसः पञ्चचूडा मुण्डा भृगवः शिखिनोऽन्ये । ४०
 सर्वयज्ञेषु विप्राणा मङ्गिः पूर्वं प्रवर्त्तते ।
 तस्मात् सुरोत्तमा ह्यापोऽङ्गिरेवाभिषेचयेत् । ४१
 ब्रह्मचारी व्रतादेशे व्रतनाम प्रवाचयेत् ।
 चरिष्ये यावदन्ताय सावित्रे चान्तकौर्त्तनम् । ४२
 समा मासा महीरात्रास्तुल्या ब्राह्मणचोदिताः ।
 सावित्र मष्टभिर्वर्षैः कार्य्यं मासैर्दिनैश्च वा । ४३
 सावित्रं यावदन्ताय धार्य्यं सर्वाश्रमस्थितैः ।
 चूडाकरणधर्मेण गोदाने चास्य वापनम् । ४४
 विप्राणा मग्निराचार्य्य इन्द्रश्चाता व्रते व्रते ।
 तस्मात् सर्वव्रतान्तेषु चरुरैन्द्रो विधीयते । ४५
 अजिनं सर्वदैवत्य मैन्द्रो दण्ड इति स्मृतः ।
 सावित्रीं मेखला माहुस्तस्मात् सर्वाणि धारयेत् । ४६
 मेखला मजिनं दण्ड मुपवीतं कमण्डलुम् ।
 अप्सु प्रास्य विनष्टानि गृहीतान्यानि मन्त्रतः । ४७
 यज्ञोपवीतं कुर्वीत सूत्रेण नवतान्तवम् ।
 देवतास्तत्र वक्ष्यामि आनुपूर्वेण याः स्मृताः । ४८
 ॐकारः प्रथमस्तत्सुर्द्वितीयश्चाग्निदैवतः ।

तृतीयो नागदैवत्यस्तुतुर्थः सोमदैवतः । ४६

पञ्चमः पितृदैवत्यः षष्ठश्चैव प्रजापतिः ।

सप्तमो वासुदैवत्योऽष्टमो यमदैवतः । ५०

नवमः सर्वदैवत्य इतोऽस्ते नव तन्तवः ।

द्विगुणं त्रिगुणं वापि एकग्रन्थिकृतं विदुः । ५१

केनैवात्पादितं सूत्रम् केन वा त्रिगुणीकृतम् ।

केन वास्य कृतो ग्रन्थिः केन मन्त्रेण मन्त्रितम् । ५२

ब्रह्मणोत्पादितं सूत्रं विष्णुना त्रिगुणीकृतम् ।

रुद्रेण तु कृतो ग्रन्थिः सावित्र्या चाभिमन्त्रितम् । ५३

स्तनादृध्वमधो नाभेर्न कर्त्तव्यं कथञ्चन ।

स्तनादूर्ध्वं श्रियं हन्ति नाभ्यधस्तात्तपःक्षयः । ५४

गोभिर्वाल्पविव्रेण भार्य्यमाणेन नित्यशः ।

न स्पृशन्तीह पापानि श्रियं गात्रेषु तिष्ठति । ५५

गोभिर्वाल्पविव्रेण यस्तु सन्ध्या मुपासते ।

गोधर्मेष्वेव वर्त्तन्ते न स पापेन लिप्यते । ५६

गोभिर्वाल्पविव्रेण यस्तु ह्यग्निं मुपासते ।

पञ्चान्नयो हुतास्तेन यावज्जीवं न संशयः । ५७

आचार्य्येणाभ्यनुज्ञात आचार्य्यान्मो विधिर्यथा ।

प्रणीतेऽग्नौ समिद्द्वाहन्तग सा ब्रह्मचारिणाम् । ५८

दधि सर्पिश्च संयुक्तः प्रोक्तो ह्येष पृषातकः ।

होमकाले तु तस्याग्नेः स्थान मुत्तरपूर्वतः । ५८
 कामया प्रिया च हव्या च इडा रता सरस्वती ।
 मही विश्रुता चाग्न्या च गोनामानि विदुर्वुधाः । ६०
 मधुपर्कं पिबेन्मन्य मन्ततो हृदयं स्पृशेत् ।
 अपूपानां चरोश्चापि सर्वस्थानां न्यनक्ति च । ६१
 दध्यक्षतसुमनस आपश्चेति चतुष्टयम् ।
 अर्घ्यं एष प्रदातव्यो गृह्णे ये अघ्यार्हाः ऋताः । ६२
 दध्यक्षतसुमनसो घृतं सिद्धार्थका यवाः ।
 पानीयञ्चैव दर्भाश्च अष्टाङ्गो ह्यर्घ्य उच्यते । ६३
 सर्पिषा मधुना दध्ना अर्चयेदर्हयन् सदा ।
 ऋषिप्रोक्तेन विधिना मधुपर्केण याज्ञिकः । ६४
 कंसे त्रितय मासिच्य कंसं परिसंवृत्तम् ।
 परिश्रितेषु देयः स्थान्मधुपर्कं दद्याच्च ध्रुवम् । ६५
 मधुपर्कं तथा सोमे अप्सु प्राणाहुतीषु च ।
 अनुष्णिष्टो भवेद्विप्रो यथा वेदविदो विदुः । ६६
 प्राणाहुतिषु सोमेषु मधुपर्कं तथैव च ।
 आस्यहोमेषु सर्वेषु नोष्णिष्टो भवति द्विजः । ६७

दधनि पयसि वा कृतान्नं
 मधु दद्यान्मधुपर्कं मेव माहुः ।
 दधिमधूदके वापि सक्ता-
 वितेते विहितास्त्रयस्तु मन्याः । ६८

पवित्रान्तर्हितं कृत्वा चरुं प्राज्ञोभिधारयेत् ।
 उद्वास्य चैवं विधिना एवं तन्त्रं न लुप्यते । ६६
 चतुर्मुष्टिश्चरुः कार्य्यश्चतुर्णां मुत्तरोऽपि वा ।
 कपालस्य प्रमाणेन अपूपानष्टकाविधौ । ७०
 चतुर्भागं पाणितलात् कपालं याज्ञिका विदुः ।
 पृथक्कपालान् कुर्वीत अपूपानष्टकाविधौ । ७१
 वपाहोमे मुखे चैव होमे स्विष्टकृते तथा ।
 व्याहृतोर्न प्रयोक्तव्या मुखे नाप्सु च लक्षणम् । ७२
 सन्ततः प्रणवः कार्य्यः पितृयज्ञेषु ब्राह्मणैः ।
 उपांशुकृरणश्चापि सह कर्त्ता समस्वरैः । ७३
 कालातीतेषु हौमेषु उत्तरेष्वागतेषु च ।
 कालातीतानि हुत्वैकैर्उत्तराणि समारभेत् । ७४
 यान्यतीतान्यतिक्रिमा उत्तराणि समारभेत् ।
 न दद्याः पितरस्तस्य प्रतिगृह्णन्ति तद्विविः । ७५
 प्रक्रमणे तथोद्वाहे होमे स्विष्टकृते तथा ।
 यस्यां दिशि विधिं प्राहुस्ता माहुरपराजिताम् । ७६
 अयुक्त मन्त्रलवणैरपर्य्युषित मेव च ।
 हविष्य मेतदद्वाद्य मसुरैश्चाप्यसंयुतम् । ७७
 इक्षवः सर्वखल्वाश्च कोद्रवा वरटैः सह ।
 अकृताग्रयणे भक्ष्या येषां नाक्ता हविर्गुणाः । ७८

नवयज्ञेऽधिकारस्थाः श्यामाका व्रीहयो यवाः ।
 नाग्नीयान्न च हुत्वैव मन्येष्वनियमः स्मृतः । ७६
 श्राद्धे ब्राह्मण एकस्येत् स्वल्पञ्च प्रकृतं यदि ।
 वैश्वदेवं कथं तत्र द्रुति मे संशयो महान् । ८०
 प्रणीतान्नाथ मुहृत्य सर्वस्य प्रकृतस्य तु ।
 ब्राह्मणाय प्रदातव्य मेवं भवति सम्पदे । ८१
 यद्येकं भोजयेच्छ्राद्धे छन्दोगं तत्र भोजयेत् ।
 ऋचो यजूंषि सामानि त्रैविद्यं तत् तिष्ठति । ८२
 ऋग्भिस्तु पितरः प्रीता यजुर्भिस्तु पितामहाः ।
 सामभिः पपितामहास्तस्मात्तं तत्र भोजयेत् । ८३
 अष्टत पृथिवीं कृतस्नाऽ सशैलवनकाननाम् ।
 लभेत यदि पितर्ये साम्ना भक्षरचिन्तकम् । ८४
 दर्भाः कृष्णाजिनं मन्त्रा ब्राह्मणाश्च विशेषतः ।
 नैते निर्माल्यतां यान्ति नियोज्यास्तु पुनः पुनः । ८५
 दर्भाः पिण्डेषु निर्माल्या विप्राः प्रेतान्नभोजने ।
 मन्त्राः श्रूद्रेषु निर्माल्यानिर्माल्याश्चितिपावकाः । ८६
 पिण्डार्थं ये स्मृता दर्भास्तर्पणान्तु कृतान्तु यैः ।
 धृतैः कृते च विद्युत्तु त्वागस्तेषां विधीयते । ८७
 उरसि पितरो भुङ्क्ते वामपाश्वरे पितामहाः ।
 प्रपितामहा दक्षिणतः पृष्ठतः पिण्डतर्पकाः । ८८

क्षुते निष्ठीवने चैव दन्तोच्छिष्टे तथानृते ।
 पतितानाञ्च सम्भाषे दक्षिणं श्रवणं स्पृशेत् । ८४
 मरुतः सोम इन्द्राग्नी मित्रावरुणौ तथैव च ।
 एते सर्वे च विप्रस्य श्रोत्रे तिष्ठन्ति दक्षिणे । ८५
 आत्मतन्त्रेषु यन्नाक्तं तत् कुर्यात् पारतन्त्रिकम् ।
 विशेषाः खलु सामान्या ये चोक्ता वेदवादिभिः । ८६
 जनो वाप्यतिरिक्तो वा यः स्वशाखाक्त माचरेत् ।
 तेन सन्तनुयाद् यज्ञं न कुर्यात् पारतन्त्रिकम् । ८७
 यः स्वशाखाक्त मुत्सृज्य परशाखाक्त माचरेत् ।
 अप्रमाणं मृषिं कृत्वा सोऽन्धे तमसि मज्जति । ८८
 पुनरुक्तं मतिक्रान्तं यच्च सिंहावलीकृतम् ।
 गौभिले येन गृह्यन्ति न ते ज्ञास्यन्ति गोभिलम् । ८९
 गोभिलाचार्यपुनस्य योऽधीते संग्रहं पुमान् ।
 सैवार्हस्यसंमूढः पराङ्मसिद्धिं मवाप्नुयात् । ९०

इति श्रीगोभिलाचार्यपुत्रप्रणीते गृह्यसङ्ग्रहे

द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः ॥

॥ समाप्तश्चायं गृह्यसंग्रहः ॥

॥ अथ आशीस्सामानि ॥

॥ सब्राह्मणानि ॥

॥ ॐ३म् ॥

॥ गायत्रम् । चतुर्गानग्रन्थेभ्यः पृथक् । ब्रा० ८, १० ॥

तत्सवितुर्वरेण्योम् । भार्गोदेवस्यधीमाहीम् ।

१२२   २   १   —   १
धियोयोनःप्र । चोऽ१२१२२ । हुम् । आ२ । दायो ।

२१११
आ३४५ ॥

गायत्रीषु ब्रह्मवर्चसकामायोक्तानि प्रणयेयुर्गा-
यत्रां ब्रह्मसामानुष्टुभ्यच्छावाकसाम सैषा गायत्री
सम्पद्यते तेजो ब्रह्मवर्चसं गायत्री तेज एव ब्रह्मवर्चस
मवरुन्धे ॥ १ ॥

॥ यशस्सामनिधनम् । आर० २,२,१२ । ब्रा० ५,५ ॥

१र   र   २ र   १र   २ १ २

आयुर्विश्वायुर्विश्वंविश्वमायुरशौ महिप्रजान्वष्टरधि

१२ २ १२१ ५२२   १२२ १३ ११११
निधेद्यस्मेशतश्चिविमशरदोवयन्ते २३४५, ॥

शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्यस्त मुस्त्रिखित् प्राणाय त्वा
ऽपानाय त्वा व्यानाय त्वेति प्राणापानव्यानानेव
तदाम्नावरुन्धते ॥ २ ॥

॥ आश्वम् । ज० १, २, ११ । ब्रा० ११, ३ ॥

१ २ — १ २१२ २ — १
अभिद्रोणा२निबभवाः । शुक्रा३तस्यधारा२या ।

२२१२ २ १ २५ २ ३ ११११
वाजङ्गोमा२३न्ताम् । आक्षा३उवा३ । रा२३४५न् ॥

आश्वं भवत्यश्वो वै भूत्वा प्रजापतिः प्रजा असृ-
जत स प्राजायत बहुरभवत् प्रजायते बहुर्भवत्याश्वेन
तुष्टवानः ॥ ३ ॥

॥ सोमसाम । ज० १, १२ । ब्रा० ११, ३ ॥

१ २ २, ३ २ १ २ २
सुताङ्गन्द्रा । यवायवायि । वारुणाया३मा३ ।

२, ३ २ १ २ ५ ४
रुक्मियाः १ सोमा३आर्षा३४ । हाउ । तुवा५पूयिष्णा

६ ४
वायि । हो५इ । डा ॥

सोमसाम भवति यथा वा इमा अन्या ओषधय
एव३ सोम आसीत् स तपोऽतप्यत् स एतत्सोम-

सामापश्यत् तेन राज्य माधिपत्य मगच्छद्यशोऽभव-
द्राज्य माधिपत्यं गच्छति यशो भवति सोमसान्ना
तुष्टुवानः ॥ ४ ॥

॥ श्येतम् । गे० ६, १, ३२ । ब्रा० ११, ८ ॥

४ ३ ४ ५ २ ३ २ ३ ४ ५ १ २
अभिप्रवःसुरा । धसा३४औहोवा । आयिन्द्रमर्च ।
१ ७ ५ ५ १ २ २ १ २ १
यथाविदा२३४यि । ओ६हा । योजरित्थ्यः । माघा
२ १ १ ३ ५ २ १ २ २ २
२३वा । पुरु२ । वा२३४सूः । सहस्तेणायिवा३शा ।
१ २ १ १ ३ ५ २ ३ ५
ऊम्माये३ । चा२ता२३४औहोवा । वा२३४सू ॥

श्यैतं भवति साम्नोर्विवाहो यज्ञस्य सन्तत्यै ॥५॥

॥ श्येतनोधसम् । ज० २२, १, ११, १ । ब्रा० ७, १० ॥

४ ३ ४ ५ २ ३ २ ३ ४ ५ १ २
अभिप्रवःसुरा । धसा३४औहोवा । आयिन्द्रमर्च ।
२ १ ७ ५ ५ १ २ १ २
यथाविदा२३४यि । ओ६हा । यो२३जा । रीत्थ्यः ।
१ २ १ २ ३ ५ १ २ १ २ २ १
मघ । वा । पुरुवा२३४सूः । सा२३हा । स्तेणेशो
५ ३ ५
२३४वा । चा२३४ती ॥

द्रुमौ वै लोकौ सहास्तां तौ वियन्ता वब्रूतां
 विवाहं विवहावहै सह ना वस्त्विति तयो रय ममुष्मै
 श्यैतं प्रायच्छन्नौधस मसा वस्मै तत एनयोर्निधने
 विपर्यक्रामतां देवविवाहो वै श्यैतनौधसे प्रवसी-
 यांस् विवाह माप्नोति य एवं वेद ॥ ६ ॥

॥ वैराजम् । उच्छ० १, १, १०, ३ । ब्रा० १२, १० ॥

२२ र र र र र २२ ३ १
 होयिया । होद्वया । होद्वया ३४३ बोध । सुमायि ।

२ १ २ १ र २२ १ र २२ १ र २२
 मघवन्वा । चमेमाम् । चमेमाम् । चमेमाम् ।

२२ १२ २ १ २ १ र २२ २२ १२
 बोधासुमायि । मघवन्वा । चमेमाम् । ३ । बोधासु

२ १ २ १ र २२ २२ १२ २२ १
 मायि । मघवन्वा । चमेमाम् । ३ । यान्तेवसायि । षोऽञ्च

२ १ २ १ २ १ २ १ २
 तायि । प्रशस्तिम् । प्रशस्तिम् । प्रशस्तिम् ।

२२ १२ २ १ २ १ २ १ २
 यान्तेवसायि । षोऽञ्च तायि । प्रशस्तिम् । प्रशस्तिम् ।

१ २ २२ १२ २ १ २ १
 प्रशस्तिम् । यान्तेवसायि । षोऽञ्च तायि । प्रश

२ २ १२ २ १ २ १ २
 स्तिम् । ३ । द्रुमावृक्षा । सधमादायि । जुषस्व । ३ ।

१ २२ २ १ र २ १ २ १ २
 द्रुमावृक्षा । सधमादायि जु । षस्व । ३ । द्रुमावृक्षा ।

२ १ २ २   १ २   १ २   १
सधमादायि । जुषस्व । ३ । इयाहाउ । २ । इय
२   ५   २   १   ३ १ १ १ १
बोधमत्स्वा३ । हाउवा३ । इ२३४५ ॥

वैराज् साम भवति विराट्सु स्तुवन्ति वैराजा
विष्टम्भाः समीचीर्विराजो दधत्यन्नाद्यायानुतुन्नं
गायति रेतोधेयायानुतुन्नाद्धि रेतो धीयते दक्षिण ऊरा
वुङ्गातुरग्निं मन्यन्ति दक्षिणतो हि रेतः सिच्यत
उपाकृतेऽहिङ्कृते मन्यन्ति जात मभि हिङ्करोति
तस्मात्जातं पुत्रं प्रशवोऽभि हिङ्कुर्वन्ति तस्मै जाताया-
मोमांस्सन्त गार्हपत्ये प्रहरामा३ आग्नीध्रा३ आहव-
नीया३ इत्याहवनीये प्रहरन्त्येतदायतनो वै यजमानो
यदाहवनीयः स्व मेव तदायतनं ज्योतिष्मत्करोति
ज्योतिष्मान् ब्रह्मवर्चसी भवति य एवं वेदाभिजुहोति
शान्त्या आज्येनाभिजुहोति तेजो वा आत्मन्तेज एव
तदात्मन् धत्ते ॥ ७ ॥

७

॥ आयन्तीयम् । ज० ५, २, ८, ३ । ब्रा० १५, ४ ॥

२ २   २   १ — १ —   १ —
भद्राद्रन्द्रस्यरा१तायाः । भद्रा२द्रन्द्रा२ । स्यरा२

१ १ २ २ १ २ १ २ —
 तायाः । योअस्यकामंविधतः । नरोषाऽ१ता२यि ।
 १ २ १ २ २ २ १ १ २ १ २ ३
 मनोदानायचोदयन् । मा२३नाः । दानाया३चो ।
 १ ३ २ १ ५ ३ १ १ १ १
 हुम् । दया३ । ओ२३४वा । हे२३४५ ॥

आयन्तीयं भवति श्रीर्वै आयन्तीयं श्रीर्नवम महः
 श्रिय मेव तच्छ्रियां प्रतिष्ठापयति ॥ ८ ॥

20, 189

॥ यद्वाहिष्ठीयम् । ज० ५, २, २०, ३ । ब्रा० १५, ५ ॥

१ २ २ २ १ २ २ २ १ २ १ २
 ब्रुन्दायसोमपातवे । ब्रुन्दायसोवा । मपातवायि ।
 २ १ १ २ २
 वृवघ्ना२३यिपा । रिषिच्यसायि । नरेचा२३दा ।
 १ २ २ २ १ २ २
 क्षिणावतायि । वीराया२३सा । दनासा२३दा३४३
 १
 यि । ओ२३४३ । डा ॥

यद्वाहिष्ठीयं भवति ब्रह्मयशसं वा एतानि सामा-
 न्यं चा श्रीत्रयीणां ब्रह्मयशसी भवति यद्वाहिष्ठीयेन
 तुष्टवानः ॥ ९ ॥

॥ कवतीषु रथन्तरम् । ऊह्य० १,०,८,३ । ब्रा० १५,१० ॥

१ १ २ र र र १
 खोवा । भीषणस्त्रखीनामविताज । रितृ२३
 २ १ २ १ ४ १ र र
 णाम् । शतम्भवा२३४सी३ । जता२३४या । ओ
 ५ ५
 वा६ । हाउवा ॥

वामदेव्यस्यर्चु रथन्तरं पृष्ठं भवति गायत्री वै रथ-
 न्तरस्य योनिः स्वाया मेव तद्योनौ रथन्तरं प्रतिष्ठा-
 पयति तेजो वै गायत्री कन्दसां तेजो रथन्तरं
 साम्नां तेजश्चतुर्विंशस्तोमानां तेज एव तत्सम्यक्
 सन्दधत्यपि ह पुत्रस्य पुत्रस्तेजस्वी भवति ॥ १० ॥

॥ अग्निष्टोमसामनिधनम् । आर० ६,२,६ । ब्रा० १६,७ ।

२ १ २ र र २ र ३ १ १ १ १
 ए३ । सर्वान्कामानशीमही२३४५ ॥

पञ्चविंशोऽग्निष्टोमः सर्वजिता वै देवाः सर्व
 मजयन् सर्वस्याप्तौ सर्वस्य जित्यै सर्व मेवैतेनाप्नोति
 सर्वं जयति ॥ ११ ॥

॥ अत्रियम् । ऊ० १६, १, १०, ३ । ब्रा० २१, ८ ॥

२ २ १ २ १ २२ १२ २
तुवन्द्याञ्चा । महिवा२३ता । पार्थिवीञ्चा । ति

१ २ १ २ १ ७ —
जम्भी२३षायि । प्रतिद्रापिम् । आमुञ्चाथाः ।

१२ ३ २ ४ ५ ४ ५
पवामा३ना३ । महोवा । त्वापू नो६हायि ॥

अत्रिरकामयत चत्वारो मे वीरा आजायेरन्निति
स एत मपश्यत्तस्य चत्वारो वीरा आजायन्तास्य
चत्वारो वीरा जायन्ते य एवं वेद ॥ १२ ॥

॥ पित्र्यम् । आर० ६, २, १७ । ब्रा० २४, १० ॥

१ २२ १ २२ १२ २२ १ २ १२ २ १ २ १
वाक्मनःप्राणःप्राणोपानोव्यानश्चक्षुःश्रोत्रंश्चर्मव

२ १२ २ १२ ०,
र्मभूतिप्रतिष्ठा ॥

एता एव समहाव्रताः सर्वा वा एता विराजो
दशिभी प्रथमा विंशिनी द्वितीया त्रिंशिनी तृती-
यैषा वै परमा विराड् यच्चत्वारिंशद्रात्रयः षड्-
क्षिर्वै परमा विराट् परमाया मेव विराजि प्रतिति-
ष्ठन्ति ॥ १३ ॥

॥ त्वाष्टीसाम । गे० १६, १, १६ । ब्रा० १२, ५ ॥

५ र र २ २ १ र २ २
सुतासोमा । धुमाश्त्तमाः । सोमाइन्द्राश्चमाश् ।

२ २ ३ २ १ २ २ २ २ ३ २
ए३ । दिनआ । पवाइववाश्न्तो३ । ए३ । चरन्ना ।

१ २ २ २ २ ३ र २
दाइवान्गच्छाश्न्तुवा३ः । ए३ । मदाआ ॥

त्वाष्टी साम भवति इन्द्रं वा अक्ष्यामयिणं भूतानि
नास्वापयत्स्ते मेतेन त्वाष्ट्रोऽस्वापत्स्तेदाव तास्तर्ह्य-
कामयंत कामसनि साम त्वाष्टीसाम काम मेवैतेना-
वरुन्धे ॥ १४ ॥

॥ सोमव्रतम् । आर० ४, १, १० । सा० ब्रा० २, ८ ॥

१ र र २ र १ २ र १ २ १ र २
त्वमिमाओषधीः सोमविष्वाः । त्वमपोअजनय-

१ र १ र १ र १ २ १ र २ र
स्त्वङ्गाः । त्वमातनोरुर्वन्तरिचम् । त्वङ्गोतिषा

१ र २
वितमोववर्थ ॥

कृष्णपञ्चम्या मुदिते सोमे त्वमिमा ओषधीरि-
त्येतेनाभिजुहुयात्सहस्रकृत्वः शतावर मेतेनैवाभिगौ-
योदृत्य सभार्यः प्राश्नोयात् सुरुपान् शीर्घायुषः पुत्रां-
लभते ॥ १५ ॥

॥ प्रासाहम् । गी० २, २, १७ । बा० ३, ७ ॥

अरण्योः । निहितोजा३४३ । तवेदाः । गर्भद्वे
 त्सुभृतोग । भिणा२३४यिभीः । दिवेदिवर्द्धेडाजाग
 वा२३ङ्गीः । हा२३४वी । घा२३४ङ्गीः । मनुष्ये
 भिरग्निः । एहियाद्हा । होपूद्र । डा ॥

अथ यद्गर्भिण्यो वाग्वै धेनुर्मन्त्रो गर्भो वाच्येवास्य
 मन्त्रं दधात्यामन्त्रणीयो भवत्यथ यद्वेनुभव्या द्वादश
 पयांसि तान्येवास्मिन् दधाति तस्मादाहुः पयस्वी
 राजा पुण्य इति ॥ १६ ॥

॥ जराबोधीयम् । ऊ० १६, १, १६, ३ । बा० १४, ५ ॥

मानोअग्नेवा । महाधनायि । परावा२३र्गभा ।
 रभृद्यथा । संवार्गा१०सा२३रा । यिम् । जयो३
 ४पूद्र । डा ॥

जराबोधीयं भवत्यन्नाद्यस्यावरुध्या अन्नं वै जरा-
 बोधीयं मुखं गान्धर्वी मुख एव तदन्नं धत्तेऽन्न मत्ता-
 न्नादो भवति य एवं वेद ॥ १७ ॥

॥ बार्हदुक्थम् । ज० ४,२,१३ । ब्रा० १४,८ ॥

१ २१ १२ — १ १ २ २१
 प्रहिवानक्त । ता२म्बृहात् । प्रहिवानक्तम्बृ-
 २ १ ७ — १ ७ — १
 २३हात् । नृभिर्येमा२ । णोह्यतो२ । विचक्षणाः ।
 २ २ २ १ २ १
 राजादायिवाः । समुद्राया२३या३४५ः । ओ२३४५
 ई । डा ॥

बार्हदुक्थं भवति बृहदुक्थो वा एतेन वान्नेयो-
 ऽन्नस्य पुरोधा मगच्छदन्नं वै ब्रह्मणः पुरोधान्नाद्यस्या-
 वरुध्यै ॥ १८ ॥

॥ भरद्वाजस्यलोम । ज० ३,२,११,३ । ब्रा० १३,११ ॥

१ २ १२ २ २ १ — १ —
 यास्या । वार्यमणाभा२३गाः । आये२नामी२ ।
 २२ २ २ १२ २ १, ० — १ — २
 वावरुणाकरामा२३हायि । आये२नामी२ । आ
 २ १२ २ १ २ १ २२ १
 वरुणाकरामा२३हायि । आ२३यिन्द्राम् । अवसेमा
 ५ ५
 २३४हो६हायि ॥

भरद्वाजस्य लोम भवति पशवो कै लोम पशूना मव-
 रुध्यै तदु दोर्धमित्याहुरायुर्वै दोर्धमयुषोऽवरुध्यै ॥ १९ ॥

॥ मधुश्चुगन्निधनम् । ऊ० ३, २, १४, ३ । ब्रा० १३, ११ ॥

१ १ १ १ २ २ १ १ १ १
 सुष्वाणासोवियद्रिभाश्चिरे । चितानागोश्चरा
 १ २ २ १ २ २ १ २ —
 धित्वचाश्च । हाश्चहा । औश्चहोश्चवा । आयिहीश्च ।
 २ १ २ २ २ १ २ २
 द्रुषमस्माश्चभ्यामभिताश्च । हाश्चहायि । औश्चहोश्चवा ।
 १ — १ २ २ २ १ २ २
 आयिहीश्च । सामस्वराश्चन् । हाश्चहा । औश्चहोश्चवा ।
 १ — २ १ १ ३ ५ २ २ १
 आयिहीश्च । वसु । वाश्चयिदाश्च३४औश्चहोवा । मधुश्चु
 ३ १ १ १ १
 ताश्च३४५ः ॥

मधुश्चुगन्निधनं भवति परमस्यान्नाद्यस्यावरुध्यै
 परमं वा एतदन्नाद्यं यन्मधु प्रजापतेर्वा एतौ स्तनौ
 यद् घृतश्चुगन्निधनं च मधुश्चुगन्निधनं च यत्तो वै
 प्रजापतिस्त मेताभ्यां दुग्धे यं कामं कामयते तं
 दुग्धे ॥ २० ॥

॥ गीतमस्यभद्रम् । ऊ० १, १, २० । ब्रा० १३, १२ ॥

२ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १
 आदित्यैरिन्द्रः सगणो मरुद्भीश्च । इहा । अस्मभ्यं
 २ २ १ २ १ ३ २ १
 भेषजाकराश्चत् । इहा । एश्च । भद्रम् ॥

गोतमस्य भद्रं भवत्याशिष मेवास्त्वा एतेनाशास्ते
साम हि सत्याशीरितेन वै गोतमो जेमानं महिमान
मगच्छत् तस्माद्ये च पराञ्चो गोतमाद्ये चार्वाञ्चस्त
उभये गोतम ऋषयो ब्रूवते ॥ २१ ॥

॥ मार्गीयवम् । गे० ३, २, १ । ब्रा० १४, ८ ॥

५ २ ४ ५ १ ५ ३ २ ५ ३ ५ १
तद्वौहोवा । गायार् । सुतायिसार्३४चा । पुरु
२ २ २ १ २ — १ १ २ ५
हुता । यसात्वा१नार्यि । शंयत् । हा । औ३
२ ५ ३ ५ १ ३ ५ २
होयि । गार्३४वायि । नार्शार्३४औहोवा । ए३ ।
१ १ १ १ १
किने३४५ ॥

मार्गीवयं भवति देवं वा एतं मृगयुरिति वदन्त्ये-
तेन वै स उभयेषां पशूना माधिपत्यं माश्रुतोमयेषां
पशूना माधिपत्य मश्रुते मार्गीयवेण तुष्टुवानः ॥ २२ ॥

॥ वास्तुसाम (कावषम्) । गे० ७, २, २० । सा० ब्रा० ३, ३ ।

५ २ २ २ १ १ २ ३ ५
वास्तोषत्वायि । ध्रुवा । स्थूणा । औ१३४वा ।
१ २ २ १ २ १ २ २
अ०सत्सोम्यानाऽ२म् । दृप्सःपुराम्भेत्ताशश्वता२३

२, ३ ५ १ २ २
 इनाम् । आ२३४इन्द्राः । मुनीऽ२ । ना३१उवा२३ ।
 ३ ५
 सा२३४खा ॥

बहुपशुधनधान्यहिरण्यमायुष्मत्पुरुषं वीरसूः
 सुभगा अविधवस्त्वौक् शिवं पुण्यं वास्तु भवति ॥२३

॥ यशस्वामि । आर० २, २, १२ । ब्रा० ५, ६ ॥

२२ २ २ २ २ २ २
 हाउ । ३ । यशोहाउ । ३ । वर्चोहाउ । ३ ।
 १ २ १ १ २ — १ २
 आस्मिन्हायि । २ । आस्मिन्हा३१उ । वा२ । तवेदि
 २२ १ २ १ २ १ २ १ २ १
 न्द्रावमंवसु । त्वम्मुष्यसिमध्यमम् । सत्राविश्वस्यपरमस्य
 २२ १ २ २ १ २ २ २ २ २
 राजसि । नक्लिष्टागोषुवृषवते । हाउ । ३ । यशो
 २ १ २ १ २ १ २ १
 हाउ । ३ । वर्चोहाउ । ३ । आस्मिन्हायि । २ ।
 १ २ — १ २ २
 आस्मिन्हा३१उ । वा२ । आयुर्विश्वायुर्विश्वंविश्व
 २ २ २ १ २ २ १ २ २ २ २ २ २ २ २ २
 मायुरशोमहिप्रजान्स्वष्टरधिनिधेह्यस्ते शतञ्जीवेमशरदो
 १ ३ १ १ १ १
 वयन्ते२३४५ ॥

भवति यशो यशसा ॥ २४ ॥

॥ धर्मसामनिधनम् । गे० ११, २, २० । ब्रा० १४, ११ ॥

२ १ ११११
ए३ । धर्मा २३४५ ॥

धर्म भवति धर्मस्य धृत्यै ॥ २५ ॥

॥ बार्हृद्गिरम् । आर० ३, १, २६ । सा० ब्रा० २, १ ॥

१ २ १ २ १ २ २ १ २ १ २ १ २
पिवासोममिन्द्रमन्दतुवा । यन्ते सुषावहर्षश्वाद्रिः ।
२ २ १ २ १ २ १ २ १ २ २
सोतुर्बाहुभ्यां सुयतो नार्वी ॥

तौ नोदकाञ्जलीन् सदाचामेत्पिवासोममिन्द्र-
मन्दतुत्वेत्येताभ्यां दोर्घायुर्भवति ॥ २६ ॥

॥ यज्ञायज्ञीयम् । ज० १, १, १४ । ब्रा० ११, ५ ॥

१ २ १ २ १ २ १
दाशे । माहा । व्या३दाता३यायि । भुव-
२ — १ २ २ १ २ २
द्वाजे१ष्ववि । ताम्र१३वात् । हुम्मायि । वा३र्द्धीयि ।
१ २ २ ३ २ १ १ १ १
जतत्रातातनूनाउ । वा३४५ ॥

यज्ञायज्ञीयं भवति वाग्यज्ञायज्ञीयं वाचि यज्ञः
प्रतिष्ठितो वाच्येव तद्यज्ञ मन्ततः प्रतिष्ठापयन्ति ॥२७

॥ प्लवः । गे० १४, १, ३४ । ब्रा० ५, ८ ; १४, ५ ॥

हा । वो३हा । वो३हा३ । हा । ओ२३४वा ।
हायि । पूनाना२३४ःसो । माधारा२३४या ! आपो
वा२३४सा । नौअर्षा२३४सी । आरत्ना३३४धाः ।
योनीमा२३४त्ता । स्यासीदा२३४सी । जत्सोदा२
३४यिवो । हायिरण्या२३४याः । हा । वो३हा । वो३
हा३ । ओ२३४वा । हा३४ । औहोवा । ए३ ।
अतिविश्वानिदुरितातरेमा२३४५ ॥

प्लवोऽन्वह भवति समुद्रं वा एते प्रस्नान्ति ये
संवत्सूरं मुपयन्ति यो वा अप्लवः समुद्रं प्रस्नाति न
स तत उदेति यत् प्लवो भवति स्वर्गस्य लोकस्य स-
मष्ट्या अतिविश्वानि दुरिता तरेमेति यदेवैषां दुष्टुतं
दुःशस्तं तदेतेन तरन्ति ॥ २८ ॥

॥ औशनम् । ज० १,१,४,३ । ब्रा० ७५ ।

१ २   १   १ २   २ १
 आर्षीः । विप्राः पुरेता । जनाश्नाम् । ऋभू
 २ १ १   २ १ २ २   २ ३ ४ ५   १   २
 द्वीराः । उशना । कावियेना । सचिद्विवेदनिहिताम् ।
 ० १   २   १   २ १   २ १   २
 यदा २३साम् । अपायिचियाम् । गुह्यम् । ना ३४३ ।
 २   ४
 मा ३ गोधूना ६ ५ ६म् ॥

अथ वायु रौशनं प्रावृहत् तद्वै स प्राणवीर्यं
 प्रावृहत् प्राणा वा औशनं सर्व मायुरेति य एवं
 वेद वायुर्वा उशंस्तस्यैतदौशन मुशना वै काव्यो
 ऽसुराणां पुरोहित आसीत्तं देवाः कामदुघाभिरुपा-
 मन्वयन्त तस्मा एतान्यौशनानि प्रायच्छन् कामदुघा
 वा औशनानि कामदुघा एन मुपतिष्ठन्ते । य एवं
 वेद ॥ २६ ॥

॥ वरुणसाम । ज० ३,२,४,३ । ब्रा० १३,८ ॥

२ २   १ २   १ २   १ २ ०२
 वृषो अचिक्रदहनो वा । ओवा । वार्षी अचि ।
 १ २   —   १   २ १   २ १ २ २
 क्रदाद्वा १ नारयि ४ दा २ ३ शिवा । नार ३ ३ सो । मपवमा ।

नना२३ शाय । शक्त सन्ततः शुभिरुत्तमापन्नः ।

गो२३ भाविः । शोचान । शो३ । हो३ १२३४ । वा ।

षाप्रसोर्दहायि ॥

वरुणसाम भवत्येतेन वै वरुणो राज्य माधि-
पत्य मगच्छद्राज्य माधिपत्यं गच्छति वरुणसाम्ना
तुष्टवानः ॥ ३० ॥

॥ शुद्धाशुद्धीयम् । गे० ८, २, ७ । ब्रा० १४, ११ ॥

४२५२ ४५ ४५२५ २१ २२१ २ २११

एतोन्विन्द्रुस्तवामा । शुद्धुशुद्धेनसा२३न्ना । शुद्धै

६२२१ २ १२ २ १ १

रुक्थैर्वावृद्धा२३न्नाम् । शुद्धैरा२३शी३ । वा२न् ।

३२ ५२२ ३११११

ममा३४शौहोवा । तू२३४५ ॥

• शुद्धाशुद्धीयं भवतीन्द्रो यतीन्त्सालावृक्केयभ्यः
प्रायच्छत्त मल्लीला वागभ्यवदत्तसोऽशुद्धोऽमन्यत स
एतच्छुद्धाशुद्धीय मपश्यत्तेनाशुध्यच्छुध्यति शुद्धाशुद्धीयेन
तुष्टवानः ॥ ३१ ॥

विशीयम् । ज० ५, १, १०, ३ । बा० १४, ११ ॥

आपाहूम् । नैमा । नासृष्टूतीम् । वृष्टि
दे । वायिभा२३याः । हुम्मायि । दू३वा३ः । आ२
३४यिषेहायि । ओ । हुवायि । पा२३४वा ।
हुम्मा । स्वा३सा३म् । या२३४ताम् । एहिया६हा ।
हो५इ । डा ॥

विशोविशीयं भवत्यग्निरकामयत विशोविशो
ऽतिथिः स्यां विशोविश आतिथ्य मश्रुवीयेति स
तपोऽतप्यत स एतद्विशोविशीय मपश्यत्तेन विशो-
विशो ऽतिथि रभवद्विशोविश आतिथ्य माश्रुत
विशोविशो ऽतिथि र्भवति विशोविश, आतिथ्य मश्रुते
विशोविशीयेन तुष्टवानः ॥ ३२ ॥

॥ अर्कपुष्पम् । गे० १६, २, ३४ । बा० १५, ३ ॥

पवित्रन्तेविततं ब्रह्मणस्पते३ । हुवे२३ १२ । हो
वा३हा३ । अग्नि । प्रभुर्गावाणिपरियेषिविश्वता२३ः ।

३१३३३३३३

हार्दिक प्रार्थना

॥ १०८ ॥

2092 2100 2101 2102 2103 2104 2105 2106 2107 2108 2109 2110 2111 2112 2113 2114 2115 2116 2117 2118 2119 2120 2121 2122 2123 2124 2125 2126 2127 2128 2129 2130 2131 2132 2133 2134 2135 2136 2137 2138 2139 2140 2141 2142 2143 2144 2145 2146 2147 2148 2149 2150 2151 2152 2153 2154 2155 2156 2157 2158 2159 2160 2161 2162 2163 2164 2165 2166 2167 2168 2169 2170 2171 2172 2173 2174 2175 2176 2177 2178 2179 2180 2181 2182 2183 2184 2185 2186 2187 2188 2189 2190 2191 2192 2193 2194 2195 2196 2197 2198 2199 2200 2201 2202 2203 2204 2205 2206 2207 2208 2209 2210 2211 2212 2213 2214 2215 2216 2217 2218 2219 2220 2221 2222 2223 2224 2225 2226 2227 2228 2229 2230 2231 2232 2233 2234 2235 2236 2237 2238 2239 2240 2241 2242 2243 2244 2245 2246 2247 2248 2249 2250 2251 2252 2253 2254 2255 2256 2257 2258 2259 2260 2261 2262 2263 2264 2265 2266 2267 2268 2269 2270 2271 2272 2273 2274 2275 2276 2277 2278 2279 2280 2281 2282 2283 2284 2285 2286 2287 2288 2289 2290 2291 2292 2293 2294 2295 2296 2297 2298 2299 2300 2301 2302 2303 2304 2305 2306 2307 2308 2309 2310 2311 2312 2313 2314 2315 2316 2317 2318 2319 2320 2321 2322 2323 2324 2325 2326 2327 2328 2329 2330 2331 2332 2333 2334 2335 2336 2337 2338 2339 2340 2341 2342 2343 2344 2345 2346 2347 2348 2349 2350 2351 2352 2353 2354 2355 2356 2357 2358 2359 2360 2361 2362 2363 2364 2365 2366 2367 2368 2369 2370 2371 2372 2373 2374 2375 2376 2377 2378 2379 2380 2381 2382 2383 2384 2385 2386 2387 2388 2389 2390 2391 2392 2393 2394 2395 2396 2397 2398 2399 2400 2401 2402 2403 2404 2405 2406 2407 2408 2409 2410 2411 2412 2413 2414 2415 2416 2417 2418 2419 2420 2421 2422 2423 2424 2425 2426 2427 2428 2429 2430 2431 2432 2433 2434 2435 2436 2437 2438 2439 2440 2441 2442 2443 2444 2445 2446 2447 2448 2449 2450 2451 2452 2453 2454 2455 2456 2457 2458 2459 2460 2461 2462 2463 2464 2465 2466 2467 2468 2469 2470 2471 2472 2473 2474 2475 2476 2477 2478 2479 2480 2481 2482 2483 2484 2485 2486 2487 2488 2489 2490 2491 2492 2493 2494 2495 2496 2497 2498 2499 2500 2501 2502 2503 2504 2505 2506 2507 2508 2509 2510 2511 2512 2513 2514 2515 2516 2517 2518 2519 2520 2521 2522 2523 2524 2525 2526 2527 2528 2529 2530 2531 2532 2533 2534 2535 2536 2537 2538 2539 2540 2541 2542 2543 2544 2545 2546 2547 2548 2549 2550 2551 2552 2553 2554 2555 2556 2557 2558 2559 2560 2561 2562 2563 2564 2565 2566 2567 2568 2569 2570 2571 2572 2573 2574 2575 2576 2577 2578 2579 2580 2581 2582 2583 2584 2585 2586 2587 2588 2589 2590 2591 2592 2593 2594 2595 2596 2597 2598 2599 2600 2601 2602 2603 2604 2605 2606 2607 2608 2609 2610 2611 2612 2613 2614 2615 2616 2617 2618 2619 2620 2621 2622 2623 2624 2625 2626 2627 2628 2629 2630 2631 2632 2633 2634 2635 2636 2637 2638 2639 2640 2641 2642 2643 2644 2645 2646 2647 2648 2649 2650 2651 2652 2653 2654 2655 2656 2657 2658 2659 2660 2661 2662 2663 2664 2665 2666 2667 2668 2669 2670 2671 2672 2673 2674 2675 2676 2677 2678 2679 2680 2681 2682 2683 2684 2685 2686 2687 2688 2689 2690 2691 2692 2693 2694 2695 2696 2697 2698 2699 2700 2701 2702 2703 2704 2705 2706 2707 2708 2709 2710 2711 2712 2713 2714 2715 2716 2717 2718 2719 2720 2721 2722 2723 2724 2725 2726 2727 2728 2729 2730 2731 2732 2733 2734 2735 2736 2737 2738 2739 2740 2741 2742 2743 2744 2745 2746 2747 2748 2749 2750 2751 2752 2753 2754 2755 2756 2757 2758 2759 2760 2761 2762 2763 2764 2765 2766 2767 2768 2769 2770 2771 2772 2773 2774 2775 2776 2777 2778 2779 2780 2781 2782 2783 2784 2785 2786 2787 2788 2789 2790 2791 2792 2793 2794 2795 2796 2797 2798 2799 2800 2801 2802 2803 2804 2805 2806 2807 2808 2809 2810 2811 2812 2813 2814 2815 2816 2817 2818 2819 2820 2821 2822 2823 2824 2825 2826 2827 2828 2829 2830 2831 2832 2833 2834 2835 2836 2837 2838 2839 2840 2841 2842 2843 2844 2845 2846 2847 2848 2849 2850 2851 2852 2853 2854 2855 2856 2857 2858 2859 2860 2861 2862 2863 2864 2865 2866 2867 2868 2869 2870 2871 2872 2873 2874 2875 2876 2877 2878 2879 2880 2881 2882 2883 2884 2885 2886 2887 2888 2889 2890 2891 2892 2893 2894 2895 2896 2897 2898 2899 2900 2901 2902 2903 2904 2905 2906 2907 2908 2909 2910 2911 2912 2913 2914 2915 2916 2917

शृतासद्बहन्तःसन्तदाश्चत । हुवेश्च । २ । होवाश्च ।

३ २ ५ र र २ २ १ र र र र ५ १ र र ५
हा३ । हा२३औहोवा । अर्कीदेवाना२म्परमेतियो२

३ ११११
मा२३४५६ ॥

अर्कपुष्पं भवत्यन्नं वै देवा अर्क इति वदन्ति रस
मस्य पुष्प मिति स रस मेवान्नाद्या मवरुन्धे ऽर्कपुष्पेण
तुष्टवानः ॥ ३३ ॥

॥ देवस्थानम् । आर० १,१,१५ । बा० १५,३ ॥

हाउपिबासुता । स्वरसिनाः । होयि । ३ !

२५   १ र   १ र २   १ र

हाउहाउहाउवा ।   सहोनरः ।   मत्स्वानद्वन्द्वगोम

२   १   २ ५   २ १ २
ता३ः । होयि । ३ । हाउ । ३ । वा । सत्यमोजः ।

२२ १ २२ १ २ १ २ ५
आपिर्नोषोधिसधमा३ । होयि । ३ । हाउ । ३ । वा ।

१ २   २ ५ १ २   १   २ ५
स्वर्जातिः । दियेवधे ३ । होयि । ३ हाउ । ३ वा ।

एस्यादिदेव । ३ । अस्याऽऽप्युदेविवत् । होयि । ३ ।

वाच । ३ । वाचोऽरक्रान्भूमिरततनत्समुद्रसमचकुपत् ।

इदं इदं २३४५ ॥

देवस्थानं भवति प्रतिष्ठायै सङ्कृति भवति स-
स्तेत्या अहर्वा एतदबलीयत तद्देवा देवस्थाने तिष्ठन्तः
सङ्कृतिना समस्कुर्वन्स्तत्सङ्कृतेः सङ्कृति त्वं देवस्थानेन
वै देवाः स्वर्गे लोके प्रत्यतिष्ठन्त्स्वर्गे लोके प्रतितिष्ठा-
मेत्येतद्वरुणाय देवता राज्याय नातिष्ठन्त स एतद्
देवस्थान मपश्यत्ततो वै तास्तस्मै राज्यायातिष्ठन्त
तिष्ठन्तेऽस्मै समानाः श्रैष्ठ्याय च त्रस्येवास्य प्रकाशो
भवति प्रतितिष्ठति य एवं वेद ॥ ३४ ॥

॥ आकूपारम् । गे० ५, १, १८ । ब्रा० १५, ५ ॥

आतूनद् । द्रक्षुमादत्ताम् । चित्रङ्गाभसङ्कृ

भास्या । चित्रङ्गाभसम् । गृ । औहोयि ।

भा२३४या । एहोयि । महाहस्तीदक्षा२३होयि । औहो ।

वाहो२३४या । आपूयिहोयि ॥

॥ वायोऽस्मानि ॥

आतन इन्द्रक्षमन्त मिथ्यावृषाः सकृन्मन्त्रं
सोमोऽग्निः ॥ वायोऽस्मानि ॥ वायोऽस्मानि तेन
विद्यमानोऽस्मानि च समकरोऽस्मानि वावसाह्य-
माम् ॥ वायोऽस्मानि ॥ वायोऽस्मानि स वायोऽस्मानि
समृद्धते ॥ ३५ ॥

॥ त्रिणिधनमग्नेयम् । ऊ० ३, १, ८, ३ । ब्रा० १३, ३ ॥

२१ २ १ ३ ५ २१ १२
सोमोदुग्धा । भायिरा२३४क्षाः । सोमोदुग्धा

२ ३ ५ २ ४ ३ ५
भिरा२१उवा२३ । आ२३४क्षाः । सामूद्रा२३४न्ना ।

२ १ २ ० ३ ५ १ ४ ३
संवरणानिया३१उवा२३ । आ२३४ग्मान् । मान्दीमा

५ २ १ ३ ५
२३४दा । यतो३आउवा२३ । शा२३४ते ॥

त्रिणिधनमग्नेयं भवति प्रतिष्ठाया अग्निः सृष्टो
नोददीप्यत तं प्रजापति रतेन साम्नोपाधमत्स उद-
दीप्यत दीप्तिश्च वा एतत् साम ब्रह्मवर्चसञ्च दीप्तिञ्चै-
वैतेन ब्रह्मवर्चसञ्चावरुन्धे ॥ ३६ ॥

॥ इषोऽस्मानि ॥ ऊ० ३, १, १८, ३ । ब्रा० १३, ८ ॥

२ २ ० २ १ २ १ —
रसन्तेमायि । जोष्यमा । पिबन्तुवा३ । रुणः

कवायि । प ~~कवायि~~ । रुता२३४ श्रीहोवा ।

२१२ २
दृषो२३४ ॥

३४१

दृषोवृधीयं भवति पशवो वा दृषोवृधीयं
पाप्माना मवरुध्या दृषे वै पञ्चम महर्वृधे षष्ठ मवर्द्धन्त
ह्येतर्हि यजमान मेवैतेन वर्द्धयन्ति ॥ ३७ ॥

॥ द्रविणसाम । गे० २, १, २४ । ब्रा० ६, २ ॥

५२४ २ ४ ५२ २२१२ २२ १२
देवो३वो३द्रविणोदाः । पूर्णांविषष्टासिचम् ।

१ २ — १ २२ १ ० —
जहा१सिञ्चा२ । ध्वमुपवापृणध्वम् । आदिद्वोदे२ ।

१ २ २२ १ २ १ ० ०
वओहते । दृडा२३भा३४३ । ओ२३४पू३ । डा ॥

यो वा अधिपतिं वेदाधिपतिर्भवति त्रयस्त्रिंशो
वै स्तोमाना मधिपतिः पुरुषः पशूनां तन्मात्र्यञ्चो
ऽन्ये पशवोऽदन्यूर्ध्वः पुरुषोऽधिपतिर्हि सोऽधिपतिः
समानानां भवति द एवं वेद ॥ ३८ ॥

॥ आशीस्तमनि ॥

मनुरूपसाम (दिशावतम्) । आर० ५, २

हाउ । ३ । आयुः । ३ । सात्यम् । ३ । इन्द्र-

ए । अहस्सु । ३ । आयुः । ३ । सात्यम् । ३ । इन्द्र-

पूर्व मु चैव तद्रूप मपरेण रूपेणानुवदति यः ।
पूर्व रूप मपरेणानुवदति तदनुरूपस्यानुरूपत्व मनु-
रूप एनं पुत्रो जायते य एवं वेद ॥ ३६ ॥

॥ आयुःसाम (प्राणः) । आर० २, २, १ । ब्रा० ५, ४ ॥

हाउ । ३ । आयुः । ३ । सात्यम् । ३ । इन्द्र-

न्नरो । नैश्मधि । ताहवन्ताइ । यत्पारियाः । युनज ।

ताइधियस्ताः । शूरोन्ष्टा । ताइश्रव । सश्वकामाइ ।

आगोमताई । व्रजेभ । जातुवन्नाः । हाउइ ।

आयुः । ३ । सात्यम् । ३ । सत्याइ । औहीवा ।

ईइइइइ ॥

प्राण मेव तज्जयन्ति ॥ ४० ॥

॥ वार्षस्तीयम् । ज० १४, १, ७, ३ । ब्रा० ६०, ३ ॥

विष्णोः^{२२} कर्मा^२ औहो^२ हायि^२ । णा^१ यि^३ प^५ श्या^५ २३४ ता ।
 यतो^{२१} ब्रा^५ २३ हा । तानि^{१२} प^२ स्या^५ ३४ । औहो^{५२ ४२ ५} वा । ई^{१ ३} हा^२ २
 ३४ हायि । उ^५ हु^२ वा^३ २३४ हायि । इन्द्र^५ स्य । यू^{२ १ २} जिय^{१ ७} स्वा^२
 ३४ । औहो^{५२ ४२ ५} वा । ई^{१ ३} हा^५ २३४ हायि । औहो^{५२ २} ३१२३४ ।
 खा^{५२} ऽ । ए^४ हिया^४ ऽ छा । हो^४ पू^४ ई । डा ॥

एतेन वै देवा जेत्वानि जिह्वा यं यं काम मका-
 मयन्ब तं त माप्नुवन् यं कामं कामयते त मेते-
 नाप्नोति ॥ ४१ ॥

॥ मण्डवनिधनम् । आर० २, १, ८ । ब्रा० १८, १ ॥

ए । राज^{२२ १२ २२} मे^{१२} म^{२ २ ३} स्वर^{१ १ १ १} राज^{१ १ १ १} मे^{१ १ १ १} मा^{१ १ १ १} २३४५ ॥

यो राज्य आशंसमानो राज्यं न प्राप्नुयात् स
 एतेन यजेत राजैवैनं राजानं तूरोति ॥ ४२ ॥

॥ सौमित्रम् । ज० १, १, १७, १ । ब्रा० १३, ६ ॥

सौमित्रम् । औहो^{२२ २} होयि^२ । औ^२ हो^४ ३यि^२ । औ^२ ३
 २३४५ वा^{१ — १२ २२ ३ १ १ १ १} ६ । इन्द्रा^१ २य^१ साम^१ गाय^१ ता^१ २३४५ । वि
 प्रा^१ २य^{१२ २} बृहते^{२ १ —} बृहा^{१ १ १ १ १ १} १त् । ब्रह्म^२ कृते^२ वि^२ प^२ श्रिते^२ २३४५ । ए३ ।
 पन^{२ १ १ १ १ १} स्य^१ वे^१ २३४५ ॥

कामसनि०साम सौमित्रं काम मेवैतेनावरुन्धे ॥ ४३

॥ महावैश्वामित्रम् । ग्री० ८, १, २२ । ब्रा० १३, ६ ॥

२१ २   २१ २   ११११   ३
हयाये३ । हयाये३ । हया२३४५ । ह०२३ ।
१   ३ ४ ५ ६   ३ २ ०   १
आ२३४यि । द्र०विश्वाअवी । वृधा३न् । सा२३४ ।
३ ४ ५   ३ २   १   ३ ४ ५   ६
मुद्रव्यचसम् । गिरा३ः । रा२३४ । धीतम०रथी ।
२   १   २ २   ३ ४ ५   ३ २
ना३म् । वा२३४ । जाना०सत्यतिम् । पता३यिम् ।
२ १ २   २ १ २   १ १ १ १   ३ १ १ १ १
हयाये३ । हयाये३ । हया२३४५ । ह०२३४५ ।
३   ५   ३   ५   ३
होऽ४इडा । होऽ४इडा । हो२३४५इ । डा ॥

महावैश्वामित्रं भवति पाप्मानं यदमही-
यन्त तन्महावैश्वामित्रस्य महावैश्वामित्रत्वम् ॥ ४४ ॥

॥ महादिवाकोत्यम् । आर० ६, १, १७ । ब्रा० १, २ ; ६, ६ ॥

१५   १ १ २   १२
द्वीः । ३ । अन्तरिक्षम् । ३ । भूमिः । २ ।
३ २ २   ५ २ २   २   १ २ ३ ५ ५ ५ ५
भूमा३४ । औहोवा । ए३ । आयुषे२३४५ ॥

• आयुषे मे पवस्व वर्चसे मे पवस्व विदुः पृथिव्या
दिवो जनित्राच्छृण्वन्त्वापोधः क्षरन्तीः सोमेहोङ्गाय
ममायुषे मम भ्रह्मवर्चसाय यजमानस्यर्द्धा अमुष्य
राज्याय ॥ ४५ ॥

॥ सूर्यसाम । जङ्घ० २, १, १४ । बा० १५, ११ ॥

१ २ १२ २ २ १ २ १ २ २

वसमहाञ्चसिसूर्य्य । वडादित्यमहाञ्चसि ।

१ २ २ १२ २ १२ २ १२ २ १२ २

महस्तेसतोमहिमापनिष्टम । मङ्गादेवमहाञ्चसि ।

१२ २ १२ २ २ १२ २ १२ २

मङ्गादेवमहाञ्चसि । मङ्गादेवमहाञ्चसि । वट्-

१२ २ १ २ २ १२ २ १२ २ १२ २ १२

सूर्य्यश्रवसामेहाञ्चसि । सत्रादेवमहाञ्चसि । सत्रा

२ २ १२ २ १२ २ १२ २ १२ २ १२ २ १२

देवमहाञ्चसि । सत्रादेवमहाञ्चसि । मङ्गादेव

२ २ १ २ १२ २ १ २ २ १२ २

नामसूर्य्यःपुरोहितः । विभुज्योतिरदाभ्यम् ॥

सूर्यवतीषु स्तुवन्त्यतो वै सूर्योऽन्त एतद्दशम मङ्गा
मन्त एव तन्नेन स्तुवते प्रतिष्ठायै ॥ ४६ ॥

॥ अङ्गुतसामे ० ५, १, २८ । सा० बा० २, ८ ॥

४ ५ १ ० २, ३ ५ ५ २,

सादा । सस्पतायिमङ्गुता । ओ२३४वा । प्राया

१ ३ ५ १ १ २, ३ ५ १
ओ२३४वा । आङ्गुन्दा । १ स्तोक्वामा२३४या६५६म् ।

२ १ २ १२ २ ३ १ १ १ १

सनिम्मेऽधामयासिषा२३४५म् ॥

मासः सोमभक्ष्यः स्यात् सदसस्पति मङ्गुत
मित्येतेन श्रुतनिगादी भवति सदा वैतम् प्रयुञ्जीत
श्रुतनिगादी भवति ॥ ४७ ॥

॥ अथ रहस्योत्तमसामानि ॥

॥ महाशान्तिकर्मणि विनियोज्यानि ॥

ब्राह्मणम्—पञ्चपविमन्ति महासामानि सर्वस्य प्रथमोत्तमे
रुद्रस्य वीण्यथापर मनेर्हरसौ हे हुरस्य हरसौ हे मृत्योहरः
पञ्चमं सामाग्री वा त्रिकाये लोकानां शान्तिकुत्तमम्—
इति ३। १३ ॥

॥ ॐ ३म् ॥

१०२ ३१ २२३ २ ३ २३ १ २ ३ १ २ ३ २
आक्रन्दय कुरु घोषमहान्तं हरीन्द्रस्याभियोजयाशू ।
३ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २
मर्माविधमदतामन्यो अन्यं शल्यात्मापततु श्लोकमच्छ ।
२७ ३१ २२ ३ १ २ ३ १ २
प्रयच्चक्रमरावणे सभता अभ्यवर्त्तयत् ।
२७ ३१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
ज्योगित्तिस्रओहातैशयातैशवच्छिरः ॥ (कन्दः)

२ ३ १ २ १ २ २ ३ १ २ ३ १ २
आ । क्रन्दय । कुरु । घोषम् । महान्तम् ।
२ ३ १ २ १ २ २ ३ २ ३ ३ १ २
हरीन्द्रति । इन्द्रस्य । अभि । योजय । आशूति ।
३ १ २ ३ १ २ ३ ३ २
मर्माविधम् । मर्म । विधम् । ददताम् । अन्यः ।
३ २ ३ ३ २ ३ १ २
अन् । यः । अन्यम् । अन् । यम् । शल्यात्मा ।

३ २ ३ ३ १ २र १ २र
शल्य । आत्मा । पततु । श्लोकम् । अष्क । प्र ।

३ २ १ २र १ २ ३ १ २
यत् । चक्रम् । अरावणे । अ । रावणे । सनतै ।

३ १ २ ३ १ २र 20189
अभ्यवर्त्तयत् । अभि । अवर्त्तयत् । ज्योक् । इत् ।

३ २ ३ १ २र १ २र १ २र
तिस्रः । ओहातै । शयातै । केशवत् । शिरः ॥ (पदं)

२र १ २ १ र — १ २ १र
आक्रन्दयोवा । कुरुषोषम्महा२आन्ता२म् । हरी

२ २ — १ — २ १ २
इन्द्रस्थाभियोजया२ । आशू२ । मर्माविधन्ददता

— — २ १र २ २ १
मन्यो२ । आन्या२म् । शल्यात्मापततुश्लोकमा२३ ।

१ १ ३ ५ २र १
आ२ । ष्ठा२३४ । औहोवा । अस् ॥ १

२र १ १ १
हाउ । ३ । अस् । ३ । फट् । ३ । मृस् । ३ ।

१ १र ५ १ ५ १र २ १र २
हस् । ३ । प्राय२त् । ५ । वक्र२म् । आरा२ । आव्

५ १र ५ १र ५ १र ५ १र २ ५
णा२इ । सान२ । ताअ२ । भ्याव२ । ताय२त् ।

१ २ ५ १ ५ १र २ ५ १र २ ५ १र २ ५
जीयो२क् । इत्ती२ । स्नाओ२ । हातै२ । शया२ ।

१र २ ५ १र ५ १र ५ २र १
तैके२ । शाव२त् । शाइर२ । हाउ । ३ । अस् ३ ।

१ १ १ ३ ५
फट् । ३ । मृस् । ३ । हस् । २ । हा२३४ । औ

२ २२ १ २२ १ २२ १ २२ १
 होवा । ए अस् । ए फट् । ए मृस् । ए हस् ।
 ३ १ १ १ १
 इ२३४५ ॥ २

२ १ २ १२ ५ १ ५ १२ ५
 अभ्याभूः । ३ । प्राय२त् । चक्र२म् । आरा२ ।
 १२२ ५ १२ ५ १२ ५ १२ ५
 आव्णा२इ । ३ । सान२ । ताअ२ । व्याव२ ।
 १२ ५ १२ ५ २ १२ ५ १२ ५
 ताय२त् । ३ । जौयो२क् । इत्ती२ । स्त्राओ२ ।
 १२ ५ १२ ५ १२ ५ १२ ५ १२ ५
 हातै२ । ३ । शया२ । तैके२ । शावरत् । शाइ२ः ।
 २ १ १ २ १ १ २ ५
 ३ अभ्याभूः । २ । अ । व्या२ । भू२३४ । औ
 २ १ २ २ १ ३ १ १ १ १ १
 होवा । हस् हस् ए३चक्षू२३४५ः ॥ ३

२२ २२ २ २ २ २ २
 हाउ । ३ । क्षुरोहरोहरोहरः । ३ । वृक्षप्रवृक्ष
 १ २ २५ १ १ २ १ २ २ २
 प्रक्षिन्मी । ३ । हाउ । ३ । वा । प्रयञ्चक्रमरावणे ।
 २ १ २ २ २ १ २ १ २ २ २ २ २
 सनताअव्यवर्त्तयत् । ज्योगित्तिस्त्रओहातै । तयातै
 १२ २ १ २ २ १ २ २ २
 केशवक्षिरः । हाउ । ३ । क्षुरोहरोहरोहरः । ३ ।
 २ १ २ १ २ २ २ ५ ५ ५ २ २
 वृक्षप्रवृक्षप्रक्षिन्मी । ३ । हाउहाउहाउवा । ए ।

१ २ १ २ २२ १ २ १ २
 वृश्चप्रवृश्चप्रक्लिम्बी । ३ । ए । वृश्चप्रवृश्चप्रक्लिम्बी
 १ १ १ १
 २३४५ ॥ ४

२२ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १
 हाउ । ३ । वयोबृहदतह्विर्भद्रास्वधास्वयं
 २ १ २ १ २ १ १
 स्कृग्वद्रूपमूर्जः सुवः । हुम् । ३ । हो । ३ । हं
 ३ ५ २ २ २ १ २ २ १ २
 । २ । हं २३४ । औहोवा । अभित्वाशूरनोनुमी-
 १ २२ २ १ २ २ २ २ १ २
 हम् । अदग्धाद्रवधेनवोहम् । ईशानमस्यजगतः स्व
 १ २ २ २
 ईशहम् । ईशानमिन्द्रतपोः ३ । ३ ।
 १ २ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १
 वयोबृहदतह्विर्भद्रास्वधास्वयं ३ । ३ ।
 १ १
 जसुवः । हुम् । ३ । हो । ३ । २३४ ।
 ५ २ २ २ २ १ २ १ २ १
 औहोवा । ए । वाक् । ए । इडा । ए । सुवः । ए ।
 १ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २ १
 बृहत् । ए । भाः । प । अर्कमर्चतदेवावृधहम् ॥ ५ ॥

श्रीसामगाचार्यावसथश्रीसत्यव्रतसामश्रमिभट्टाचार्येण
 सामादिरहस्यतच्छब्दः पदपाठसहितानि यथावदुद्धृतानि
 पञ्च पविमन्ति महासामानि रहस्योत्तमसामानि वेति ॥

॥ अथाग्निष्टोमसामानि ॥

(गानयत्येष्वनधीतान्येवेह सङ्गृह्यन्ते; नान्यानि)

॥ ॐ ३म् ॥

॥ अथ सुब्रह्मण्यसाम ॥

आदित्य ऋषिः, सामसम्पाच्छन्दः, इन्द्रो देवता । “ब्रह्म च वा
इदं मये सुब्रह्म चास्ताम्”-इति विधायकं ब्राह्मणम् (पृ० १, १) ॥

सुब्रह्मण्यो ३म् (तिः) ॥

१ २ २ १ २ १ २ १ २ २ २ २ १ २

इन्द्रागच्छ हरिष आगच्छ मेधातिथेर्मेष वृषणश्वस्य

२ २ १ २ २ २ १ २ २ २ १ २ २

मेने । गौरावस्कन्दिन्नहल्यायै जार कौशिकब्राह्मण

१ २ २ २ २ १ २ २ २ १ २ २

गौतमब्रुवाण । अहे सुत्या मागच्छ मघवन् देवा

१ २ २ १ २ २ १ २ २ २

ब्रह्मण आगच्छतागच्छतागच्छत ॥ १ ॥ १.

वस्तुतः ‘सुब्रह्मण्या’-नामनिगदोऽयं यजुर्विशेष एव, सामः
फल्येषु लाव्यायनके (१, १) प्रपठ्य विहितः, परं विधायक-
ब्राह्मणे षड्विंशे (१, २) सामेति च निर्दिष्टः ; सामोर्गीय-
मानत्वात् । तत्रैवाचरशो व्याख्यातश्च (१, १) । शङ्खपथब्राह्म-
णेऽपि (२, ३४, २८) प्रपठ्य सामान्यतो व्याख्यातः । तेत्तिरोया-
रण्यके (१, १२, ३ ; ४) ऽधीयते तु ब्रुवाणेत्यन्तः । श्रीताम्रसायन-

सूत्रेऽपि (१२, १४) स्मृतः । मीमांसायाः सूत्रभाष्यन्यायमाला-
ग्रयेष्वेतत्प्रकृतार्थोऽपि निरूपितः । “इदानीं चाहे सुत्या मिति
वचनं सुत्तरेष्वहस्सु द्वाहेष्वोदेति”—इति चात्र कल्पव्याख्या ।

॥ अथ वासुकीद्रादित्यवैश्वदेवसामानि चत्वारि ॥

पुष्कल ऋषिः, द्विपदा गायत्रीच्छन्दः ;

प्रातस्सवने वसवो देवाः, माध्यन्दिनसवने रुद्रो देवता,
तृतीयसवने आदित्यः, विश्वेदेवाश्च देवताः । ‘पुरा’-इत्यादौ नि
त्रिणि विधायकानि ब्राह्मणानि (छं० ४, २४, ३; ७; ११) ॥

लोकद्वारमपावार्णं । पश्येमत्वावयं १२१२ ।

हुम् । आ२ । ज्यायो । आ३४५ ॥ १ ॥ २.

लोक०—०वैरा १२१२ । हुम् । इत्यादि ॥ २ ॥ ३.

लोक०—०स्वारा १२१२ । हुम् । इत्यादि ॥ ३ ॥ ४.

लोक०—०साम्रा १२१२ । हुम् । इत्यादि ॥ ४ ॥ ५.

॥ अथ विश्वरूपसामानि सप्त ॥

पुष्कल ऋषिः, पङ्क्तिच्छन्दः, विश्वरूपदेवता ।

(उ० आ० ८, २, ७, २; ३)

युञ्जे वाचं शतपदीं गाये सहस्रवर्त्तनि ।

२ — २ २२ ४ २ १
जागा२त् । विश्वारूपाणिसा१२१२ । उ । हुम् ।

— १ २ १ १ १
आ२ । ति । भार्त्ता । प । आ३४५ । नि ॥ २ ॥ ८.

१२ २ १ २ २ २
गायत्रंचैष्टुभंजगोम् । प्र । ॐवायिश्वारूपाणिस

— २ २ १ २ २ २ १
भार्त्ता२ । देवाओकासिचा१२१२ । उ । हुम् ।

— १ २ १ १ १
आ२ । कायिरे । प । आ३४५ । नि ॥ ३ ॥ ९.

गौतममते त्विमानि त्रीणि विश्वरूपसामानि ; “त्रिषु पादेषु गायेत्”—इति तद्वचनात् । तथा चाद्येषु त्रिषु पादेषु गौतमाद्यं गायत्रम्, द्वितीयादिषु त्रिषु द्वितीयम्, तृतीयादिषु त्रिषु च तृतीयम् ।

प्रौढब्राह्मणमते तु द्वयोर्ऋचोरेकः प्रगाथः सम्पद्यते, तत्रैवं त्रीणि सामानि भवन्ति—

१ २ २
युञ्जे वाचं द्रुत्यादि गौतमीयाद्यानुरूपम् ॥ १ ॥ १०.

१२ २ १ २ २ —
गायत्रंचैष्टुभंजगोम् । प्र । ॐगायत्रंचैष्टुभंजागा२त् ।

२ १ २ २ २ १ —
विश्वारूपाणिसा१२१२ । उ । हुम् । आ२ । ति ।

१ २ १ १ १
भार्त्ता । प्र । आ३४५ । नि ॥ २ ॥ ११.

१ २ २ २ १ २ २ २
विश्वारूपाणिसम्भृतोम् । प्र । ॐवायिश्वारूपाणि

— २२१२२ २ १ १
सम्भात्ती२ । देवाओकाऽसिचा१२१२ । उ । हुम् ।
— १ २ १ १ १
आ२ । ति । कायिरो । प । आ३४५ । नि ॥ ३ ॥ १२ ।

॥ अथ ज्योतिष्सामानि त्रीणि ॥

पुष्कल ऋषिः, गायत्रीच्छन्दः, इन्द्रसूर्या देवताः ।

(उ० अ० ८, ३, ८, १)

३ २७ ३ १ २ ३ २७ ३ २ ३ २ ३ १ २
अग्निज्योतिर्ज्योतिरग्निरिन्द्रोज्योतिर्ज्योतिरिन्द्रः ।

२ ३ २ ३ २ ३ १ २
सूर्योज्योतिर्ज्योतिसूर्यः ॥

अत्रैकैकस्मिन् पादे एकैकं गायत्रं साम गातव्यं भवति । तद्यथा —

१ २ २ २ २
अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्नोम् । ॐ अग्निर्ज्योति
२ — २ १ २ २ २ १
र्ज्योतिराग्नो२ । अग्निर्ज्योतिर्ज्योता१२१२यिः । हुम् ।
— १ २ १ १ १ १ २ २
आ२ । आग्नो । आ३४५ ॥ १ ॥ इन्द्रोज्योति
२ १ २ २ २ २
र्ज्योतिरिन्द्रोम् । ॐ आयिन्द्रोज्योतिर्ज्योतिरायिन्द्रा
— २ १ २ २ २ १
२ । इन्द्रोज्योतिर्ज्योता१२१२यिः । हुम् । आ२ ।
१ २ १ १ १ १ २ २ २
आयिन्द्रो । आ३४५ ॥ २ ॥ सूर्योज्योतिर्ज्योतिः

सूर्योम् । ॐ^१सूर्यो^२ज्योति^३र्ज्योतिः^४सूरायाः^५ । सूर्यो^६
 ज्योति^७र्ज्योता^८१२१२यिः^९ । ह्रम् । आ२^{१०} ; सूर्यो^{११} ।
 आ३४५ ॥ ३ ॥ १३, १४, १५.

॥ अथ वहिष्यवमानस्तोत्रसामानि नव ॥

षट् धूर्गानानि, सती गायत्री^{तत्र,} णि^१ त्रीणि^२; “गौतिविकारो गाय-
 तस्य धुरः स्तोत्रियानुरूपयोज्योतिष्टोमस्य”-इति ला० सू० ७, १२ ।
 वहिष्यवमानस्तोत्रस्यर्चा पुष्कल ऋषिः, गायत्रीच्छन्दः, सोमो
 देवता । ओङ्कारस्य परमेष्ठी ऋषिः, देवी गायत्रीच्छन्दः, पर-
 मात्मा देवता । हिङ्कारस्य वसिष्ठ ऋषिः, देवी गायत्रीच्छन्दः,
 प्रजापतिर्देवता । “प्रजापतिरकामयत”-इति (ष० ब्रा० २,
 १—३) धूर्विधायकम् । “इमे वै लोका गायत्रं त्रिषद गेयम्”-इति
 ब्राह्मणम् (७, १) । “स तु वै यज्ञेन यजेत्”-इति वहिष्यवमानस्य
 ब्राह्मणम् (६, ८) । “मनो हिङ्कारः”-इति रघुस्यम् (४, ११) ।

(उ० आ० १प्र० १अ० १—३सू० १—८ऋक्षु)

उपास्त्रै^१गायता^२धरोम् । प्र । ओम्पा^३वा^४माना^५
 येन्दावा^६ अभिदेवा^७ इया^८१२१२ । उ । ह्रम् । आ२ ।
 ति ।) चातो । प । सा३४५त् । नि । १ । १६.

रेतस्यायामृद्धिङ्कारः; “अहिङ्कृता प्रथमा रेतस्या”-इति यज्ञतन्त्रे ।

अभितेमधुनापयोम् । प्र । ओमाश्चर्वाणिअग्नि
 आदेश् युर्वन्देवायदाश्च । उ । हुम् । आश् ।
 ति । वायो । प । साश्चधुम् । छि । २ । १७.
 “हे अक्षरे सशयनी व्यक्षिपजति”—इति ष० २, १ । ला० ७, १२ ।

सनःपवस्वशङ्खवोम् । प्र । ओंशाश्चर्वाणाश्च
 शमर्वाश्चर्वाणि शर्वाश्चर्वाणाश्च । उ । हुम् । आश् ।
 ति । भायो । प । स्वाश्चधुम् । नि । ३ । १८.
 “तां बलवद्विषोरसेव गायति”—इति ष० २, १ । ला० ७, १२ ।

द्विद्युततियारुचोम् । प्र । ओम्पारिष्टोभार्न्ता
 याक्त्वापश् सोमाःशुक्राश्चर्वाणाश्च । उ । हुम् ।
 आश् । ति । शायिरो । प । इडाश्चधुम् । नि । ४ । १९.
 “चत्वारिचत्वार्यक्षराणि निष्क्रीडन्निव गायति”—इति ष०, ला० ७, १२ ।

हिन्वानोहेटभिर्हितोम् । प्र । ओमाश्चर्वाणाश्च
 हिन्वानोहेटभिर्हितोम् । प्र । ओमाश्चर्वाणाश्च

॥ अग्निष्टोमसामानि ॥

— १ १ २ १ २ १
क्रमीश्त् सीदन्तोवा१२१२नुषा१२१२ । उ । हुम् ।

— १ २ १ १ १
आ२ । ति । याथो । प । वा३४५क् । नि । ५ । २० ।

‘निरुक्तां चानिरुक्तां च गायतीति’—इति प० २,१ । ला० ७,१२ ।

१ २ ६ १ २ १ २ १ २
ऋधक्सोमःसुवस्तयोम् । प्र । ओंसच्चा३१ग्मानो

१ १ १ १ १ १ १ १
दा३यिवा३का३वा३य पवस्वसूरिया१२१२ । उ । हुम् ।

— १ २ १ १ १
आ२ । ति । दृशो । प । आ३४५ । नि । ६ । २१ ।

एतस्या द्वितीयपादगानेऽस्ति मतान्तरता । सामसूत्रं ७,१३ द्र० ।

“अतः परासु धूर्गानाभावात् ‘तत्सवि’-गायत्रान्न विशेषः”—
इति कल्पव्याख्यायां रथन्तरपृष्ठे ज्योतिष्टोमे वरदराजः ।

१ १ १ १ १ १ १ १
पवमानस्यतेकवोम् । प्र । ओंवाजित्सर्गाअसृक्ष

— १ १ १ १ १
ता२ । अर्वन्तो नश्चवा१२१२ । उ । हुम् । आ२ । ति ।

१ २ १ १ १
स्यावो । “प” । आ३४५ । नि । ७ । २२ ।

१ १ १ १ १ १ १ १
अच्छाकोशमधुसुतोम् । प्र । ओमासृग्रं वारिअव्या

— १ १ १ १ १
या२यि । अवावशन्तधा१२१२ । उ । हुम् । आ२ ।

१ २ १ १ १
ति । ताथो । प । आ३४५ । नि । ८ । २३ ।

स्तोमश्च सम्पद्यते । तत्र प्रथमा विष्टुतिः ‘उद्यती’, द्वितीया ‘परिवर्त्तिनी’, अस्या तु ‘कुलायिनी’ नामेति दिक् ॥

अथाज्यस्तोत्राणि चत्वारि । तेषु गायत्रसामानि द्वादश । तानि च धूर्गानान्येव ; “आज्येषु च”—इतिकल्पसूत्रात् (७, १२) । सर्वेषां मेवाज्यस्तोत्राणां “प्रजापतिर्देवेभ्य आत्मानम्”—इति विधायकं ब्राह्मणम् (७, २) । “यस्य वा एता वद्विष्यमाने विगी यान्तराज्येषु सङ्गायन्ति”—इति रहस्यब्राह्मणम् (४, ११) । अथ पञ्चदशस्तोमः । “पञ्चभ्यो िङ्करोति स तिसृभिः”—इति तत्स्तोमविधायकं ब्राह्मणम् (२, ४ ; ५ ; ६) । स्तोमस्यैतस्य ‘पञ्च षुचिनी’, ‘उद्यती’, ‘अभिक्रामस्त्री’—इति तिस्रो विष्टुतयः ।

तत्र,

॥ प्रथमाज्यस्तोत्रस्याङ्गसामानि त्रीणि ॥

प्रथमाज्यस्तोत्रर्चां पुष्कल ऋषिः, गायत्रीच्छन्दः, अग्निर्देवता ।

दिवं श्रोत्रे च ध्यायन् गायेत् ।

(उ० आ० १प्र० १प० ४सू० १—३ ऋक्षः)

अ॒ग्न॒आ॒या॒हि॒वी॒त॒यो॒म॒ । प्र । ओ॒ङ्गा॒र्णा॒नो॒ह॒व्य॒दा॒ता
या॒२॒ग्रि॒ । नि॒हो॒दा॒स॒त्वि॒वा॒१२१२॒ । उ । हु॒म् । आ॒२ ।
ति॒ । हा॒यि॒षो॒ । प । आ॒३४५॒ । नि ॥१॥ त॒न्वा॒स॒मि
झि॒र॒ङ्गि॒रो॒म॒ । ओ॒ङ्गा॒त्त॒न॒व॒र्द्ध॒या॒मा॒सी॒२ । बृ॒ह॒ष्पो॒वा
य॒वा॒१२१२॒ । उ । हु॒म् । आ॒२ । ति॒ । षा॒यो॒ । प ।

^{२ १ १ १} आ३४५ । नि ॥ २ ॥ ^१ सनःपृथःश्रवायियोम् । प्र ।
^१ ओमा^{१ १ १}च्छादेवविवासासी२ । ^{२ १} बृहदग्नेसुवा१२१२ ।
^१ उ । हुम् । आ२ । ति । रायो । प । ^{२ १ १ १} आ३४५ ।
नि ॥ ३ । २५, २६, २७.

॥ द्वितीयाज्यस्तोत्रस्याङ्गसामानि त्रीणि ॥

द्वितीयाज्यस्तोत्रर्चां पुष्कल ऋषिः, पायत्रोच्छन्दः, मिषा-
वरुणौ देवते । पृथिवीं प्राणापानौ चाध्यायन् गायेत् ।

(उ० षा० १ प्र० १ अ० ५ सू० १—३ ऋक्ष)

^{१ १} आनोमितावरुणोम् । प्र । ^१ ओङ्कार्तैर्गव्यूतिमुजा
^{२ १ १} ता२म् । मध्वारजा^२सिसू१२१२ । उ । हुम् । आ२ ।
^१ ति । क्रातो । प । ^{२ १ १ १} आ३४५ । नि ॥ १ ॥ उरुश^१
^१ सानमोवधोम् । प्र । ^१ ओमाङ्गादक्षस्यराजाथा२ः ।
^{२ १ १ १} द्राघिष्ठाभिःशुचा१२१२ । उ । हुम् । आ२ । ति ।
^१ व्रातो । प । ^{२ १ १ १} आ३४५ । नि ॥ २ ॥ ^{१ २ १} गृणानाजम
^१ दग्निनोम् । प्र । ^१ ओंयोनावृतस्यसौदाता२म् ।
^{२ १ १} पात^१सोममृता१२१२ । उ । हुम् । आ२ । ति ।
^१ वार्धे । प । ^{२ १ १ १} आ३४५ । नि ॥ ३ ॥ २८, २९, ३०.

॥ तृतीयाज्यस्तोत्रस्याङ्गसामानि त्रीणि ॥

तृतीयाज्यस्तोत्रर्चा पुष्कल ऋषिः, गायत्रीच्छन्दः, इन्द्रो देवता ।

अन्तरिक्षं चक्षुषी च ध्यायन् गायेत ।

(उ० आ० १प्र० १अ० ६सू० १—३ ऋक्षु)

^{१११}आयाहिमु^१पूमा^१हितोम् । प्र । ओमायिन्द्र^१सोम

म्यिबा^{२२१}आयिमा^१२म् । एदम्बर्हिः^१सादा^२१२१२ । उ ।

^१हुम् । आ२ । ति । मा^१मो । प । आ३४५ ।

नि ॥ १ ॥ आत्वा^{१११}ब्रह्म^१युजा^१हरोम् । प्र । ओंवा

^१हृतामिन्द्र^१केशायिना^२२ । उपब्रह्मा^{२११}णिना^२१२१२ । उ ।

^१हुम् । आ२ । ति । शा^१णो । प । आ३४५ । नि

॥ २ ॥ ब्रह्मा^{१११}णस्त्वा^१युजा^१वयोम् । प्र । ओंसोमपा

मिन्द्र^१सोमायिना^२२ । सुतावन्तो^{२११}हवा^२१२१२ । उ ।

^१हुम् । आ२ । ति । मा^१हो । प । आ३४५ ।

नि । ३१, ३२, ३३.

॥ चतुर्थीज्यस्तोत्रस्याङ्गसामानि त्रीणि ॥

चतुर्थीज्यस्तोत्रर्चा पुष्कल ऋषिः, गायत्रीच्छन्दः, इन्द्राग्नीदेवते ।

सर्वं वाचं च ध्यायन् गायेत ।

(उ० आ० १प्र० १अ० ७सू० १—३ ऋक्षु)

^{१११}इन्द्राग्नी^१आगत^१सुतोम् । ओ^१ङ्गायि^१भिर्न^१भो

वरेणिया२म् । अस्यपातम्विया^{२१२}१२ । उ । हुम् ।
 आ२ । ति । षायितो । प । आ३४५ । नि ॥ १ ॥
 इन्द्राग्नीजरितुःसचोम् । प्र । औंयाज्ञोजिगाति
 चेतना२ । अयापातमिमा^{२१२}१२ । उ । हुम् । आ२ ।
 ति । सुतो । प । आ३४५ । नि ॥ २ ॥ इन्द्रमग्निः ।
 इविष्कदोम् । प्र । औंयाज्ञस्यजूतिथावार्णा२यि ।
 तासोमस्येहता^{२१२}१२ । उ । हुम् । आ२ । ति ।
 पातो । प । आ३४५ । नि ॥ ३ ॥ ३४, ३५, ३६ ।

आजस्तोत्रौयाणां मायासु चतसृषु ऋक्षु अन्यदृशान्यपि चत्वारि
 स्तोत्रौयांगगायत्रसामानि गीयन्ते ; जगत्यादिविकारतः ।

अथात्रापरम् ।—प्रथमान्यस्तोत्रस्य अन्त्रायाहीति योऽन्यक् ;
 योनियन्ये (१, १, १, १) समान्नानात् । तन्वासमिदिति,
 सनःपुष्टुरिति चैते उत्तरायन्ये तस्या एव अन्त्रायाहीतेतस्या
 ऋक्ष उत्तरे (१, १, ४, २ ; ३) ऽधीयेते इति उत्तरे । यदा अन्त्र-
 आयाहीत्यस्यां गायत्रं गीतं भवति, तदा तदुत्तरयोरपि गायत्रे
 गातव्ये भवतः ; 'यद् योन्यां तदुत्तरयोर्गायति'—इतिशासनात् ।
 यद्यथेव मस्मिन् ऋक्षे सूक्ते चोणि गायत्रसामानि सम्पद्यन्ते,
 तथापि स्तोत्रौयतयैकत्वं मेव ; 'एकं साम ऋक्षे गी' स्तोत्रौयम्'—
 इतिश्रवणात् । एव मेव सर्वत्र स्तोत्रौयसामसु धेयमिति दिक् ॥

वरिवोधातमोभुवोम् । प्र । ॐ मां हि षोऽव व हन्त
 — २ १ २ २ २ —
 माः परिराधोमा १२१२ । उ । हुम् । आ २ ।
 १ २ १ १ १
 ति । घोनो । प० । आ ३४५ । नि ॥ ३ ॥ ४२.

ज्योतिष्टोमस्य सप्त संज्ञा भवेन्ति — १ अग्निष्टोमः, २ अत्यग्नि-
 ष्टोमः ३ सकथः, ४ षोडशी, ५ वाजफेयः, ६ अतिरात्रः, ७ आतोऽर्या-
 महेति । तत्राद्योऽग्निष्टोम एव सर्वासां मन्यासां संस्थानां प्रक-
 तिभूतोऽन्ये विकृतयः । स च द्विविधः रथन्तरपृष्ठो बृहत्पृष्ठश्चेति-
 पृष्ठद्वयोर्भेदात् । तत्र रथन्तरपृष्ठस्यैव प्राथम्यम् — “प्रथमे ज्योति-
 ष्टोमप्रयोगे रथन्तर मेव पृष्ठम्” — इत्यादिकल्पव्याख्यानादितः ।
 तत्रैव रथन्तरपृष्ठेऽग्निष्टोमे यानि सामानि ब्राह्मणग्रन्थादिशास-
 नानुसारत एव गीतानि भवन्ति ; न तु कचिदपि गानग्रन्थे
 श्रुतानि, तस्मात्त्राण्येवेह संगृह्य प्रदर्शितानीति शम् ॥

॥ बृहत्पृष्ठोमसामानि ॥

सामग्र्यमौत्पपनामावसथश्रीसत्यव्रतभट्टाचार्यकृतं
 स्वयधितानिष्टोमसामविवरणं च समाप्तम् ॥

॥ अथ सप्तदश महासोमानि ॥

॥ ब्रह्मसाम ॥ १ ॥

ॐ३म् ॥ १ ॥

“ओ मित्येतदक्षरं सुहोयं सुपासीत । ओ मिति ह्युवाचयति
तस्योपव्याख्यानम् । एषां भूतानां पृथिवी रसः पृथिव्या
आपो रसः । अपा मोषधयो रस ओषधीनां पुरुषो
रसः पुरुषस्य वायसः वाच ऋषसु ऋचः साम रसः
साम उहोयो रसः ॥”—इति छा० ब्रा० ३।१ ॥ १॥

॥ सत्यसाम ॥ २ ॥

२७ ३क २र
भूर्भुवस्वः ॥ २ ॥

“सत्यसाम स्वर्गस्य वा लोकस्य द्वारविवरणं देवानां वीर्यस्य
वा वेदस्याध्यायनं मयातयामाचरन्”-इति सा० ब्रा० १।१ ॥ २॥

॥ व्याहृतिसाम ॥ ३ ॥

(नेतृसाम क्वचिदपि गानग्रन्थे श्रुतम् ; गीयते तु बहुत्र)

^५भूः । ^{१२}भूः । ^२होद् । ^२भूः । ^२होद् । ^२भूः । ^२हा ३१
[—] ^{२२}१ ^२१ ^११ ^११ ^५भुवाः । ^१भुवः ।
होद् । ^२भुवः । ^२होद् । ^२भुवः । ^२हा ३१ [—] ^{२२}उवा २ । ए । सुवर्ज्योती २३४५ः ॥
^१होद् । ^२भुवः । ^२होद् । ^२भुवः । ^२हा ३१ [—] ^{२२}उवा २ । ए । सुवर्ज्योती २३४५ः ॥
^१सुवर्ज्योती २३४५ः ॥ ^२भुवाः । ^१सुवः । ^१होयि । ^१सुवः ।
^२होयि । ^२सुवः । ^२हा ३१ [—] ^{२२}उवा २ । ए । सुवर्ज्योती २३४५ः ॥
^५महाः । ^१महः । ^१होयि । ^२महः । ^२होयि । ^२महः । ^२हा ३१
[—] ^{२२}१ ^२१ ^११ ^११ ^५जनाः । ^१जनः ।
होयि । ^२जनः । ^२होयि । ^२जनः । ^२हा ३१ [—] ^{२२}उवा २ । ए ।
^१सुवर्ज्योती २३४५ः ॥ ^२तपाः । ^१तपः । ^१होयि । ^१तपः ।
^२होयि । ^२तपः । ^२हा ३१ [—] ^{२२}उवा २ । ए । सुवर्ज्योती २३४५ः ॥
^५सत्याम् । ^१सत्यम् । ^१होयि । ^१सत्यम् । ^१होयि । ^१सत्यम् ।
^२हा ३१ [—] ^{२२}उवा २ । ए । सुवर्ज्योती २३४५ः ॥ ^५पुरुषाः ।
^१पुरुषः । ^१होयि । ^२पुरुषः । ^२होयि । ^२पुरुषः । ^२हा ३१
[—] ^{२२}१ ^२१ ^११ ^११ ^५उवा २ । ए । सुवर्ज्योती २३४५ः ॥ ३ ॥

॥ गायत्रिसाम ॥ ४ ॥

(इदं मपि न गानग्रन्थेषु श्रुतम् ; गीयते तु सर्वत्र)

उ० ६प्र० ३अ० १० सू० १ ऋचि, एकं साम ।

१२ ३१ २२ ३ १ २ ३ १ २

तत्सवितुर्वरेण्यम् भर्गो देवस्य धीमहि ।

२ ३ १ २ ३ १ २

धियो यो नः प्रचोदयात् ॥ ४ ॥

१ २ ३ १ २ ३ १ २
तत्सवितुर्वरेण्योम् । भार्गो देवस्य धीमा हो

— १२ २ ३ १ २ ३ १ २ —
२ । धि यो योनःप्र । चो ऽऽऽऽऽऽ । हुम् । आ२ ।

१ २ ३ १ २ ३ १ २
दायो । आ३४५ ॥ ४ ॥

“प्राणो वै गायत्रं प्राणः स्वरः प्राण मेव तत्सव्यत आत्मन्

दधाति स सर्वं मायुरेतीडां पशुकामाय निधनं

कुर्यात् स्वः स्वर्गकामाय यशो ब्रह्मवर्चस-

कामायायुरामयाविने हृत्सीत्यभिचरत

एते वै गायत्रस्य दोहा ब्रह्मवर्चसी

पशुमान् भवति य एवं वेद’—

इति ब्रा० ७ । १ ६

“तेजो वै गायत्री च्छन्दसां तेजो रथन्तरं साम्नां तेजश्चतु-
विंश स्तोमानां तेज एव तत्सम्यक् सन्दधात्यपि ह पुत्रस्य पुत्र-
स्तेजस्वी भवति”—इति च ब्राह्मणम् १५ । १० । ४ ।

५ बृहत्साम ॥ ५ ॥

छ० ३प्र० १अ० ५द० २ऋचि, आ० १प्र० १अ० २७साम ।

१ २२ ३ १ १२ ३ १ २
 त्वा मिद्धि हवामहे सातौ वाजस्य कारवः ।

२ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ २ ३ ३ १ २
 त्वां वृत्रेष्विन्द्र सत्यतिं नरस्त्वां काष्ठास्वर्वतः ॥ ५

२२ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २
 औहोई त्वामिद्धि हवामहा३ए । सातौ वाजा

२ २ ३ ५ १ २ ३ ४ ४ ५ २ १
 स्याकारा २३४ वाः । तुवा ३४ । औहोवा । वृत्र

१ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २
 द्रुषुवाई । द्रासा३१त् । पतिं ना२३४राः । त्व

२ २ २ ३ ४ ४ ५ — १ ५ ५
 काष्ठा३४ । औहोवा । सु२ अर्वा२३४ । ताः । उहु

५ १
 वा६हाउ । वा । हस् ॥ ५ ॥

“हसिति बृहत् प्राण मुदजयत्”—इति ब्रा० ७ । ६ ॥

“प्रजापतिरकामयत् बहु स्यां प्रजायेवेति स तूष्णीं मनसा

ध्ययत् तस्य यन्मनस्यासोत्तद् बृहत् समभवत् स

(आदधीत गर्भो वै मेऽय मन्तर्हितस्त्वं वाचा

प्रजनयाइति”—इति च ब्रा० ७ । ६ ॥ ५ ॥

॥ रथन्तरम् ॥ ६ ॥

क० ३प्र० १अ० ५द० १कृचि, पा० २प्र० १अ० २१साम ।

३ १ २ १ २ ३ १ २
अभि त्वा शूर नोनुमो ऽदुग्धा इव धेनवः ।

१ २ ३ २ २ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
ईशान मस्य जगतः स्वर्दृश मीशान मिन्द्र तस्थुषः ॥ ६

२ ५ २ २ २ १ ५ १ २ २ २
आभित्वा शूरनोनुमो वा । आदुग्धा इव धेनव
२ २ १ २ १ १
ईशान मस्य जगतः । सुवा २३ दृ शाम् । आदु
२ २ १ ४ ३ २ २ ५
शानमा २३ इद्रा ३ । तासू २३४ पा । ओ वा ६ ।
५ १
हाउवा । अस् ॥ ६ ॥

“असिति रथन्तर मपान मभिसमवेष्टत” — इति ब्रा० ७ । ६ ।

“स वाचं व्यसृजत सा वाचथन्तर मन्वपद्यत रथन्तर्याः

क्षेप्तातारोदिति तद्रथन्तरस्य रथन्तरत्वम्” —

इति च ब्रा० ७ । ६ ॥ ६ ॥

“प्राणापानौ वे हृद्द्रथन्तरे ज्योगामयाविन उभे कुर्यादप-
क्रान्तौ वा एतस्य प्राणापानौ यस्य ज्योगामयति प्राणापानावे-
वास्मिन् दधाति” — इति च ब्राह्मणान्तरम् ७ । ६ ॥ ५, ६ ॥

सप्तदश महासामानि ।

॥ महावामदेव्यसाम ॥ ७ ॥

उ० १प्र० १अ० १२सू० १—३ ऋक्ष, ज० १प्र० १अ० ५साम ।

कया नश्चिन्त्र आ भुवदूतो सदावधः सखा । कया
शचिष्ठया वृता ॥ कस्त्वा सत्यो मदानां मंहिष्ठो
मत्सदन्धसः । दृढाचिदारुजे वसु ॥ अभी षु नः
सखीना मविता जरितृणाम् । शतम्भवास्तूतये ॥ ७

काऽपूया । नश्चाइत्राअभुवात् । ज । तो
सदावधः स । खा । औइहो हाइ । कया २३
शचाइ । छयौ हो ३ । हुम्मा २ । वाऽरत्तो इऽपू
हाइ ॥ काऽपूस्त्वा । सत्यो ३ माइ दानम् । मा ।
हिष्ठो मा त्सादन्ध । सा । औ ३ हो हाइ । दृढा २३
चिदा । रुजौ हो ३ । हुम्मा २ । वाऽर सोइऽपू
हायि ॥ आऽपूभी । षुणाइः सा ३ खीनाम् । आ ।
विता जरीयि तृ । णाम् । औइहो हायि । शता
२३म्भवा । सियौहोइ । हुम्मा २ । ताऽरयो इऽपू
हायि ॥ ७ ॥

“एते वे पूर्णात् पूर्णं मभ्युतिष्ठन्ति ये वामदेव्येन सुवोत्ति-
ष्ठन्त्यन्तरिक्षं वामदेव्य मन्तरिक्षेणेदं सर्वं पूर्णम्” —

इति ब्रा० १५ । १२ ॥ ७ ॥

“इयं वै रथन्तर मन्तरिक्षं वामदेव्यं द्यौर्बृहदिमे लोका-
स्त्रिरात्रो यदेतानि सामानि सप्रगच्छि करोतीमानिव तल्लोकान्
सन्दधाति तेन त्रिरात्र माप्नोति”—इति ब्रा० १६।११ ॥ ५—७ ॥

॥ यज्ञायज्ञीयसाम ॥ ८ ॥

छ० १प्र० १अ० ४द० १ ऋचि, गी० १प्र० २अ० २५साम ।

३ १ २   ३ १ २   ३ १   २   २ १ २
यज्ञायज्ञा वो अग्नये गिरा गिरा च दक्षसे ।

१ २ ३ २ ३ १ २   ३ २ ३ १   २ २
प्रप्र वयममृतं जातवेदसं प्रियम्वितन्न शंसिषम् ॥८

४ ३   ४   २   ४ ५   १ २
यज्ञाऽपू य । ज्ञा ३ वो ३ ग्नायाद् । गाङ्गरा

२   १ २   २   १ ५ २   १
गिरा । चा ३ दाक्षा ३ साङ्ग । प्र प्रा २ वयममृतम् ।

२   २   १   २   २   १
जाता २३ वा । हुम्माद् । दा ३ साम् । प्रायम्वित

१ १   ३ २   ३ १ १ १ १
नशाऽसिषाउ । वा २३ ४५ ॥ ८ ॥

“ब्रह्मणो वा एष रसो यद् यज्ञायज्ञीयं यद् यज्ञायज्ञीयेन सुवन्ति
ब्रह्मण एव रसे यज्ञं प्रतिष्ठापयन्ति”—इति ब्रा० ८ । ६ ॥ ८ ॥

“एतदे प्रत्यक्षं महाव्रतं तस्य गायत्र्यं शिरो बृहद्रथन्तरे पक्षौ
वामदेव्य मात्मा यज्ञायज्ञिर्यं पुच्छं दक्षिणा एवाक्यं मेष वाव
प्रत्यक्षं महाव्रतेन सुते य एतेन यजते”-इति ब्रा० १६।११ ॥ ४-७ ॥

॥ इन्द्राणीसाम ॥ ६ ॥

छ० ३प्र० १अ० १द० १०ऋचि, गे० १५प्र० २अ० ११साम ।

१ २ ३ १ २२ ३ १ २२
न कि इन्द्र त्वदुत्तरं न ज्यायो अस्ति वृचहन् ।
२ ३ २२ १ २
न क्येवं यथा त्वम् ॥ ६ ॥

४ ५ १ २ १२ २
न । क्येना की । आयिन्द्रत्वदुत्तराम् । न ज्यायोऽ
१ २ १ २ ३ ५
२ । अस्ता२३इ वृ । हुंऽ३ हुम् । वा २३४ हान् ।
१ २२ १ २ १ २ २
नक्ये । वं या २३था । हुंऽ३हु३४३म् । तू ३४५वो ६
५
हाइ ॥ ६ ॥

“आस्यदघ्न उदके तिष्ठन् नक्येनाकी इत्येतत् त्रिःसप्ततत्त्वी
गायेदेतत्सर्ववाचीगतसम्मित मेतेन वा सर्वान् कामा-
नवाप्नोति यद्येवं वेद यद्येवं वेद ॥”

—इति सा० ब्रा० १ । ४ ॥ ६ ॥

॥ भर्गयशसौ सामनी ॥ १०, ११ ॥

ॐ ३प्र० २अ० २द० ६ऋचि, आर० २प्र० २अ० ११साम भर्गम् ।

२१ २२ ३ १२ ३१२

बृहदिन्द्राय गायत मरुतो वृत्रहन्तमम् ।

२३ २ ३१२ ३ १२ ३२ ३२ २ १ २

येन ज्योतिरजनयन्नृतावधो देवं देवाय जागृवि ॥ १०

२२ २ २२ २ १२ २ २२

हाउधामयत् । हाहाउधामधामायत् । हाहाउ

२ १ २ २ १ ३ ५

बृहद्वामधामायत् । बृहदिन्द्रा । यगा२या२३४ता ।

२ २ १ ३ ५ २२ २

मरुतोवृ । चहा२न्ता२३४माम् । येनज्योतिरजनयन् ।

१ ३ ५ २२ २ २ १ ३ ५ २२

ऋता२वा२३४र्द्धाः । देवन्देवा । यजा२गृ२३४वी । हाउ

२ २२ २ २ २ २ २ २ २

धामयत् । हाहाउधामधामायत् । हाहाउबृहद्वामधा ।

३ ५ २ १ ११११

मा२या२३४ । औहौवा । ए३ । भर्गा२३४धूः ॥ १० ॥

आ० १प्र० ३द० १०ऋचि, आर० ४प्र० २अ० १२साम यशः ।

(यशःसाम्न ऋक् खलु अविक्तैव श्रूयते)

२५ १ २ २२ १२ २ २ १२ २५

हाउ । ३ । वा । यशोमाद्यावापृथिवी । हाउ ।

१ २ २२ १२ ५ ७ १ २

३ । वा । यशोमेन्द्रबृहस्पती । हाउ । ३ । वा । यशो

५ १ २ २ १ २ २

भगस्यविन्दतु । हाउ । ३ । वा । यशोमापतिमुच्यताम् ।

५ २ १ २ २ ७ २५

हाउ । ३ । वा । यशस्त्रियसाः सप्सदः । हाउ । ३ । वा ।

१०

सप्तदश महासामानि ।

२ १ २ १२ २ २५ १ २
अहं प्रवदितास्याम् । हाउ । ३ । वा । अश्वमिष्टये ३
५
हस् ॥ ११ ॥

“भर्ग एव भर्गेण तुष्टुवानो भवति यशो यशसा” — इति,
“भर्गयशसी भवतो भर्गेणैवास्मै भर्गो दधाति यशसा यशः” —
इति च ब्रा० १५ । ३ ; १८ । ८ ॥ १०, ११ ॥

— — —

॥ परमेष्ठिप्राजापत्यव्रतम् ॥ १२ ॥

आ० १प्र० ३द० १ऋचि, आर० ४प्र० १प्र० ७साम ।

२ ३ २ ३ २ ३ १ २ २ ३ २ ३ १ २ २
मयि वर्चो अथो यशोऽथो यज्ञस्य यत् पयः ।

१ २ ३ १ २ ३ १ २ २
परमेष्ठी प्रजापतिर्दिवि द्या मिव दृष्टु ॥ १२

२ २ १ — १ १ —
हाउ । ३ । आनो २ ब्रुवाद् । २ । आनो २

१ १ २ ५ २ १ २ २ ३ १ १ १ १
ब्रुवा २ या २ ३ ४ । औहोवा । रक्षतनोरक्षितारा २ ३ ४ ५ ।

२ २ १ — २ २ २ १ २ २ २
हाउ । ३ । आनो २ ब्रु० पूर्वपाठः । गोपायतगोपा

२ ३ १ १ १ १ २ १ — १ २ १ २
यितारा २ ३ ४ ५ । हाउ । ३ । आनो २ ० । मयिवर्चः

१ ३ १ — १ २ २ १ १ २ —
अथोया १ शा २ः । अथोयज्ञ । स्वयात्पा १ या २ः ।

२ २ १ २ १ ३ ४ — २ १ २ १ २
परमेष्ठी । प्रज्वा १ १ तौ २ः । दिविद्यामि । वह् १ हा १

२ २ १ — १ २ २ २
तू २ ३ हाउ । ३ । आनो २ ० । रक्षतनोरक्षिता

३ ११११ २२ १ — २२२ १ २२
 रा २३४५ : । हाउ । ३ । आनो २ ० । गोपायतगो
 २ २ ३ ११११ २२ १ — २२
 पायितारा २३४५ : । हाउ । ३ । आनो २ ० । ए ।
 १ २२ २ २ २ २ १ २२ २ २
 रक्षतनोरक्षितारोगोपायतगोपायितारः । २ । ए ।
 १ २२ २ २ २ २ १ २२ २ १ १११
 रक्षतनोरक्षितारोगोपायतगोपायितारा २३४५ : ॥ १२ ॥

“रोहिण्यां वा रोहिण्या गोः सरूपवत्साया पयसि रक्त-
 शालीनाथ स्थालीपाकथ अपयित्वा परमेष्ठिनः प्राजापत्यस्य-
 व्रतेनाभिजुहुयात्सहस्रकृत्वः शतावर मेतेनैवाभिगौधोद्धृत्य सभार्यः
 प्राग्नीयात् सरूपान् दीर्घायुषः पुत्रान् लभते” सा० ब्रा० २।८ ॥ १२ ॥

॥ अर्कपुष्पसाम ॥ १३ ॥

छ० ६प्र० २अ० २द० ११ऋचि, गे० १६प्र० २अ० ३४साम ।

२ १ २ ३ १ २ ३ १ २ २ ३ १ २
 पवित्रं ते विततं ब्रह्मणस्पते प्रभुर्गात्राणि पर्येषि
 १ १ २ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३
 विश्वतः । अतस्तनूनं तदामो अशुते श्रुतास
 १ २ २ ३ १ २
 ब्रह्मन्तः सं तदाशत ॥ १३ ॥

२ १ २ २ १ २ १ २ १ २ २
 पवित्रन्तेविततंब्रह्मणस्पतेः । हुवे२३ । २ । हो
 २ २ २ १ २ २ १ २
 वा३ हा३ । हा३ । प्रभुर्गात्राणिपरियेषि विश्वता२३ः ।
 २ १ २ २ १ २ २ १
 हुवे२३ । २ । होवा३ हा३ । हा३ । अतस्तनून

५२ १२ ३ ३ १२ २ २
 तदा२ मोअश्रुते ३ । हुवे २३ । २ । होवा३हा३हा३
 १२ २ १ २ १ ५२ १ १ २
 श्रुतासङ्गवहन्तःसन्तदा२शत । हुवे२३ । २ । होवा३
 २ २ ५२ २ २ १२ २ १ २
 हा३ । हा३४ । औहोवा । अर्कौदेवानाऽम्परमेवि
 २ ३ । । । ।
 योऽमा२३४५न् ॥ १३ ॥

“अर्कपुष्पं भवत्यन्नं वै देवा अर्कं इति वदन्ति रस मस्य पुष्प
 मिति स रस मेवान्नाद्य मवरुन्धे ऽर्कपुष्पेण तुष्टवान्” — इति
 ब्रा० १५ । ३ ॥ १३ ॥

॥ सेतुषाम ॥ १४ ॥

आ० १प्र० १द० ऽऋचि, आर० २प्र० १अ० ३४साम ।

३१२ ३२ ३२ ३ १२ ३१३ ३ १२ ३ १२
 अहमस्मि प्रथमजा ऋतस्य पूर्वं देवेभ्यो अमृतस्य नाम ।
 ३ १२ ३ २७ ३१२ ३२७ १२ १२ ३१२
 यो मा ददाति स इदेव मावदह मन्न मन्न मदन्त मद्भि ॥

२२ १२२ २ २१ १२
 हाउ । ३ । सेतूस्तर । ३ । दुस्त । रान् । १ । दा
 २२ १२२ २ २२ २ १
 नेनादानम् । ३ । हाउ । ३ । अहमस्मि प्रथमजाऋता
 २२ ११११ २२ १२२ २ १
 २३स्या२३४५ । हाउ । ३ । सेतूस्तर । ३ । दुस्त ।
 २२ २२ १२ १ २ २ १
 रान् । ३ । अक्रोधेन क्रोधम् । २ । अक्रोधेनक्रोधम् ।
 २२ २ २२ २ १ २ १ १११
 हाउ । ३ । पूर्वं देवेभ्यो अमृतस्य ना २३मा२३४५

२२ १२२ २ २१ २१२
 हाउ । ३ । सेतूस्तर । ३ । दुस्त । रान् । ३ । अथया
 २२ २२ २२ २ २१ २
 अहाम् । ३ । हाउ । ३ । योमाददाति स इदेवमा२३वा
 ११११ २२ १२२ २ २१
 २३४५त् । हाउ । ३ । सेतूस्तर । ३ । दुस्त । रान् ।
 २१२ २ १ २२ १ २
 सत्येनानृतम् । हाउ । ३ । अहमन्नमन्नमदन्तमा२३ द्यौ
 १११ २३ ३ ३ २२१२ ५ २२१२
 ३४५ । हाउ हाउ हाउवा । एषा गतिः । ३ । एतद-
 १ २ १२ २ १२२ २२
 मृतम् । ३ । स्वर्गच्छ । ३ । ज्योतिर्गच्छ । ३ । सेतूस्ती
 १२ २१ ११११
 त्वाचतुरा २२४५ः ॥ १४ ॥

“भाजाभाजि शुक्रचन्द्रे राजनरौहिणके शुक्रियाद्ये हाउस्वर-
 तादीनि चत्वारि सेतुषाम चैषः पवित्रवर्ग एतेषा मेक
 मनेकं वा सर्वाणि वा प्रयुञ्जानः पूतो भवति”
 —इति सा० ब्रा० २ । १ ॥ १४ ॥

॥ तवश्यावीयं साम ॥ १५ ॥

॥ एतच्च साम गेयादिचतुर्गानग्रन्थेभ्यः पृथगेवाधीयते ॥

॥ मूलन्वस्य गायत्री, व्याहृतयः, स्तोभाश्च ॥

१ ११११ १ २ २ १ २
 ॐ ह् २३४५ । ॐ भूः । ॐ भूमिर्दिवमन्तरिक्षम् ।
 १ २ २ २ २ २ २
 ॐ भुवः । ॐ ऋचोयजूषिसामानि । ॐ भार्गोदेवस्य
 २ ११११ १ २ २ २ २ २
 धोमाही २३४५ । ॐ स्वः । ॐ प्राणोपानोव्यानः

२ २ १ १ २ १ २ २ १ १ १ १ १ १
समानउदानः । ॐ धियो योनः प्रचो २३४५ । ॐ

महः । ॐ जनः । ॐ तपः । ॐ सत्यम् । ॐ पुरुषाः ।

२ २ २ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १
ॐ परोरजो अमृतोम् । ॐ ह२३४५ । हुम् ।

— १ २ १ १ १ १ १ २ २
आ२ । दायो । आ २३४५ । ॐ भूमिरन्तरिक्षन्द्यौ ।

२ १ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २
ॐ तत्सवितुर्वरेणियोम् । ॐ ऊ२३४५ । हाउ३ । हो३

२ १ २ १ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २
वाक् । ॐ बह्वो अयजो अमृतोम् । ॐ ऊ२३४५ । हाउ३ ।

२ १ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २
हो३वाक् । ॐ प्राणोपानो व्यानो समानउदानः । धि-

२ २ २ १ १ १ १ १ २ २ २ २ २ २
यो योनः प्रचो २३४५ । ॐ ऊ२३४५ । हाउ३ । हो३वाक् ।

१ २ २ १ २ १ २ २ २ २ २ २ २ २
३ । धर्मो२धर्मः । धर्मविधर्म । ३ । सत्यज्ञाय । ३ ।

२ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १
ऋतंवद । ३ । ह२वं२वं२वं२वम् ॥ १५ ॥

“तवश्चाक्षीयं प्रयुञ्जानः शुचिः पूतो ब्रह्मलोक मभिसम्पद्यते
न च पुनरावर्त्तते न च पुनरावर्त्तते” इति सा० ब्रा० २।१ ॥ १५ ॥

॥ भा० गण्डसाम ॥ १६ ॥

॥ एतदपि साम गेयं दिष्टतुर्गानग्रन्थेभ्यः पृथगेवाधीयते ॥

॥ मूलत्वस्य उ० यमि० तमन्त्रः, छ १ । २ । २ । ४ , स्तोभाष ॥

३ २ ७ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २

इमं स्तोमं मर्हते जातवेदसे रथमिव सम्महेमा

^{३ १ २} मनौषया । ^{३ २ ७} भद्रा हि नः प्रमतिरस्य ^{३ १ २} सत्सद्यग्ने ^{३ १ २ २ ३ १} सख्ये
^{२ २} मा रिषाम ^{३ १} वयं ^{२ २} तव ॥ १६ ॥

^५ उडयाम् । ^{२ १} तमसस्पारी २ । ^{१ २} ज्योतिःपश्यन्तउत्त-
रा २म् । ^१ स्वःपशान्तउत्तरा २म् । ^{२ १ २} देवन्देवचा २सू २३४
रौम् । ^{५ १ २ १ २ ३ २} अगन्मज्योतिरुत्तमा १म् । ^{२ २ २} स्वसारआतोतुन-
आतोतू ३४ । ^{३ २ ४ ५} औहोवा । ^{— १ २} ऊरवातः । ३ । वातो
वातः । २ । ^{२ २ २ १ २ २ १ २} वातोन्मृणानिपुरा ३याः । ^{१ २} यमोहाउ । ३ ।
^{१ २} पितरोहाउ । ३ । ^{१ २ २ २} भारण्डोहाउ । ३ । ^{३ २ ३} इमांस्तो
२३४माम् । ^{५ २ १ ३ ५} अर्हते २३४जा । ^{१ २ २ १ २} तावेदसे ३ । ^१ होड् ।
^{२ २} होड्ये ३ । ३ । ^{३ २ ४ ५} होड्ये । ३ । ^{— १ २} उरवातः । ३ । ^{१ २} वातो
वातः । २ । ^{२ २ २ १ २ २ १ २} वातोन्मृणानिपुरा ३याः । ^{१ २} यमोहाउ ।
३ । ^{१ २} पितरोहाउ । ३ । ^{२ २ २ २} भारण्डोहाउ । ३ । ^{३ २ ३} रथार
मौ ३४वा । ^{३ ५ २ १ ३ ५} सम्माहे २३४मा । ^{१ २ २ १ २} मानी । ^१ षया ३ । ^१ होड् ।
^{२ २} होड्ये ३ । ३ । ^{३ २ ४ ५} होयिये । ३ । ^{— १ २} उरवातः । ३ । ^{१ २ २} वातो
वातः । २ । ^{२ २ २ १ २ २ १ २} वातोन्मृणानिपुरा ३याः । ^{१ २} यमोहाउ । ३ ।
^{१ १} पितरोहाउ । ३ । ^{१ २ २ २} भारण्डोहाउ । ३ । ^{३ २ ३} भद्राही २३४नाः ।

^{१ २ ५ १ २ १ २ १ २ २}
प्रमातो^३३४रा । स्यास^३सदे^३ । हो^३इ । होयि^३ये^३ ।

^{३ ४ ५ — १ १ २ २ २}
३ । हो^३इये^३ । ३ । ऊ^३रवातः । ३ । वातो^३वातः । २ ।

^{१ २ २ १ २ २ १ २ १ २}
वातो^३नृ^३ण्णानिपुरा^३याः । यमो^३हाउ । ३ । पितरो^३हाउ ।

^{१ २ २ २ ३ ३ ५ २ ३}
३ । भारण^३डोहाउ । ३ । अग्ना^३इसा^३३४ख्या^३इ । मारा^३इषा

^{५ १ २ १ २ १ ३ ४ ५}
२३४मा । वायन्त^३वा^३ । हो^३इ । हो^३इये^३ । ३ ।

^{३ ४ ५ — १ १ २ २ १ २}
हो^३इये^३ । ३ । ऊ^३रवातः । ३ । वातो^३वातः । २ । वातो-

^{२ १ २ २ १ २ १ २}
नृ^३ण्णानिपुरा^३याः । यमो^३हाउ । ३ । पितरो^३हाउ । ३ ।

^{१ २ २ २ ३ २ ५ २ २ १ २}
भारण^३डोहाउ । ३ । भारण^३डा^३३४ओ^३होवा । ए । वातो-

^{२ १ २ १ २ १ २ १ २ २ १ २}
नृ^३ण्णानिपुरय^३द्यमःपितरो^३भारणः । ३ । १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । ११ । १२ । १३ । १४ । १५ । १६ । १७ । १८ । १९ । २० । २१ । २२ । २३ । २४ । २५ । २६ । २७ । २८ । २९ । ३० । ३१ । ३२ । ३३ । ३४ । ३५ । ३६ । ३७ । ३८ । ३९ । ४० । ४१ । ४२ । ४३ । ४४ । ४५ । ४६ । ४७ । ४८ । ४९ । ५० । ५१ । ५२ । ५३ । ५४ । ५५ । ५६ । ५७ । ५८ । ५९ । ६० । ६१ । ६२ । ६३ । ६४ । ६५ । ६६ । ६७ । ६८ । ६९ । ७० । ७१ । ७२ । ७३ । ७४ । ७५ । ७६ । ७७ । ७८ । ७९ । ८० । ८१ । ८२ । ८३ । ८४ । ८५ । ८६ । ८७ । ८८ । ८९ । ९० । ९१ । ९२ । ९३ । ९४ । ९५ । ९६ । ९७ । ९८ । ९९ । १०० ।

^{१ २ १ २ १ २ १ २ १ २}
ण्णानिपुरय^३द्यमःपितरो^३भ्यर्मे । ३ । सत्य^३ङ्गाय । ३ ।

॥ महा^३व^३वंव^३२० ॥ १ १५ ॥

एतत्तु अमृतसंहितायां पञ्चन द्रष्टव्यम् । मभिसम्पद्यते

“सप्तदश आत्मा भवति प्रजापतिर्वै सप्त^३ २।१ ॥ १५ ॥

मेवाप्नोति” — इति, “सप्तदशो वै प्रजापतिः”

भवति प्रजापति मेवाप्नोति” — इति च ब्रा० २।५ ॥ १—१७ ॥

इति सामश्रमीकृपनामावसथश्चीसत्यव्रतशर्मणा

सङ्कलितेन ऋग्व्राह्मणसंहितानि

सप्तदश महासामानि ॥

॥ अथ संहितासप्तकम् ॥

१ ॥ अमृतसंहिता ॥

“प्रथमस्त्रिवर्गः सावित्रां गायत्रं महानास्त्रयैषामृता नाम
संहितैतया वै देवा अमृतत्वं मेति य एवं वेद” — इति सा०
ब्रा० १।४।२३-२५ ॥ १ ॥

छ०—१प्र० १अ० १द० १कृचि,

गे०—१प० १प्र० १अ० १-३ त्रीणि सामानि ।

२३४माम् । ^४अह^{२२ २} । ^१आयाही ^२३ वोइतो या ^१२ इ । ^१तोया

^{२२}होइये३ । ^३३ । ^{३२ ४ ५}होइये । ^१३ या ^१२ इ । ^१तो या ^१२ इ ।

^{२२२}वातः । ^१२ । ^{१२}२२३ । ^{२ ३}त्वाङ् इग् । ^{५२ २}वा २३४ औहोवा ।

^१३ । ^१पितरे ॥ १ ॥

^५मरु ^४४ । ^१तया ^{२ २}गृणानो ^२ह्यदाता

^२२३ याद्व । ^{१२ २ २}निहोतासस्त्रिवर्हा ^{५ १ ३}२१ इग्नि । ^३वर्हा २ यिषा

^{५२ २}२३४ औहोवा । ^{२ १ १ १ १}वर्ही ३ षी २३४ ॥ २ ॥

४ ५ ४५५ ४ ५ १ १ १ २
 अग्न आयाहि । वा ५ यितयाद् । गृणानोहव्यदा
 २ २ १ १ ३ ५ १ २
 १ ता ३ ये । निहोता २३४ सा । त्सा २३४ यि बा ३ ।
 १ ५ ५
 हा २३४ यिषो ६ हाद् ॥ ३ ॥

उ०— ६प्र० ३अ० १०सू० १कृचि, एकं साम ।

१ २ २ २ २ —
 १ तत्सवितुर्वरेणियोम् । भार्गो देवस्य धोमाही २ ।
 २ १ २ २ २ १ —
 धियोयोनः प्र । चो ५१२१५२ । हुम् । आ २ ।
 १ २ १ १ १
 दायो । आ ३४५ ॥ ४ ॥

महानान्तर्यामिणे सोपसर्गवृषत्रिके एकं साम ।

१— २ १ २ १ २ १
 ए२ । विदामघवन्विदाः । गातुमनुशंसिषः ।
 १ २ २ २ १ — १ २
 दादृशा ३१ उवा २३ । ई३४डा । ए २ । शिञ्जा
 २ २ २ १ २ २ १ २ — १ २
 शचीनाम्पताद् । पूर्वीणाम्पुरु२ । वसा ३१ उवा २३ ।
 २ ५ २ १ १ — १ २
 ई३४डा । आभिष्टमभा २ इ । छिमिरा ३१ उवा
 २ ५ १ २ ५ २ ५
 २३ । ई३४डा । खन्नींशुः । हा ३१ उवा २३ ।

^{२, ५ १ २ २ १ २ २ १ २}
ई ३४ डा । प्रा । चेतन प्रचेतया । इन्द्रा । द्युम्ना-

— ^{१ १ १ २ १ २} — १
यना २ इषाई । इडा । इन्द्रा । द्युम्नायना २ इषाई ।

^{१ २ १ २ — १ १ २ २}
अथा । इन्द्रा । द्युम्नायना २ इषाई । इडा । एवा

^{२ २ २ २ २ २ २ २ २ १}
हि शक्रो राये वाजाय वा १ ज्योःवाः । शविष्ठ

^{२ ४ ५ १ १}
वज्जिन्ना ३ । जा साङ्ग । म० हिष्ठ वज्जिन्ना २३ हो ।

^{२ १ १ १ १ १ २}
जासा ३१ उवा २३ । इट् इडा २३४५ । आया ।

^{१ — १ १ १ १ १ १}
हि पिव मा २ त्पुवा । इडा २३४५ । (१) । ए २ ।

^{२ १ २ २ २ २ १ २ २ २}
विदारयेमुवोरियाम् । भुवो वाजानाम्पतिर्वशा २ ।

^{१ २ २, ५ १ — १ २}
अनुचा ३१ उवा २३ । ई ३४ डा । ए २ । म० हिष्ठ

^{१ २ ३}
वज्जिन्नुद्धसाङ्ग । यः शविष्ठः शूरा २ । गा ३१ उवा

^{२, ५ १ २ २ २ २, ५}
२३ । ई ३४ डा । यो म० हिष्ठो मघो ५२ । ना ३१

^{२ ५ २ ५ २ ५ २, ५}
उवा २३ । ई ३४ डा । अ० भिन्न शोचा २३ । हा

^{२, ५ १ २ २}
३१ उवा २३ । ई ३४ डा । चर्द्ध । कित्वो अभिनो

^{१ २} नया । ^{२ २} इन्द्रो । [—] विदेतमू ^१ २ स्तु हाड । ^१ इडा । ^{१ २२} इन्द्रो ।

^{१२} विदेत मूरस्तुहाड । ^{— १} अथा । ^१ इन्द्रो । ^{१ २} विदेत मू ^{१२} २ स्तु

^१ हाड । ^१ इडा । ^{२ २} ईशेहिशक्रस्त ^{२ २ २} मृतयेहवा ^२ १ मा३

^२ हाड । ^{२ २ १२} जेतारमपरा ^२ ३ । ^{४ ५} जाडताम् । ^१ सनः स्वर्षदता

^२ २३ होड । ^२ वाडषा ^१ ३१ उवा ^१ २३ । ^१ इट् इडा

^{१ १ १ १} २३४५ । ^{१ २२} क्रातूः । ^१ कन्दकृता [—] २ म्वृहात् । ^१ इडा

^{१ १ १ १} २३४५ । ^{१—} (२) । ^१ ए२ । ^{२ २ १} ईन्द्रम्वनस्य सा तयाड ।

^{१ २ २ २ २} हवामहे जेतारमपरा [—] २ । ^{१ २} जितमा ^१ ३१ उवा ^१ २३ ।

^२ ई ३४ डा । ^{५ १—} ए २ । ^{१ २ १} सनः स्वर्षदतिविषाः । ^५ सानः

[—] स्वर्षदता ^{१ २} २ इ । ^{२ ५} द्विष आ३१ उवा ^{२ ५} २३ । ^{२ ५} ई३४ डा ।

^{१ २} पूर्वस्ययत्तआ२ । ^{— १ २} द्विष आ३१ उवा ^{२ ५} २३ । ^{२ ५} ई३४ डा ।

^{२ १ २ ५} अशुर्मदाया ^३ ३ । ^{५ १} हा३१ उवा ^{२ ५} २३ । ^{२ ५} इ३४ डा ।

^{१ २ २ २} सू म आधेहिनोषसाड । ^{१ २} पूर्त्तीः । ^१ शविष्ठ शा२स्य

^१ताई । ^१इडा । ^२पूर्त्तीः । ^{२ १}शवि० । ^१अथा । ^२पृत्तीः ।
^{२ १}शवि० । ^१इडा । ^{१ २}वशीहि शक्रो नूनन्तन्नव्यः । ^{२ २}साश्न्या
^२३ साइ । ^{२ १ २}प्रभोजनस्य वा ३ । ^२वाहान् । ^{४ ५}समर्थेषु
^१ब्रवा २३ होइ । ^२वाहा ३१ उवा २३ । ^१इट् इडा
^{५ ५ ५ ५}२३४५ । ^{१ २}शुरो । ^{१ २ १ २}योगोष्ठा २ च्छताइ । ^{— २ १}इडा । ^१
^२साखा । ^{१ २}सुशेवो२ द्वयूः । ^{— १}इडा २३४५ । ^{१ १ १ १}(३) । ^{१ १}आइवा । ^२
^{२ १}हियेवा २३४५ । ^{५ ५ ५ ५}होइ । ^{१ १}हो । ^{२ २}वाहा ३१ उवा २३ ।
^{२ २}ई ३४ डा । ^५आइवा । ^{१ २}हियग्ना २३४५ । ^{१ ५ ५ ५ ५}होइ । ^१हो ।
^{२ २}वाहा २१ उवा २३ । ^२ई ३४ डा । ^५आइवा । ^{१ २}हिङ्ग्रा
^{१ १ १ १}२३४५ । ^१होइ० । ^{१ २}आइवा । ^{२ १}हिपृष्ठा २३४५ न् ।
^१होइ० । ^{१ २ २}आइवा । ^२हिदेवा २३४५ः । ^{१ १ १ १}होइ । ^१हो ।
^{२ २}वाहा २१ उवा २३ । ^{२ २}ई ३४ आ ॥ ५ ॥

२ ॥ माधुच्छन्दसी संहिता ॥

“इदं ह्यन्वीजयेति प्रथमोत्तमे त्वामिदा ह्योनरः स पूर्वा
महोनां पुराश्चिन्दुर्युवा कवि रूपप्रदो मधुमति क्षिप्रतः पवस्व
सोम मधुमां ऋतावा सुरूपक राहसं माधुच्छन्दस मेघा माधु-
च्छन्दसी नाम संहितैतया वै देवाः स्वर्गलोक मायन् स्वर्गलोक
मेति य एवं वेद” — इति सा० ब्रा० १।४।२६-२८ ॥ २ ॥

क०—२प्र० २अ० ३द० १ऋचि,

गो—२प० ५प्र० १अ० १०, १२ द्वे सामनि ।

५ ५ २ १ २ — १ २
इदा६ मे । हिया३नू ओ १ जासा २ । सुत०

१ २ १ २ — १ २ ०
राधा । नाम्पा१ता२इ । पिबातुवस्या गिर्वाणा२३४ः ।

३ २ ३ २ १ १ ३ ५ २ २ ३
पिबा ३४ तुवा ३ । स्या२गा२३४ औहोवा । वार

५
३४णाः ॥ १ ॥

५ १ ५ २ १ २ १ २ २
इदं ह्यन्वीजसा । सुत० राधा । नाम्पातौ ।

२ १ २ १ २ १ २ २ २
हो वा३ हाइ । पिबातुव । स्यागाइर्वाणौ । होवा३

२ १ २ २ २ १ २
हाइ । पिबातुवौ । हो वा३ हा । स्यागाये ३ः ।

१ १ ३ ५ २ २ २ १ ३ १ १ १ १
वारना२३४ औहोवा । घृतश्रुता २३४५ः ॥ २ ॥

छ० ४प्र० १अ० १द० १०कृचि, गे० २प० ८प्र० १अ० २३साम ।

३२ ४ ५२ २, ३ ४२ ५ ५ २१ २
त्वामिदा । होइ । हियो नरा ६ ए । अपाद्वय

१ २, ३ ५ १ २ १२ २२
न्वा । ज्वा इन्भूणी २३४ याः । स इन्द्रस्तोम वाहसः ।

१ २, ३ ३२ २ ३२ २ १ २, ३
द्वहाश्रूधा । औहो ३४ वा हाइ । उपाखासा ।

३२ २ ३२ २ १२ २ १
औ हो ३४वाहा । रमागार ३ हा ३४३ इ । ओ

२३४५ इ । डा ॥ ३ ॥

छ० ४प्र० २अ० २द० ४कृचि, गे० २प० ८प्र० २अ० १०साम ।

५ २ २ २ ५ २ १ २
सपूर्व्यमिहोना ६ मे । वेनः क्रतू ३ भाइ रान

२ २ २ ५ २ २ १ —
जे ३ । हा ३ हा । औइहोइवा । आयिही २ । यस्य

२ ५२ १ २ २ २ ५ १ २
वा राइमानुः पिता ३ । हाइहा । औइहोइवा ।

१ — १ २ २ २ २ ५
आयिही २ । दायि वेषुधा ३ । हाइहाइ । औइ

२ २ १ — १ २ २ ३
होइवा । आयिही २ । य आइ २३ । ना २ जा २३४

५२ २ २ १ ३ १ १ १ १
औहोवा । मधुश्रुता २३४५ः ॥ ४ ॥

॥ संहितासप्तकम् ॥

छ० ४प्र० २अ० २द० ऽऋचि, गे० २प० ८प्र० २अ० २१ साम ।

५ र ३ २ ३ ४ र ५ १ र र २ १ र
पुराग्निन्दुर्युवाकविः । अमितौजा अजाया २३
२ १ र २ १ २ ३ ५
ता । आद्वन्दो विश्वा ३ । स्याकर्मा ३३४ णाः ।
१ २ ३ ५ ४ ४
धत्ता । वाज्जौवा ओ २३४ वा । पुरुपुष्टताः । हो ५

इ । डा ॥ ५ ॥

छ० ५ प्र० २अ० १द० ऽऋचि, गे० २प० १२प्र० १अ० ७साम ।

४ ४ ५ र ५ ४ ५ ४ १
ओवा । उपप्रक्षेमधुमतिक्षियन्तः । ओवा । ओयि ।
१ र र र २ १ २ १ १
पुष्येमरयिभ्यामहेत आ २३ यिन्द्रा । ओ । वा ।
२ २ २ ५
ओवा । ओ । वाहा ३१ उवा २३ । ऊ३४ पा ॥ ६ ॥

छ० ६प्र० १अ० ४द० १०ऋचि, गे० ३प० १५प्र० २अ० १५साम ।

२ ३ ५ ३ २ २ १ २
हाओ २३४ हा इ । इहा ३१ । पवस्वसो । मा ३
१ २ ३ ४ ५ २ १ र २ १
मधु । मा ऋ ता वा । अपोवसा । नो ३ अधि ।
२ ३ ४ ५ २ १ र २ १ २ ३ ४ ५
सानो अय्याइ । अवशिणा । नो ३ घृत । वन्तिरोहा ।
१ ३ ५ २ २ १ २ १
ओ २३४ हाइ । इहा ३१ । मदिन्तमो । म त्वरः ।

१ । द्रा० ३ पा ५ ना ६५६ः ॥ ७ ॥

छ० २प्र० २अ० २द० इच्छन्ति, आ० २अ० ३प्र० २अ० ४ साम ।

२२ १२१२२ १२१ १ — १२
 मुरुपकलुमृतये । सुदुधामा । वगो२ । दुहया३
 ३ ५ ३ ५ २१२ २
 १उवा२३ । इ२३४डा । सू२३४वाः । जुहूमा२३सी
 १ २ ३ २
 यविद्यविया३१उवा२३ । ज्यो२३४तीः ॥ ८ ॥

३ ॥ रुद्रसंहिता ॥

“आवीराजा तद्वोवर्गं आज्यदोहानि देवव्रतानि चैषा रीद्री
 नाम संहितैतां प्रयुञ्जन् रुद्रं प्रीणाति”—इति सा० ब्रा०
 १।४। २८, ३० ॥

छ० १प्र० २अ० २द० ७कृत्वि, प्री० १प्र० २प्र० २अ० ३ साम ।

४२५२२४ ३२३,२३४५ १ २२ १
 आवीराजा । नमध्वरस्वरुद्राम् । हो । तौ । राम् ।
 २ ३ २३४५ २ १
 स । त्वयजा३म् । रोदसीयोः । अग्निष्पु । रा ।
 २ ३ २,३४५ १ २ १ २ १
 तनयि । स्त्रोरचित्तात् । हिरण्य । रु । पा३मव ।
 २ २ ४
 सा३४३ । यि । का३र्णूध्वा३५३म् ॥ १ ॥

छ० २प्र० १अ० ३द० १कृषि, गी० २प० ३प्र० २अ० १-४चत्वारि ।

^{५ २ ४ ५ १ १ ३ २ ३ ५ १}
तद्वौहोवा । गाया२ । सुताद्वसा२३४चा । पुरु-
^{२ २ २ १ २ — १ १ २ २}
हूता । यासत्वा१ना२इ । शंयत् । हा । औ३होइ ।
^{३ ५ २ १ २ ४ २ २ १}
गा२३४वाइ । ना२शा२३४औहोवा । ए३ । किने
^{१ १ १ १}
२३४५ ॥ २ ॥

^{५ २ २ २ १ २ २}
तद्वौगाया । सुताद्वसचा३ । पूरु२३हूता२३४ ।
^{३ २ २ १ २ ३ ५ २ १ २ —}
हाहो३ । यासत्वा२३४नाइ । शंयङ्गा२३वे । नशौ२ ।
— ^{१ ५ ४ ५}
हौ२ । हुवोर३४ । वा । कापूइनो६हायि ॥ ३ ॥

^{५ २ २ २ ५ २ २ १ २ २ १}
तद्वौगायसुतेसचा६ए । पूरुहूतायसत्त्वने । पुरु-
^{२ २ २ १ ७ २ ५ २ ३ ३}
हूता । यासत्वा२३ना३४इ ३ शंयत् । गौवाओ२३४
^{५ १ ४ २ ५}
वा । ना२३शा३ । कार४५इनो६हाइ ॥ ४ ॥

^{५ २ २ २ ५ २ २ १ २ २ १}
तद्वौगायसुतेसचा६ए । पूरुहूतायसत्त्वनायि ।
^{१ २ — १ २ २ १ १ १}
शंयङ्गा२३वे । ऐ२हो१आ२३इही । नशा२३ । कार
^{३ ५ २ २ १ १ १ १}
इना२३४औहोवा । ई२३४५ ॥ ५ ॥

छ० १प्र० २अ० २द० ५ ऋचि, आर० १प० १प० २अ० १६-१८ ऋषि ।

हाउ । ३ । आज्यदोहम् । ३ । मूर्ध्नीनन्दाङ् ।
 वा३अर । तिमृथिव्याः । वैश्वानराम् । ऋतआ ।
 जातमग्नीम् । कवि॑सम्प्रा । जा३मति । थिञ्जना-
 नाम् । आसन्नःपा । वा३ञ्जन । यन्तदेवाः । हाउ३ ।
 आज्यदोहम् । २ । आज्यदो५हाउ । वा । ए ।
 आज्यदोहम् । २ । ए आज्यदोहा२३४५म् ॥ ६ ॥
 हाउ । ३ । हूम् । चिदोहम् । चिदोहम् । २ ।
 मूर्ध्नीनन्दाङ् । वा३अर । तिमृथिव्याः । वैश्वानराम् ।
 ऋतआ । जातमग्नीम् । कवि॑सम्प्रा । जा३मति ।
 थिञ्जनानाम् । आसन्नःपा । वा३ञ्जन । यन्तदेवाः ।
 हाउ । ३ । हूम् । चिदोहम् । चिदोहम् । चिदो३
 हाउ । वा३ । ई२३४५ ॥ ७ ॥

१ १ २ १ २ १ २ २ १ २ १ २ १ २ १ २
देवैर्योनमः । येदे० । अन्तरिक्षसदः । स्थते० । येदे० ।

२ २ १ २ १ २ १ २ २ १ २ १ २ १ २
पृथिवीषदः । स्थते० । येदे० । अप्सषदः । स्थते० ।

१ २ २ १ २ १ २ १ २ २ २ १ २ १ २
येदे० । दिक्षुसदः । स्थते० । येदे० । आशासदः ।

१ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २
स्थते० । अवज्यामिवधन्वनोवितेमन्युन्नयामसिमृडताम्

१ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २
इहअस्मभ्यम् । इडाभ्याम् । यद्ददंविश्वंभृतम् । यूयो३ ।

१ १ ३ ५
आउ । वा२३ । ना२३४माः ॥ ६ ॥

१ २ १ २ १ २ १ २ १
अधिप । ताड । मित्रप । ताड । क्षत्रप । ताड ।

१ २ १ १ २ — — १ १ २ १
स्वःपताड । धनपताड । नारमाः । नमउत्ततिभ्य-

२ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २
श्चेत्तन्वानेभ्यश्चनमोनीः । इत्येवोपवीतिभ्यश्चनमोस्य-

२ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २
ज्ञाश्च । तिद्धानेभ्यश्चनमः । प्रविध्यज्ञाश्चप्रव्याधिभ्यश्च

१ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २
नमः । त्सरज्ञाश्चत्सरिभ्यश्चनमः । त्वि । तेभ्यश्चायिभ्यश्च

१ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २
नमस्तिष्ठज्ञाश्चोपतिष्ठज्ञाश्चनमोयतेचवियतेचनमः । पथेच-

१ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २
विपथायच । अवज्यामिवधन्वनोवितेमन्युन्नयामसि

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

मृडतान्नद्वहश्चभ्यम् । इडाश्शभा । यद्वदंविश्व-
 तम् । युयोश् । आउ । वाश्श । नाश्शमाः ॥१०॥

अधिप । ताद्व । मिचप । ताद्व । चचप । ताद्व ।

स्वःपताद्व । धनपताश्श । नाश्शमाः । नमोन्नायन-

मोन्नपतयएकाक्षायचावपन्नादायचनमोनमः । रुद्राय

तौरसदेनमस्थिरायस्थिरधन्वनेनमःप्रतिपदायचपटरि-

णोचनमस्त्रियम्बकायचक । पर्दिनेचनमआश्रायेभ्यश्च

प्रत्याश्रायेभ्यश्चनमःक्रव्येभ्यश्चविरिम्फेभाश्चनमःसंहतेच-

विष्टतेच । अवज्यामिवधन्वोविष्टेमन्युन्नयामसिमृड

तान्नद्वहश्चभ्यम् । इडाश्शभा । यद्वदंविश्व-
 तम् । युयोश् । आउ । वाश्श । नाश्शमाः ॥११॥

तम् । युयोश् । आउ । वाश्श । नाश्शमाः ॥११॥

४ ॥ विष्णुसंहिता ॥

“इदंविष्णुः प्रक्षस्यवृष्णः प्रकाव्यमुशनेवब्रुवाण-इति वाराह
मन्थं पुरुषव्रते चेषा वैष्णवी नाम सएहितैतां प्रयुञ्जन् विष्णुं
प्रीणाति”-इति सा० ब्रा० १।४। ३१, ३२ ॥

क० ३प्र० १अ० ३द० ८ऋचि, गे० २प० ६प० २अ० १४ साम ।

५ ५ १ ५ ३२, ३ ५ १
इदा६मे । विष्णूः । विचक्रा२३४माङ् । ताङ्-
२ २ १ २ — १ — १ २
धानि । दधाङ्पा१दा२म् । समू२हो१ । ठा२३मा३ ।

१ ५ ३ ५ २ २ २
स्या२पा२३४औहोवा । ए३ । सुले१ ॥ १ ॥

आ० १प्र० ३द० ८ऋचि, आर० ३प० ४प्र० २अ० ७ साम ।

२२ — १ २ २ १ २ १
हाउ । ३। क२ । २। क५२ । वा३ । हाउवा३ । हसहृहम् ।

२ १ २ २ २ १ २ २ १
अर्चिःशोचिस्तपोहरः । १ प्रक्षस्यवृष्णोअरुषस्यनूमा२३

१ २ २ २ २ १ २ २ २
हाः । प्रनोवचोविदयाजातवेदा२३साङ् । वैष्वा-

१ २ २ १ २ २ २ १
नरायमतिर्न्यस्येष्ट२३चौः । सोमद्वपवतेचाङ्गना-

२ २ १ — १ २
२३या३ङ् । हाउ । ३ । क२ । २ । क५२ । वा३ ।

२ ३ १ १ १ १
हाउवा३ । ई२३४५ ॥ २ ॥

छ० ६प्र० १अ० ४द० २ऋचि, गी० ३प० १५प्र० १अ० ३६साम ।

५२ र १ २१२ २१२ २३
 हाउहाउ । हुप् । प्रकावियाम् । उशने । वब्रु-
 ४ ५ २२१२२ २ १ २२ ३ ४ ५ २ १
 वाणाः । देवोदेवा । नाञ्जनि । माविवत्तौ । महि-
 १ २ २ ३ ४ ५ ५२ र १
 व्रताः । शुचिवा३ । धुःपवाकाः । हाउहाउ । हुप् ।
 २१२ २ १ २ २ ४
 पदावरा । हो३अभि । आ३४३यि । ती३रापू३
 भाईपू६न् ॥ ३ ॥

आ० ४द० ३-७ ऋचु, आर० ५प्र० १अ० १३-१७ पञ्चसामानि ।

२१ २ १ २ र २
 ० उहुवाहाउ । ३ । सहस्रशीर्षाः पुरु३३षाः । सह-
 २ १ २१ २ १२ २१२ २
 स्नाक्षः सहस्रार३पात् । ५ भूमिः सर्वतोवा३३र्त्वा ।
 १ २१२ २ १ २ १५
 अत्यतिष्ठ६शाङ्गूर३लाम् । उहुवाहाउ । २ । उहुवा३
 २ १ १ ११११
 हाउ । वा३ । इट्ठडा२३४५ ॥ ४ ॥

२१२ र — १२ र २
 उहुवौहोवा२ । ३ । त्रिपादूर्ध्व उदैत्युरु३३षाः ।
 १२२ र र २१ २ १२ २१ २
 पादोऽस्येहाभवत्पू३३नाः । तथाविष्वङ् वियक्रा२३मात् ।

^{१ १२ २ १२२ — १२}
 अशनानशनेआर३भी । उह्वौहोवा२ । २ । उह्वौ ।
^{१ ५ ३ ५२२ ३ ५ २१२२ —}
 हो२ । वा२३४ । औहोवा । ई२३४डा । उह्वौहोवा२
^{१२ १ ३ ५२२ ३}
 । २ । उह्वौ । हो२ । वा२३४ । औहोवा । सू२३४
^{५ २१२२ — १२ १ ३}
 वाः । उह्वौहोवा२ । २ । उह्वौ । हो२ । वा२३४ ।
^{५२२ ३११११}
 औहोवा । ऊ२३४५ ॥ ५ ॥

^{१२२ — १ २२ २}
 द्वयौहोवा२ । ३ । पुरुषणवेदसा२३र्वाम् ।
^{१ २ २१२ २ १२२ २२ २}
 यद्भूतंयच्चभावा२३याम् । पादोऽस्यसर्वाभूता२३नी ।
^{१२ २ २१ २ १२२ — २}
 त्रिपादस्यामृतन्दा२३द्वौ । द्वयौहोवा२ । २ । द्वयौ ।
^{१ ५ ३ ५२२ ३ ५ १२२ —}
 हो२ । वा२३४ । औहोवा । ई२३४डा । द्वयौहोवा२ ।
^{१२ १ ३ ५२२ ३ ५}
 २ । द्वयौ । हो२ । वा२३४ । औहोवा । ज्यो२३४तौः ।
^{१२२ — १२ १ ३ ५२२}
 त्रयौहोवा२ । २ । द्वयौ । हो२ । वा२३४ । औहोवा ।
^{३११११}
 ई२३४५ ॥ ६ ॥

२२ १२ २ १ २ २२
 हाउ । ३ । तावानस्य । महा२३इमा३ । हाउ । ३ ।
 १२ २ २ २ १२ २ २२ १२ २
 ततोऽजायाञ्चपूरु२३षा३ । हाउ । ३ । उतामृतत्वस्ये
 २ २२ १ २ २ २ १२ २
 शा२३ना३ । हाउ । ३ । यदन्नेनातिरोहा२३तौ३ ।
 २५ २ १ १ १ १ १ १ १ १
 हाऽउ । ३ । वा३ । ईदृङ्ङडा२३४पू ॥ ७ ॥
 २५ १ २ २ १२ २ २ २५
 हाऽउ३वा । ततोविराडजायत । हाऽउ३वा ।
 १२ २२ १ २ १२ २ २ २५ १ २ २ १२ १२ २
 विराजोऽधिपूरुषः । हाऽउ३वा । सजातोऽत्यरि
 २५ १२ २ २ १ २ २ २ १ २ २ २ २ २ २
 च्यत । हाऽउ३वा । पश्चाद्भूमिमथोपुरः । हाउवा३ ।
 ३ १ १ १ १
 इ२३४पू ॥ ८ ॥

छ० २५० २५० ३६० ५५६६, पार० ३५० ५५० १५० १८ साम ।

२२ १ २ १ २ १ २ १ २
 हाउ । ३ । अस्मीनस्मिन् । ३ । नृम्णाङ्गनृम्णांम् ।
 १ २ २ २ १ २ —
 ३ । निधाङ्गमाहे । ३ । कयानस्मिचा३षाभू१वा२त् ।
 २२ २ २ १ २ — २ २ १ २
 अतीसदाह३धाःसा१खा२ । कयाश्चिष्ठा३यावा१र्त्ता
 २२ १ २ १ २ १ २
 २३ । हाउ । ३ । अस्मीनस्मिन् । ३ । नृम्णाधि

१ २ १ २ १ १ १
 नृणाम् । ३ । निधाद्वमाहे २ । निधा २३३ । मा २ ।
 ३ ५२२ १ २ ३ ११११
 हा २३४ । औहोवा । सुवर्ज्योती २३४५ः ॥ ८ ॥

५ ॥ विनायकसंहिता ॥

“अदहः सुखाणां आतून इति वर्गा मृग्यमानः सुहृत्स्येति प्रथम-
 षष्ठे चैषा विनायकी नाम संहितैतां प्रयुञ्जन् विनायकं
 प्रीणाति”-इति सा० ब्रा० १ । ४ । ३३, ३४ ॥

क० ४ प्र० १ ष० ३८० ३८८, गे० २५० ८ प्र० १ ष० ३, ४ हे सामनी ।

४५ ४ २ २ १ २ १ ३ ५
 अदहःरुत् । समसृजोविखानिलमर्णा २३४वान् ।
 २ २ २ १ २ १२ ५ २
 वदधानां चराम्णाः । महान्ता २३४मौम् । द्रपर्वतं
 १ २ १ ५ १२ १२२ १
 वियाहः । सृजाहा २३४राः । अवयदान । वा २३
 २ १
 हा २३४म् । ओ २३४५ई । डा ॥ १ ॥

४५ ४ ५ ४५ ४ १२ २
 अदहःरुत्समसृजाः । विखानि । लमर्णवान्बह
 २ २ २१ २ १२ २१ २
 धानां चराम्णाः । महान्तामिन्द्रपर्वतं विया २३हाः ।

१ २२ — १ २ ५ १ २२ १ २ ३
 सृजाद्वाराः । अवाश्यद्वान् । वा२ । या२३४
 ५ २ २ ३ १ १ १ १
 औहोवा । हा२३४५म् ॥ २ ॥

छ० ४५० १ अ० ३६० ४ कृषि, गे० २५० ८५० १ अ० ५, ६ द्वे ।

४ ५ ४ ५ ३ २ ३ २ ४ ५ ४ ३ ४
 सूष्वाणासाः । इन्द्रस्तु । मसिवा । सनिष्यन्त
 ५ ३ ५ २ ३ २ ३
 अित्तुविन्द । मण्वा२३४जाम् । आनः । भराओ२
 ५ ४ ५ २ ४ ५ ४ ५
 ३४वा । सुवितंयस्यको । ना । तानात्माना ।
 २ २ १ २ ४
 सहिया । मा३४३ । तू३वो५ता६५६ः ॥ ३ ॥

२ २ २ ३ ५ १ २ ३ ३
 औ३हो३हो३ । सू२३४ष्वा । णासाः । इन्द्रस्तु ।
 २ ४ ५ २ ३ ५ १ २ १
 मसिवा । औ० । सा२३४नी । ध्यन्ताः । चौ३त्तुवि ।
 २ ३ ४ ५ २ २ २ ३ ५ १
 नृमण्वाजाम् । औ३हो३हो३ । आ२३४नाः । भरा ।
 २ ३ ३ ४ ५ २ ३ ५ १
 सुविता३म् । यस्यकोना । औ० । ता२३४ना । ताना ।
 २ १ २ २ ४
 सहिया । मा३४३ । तू३वो५ता६५६ः ॥ ४ ॥

छ० २प्र० २अ० ३द० ३चि, गी० २प० ५प्र० १अ० १६-१८सा०।

५२ २ २१ २ १ २२ १
 आतूनआ । द्रक्षुमा२३न्ताम् । चाद्रचंग्याभा२३७
 २ १ — १ २२ ३ ५ १ —
 हाद्र । संगु२भाया । महाहस्तो२३४हाद्र । दक्षा२
 १ १ १ ३ ४२ २
 यिणाद्रना । महा२३ । हा२स्ता२३४औहोवा ।
 १२ १ १ १ १ १
 दक्षिणे३ना२३४५ ॥ ५ ॥

५२ २ ४ ५ १ १ ३ ५
 आतूनद्रक्षुमान्ताम् । चिवा२ड्या२३४भाम् ।
 २ १ ३ ५ २५ २ १ १ ३ ५२ २
 संगुभा२३४या । मा२हा३ । हा२स्ता२३४औहोवा ।
 १ २ २ ३ १ १ १ १
 दक्षिणेना२३४५ ॥ ६ ॥

५२ २ ५ ४ ५ २ १ २ —
 आतूनद्र । द्रक्षुमा३न्ताम् । चिचंग्याभ०संगुभा२
 २ १ २ १ २ २ १ ३ ५
 या । चिचंग्याभ०सम् । गु । औ३होद्र । भा२३४या ।
 २२ १ २ २ १ २२ १ ३२
 ऐहोद्र । महाहस्तीदक्षा२३होद्र । औहो । वाहो२३४
 ५ ४ ५ ५
 वा । णाप्रयिनो३हाद्र ॥ ७ ॥

^{५ ४ ४} ^५ ^{२ १ २} ^४
 आतूनद्वन्द्वसुमादन्ताम् । चित्रं ग्रामं संग्रभाया ।
^{२ १ २} ^१ ^२ ^५ ^३ ^५
 चित्रं ग्रामं सम् । गृहम् । इष्टं पृष्टम् । भारं १४ या ।
^{२ १ १} ^४ ^४ ^१ ^{२ १ १} ^{३ ४}
 ऐहोद् । महाहस्तीद्वारं २१ होद् । औहो । वाहो २५४
^५ ^४ ^५ ^५
 वा । णाप्रुद् नोद् हार्द् ॥ ८ ॥

छ० ६ प्र० १ प्र० ३ द० ७ कृषि, गे० ३ प्र० १ प्र० १ प्र० ६, ११ दे ।

^५ ^४ ^२ ^{१ २ ४ ५}
 मृज्यमानाः । सुहस्तियाः । सामूद्राद्वा ।
^२ ^{१ २ ४ ५} ^२ ^{१ १}
 चमिन्वसाद्वा । रायीश्म्याद्वा । गंवहुलाद्वा । पुरुद्
^३ ^५ ^{१ २ १} ^{२ २} ^१ ^२
 स्पृद् २४ हाम् । पवमाना । औहो । भियो २४ वा ।
^४ ^५
 षाप्रुसोद् हार्द् ॥ ९ ॥

^४ ^६ ^४ ^{१ — १ — १ —}
 मृज्यमानाः सुहस्तिया । समूद्राद्वा २ । चमार
^१ ^१ ^{२ २}
 यिन्वाक्षी २ । रायिम्पिशङ्गम्बहुलम्पुस्तृहा । औहो ।
^१ ^२ ^{२ १} ^५ ^४ ^५ ^१
 पवमा २३ ना ३ । भियो २४ वा । षाप्रुसोद् हार्द् ॥ १० ॥

६ ॥ स्कन्दसंहिता ॥

आमन्दैरिन्द्रहरिभिरानोविखासुहृद्यम्रसेनानोरिति वर्गाः
पवित्रन्त इति ह एषा स्कन्दस्य संहितैतां प्रयुक्तान् स्कन्दं
प्रीणाति''-इति सा० ब्रा० ४ । १ । ३५, ३६ ॥

छ० ३प्र० २अ० १६० ४च्छवि, गे० २५० ६प्र० २अ० २७-२८ सा० ।

आमन्दैरा । द्रहरिभाङ्ग्याहिमयूराऽरोमाभाङ्गः ।
मात्वाकाङ्गचोत् । नियमूऽङ्गरीत् । नपाशिनाः ।
अतिधान्ते । वताङ्गः । आङ्गहाङ्गौहोवा ।
वाङ्गयाः ॥ १ ॥

आमन्दैरिन्द्र । हापूरिभायिः । याहिमयूऽरोम
भाङ्गः । मात्वाकाङ्गचोत् । नाङ्ग्येमुरित् ।
नपाशाङ्गनाः । अताङ्गधारङ्गन्वे । वताङ्गः ।
आङ्गहाङ्गौहोवा । वयोङ्गभौऽङ्गयाः ॥ २ ॥

४२ ५ ४५ ५ ४ ४ २२ १ २१२
आमन्द्रैरिन्द्र । हापूरिभौः । याहिमयूऽररोम

— १ — १२ २ २१२
भाउ । वा२ । मात्वा२ । केचिन्नियेमुनिन्नपाशिनाउ ।

— १ — १ २ २ ३
वा२ । आती२ । धन्वेवता३१उवा२३ । ई२३४

५
हौ ॥ ३ ॥

छ० ३प्र० २अ० ३द० ७ऋचि, गी० २प० ७प्र० २अ० ७-८सामानि ।

४२ ए ४ ए २१ — १ २
आनः । एविश्वा । सुहाव्या२म् । आद्रन्द्र्सम ।

१२ १५ ३ ए २ २ १२२
त्सुभूषाता । ऊ२३४पा । हा३हाड । ब्रह्माणि

१ २२ ३ २१ २१ २ १ २ २
सवना । निवृचहान् । परमा२३ज्याः । आर्चा३हाड ।

१ २ ४ ए ४
षमा । औ३होवा । होपूड । डा ॥ ४ ॥

१२ २ २ ४ ए १ २ २
आनोविश्वासुहाहाव्याम् । इन्द्र्समत्सुभूषतो ।

३ १ २१ २१
पब्रा२३ह्मा । णिसवना । निवृचहान् । परमा२

२ १ २ २ १ २ ४ ए ४
३ज्याः । आर्चा३हाड । षमा । औ३होवा । होपूड ।

डा ॥ ५ ॥

५ २ २ ४ ५ २ २ २ २
आनोविश्वासुहाव्याम् । इन्द्राम् । समत्सुभू

१ २ — २ २ १ २
षत । उपाब्राह्मणम् । णिसवनानिवृत्तहन् । परामा

— १ २ २ १
१ज्याः । ऋचीषां २३मा ३४३ । ओ २३४५३ ।

डा ॥ ६ ॥

क० ६प्र० १अ० ५द० १कृचि, गे० ३प० १५प्र० २अ० १६-१८ ।

३ ५ ३ २ ४ ५ २ १ २ २ १ १ २ २
हो४वा । उहुवा३ । होवा । प्रसेनानाङ्गः । गूरो

२ २ ३ ४ ५ २ १ २ २ १ २
आ३ । ग्राह्ययानाम् । गव्यन्नेताङ्ग । हर्षता३ङ्ग ।

२ ३ ४ ५ ३ १ २ १ २ २ ३ ४
अस्यसेना । भद्रान्कृत्वा । इन्द्रहा३ । वांत्सखि

५ २ १ २ २ १ २ १ २ ३ ४ ५
भ्याः । आसोमोवा । स्वा३रभ । सान्निदत्ताङ्ग ।

३ ५ ३ २ ३ ५ ५
हो४वा । उहुवा३ । होवा६ । हाउवा ॥ ७ ॥

५ २ ४ २ १ १ १ २ १ २ ५ ५ २ ४ २ १ १ १
ओहो३वा३४५ । प्रसे—०भ्याः । ओहो३वा३४५ ।

२ १ २ २ २ १ २ १ २ २ ४
आसोमोवा । स्वा३रभ । सा३४३ । नी३दा५त्ता६५६यि ॥ ८

५२ ४ २ १ १ १ २ २ २ १ १ २ २
 औहोश्वाश्छ ५ । प्रसेनानाद्रः । शूरोआश् ।

२ ३ ४ ५ ३ ४ २ २ १ १ २ २ ३ ४ ५
 यायिरथानाम् । गव्यन्नेताद्रः । हर्षिताश्चि । अस्यसेना ।

३ २ २ १ १ २ २ ३ ४ ५ ५ २ ४
 भद्रान्कृण्वान् । इन्द्रहाश् । वांत्सखिभ्याः । औहोश्

२ १ १ १ ३ २ २ २ १ २ २ २
 वाश्छ ५ । आसोमोवा । स्वाश्चरभ । साश्छ ३ । नीश्

१ ४ ३ १ १ १ १ १
 दाप् । ताश्छ ५ ३ ॥ ८ ॥

छ० ६प्र० २अ० २६० १२४६चि, गे० ३प० १६प्र० २अ० ३४, ३५ ।

२ १ २ २ १ २ १ २ १
 पवित्रन्तेविततम्बुह्मणस्पतेश् । हुवेश्च ३ । २ ।

१ २ २ २ १ २ २ १ २ २ १
 होवाश्छाश् । हाद्रः । प्रभुर्गात्राणिपरियेषिविष्वताश्च ३ ।

१ २ २ २ १ २ २ १ २ २ १
 हुवे० । अतप्ततनून्तदाश्मोअश्रुतेश् । हुवे० । श्रुता

२ १ २ १ २ २ १ २ २ १ २
 सङ्गृहन्तःसन्तदाश्चत । हुवेश्च ३ । २ । होवाश्

२ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २
 हाश् । हाश्छ । औहोवा । अर्कोदेवानाश्चरभ

२ २ २ १ १ १ १ १
 वियोश्माश्छ ५ ३ ॥ १० ॥

२१ २२ १ २१ २ १ २२ १
पविचन्तेविततं ब्रह्माणस्पतेः । हुवाद् । औहो
— १ १ १ २ १ १२
वा२ । प्रभु० । हु० । अतप्त० । हु० । श्रुतास० ।
१ २२ १ ३ ५२ २ २१ २
हुवायि । औ । हो२ । वा२३४ । औहोवा । अर्कस्य
२१२ २ १२ ५३ ११११
देवाः परमेवियो२मा२३४५न् ॥ ११ ॥

७ ॥ पितृसंहिता ॥

“यथाऽविश्वपतिः सनादनेष्वन्नमीमदन्तश्चभिचिपृष्ठ मक्रा-
समुद्रः कनिक्रन्तीति इ एषा पित्र्या नाम संहितेतां प्रयुज्यन्
पेतून् प्रीणाति”—इति सा० ब्रा० १।४।३७, ३८॥

इ० २प्र० १अ० २द० द्वावि, गी० १प० ३प्र० १अ० २६ साम ।

^{२ १२} ^८ ^५ ^{१ २ २२ १ २२ १२}
 यद्वाज२३विश्वपतिःशिताः । सुप्रीतोमनुषोविशे ।
^१ ^२ ^{१ २ १ २२} ^{३ २ २ १} ^२ ^८ ^५
 वेष्वाङ्गदा२३ग्नौः । प्रतिरक्षा । सिसेधता । औ३होवा ।
^८
 हो५इ । डा ॥ १ ॥

छ० १प्र० २अ० ३द० ऽक्तचि, गे० १प० १प्र० १अ० १८साम ।

अहा । वो३हा । वो३हा । सनादग्नाइ ।
 मृणसि । यातुधानान् । नत्वारचा । सी३पृत ।
 नासूजिग्यूः । अनुदहा । सहमू । रान्कयादाः ।
 अहा । वो३हा । वो३हा । माताइहेत्याः । मुचत ।
 दा३४३इ । वी३यापूया६पू६ः ॥ २ ॥

छ० ५प्र० १अ० ३द० ७क्तचि, गे० २प० ११प्र० १अ० २८साम ।

अचन्नमीमद । तही३ । आ२३४ । वप्रियाअधू ।
 षता । अस्तोषतस्वभानवः । विप्राना२३वी । छाया
 मती । योजानू३वा३इ । द्रा२ता२३४औहोवा ।
 हा२३४री ॥ ३ ॥

छ० ६प्र० १अ० ४द० ६क्तचि, गे० ३प० १५प्र० २अ० १०साम ।

ओ३हाइ । ओ३हा । ओहा । इया२ । ओ३

हा३ए । अभिचिपा । छा३०वृष । गंवयोधाम् ।
 अङ्गोषिणाम् । अवाव । शन्तवाणीः । वनावसा ।
 नो३वर । गोनसिन्धूः । ओ३हाद्र । ओ३हा ।
 ओहा । द्रया२ । ओ३हा३ए । विरलधाः । दयते ।
 वा३४३ । री३यापूणा६पू३यि ॥ ४ ॥

छ० ६प्र० १अ० ४द० ७कृचि, गी० ३प० १५प्र० २अ० ११साम ।

हो । होद्र । अक्रांत्समुद्रःप्रथमेविध । मान् ।
 हो । होद्र । जनयन्प्रजाभुवनस्यगो । पाः । हो ।
 होद्र । वृषापवित्त्रेअधिसानो२अ । व्याद्र । हो । हो ।
 वृहत्सोमो२वावृधे । खानोअ । द्रा । औ३होवा
 हाउवा३ । ए३ । खानोअ । दी२३४पूः ॥ ५ ॥

छ० ६प्र० १अ० ४द० ८कृचि, गी० ३प० १५प्र० २अ० १२, १३ हे ।

कानी । क्रान्ती३क्रान्ती२ । हरिरासृज्यमा२३

२   ४   ५   १   — १   —   २ १
 ना३ः । साङ्गदान् । वानारवाना३ । खजठरेपुना३३
 २   ४ ५   १   — १   —   २   १
 ना३ः । नृभीः । याता३याता३ः । कृणुतेनिर्णिजा३३
 २   ४ ५   १   — १   —   १
 क्का३म् । आताः । मातो३म्मातो३म् । जनयता३३ ।
 १ २ ३   ५ ६ ७   ३ १ १ १ १
 स्वारधा३३४औहोवा । भी३३४५ः ॥ ६ ॥

३ ४ ५   ६   ७   ३ ३ ३ ३ ५ ६   ७
 कनिक्रान्तिहा । होइ । हरिरासृज्य । मार३४
 २ ३ १   २   २ ३ १   २   २ १
 नाः । हाहोइ । सीदन्वनखजठरेपुना३३नाः । हाहोइ ।
 २ ३   ४   २ १   २   २ ३   ४
 नृभिर्यतःकृणुतेनिर्णिजा३३क्काम् । हाहोइ । अतो
 ७   १ २ ३   ५ ६ ७
 मताइम् । जनयता३३ । स्वारधा३३४औहोवा ।
 ३ १ १ १ १
 भी३३४५ः ॥ ७ ॥

सामश्रमीत्युपनामावसथश्रीसत्यव्रतशर्मासङ्कलितं
 संहितासप्तकं समाप्तम् ॥

। भाष्यकृतोभूमिका ।

—०—

वागीशाद्याः सुसनसः सर्वार्थानां मुपक्रमे ।
यं नत्वा कृतकृत्याः स्युस्तं नमामि गजाननम् ॥ १
यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्गमे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥ २
तत्कटाक्षेण तद्रूपं दधदुक्कमहीपतिः ।
आदिशत्सायणाचार्यं वेदार्थस्य प्रकाशने ॥ ३
ये पूर्वोत्तरमीमांसे व्याख्यायतिसङ्ग्रहात् ।
कपालुः सायणाचार्यो वेदार्थं वक्तुमुद्यतः ॥ ४
व्याख्यातावृण्वजुर्वेदौ सामवेदेऽपि संहिता ।
व्याख्याता, ब्राह्मणानान्तु व्याख्यानं सं प्रवर्त्तते ॥ ५
अष्टौ हि ब्राह्मणग्रन्थाः प्रौढं ब्राह्मणमादिमम् ।
षड्विंशाख्यं द्वितीयं स्यात् ततः सामविधिर्भवेत् ॥ ६
अर्च्यं देवताध्यायो भवेदुपनिषत्ततः ।
संहितोपनिषद्वंशो ग्रन्था अष्टावुदीरिताः ॥ ७
तत्राद्या ब्राह्मणग्रन्थाश्चत्वारो व्याकृताः पुरा ।
देवताध्यायसञ्ज्ञस्तु ग्रन्थो व्याक्रियतेऽधुना ॥ ८
साम्नात्रिधनभेदेन देवताध्ययनादयम् ।
ग्रन्थोऽपि नामतोऽन्वर्त्तो देवताध्यायउच्यते ॥ ९
तत्राद्ये बहुधा साम्नां देवताः प्रीतिकीर्त्तिनाम् ।
द्वितीये छन्दसां वर्णास्तेषां मेव च देवताः ॥ १०
तृतीये तन्निरुक्तिश्चेत्येवं खण्डार्थसङ्ग्रहः ॥ ११ ॥

॥ श्रीलक्ष्मीसामगाथायै चक्रचूडामणिगुञ्जरत्रिवेदिमन्दरामभङ्गबृक्षरशारविन्देभ्यो नमः ॥

। देवतब्राह्मणम् ।

—०००—

॥ हरिः ॐ ॥

तत्रादौ साम्नां निधनभेदेन देवताभिधानाय ता एवानु-
क्रमते—

१ । अग्निरिन्द्रः प्रजापतिः सोमोवरुणस्त्वष्टाङ्गिरसः
पूषा सरस्वतीन्द्राग्नीः ।

एताः सामदेवताः इति शेषः ।

तत्रादावग्निदेवत्यानि सामान्याह—

२ । इडानिधनानि पदनिधनानीकारणिधनानी-
त्याग्नेयानीति ।

निधनं नाम पञ्चभक्तिकस्य सप्तभक्तिकस्य साम्नोऽन्त्यो भागः ।
सर्वत्र सामतश्चतुर्विधः स्वरोनिधन (१) मिडवागिति । स
एवान्तर्णिधनं वह्निर्णिधनमिति द्वेधा । तत्र निधनादित्रितय-
व्यतिरिक्तस्य स्वर इति रूढ्या नामधेयम् । इडानिधना-
नीति—कालेयरीरवादीनि (२) । बाह्याचरनैरपेक्षेण ऋगन्त्य-
पदान्येव यत्र निधनस्थानीयानि तानि पदनिधनानि यौधा-

१ । अग्नि, इन्द्र, प्रजापति, सोम, वरुण, त्वष्टा, अङ्गिरा-
वा । अङ्गिरस, पूषा, सरस्वती ७ ऐन्द्राग्नी = एहे मण्डुक्तिर अन्य-
तमहे साम्नैर देवता इहेसा थाकेन ।

(१) केवलनिधनपदेन स्वर-वाग्-इति त्रितयातिरिक्तमीकारादिनिधनं ग्राह्यम् ।

(२) ऊङ्गानस्य प्रथमप्रपाठकीयं त्रितोयं साम रीरवं नाम, षष्ठमं कालेयमिति ।

২ । (যাগকার্য্যে ১৬ জনা ঋত্বিক্ বৃত হইয়া থাকেন ।
যজুর্বেদীয় কার্য্য সমস্তের নির্বাহার্থ “অধ্বর্য্যুঃ, তৎসহকারী
প্রতিস্তোতা, নেষ্ঠা ও উম্নেতা নামক আরও তিন জনা; ঋগ্-
বেদীয় কার্য্যসমূহ নির্বাহ করণার্থ “হোতা,, ও তৎসহকারী
মৈত্রাবরুণ, অচ্ছাবাক ও গ্রাবস্তুঃ নামে আরও ব্যক্তিত্রয়; সাম-
বেদীয় কার্য্যকলাপ নির্বাহ করিতে “উদগাতা,,ও তৎসহকারী
প্রস্তোতা, অমীধ ও পোতা পদে অপর তিন জনা; আর
এক ব্যক্তি, বেদত্রয়ে উপযুক্ত, যিনি অধ্বর্য্যু প্রভৃতি সমস্ত
ঋত্বিকের দোষাদোষের প্রতি লক্ষ্য করিতে পারেন, তাঁহাকেই
‘ব্রহ্মা’ বলা যায়, তাঁহারই সহকারী ব্রাহ্মণাচ্ছংসী, প্রতিহর্তা
ও হুত্রহ্মণ্য এই ষোড়শ ঋত্বিক্ অর্থাৎ ইঁহারাই যাগ-কার্য্য-
সম্পাদক ।—প্রতি সামেরই ৫ টি করিয়া ভাগ স্বীকৃত হইয়া
থাকে। প্রথমভাগ প্রস্তোতৃ-কর্তৃক গীত হইয়া থাকে, ঐ ভাগকে
প্রস্তাব বলা যায়; অনন্তর দ্বিতীয়ভাগ উদগাতৃ-কর্তৃক গীত
হইয়া থাকে, ঐ ভাগকে উদগীথ বলা যায়; অনন্তর তৃতীয়ভাগ
প্রতিহর্তৃ-কর্তৃক গীত হইয়া থাকে, ঐ ভাগকে প্রতিহার বলা
যায়, অনন্তর চতুর্থ ভাগটি উদগাতৃ-কর্তৃকই গীত হইয়া থাকে,
ঐ ভাগকে উপদ্রব বলা যায়; অনন্তর, সকলে মিলিত হইয়া
পঞ্চমভাগটি গান করিতে হয়, ঐ ভাগকেই নিধন বলা যায় ।
এইরূপে সামসকল পঞ্চ পঞ্চ ভাগ ক্রমে যাগ কার্য্যে ব্যবহৃত
হইয়া থাকে এই জন্য সামগুলিকে ‘পঞ্চভক্তিক’ অর্থাৎ
পঞ্চাংশ বলা যায় । কোন কোন আচার্য্যের মতে সামসকল
‘সপ্তভক্তিক’ অর্থাৎ সপ্তাংশ; তাঁহারা, গানারম্ভকালে সকলে
মিলিত হইয়া এক বাক্যে ‘হুম্,—এই হিঙ্কার ব্যবহার করা

অয-সংহিতাদীনি (২) । ইকারনিধনানি বৈরাজাদীনি (৪) ।
তক্ত-ত্রিবিধনিধনানি যানি সামানি তান্যানি যানি অগ্নি-
দেবতাকানি ।

হইয়া থাকে এবং গানারম্ভ হইতে গান-শেষ পর্য্যন্ত যজ-
মানকে ‘ওঁ, এই প্রণব ব্যবহার করিতে হয়—এই দুইটিও
সামেরই ভাগ বলিয়া স্বীকার করেন । যাহা হউক আমরা
ইহা বলিতে পারি ! যে গানমাত্রের যে অন্তিম ভাগ, তাহা-
কেই নিধন বলা যায়)

যে সকল সামের নিধন ভাগে ‘ইড়া, শব্দ অথবা হস্ ফট্
প্রভৃতি কোনরূপ পদ (স্তোভ) কিংবা ‘ঐ,কার মাত্র ব্যবহৃত
হইতেছে, তৎসমস্তকে আগ্নেয় অর্থাৎ সেই সেই সাম-
কর্তৃক উপাস্য দেবতা অগ্নি, জানিতে হইবে । (ইড়া-নিধনের
উদাহরণ—কালেয়, রৌরব প্রভৃতি নামে প্রসিদ্ধ । পদ-নিধ-

(২) গৈয়গানস্য চতুর্দশপ্রপাঠকীয়-প্রথমোক্তানি সামী যৌধাজয়ম্ । রৌরব যৌধা-
জয়ং ভম্নে এব সামনী পুনান ইতি হৃদ্যীয়ন্যীয়-পঞ্চ-তৃতীয়-প্রথমত্ মূলকৈ, তস্যানু
ক্ৰমেনৈব পদং “হিরণ্যঃ,,—ইতি; তদিদং রৌরবগান ইতি নিধন-পদান্ রসমা-
গমেনৈব সম্বর্ত্ত্য গীতম্—“হিরা ২ ২ হাঃ । অীহা ২ ভ বা । অ্যয়া । অী ২ হী বা ।
হী ৫ হ । হা”—ইতি; যৌধাজয়ে তু ন তথা, “হিরা ২ ৪ ৫ অ্যা ২ ২ ৪ যাঃ” ইতি ব
দশনান্ ।—গৈয়গানস্য ত্রয়োদশপ্রপাঠকীয় দ্বিতীয়াঙ্গীর্ষ্যবিশতিতমং সাম সংহিত
মুচ্যতে । হৃদ্যীয়ন্যীয় পঞ্চম-ত্রিতীয়-চতুর্থৈকির্ষ্য (গৈয়ে) নব সামানি, তন্ম- পঞ্চ
সামানি “পাতবে সুতাঃ,, ইতি, ক্ৰমেনৈব পদদ্বয়স্বৈব নিধনত্বদর্শনম্ নিধনরূপপদান-
রাগমাদর্শনম্, তথ্যা— “পাৎ । হাঃ । তবা ৫ হ সুতাঃ । বা”—ইতি ।

গৈয়গানস্য দ্বিতীয়প্রপাঠকীয়-দ্বিতীয়-নবমদশমী ভম্নে এব বৈরাজে । অনযীর্ষ্যজম্
হৃদ্যীয়ন্যীয়-প্রথম-ত্রিতীয়-দশমী ক্ৰক্ । তদীয়ানি পদম্ “অথ অ্যুম্,—ইত্যেব,
তন্ম “অথ অ্যুম্ । হাঃ । ২ । বা ই ২ ৪ ৫ ৫”—ইতি, “অথ ব্রাম্ । অ্যুম্ । হাঃ । ২ ।
বা । ই ২ ২ ৪ ৫” —“ইতি ঐতি গান-ইতি অ্যুম্ ।

অধেन्द्रদেবত্যান্বাহ —

৩। সর্বাণি নিধনবন্ত্যৈ ন্দ্ৰাণ্যন্যান্যাদিষ্টেভ্যঃ ।

আদিষ্টেভ্যঃ ইড়ানিধনাদ্যুক্তৈভ্যঃ বস্তুমাণেভ্যৌ ব্যতি-
রিক্তানি যানি নিধনবন্তি সন্তি তানি সর্বাণ্যৈন্দ্ৰাণীতি
জানীয়াত্ (৫) ।

অথ প্রজাপতিদেবতাকান্বাহ —

৪। সর্বাণি স্বরাণি প্রাজাপত্যানি—

স্বর্য়মাণম্ উক্তলক্ষণং ঋগন্যাক্ষরং হাঈ^১কারস্ব স্বর-
নিধনং তদ্বন্তি প্রাজাপত্যানীতি ।

সাম স্বয়মেবোদাহরতি—

৫। যথা বামদেব্যম্ ।

নের উদাহরণ—যৌধি^১জয়, সংহিত প্রভৃতি নামে প্রসিদ্ধ ।
ঐ-নিধনের উদাহরণ—বৈরাজ-নামক সামাদি)

৩। এই প্রকরণে বিশেষরূপে বর্ণ্যমান নিধনাতিরিক্ত
যে কোন প্রকার নিধন বিশিষ্ট সাম আছে, তৎসমুদায়ই ঐন্দ্র
অর্থাৎ ইন্দ্রদেবতার উপাসনায় প্রয়োজ্য । (ঐন্দ্রপর্ব প্রভৃতি
গ্রন্থ দেখিলে অশ্বেষণের প্রয়োজন থাকে না)

৪। যে সকল সামের নিধনভাগে ‘হায়ি’ প্রভৃতি বিদ্যমান
রহিয়াছে, তৎসমস্তকে প্রাজাপত্য অর্থাৎ প্রজাপতি দেবতার
উপাসনায় প্রয়োজ্য বলিয়া জানিতে হইবে ।

৫। তাহারই উদাহরণ দেখাইতেছেন—যেমন বাম-
(৫) ইন্দ্রপর্বাদী দ্রষ্টব্যাদি ।

দৈবতমাস্ত্রাণী—

एतद्वायिकारयुक्तस्योदाहरणम् (६) ।

अथ सोमदेवत्वान्याह—

६। ऋक्सामानि सौमानि—

দেব্য। (ছন্দোগ্রন্থীয় দ্বিতীয় প্রপাঠকের দ্বিতীয়াঙ্কে তৃতীয় দশতের পঞ্চম ঋক্ ‘কয়ানশ্চিত্র’—এই ঋকের উপরি অর্থাৎ এই ঋক্-মূলক তিনটি সাম গেয়গানের দ্বিতীয় প্রপাঠকীয় প্রথমাক্ষের ত্রয়োবিংশতি, চতুর্বিংশতি ও পঞ্চবিংশতি সংখ্যায় শ্রুত হইয়া থাকে, তন্মধ্যে তৃতীয়টি অর্থাৎ পঞ্চবিংশতি সংখ্যকটিকে বামদেব্য বলা যায়। ঐ ঋকের অন্তিমপদ ‘বৃতঃ’ এইটিই ঐ সামের নিধন ভাগে ‘বা ২ ভৌ ৩ ৫ হায়ি’ এইরূপে গীত হইয়াছে)

৬। (সামসকল উভয় প্রকার শ্রুত হইয়া থাকে। কতকগুলি স্তোভযুক্ত, অপরকতকগুলি কেবল মূল ঋক্ মাত্র অবলম্বন করিয়া। স্তোভও ত্রিবিধ—সামের মধ্যে ই উ প্রভৃতি বর্ণের আগমকে বর্ণস্তোভ বলা যায়, ইহার লক্ষণ মীমাংসার নবমাধ্যায়ের দ্বিতীয়পাদে বিশেষরূপে বর্ণিত হইয়াছে; হাউ হাই প্রভৃতি পদের আগমকে পদস্তোভ বলা যায় তাহা তত্তদগানদর্শনেই স্পষ্ট প্রতিভাত হইয়া থাকে; আশাস্তি, স্তুতি, সংখ্যান, প্রলয়, পরিদেবন, প্রৈষ, অশ্বেষণ, সৃষ্টি ও

বীথগানস্য দ্বিতীয়পাঠকীয়-পঞ্চবিংশতিতমং সাম। ছন্দোগ্রন্থীয়-দ্বিতীয়-দ্বিতীয়-পঞ্চমী-কথাদখিতি ঋক্, তত্র দ্বীণি সামানি, তেযু অন্তিমলিঙ্গম্। অত্র ঋক্-যুগ্ম বৃত্তরন্থলিঙ্গং হি পদমেব, যীযতি—“বা ২ নী ২ ৫ হায়ি” ইতি; তদ্বিষ্মস্য স্বায়িকারয়ুক্তলিঙ্গং প্রজাপতিদেবতাকাল-পরিচয়ঃ।

যানি ঋগ্‌জ্ঞরাণি স্তোভাদিরহিতানি (৩) কৈবল্যতান-
মাত্রযুক্তানি তান্যেব ঋক্সামানি ।

স্বয়মেব তান্যুদাহরতি—

৩ । যদ্যুগ্মশনকায়ে (৮) ।

আখ্যান এই নববিধ বাঁক্যস্তোভ আছে, স্তোভনামক গ্রন্থে
এই গুলির বিশেষ পরিচয় দ্রষ্টব্য এবং অরণ্যগানেই ইহার
বিস্তর উদাহরণ রহিয়াছে । অতঃপর বোধ হয় পাঠকগণের
বুঝিতে কষ্ট হইবে না—ঋগ্‌মাত্র অবলম্বন করিয়া গীত
অর্থাৎ স্তোভাদির সংসর্গ-রহিত যে সকল সাম তাহাদিগকেই
ঋক্সাম বলা যায় ঋক্সাম সকলের দেবতা সোম ।

(৩) মীমাংসা-ম্যায়ামালায়া নবমাধ্যায়-দ্বিতীয়েকপাদেকাদশাধিকরণে “অধিকর্ষে
সত্যংবিলক্ষণং স্তোভঃ”—ইতি কৃতং স্তোভলক্ষণম্ । তদেতল্লক্ষণং বর্ণ্যস্তোভমান-
স্যামিমেতন্ম, তেন আশ্বত্থাদি-নববিধ-বাক্যস্তোভে, হ্রাত্‌কারাদি-পঞ্চদশ পদস্তোভেষু
চ লাব্যাপ্তিঃ । তদুক্তম্—“আশাস্তিঃ স্তুতিঃ সঙ্করান্ প্রলয়ঃ পরিদেবনং প্রৈষ মন্ব-
যশ্চৈব কৃষ্টিং বাধ্যান মিব চ”—ইতি বাক্যস্তোভভেদাঃ । তত্র “অগ্ন্যম্ব্যোতিরম্বতা
অমুম্”—ইতি, “নমোন্নায় নমোন্নপত্যে”—ইत्याদিঃ, ‘যে দেবা দেবাঃ দিবিষদঃ
অনুরিচসদঃ পৃথিবীষদঃ,—ইत्याদিঃ, “হতত্ সঙ্করান্ বিশাসহন্তঃ,—ইতি,
“যাদিন্দ্রাহঁ যথা ত্বম্,—ইতি, “সমব্রিণ” দহ,—ইতি, “বিশ্বিষাং দেবানাং
সমিদজশ্চ” জ্যোতিরাততনম্”—ইতি, “প্রজাভূতমজীজনে” ইতি, “দৌরক্রান্ ভূমি
রাততনত্ সমুদ্রং সমবুকুপত”—ইতি—ইত্যেবমাদ্যঃ ক্রমেষোদাহৃত্যঃ । পদস্তোভ-
বিবরণন্তু মন্ত্রব্রাহ্মণ-তৃতীয়-প্রপাঠক-ব্যয়ীদশলক্ষণৈঃ ; তদুদাহরণানি তু স্তোভ-প্রত্যয়-
লক্ষণে মন্ত্রাপি প্রাপ্তব্যানি বহুনি । ইমে নব বাক্যস্তোভাঃ পঞ্চদশ পদস্তোভাশ্চ
গানশব্দেষু যুতাঃ সামসু, তথাপ্যরন্থে বহু ।

(৮) যৈয়মানস্য প্রথমেকাদশমৌশনম্ প্রথমস্য দ্বিতীয়ার্দ্ধেয়সদশলক্ষণে কাবম্;
নানযৌগিনী কৃষিত্ স্তোভাদ্যঃ সূক্তা, অথ্যে চ সামনামনিদানং তানাদিক-
মেবেতি পর্যাভিচনয়া বৌধ্যং কুটম্ ।

दैवतवाच्ये—

अथ वरुणदेवत्यान्याह—

८ । बाङ् निधनानि वारुणानि—

वाङ्निधनवन्ति वाङ्निधनानि'।

उक्तलक्षणं साम उदाहरति—

६ । यथा यज्ञायज्ञीयम् (६) ।

৭। উদাহরণ—ঔশন নামক সামসকল এবং কাব নামক সামসকল। (প্রথম ‘ঔশন’ নামটি গেষয়গানের প্রথম প্রপাঠকের একাদশ; প্রথম ‘কাব’ নামটি প্রথম প্রপাঠকীয় দ্বিতীয়াদ্বয়ের সপ্তদশ।)

৮। যে সকল সামের নিধনভাগে বাক্ শব্দ শ্রুত হইয়া থাকে, সেই বাণ্ড নিধন সামগ্গুলির দেবতা বরুণ।

৯। উদাহরণ—যজ্ঞায়জ্ঞীয় নামক সাম সকল। (যদ্যপি যজ্ঞায়জ্ঞীয় নামক সামের নিধনে 'বা ৩৪৫' এই মাত্র শ্রুতি হইয়া থাকে গানানুরোধে ক-শব্দের শ্রুতি হয় না তথাপি উহাই বাঙ্ নিধন। এই যজ্ঞায়জ্ঞীয় সামটি প্রথমত গেয়গানের প্রথম প্রপাঠকের প্রথমাদ্ধে পঞ্চবিংশতি সংখ্যক রূপে গীত হইয়াছে।)

(६) गेय-प्रथम-द्वितीय-पञ्चविंशतितमं यज्ञायज्ञीयम्; तन्निघ्नं. यथा—“वा
३ ४ ५,—इति क-शब्दस्त्वय गानस्वभावान्मुपत्वान् श्रूयते; ऊहगानस्य तृतीय-
द्वितीयस्य चोद्वर्गं क्रौञ्चं साम तच्चापेयव मेव । निघ्नान्तिमाचरं न श्रूयते
यथा—“वसु ५ विदाउ” वा”—इति परमेष्ठिनः वचनस्य देवतम् ।

অথ তদ্বৃদ্ধেবত্বান্যাহ—

১০। অক্ষরানুস্মারায়ি ত্বাদ্বাশ্চি—

অক্ষরমনুস্মর্যতে য়ে তানি তদ্বীক্ষ্যামি ।

তানুদাহরতি—

১১। যথা বারবন্তীযজ্ঞাভিবর্ত্তজ্ঞ (১০)।

১০। যে সকল সামের প্রতি অক্ষর ক্রুষ্ঠাদিস্বরে গীত হইয়া থাকে তাহাদিগকে অনুস্মার সাম বলা যায়, সেই অনুস্মার সামসকলকে স্বাক্ষে অর্থাৎ স্বকৃদ্দেবতার উপাসনায় বিনিয়োজ্য বলিয়া জানিতে হইবে। ক্রুষ্ঠ, প্রথম, দ্বিতীয়, তৃতীয়, চতুর্থ, পঞ্চম ও আন্তিম এই সপ্ত নামে সপ্তস্বর ক্রুষ্ঠাদি ॥

১১। উদাহরণ—বারবন্তীয নামক সামসকল ও অভী-বর্ত্ত নামক সামসকল। ছন্দোগ্রন্থের প্রথম প্রপাঠকীয় দ্বিতী-য়াঙ্কের সপ্তম ‘অশ্বমত্তা’ শ্লোকেই প্রথমত ত্রিবিধ বারবন্তীয গীত হইয়াছে। ঐ তিনটি গায়গানের প্রথম প্রপাঠকের অষ্টা-দশ প্রভৃতি। ঐ অশ্বমত্তা শ্লোকটি প্রতি অক্ষরেই স্বরযুক্ত “অ। ২৩৪৫ স্বা” ইত্যাদি ক্রমে গীত হইবার তম্ব লক ঐ ঐ সাম

(১০) ক্রুষ্ঠঃ মঙ্গলমহাবারবন্তীয স্বাক্ষে অক্ষরমস্মরি; তথ গীতানি গায়-মঙ্গলমোহম-মঙ্গলিন্যুতানি যীষি বারবন্তীযাদি; য়ে-যতল অশ্বমত্তাদৌনি যীষি তু অশীষত-বামম্মাদি। অনবীঃ দ্বাষঃ মঙ্গলমহা স্বরবিক্রমিঃ স্মর্যতে, মঙ্গলমহা-অশ্বমত্তা-মঙ্গলম-মঙ্গলম-
—“আ ২৩৪৫ স্বা”—ইত্যাদিঃ ।

অথাক্রিদিবতানাং লক্ষণমাহ—

১২। স্বঃপৃষ্ঠান্যাক্ষরসানি।

অভিসোমাসমায়বহত্বাদিষু যাতব্যানি স্বঃপৃষ্ঠানি প্রাচি-
রসানি (১১)।

অনুস্মার সংজ্ঞায় ব্যবহৃত হইয়া থাকে, এইরূপ অনুস্মার
সামগ্রিকই স্বাক্ষর। দ্বিতীয় উদাহরণ—অভীবর্ত, প্রথমত এই
নামে গেয়গানের ষষ্ঠ প্রপাঠকে চতুস্ত্রিংশ প্রভৃতি তিনটি সাম
শ্রুত হইয়া থাকে। এইরূপ অন্যান্য অনুস্মার সামসকলও
ইহারই উদাহরণ ॥

১২। স্বঃপৃষ্ঠানামক সামগুলিই আঞ্জিরস অর্থাৎ আবেয়
ব্রাহ্মণে যে সকল সামের ‘স্বঃপৃষ্ঠ’ নামকরণ হইয়াছে সেই
সকল সামের দেবতা আঞ্জিরা। উদাহরণ—ছন্দোগ্রন্থের
প্রথমপ্রপাঠকীয় তৃতীয়দশতের অষ্টমী স্বক্ ‘অভিসোমাস
সমায়ব’—গেয়গান গ্রন্থের পঞ্চদশপ্রপাঠকের ত্রয়োদশসামের
পরেই ইহা অষ্টপ্রকারে গীত হইয়াছে, তন্মধ্যে চতুর্থ-
টির নাম স্বঃপৃষ্ঠ স্তত্রাং উহাই আঞ্জিরস অর্থাৎ আঞ্জিরো
দেবতার উপাসনায় প্রয়োজ্য।

(১১) স্বঃপৃষ্ঠানি স্বঃপৃষ্ঠ-নামকানি, যানি সামানি, তানি অক্রিদিবতান্যাক্ষর
যানি, তদুদাহরণশ্চ অভিসোমেনি। তথাক্রি—অসি স্বক্ অভিসোমাসমায়বহতি স্বক্-
বহ-প্রথম-প্রতীয়াতনী; যিয পঞ্চদশে অষ্টমীয়াদীক্ষ্যতী সামানি তদ্ব শ্রুত, ত্রিয যষগণ
তদ্ব স্বঃপৃষ্ঠ-নামকানিযাভিসোমাসমায়বহতি তদ্বদেবতাক্রিদিবতান্যাক্ষরমিতি লক্ষণ-
স্বক্। অথসিদ্ধায়বহতিমদহতি-স্বক্ যিয তদ্ব যাবে যীয অষ্টমীয়াতনম বোধ্যম্।

অথ পৃথদেবতানাম লক্ষণমাহ—

১২। স্বর্গিণীনানি পীষাশি ।

কাম্যীতদৈবোদাসপ্রস্তুতীনি (১২) স্বর্গিণীনানি ॥

অথ সরস্বতীদেবতান্যাহ—

১৪। কথানশ্চিলখামুদাপবস্বসহস্রিণমিতি
বাঙ্নিধনে (১৩) সারস্বতে ।

১৩। যে সকল সামের নিধনে ইড়া, বাক্, হারি নাই সেই সমস্ত সাম স্বর্গিধন । বিশেষ বিধান-শূন্য স্বর্গিধন সাম-মাত্রেরই দেবতা পৃষা । উদাহরণ—কাশীত, দৈবোদাস প্রভৃতি । প্রথমত, গেষ্যগানের প্রথম প্রপাঠকীয় অষ্টাদশ ও উনবিংশ এই উভয়ই কাশীত এবং দ্বিতীয় প্রপাঠকীয় অষ্টাদশ সামটি দৈবোদাস ।

১৪। ‘কথা নশ্চিত্র আ ভুবৎ’ এবং ‘আ পবস্ব সহ-স্রিণম্’—এই ঋগ্বেদে যাবৎ সাম শ্রুত হইয়াছে, তন্মধ্যে যে গুলির নিধন ভাগে বাক্ শব্দ আছে সেই গুলির দেবতা—সরস্বতী, সেই বাঙ্নিধন সামগুলিকে সারস্বত বলা যায় ।

(১২)—যে প্রথমস্ত দ্বিতীয়াষ্টাদশীমবিশি কাম্যীতে ই, দ্বিতীয়প্রপাঠকীয়াষ্টাদশস্ত দৈবোদাসম্ । তेषু ন হি নিধনাদিত্যং দৃশ্যতে, অনন্তেষাং স্বর্গিধনম্ (প্রথমপ্রপাঠকীয়-সাম) ব্রহ্মম্, ২ ৫০) ।

(১৩)—যে-প্রথমস্ত ত্রয়োবিংশতি-অনুবিংশতিতমী সামনী কথানশ্চিল-মূলক, আপবস্ব-তি-ব্রহ্মমূলকস্ত ত্রয়োবিংশতি-মূলক সাম । যদ্যপ্যেবা ইষপদং ন হি বাক্, অপি তু “৩-২২৪ যা”—ইত্যাদি, তথাপি তলসামমূল্যাসু ক্ষুদ্র যুতানি অনিসপদানীয বিজ্ঞ

যদ্যপি বাহুনিধনানি বাহুযানীতি পূর্বমেকোক্তং তদাশ্চ
নয়োরূপম্বে এব বাহুনিধনে (১৪) সারস্বতে, অনএব ইত্যমি-
রিত্তানী বাহুযত্বাদেয়াপুনরুক্তিঃ ॥

অথৈন্দ্রান্মলম্বমাহ—

১৫। যশ্মানযত্বরাবত ইত্যৈন্দ্রান্মে ।

যশ্মানযদিত্বত্র বে সামনৌ উত্বমে, তে ইন্দ্রান্মীদেবত্যে (১৫) ।

যশ্মান্মেইন্দ্রয়োঃ সামনৌ আহ—

১৬। সূতং রয়িষ্ঠাঃ সহোরয়িষ্ঠা ইত্যান্মেইন্দ্রে ।

১৫। ‘য আনয়ৎ পরাবত’ (ছং ১অং ৪৮
৩ ঞ্চক্) এই ঞ্চক্ মূলক সাময়োর (গেং ৩প্রং ২অং ২৮, ২৯)
দেবতা—ইন্দ্রাণী, ইহাঙ্গিককে ঐন্দ্রাণী বলা যায় ।

১৬। ‘উপ নো হ্রিতিঃ সূতম্’ (ছং ২প্রং ২অং ১৮
৯ ঞ্চক্) এই মন্ত্রে গেয় গানের (৪প্রং ২অং) মধ্যে একটি
সাম আছে, তাহারই নিধনভাগ ‘সূতং রয়িষ্ঠা’ ও গান-
স্তরে ‘সহোরয়িষ্ঠা’। ‘সূতং রয়িষ্ঠা’ ও সহোরয়িষ্ঠা এই দুইটি
কাল বা রূপ প্রতিপত্তি, নিধনলব্ধ ন তু মিশ্রপদমাখ্যস্বৈব অপি তু মিশ্রভাগস্বৈতীয়াভাবি
বাহুনিধনল’ মন্যন্ত ।

(১৪)—কথ্যমিতি আপদস্বৈতি কামযৌবনম্ব দম্ব বহুনি সোমানি যু তানি, তন্ম যানি
বাহুনিধনানি তানিএব সারস্বতানীত্যভিপ্রায়ঃ ।

(১৫)—যশ্মানযত্বরাবত ইতি ইন্দ্রাণীমপাঠকীয়-প্রথম-অনুর্ঘ-ইন্দ্রাণী । অথ বে
সামনৌ । তে চ নিয়মানস্ব ইন্দ্রাণীমপাঠকীয়-প্রাচীনো । অথ ইন্দ্রাণী-দেবতাকে । এতৎ
তৎসারস্বতসামনান্যাদাং সর্বোবাগেইন্দ্রাণী-দেবতাকল’ বোধিতম্ ।

তপনোহরিমিঃসুতমিত্বস্বানি 'সুত'প্রযিতাঃ—ইত্বৈতদ্রোয়তে,
তস্মা 'সুতোরযিতা'—ইত্বৈতদপি (১৬)। তে ভমে- অগ্নে-
যৈন্দ্রে এব ।

নিধনভেদে ন সৰ্ব্বেষাং সান্নাং সামান্যে নাম্ন্যাদীন্দ্রাণি-
পর্য্যন্তাঃ দশ দেবতাঃ দ্রষ্টব্যাঃ । অগ্নেযৈন্দ্রয়োনির্দেশেঃ স্যৈন্দ্রাণ্য-
স্বৈব বিপর্য্যাসাদনম্যত্বম্ ॥

অথ প্রকারান্তরেণ নিধনবশাৎ কৃত্ত্বসান্নাং দেবতাভিধা-
নায তা এবানুক্রমতঃ—

১৩ । বসবো বৃদ্ধা আদিত্যা বিশ্বদেবাঃ ॥

যজ্ঞান্বাদ্যঃ প্রত্নৈকং সামদেবতাঃ एवं বস্বাদয়োপি সজ্জা-
তাশ্চাকাঃ সৰ্ব্বেষাং সান্নাং নিধন (১৩)-চতুঃষট্ঠমভেদে ন দেবতাঃ ॥

নিধন বিশিষ্ট সামবশ্যের দেবতা—অগ্নীন্দ্র, ইহাদিগকে আগ্নে-
য়ৈন্দ্র বলা যায় (ঐন্দ্রাণ্য ও আগ্নেয়ৈন্দ্র এই উভয়েই এক,
নাম-ব্যবহারে ভেদমাত্র) ।

১৭ । প্রকারান্তরে সাম সকলের দেবতা পরিচি-
ত হইতেছেন, যথা—সামান্যত সমস্ত সামের বসুগণ, রুদ্রগণ,
আদিত্যগণ ও বিশ্বদেবা—এই চারির অন্যতম দেবতা হইয়া
থাকেন ।

(১৬)—তদ্বি বৈবস্বানস্ চতুর্ষমপাঠকীয়-দ্বিতীয়াঙ্ক কাদম্ সাম ।

(১৩)—নিধনং নাম পঞ্চभिः सप्तभि वा आग्नेयैतस्य सान्नोऽग्निमी भावः । सान्न
।धीभागः प्रक्षीमा भेयः प्रक्षीवः, द्वितीयो भावः उद्गाना भेयः उद्गीयः, तृतीयो भावः

অথ নির্দেশক্রমেইতোসী সামানি বিমল্য তর্ক্যেতি—

১৮। বসুনাংখরাণি কুট্রাণান্নিধনধন্যাদি-
ত্যানামৈড়ানি বিশ্লেষাং দেবানাং বাঙ্নিধনানি ।

স্বরনিধনাদিভেদে সামান্যভাগানাং চাতুর্বিধম্ । স্বরাহি-
ত্রিতয়ত্বতিরিক্তস্য নিধনমিতি কুট্রা নামধেয়মিতি পূর্বমবো-
ক্তম্, এতেষাং লক্ষণানি চ প্রদর্শিতানি ।

ননু সামান্য পূর্বমেবান্যাদিদেবতাকালং অবস্থিতম্ । ইতঃ
পর মপি সর্বাণ্যাম্বেষাদীনীত্যাदिना वक्ष्यते च ॥ किमर्थं
वखादिदेवताकथनमिति तत्रাহ—

১৯। যথা ভূয়স্ব্যে ন প্রদেশাবর্তন্ত ইত্যন্তরাণি ।

১৮। স্বর-নিধন সকলের দেবতা—বজ্রগণ, অন্যান্য
প্রকার নিধন বিশিষ্ট সাম সকলের দেবতা—রুদ্রগণ, ইড়া-
নিধন সাম সকলের দেবতা—আদিত্যগণ, বাঙ্নিধন সাম
সকলের দেবতা—বিশ্বেদেবা দেবতারা ।

১৯। বর্ণিত প্রকার সাম সকলের পূর্ব-বিহিত দেবতা-

মতিভূতাং মেঘাঃ মতীহারঃ, অতুর্গা ভাগঃ পুনঃপ্রাণা মেঘাঃ উপদ্রবঃ, পঞ্চমঃ সর্বৈষু মপদ-
মেঘাঃ নিধনার্জাঃ—ইতি সর্ব-বাছি-সম্মতম্ । কৈবাল্যমিতি—গানারাম্যকালী সর্বৈষু লিগ্‌মি-
“বুদ্” — ইত্যেবমুচ্চাযো দ্বিহারঃ, তমারাম্য নিধনগননাম্ বজ্রনাম-জাত্যম্ “খীন্” — ইত্যে ব-
প্রচবৎ, ইত্যে তদ্ দাবপি সানারাম্যে ন গচ্ছতে, ততঃ পঞ্চমেকিকো সর্বমেকিকো বা সামেল্যু অতি-
মল্লমারাম্যস্য অতুর্গমপাঠকৌ সামঃ পঞ্চ-মেকিকাল সর্ব-মেকিকালম্ জুয়ন্তে, যস্যতল-
দৌণীয়ামুচ্চাটপ্রযোগে খালীদাহরণানি বহুনি ।

ভূয়সীভাগো ভূয়স্বতম্—সর্বম ইত্যর্থঃ । তদ্বতীকৃত্য
প্রদেশাঃ সাক্ষাৎ বস্বায়ুপদেশা বসন্তে, অত উক্তান্নোক্তান্নপ্রেতবা
বস্বাদিদেবতান্মন্থন্যন্তরাণি ; পৃথক্ পৃথক্ দেবতাভিধানাত
পূর্বাক্তানাং বাচ্যত্বম্, ইদানীং সঙ্ঘয়োভিধানাদান্তরত্বম্ ॥

অধীকৃতপ্রকারেণ দেবতাভিধানোপি নিগূঢ়তরং সাক্ষাৎ দেবতা-
পরিজ্ঞানপ্রকারমাহ—

২০। অথান্তরতরাণি সর্বাণ্যাম্বেয়ানি সর্বা-
ণ্যৈন্দ্রাণি সর্বাণি প্রাজাপত্যানি সামানীত্যন্তর-
তরাণি ।

পূর্বম্ সাক্ষাৎ সতর্জী বিভাগেন দেবতাচতুষ্টয়াভিধানমুক্তম্
ইহ তু সর্বেষামপি সাক্ষাৎসম্বাদিদেবতাকল্পকথনাদন্তরত্বম্ ॥
অধীকৃতপ্রকারাদপি লঘুতরং দেবতাপরিজ্ঞানপ্রকারমাহ—

২১। অথান্তরতমানি সর্বাণি ব্রাহ্মাণি সামা-
নীতি সর্বাণ্তরতমানি ।

সকল নির্দিষ্ট হইলেও এই বস্তু প্রভৃতি দেবগণও তৎ-
নমস্তের অন্তরঙ্গ উপাস্য ।

২০। আরও লঘুতর উপায়ে দেবতা পরিচিত হইতেছেন,
যথা—সামান্যত সমস্ত সামেরই উপাস্য দেবতা—অগ্নি বা
ইন্দ্র বা প্রজাপতি—ইহাও জানিতে হইবে ।

২১। আরও লঘুতর উপায়ে দেবতা পরিচিত হইতেছেন,
যথা—সমস্ত সামেরই আভ্যন্তরিক উপাস্য পরব্রহ্ম ঐশ্বর্য
সামমাত্রই ব্রহ্মদেবত ।

कृतज्ञसाम्नां ब्रह्मण्यवादी सृष्टेस्तत्तद्देवताभ्याजेन तस्यैव
प्रतिपाद्यत्वात्सर्वेषां ब्राह्मण्यम् ॥

अथ साक्षां देवतासम्बन्धविधये ज्ञातव्यं रहस्यमाह—

२२। अथोपनिषद्।

कैषोपनिषदिति दर्शयति—

२३। ऋग्वै माता साम पिता प्रजापतिः स्वरः ।

‘मृक् प्रसिद्धा । साम गीत्यात्मक’ । स्वरः कृष्टादिः ॥ (१८)

अस्यैवं, किं ततः ? इत्यत आह—

२४ । तद्यानृत आस्थायन्ते मातृतस्तान्यास्था-
यन्ते अथ यानि सामत आस्थायन्ते पितृतस्तान्या-
स्थायन्ते अथ यानि स्वरत आस्थायन्ते प्रजापति-
तस्तान्यास्थायन्ते ।

২২। অতঃপর একটি রহস্য বলা হইতেছে।

২৩। ধ্বক্-মাতৃস্বরূপ, সাম-পিতৃস্বরূপ, স্বর-প্রজা-
পতি (আচার্য্য) স্বরূপ।

২৪। অতএব যে সকল সামে, (মূলভাগ) থাকে গানই অবিকল প্রকাশ পায়, তৎসমস্ত সামে কৃত উপাসনা—মাতৃ-মহায়ে

(१८) — “तद् योऽसौ कृत्तमन्नं साकः सहस्रं देवा उपजीवन्ति, योऽवरेणां प्रथमं मनुष्याः, योऽद्वितीयं मन्थार्यापूरुषो, यन्मृतोयं पश्यी; ममृत्युर्जलं पितरो वै चाक्षेऽपि श्रूयते, यः पञ्चमस्तमसुर-रक्षाधि, योऽन्यस्तनीयधो वनज्यतयो यथाऽन्यजन्तुः” — इति साम-विधान-ब्राह्मण-प्रथमप्रपाठकाद्यम् ॥ गारुड-शिक्षाद्विहित-विधिष्वेति द्रष्टव्यः ।

ऋक्तशाख्यातानि(१८)यज्ञायज्ञीय(२०)वारवन्तीय(२१)प्रभृ-
तीनि । तेषामृगवयवभूतपदेनाख्यानात् । सामतशाख्यातानि
यौधाजयप्रभृतीनि(२२)। स्वरतशाख्यातानि वामदेव्यादीनि(२३)।

कृत उपासनां न्याय मफल इय । ये सकल मागे, वर्णागम,
वर्णविकृति प्रभृति गान कार्याइ अधिक प्रकीर्ण पाय, तन्मग्न
मागे कृत उपासना—पितृ-महाये कृत उपासनां न्याय
मफल इय । ये सकल मागे, क्रुष्टे, प्रथम प्रभृति स्वरतागेरइ
आधिक्य प्रकाश पाय, तन्मग्न मागे कृत उपासना—
आचार्य-महाये कृत उपासनां न्याय मफल इय ।

(१८)—यत्र सामनि सामभागस्य—स्तीमादिरूपगीतभागस्याधिक्यं नास्ति, न च
“आ २ ३ ४ ५”—इत्येवमादिषु षट्पादिनामुस्वरभागस्याधिक्यम्—अपि तु ऋग्सायस्वेवा-
धिक्य-श्रवणं तत्रैव ऋक्त शाख्यानामिति व्यवहारः ।

(२०)—गेयगानश्चै प्रथमप्रपाठकीय-द्वितीयार्ध-पञ्चविंशतितमं, ‘यज्ञायज्ञा’-इत्यनेन
शब्देन युक्तायाश्च्युत्यत्रं साम यज्ञायज्ञीयम्, तथाविधस्वरणात्वात्तत्र ऋत्वापि गीतानि
यज्ञायज्ञीयानि । अतएव “एकं साम त्वे कुर्यात्”—इत्यनुशासनाद्दृष्टानादेः प्रादुर्भावः ।
“यद् योन्वा तदुचरयोः”—इत्यादिष्वगानञ्च सङ्गच्छते । तदिदं रथन्तरमवलम्ब्य सा-
माध्याय-द्वितीयपादे निरूपितञ्च स्पृष्टं मौसामाचार्यैः—“अतिदेश्यं विनियतं कैवर्तीधु
रथन्तरम् । गायत्रीवृत्तं गानयुक्ता शब्दार्थो गानमेव वा ॥ इति चित्ता गानयुक्ता त्वमितं
तृप्तिं प्रसिद्धितः । लाघवादतिदेशस्य योग्यताञ्चान्वितो भवेत्” (२४०) इत्यादि ॥

(२१)—गे० गा० १, १, १८-१९ २० ।

(२२)—गे० गा० १४, १, अन्तिमम् । एवमादिषु सामांशस्य—स्वर-लिङ्ग-स्तीमादेराधि-
क्यात् ऋग्सायस्वी यीनिरूपस्य सामभागोऽन्तर्गतायत्वात् सामत शाख्यातमित्येव व्यवहारः ।
शरीङ्गिंसा, लेशीत्यल्वं तदिदं इयं-सामगानामिति विदितम् ॥

(२३)—गे० गा० २, १, २५ । एवमादिषु स्वरस्य कुष्ठादधिक्यम्, अतः स्वरत
शाख्यातमित्येव व्यवहारः ।

এবং সমস্তাঙ্গীর্থস্বীকৃতকর্মণ কটক্-সাম-স্বরাইতি ত্রয়োদ-
যবাস্তে পৃথক্ পৃথক্ মাভাদিসম্বন্ধেণ প্রসিদ্ধা ভবন্তি ॥

অর্থীর্থস্বীকৃতবিধত্বং প্রশংসতি—

২৫। স বা এষা উক্তীর্থো বন্ধুমান্ বন্ধুমত্যঃ ।

বান্ধবা মাভাদয় স্তদান্ । ন কেবলং বন্ধুমত্বং কিন্তু তেষা-
মন্তর্ভূতত্বং ॥

উক্তার্থজ্ঞানং শংসতি—

২৬। বন্ধুমান্ বন্ধুমত্যো ভবতি জানন্তি হ
বা এনং পিতৃতত্বম্ য এবং বেদ ॥

ইতি ত্রীশায়ণাচার্য্যবিরচিতৈ মাধবীয়ে বেদার্থ-

প্রকাশে দেবতাধ্যায়াত্ম্যে পঞ্চমে ব্রাহ্মণে

প্রথমঃ খণ্ডঃ ॥

২৫। উক্তীর্থ (গায়ক) যিনি, তিনি বর্ণিত প্রকারে—
স-সহায় হইলেন। মাতা, পিতা, আচার্য্য—এই জনত্রয়ই
উক্তীর্থের সহায়-শ্রেষ্ঠ, সহচর হইলেন।

২৬। বাঁহারা এই সন্ধান অবগত আছেন স্ততস্তাং তাঁহা-
রাও স-সহায় ॥

॥ ইতি প্রথম খণ্ড ॥

• পূর্বখণ্ডে সান্নাং বহুধা দেবতা উক্তাঃ ॥ অথ তদাশ্রয়ভূতানাং
ছন্দসাং দেবতা অভিধাষ্যতি । ইদानीं তेषাং বর্ণানभिধাতুं
প্রতি জানীতে—

১। অথাতশ্ছন্দসাং বর্ণাঃ ॥

বচন্তে ইতি শ্রেষঃ ॥

অথ গায়ত্র্যাদিভেদেণ বর্ণবিশেষানাহ—

২। যুক্তা গায়ত্রী রূপেণ সারঙ্গ্যরূপমুষ্ণিহাং
পিষঙককুম্ভাংরূপং স্পৃশ্যমানদ্রুমং ততঃ । রোহিতং
ব্রহ্মতীনাং তু নীলং পার্শ্বক্ণং ততঃ পুনঃ সুবর্ণং বিষ্ণু-
ভাংরূপং গৌরং জাগতমুচ্যতে ॥

সারঙ্গঃ শবলঃ । শ্রেষাঃ স্পৃষ্টাঃ (১) । এতেষাং অক্ষরসঙ্খ্যা তু
“অথ চন্দ্রাংসি গায়ত্র্যুষ্ণিগিত্যুষ্ণক্রম্য চতুर्वিংশত্যক্ষরাদৌনি

১। সম্প্রতি ছন্দ অনুসারে দেবতার পরিচয় প্রকাশ
করিতে প্রবৃত্ত হইয়া প্রথমত ছন্দ সকলেরই পরিচয় অবশ্য
দেয় হইয়াছে—অতএব ছন্দ সকলের বর্ণ বলা যাইতেছে ।

২। গায়ত্রী ছন্দের বর্ণ—শুক্র, উষ্ণিক্ ছন্দের বর্ণ—
সারঙ্গ, ককুপ্ ছন্দের বর্ণ—পিষঙ্গ, অনুকুপ্ ছন্দের বর্ণ—
কুম্ভ, ব্রহ্মতী ছন্দের বর্ণ—লোহিত, পঁক্তি ছন্দের বর্ণ—সুবর্ণ,
জগতী ছন্দের বর্ণ—গৌর ।

(১)—ছন্দঃশাস্ত্রে প্রাক্তমতএব—‘সিত-সারঙ্গ-পিষঙ্গ-নীল-লোহিত-গৌর-বর্ণাঃ’
—ইতি (১ খণ্ড ।)

‘চতুরুত্তরাণি’ অনুক্রমণ্য সূক্তত্বাৎ চতুর্বিংশত্যচরপ্রমুখিত
চত্বারি চত্বাংচরাধিকা উষ্ণিগাदिषु द्रष्टव्याः (२) ॥

অত্ৰাতিজগতীপ্রমুখীণাং বর্ণনাহ—

৩। অতো যান্বন্যানি ক্ৰন্দাসি শ্যাব তেপাং
ততঃ পুনঃ । নকুলত্বে কপদানাং দ্বিপদাং বম্বুরুচ্যতে
সারঙ্গশুল্ককণ্ঠ্যরূপস্যৃগ্যজুঃসামব্রাহ্ম্যান্বিতাঃ ॥

অতো যান্বন্যানি গায়ত্রগাদিসমচ্ছন্দভ্যো অতিরিক্তানি
অতিজগতীপ্রমুখীণি উক্তত্বপরিণতানি (৩) তেপাং শ্যাব কপিশ-

৩। অতিজগতী, শকরী, অতিশকরী অষ্টি, অত্যষ্টি, ধৃতি,
অতিধৃতি, কৃতি, প্রকৃতি, আকৃতি, বিকৃতি, সংস্কৃতি, অতিকৃতি,
উৎকৃতি—এই চতুর্দশ ছন্দের বর্ণ—শ্যাব, তাহাতেও যেগুলি
একপদা, তাহাদের অভিনব-জাত-নকুলেন্ন ন্যায় বর্ণ এবং

(২)—সযরসতজতি-পিঙ্কলকণ্ঠ্যবিদাঙ্গ-কন্দীয়সদৃশাদেবৈতন্ সমস্তং স্মৃষ্টং ব্রাহ্ম-
সারঙ্গম্ ৷—চতুর্বিংশত্য়চরা গায়ত্রী, অষ্টাবিংশত্য়চরা উষ্ণিক্, দ্বাবিংশত্য়চরা অনুপুপ,
ষট্‌ত্রিংশত্য়চরা বৃহতী, চত্বারিংশত্য়চরা পংক্তি, চতুষ্‌চত্বারিংশত্য়চরা ত্রিষ্টুপ, অষ্টাচরা-
বিংশত্য়চরা জগতী । ইতি । তদ্যমার্গগায়ত্রাদিঃ পরিণয়ঃ ।

(৩)—দ্বিপদাঃ চত্বারিংশত্য়চরা অতিজগতী, ষট্‌পদাঃ ষট্‌ত্রিংশত্য়চরা শকরী, ষট্‌পদাঃ অতিশকরী,
চতুঃষট্‌পদাঃ অষ্টি, অষ্টষট্‌পদাঃ অত্যষ্টি, দ্বিসপ্তত্য়চরা ধৃতি, ষট্‌সপ্তত্য়চরা অতিধৃতি,
অশীত্য়চরা কৃতি, চতুরশীত্য়চরা প্রকৃতি, অষ্টাশীত্য়চরা আকৃতি, দ্বিনবত্য়চরা
বিকৃতি, ষষ্মবত্য়চরা সংস্কৃতি, শতাচরা অতিকৃতি, চতুরশচরশতাচরা উৎকৃতি,
তদুক্তম্—“চতুঃশতসংস্কৃতিঃ । চতুরশচরশতসংস্কৃতিঃ” (পিং. উ. ৮. ৮৯০ ১-২২০) ইত্যাদি ।

বর্ণ' বিদ্যাৎ । “অথেন্দ্রীজুষস্বপ্রবহেত্যাद्यেকপদানাং (৪) নকুলং
নকুলজাতে বর্ণ' জানীয়াৎ । দ্বিপদানামিমানুকং(৫)মিত্যা
দীনাং বভ্রুবর্ণম্ । তথা যানি ঋগ্যজুরাদিব্রাহ্মণগতানি
গায়ত্র্যাদীনি তেষাঞ্চ ক্রমেণ সারঙ্গাদয়িবর্ণা(৬)দ্রষ্টব্যঃ ॥

অথ যজ্ঞসম্বন্ধিনাং গায়ত্র্যাদুপবস্বানাম্ মন্ত্রাণাং দেবতা
বচ্যামীতি প্রতিজানীতে—

৪। যজ্ঞে যজ্ঞে প্রযোক্তব্য স্তোত্রাং দেবত উচ্যতে ॥

অথানুকূতানাং বিরাজাং বর্ণ' দর্শয়তি—

৫। বিরাজঃ পৃথগ্যো বিদ্যাৎ ॥

যে গুলি দ্বিপদা, তাহাদের বহু বর্ণ । অপরঞ্চ যে কোন ব্রাহ্মণ
গ্রন্থে হউক আনুশঙ্গিক থাকুক বা মজু অথবা নাম লক্ষণ ছন্দ
প্রভৃতি হইয়া থাকে, তাহাদের যথাক্রমে সারঙ্গ শুরু ও কৃষ্ণ
বর্ণ জানিতে হইতেছে ।

৪। এই বর্ণ নিরূপিত হইল, অতঃপর যজ্ঞে ব্যবহার্য্য
ঐ ঐ ছন্দের মন্ত্রের দেবতা বলা যাইবে ।

৫। বিরাজ্ ছন্দের বর্ণ—পুন্নি [এইটি পূর্বের অনুক্ত ছিল] ।

(৪)—“ইন্দ্রীজুষস্বপ্রবহেত্যা”—সম্য' যা ।

(৫)—কন্দোদ্বিক্ষ ৫, ২, ২, ৫, উত্তরস্থ ৪, ১, ২২, ১ । অথৌত্নগানানি
মৌদ্রীক্যৈঃ প্রসিদ্ধানি ।

(৬)—তথ্যে ব্রাহ্মণভাগে প্রামদ্বিক্সকৃত্যা যুতানি যানি ঋগ্লবর্ণানি, তেষাং বর্ণঃ
'সারঙ্গঃ'; যানি যজুস্বর্ণানি, তেষাং যুক্তঃ; যানি সামলবর্ণানি, তেষাং ঋণঃ; ইতি বিবেকঃ ।

পিবাশীমমিন্দ্রমন্দুত্বৈ(৩) ত্যেবমাদযো বিরাজঃ পৃথিবর্ণা
ইতি জানীধাত ॥

অথাগ্নের্গায়ত্র্যাदिमन्त्रद्वयवर्णं (८) किमर्थमित्याशङ्क्यै-
तत्तात्पर्यमाह—

৬। দৈবতং তত উত্তরম্ ॥

তত উক্তাৎ উত্তরং বাক্যজাতং(৮)দেবতাভিধানমিত্যর্থঃ ॥

অথাম্বাदीनां गायत्र्यादिदेवतात्वसम्बन्धपरं मन्त्रद्वयम् ।
तत्र प्रथमं मन्त्रमुदाहरति—

৩। অগ্নের্গায়ত্র্যভবত্স্যযুগ্মোষ্ণিহুয়া সবিতা
সম্বভূব অনুষ্টুভা সোমা উক্ধৈর্মহস্থান্ বৃহস্পতে-
র্ভবতি বাচ মাভবদ্ ॥

अग्नेः सयुग्वा सहायभूता गायत्री अभवत् । प्रजापतेर्मुखात्
देवतासु मध्ये अग्निरजायत । छन्दःसु मध्ये गायत्री च उभावप्य-

৬। অতঃপর ছন্দের অনুমারে দেবতা নির্ণীত হইতেছে ।

৭। প্রজাপতি যখন সৃষ্টি করেন, তখন অগ্নির সহিত
গায়ত্রী ছন্দের, সবিতার সহিত উষ্ণিক্ ছন্দের, সোম দেব-
তার সহিত অমৃষ্টপু ছন্দের, বৃহস্পতির সহিত বৃহতী ছন্দের
প্রকাশ হয় স্তরাতঃ ঐ ঐ ছন্দের ঐ ঐ দেবতা স্পষ্টই
সিদ্ধান্তিত হইল ।

(৩)—“अग्नेर्गायत्र्यभवत्”—इत्यादिः एकः । “विराण्मित्रावरुणयोः”—इत्यादिः द्वितीयः ।
अनुपदसैवैतद्वयमन्त्रे व शीघ्रगते ।

(৮)—यद् वचनमि मन्त्रद्वयं तदित्यर्थः ।

जायेतामित्यर्थः । तथाच तैत्तिरीयकं—“प्रजापतिरकामयत प्रजायेयेति । स सुखतस्त्रिषु निरमिमीत । तमग्निर्देवताया असृजत गायत्री छन्दसः”—इति ॥

यथा । सयुग्वेत्त्युत्तरत्र सम्बध्यते । अग्नेः सकाशाद्गायत्री प्रजायत इत्यर्थः । तथा उष्णिहया उष्णिक्छन्दसा सह, सयुग्व सह युज्यमाना ककुप् सविता देवः सम्बभूव तस्मात्प्रजापतेर्यज्ञे ‘आपश्चापि हलन्तानामिति’(१०)वचनादुष्णिहशब्दादापप्रत्ययः । नृथा उक्त्यैर्मन्त्रैः महस्वान् तेजस्वी सोमः अनुष्टुभा ऋगुष्टुप् छन्दसा सार्द्धं तस्मादेव प्रजापते रजायत । तथा बृहस्पतेर्वाचं वाचं बृहती छन्दः अभवत् अचरत् अगच्छद्वा । बृहत्या सार्द्धं बृहस्पतिरपि तस्मात्प्रजापतेर्यज्ञेऽजायतेत्यर्थः ॥

अथ द्वितीयं मन्त्रमुदाहरति—

८ । विराण्मित्रावरुणयोरभिधीरिन्द्रस्यत्रिष्टु-
बेह भागो अह्नः । विश्वान् देवाञ्जगत्या विवेश तेन
चाक्षुर्मृक्पृथगे मनुष्याः ॥

८ । मित्रावरुणोर सहित विराट् छन्दसः; इन्द्रदेवतार-
हित (माध्यन्दिनभाग) त्रिष्टुप्छन्दसः, विश्वेदेवा देव-
गणेर सहित जगतीछन्दसः श्रष्टिं ह्य । तत्र सहिते श्वि ७
मानवशृङ्गिण ७ श्रष्टिं ह्य अतएव ऐं ऐं छन्दसः ऐं ऐं
देवता ।

(१०)—“अष्टि भागुरिरिषीप मवाप्योरुपसर्गयोः ।

आपश्चापि हलन्तानां यथा वाचा निशा दिशा ॥”

—इति पाणिनि-भाष्ये पतञ्जलि. (२, ४, ८१ ।

অপি চ সিতাবৰুণয়ো দেবয়ো বিরাট্ ছন্দঃ অমিশ্রীঃ
 প্রাসাদয়া আসীত । অথ ইন্দ্রস্য ত্রিষ্টুপ্ ছন্দঃ অঙ্গী ভাগো
 মাধ্যন্দিনসবনাখ্যদ্ব্যভূত । তথা জগতীচ্ছন্দঃ বিশ্বান্ দেবান্
 আ বিবেশ প্রবিষ্টা । তেন অন্যাদিদেবতা কেন গায়ত্র্যাতিচ্ছন্দঃ
 উপনিবন্ধেন ঋষয়ো মনুষ্যা মরণশীলা মনুষ্যাঃ ক্লৃপাঃ
 চক্লুপিরে ক্লৃপাঃ সৃষ্টা আসন্নিত্যর্থঃ । অতো গায়ত্র্যা অন্যাদি-
 দেবতা কেন গায়ত্র্যাতিচ্ছন্দঃ ইত্যুক্তং ভবতি ॥

অথোপরি তনানাং (১১) ছন্দসাং দেবতামাহ—

৬। প্রাজাপত্যা অতিচ্ছন্দসো বিচ্ছন্দসো বায়ু
 দেবতাঃ । পুরুষো দ্বিপদানাং দেবতাং ব্রাহ্ম একপদাঃ
 স্মৃতাঃ ॥

অতিচ্ছন্দসঃ অতিজগত্যতিশকর্যাদয়োঃ তিষ্টপদাঃ । বিচ্ছন্দসঃ
 শকর্যতিষ্টতয়ঃ । যদা । সর্বা এতা অতিচ্ছন্দসঃ বিচ্ছন্দসঃ

৯। অতিজগতী প্রভৃতি ছন্দ গুলির দেবতা প্রাজাপ-
 বিচ্ছন্দ গুলির দেবতা বায়ু । গায়ত্রী প্রাজাপত্যা (১৩)
 গুলিও প্রত্যেকে অষ্ট প্রকার—আর্য্য, দৈবী, অঙ্গী, পত্যা,
 যাঁজুষী, দান্বী, আর্চী, ব্রাহ্মী—এই
 বলা যায় । ইহার মধ্যেও যে গুলি একপদা,
 বিরাট্ পুরুষ এবং যে গুলি দ্বিপদা, তাহাদের

(১১) - ইহ মন্ত্রদ্বয় শ্রুতাব্রাহ্মণাং অতিজগত্যাঃ দিবা মিত্যর্থঃ

॥ अथ बृहन्नयज्ञपाठः ॥

॥ तच्चेदं गोभिलीयं सूत्रम् ॥

“भासं दशस्तोभ मुत्तयं गायत्रीसामौशनसं शुद्धाशुद्धीये
राजनरौहिणके बृहद्रथन्तरे पुरुषगतिर्महानाम्नो महादिवाकीर्त्यं
ज्येष्ठसामानि देवव्रतानि पुरुषव्रतानुगानं तवश्चावीय मादित्य-
व्रत मेकविंशत्यनुगानं पर्क्षादावारभ्य यथा आत्तदहरहर्ब्रह्मयज्ञा-
येति गोभिलीया गोभिलीयाः”—इति गो० ब्र० सू० ॥ १ ॥

ॐ३म् । भासस्य वायुर्जगती सूर्यः ।
दशस्तोभस्य प्रजापतिस्त्रिष्टुविन्द्रः ।
उन्नयेत्यस्य आदित्योऽनुष्टुवात्मा ।
गायत्रस्य पुष्कलो गायत्री सविता ।
औशनसस्य उशना गायत्री अग्निः ।
शुद्धाशुद्धीययोरिन्द्रोऽनुष्टुविन्द्रः ।
राजनरौहिणयोरिन्द्रस्त्रिष्टुविन्द्रः ।
बृहत्साम्नो भरद्वाजो बृहतीन्द्रः ।
रथन्तरस्य वसिष्ठो बृहतीन्द्रेऽश्विनौ ।
सेतुसाम्नो विशोकस्त्रिष्टुवात्मा ।

महानाङ्गीनां प्रजापतिर्विराडिन्द्रः पुरीषपदानां पदपंक्तिर्वा ।

महादिवाकीर्त्यस्य सूर्यो जगती सूर्यः ।

ज्येष्ठसाम्नां प्रजापतिस्त्रिष्टुबग्निः ।

देवव्रतानां देवा उत्कृतौ रुद्रः ।

पुरुषव्रतानांपुरुषोऽनुष्टुप् पञ्चानां गायत्रान्तिमात्रात्मा ।

तवश्यावीयसाम्नः प्रजापतिर्गायत्री सविता ।

सन्त्वाभूतानीति विश्वेदेवास्त्रिष्टुबादित्यः ।

उवीचिचंदेवा मन्तश्चरति आदित्यस्त्रिष्टुप् गायत्री सूर्यः ।

उत्तरयोरादित्यो गायत्री सूर्यः ।

उदुत्यंचिचमित्यतोषडस्य सूर्यस्त्रिष्टुप् गायत्री सूर्यः ।

सधस्थस्य इन्द्रोऽनुष्टुप् सूर्यः ।

महतां भूतो गायत्री सूर्यः ।

सार्पराङ्गीनां प्रजापतिर्गायत्री सूर्यः ।

घर्मरोचनस्येन्द्रोऽनुष्टुप् सूर्यः ।

परिधोना मिन्द्रो गायत्री सूर्यः ।

ऋतुसाम्न ऋतवोऽनुष्टुप् सूर्यः ।

चक्षुःसाम्नो मित्रावरुणौ गायत्री सूर्यः ।

श्रोत्रसाम्नो मित्रावरुणौ त्रिष्टुप् गायत्री सूर्यः ।

शिरःसाम्न इन्द्रो गायत्री त्रिष्टुभौ सूर्यः ।

जपे विनियोगः ॥

१ ॥ भासम् ॥ आ० ३, ८ । चार० ६, १, ८ ॥

हाउहाउहाउ । ओहा । २ । ओहाइ । इ
 हौहो । ३ । इहियो । ३ । हुम् । ३ । हो । ३ ।
 ह् । ३ । इडा । ३ । ऋतम्मे । ३ । हस् । ३ ।
 प्रक्षस्यवृष्णोअरुषस्यनूमा२३हाः । प्रनोवचोविदथाजात
 वेदा२३साइ । वैश्वानरायमतिर्नव्यसेशू२३चीः ।
 सोमइवप्रवतेचारुग्ना२३या३इ । हाउहाउहाउ ।
 ओहा । २ । ओहाइ । इ हौहो । ३ । इहियो । ३ ।
 हुम् । ३ । हो । ३ । ह् । इडा । ३ । ऋतम्मे । ३ ।
 हस् । २ । हा२३४ । औहोवा । इ हौहो । भद्रम् ।
 इ हौहो । अथः । इ हौहो । वामम् । इ हौहो ।
 वरम् । इ हौहो । सुवम् । इ हौहो । अस्ति । इ हौहो ।
 अभाजीत् । इ हौहो । ज्योतिः । अभाजीत् ।

१ २ २ १ २ १ ३ २ २
 ३ १ १ १ १
 ३ १ १ १ १
 भा२३४५स॥ १

२ ॥ दशस्तीभम् ॥ छ० ४,१,३,६ । आर० ४,२,१६ ॥

२ २ २ २ ३ २ २ ३ २ २ २ २ २ २
 हाउहाउहाउ । ओहा । २ । ओहा । हाओवा ।
 — — २ २ १ २ १ २
 ३ । ज२ । ३ । ओ२ । ३ । हाउवाक् । ३ । आयुर्यन्
 २ २ २ १ २ १
 । ३ । एआयुः । ३ । आयुः । ३ । वयाः । २ । वयः ।
 १ २ २ २ — १ २ २ २
 इन्द्रोनेमधिताहवा२न्तार्द्ध । यत्पार्यायुनजतेधिया
 — १ २ २ २ २ — १ २ २
 २स्ताः । शूरोनृषाताश्रवसश्चका२मायि । आगोमति
 २ २ — १ २ २ २ ३ २ २
 ब्रजेभजातुवा२न्नाः । हाउहाउहाउ । ओहा । २ ।
 ३ २ २ १ १ ३
 ओहा । (पूर्ववत्) । वयाः । २ । वा२ । या२३४ ।
 ५ २ २ १ २ १ २ १ २ २ १ २ ३ १ १ १ १
 औहोवा । ए । आयुर्धाअस्मभ्यंवर्चोधादेवेभ्या२३४५ः ॥२

३ ॥ उन्नयम् ॥ स्तो० २,१० । आर० ६,२,२१ ॥

१ २ २ १ २ १ २ १ २ १
 उन्नयामि । होव । ३ । आदित्यं प्राञ्चयन्तमुन्न

२र १ २र र १र २र १
यामि । होइ । ३ । अहोरात्राण्यरिचाणि । होइ ।
१र २ १र र र र २
३ । द्यौर्नौर्हृत् । ३ । तस्यामसावादित्यईयतेहाउ
१ र र रर २ १रर
। ३ । तस्मिन्वयमीयमानईयामहेहाउ । ३ । ईयामहे
२ १रर २ २ २ १रर २ १ २र
हाउ । २ । ईयामहे ३ । हाउवा । प्रियेधाम्स्त्रियक्षरे
२ १रर २ १ २ ३ १ १ १ १
। २ । प्रियेधाम्स्त्रियक्षरे २३४५ ॥ ३

४ ॥ गायत्रीसाम ॥ उ० ६, ३, १०, १ । चतुर्ग्रन्थेभ्यः पृथक् ॥

१ र र र र —
तत्त्ववितुर्वरेणियोम् । भार्गोदेवस्यधीमाही २ ।
२ १रर २ १ — १
धियो योनः प्र । चोऽ१२१५२ । हुम् । आ २ । दायो ।
२ १ १ १
आ ३४५ ॥ ४

५ ॥ औशनसम् ॥ छ० १, १, १, ५ । गे० १, १, ८ ॥

४र ५ ४ १ २ १ र २
प्रेष्ठवाः । अता २३इथीम् । स्तौषेमिदम् ।
१ १ २ १ २ २ १ २
इवप्रा २३याम् । अग्नाद्वरा ३था ३म् । नावा २३हा
१ ५ ५
३४३यि । दा २३४यो ६हाइ ॥ ५

६, ७ ॥ शुद्धाशुद्धीये ॥ छ० ४, २, १, ८ । गे० ८, २, ७-८ ॥

४२ ५२ ४ ५ ४ ५ ४ २ १ २ २ १ २ १२
 एतोन्विन्द्रस्त्वामा । शुद्धं शुद्धेन सा २ ३ मा । शुद्धै
 २ २ २ १ २ १ २ १ १
 मकथैर्वावृध्वा २ ३ साम् । शुद्धैरा २ ३ शी ३ । वी २ न् ।
 ३ २ ५ २ ३ १ १ १ १
 ममा ३ ४ औहोवा । तू २ ३ ४ ५ ॥ ६

५ २ ५ २ १ २ १ —
 एतोन्विन्द्रस्त्वामा । शुद्धं शुद्धे । न । साम्ना २ ।
 १ २ २ १ २ ३ ५ २ १ २
 शुद्धाद्रू ३ कथा २ यिः । वावा २ र्ध्वा २ ३ ४ साम् । शुद्धै
 २ १ २ १ २ १
 रा २ ० शी । वी २ न्ममत्तु । इडा २ ३ भा ३ ४ ३ । ओ २ ३
 ४ ५ इ । डा ॥ ७

८ ॥ राजनम् ॥ छ० ४, १, ३, ६ । आर० ४, २, १, ८ ॥

१ १ १ ३ २ २ १
 हुम् । ३ । हो । ३ । ह् । ३ । ओहा । २ ।
 ३ २ २ ३ २ २ ३ २ २ २ १ २
 औहा । औहोइ । २ । औहोइ । इन्द्रन्नरो । ने ३
 १ २ २ ३ ४ ५ १ २ २ १ १ २ २ २
 मधि । ताहवन्ताई । ३ । वयोवृहत् । ३ । विभाष्टये
 १ २ २ ३ १ २ २ ३ ४ ५
 विधर्मणे । ३ । यत्पारियाः । युनज । ताद्वधियस्ताः

२ १ २   १   २ १ १
 । ३ । सत्यमोजः । ३ । रजःसुवः । ३ । शूरोन्मृषा ।
 २   १   २, ३ ४ ५   २ १   २   २ १
 ताश्श्रव । सञ्चकामाद् । ३ । भद्रं सुधा । २ । भद्रं
 २   १ २   १   २   २ १ १
 सुधे । षमूर्जम् । द्रुषमूर्जम् । २ । आगोमताद् ।
 २ १ २   २ २, ३ ४ ५   २ १   २ १ २
 ब्रजेभ । जातुवन्नाः । ३ । वृहद्यशः । ३ । दिविदधे ३
 १   २ १ २   २   १ २ २ २ २ २ २ ३
 हम् । २ । दिविदधे ३ । हाउवा । वागीडासुवोबृहद्गा
 १ १ १ १
 २३४५ः ॥ ८

८ ॥ रौहिणम् ॥ क० ४, १, ३, ६ । आर० ४, २, २० ॥

२ २   १ २   १   २
 हाउ । ३ । आर्द्धही । ३ । आर्द्धहिया । ३ ।
 १ २   १ २   १ २   १
 आसाउ । ३ । आयाम् । ३ । नामरः । ३ । किट् ।
 १   २ २   २   — १   २ २,   २
 २ । इन्द्रन्नरोनेमधिताहवा२न्ताई । यत्पार्यायुनजते
 — १   २ २   २ २   — १   २ २ २
 धिया२स्ताः । शूरोन्मृषाताश्रवसञ्चका२मायि । आगो
 २   २   — १   १   १   २
 मतिब्रजेभजातुवा२न्नाः । मना२३होई । प्राणा२३
 १   १   २   १   २
 होइ । चक्षू२३होई । श्रोत्रा२३होई । घोषा२३

^१ होद्र । ^१ व्रता^१३^१ होद्र । ^१ भूता^१३^१ होद्र । ^१ पाना^१३^१
^१ होद्र । ^१ चित्ता^१३^१ होद्र । ^१ धीता^१३^१ होर्द्र । ^१ सुवा^१३^१
^१ होर्द्र । ^१ ज्योता^१३^१ होर्द्र । ^१ वा^१३^१४ । ^१ औहोवा ।

३११११

ज२३४५ ॥ ८

१० ॥ छहत् ॥ छ० ३,१,५,२ । आर० १,१,२७ ॥

^{२२} र ^२ र ^२ र ^२ र ^२ २ ^२ र ^२ १२ र
 औहोद्रत्वामिद्विहवामहा३ए । सातौवाजा । स्या

^{२२} ३ ^५ ^{१२} ^{३२} ४२ ५ ^{२१}
 कारा२३४वाः । तुवा३४ । औहोवा । वृचाद्रुषुवाई ।

^१ २ ^{२२} ३ ^५ ^{१२} र ^२ २
 द्रासा३१त् । पतिन्ना२३४राः । त्वाङ्काष्ठा३४ ।

^{३२} ४२ ५ — १ ^५ ^५ ^५
 औहोवा । सृ२अर्वा२३४ । ताः । उहुवा३हाउ ।

^१
 वा । हस् ॥ १०

११ ॥ रथन्तरम् । छ० ३,१,५,१ । आर० २,१,२१ ॥

^{२५} र ^१ र ^१ र ^१ ५ ^१ २२ र ^२ र
 आभित्ताशूरजोनुमोवा । आदुग्धाद्रवधेनवईशान

^१ ^२ ^१ र ^२ १
 मस्यजगतः । सुवा२३४दृशाम् । आद्रुशानमा२३

४ १ २ ५ ५
 दूद्रा३ । तास्य२३४षा । ओवा६ । हाउवा ।
 १
 अस् ॥ ११

१२ ॥ पुरुषगतिः ॥ आ० १, ८ । आर० २, २, ३४ ॥

२२ १२२ २ २१
 हाउ । ३ । सेतूस्तर । ३ । दुस्त । रान् । ३ ।
 १२२२१२ २ २
 दानेनादानम् । ३ । हाउ । ३ । अहमस्मिप्रथमजा
 १ २ ११११ २ १२ १२२ २
 ऋता२३स्या२३४पू । हाउ । ३ । सेतूस्तर । ३ ।
 १ २ २२ १२ २ १२ २२ १२
 दुस्त । रान् । अक्रोधेनक्रोधम् । २ । अक्रोधेनक्रोधम् ।
 २२ २ २ २ २ १ २ ११११
 हाउ । ३ । पूर्वन्देवेभ्योअमृतस्यना२३मा२३४पू ।
 २२ १२२ २ २ १
 हाउ । ३ । सेतूस्तर । ३ । दुस्त । रान् । ३ ।
 २१२ २२ २ २ २ २ २ २ २
 अह्वयाअह्वाम् । ३ । हाउ । ३ । योमाददातिसन्नदेव
 २ ११११ २ १२ २ २
 मा२३वा२३४पूत् । हाउ । ३ । सेतूस्तर । ३ ।
 २ १ २ १२ २ २ २
 दुस्त । रान् । ३ । सत्येनानृतम् । ३ । हाउ । ३ ।
 १ २ ११११ २ २ २ २
 अहमन्नमन्नमदन्तमा२३म्री२३४पू । हाउहाउहाउवा ।

२२ १२   २२ १२ १   १ २
 एषागतिः । ३ । एतदमृतम् । ३ । स्वर्गच्छ । ३ ।
 १२   २   १२ २   २ १   १ १ १ १
 ज्योतिर्गच्छ । ३ । सेतून्स्तीर्त्वाचतुरा२३४५ः ॥ १२

१३ ॥ महानाम्नाः ॥ मूलमस्य छन्दश्चारण्यकोत्तरेभ्यः पृथक् ॥

१   १ —   २ १ २ २   १   २ १
 ॥ ॐ३म् ॥ ए२ । विदामघवन्विदाः । गातुमनु
 १   २   २   ५   १ —
 शस्त्रिषः । दादृशा३१उवा२३ । ई३४डा । ए२ ।
 १ २ २ २ २   १   २ २ १ २   —   १ २
 शिचाशचीनाम्यतादृ । पूर्वीणाम्यरु२ । वसा३१उवा
 २   ५   २ २ १   —   १ २
 २३ । ई३४डा । आभिष्टमभा२३ । षिभिरा३१
 २   ५   १ २ २   २
 उवा२३ । ई३४डा । खर्नांशूरः । हा३१उवा२३ ।
 २   ५   १ २ २   २   १ २   २ १ २   —
 ई३४डा । प्राचे । तनप्रचेतया । इन्द्रा । दुस्मायना२
 १   १   १ २   २ १ २   १   १ २
 इषाद् । इडा । इन्द्रा । दुष्मा० । अथा । इन्द्रा ।
 २ १ २   १   १ २ २   २ २ २ २ २   २   २
 दुष्मा० । इडा । एवाहिशक्रोरायेवाजायवा१ज्जी३
 २   २ १   २   ४ ५   १
 वाः । शविष्ठवज्जिन्ना३ । जासाद् । मं०हिष्ठवज्जि

^१ न्ना२३हो ।   ^{१ २} जासा३१उवा२३ ।   ^१ इट्टड्डा२३४५ ।

१ २   २ १   —   १   १   १ १ १ १
 आया । हिपिबमा२त्सुवा । बडा२३४५ ॥—

१— २१२२ २ १२२२
 ए२ । विदारायेसुवीरियांम् । भुवोवाजानाम्पति

वर्षा २ । अनुआइउवा २ । ईइउडा । ए २ ।

म॒हि॒ष्ठ॒व॒ज्जि॒न्त्स॒सा॒द् । यः॑ श॒वि॒ष्ठः॑ शू॒रा॒श्चा॒श्च॑ ।

२३ । ई३४डा । योम^२हि^५मघो^{१२}र । ना^२३१उवा^५२३ ।

ई३४डा । अ३५शुर्नशोचार३५ । हा३६उवा३६ ।

२ ५ १ २४ ४ १२ २१४
ई३४डा । चाद्र । किलोअभिनीनया । ईन्द्रो । विदे

— १   १   १२   २१५   — १

तमू२स्तुहाइ ।   इडा ।   ईन्द्रो ।   विदेतमू२स्तुहाइ ।

अथा । ईन्द्रो । विदेतम२सुहा३ । इडा । ईशे३दिशक३

स्मृतयेहवा१मा३हा३ । जेतारमपरा३ । जाइताम् ।

सनः^१स्वर्षदता^१२३होइ । द्वाइपा^१३१उवा^२३३ । इट्इडा^१

११११ १ २ २१ - १ १ ११११
२३४५ । कातूः । छन्दःकृताश्चवृष्टात् । इडा२३४५ ॥

१— १ २ १ १ २ २ २
 ए२ । इन्द्रभनस्यसातयाद् । हवामहेजेतारम
 — १ २ २ ५ १— १
 परा२ । जितमा३१उवा२३ । ई३४डा । ए२ । सनः
 २ १ १ — १ २
 स्वर्षदतिद्विषाः । सानःस्वर्षदता२३ । द्विषआ३१
 २ ५ १ २ — १ २
 उवा२३ । ई३४डा । पूर्वस्ययत्तआ२ । द्विषआ३१
 २ ५ २ १ २ ५ २
 उवा२३ । ई३४डा । अ०शुर्मदाया२ । हा३१उवा२३ ।
 २ ५ १ २ २ २ १ २ २ १
 ई३४डा । सूत्रआधेहिनोवसाउ । पूर्त्तीः । शविष्ठ
 — १ १ १ २ २ १ — १
 शारस्यताद् । इडा । पूर्त्तीः । शविष्ठशा२स्यताद् ।
 १ १ २ २ १ — १ १ १ २
 अथा । पूर्त्तीः । शविष्ठशा२स्यताद् । इडा । वशीहि
 २ २ २ २ २ २ १ २
 शक्नोनन्तब्रव्यसा१न्यासाद् । प्रभोजनस्यवा३ ।
 ४ ५ १ २ १ १ २
 चाहान् । समर्येषुब्रवा२१होद् । वाहा२१उवा२३ ।
 १ १ १ १ १ १ २ २ १ १ १ १ १
 इट्३डा२३४५ । शूरो । योगोषुगा२ष्कताद् । इडा ।
 १ २ २ १ २ — १ १ १ १ १ १
 साखा । सुशेवो२द्यूः । इडा२३४५ ॥—
 १ २ २ १ १ १ १ १ १ २ २
 आइवा । द्वियेवा२३४५ । होद् । हो । वाहा२१

उवा२३ । ई३४डा । आइवा । हियग्ना२३४५इ ।
 होइ । हो । वाहा३१उवा२३ । ई३४डा । आइवा ।
 हिइन्द्रा२३४५ । होइ । हो । वाहा३१उवा२३ ।
 ई३४डा । आइवा । हिपूषा२३४५न् । होइ । हो ।
 वाहा३१उवा२३ । ई३४डा । आइवा । हिदेवा२३
 ४५ः । होइ । हो । वाहा३१उवा२३ । ई३४डा ॥१३

१४ । महादिवाकोत्तमम् । स्तो० २, ८; आ० ५, २ । आर० ६, १, ८-१८ ।

हाउ । ३ । आयुः । ३ । ज्योतिः । २ । ज्योता
 ३४ । औहोवा । ए३ । वाग्ज्योती२३४५ः ॥ एवा
 हियेवा२३४ औहोवा । हा३४हा३४हा३४हा३४ औहोवा ।
 (एवं त्रिः) हियेवा । हियग्नाइ । हिइन्द्रा ।
 हिपूषान् । हिदेवा२३४५ः ॥ वयोमनोवयःप्राणाः ।
 वयश्चक्षुर्वयःश्रोत्राम् । वयोघोषोवशोव्राताम् । वयो

^{२ २} २३भूताउ । ^५ वा३ । ^{३ १ १ १ १} ई२३४५ ॥ ^{२ २ १} वयोमना२३ः । ^१ होइ ।
^{२ १ ३} ^५ ^{२ १ २} ^१ ^{२ १}
 होवाओ२३४वा । वयःप्राणा२३ः । होइ । होवा
^३ ^५ ^{२ १} ^१ ^{२ १ २}
 ओ२३४वा । वयश्चक्षू२३ः । होइ० । वयःश्रोत्रा२३म् ।
^१ ^{२ २ १ २} ^१ ^{२ २ १}
 होइ० । वयोघोषा२३ः । होइ० । वयोव्रता२३म् ।
^१ ^{२ २ १ २} ^१ ^{२ १ ३}
 होइ० । वयोभूता२३म् । होइ । होवाओ२३४५
^{३ १ १ १ १} ^{१ ५} ^{२ २} ^{२ ५}
 वा६५६ । उ२३४५ ॥ ज२र्क् । हाउ । ३ । हो३
^२ ^{१ २} ^१ ^{१ २ १}
 वाक् । (एवन्तिः) । धर्माऽऽधर्मः । ३ ॥ धर्मवि
^२ ^{२ १ २ २} ^{२ १} ^{२ १}
 धर्म । ३ । सत्यज्ञाय । ३ । ऋतंवद । ३ । ह०
^५ ^{१ ५} ^५ ^{२ २ २ १ २ २} ^{२ २ २ १ २}
 व२म्वं२म्बम् । ३ ॥ औहौहोवाहाई । २ । औहौहो
^{२ २} ^३ ^५ ^{२ १ २} ^१ ^२
 वाहा३१उवा२३ । भू२३४वात् । विभाङ्बृहत्पिब
^{२ १ १} ^{२ २ २ १ २ २} ^{२ २ २ १ २ २}
 तुसोम्यम् । औहौहोवाहोइ । औहौहोवाहोइ ।
^{२ २ २ १ २ २} ^१ ^३ ^५ ^{१ २ २}
 औहौहोवाहा३१उ । वा२३ । जा२३४नात् । आयु
^{१ २ १} ^{२ २ १} ^२ ^{२ २ २ १ २ २} ^{२ २ २}
 ईधद्यज्ञपताविक्रूतम् । औहौहोवाहोई । २ । औहौ

१२ २ ३ ५ १२ १२ २ १२
होवाहा३१उ । वा२३ । वा२३४धात् । वातजूतोयो

२ १ २ १ २ २२ २ १२ २ २२ २
अभिरक्षतित्मना । औहौहोवाहोर्द्व । २ । औहौ

१२ २ २ ३ ५ २ १२
होवाहा३१उ । वा२३ । का२३४रात् । प्रजाःपि

२ १२ २ २ २२ २ १२ २ २२ २
पर्त्तिबद्धधाविराजति । औहौहोवाहोर्द्व । २ । औहौ

१२ २ २ — २ १२ २२ १२ २ २
होवाहा३१उ । वा२ । २ । ए । अभाजौज्योतिरभा

३ १ १ १ १ १ २ २ १ २ १
जो२३४५त् ॥ भूमिः । ३ । अन्तरिक्षम् । ३ । द्यौः ।

२ ५ २ २ २ २ १ २ १ १ १ १
। २ । द्या३४ । औहौवा । ए३ । भूताया२३४५ ॥

२ २ २ १ २ १ २ २ २
द्यौः । ३ । अन्तरिक्षम् । ३ । भूमिः । २ । भूमा

५ २ २ २ १ २ ३ १ १ १ १ २ २
३४ । औहौवा । ए३ । आयुषे२३४५ ॥ हाउ ।

१ २ ३ २ ५ २ ३ १
३ । ज्योतिः । २ । ज्योता३४ । औहौवा । ई२

१ १ १
३४५ ॥ १४

(महादिवाकीर्त्तय मिति दशानां शिरआदिसान्नां समुदिताना मेकं नाम । तथा ह्यान्नायते — “महादिगुकीर्त्त्ये सौर्यं वा दशानुगानं तस्य शिरश्च ग्रीवा च क्त्वन्मकीकसौ च पुरीषाणि च पद्मौ चात्मा शीरू च पुच्छश्चेतस्वाम सुपर्णं मित्वाचक्षते” - इति)

१५, १६, १७ ॥ ज्येष्ठसामानि ॥ क० २, २, ७ । आर० १, २, १६-१८ ॥

हाउ । ३ । आज्यदोहम् । ३ । मूर्धानन्दाई ।
 वा३अर । तिमृथिव्याः । वैश्वानराम् । ऋतवा ।
 जातमग्नीम् । कविस्समा । जा३मति । थिञ्जना
 नाम् । आसन्नःपा । चा३ञ्जन । यन्तदेवाः । हाउ ।
 ३ । आज्यदोहम् । २ । आज्यदोपूहाउ । वा । ए ।
 आज्यदोहम् । २ । ए । आज्यदोहा२३४५म् ॥ १५

हाउ । ३ । हुमचिदोहम् । चिदोहम् । २ । मूर्धा
 नन्दाई । एषा ऋक् । हाउ । ३ । हुमचिदोहम् ।
 चिदोहम् । चिदो३हाउ । वा३ । ई२३४५ ॥ १६

हाउ । ३ । च्योहम् । ३ । मूर्धानन्दाई । एषा
 ऋक् । हाउ । ३ । च्योहम् । २ । च्यो३हाउ । वा३ ।
 ए३ । ऋतम् ॥ १७

१८, १९, २० ॥ देवव्रतानि ॥ स्तो० २, ९ । आर० ५, १, ६-८ ॥

१ २ १ २ १ २
अधिप । ताद्व । मित्रप । ताद्व । क्षत्रप ।
१ २ १ २ १ २
ताद्व । स्वःपताद्व । धनपताद्व । नाश्माः ।
२ १ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २
मनुानावृचहासूर्य्येणस्वराडाङ्गेनमघवादक्षिणास्यप्रिया
२ १ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २
तनूराज्ञाविशन्दाधार । वृषभस्त्वष्टावृक्षेणशचीपति
१ २ १ २ १ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २
रत्नेनगयःपृथिव्यासृणिकोम्निनाविश्वम्भूतम । भ्यभ
२ १ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २
वोवायुनाविश्वाःप्रजाअभ्यपवथावषट्कारेणार्द्धभाक्सो
२ १ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २
मेनसोमपाःसमित्यापरमेष्ठी । येदेवादेवाः । दिविषदः ।
१ २ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २
स्थतेभ्योवोदेवादेवेभ्योनमः । येदेवादेवाः । अन्तरि
१ २ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २
क्षसदः । स्थतेभ्यो० । येदेवादेवाः । पृथिवीषदः ।
१ २ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २
स्थते० । येदे० । अप्सुषदः । स्थते० । 'येदे० ।
२ १ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २
दिक्षुषदः । स्थते० । येदे० । आशासदः । स्थते० ।
१ २ १ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २
अवज्यामिवधन्वनोवितेमनुान्नयामसिमृडतान्नद्वहश्वा

२ १ २ १ २ २
भ्यम् । इडा२३भा । यद्ददंविश्वंभूतम् । युयो३ ।

१ ३ ५
आउ । वा२३ । ना२३४माः ॥ १८

१ २ १ २ १ २ १
अधिप । तार्ई । मित्रप । ताङ् । क्षत्रप । तार्ई ।

२ १ २ — — २ १
स्वःपताङ् । धनपता२ङ् । ना२माः । नमउत्ततिभ्य

२२ २ १२ २ १२ २ १ २२ २ १ २ १२ २
स्योत्तन्वानेभ्यश्चनमोनौषङ्गिभ्यश्चोपवीतिभ्यश्चनमोस्यङ्गा

२ १ २ २ १ २ १ २ २ १ २ १ २
श्चप्र । तिदधानेभ्यश्चनमःप्रविध्यङ्गाश्चप्रव्याधिभ्यश्चनमः

१ २ २ १ २ १ २ १२ २ २ १ २
त्सरङ्गाश्चत्सारिभ्यश्चनमःश्चि । तेभ्यश्चश्चायिभ्यश्च

१ २ १ २ २ १ २ १२ २ १ २ १२ २ १ २ १२
नमस्तिष्ठङ्गाश्चोपतिष्ठङ्गाश्चनमोयतेचवियतेचनमःपथेच-

१ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २
विप्रथायच । अवज्यामिवधन्वनोवितेमन्युन्नयामसिमृ

१ २ १ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २
उतान्नङ्गङ्गस्यभ्यम् । इडा२३भा । यद्ददंविश्वंभूतम् ।

२ १ ३ ५
युयो३ । आउ । वा२३ । ना२३४माः ॥ १९

१ २ १ २ १ २ १
अधिप । तार्ई । मित्रप । तार्ई । क्षत्रप ।

१ २ १ २ — — १ २
तार्ई । स्वःपताङ् । धनपता२ङ् । ना२माः । नमो

^{२ १ १ १} — ^{२ १ १ १} ^२
 उह्वौहोवा२ । ३ । त्रिपादूर्ध्वउदैत्युक्त२३षाः ।
^{१ १ १ १ १ १ १ १} ^२ ^{१ १} ^{२ १} ^२
 पादोस्येहाभवत्पू२३नाः । तथाविष्वङ्वियक्ता२३मात् ।
^२ ^{१ १} ^२ ^{२ १ १ १} — ^{१ १}
 अशनानशनेआ२भी । उह्वौहोवा२ । २ । उह्वौ ।
^{१ १} ^३ ^{५ १ १} ^३ ^५ ^{२ १ १}
 हो२ । वा२३४ । औहोवा । ई२३४डा । उह्वौ
^२ — ^{२ १ १} ^{१ १} ^३ ^{५ १ १}
 होवा२ । २ । उह्वौ । हो२ । वा२३४ । औहोवा ।
^३ ^५ ^{२ १ १ १} — ^{२ १ १} ^{१ १}
 मू२३४वाः । उह्वौहोवा२ । २ । उह्वौ । हो२ ।
^३ ^{५ १ १} ^{३ १ १ १ १}
 वा२३४ । औहोवा । ऊ२३४५ ॥ २२

^{१ १ १} — ^१ ^{१ १} ^२ ^{१ १}
 द्वयौहोवा२ । ३ । पुरुषएवेदुसार३र्वाम् । यङ्गूतं
^{२ १ १} ^२ ^{१ १ १} ^{१ १} ^२ ^{२ १ १}
 यच्चभावा२श्याम् । पादोस्यसर्वाभूता२३नी । त्रिपा-
^{२ २ १} ^२ ^{१ १ १ १} — ^{१ १ १} —
 दस्यामृतपन्दा२३द्वी । द्वयौहोवा२ । द्वयौहोवा२ ।
^{१ १} ^{१ १} ^२ ^{५ १ १} ^३ ^५
 द्वयौ । हो२ । वा२३४ । औहोवा । ई२३४डा ।
^{१ १} ^३ ^५ ^{१ १} ^{३ १ १ १ १}
 द्वयौ० । ज्यो२३४तीः । द्वयौ० । ई२३४५ ॥ २३
^{२ १} ^{२ १ १ १} ^२ ^१ ^२ ^{२ १}
 हाउ । ३ । तावानस्य । महा२३इमा३ । हाउ ।

१ २ २ २ २ १ २ २ १
३ । ततो ज्यायाश्च पुरुषेणाः । हाउ । ३ । उता

२ २ २ १ २ २ २ १ २
मृतत्वस्थेनाश्नाः । हाउ । ३ । यदन्नेनातिरोहा

२ २ २ २ १ १ १ १
२३ती३ । हाउ । ३ । वा३ । इट्ठडा२३४५ ॥ २४

२ २ १ २ २ २ २ २
हाउ३वा । ततो विराडजायत । हाउ३वा ।

२ १ २ २ १ २ २ २ २ १ २ २ २
विराजोऽधिपुरुषः । हाउ३वा । सजातोऽत्यरिच्यत ।

२ २ १ २ २ १ २ २ २ २ २ २ २
हाउ३वा । पश्चाद्भूमिमथोपुरः । हाउ३वा३ । ई२३
१ १

४५ ॥ २५

२ २ १ २ १ २ १ २ १ २
हाउ । ३ । अस्मीनस्मिन् । ३ । नृम्णाद्वनृम्णम्

१ २ २ २ १ २ —
। ३ । निधाद्वमाहे । ३ । कयानश्चिवाश्चामू१वा२त् ।

२ २ २ १ २ — २ २ १ २
जतीसदावृद्धाः सा१खा२ । कयाशचिष्ठा३यावा१त्ती

२ २ १ २ १ २ १ २ १ २
२३ । हाउ । ३ । अस्मीनस्मिन् । ३ । नृम्णाद्वनृम्णम् ।

१ २ १ १ २ ३
३ । निधाद्वमाहे । २ । निधा२३३ । मा२ । हा२३४

५ २ २ १ २ ३ १ १ १
अौहोवा । सुवर्ज्योती२३४५ ॥ २६

२७ ॥ तव श्यामीयम् ॥ चतुर्गानपत्येभ्यः पृथगीव ॥

१ ११११ १ र र २ १ २
ॐ ह॒२३४५ । ॐ भूः । ॐ भूमिर्द्विवमन्तरिक्षम् ।

१ र र र र १ र र
ॐ भुवः । ॐ ऋचो यजूषिसामानि । ॐ भार्गो देवस्य

र ११११ १ १ र र र र
धीमाही२३४५ । ॐ स्वः । ॐ प्राणोपानोव्यानः

र २ र १ १ २ र र ११११
समानउदानः । ॐ धियो योनः प्रचो२३४५ । ॐ महः ।

ॐ जनः । ॐ तपः । ॐ सत्यम् । ॐ पुरुषाः । ॐ

र र २ १ १ ११११ —
प्रोरजोऽमृतोम् । ॐ ह॒२३४५ । हुम् । आ२ ।

१ २ ११११ १ र र
दायो । आ२३४५ । ॐ भूमिरन्तरिक्ष्यौः । ॐ

र र र
तत्त्ववितुर्वरेणियोम् । ॐ ज॒ऽऽर्क् । हाउ३ । होऽ३

२ १ २ १ र र २ र १ १
वाक् । ॐ बहोषो यजोऽमृतोम् । ॐ ज॒ऽऽर्क् । हाउ३ ।

१ १ र र र र र २ र १
होऽ३वाक् । ३ । ॐ प्राणोपानोव्यानः समानउदानः ।

र र २ ११११ १ र
धियो योनः प्रचो२३४५ । ॐ ज॒ऽऽर्क् । हाउ३ । होऽ३

२ १ १ १ २ १ २
वाक् । ३ । धर्मी॑ऽधर्मः । ३ । धर्मविधर्म । ३ ।

२१ २२   २१   २   १   १
सत्यज्ञाय । ३ ।   ऋतंवद । ३ ।   ह्र॑व॒वऽ॒र॑व॒वऽ॒र॑
१
वम् । ३ ॥ २७

२८ ॥ आदित्यव्रतम् । स्तो० ३, २ । आर० ६, १, १८ ॥

१ र २र १र २र १ र २र २र
सन्त्वाभूतान्यैरयन् । होई । सन्त्वाभव्यान्यैरयन् ।
१ र २ १र २ १ र २
होई । सन्त्वाभविष्यदैरयत् । होइ । सन्त्वाभुवन
१ १ २र १र २ १
मैरयत् । होई । सन्त्वाभूतमैरयत् । होई ॥ २८

२६ । आदित्यव्रतं द्वितीयानुगानम् ॥ आ० ५,३-५ । आर० ६,२,१॥

॥ ॐ ॥ उवी२उवि । उविहो२उवि । ३ । इति२
इति । इतिहो२इति । ३ । असो२असि । असिहो२
असि । ३ । अरुचोदिवंपृथिवीम् । असो२असि ।
असिहो२असि । ३ । पतिर । स्यपामोषधीना२म् ।
पोई । पताद्वरा२३४सी । ३ । चाइ । चन्देवाना
मुदगादनीकम् । वाइश्वेषान्देवानांस्मिदजसं

^{१२ २१२ ५ १ १२}
ज्योतिरातता२म् । होई । ३ । आयुर्बन् । ३ ।
^{१ १ २ १ २ १ २ १ २}
अवः । ३ । चक्षुर्मितस्यवरुणस्याग्नेः । सुवःसं
^{३ २ १ २ २ १ १ — १ १ —}
सर्पसंसाप्री । ३ । जनावन्सुवा२ःसुवः । जना२
^{१ — १ — १ १ २ २ २ १}
वना२म् । सुवा२ःसुवः । ३ । आप्राद्यावापृथिवौ
^{० २ २ २ २ २ २ २}
आन्तरी२श्चा३म् । सपिप्रसृपीऐही । ३ । अस्तो
^{२ २ २ २ २ २ २ २ २ २}
षतस्वभानवाऐही । विप्रानविष्टयामताऐही । यावा
^{२ २ २ २ २ २ २ २}
णोवर्हिषिप्रियाऐही । इन्द्रस्यरुह्यम्बृहादैही । ३ ।
^{१ — १ — १ — २}
इन्द्रा२ । स्यारा२ । हिया२म् । बृहदिन्द्रस्यरुह्य
^{२ २ २ १ २ २ ० २ २}
म्बृहादैही । ३ । सूर्यआत्माजगतस्युषा२श्चा३ । अन्त
^{२ २ २ २ २ २ २ २ २ २}
स्यरतिरोचनाऐही । ३ । अस्यप्राणादपानताऐही । ३ ।
^{२ २ २ २ १ २ २ २ २ २}
व्यस्यन्महिषोदिवामैही । ३ । प्रोऽएतिप्रोएति । ३ ।
^{१ २ २ १ २ २ २ २ २ २}
प्रोऽएति । २ । प्रो२३ । एता३४ । औहोवा ।
^{२ २ २ २ २ २ २ २ २ २}
ए३ । देवादिवाज्योती२३४५ः ॥ २६

॥ अथ सप्तदश महासामानि ॥

॥ ब्रह्मसाम ॥ १ ॥

ॐ३म् ॥ १ ॥

“ओ मित्येतद्दत्तर मुनीथ मुपासीत । ओ मिति ह्युहायति
तस्योपव्याख्यानम् । एषां भूतानां पृथिवी रसः पृथिव्या
अपो रसः । अपा मोषधयो रस ओषधीनां पुरुषो
रसः पुरुषस्य वायसः वाच ऋषस ऋचः साम रसः
सान्न उन्नीथो रसः ॥”—इति छा० ब्रा० ३।१ ॥ १॥

॥ सत्यसाम ॥ २ ॥

२७ श्लोक २२
भूर्भुवस्वः ॥ २ ॥

“सत्यसाम स्वर्गस्य वा लोकस्य द्वारविवरणं देवानां वीकस्त्रयस्य
वा वेदस्याप्यायन मयातयामाचरस्वम्”—इति सा० ब्रा० १।१ ॥ २॥

॥ व्याहृतिसाम ॥ ३ ॥

(नेतत्साम कचिदपि गानग्रन्थे श्रुतम् ; गीयते तु बहुत्र)

^५भूः । ^{१२}भूः । ^२होइ । ^२भूः । ^२होइ । ^२भूः । ^२हा ३ ।
[—] ^{२२}१ ^२१ १ १ १ ^५१ ^१
 उवा २ । ए । सुवर्ज्योती २३४५ः ॥ भूः । भुवः ।
 होइ । भुवः । होइ । भुवः । हा ३१ उवा २ । ए ।
^१ ^२ ^३ ^१ ^१ ^१ ^५ ^१
 सुवर्ज्योती २३४५ः ॥ सुवाः । सुवः । होयि । सुवः ।
^२ [—] ^{२२} ^१ ^२ ^३ ^१ ^१ ^१ ^१
 होयि । सुवः । हा ३१ उवा २ । ए । सुवर्ज्योती २३४५ः ॥
^५ ^१
 महाः । महः । होयि । महः । होयि । महः । हा ३१
[—] ^{२२} ^१ ^२ ^३ ^१ ^१ ^५ ^१
 उवा २ । ए । सुवर्ज्योती २३४५ः ॥ जनाः । जनः ।
 होयि । जनः । होयि । जनः । हा ३१ उवा २ । ए ।
^१ ^२ ^३ ^१ ^१ ^५ ^१
 सुवर्ज्योती २३४५ः ॥ तपाः । तपः । होयि । तपः ।
^२ [—] ^{२२} ^१ ^२ ^३ ^१ ^१ ^१ ^१
 होयि । तपः । हा ३१ उवा २ । ए । सुवर्ज्योती २३४५ः ॥
^५ ^१
 सत्याम् । सत्यम् । होयि । सत्यम् । होयि । सत्यम् ।
^२ [—] ^{२२} ^१ ^२ ^३ ^१ ^१ ^५
 हा ३१ उवा २ । ए । सुवर्ज्योती २३४५ः ॥ पुरुषाः ।
^१
 पुरुषः । होयि । पुरुषः । होयि । पुरुषः । हा ३१
[—] ^{२२} ^१ ^२ ^३ ^१ ^१ ^१ ^१
 उवा २ । ए । सुवर्ज्योती २३४५ः ॥ ३ ॥

॥ गायत्रसाम ॥ ४ ॥

(इदं मपि न गानग्रन्थेषु श्रुतम् ; गीयते तु सर्वत्र)

७० ६ प्र० ३ अ० १० सू० १ ऋचि, एकं साम ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२

तत्सवितुर्वरेण्यम् भर्गो देवस्य धीमहि ।

२ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२

धियो यो नः प्रचोदयात् ॥ ४

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२
तत्सवितुर्वरेण्योम् । भार्गो देवस्य धीमा ह्यो

— १२ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ —
२ । धि यो योनः प्र । चो ऽऽऽऽऽऽ । हुम् । आ२ ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२
दायो । आ३४५ ॥ ४ ॥

“प्राणी वै गायत्रं प्राणः स्वरः प्राणमेव तन्मध्यत आत्मन्

दधाति स सर्वं मायुरीतीडां पशुकामाय निधनं

कुर्यात् स्वः स्वर्गकामाय यशो ब्रह्मवर्चस-

काम्मायुरामयाविने ह्यसौत्यभिचरत

एते वै गायत्रस्य दीक्षा ब्रह्मवर्चसो

पशुमान् भवति य एवं वेद”—

इति ब्रा० ७ । १ ।

“तेजो वै गायत्री ऋक्सं तेजो रथन्तरं सार्वा तेजस्तु-
विंश स्तोमानां तेज एव तत्सम्यक् सन्ध्यात्यपि ह पुत्रस्य पुत्र-
स्तेजस्वी भवति”—इति च ब्राह्मणम् १५ । १० । ४ ॥

॥ बृहत्साम ॥ ५ ॥

छ० ३प्र० १अ० ५द० २ऋचि, आ० १प्र० १अ० २७साम ।

१ २२ ३ १ १२ ३ १ २
 त्वा मिद्धि हवामहे सातौ वाजस्य कारवः ।

२ ३१ २ ३ १ २ ३ २३ २७ ३ १ २
 त्वां वृत्रेध्विन्द्र सत्यतिं नरस्त्वां काष्ठास्वर्तः ॥ ५

२२ २ २ २ १ २ २ १ २ २
 औहोर्द्धि त्वामिद्धि हवामहा३ए । सातौ वाजा ।

२ २ ५ १ २ ३ ४ ४ ५ २ १
 स्याकारा २३४ वाः । तुवा ३४ । औहोवा । वृत्रा

१ २ २ २ ५ २ २
 द्रुषुवाई । द्रासा३१त् । पतिं ना२३४राः । त्वां

२ २ ३ ४ ४ ५ — १ ५ ५
 काष्ठा३४ । औहोवा । सूर अर्वा२३४ । ताः । उहु-

५ १
 वा३हाउ । वा । हस् ॥ ५ ॥

“हसिति वृहत् प्राण सुदजयत्”—इति ब्रा० ७।६॥

“प्रजापतिरकामयत बहु स्यां प्रजायेयेति स तूष्णीं मनसा

ध्यायत् तस्य यन्मनस्यासोत्तद् वृहत् समभवत् स

आदधीत गर्भो वै मेऽय मन्तर्हितस्तं वाचा

प्रजनयादिति”—इति च ब्रा० ७।६॥ ५ ॥

॥ रथन्तरम् ॥ ६ ॥

छ० ३प्र० १अ० ५द० १कृचि, पा० २प्र० १अ० २१साम ।

३ १ १ १ २ ३ १ २
अभि^३त्वा शूर नोनुमो ऽदुग्धा इव धेनवः ।

१ २ ३ २ २ ३ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
ईशान मस्य जगतः खर्दश मौशान मिन्द्र तस्युषः ॥ ६

२५ २ २ २ १ ५ १ २२ २
आभित्वा शूरनोनुमो वा । आदुग्धा इव धेनव
२ २ १ २ १
ईशान मस्य जगतः । सुवा २३ दृ शाम् । आदु
२ २ १ ४ ३ २ २ ५
शानमा २३ इद्रा ३ । तासू २३४ पा । ओ वा ६ ।
५ १
हाउवा । अस् ॥ ६ ॥

“असिति रथन्तर मपान मभिसमवेष्टत” — इति ब्रा० ७ । ६ ।

“स वाचं व्यसृजत सा वाग्रथन्तर मन्वपद्यत रथस्यार्थाः

क्षेप्तातारोदिति तद्रथन्तरस्य रथन्तरत्वम्” —

इति च ब्रा० ७ । ६ ॥ ६ ॥

“प्राणापानौ वे हृद्द्रथन्तरे ज्योगामयाविन उभे कुर्यादप-
क्रान्तौ वा एतस्य प्राणापानौ यस्य ज्योगामयति प्राणापानावे-
वास्मिन् दधाति” — इति च ब्रा० ७ । ६ ॥ ६ ॥

सप्तदश महासामानि ।

॥ महावामदेव्यसाम ॥ ७ ॥

७० १प्र० १अ० १२सू० १—३ ऋतु, ज० १प्र० १अ० ५साम ।

१ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ २ ३
कया नश्चिद आ भुवदूतो सदावधः सखा । कया
१ २ ३ २ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३
शचिष्ठया वृता ॥ कस्त्वा सख्यो मदानां म्हिष्ठो
३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३
मत्सदन्वसः । दृढाचिदारुजे वसु ॥ अभी षु नः
१ २ ३ १ २ ३ २ ३ ३ १ २ ३ १ २
सखीना मविता जरितृणाम् । शतम्भवास्तूतये ॥ ७

३ २ ४ २ ४ ५ १ २
काऽपूया । नश्चाइचाइआभुवात् । ज । तो
२ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २
सदावधः स । खा । औइहो हाइ । कया २३
२ १ २ ३ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २
शचाइ । छयौ हो ३ । हुम्मा २ । वाऽरतो ३ऽपू
२ ३ २ ४ ५ १ २ ३ ४ ५ १ २
हाइ ॥ काऽपूस्त्वा । सख्यो ३ माइ दानम् । मा ।
२ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २
हिष्ठो मा त्सादन्व । सा । औ ३ हो हाइ । दृढा २३
२ १ २ ३ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २
चिदा । रुजौ हो ३ । हुम्मा २ । वाऽर सोऽपू
२ ३ २ ४ ५ १ २ ३ ४ ५ १ २
हायि ॥ आऽपूभी । षुणाइः सा ३ खीनाम् । आ ।
२ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २
विता जरायि तृ । णाम् । औइहो हायि । शता
२ १ २ ३ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २
२३म्भवा । सियौहोइ । हुम्मा २ । ताऽरयो ३ऽपू
२ ३ २ ४ ५ १ २ ३ ४ ५ १ २
हायि ॥ ७ ॥

“एते वै पूर्णात् पूर्णं मभ्युतिष्ठन्ति ये वामदेव्येन सुत्वोति-
ष्ठन्त्यन्तरिक्षं वामदेव्यं मन्तरिक्षेणोदत्त्वं सर्वं पूर्णम्” —

इति ब्रा० १५ । १२ ॥ ७ ॥

“इयं वै रथन्तरं मन्तरिक्षं वामदेव्यं द्यौर्वृहदिमे लोका-
स्त्रिरात्रो यदेतानि सामानि सघ्नश्च करोतीमानेव तल्लोकान्
सम्धाति तेन त्रिरात्रं माप्नोति”—इति ब्रा० १६।११ ॥ ५—७ ॥

॥ यज्ञायज्ञीयसाम ॥ ८ ॥

छ० १प्र० १अ० ४द० १ ऋचि, गे० १प्र० २अ० २५साम ।

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ २ १ २
यज्ञायज्ञा वो अग्नये गिरा गिरा च दक्षसे ।

१ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ २ २ २ २
प्रप्र वयममृतं जातवेदसं प्रियन्मित्रन्न शंसिषम् ॥८॥

४ ३ ४ २ ४ ५ १ २
यज्ञाऽय य । ज्ञा ३ वो ३ ग्नायाङ् । गाङ्ग्रा

२ १ २ २ १ ५ १
गिरा । चा ३ दाक्षा ३ साङ् । प्र प्रा २ वयममृतम् ।

२ २ १ २ २ १
जाता २३ वा । हुम्माङ् । दा ३ साम् । प्रायन्मित्र

१ ३ २ ३ १ १ १ १
न्नशाऽंसिषाउ । वा २३४५ ॥ ८ ॥

“ब्रह्मणो वा एष रसो यद् यज्ञायज्ञीयं यद् यज्ञायज्ञीयेन सुवन्ति
ब्रह्मण एव रसे यज्ञं प्रतिष्ठापयन्ति”—इति ब्रा० ८ । ६ ॥ ८ ॥

५८

सप्तदश महासामानि ।

“एतद्वै प्रत्यक्षं महाव्रतं तस्य गायत्र्यं शिरो बृहद्रथन्तरे पक्षौ
वामदेव्य मात्मा यज्ञायज्ञिर्यं पुच्छं दक्षिणा एवाकर्ष मेघ वाव
प्रत्यक्षं महाव्रतेन सुते य एतेन यजते”-इति ब्रा० १६।११ ॥ ४-७ ॥

॥ इन्द्राणीसाम ॥ ६ ॥

छ० ३५० १५० १६० १० ऋचि, गे० १५५० २५० ११साम ।

१ २ ३ १ २२ ३ १ २२
न कि इन्द्र त्वदुत्तरं न ज्यायो अस्ति वृचहन् ।
२ ३ २२ ३ २
न क्येवं यथा त्वम् ॥ ६ ॥

४ ५ १ १ १२ २
न । क्येना की । आयिन्द्रत्वदुत्तराम् । न ज्यायोऽ
१ २ १ २ ३ ५
२ । अस्तार३इ वृ । हुंऽ३ हुम् । वा २३४ हान् ।
१ २२ १ २ १ २ २
नक्ये । वं या २३था । हुंऽ३हु३४३म् । तू ३४५वो ६
५
हाइ ॥ ६ ॥

“आस्यदघ्न उदके तिष्ठन् नक्येनाकी इत्येतत् त्रिःसप्तजलो
गायेदेतत्सर्ववाचोगतसम्मित मेतेन वा सर्वान् कामा-
नवाप्नोति यद्येवं वेद यद्येवं वेद ॥”

—इति सा० ब्रा० १।४॥ ६ ॥

— — — — —

॥ भर्गयशसौ सामनी ॥ १०, ११ ॥

३० ३प्र० २अ० २द० ६ऋचि, आर० २प्र० २अ० ११साम भर्गम् ।

२१ २२ ३ १२ ३१२

बृहदिन्द्राय गायत मरुतो वृत्रहन्तमम् ।

२३ २० ३१२ ३ १२ ३२ ३१२ १ २

येन ज्योतिरजनयन्नृतावधो देवं देवाय जागृवि ॥ १०

२२ २ २२ २ १२ २ २२

हाउधामयत् । हाहाउधामधामायत् । हाहाउ

२ १ २ २ १ १ ३ ५

बृहद्धामधामायत् । बृहदिन्द्रा । यगा२या२३४ता ।

२ २ १ १ ३ ५ २२ २

मरुतोव । चहा२न्ता२३४माम् । येनज्योतिरजनयन् ।

१ १ ३ ५ २२ २ २ १ १ ३ ५ २२

ऋता२वा२३४र्वाः । देवन्देवा । यजा२गृ२३४वी । हाउ

२ २२ २ २ १२ २ २२ २ १२

धामयत् । हाहाउधामधामायत् । हाहाउबृहद्धामधा ।

१ ३ ५ २ २ १ १ १ १ १ २

मा२या२३४ । औहौवा । ए३ । भर्गा२३४धुः ॥ १० ॥

आ० १प्र० ३द० १०ऋचि, अ. ४प्र० २अ० १२साम यशः ।

(यशःसाम्न ऋक् खलु अविकृतैव श्रूयते)

२५ १ २ २२ १२ २ २ १२ २५

हाउ । ३ । वा । यशोमाद्यावापृथिवी । हाउ ।

१ २ २२ १२ २५ १ २

३ । वा । यशोमेन्द्रबृहस्पतौ । हाउ । ३ । वा । यशो

५ १ २ २२ १ २ २

भगस्वविन्दतु । हाउ । ३ । वा । यशोमाप्रतिमुच्यताम् ।

५ २ १ २ २ १ २५

हाउ । ३ । वा । यशस्वियस्वाः सप्तदः । हाउ । ३ । वा ।

२ १ २ १२ २ २५ १ १
 अहं प्रवदितास्याम् । हाउ । ३ । वा । अश्वुमिष्टये ३
 ५
 हस् ॥ ११ ॥

“भर्ग एव भर्गेण तुष्टुवानो भवति यशो यशसा” — इति,
 “भर्गयशसी भवतो भर्गेणैवास्मै भर्गो दधाति यशसा यशः” —
 इति च त्ना० १५ । ३ ; १८ । ८ ॥ १०, ११ ॥

॥ परमेष्ठिप्रजापत्यव्रतम् ॥ १२ ॥

आ० १प्र० ३८० १८८वि, आर० ४प्र० १प्र० ७साम ।

२ ३ २ ३ २ ३ १ २ २ ३ २ ३ १ २ २
 मयि वर्ची अथो यशोऽथो यज्ञस्य यत् पयः ।

१ २ ३ १ २ ३ १ २ २
 परमेष्ठी प्रजापतिर्दिवि द्या मिव दृष्टु ॥ १२

२ २ १ — १ १ —
 हाउ । ३ । आनो २ ब्रुवाद् । २ । आनो २

१ १ ३ ५ २ १ २ २ ३ १ १ १ १
 ब्रुवाद् या२३४ । औहोव । रक्षतनोरक्षितारा२३४५ः ।

२ २ १ — २ २ २ १ २ २ २
 हाउ । ३ । आनो २ ब्रु० पूर्वपाठः । गोपायतगोपा

२ ३ १ १ १ १ २ १ — १ २ १ २
 यितारा२३४५ः । हाउ । ३ । आनो २ ० । मयिर्वर्चः

१ २ — १ २ २ १ १ २ —
 अथोया १ शा २ः । अथोयज्ञ । स्यात्मा १ या २ः ।

२ २ २ १ २ — २ १ २ १ २
 परमेष्ठी । प्रजापा १ तो २ः । दिविद्यामि । वह् १ १

२ २ १ — १ २ २ २
 तू २३ हाउ । ३ । आनो २ ० । रक्षतनोरक्षिता

३ ११११ २२ १ — २२२ १ २२
रा २३४५ः । हाउ । ३ । आनो २ ० । गोपायतगो

२ २ ३ ११११ २२ १ — २२
पायितारा २३४५ः । हाउ । ३ । आनो २ ० । ए ।

१ २२ ० २२२ २ १ २२२ २ २२
रक्षतनोरक्षितारोगोपायतगोपायितारः । २ । ए ।

१ २२ २ २२२ १ २२२ २ ११११
रक्षतनोरक्षितारोगोपायतगोपायितारा २३४५ः ॥ १२ ॥

“रोहिण्यां वा रोहिण्या गोः सरूपवत्साया पयसि रक्त-
शालीनाः स्यालीपाकः अपयित्वा परमेष्ठिनः प्राजापत्यस्य-
व्रतेनाभिजुहुयात्सहस्रकृत्वः शतावर मेतेनैवाभिगीयोदृत्य सभार्यः
प्राप्नीयात् सुरुपान् दीर्घायुषः पुत्रान् लभते” सा० ब्रा० २।८ ॥ १२ ॥

॥ अर्कपुष्पसाम ॥ १३ ॥

छ० ६प्र० २५० २८० ११८८चि, गे० १६प्र० २अ० ३४साम १

२ १ २ ३ १२ ३१ २२ ३ १२

पविचं ते विततं ब्रह्मणस्ते प्रभुर्गात्राणि पर्येषि

१ १ २ १ २ ३ २७ ३ १ २ ३२ ३

विश्वतः । अतस्तनूर्न तदामो अश्रुते श्रुतास

१ २२ ३ १ २२

ब्रह्मन्तः सं तदाशत ॥ १३ ॥

२ १ २२ १ २१ २ १ २

पवित्रन्तेविततं ब्रह्मणस्पतेः । हुवे२३ । २ । हो

२ २ २ १ २ २ १ २ १

वा३ हा३ । हाइ । प्रभुर्गात्राणिपरियेषिविश्वता२३ः ।

१ १ २ २ २ १ २ २ १

हुवे२३ । २ । होवा३ हा३ । हाइ । अतस्तनूर्न

^{५२ १२ ३ ३ १२ २ २}
 तदा२ मोअश्रुते ३ । हुवे २३ । २ । होवा३हा३हा३
^{१२ २ १ २ १ ५२ १ १ २}
 श्रुतासद्ब्रह्मन्तःसन्तदा२शत । हुवे२३ । २ । होवा३
^{२ २ ५२ २ १२ २ २ १२}
 हा३ । हा३४ । औहोवा । अर्कीदेवानाऽम्परमेवि
^{२ ३ १ १ १ १}
 योऽमा२३४५न् ॥ १३ ॥

“अर्कपुष्पं भवत्यन्नं वै देवा अर्क इति वदन्ति रस मस्य पुष्प
 मिति स रस मेवास्नाद्य मवरुन्धे ऽर्कपुष्पेण तुष्टुवानः” — इति
 ब्रा० १५ । ३ ॥ १३ ॥

॥ सेतुषाम ॥ १४ ॥

ब्रा० १प्र० १द० ८ऋचि, आर० २प्र० १अ० ३४साम ।

^{३१ २ ३२ ३२ ३ १२ ३१ ३ ३ १२ ३ १२}
 अहमस्मि प्रथमजा ऋतस्य पूर्वं देवेभ्यो अमृतस्य नाम ।
^{३ १२ ३ २४ ३१ २ ३२४ १२ १२ ३१२}
 यो मा ददाति स इदेव ...दह मन्न मन्न मदन्त मग्नि॥

^{२२ १२२ २ २१ १२}
 हाउ । ३ । सेतूस्तर । ३ । दुस्त । रान् । ३ । हा
^{२२ १२२ २ २२ २ १}
 नेनादानम् । ३ । हाउ । ३ । अहमस्मि प्रथमजाऋता
^{२१ ११११ २२ १२२ २ १}
 २३स्या२३४५ । हाउ । ३ । सेतूस्तर । ३ । दुस्त ।
^{२ २२ १२ २ १ २२ १२}
 रान् । ३ । अक्रोधेन क्रोधम् । २ । अक्रोधेनक्रोधम् ।
^{२२ २ २२ २ १ २१ ११}
 हाउ । ३ । पूर्वं देवेभ्यो अमृतस्य ना २३मा२३४५

२२ १२२ २ २१ २१२
 हाउ । ३ । सेतूस्तर । ३ । दुस्त । रान् । ३ । अद्यया
 २२ १२ २२ २ २ २१ २
 अद्याम् । ३ । हाउ । ३ । योमाददाति स इदेवमा२३वा
 १११० २२ १२२ २ २१
 २३४पूत । हाउ । ३ । सेतूस्तर । ३ । दुस्त । रान् ।
 २१२ २ २ २२ १ २
 सत्येनानृतम् । हाउ । ३ । अहमन्नमन्नमदन्तमा२३ द्वी
 १११ २५ ५ ५ २२१२ ५ २२१२
 ३४पू । हाउ हाउ हाउवा । एषा गतिः । ३ । एतद-
 १२ १२ २ १२२ २२
 मृतम् । ३ । स्वर्गच्छ । ३ । ज्योतिर्गच्छ । ३ । सेतूस्ती
 १२ २१ ११११
 त्वाचतुरा २२४पूः ॥ १४ ॥

“भ्राजाभ्राजे शुक्रचन्द्रे राजनरोहिणके शुक्रियाद्ये हाउस्वर-

तादीनि चत्वारि सेतुषाम चैषः पवित्रवर्ग एतेषा मेक

मनेकं वा सर्वाणि वा प्रयुञ्जानः पूतो भवति”

—इति सा० ब्रा० २ । १ ॥ १४ ॥

१२

॥ तवश्यःवीयं साम ॥ १५ ॥

॥ एतच्च साम गेयादिचतुर्गानग्रन्थेभ्यः पृथगेवाधीयते ॥

॥ मूलस्वस्य गायत्री, व्याहृतयः, स्तोभाच्च ॥

१ ११११ १२ २ २१ २

ॐ ह् २३४पू । ॐ भूः । ॐ भूमिर्दिवमन्तरिक्षम् ।

१ २ २ २ २ २ १ २ २

ॐ भुवः । ॐ ऋचोयजूषिसामानि । ॐ भार्गोदेवस्य

२ ११११ १ २ २ २ २ २

धीमाही २३४पू । ॐ स्वः । ॐ प्राणोपानोव्यानः

^{३ १३} मनोषया । ^{३२७} भद्रा हि नः ^{३ १ २} प्रमतिरस्य ^{३ १ २२ ३ १} सत्सद्यग्ने सख्ये
^{२२} मा रिषाम ^{३ १} वयं ^{२२} तव ॥ १६ ॥

^५ उदयाम् । ^{२ १} तमसस्पारी२ । ^{१२} ज्योतिःपश्यन्तउत्त-
रा२म् । ^१ स्वःपशान्तउत्तरा२म् । ^{२ १२} देवन्देवत्रा२सू२३४
^५ रीम् । ^{१ २ १२ २ ३ २} अगन्मज्योतिरुत्तमा१म् । ^{२ २ २} स्वसारआतोतुन-
^{२ २ २} आतोतू३४ । ^{३२ ४२ ५} औहोवा । ^{— १२} ऊ२वातः । ^{२ २} ३ । ^{२ २} वातो
^{२२} वातः । ^{१२ २ १२ २ २ १ २} २ । ^१ वातोन्ट्णानिपुरा३याः । ^२ यमोहाउ । ^३ ३ ।
^{१ २} पितरोहाउ । ^{१२ २२ २} ३ । ^{३ २ १ २} भारण्डोहाउ । ^३ ३ । ^{३ २ १ २} इमा२स्तो
^५ ३३४माम् । ^{२ १ ३ ५} अर्हाते२३४जा । ^{१ २ १ २} तावेदसे३ । ^१ होइ ।
^{२२} होइये३ । ^३ ३ । ^{३२ ४ ५} होइये । ^{— १२} ३ । ^{— १२} उ२वातः । ^३ ३ । ^{२ २} वातो
^{२ २ २} वातः । ^{१२ २ २ १ २ २ २ २} २ । ^{१ २} वातोन्ट्णानिपुरा३याः । ^२ यमोहाउ ।
^{१ २} ३ । ^{२ २ २ २ २} पितरोहाउ । ^३ ३ । ^{३ २ १ २} भारण्डोहाउ । ^३ ३ । ^{३ २ १ २} रथा२
^{३ ५} मौ३४वा । ^{२ १ ३ ५} सम्माहे२३४मा । ^{१ २ २ १ २} मानी । ^१ षया३ । ^१ होइ ।
^{२२} होइये३ । ^३ ३ । ^{३२ ४ ५} होयिये । ^{— १२} ३ । ^{— १२} उ२वातः । ^३ ३ । ^{२ २} वातो
^{२ २} वातः । ^{१२ २ २ २ २ २ २ २} २ । ^{१ २} वातोन्ट्णानिपुरा३याः । ^२ यमोहाउ । ^३ ३ ।
^{१ १} पितरोहाउ । ^{१२ २ २ २} ३ । ^{३ २ १ २} भारण्डोहाउ । ^३ ३ । ^{३ २ १ २} भद्राही२३४नाः ।

^{१ २ ५ १ २ १ २ १ २ २}
 प्रमातौ३४रा । स्यात्सद३ । होइ । होइये३ ।
^{३ ४ ५ — १ १ २ २ २}
 ३ । होइये । ३ । ऊरवातः । ३ । वातोवातः । २ ।
^{१ २ २ १ २ २ १ २ १ २}
 वातोन्मृणानिपुरा३याः । यमोहाउ । ३ । पितरोहाउ ।
^{१ २ २ २ ३ २ ३ ५ २ ३}
 ३ । भारण्डोहाउ । ३ । अग्नाद्वासा३४ख्याद्वा । माराद्वाषा
^{५ १ २ १ २ १ ३ ४ ५}
 २३४मा । वायन्तवा३ । होइ । होइये३ । ३ ।
^{३ ४ ५ — १ १ २ २ १ २}
 होइये । ३ । ऊरवातः । ३ । वातोवातः । २ । वातो-
^{२ १ २ २ १ २ १ २ १ २}
 न्मृणानिपुरा३याः । यमोहाउ । ३ । पितरोहाउ । ३ ।
^{१ २ २ २ ३ २ ५ २ २ १ २}
 भारण्डोहाउ । ३ । भारण्डा३४औहोवा । ए । वातो-
^{२ १ २ २ १ २ १ २ १ २ १ २}
 न्मृणानिपुरयद्यमःपितरोभारण्डः । २ । ए । वातोन्-
^{१ २ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २}
 मृणानिपुरयद्यमःपितरोभारण्डार । ई२३४५ ॥ १६ ॥

॥ महानाम्नीयम् ॥ १७ ॥

एतत्तु अमृतसंहितायां पञ्चमं द्रष्टव्यम् ॥ १७ ॥

“सप्तदश आत्मा भवति प्रजापतिर्वै सप्तदशः प्रजापति
 मेवाप्नोति” — इति, “सप्तदशो वै प्रजापतिर्यत् सप्तदशं व्रतं
 भवति प्रजापति मेवाप्नोति” — इति च ब्रा० २२।५ ॥ १—१७ ॥

इति सामश्रमीत्युपनामावसथश्चीसत्यध्रतशर्मणा

सङ्कलितानि ऋग्व्राह्मणसंहितानि

सप्तदश महासामानि ॥

॥ अथ संहितासप्तकम् ॥

१ ॥ अमृतसंहिता ॥

“प्रथमस्त्रिवर्गः सावित्र्यां गायत्रं महानाम्नाश्चेषामृता नाम
संहितैतया वै देवा अमृतत्वं मेति य एवं वेद” — इति सा०
ब्रा० १।४।२३-२५ ॥ १ ॥

छ०—१प्र० १अ० १द० १ऋचि,

गे०—१प० १प० १अ० १-३ त्रीणि सामानि ।

४ २२ २ १ २ — १
ओम्नायि । आयाही ३ वोढतो या २ इ । तोया
— १ २ २२ १ — १ —
२ इ । गुणा नोह । व्यदातोया २ इ । तो या २ इ ।
१ २२ १ १ ३ ५ २
नायिहो तासा २३ । त्सा २ इ । बा २३४ औहोवा ।
३
ही २३४ षी ॥ १ ॥

४ ५ ४२ ५२ ४ १ २ २ २
अग्न आयाहि वी । तथाइ गुणानो हव्यदाता
२ १२ २ २ १ ५ १ ३
२३ याइ । निहोतासस्त्रिवर्हा २३ इषि । वर्हा २ यिषा
५ २ २ १ १ १ १
२३४ औहोवा । वर्ही ३ षी २३४ ५ ॥ २ ॥

४ ५ ४२५२ ४ ५ १ २ २ २
 अग्न आयाहि । वा ५ यितयाद् । गृणानोहव्यदा
 २ २ १ ५ ३ ५ १ २
 १ ता ३ ये । निहोता २३४ सा । त्सा २३४ यि बा३ ।
 १ ५ ५
 हा २३४ यिषो ६ हाद् ॥ ३ ॥

उ०— ६प्र० ३अ० १०सू० १ऋचि, एकं साम ।

१ २ २ २ २ —
 तत्सवितुर्वरेणियोम् । भार्गो देवस्य धोमाही २ ।
 २ १ २ २ १ —
 धियो योनः प्र । चो ऽ१२१२१ । हुम् । आ२ ।
 १ २ १ १ १
 दायो । आ२४५ ॥ ४ ॥

महानाक्षगार्धिके सोपसर्गलक्षत्रिके एकं साम ।

१— २ १ २ १ २ १
 ए२ । विदामघवन्विदाः । गातुमनुशस्तिषः ।
 १ २ २ २ १ — १ २
 दाडशा ३१ उवा २३ । ई३४डा । ए २ । शिन्वा
 २ २ २ १ २ २ १ २ — १ २
 शचीनाम्पताद् । पूर्वीणाम्पुरु२ । वसा ३१ उवा २३ ।
 २ ५ २ १ — १ १
 ई३४डा । आभिष्टमभा २ इ । छिभिरा ३१ उवा
 २ ५ १ २ ५ २
 २३ । ई३४डा । सन्नांशुः । हा ३१ उवा २३ ।

^{२, ५ १ २ १ २ २ १२}
 ई ३४ डा । मा । चेतन प्रचेतया । इन्द्रा । द्युम्ना-
^{— १ १ १ २ १२ — १}
 यना २ इषाई । इडा । इन्द्रा । द्युम्नायना २ इषाई ।
^{१ २ १२ — १ १ २ २}
 अथा । इन्द्रा । द्युम्नायना २ इषाई । इडा । एवा
^{२ २ २ २ २ २ २ २ २ २}
 हि शक्रो राये वाजाय वा १ ज्वोऽवाः । शविष्ठ
^{२ ४ ५ १ १}
 वज्रिन्ना ३ । जा साइ । म्हिष्ठ वज्रिन्ना २३ हो ।
^{१ १ १ १ १ २}
 जासा ३१ उवा २३ । इट् इडा २३४५ । आया ।
^{१ — १ १ १ १ १ —}
 हि पिब मा २ त्मुवा । इडा २३४५ । (१) । ए २ ।
^{२ १ २ २ २ १ २ २ २ २}
 विदारायेसुवौरियाम् । भुवो वाजानाम्पतिर्विशा २ ।
^{१ २ २, ५ १ — १ २}
 अनुवा ३१ उवा २३ । ई ३४ डा । ए २ । म्हिष्ठ
^{१ २ ५ २, ५ २, ५ २, ५}
 वज्रिन्ना ३ । यः शविष्ठः शूरा २ । गा ३१ उवा
^{२, ५ १ २ २ २, ५}
 २३ । ई ३४ डा । यो म्हिष्ठो मघो ५२ । ना ३१
^{२ ५ २ १ २ ५ २, ५}
 उवा २३ । ई ३४ डा । अशुर्न शोचा २३ । हा
^{२, ५ १ २ २}
 ३१ उवा २३ । ई ३४ डा । आइ । कित्वो अभिनो

^{१ २} भया । ^{२ २} इन्द्रो । [—] विदेतमू ^१ २ स्तु हाड । ^१ इडा । ^{१ २ २} इन्द्रो ।

^{१ २} विदेत मूरस्तुहाड । [—] अथा । ^१ इन्द्रो । ^{१ २} विदेत मू ^{१ २} २ स्तु

^१ हाड । ^१ इडा । ^{२ २} ईशेहिशक्रस्त ^{२ २ २} मूतयेहवा ^२ १ मा३

^२ हाड । ^{२ २ १ २} जेतारमपरा ^२ ३ । ^{४ ५} जाडताम् । ^१ सनः स्वर्षदता

^२ २३ होड । ^२ हाडषा ^१ ३१ उवा ^१ २३ । ^१ इट् इडा

^{१ १ १ १} २३४५ । ^{१ २ २} क्रातूः । ^१ कन्दकृता [—] २ ^१ म्वृहात् । ^१ इडा

^{१ १ १ १} २३४५ । ^{१ —} (२) । ^१ ए२ । ^{२ २ १} ईन्द्रम्वनस्य सा तथाड ।

^{१ २ २ २ २} हवामहे । [—] जेतारमपरा ^{१ २} २ । ^{१ २} जितमा ^१ ३१ उवा ^१ २३ ।

^{२ ५} ई ३४ डा । ^{१ —} ए २ । ^{१ २ १} सनः स्वर्षदतिद्विषाः । ^५ सानः

[—] स्वर्षदता ^{१ २} २ इ । ^{२ १} द्विष आ३१ उवा ^{२ १} २३ । ^५ ई३४ डा ।

^{१ २} पूर्वस्ययत्तआ२ । [—] द्विष आ३१ उवा ^{१ २} २३ । ^{२ ५ ५} ई३४डा ।

^{२ १ २ ५} अंशुर्मदाया ^१ २ । ^१ हा३१ उवा ^{२ १} २३ । ^५ इ३४ डा ।

^१ सू न ^{२ २ २} आधिहिनोवसाउ । ^{१ २} पूर्त्तौः । ^१ शविष्ठ शा२स्य

^१ तार्द्र । ^१ द्रडा । ^२ पूर्त्तीः । ^{२ १} शवि० । ^१ अथा । ^२ पूर्त्तीः ।
^{२ १} शवि० । ^१ द्रडा । ^{१ २} वशीहि शक्रो नूनन्तन्नय्यः । ^{२ २} सा १ न्या
^२ ३ साद्र । ^{२ १ २} प्रभोजनस्य वा ३ । ^२ वाहान् । ^{४ ५} समर्थेषु
^१ ब्रवा २३ होद्र । ^२ वाहा ३१ उवा २३ । ^१ द्रट् द्रडा
^{५ ५ ५ ५} २३४५ । ^{१ २} शुरो । ^{२ १ २} योगोषुगा २ छताद्र । ^१ द्रडा ।
^२ साखा । ^{१ २} सुशिवो २ द्यूः । ^{— १} द्रडा २३४५ । ^{१ १ १ १} (३) । ^{१ १} आद्रवा ।
^{२ १} ह्येवा २३४५ । ^{१ १} होद्र । ^{२ २} हो । ^{२ २} वाहा ३१ उवा २३ ।
^{२ २} ई ३४ डा । ^५ आद्रवा । ^{१ २} हियग्ना २३४५ । ^१ होद्र । ^{५ ५ ५ ५} हो ।
^{२ २} वाहा २१ उवा २३ । ^२ ई ३४ डा । ^५ आद्रवा । ^{१ २} हिद्वन्त्रा
^{१ १ १ १} २३४५ । ^१ होद्र० । ^{१ २} आद्रवा । ^{२ १} हिपूषा २३४५ न् ।
^१ होद्र० । ^{१ २ २} आद्रवा । ^२ हिदेवा २३४५ । ^{१ १ १ १} होद्र । ^१ हो ।
^{२ २} वाहा २१ उवा २३ । ^{२ १} ई ३४ डा ॥ ५ ॥

२ ॥ माधुच्छन्दसी संहिता ॥

“इदं ह्यन्वोजसेति” प्रथमोत्तमे त्वामिदा ह्योनरः स पूर्वी
महोनां पुराश्विन्दुर्युवा कवि रूपप्रक्षे मधुमति क्षियन्तः पवस्र
सोम मधुमां ऋतावा सुरुपक्ष राहसं माधुच्छन्दस मेषा माधु-
च्छन्दसी नाम संहितैतया वै देवाः स्वर्गलोक मायन् स्वर्गलोक
मेति य एवं वेद” — इति सा० ब्रा० १।४।२६-२८ ॥ २ ॥

छ०—२प्र० २अ० ३द० १ऋचि,

गो०—२प० ५प० १अ० १०, १२ द्वे सामनि ।

इदा६ मे । हिया३नू ओ १ जासा २ । सुत७
राधा । नाम्पा१ता२इ । पिवातुवस्या गिर्वाणा२३४ः ।
पिवा ३४ तुवा ३ । स्या२गा२३४ औहोवा । वार
३४णाः ॥ १ ॥

इदं ह्यन्वू६ ओजसा । सुत७ राधा । नाम्पातौ ।
हो वा ३ हाइ । पिवातुव । स्यगाइर्वाणौ । होवा३
हाइ । पिवातु वौ । हो वा३ हा । स्यगाये ३ः ।
वार२गा२३४ औहोवा । छतश्चुता २३४५ः ॥ २ ॥

छ० ४प्र० १अ० १द० १० ऋचि, गे० २प० ८प्र० १अ० ०३साम ।

३४ ४ ३४ २, ३४ ५ ५ २१ २
त्वामिदा । होइ । हियो नरा ६ ए । अपाङ्ग्य

१ २, ३ ५ १ २ १२ २२
न्वा । ज्वा इन्भूणी २३४ याः । स इन्द्रस्तोम वाहसः ।

१ २, ३ ३४ २ ३४ २ १ २, ३
इहाश्रूधा । औहो ३४ वा हाइ । उपास्वासा ।

३४ २ ३४ २ १२ २ १
औ हो ३४वाहा । रमागा, ३ हा ३४३ इ । ओ

२३४५ इ । डा ॥ ३ ॥

छ० ४प्र० २अ० २द० ४ ऋचि, गे० २प० ८प्र० २अ० १०साम ।

५ ४ २ २ ५ २२ १ २
सपूर्व्यमिहोना ६ मे । वेनः क्रतू ३ भाइ रान

२ २ २ ५ २ २ १ —
जेइ । हा ३ हा । औइहोइवा । आयिहो २ । थस्य

२ ५ २ २ २ २ ५ २ २
हा राइमानुः पिता ३ । हाइहा । औइहोइवा ।

१ — १ २ २ २ २ ५
आयिहो २ । दायि वेषुधा ३ । हाइहाइ । औइ

२ २ १ — १ २ २ ३
होइवा । आयिहो २ । य आ २३ । ना २ जा २३४

५ ४ २ २ १ ३ १ १ १ १
औहोवा । मधुसुता २३४५ः ॥ ४ ॥

छ० ४ प्र० २ अ० २ द० ऽ ऋचि, गी० २ प० ८ प्र० २ अ० २१ साम ।

५ र ३ २ ३ ४ र ५ १ र र २ १ र
पुरास्मिन्दुर्यवाकविः । अमितौजा अजाया २३

२ १ र २ १ २ ३ ५
ता । आदन्द्रो विश्वा ३ । स्याकर्मा ३३४ णाः ।

१ २ ५ ३ ५ ४ ४
धर्त्ता । वाज्जौवा ओ २३४ वा । पुरुषूष्टुताः । हो ५

इ । डा ॥ ५ ॥

छ० ५ प्र० २ अ० १ द० ऽ ऋचि, गी० २ प० १२ प्र० १ अ० ७ साम ।

४ ४ ५ र ५ ४ ५ ४ १
ओवा । उपप्रक्षेमधुमतिक्षियन्तः । ओवा । ओयि ।

१ र र र २ १ २ १ १
पुष्येमरयिभ्वामहेत आ २३ यिन्द्रा । ओ । वा ।

२ २ र २ ५
ओवा । ओ । वाहा ३१ उवा २३ । ऊ३४ पा ॥ ६ ॥

छ० ६ प्र० १ अ० ४ द० १० ऋचि, गी० ३ प० १५ प्र० २ अ० १५ साम ।

२ ३ ५ ३ २ २ १ २
हाओ २३४ हा इ । इहा ३१ । पवस्वसो । मा ३

१ २ ३ ४ ५ २ १ र २ १
मधु । मा ऋ ता वा । अपोवसा । नो ३ अधि ।

२ ६ र ४ ५ २ १ र २ १ २ ३ ४ ५
सानो अथाइ । अवद्रोणा । नो ३ घृत । वन्तिरोहा ।

२ ३ ५ ३ २ २ १ २ १
हा ओ २३४ हा इ । इहा ३१ । मदित्तमो । म त्तरः ।

२ २ ४
आ ३४३ इ । द्रा ३ पा ५ ना ६५६ ॥ ७ ॥

क० २प्र० २अ० २द० ६ऋचि, आ० २प० ३प्र० २अ० ४ साम ।

२ २ १ २ १ २ १ २ १ १ — १ २

सुरूपकलुमृतये । सुदुधामा । वगो२ । दुहया३

३ ५ ३ ५ २ १ २

१ उवा२३ । इ२३४डा । सू२३४वाः । जुहूमा२३सी

१ २ १ २ १ २
यविद्यविया३१ उवा२३ । ज्यो२३४तीः ॥ ८ ॥

३ ॥ रुद्रसंहिता ॥

“आवोराजा तद्दोषर्ग आण्यदीहानि देवव्रतानि चैषा रीद्री
नाम संहितैतां प्रयुक्तन् रुद्रं प्रीणाति”—इति सा० ब्रा०
१।४।२८,३० ॥

क० १प्र० २अ० २द० ७ऋचि, गै० १प० २प्र० २अ० ३ साम ।

४ २ ५ २ ४ ३ २ ३ ४ ५ १ २ १

आवोराजा । नमध्वरस्यरुद्राम् । हो । ता । राम् ।

२ १ २ ३ ४ ५ २ १
स । त्ययजा३म् । रोदसीयोः । अग्निभ्यु । रा ।

२ ३ २ ३ ४ ५ १ २ १ २ १
तनयि । होरचित्तात् । हिरण्य । रु । पा३मव ।

२ २ ४
सा३४३ । यि । का३र्णूध्वा६५६म् ॥ १ ॥

क० २प्र० १अ० ३द० १च०, गे० २प० ३प्र० २अ० १-४चत्वारि ।

^{५ ४ ४ ५} तद्वोहोवा । ^{१ १} माया२ । ^{३ २ ३} सुताद्वसा२३४चा । ^{५ १} पुरु-
^{२ २ २} हूता । ^{१ २} यासत्वा१ना२इ । ^{— १} शंयत् । ^{१ २ २} हा । ^{३ २} औ३होइ ।
^३ गा२३४वाइ । ^{२ १ २} ना२शा२३४औहोवा । ^{४ २ २} ए३ । ^१ किने
^{१ १ १ १} २३४५ ॥ २ ॥

^{५ २ २} तद्वोगाया । ^२ सुताद्वसचा३ । ^{१ २ २} पूरु२३हूता२३४ ।
^{३ २ २} हाहो३ । ^{१ २ ३} यासत्वा२३४नाइ । ^{५ २ १} शंयद्गा२३वे । ^२ नशौ२ ।
^{— १} हौ२ । ^{५ ४} हुवो२३४ । ^५ वा । ^५ कापूइनोइहायि ॥ ३ ॥

^{५ २ २} तद्वोगायसुतेसचाइए । ^{५ २ २ १ २} पूरुहूतायसत्वनै । ^{२ २ १} पुरु-
^{२ २ २} हूता । ^{१ ७} यासत्वा२३ना३४इ । ^२ शंयत् । ^{५ २ ३} गौवाओ२३४
^{५ १} धा । ^{४ २} ना२३शाइ । ^५ कार४पूइनोइहाइ ॥ ४ ॥

^{५ २ २} तद्वोगायसुतेसचाइए । ^{५ २ २ १ २} पूरुहूतायसत्वनायि ।
^{१ २} शंयद्गा२३वे । ^{— १} ऐ३हो१आ२३इही । ^{२ २ १} नशा२३ । ^{१ १} का२
^३ इना२३४औहोवा । ^{५ २ २} ई२३४५ ॥ ५ ॥

छ० १प्र० २अ० २द० ५कटिचि, आर० १प० १प्र० २अ० १६-१८बीणि ।

हाउ । ३ । आज्यदोहम् । ३ । मूर्ध्निनन्दाङ्ग ।
 वा३अर । तिस्रृथिव्याः । वैश्वानराम् । कृतआ ।
 जातमग्नीम् । कवि०सम्प्रा । जा३मति । थिञ्जना-
 नाम् । आसन्नःपा । त्रा३ञ्जन । यत्तदेवाः । हाउ३ ।
 आज्यदोहम् । २ । आज्यदो५हाउ । वा । ए ।
 आज्यदोहम् । २ । ए आज्यदोह३३४५म् ॥ ६ ॥
 हाउ । ३ । हुम् । चिदोहम् । चिदोहम् । २ ।
 मूर्ध्निनन्दाङ्ग । वा३अर । तिस्रृथिव्याः । वैश्वानराम् ।
 कृतआ । जातमग्नीम् । कवि०सम्प्रा । जा३मति ।
 थिञ्जनानाम् । आसन्नःपा । त्रा३ञ्जन । यत्तदेवाः ।
 हाउ । ३ । हुम् । चिदोहम् । चिदोहम् । चिदो३
 हाउ । वा३ । ई२३४५ ॥ ७ ॥

^{२२} ^{१ २} ^{२ १२} ^२
 हाउ । ३ । च्योहम् । ३ । मूर्धनान्दाइ । वा३
^१ ^{२ ३ ४ ५} ^{२२ १२} ^{२ १ २} ^{२२ ३२}
 अर । तिस्रृथिव्याः । वैश्वानराम् । ऋतभा । जात-
^{४ ५} ^{२ १} ^{२ १} ^{२ ३ ४ ५}
 मग्नीम् । कविस्सम्मा । जा३मति । थिन्ननानाम् ।
^{२२ १} ^{२ १} ^{२ ३ ४ ५} ^{२२} ^{१ २}
 आसन्नःपा । चा३ञ्जन । यन्तदेवाः । हाउ३ । च्योहम् ।
^{५ २} ^{२ १} ^१ ^{२ १}
 २ । च्यो३हाउ । वा३ । ए३ । ऋतम् ॥ ८ ॥

स्तो० २प्र० ५खण्डे, आर० ३प० ५प्र० १अ० ६-८तीणि सामानि ।

^{१ २ १} ^{२ १} ^{२ १}
 अधिप । ताड । मितप । ताड । जचप । ताड ।
^{२ १} ^{२ —} ^{— १} ^{२ १ २ १ १२}
 खःपताइ । धनपताइ । ना३माः । मन्युनावृचहा-
^{२२ २ १२ २ १२ २ १ २२ १} ^{२२} ^{१२ २ १२ २२ १}
 सूर्येणस्वराड्यन्नेनमघवादक्षिणास्यप्रियातनूराक्षावि
^{२२ २} ^{२ १} ^{२ २ १२ २ २ १ २ १ २ १} ^२
 शन्दाधार । वृषभस्त्वष्टावृषेणशचीपतिरन्नेनगयःपृथि-
^{१२} ^{२ १२} ^२ ^{२२ १} ^{१ २ २ २ १ २} ^२
 व्यासृणिंकोग्निनाविश्वंभूतम् । भ्यभवोवायुनाविष्टाः
^{२ १२} ^{२ २} ^{२ १२ २ १२} ^{२ २ २ २} ^{१२}
 प्रजाअभ्यपवथावषट्कारेणार्द्धभाक्सोमेनसोमपाःसमि
^{२२} ^{२ १२} ^{२ २ २ २ २ २} ^{२ १ २} ^{१ २ २ २ २ २ २}
 त्यापरमेष्ठी । येदेवादेवाः । दिविषदः । स्यतेभ्योवोदेवा-

१ २ २ १ १ १ २ १ २ १
रुडतान्नद्वहयस्यभ्यम् । इडा२३भा । यद्वदंविश्व-

२ २ १ १ २ ५
स्मृतम् । युयो३ । आउ । वा२३ । ना२३४माः ॥१०॥

१ २ १ २ १ २ १
अधिप । ताद्व । मित्रप । ताद्व । ज्ञचप । ताद्व ।

२ १ २ — — १ १ २ २ १
स्वःपताद्व । धनपता२द्व । ना२माः । नमोन्नायन-

२ २ २ १ २ २ २ १ २ २ २ १ २ १
मोन्नपतयएकाक्षायचावपन्नादायचनमोनमः । रुद्राय

२ २ १ २ १ २ १ २ २ १ २ १ २ २ १
तीरसदेनमस्थिरायस्थिरधन्वनेनमःप्रतिपदायचपटरि-

२ २ १ २ १ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २
णेचनमस्त्रियम्बकायचक । पर्दिनेचनमआश्रायेभ्यश्च

२ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २
प्रत्याश्रयेभ्यश्च नमःक्रव्येभ्यश्च विरिम्फेभाश्चनमःसंहतेच-

१ २ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १
विहतेच । अत्रज्यामित्रघन्वनोवितेमन्युन्नयामसिमृड

२ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २
तान्नद्वहयस्यभ्यम् । इडा२३भा । यद्वदंविश्वस्मू-

२ १ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २
तम् । युयो३ । आउ । वा२३ । ना२३४माः ॥११॥

४ ॥ विष्णुसंहिता ॥

“इदं विष्णुः प्रक्षस्यवृष्णः प्रकाव्यमुग्रनेवब्रुवाण-इति वाराह
मन्थं पुरुषव्रते चेषा वैष्णवी नाम सङ्हितैतां प्रयुञ्जन् विष्णुं
प्रीणाति”-इति सा० ब्रा० १।४। ३१, ३२ ॥

छ० ३प्र० १अ० ३द० ८ऋचि, गे० २प० ६प्र० २अ० १४ साम ।

५ ५ १ ५ ३२ ३ ५ १
द्वदाहमे । विष्णूः । विचक्रा२३४माह । वाह-
१ २ १ २ — १ — १ २
धानि । दधाद्वपा१दा२म् । समू२हो१ । ठा२३मा३ !
१ ५ ३ ५ २ २ २
स्या२पा२३४औहोवा । ए३ । सुले१ ॥ १ ॥

आ० १प्र० ३द० ८ऋचि, आ० ३प० ४प्र० २अ० ७ साम ।
२२ — १ २ २ १ २ १
हाउ । ३ । ज२ । २ । ज२ । वा३ । हाउवा३ । हसहहम् ।
१ १ २ २ २ १ २ २ १
अर्चिःशोचिस्तपोहरः । प्रक्षस्यवृष्णोऽग्रपस्यनूमा२३
१ २ २ २ २ २ २ २ २
हाः । प्रनीवचोविदयाजातवेदा२३साह । वैष्वा-
१२ २ २ २ १ २ २ २ २
नरायमतिर्नव्यसेधू३चौः । सोमद्वपवतेचारुग्ना-
२ २ २ १ — १ २
२३वा३ह । हाउ । ३ । ज२ । २ । ज२ । वा३ ।
२ ३ १ १ १ १
हाउवा३ । ई२३४५ ॥ २ ॥

क० ६प्र० १अ० ४द० २ऋचि, गी० ३प० १५प्र० १अ० ३६साम।

५२ २ १ २ १२ २ १ २ ३
 हाउहाउ । हुप् । प्रकावियाम् । उशने । वब्रु-
 ४ ५ २२ १२ २ १ २ ३ ४ ५ २ १
 वाणाः । देवोदेवा । नाञ्जनि । माविवत्तौ । महि-
 १ २ २ ३ ४ ५ ५२ २ १
 व्रताः । शुचिबा३ । धुःपवाकाः । हाउहाउ । हुप् ।
 २ १२ २ १ २ २ ४
 पदावरा । हो३अभि । आ३४३यि । ती३रापूइ
 भाईपूइन् ॥ ३ ॥

आ० ४द० ३-७ ऋचु, आ० ५प्र० १अ० १३-१७ पञ्चसामानि ।

२ १ २ १ २ २
 उहुवाहाउ । ३ । सहस्रशीर्षाः पुरु२३षाः । सह-
 २ १ २ १ २ १ २ २ १ २
 स्नाचः सहस्रार३पात् । सभूमिः सर्वतोवा२३र्त्वा ।
 १ २ १ २ १ २ १ २ १.५
 अत्यतिष्ठद्वाङ्गू२३लाम् । उहुवाहाउ । २ । उहुवा३
 २ १ १ १ १ १ १ १ १
 हाउ । वा३ । इट्ठडा२३४पू ॥ ४ ॥

२ १ २ २ १ २ २ २
 उहुवौहोवा२ । ३ । त्रिपाटूँ उदैत्पुरु२३षाः ।
 १ २ २ २ २ १ २ १ २ २
 पादोस्तेहाभवत्पू२३नाः । तथाविष्वङ् वियक्ता२३मात् ।

^{१ १ २ १ २ १ २}
 अश्वानाशनेआ२३भी । उह्वौहोवा२ । २ । उह्वौ ।
^{१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १०}
 हो२ । वा२३४ । औहोवा । ई२३४डा । उह्वौहोवा२
^{१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १०}
 । २ । उह्वौ । हो२ । वा२३४ । औहोवा । सू२३४
^{१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १०}
 वाः । उह्वौहोवा२ । २ । उह्वौ । हो२ । वा२३४ ।
^{१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १०}
 औहोवा । ज२३४पू ॥ ५ ॥

^{१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १०}
 द्वयौहोवा२ । ३ । पुनपणवेदसा२३र्वाम् ।
^{१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १०}
 यद्भूतंयच्चभावा२३याम् । पादोस्यसर्वाभूता२३नी ।
^{१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १०}
 त्रिपादस्यामृतन्दा२३द्वो । द्वयौहोवा२ । २ । द्वयौ ।
^{१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १०}
 हो२ । वा२३४ । औहोवा । ई२३४डा । द्वयौहोवा२ ।
^{१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १०}
 २ । द्वयौ । हो२ । वा२३४ । औहोवा । ज्यो२३४तौः ।
^{१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १०}
 द्वयौहोवा२ । २ । द्वयौ । हो२ । वा२३४ । औहोवा ।
^{१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १०}
 ई२३४पू ॥ ६ ॥

१ २ १ २ १ १ १
 नृणांम् । ३ । निधादमाहे २ । निधा २३३ । मा २ ।
 ३ ५२ २ १ २ ३ १ १ १ १
 हा २३४ । औहोवा । सुवर्ज्योती २३४५ः ॥ ६ ॥

५ ॥ विनायकसंहिता ॥

“अदईः सुष्वाणास आतून इति वर्गा मृज्यमानः सुहस्येति प्रथम-
 षष्ठे चैषा विनायकी नाम सप्तद्वितैतां प्रयुक्तान् विनायकं
 प्रीणाति”-इति सा० ब्रा० १ । ४ । ३२, ३४ ॥

छ० ४ प्र० १ ष० ३६० ३८८, गे० २५० ८ प्र० १ ष० ३, ४ हे सामनी ।

४५ ४ २ २ १ २ १ २ ५
 अदईरूत् । समसृजोविखानि त्वमर्णा २३४वान् ।
 १ २ २ १ २ १ २ ५ २
 वद्वधानां अराम्णाः । महान्ता २३४मौम् । द्रपर्वतं
 १ २ १ ५ १ २ १ २ २ १
 वियाहः । सृजाह्वा २३४राः । अवयहान । वा २३
 २ १
 हा २३४म् । ओ २३४५ई । डा ॥ १ ॥

४५ ४ ५ ४ ५ ४ १ २
 अदईरूत्समसृजाः । विखानि । त्वमर्णवान्बह
 २ २ २ १ २ १ २ १ २
 धानां अराम्णाः । महान्तामिन्द्रपर्वतं विया २३४वाः ॥

१ २२ — १ २ १ २ २ १ १ ३
 सृजाद्वाराः । अवाश्यद्वान् । वार । या२३४
 ५ २ २ ३ १ १ १ १
 औहोवा । हा२३४५म् ॥ २ ॥

क० ४प्र० १ अ० ३द० ४ ऋचि, गे० २प० ८प्र० १ अ० ५, ६ हे ।

४ ५ ४ ५ ३ २ ३ २ ४ ५ ४ ३ ४
 सूष्वाणासाः । इन्द्रस्तु । मसित्वा । सनिष्यन्त
 ५ ३ ५ २ ३ २ ३
 श्वित्तुविन् । म्णवा२३४जाम् । आनः । भराओ२
 ५ ४ ५ २ ४ ५ ४ ५
 ३४वा । सुवितंयस्यको । ना । तानात्माना ।
 २ २ १ २ ४
 सहिया । मा३४३ । तू३वो५ता६५६ः ॥ ३ ॥

२ २ २ ३ ५ १ २ ३ ३
 औ३हो३हो३ । सू२३४ष्वा । णासाः । इन्द्रस्तु ।
 २ ४ ५ २ ४ ५ १ २ १
 मसित्वा । औ० । सा२३४नी । ष्यन्ताः । चौ३सुवि ।
 २ ३ ४ ५ २ २ २ ३ ५ १
 नृम्णवाजाम् । औ३हो३हो३ । आ२३४नाः । भरा ।
 २ २ ३ ४ ५ २ ३ ५ १
 सुविता३म् । यस्यकोना । औ० । ता२३४ना । ताना ।
 २ १ २ २ ४
 सहिया । मा२४३ । तू३वो५ता६५६ः ॥ ४ ॥

क० २२० २अ० ३द० ३चि, गी० २५० ५प्र० १अ० १६-१८ सा०।

५२ २ २१ २ १ २२ १

आतूनआ । द्रक्षुमा२३न्ताम् । चाइचंग्रामा२३०

२ १ — १ २२ ३ ५ १ —

हाइ । संगृ२भाया । महाहस्ती२३४हाइ । दक्षा२

१ १ २ ४२ २

यिणाइना । महा२३ । हा२स्ता२३४औहोवा ।

१२ १११११

दक्षिणे३ना२३४५ ॥ ५ ॥

५२ २ ४ ५ १ १ ३ ५

आतूनइन्द्रक्षुमान्ताम् । चित्रा२ङ्ग्या२३४भाम् ।

२ १ २ ५ २३ २ १ १ ३ ५२ २

संगृभा२३४या । मा३हा३ । हा२स्ता२३४औहोवा ।

१ २ २ ३ १११११

दक्षिणेना२३४५ ॥ ई ॥

५२ २ ५ ४ ५ २ १ २

आतूनइ । द्रक्षुमा३न्ताम् । चिचंग्राम्संगृभा२

२ १ २ १ २ ३ ५

या । चिचंग्राम्सम् । गृ । औ३होइ । भा२३४या ।

४२ १ २ २ १ २२ १ ३२

ऐहोइ । महाहस्तीदक्षा२३होइ । औहो । वाहो२३४

५ ४ ५ ५

वा । णाधूयिनो३हाइ ॥ ७ ॥

^{५ २ २} ^५ ^{२ १ २} ^२
 आतूनइन्द्रक्षुमाङ्गन्ताम् । चित्रंयाभं संगृभाया ।
^{२ १ २} ^१ ^२ ^५ ^३ ^५
 चित्रंयाभं सम् । गृ२३ । इ३४५५हा । भा२३४या ।
^{२ २ १} ^२ ^२ ^१ ^{२ १ १} ^{३ २}
 ऐहोइ । महाहस्तीद्वार२होइ । औहो । वाहो२५४
^५ ^४ ^५ ^५
 वा । णा५इनो६हर्दि ॥ ८ ॥

छ० ६प्र० १अ० ३द० ७कचि, गे० ३प० १५प्र० १अ० ६, ११ दे ।

^५ ^२ ^२ ^{१ २ ४ ५}
 मृज्यमानाः । सुहस्तिया३ । सामूद्राङ्गवा ।
^२ ^{१ २ ४ ५ २} ^{१ १}
 चमिन्वसा३इ । रायी३म्पाङ्गशा । गंवहुला३म् । पृ३२
^३ ^५ ^{१ २ १} ^{२ २} ^१ ^१
 स्पृ२३४हाम् । पवमाना । औ३हो । भियो२३४वा ।
^४ ^५
 षा५सो६हाइ ॥ ९ ॥

^४ ^२ ^४ ^{१ — १ — १ —}
 मृज्यमानाः सुहस्तिया । समूद्राङ्गवार । चमा२
^{१ — १} ^{२ २}
 यिन्वासो२ । रयिम्पिशङ्गम्बहुलम्पुस्पर्हा । औ३हो ।
^१ ^२ ^{२ १} ^५ ^४ ^५
 पवमा२३ना३ । भियो२३४वा । षा५सो६हाइ ॥ १० ॥

६ ॥ स्कन्दसंहिता ॥

आमन्दैरिन्द्रहरिभिरानोविष्वासुहृव्यम्भेनानीरिति वर्गाः
पवित्रन्त इति च एषा स्कन्दस्य संहितैतां प्रयुञ्जन् स्कन्दं
प्रीणाति"-इति सा० ब्रा० ४ । १ । ३५, ३६ ॥

क० ३५० २अ० १६० ४ऋषि, गे० २५० ६५० २अ० २७-२८ सा० ।

५२ २ २ २ १ २
आमन्दैरा । द्रहरिभाद्वर्याहिमयूराश्चोमाभाश्चः ।
४ ५ ४ ५ २ ३ ५ २ १
मात्वाकाश्चोत् । नियेमूश्चोत् । नपाशिनाः ।
२ १ — १ १ ३ ५ २
अतिधान्ते । वताश्चोत् । आश्चोत् ।
३ ५
वाश्चोत् ॥ १ ॥

४२ ५ ४२ ५ ४ ४ २ १ २ १
आमन्दैरिन्द्र । हापूरिभायिः । याहिमयूररोम
१२ २ १ २ ३
भाद्वः । मात्वाकाश्चोत् । नाद्वयेमुरित् ।
१२ २ १ २ १
नपाशाश्चोत् । अताद्वधार्चोत् । वताश्चोत् ।
१ ३ ५ २ १ १ १ १ १
आश्चोत् । वयोश्चोत् ॥ २ ॥

४२ ५ ४२ ५ ४ ४ २२ १ २ १२
आमन्द्रैरिन्द्र । हापूरिभीः । याहिमयूऽररोम

— १ — १२ २ १ १२
भाउ । वा२ । मात्वा२ । केचिन्नियेमुरिन्नपाशिनाउ ।

— १ — १ २ २ ३
वा२ । आती२ । धन्वेवता३१उवा२३ । ई२३४

५
हो ॥ ३ ॥

छ० ३प्र० २अ० ३द० अकृचि, गे० २प० ७प्र० २अ० ७-८सामानि ।

४२ ए ४ ए २१ — १ २
आनः । एविश्वा । सुहाव्या२म् । आइन्द्र०सम ।

१२ १ ३ ए २ २ १ २२
त्सुभू१षाता । ज२३४पा । हा३हाइ । ब्रह्माणि

१ २२ ३ २१ २१ २ १ २ २
सवना । निवृचहान् । परमा२३ज्याः । आर्चा३हाइ ।

१ २ ४ ए ४
षमा । औ३होवा । होपूइ । डा ॥ ४ ॥

ए२ २ २ ४ ए १ २ २
आनोविश्वामुहाहाव्याम् । इन्द्र०समत्सुभूषतो ।

२ १ २ १ २ १
पब्रा२३ह्मा । णिसवना । निवृचहान् । परमा२

२ १ २ २ १ २ ४ ए ४
३ज्याः । आर्चा३हाइ । षमा । औ३होवा । होपूइ ।

डा ॥ ५ ॥

५२ २ २ ४ ५ २ २ २
 आनोविश्वासुहाव्याम् । इन्द्राम् । समत्सुभू
 १ २ — २ २ १ २
 प्रत । उपात्राश्चकार । गिसवनानिवृचहन् । परामा
 — १२ २ १
 १ज्याः । कचवीषाश्माश्च ४३ । ओश्च ४५५ इ ।
 डा ॥ ६ ॥

छ० ६प्र० १अ० ५द० १कृपि, गी० ३प० १५प्र० २अ० १६-१८ ।

३ ५ ३ २ ४ ५ २ १२ २२ १ १२ २
 हो४वा । उहुवा३ । होवा । प्रसेनानाद्रः । शूरो
 २ २ ३ ४ ५ २ १ २ २ १ २
 आ३ । ग्राद्वरथानाम् । गव्यन्नेताद्रः । हर्षता३ इ ।
 २ ३ ४ ५ २ १२ २ १ २ २ ३ ४
 अस्यसेना । भद्रान्कृण्वान् । इन्द्रहा३ । वांत्सखि
 ५ २२ १२ २२ १ २ १ २ ३ ४ ५
 भ्याः । आसोमोवा । स्वाश्चरभ । सानिदत्ताद्रः ।
 ३ ५ ३ २ ३ ५ ५
 हो४वा । उहुवा३ । होवा६ । हाउवा ॥ ७ ॥

५२ ४ २ १ १ १ २ १२ ५ ५२ ४ २ १ १ १
 औहोश्वा३४५ । प्रसे०—०भ्याः । औहोश्वा३४५ ।
 २२ १२ २२ १ २ १ २ २ ४
 आसोमोवा । स्वाश्चरभ । सा३४३ । नी३दा५त्ता६५६यि ॥ ८

^{५२ ४   २ १ १ १   २ २ २ २ १   १ २ २ २}
 औहो३वा३४५ । प्रसीनानाद्रः । शूरोचा३ ।
^{२   ३ ४ ५   ३ ४ २ २ १   १   २   २ ३ ४ ५}
 याथिरथानाम् । गव्यन्नेताद्र । हर्षता३यि । अस्थसीना ।
^{३ २   २ १   १   २   २ ३ ४ ५   ५ २ ४}
 भद्रान्कृष्णान् । इन्द्रहा३ । वांस्त्रिभ्याः । औहो३
^{२ १ १ १   ३ २ २ २ १   २   १   २   २}
 वा३४५ । आसोमोवा । स्वा३रभ । सा३४३ । नी३
^{४   ३ १ १ १ १}
 दा५ । ता२३४५द्र ॥ ८ ॥

क० ६प्र० २अ० २द० १२कृषि, गी० ३प० १६प्र० २अ० ३४, ३५ ।

^{२ १ २ २ १   २ १   २   १}
 पवित्रन्तेविततम्ब्रह्मणस्पते३ । हुवे२३ । २ ।
^{१ २ २   २   १ २ २ २   १ २ २   १}
 होवा३हा३ । हाद्र । प्रभुर्गावाणिपरियेषिविश्वता२३ ।
^{१   १ २ २ १   २ ५ १ २   २   १   २ १ २}
 हुवे० । अतप्ततनूर्नतदा२मोअश्रुते३ । हुवे० । शृता
^{२ १   २ १   २ ५   १   १ २}
 सद्रुहन्तःसन्तदा२शत । हुवे२३ । २ । होवा३
^{२   २   ५ २ २   २ १ २ २ २ ५   १ २}
 हा३३ । हा३४ । औहोवा । अर्कोदेवाना२म्परमे
^{२ ५   ३ १ १ १ १}
 वियो२मा२३४५न् ॥ १० ॥

२ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १
 पविचन्तेविततं ब्रह्माणस्पतेः । हुवाद् । औहो
 — १ १ १ २ १ १ २
 वा२ । प्रभु० । हु० । अतप्त० । हु० । श्रुतास० ।
 १ २ १ ३ ५ २ २ १ २
 हुवायि । औ । हो२ । वा२३४ । औहोवा । अर्कस्य
 २ १ २ १ २ ५ ३ १ १ १ १
 देवाः परमेवियो२ मा२३४५न् ॥ ११ ॥

७ ॥ पितृसंहिता ॥

“यहाउविश्वपतिः सनादन्नेक्षन्मीमदन्तश्चभित्रिष्ट मक्रां-
 त्समुद्रः कनिक्रन्तीति इ एषा पित्रा नाम संहितेतां प्रयुञ्जन्
 पितृन् प्रीणाति”—इति सा० ब्रा० १ । ४ । ३७, ३८ ॥

छ० २प्र० १अ० २द० दक्षवि, गे० १प० ३प्र० १अ० २८ साम ।

२ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १
 यहाज२३विश्वपतिः शिताः । सुप्रीतोमनुषोविशे ।
 १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २
 विश्वाद्वा२३ग्नौः । प्रतिरक्षा । सिसधता । औ३होवा ।
 ८ १
 हो५द् । डा ॥ १ ॥

कृ० १प्र० २अ० ३द० दक्षि, गी० १प० ३प्र० १अ० १दसाम।

३२   २   २   १२
अहा । वो३हा । वो३हा । सनादग्नाद् ।

२ १   २ ३ ४ ५   २ २२   २   १
मृणसि ।   यातुधानान् ।   नत्वारक्षा ।   सी३प्रत ।

१ ३ ४ ५   २ १   २ १ २   २ ३ ४ ५
नासृजिग्युः । अनुदहा । महमृ । रान्कयादाः ।

अ३२ । वो३हा । वो३हा । माताद्रुहेत्याः । मुञ्चत ।

२ २ ४
हा३४३इ । वी३यापूया६पू६ः ॥ २ ॥

क० पू० १अ० ३द० ७कृचि, गी० २प० ११प्र० १अ० २६साम ।

३ ४ ३ ४ ५   ३ २   १   २ ५ ४ ५ ५ ४
अक्षन्नमीमद । तही३ । आ२३४ । वप्रियाअधू ।

४५ १२२ १२ १२ २ १२
षटा । अस्तोषतस्वभानवः । विप्राना२३वी । षाया

२१   २१   २   २   १   १   २   ५१   १
मती ।   योजानू३वा३इ ।   दा३ता३३औ३वा ।

३ ५
हा२३४री ॥ ३ ॥

कु० इप्र० १अ० ४द० इकृत्ति, गे० ३प०-१५प्र० २अ० १०साम।

२ १ ५ २ ३ २ २ — ५
ओ३हाडू । ओ३हा । ओहा । डूया२ । ओ३

१ २   १   २ १   १ ३ ४ ५
 हा३ए । अभिचिपा । छा३०वृष । शंवयोधाम् ।
 २ १ २   २ १ २   २ ३ ४ ५   १ २ २
 अङ्गोषिणाम् । अवाव । शन्तवाणीः । वनावसा ।
 २ १   २ ३ ४ ५   २ १   ५ २
 नो३वरु । शोनसिन्धूः । ओ३हाइ । ओ३हा ।
 ३ २   १ —   ५ २ २   १   २ १ २
 ओहा । इया२ । ओ३हा३ए । विरत्नधाः । दयते ।
 २   २ ४
 वा३४३ । री३यापूणा३पू३यि ॥ ४ ॥

छ० ६प्र० १अ० ४द० ७कृत्वि, गे० ३प० १५प्र० २अ० ११साम ।

१   १   २ २   १ २ १ २   १
 हो । होइ । अक्रांत्समुद्रःप्रथमेविध । मान् ।
 २ १   २ १ २   २ २   १
 हो । होइ । जनयन्प्रजाभुवनस्यगो । पाः । हो ।
 २ २   १ २ २ १ २ १ २ २   १
 होइ । वृषापवित्तेअधिसानो२अ । व्याइ । हो । हो ।
 २ १ २ २ ५ २ २   १ २ २   २ २ २
 बृहत्सोमो२वावधे । खानोअ । द्रा । औ३होवा
 २   २   २ २ १ २   १ १ १ १
 हाउवा३ । ए३ । खानोअ । दी२३४पूः ॥ ५ ॥

छ० ६प्र० १अ० ४द० ८कृत्वि, गे० ३प० १५प्र० २अ० १२, १३ हे ।

४ ५   १ — १ —   २ १
 कानी । क्रान्ती२क्रान्ती२ । हरिरासृज्यमा२३

^२ ^४ ^५ ^१ — ^१ — ^२ ^१
 नाः । साङ्गदान् । वानारवानाः । स्यजठरेपुनाः २३
^२ ^४ ^५ ^१ — ^१ — ^२ ^१
 नाः । नृभीः । याताः याताः । कृणुते निर्णिजाः २३
^२ ^४ ^५ ^१ — ^१ — ^१
 ज्ञाः । आताः । मातीः स्मातीः । जनयताः २३ ।
^१ ^१ ^२ ^५ ^२ ^२ ^१ ^१ ^१ ^१
 स्वारधाः २३ ४ औहोवा । भीः २३ ४ पूः ॥ ६ ॥

^२ ^४ ^५ ^२ ^२ ^२ ^२ ^५ ^२
 कनिक्रान्तिहा । होइ । हरिरासज्य । माः २४
^२ ^२ ^२ ^२ ^२ ^२ ^२ ^२ ^२
 नाः । हाहोइ । सीदन्वनस्यजठरेपुनाः २३ नाः । हाहोइ ।
^२ ^२ ^२ ^२ ^२ ^२ ^२ ^२ ^२
 नृभिर्यतः कृणुते निर्णिजाः २३ ज्ञाम् । हाहोइ । अतो
^७ ^१ ^१ ^२ ^५ ^२
 मताइम् । जनयताः २३ । स्वारधाः २३ ४ औहोवा ।
^२ ^१ ^१ ^१ ^१
 भीः २३ ४ पूः ॥ ७ ॥

सामग्र्यमीत्युपनामावसथश्रीसत्यव्रतशर्मासङ्कलितं
 संहितासप्तकं समाप्तम् ॥

॥ अथ बृहन्नयज्ञपाठः ॥

॥ तच्चेदं गोभिलीयं सूत्रम् ॥

“भासं दशस्तोभ मुन्नयं गायत्रीसामौशनसं शुद्धाशुद्धीये
राजनरौहिणके बृहद्रथस्तरे पुरुषगतिर्महानान्नरो महादिवाकीर्त्यं
ज्येष्ठसामानि देवव्रतानि पुरुषव्रतानुगानं तवश्चावीथ मादित्य-
व्रत मेकविंशत्यनुगानं पर्क्षादावारभ्य यथा आत्तदहरहर्ब्रह्मयज्ञा-
येति गोभिलीया गोभिलीयाः”—इति गो० ब्र० सू० ॥ १ ॥

ॐ३म् । भासस्य वायुर्जगती सूर्यः ।
दशस्तोभस्य प्रजापतिस्त्रिष्टुविन्द्रः ।
उन्नयेत्यस्य आदित्योऽनुष्टुवात्मा ।
गायत्रस्य पुष्कलो गायत्री सविता ।
औशनसस्य उशना गायत्री अग्निः ।
शुद्धाशुद्धीययोरिन्द्रोऽनुष्टुविन्द्रः ।
राजनरौहिणयोरिन्द्रस्त्रिष्टुविन्द्रः ।
बृहत्साम्नो भरद्वाजो बृहतीन्द्रः ।
रथन्तरस्य वसिष्ठो बृहतीन्द्रेशानौ ।
सेतुसाम्नो विशोकस्त्रिष्टुवात्मा ।

महानास्त्रीनां प्रजापतिर्विराडिन्द्रः पुरीषपदानां पदपंक्तिर्वा ।

महादिवाकीर्त्यस्य सूर्यो जगती सूर्यः ।

ज्येष्ठसाम्नां प्रजापतिस्त्रिष्टुबग्निः ।

देवव्रतानां देवा उत्कृतौ रुद्रः ।

पुरुषव्रतानांपुरुषोऽनुष्टुप् पञ्चानां गायत्रान्तिमात्रात्मा ।

तवश्यावीयसाम्नः प्रजापतिर्गायत्री सविता ।

सन्वाभूतानीति विश्वेदेवास्त्रिष्टुबादित्यः ।

उवीचिचंदेवा मन्तश्चरति आदित्यस्त्रिष्टुप् गायत्री सूर्यः ॥

उत्तरयोरादित्यो गायत्री सूर्यः ।

उदुत्यंचिचमित्यतौषङ्गस्य सूर्यस्त्रिष्टुप् गायत्री सूर्यः ।

सधस्थस्य इन्द्रोऽनुष्टुप् सूर्यः ।

महतां भृतो गायत्री सूर्यः ।

सार्पराक्षीनां प्रजापतिर्गायत्री सूर्यः ।

धर्मरोचनस्येन्द्रोऽनुष्टुप् सूर्यः ।

परिधोना मिन्द्रे गायत्री सूर्यः ।

ऋतुसाम्न ऋतवोऽनुष्टुप् सूर्यः ।

चक्षुःसाम्नो मित्रावरुणौ गायत्री सूर्यः ।

श्रोत्रसाम्नो मित्रावरुणौ त्रिष्टुप् गायत्री सूर्यः ।

शिरःसाम्न इन्द्रो गायत्री त्रिष्टुभौ सूर्यः ।

जपे विनियोगः ॥

॥ ब्रह्मयज्ञपाठः ॥

१ ॥ भासम् ॥ आ० ३, ८ । आर० ६, १, ८ ॥

हाउहाउहाउ । ओहा । २ । ओहाइ । इ

हौहो । ३ । इहियो । ३ । हुम् । ३ । हो । ३ ।

ह् । ३ । इडा । ३ । ऋतम्ने । ३ । हस् । ३ ।

प्रक्षस्यवृष्णोअरुषस्यनूमा२३हाः । प्रनोवचोविदथाजात

वेदा२३साइ । वैश्वानरायमतिर्नव्यसेशू२३चीः ।

सोमद्ववपवतेचारुग्ना२३या३इ । हाउहाउहाउ ।

ओहा । २ । ओहाइ । इ हौहो । ३ । इहियो । ३ ।

हुम् । ३ । हो । ३ । ह् । इडा । ३ । ऋतम्ने । ३ ।

हस् । २ । हा२३४ । औहोवा । इ हौहो । भद्रम् ।

इ हौहो । अयः । इ हौहो । वामम् । इ हौहो ।

वरम् । इ हौहो । सुवम् । इ हौहो । अस्ति । इ हौहो ।

अभाजीत् । इ हौहो । ज्योतिः । अभाजीत् ।

१ २ २ १ २ १ ३ २ २
 इ होहो । दीदिवः । ए२३ । हियाहाउवा३ ।
 ३ १ १ १ १
 भा२३४५स् ॥ १

२ ॥ दशस्तीभम् ॥ छ० ४,१,३,६ । आर० ४,२,१६ ॥

२ २ २ २ ३ २ २ २ २ २ २ २ २
 हाउहाउहाउ । ओहा । २ । ओहा । हाओवा ।
 — — २ २ १ २ १ २
 ३ । ऊ२ । ३ । ओ२ । ३ । हाउवाक् । ३ । आयुयन्
 २ २ २ १ २ १
 । ३ । एआयुः । ३ । आयुः । ३ । वयाः । २ । वयः ।
 १ २ २ २ — १ २ २ २
 इन्द्रन्नरोनेमधिताहवा२न्ताई । यत्पार्यायुनजतेधिया
 — १ २ २ २ २ — १ २ २
 २स्ताः । शूरोनृषाताश्रवसश्चका२मायि । आगोमति
 २ २ — १ २ २ २ ३ २ २
 ब्रजेभजातुवा२न्नाः । हाउहाउहाउ । ओहा । २ ।
 ३ २ २ १ १ १ ३
 ओहा । (पूर्ववत्) । वयाः । २ । वा२ । या२३४ ।
 ५ २ २ २ २ २ १ २ २ २ २ ३ १ १ १ १
 औहोवा । ए । आयुर्धाअस्मभ्यंवर्चोधादेवेभ्या२३४५ः ॥ २

३ ॥ उन्नयम् ॥ स्तो० २,१० । आर० ६,२,२१ ॥

१ २ २ १ २ २ १ २ १ २ १
 उन्नयामि । होइ । ३ । आदित्यं प्राञ्ज्यन्तमुग्र

॥ ब्रह्मयज्ञपाठः ॥

^{२२}यामि । ^१होइ । ^{२२ २ १२}३ । ^{२२}अहोरात्राण्यरिचाणि । ^१होइ ।

^{१२}३ । ^२द्यौर्नैर्हाउ । ^३३ । ^{१ २ २ २}तस्यामसावादित्यईयतेहाउ । ^२३ ।

^१३ । ^{२ २ २ २}तस्मिन्वयमीयमानईयामहेहाउ । ^२३ । ^{१२२}ईयामहे

^२हाउ । ^{१२२ २}२ । ^२ईयामहे३ । ^{२ १२२ २}हाउवा । ^{१ २२}प्रियेधामस्त्रियक्षरे

^{२ १२२ २}३ । ^{१ २ ३ १ १ १ १}प्रियेधामस्त्रियक्षरे२३४५ ॥ ३

४ ॥ गायत्रीसाम ॥ उ० ६, ३, १०, १ । चतुर्थ्येभ्यः पृथक् ॥

^१तत्सवितुर्वरेणियोम् । ^{२ २ २}भागोदेवस्यधीमाही२ ।

^{२ १२२}धियोयोनःप्र । ^२चौऽ१२१५२ । ^१हुम् । [—]आ२ । ^१दायो ।

^{२ १ १ १}आ३४५ ॥ ४

५ ॥ औशनसम् ॥ छ० १, १, १, ५ । गी० १, १, ८ ॥

^{४२५४}प्रेष्ठवाः । ^१अता२३इथीम् । ^{१ २ २}स्तौषिमित्रम् ।

^{२ १}इवप्रा२३याम् । ^{१ २ २}अग्नाद्वरा३था३म् । ^{१ २}नावा२३हा

^{१ ५ ५}३४३यि । ^१दा२३४यो६हाइ ॥ ५

॥ ब्रह्मयज्ञपाठः ॥

६, ७ ॥ शुद्धाशुद्धीये ॥ कृ० ४, २, १, ८ । गी० ८, २, ७-८ ॥

४२५२ ४ ५ ४५२ ४ २१ २२ १ २ १२
 एतोन्विन्द्रस्त्वामा । शुङ्ग्शुङ्गेनसार३न्ना । शुङ्गै
 २२ २१ २ १२ २ १
 नकथैर्वाहृध्वार३स्साम् । शुङ्गैरार३शी३ । वीरन् ।
 ३ २ ५२ २ ३११११
 समा३४अहोवा । तूर३४५ ॥ ६

५ २ १ २ १ —
एतोन्विन्द्रस्त्वाद्मा । शुङ्ग्शुङ्वे । न । सान्नाः ।
१ २ २ १ २ ३ ५ २ १ २
शुङ्गाङ्गूक्थायिः । वावाङ्ध्वाङ्गूसांम् । शुङ्गै
२ १ २ १ २ १
राङ्गी । वान्ममत्तु । दडाङ्गभाङ्गङ्ग । ओङ्ग
४ ५ ६ । डा ॥ ७

८ ॥ राजनम् ॥ क० ४, १, ३, ६ । आर० ४, २, १८ ॥

१ १ १ ३२ २२
हुम् । ३ । हो । ३ । हूँ । ३ । ओहा । २ ।
३२ २२ ३२ २२ ३२ २२ २ १ २
ओहा । औहोइ । २ । औहोइ । इन्द्रन्नरो । ने३
१ २२ ३ ४ ५ १ २ १ १ २ २ २
मधि । ताहवन्तार्इ । ३ । वयोबृहत् । ३ । विभाष्टये
१ २ ३ ३ १ २ १ २ ३ ४ ५
विधर्मणे । ३ । यत्पारियाः । युनज । ताद्वधियस्ताः

॥ ब्रह्मयज्ञपाठः ॥

२ १ र १ २र १र
 । ३ । सत्यमोजः । ३ । रजःसुवः । ३ । शूरोन्मृषा ।
 २ १ २, ३ ४ ५ २ १ र २ १
 ताश्चव । सञ्चकामाद् । ३ । भद्रं सुधा । २ । भद्रं
 ५ १ र १ र २र १र
 सुधे । षमूर्जम् । द्रुषमूर्जम् । २ । आगोमताद् ।
 २ १र २र, ३ ४ ५ २ १ २ १ २
 व्रजेभ । जातुवन्नाः । ३ । बृहद्यशः । ३ । दिविदधे ३
 १ २ १ २ १र र र र र र २ ३
 हम् । २ । दिविदधे ३ । हाउवा । वागीडामुबोवृहद्वा
 १ १ १ १
 २३४५ः ॥ ८

८ ॥ रोहिणम् ॥ छ० ४, १, ३, ६ । आर० ४, २, २० ॥

२र १ २ १ २
 हाउ । ३ । आर्द्धही । ३ । आर्द्धहिया । ३ ।
 १ २ १ २ १ २ १
 आसाउ । ३ । आयाम् । ३ । नामाः । ३ । किट् ।
 १ र र र — १ र र र
 २ । इन्द्रन्नरोनेमधिताहवाः । यत्पार्यायुनजते
 — १ र र र र — १ र र
 धियाः । शूरोन्मृषाताश्रवसञ्चकाः । आगो
 र र — १ १ १ र
 मतिव्रजेभजातुवाः । मनाः । प्राणाः
 १ १ र १ र
 होद् । चक्षुः । श्रोत्राः । घोषाः

॥ ब्रह्मयज्ञपाठः ॥

होइ । व्रता२३०होइ । भूता२३०होइ । पाना२३०
होइ । चित्ता२३०होइ । धीता२३०होई । सुवा२३
हीई । ज्योता२३इही२ । वा२३४ । औहोवा ।
३११११
ऊ२३४५ ॥ ८

१० ॥ बृहत् ॥ छ० ३,१,५,२ । आर० १,१,२७ ॥

औहोइत्वामिद्विहवामहा३ए । सातौवाजा । स्या
कारा२३४वाः । तुवा३४ । औहोवा । वृचाइपुवाई ।
द्रासा३१त् । पतिन्ना२३४राः । त्वाङ्गाष्टा३४ ।
औहोवा । सूरअर्वा२३४ । ताः । उहुवा३हाउ ।
वा । हस् ॥ १०

११ ॥ रथन्तरम् । छ० ३,१,५,१ । आर० २,१,२१ ॥

आभित्वाशूरनोनुमोवा । आदुग्धाइवधिनवईशान
मस्यजगतः । सुवा२३ईशाम् । आइशानमा२३

॥ ब्रह्मयज्ञपाठः ॥

४ १ २ २ ५ ५
इद्रा३ । तास्यू२३४षा । ओवा६ । हाउवा ।
१
अस् ॥ ११

१२ ॥ पुरुषगतिः ॥ आ० १,८ । आर० २,२,३४ ॥

२२ १२२ २ २ १
हाउ । ३ । सेतूस्तर । ३ । दुस्त । रान् । ३ ।
१२२२ १२ २ २ २
दानेनादानम् । ३ । हाउ । ३ । अहमस्त्रिप्रथमजा
१ २ १ १ १ १ २ १ २ २
मृता२३स्या२३४पू । हाउ । ३ । सेतूस्तर । ३ ।
१ १ २ १ २ १ २ १ २ १
दुस्त । रान् । अक्रोधेनक्रोधम् । २ । अक्रोधेनक्रोधम् ।
२ २ २ २ २ २ १ २ १ १ १ १
हाउ । ३ । पूर्वन्देवेभ्योअमृतस्यना२३मा२३४पू ।
२ १ २ १ २ २ २ १
हाउ । ३ । सेतूस्तर । ३ । दुस्त । रान् । ३ ।
२ १ २ २ २ २ २ २ २ २ २ १
श्रद्धयाश्रद्धाम् । ३ । हाउ । ३ । योमाददातिसब्रदेव
२ १ १ १ १ २ १ २ २
मा२३वा२३४पूत् । हाउ । ३ । सेतूस्तर । ३ ।
२ १ २ १ २ २ २ २
दुस्त । रान् । ३ । सत्येनानृतम् । ३ । हाउ । ३ ।
१ २ १ १ १ १ २ २ २ २
अहमन्नमन्नमदन्तमा२३घ्नौ२३४पू । हाउहाउहाउवा ।

^१ न्ना२३हो । ^{१ २} जासा३१उवा२३ । ^{१' ११११} इट्इडा२३४५ ।
^{१ २ २ १ — १ १ ११११ २} आया । हिपिवमा२त्सुवा । इडा२३४५ ॥—
^{१— २११११ २ १११११} ए२ । विदारायेसुवीरियाम् । भुवोवाजानाम्पति
^{— १ २ २ ५ १—} वंशा०२ । अनुआ३१उवा२३ । ई३४डा । ए२ ।
^{१ २ १ १ २ ५ २} म०हिष्ठवज्जिन्तुसाद् । यःशविष्ठःशूरा२णा३१उवा
^{२ ५ ११ २ ५ २} २३ । ई३४डा । योम०हिष्ठोमघोर । ना३१उवा२३ ।
^{२ ५ २ १ २ ५ २} ई३४डा । अ०शुर्नशोचा२द् । हा३१उवा२३ ।
^{२ ५ १ २ २ २ १ २ २१२} ई३४डा । चाद् । किल्वोअभिनोनया । ईन्द्रो । विदे
^{— १ १ १२ २१२ — १} तमू२स्तुहाद् । इडा । ईन्द्रो । विदेतमू२स्तुहाद् ।
^{१ १२ २१२ — १ १ ११२} अथा । ईन्द्रो । विदेतमू२स्तुहाद् । इडा । ईशेहिशक्
^{२ २ २ २ १ २१२ २ ४ ५} स्तमूतयेहवा१मा३हाद् । जेतारमपरा३ । जाइताम् ।
^{१ १ १ २ १} सनःस्वर्षदता२३होद् । द्वाइषा३१उवा२३ । इट्इडा
^{११११ १ २ २ १ — १ १ ११११} २३४५ । कातूः । कन्दकृता२म्बृहात् । इडा२३४५ ॥

१— १ २ १ १ २ २ २

ए२ । इन्द्रम्वनस्यसातयाइ । हवामहेजितारम

— १ २ २ ५ १— १

परा२ । जितमा३१उवा२३ । ई३४डा । ए२ । सनः

२ १ १ — १ २

स्वर्षदतिद्विषाः । सानःस्वर्षदता२इ । द्विषआ३१

२ ५ १ २ — १ २

उवा२३ । ई३४डा । पूर्वस्ययत्तआ२ । द्विषआ३१

२ ५ २ १ २ ५ २

उवा२३ । ई३४डा । अ०शुर्मदाया२ । हा३१उवा२३ ।

२ ५ १ २ २ २ १ २ २ १

ई३४डा । सून्रआधेहिनोवसाउ । पूर्त्तीः । शविष्ठ

— १ १ १ २ २ १ — १

शा२स्यताइ । इडा । पूर्त्तीः । शविष्ठशा२स्यताइ ।

१ १ २ २ १ — १ १ १ २

अथा । पूर्त्तीः । शविष्ठशा२स्यताइ । इडा । वशीहि

२ २ २ २ २ २ १ २ २

शक्रोनूनन्तन्नव्यसा१न्यासाइ । प्रभोजनस्यवा३ ।

४ ५ १ २ १ १ २

चाहान् । समर्येषुववा२३होइ । वाहा२१उवा२१ ।

१ १ १ १ १ २ २ १ २ — १ १

इट्इडा२३४५ । शूरो । योगोषगा२च्छताइ । इडा ।

१ २ २ १ २ — १ १ १ १ १ १

साखा । सुशेवो२इयूः । इडा२३४५ ॥—

१ २ २ २ १ १ १ १ १ १ २ २

आइवा । हियेवा२३४५ । होइ । हो । वाहा२१

उवा२३ । ई३४डा । आइवा । हियग्ना२३४५३ ।
 होइ । हो । वाहा३१उवा२३ । ई३४डा । आइवा ।
 हिइन्द्रा२३४५ । होइ । हो । वाहा३१उवा२३ ।
 ई३४डा । आइवा । हिपूषा२३४५न् । होइ । हो ।
 वाहा३१उवा२३ । ई३४डा । आइवा । हिदेवा२३
 ४५ । होइ । हो । वाहा३१उवा२३ । ई३४डा ॥१३

१४ । महादिवाकीर्त्तम् । स्तो० २, ८; आ० ५, २ । आर० ६, १, ८-१८ ।

हाउ । ३ । आयुः । ३ । ज्योतिः । २ । ज्योता
 ३४ । औहोवा । ए३ । वाग्ज्योती२३४५ः ॥ एवा
 हियेवा२३४औहोवा । हा०ह०हा०ह०ह०३४औहोवा ।
 (एवं त्रिः) हियेवा । हियग्नाइ । हिइन्द्रा ।
 हिपूषान् । हिदेवा२३४५ः ॥ वयोमनोवयःप्राणाः ।
 वयश्चक्षुर्ययःश्रोचाम् । वयोघोषोवयोव्राताम् । वयो

२२ ५ ३११११ २२ १ १
२३भूताउ । वा३ । ई२३४५ ॥ वयोमना२३ः । होइ ।

२२ ५ २ १२ १ २
हौवाओ२३४वा । वयःप्राणा२३ः । होइ । हौवा

३ ५ २ १ १ २ १२
ओ२३४वा । वयश्चक्षू२३ः । होइ० । वयःश्रोत्रा२३म् ।

१ २ २ १२ १ २ १
होइ० । वयोघोषा२३ः । होइ० । वयोव्रता२३म् ।

१ २ २ १२ १ २ ३
होइ० । वयोभूता२३म् । होइ । हौवाओ२३४५

३११११ १५ २२ २५
वा६५६ । उ२३४५ ॥ ऊ२र्क् । हाउ । ३ । हो३

२ १ २ १ १ २ १
वाक् । (एवन्तिः) । धर्माऽधर्मः । ३ ॥ धर्मवि

२ २ १ २ २ १ २ १
धर्म । ३ । सत्यज्ञाय । ३ । ऋतंवद । ३ । ह्वं

५ १ ५ ५ २२ २ १२ २ २२ २ १२
व२म्वंव२म्वम् । ३॥ औहौहोवाहाई । २ । औहौहो

२ २ ३ ५ २ १२ १ २
वाहा३१उवा२३ । भू२३४वात् । विभाड्वृहत्पिब

२ १ २२ २ १२ २ २२ २ १२ २
तुसोम्यम् । ध्वौहौहोवाहोइ । औहौहोवाहोइ ।

२२ २ १२ २ २ ३ ५ १२ २
औहौहोवाहा३१उ । वा२३ । जा२३४नात् । आयु

१ २ १ २२ १ २ २२ २ १२ २ २२ २
ईधयज्ञपतावविहूतम् । औहौहोवाहोई । २ । औहौ

१२ २ २ ३ ५ १२ १२ २ १२
होवाहा३१उ । वा२३ । वा२३४धात् । वातजूतोयो

२ १ २ १ २ २२ २ १२ २ १२ २
अभिरक्षतित्मना । औहौहोवाहोई । २ । औहौ

१२ २ २ ३ ५ २ १२
होवाहा३१उ । वा२३ । का२३४रात् । प्रजाःपि

२ १२ २ २ २२ २ १२ २ २२ २
पत्तिबहुधाविराजति । औहौहोवाहोई । २ । औहौ

१२ २ २ — २ १२ २२ १२ २ २
होवाहा३१उ । वा२ । २ । ए । अभाजौज्योतिरभा

३ १ १ १ १ १ २ २ १ २ १
जो२३४५त् ॥ भूमिः । ३ । अन्तरिक्षम् । ३ । द्यौः ।

२ ५ २ २ २ २ १ २ १ १ १ १
। २ । द्या३४ । औहौवा । ए३ । भूताया२३४५ ॥

२ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २
द्यौः । ३ । अन्तरिक्षम् । ३ । भूमिः । २ । भूमा

५ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २
३४ । औहौवा । ए३ । आयुषे२३४५ ॥ हाउ ।

१ २ ३ २ ५ २ ३ १
३ । ज्योतिः । २ । ज्योता३४ । औहौवा । ई२

१ १ १

३४५ ॥ १४

(महादिवाकीर्त्य मिति दशानां शिरश्चादिसाम्नां समुदिताना मेकं नाम । तथा ह्यास्नायते—“महादिवाकीर्त्यं सौर्यं वा दशानुगानं तस्य शिरश्च औवा च स्तब्धकीकसौ च पुरीषाणि च पक्षौ चात्मा चोरु च पुच्छश्चेतस्माम सुपर्ण मित्याचक्षते”-इति)

१५, १६, १७ ॥ ज्येष्ठसामानि ॥ छ० २, २, ७ । आर० १, २, १६-१८ ॥

हाउ । ३ । आज्यदोहम् । ३ । मूर्धानन्दाई ।
 वा३अर । तिम्युथिव्याः । वैश्वानराम् । ऋतया ।
 जातमग्नीम् । कविस्समा । जा३मति । थिञ्चना
 नाम् । आसन्नःपा । चा३ञ्जन । यन्तदेवाः । हाउ ।
 ३ । आज्यदोहम् । २ । आज्यदो५हाउ । वा । ए ।
 आज्यदोहम् । २ । ए । आज्यदोहा२३४५म् ॥ १५

हाउ । ३ । हुमचिदोहम् । चिदोहम् । १ । मूर्धा
 नन्दाई । एषा ऋक् । हाउ । ३ । हुमचिदोहम् ।
 चिदोहम् । चिदो३हाउ । वा३ । ई२३४५ ॥ १६

हाउ । ३ । च्योहम् । ३ । मूर्धानन्दाई । एषा
 ऋक् । हाउ । ३ । च्योहम् । २ । च्यो३हाउ । वा३ ।
 ए३ । ऋतम् ॥ १७

१८, १९, २० ॥ देवव्रतानि ॥ स्तो० २, ८ । आर० ५, १, ६-८ ॥

१ २ १ २ १ २
अधिप । तादृ । मित्रप । तादृ । क्षत्रप ।

१ २ १ २ — — १
तादृ । स्वःपतादृ । धनपतादृ । नाश्माः ।

२ १ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २
मनुानावृचहासूर्येणस्वराडाज्ञेनमघवादक्षिणास्यप्रिया

२ १ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २
तनूराज्ञाविशन्दाधार । वृषभस्त्वष्टावृत्रेणशचीपति

१ २ २ १ २ १ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २ २ १
रन्नेनगयःपृथिव्यामृणिकोग्निनाविश्वम्भूतम । भ्यभ

२ २ १ २ २ १ २ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २ २
वोवायुनाविश्वाःप्रजाअभ्यपवथावषट्कारेणार्द्धभाक्सो

२ २ २ १ २ २ २ १ २ २ २ २ २ २ १ २ २ २
मेनसोमपाःसमित्यापरमेष्ठी । येदेवादेवाः । दिविषदः ।

१ २ २ २ २ २ २ २ २ २ १ २ १ २ २ २ २ २
स्थतेभ्योवोदेवादेवेभ्योनमः । येदेवादेवाः । अन्तरि

१ २ १ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २
क्षसदः । स्थतेभ्यो० । येदेवादेवाः । पृथिवीषदः ।

१ २ १ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २
स्थते० । येदे० । अप्सुषदः । स्थते० । येदे० ।

२ १ २ १ २ १ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २
दिवुषदः । स्थते० । येदे० । आशासदः । स्थते० ।

१ २ १ २ २ १ २ २ १ २ २ २ २ १ २ २ १ २ २ १
अवज्यामिवधन्वनोवितेमनुान्नयामसिमृडतान्नइहअस्म

२ १ २ १ २ २
भ्यम् । इडा२३भा । यद्ददंविश्वंभूतम् । युयो३ ।

१ ३ ५
आउ । वा२३ । ना२३४माः ॥ १८

१ २ १ २ १ २ १
अधिप । तार्ई । मिचप । ताड । क्षत्रप । तार्ई ।

२ १ २ — — १ २ १
स्वःपताड । धनपताड । ना२माः । नमउत्ततिभ्य
२२ २ १२ २ १२ २२ १ २२ २ १ २ १२ २
स्योत्तन्वानेभ्यश्चनमोनौषङ्गिभ्यश्चोपवीतिभ्यश्चनमोस्यङ्गा

२ १ २ २ १ २ २ १ २ १ २ १ २
श्रम । तिदधानेभ्यश्चनमःप्रविध्यङ्गाश्चप्रव्याधिभ्यश्चनमः

१ २ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २
त्सरङ्गाश्चत्सारिभ्यश्चनमःश्रि । तेभ्यश्चआयिभ्यश्च

१ २ १ २ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २
नमस्तिष्ठङ्गाश्चोपतिष्ठङ्गाश्चनमोयतेचवियतेचनमःपथेच-

१ २ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २
विपथायच । अवज्यामिवधन्वनोवितेमन्यन्नयामसिम

१ २ १ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २
उतान्नद्रहस्यम् । इडा२३भा । यद्ददंविश्वंभूतम् ।

२ १ ३ ५
युयो३ । आउ । वा२३ । ना२३४माः ॥ १९

१ २ १ २ १ २ १
अधिप । तार्ई । मिचप । तार्ई । क्षत्रप ।

१ २ १ २ — — १ १ २
तार्ई । स्वःपताड । धनपताड । ना२माः । नमो

२ २ १ २ २ २ १ २ २ २ १ २ २ २ १
 न्नायनमोन्नपतयएकाक्षायचावपन्नादायचनमोनमः ।

२१२ २२ १२१ २१२ २१ २२१२१ २२
 रुद्रायतौरसदेनमःस्थिरायस्थिरधन्वनेनमःप्रतिपदायच

१२११ १ २२ १२१ २२ २१२
पट्टिणेचनमस्त्रियम्बकायचक । प्रह्निनेचनमश्चाश्राये

२ २ २ १२ २ १ २ १२ २ १२ २ १

व्यश्चप्रत्याशयेभ्यश्च नमः कथ्येभ्यश्च विरिम्फेभ्यश्च नमः

२१४२ १२४ १२१४ २१ २४ १४ २ १ २४
संवृतेचविवृतेच । अवज्यामिवधन्वनीवितेमन्युन्नयाम

१ २ १ २ १ २   १   २   १
सिमृडतान्नद्रह्यस्त्वग्यम् । इडाश्चभा । यद्रदंविश्वं

१   २   ३   ४   ५
भूतम् । युयो३ । आउ । वा२३ । ना२३४माः ॥ २०

२१-२६ ॥ पुरुषव्रतानुगानम् ॥ आ० ४, ३-७ ;

छ० २, २, ३, ५ । आर० ५, १, १३—१८ षट् ।

“द्वे पुरुषव्रते ; पञ्चानुगानं चैकानुगानं च” ब्रा० ।

२ १   २   २ १   २ २   २   २
उह्नुवाहाउ । ३ । सहस्रशीर्षाःपुरु२३षाः । सह

१ १ २ १   २   १ २   २ १ २   २
 साक्षःसहस्रा२३पात् ।   सभूमिःसर्वतोवा२३र्त्वा ।

अथ तिष्ठदशाङ्गुलम् । उहुवाहाउ । २ । उहु

५२ १ ११११
वा३हाउ । वा३ । इट्टडा२३४५ ॥ २१

^{२ १ १ १} — ^{२ १ १ १} ^२
 उह्वौहोवा२ । ३ । त्रिपादूर्ध्वउदैत्युह्व२३षाः ।
^{१ १ १ १ १ १} ^२ ^{१ १} ^{२ १} ^२
 पादोस्येहाभवत्पू२३नाः । तथाविष्वङ्वियक्ता२३मात् ।
^१ ^{१ १} ^२ ^{२ १ १ १} — ^{१ १}
 अशनानशनेआ२भी । उह्वौहोवा२ । २ । उह्वौ ।
^१ ^३ ^{५ १ १} ^३ ^५ ^{२ १ १}
 हो२ । वा२३४ । औहोवा । ई२३४डा । उह्वौ
^१ — ^{२ १ १} ^१ ^३ ^{५ १ १}
 होवा२ । २ । उह्वौ । हो२ । वा२३४ । औहोवा ।
^३ ^१ ^{२ १ १ १} — ^{२ १ १} ^१
 मू२३४वाः । उह्वौहोवा२ । २ । उह्वौ । हो२ ।
^३ ^{५ १ १} ^{३ १ १ १ १}
 वा२३४ । औहोवा । ऊ२३४५ ॥ २२

^{१ १ १} — ^१ ^{१ १ १} ^२ ^{१ १}
 द्वयौहोवा२ । ३ । पुरुषण्वेदुसा२३र्वाम् । यद्भूतं
^{२ १ १} ^२ ^{१ १ १} ^{१ १} ^२ ^{२ १ १}
 यच्चभावा२३याम् । पादोस्यसर्वाभूता२३नी । त्रिपा-
^{१ २ १} ^२ ^{१ १ १ १} — ^{१ १ १} —
 दस्यामृतन्दा२३द्वी । द्वयौहोवा२ । द्वयौहोवा२ ।
^{१ १} ^१ ^२ ^{५ १ १} ^३ ^५
 द्वयौ । हो२ । वा२३४ । औहोवा । ई२३४डा ।
^{१ १} ^३ ^५ ^{१ १} ^{३ १ १ १ १}
 द्वयौ० । ज्यो२३४तीः । द्वयौ० । ई२३४५ ॥ २३
^{२ १} ^{१ १ १ २} ^१ ^२ ^{२ १}
 हाउ । ३ । तावानस्य । महा२३द्वमा३ । हाउ ।

^{१ २ २ २ २ १२ २ २२ १२}
३ । ततो ज्यायाश्च पुरुषाः । हाउ । ३ । उता

^{२ २ १२ १ २ २ २ १२}
मृतत्वस्थेशाश्च नाः । हाउ । ३ । यदन्नेनातिरोहा

^{२ २५ २ १ ११११}
२३ती३ । हाउ । ३ । वा३ । इट् ड्डा २३४५ ॥ २४

^{२५ १ २ २ १२ २२ २५}
हाउ३वा । ततो विराड्जायत । हाउ३वा ।

^{२ १२ २२ १ २ १२ २ २५ १ २२ १२ २}
विराजोऽधिपुरुषः । हाउ३वा । सजातोऽथ रिरिच्यत ।

^{२५ १२ २ १२ २१ २५ ३ ११}
हाउ३वा । पश्चाद्भूमिमथोपुरः । हाउ३वा३ । ई२३

^{१ १}
४५ ॥ २५

^{२२ १ २ १ २ १ २ १ २}
हाउ । ३ । अस्मीनस्मिन् । ३ । नृम्णा इ नृम्णम्

^{१ २ २ २ १ २ —}
। ३ । निधा इ माहे । ३ । कयानश्चिवाश्चामू१वा२त् ।

^{२२ २ १ २ — २२ १ २}
जती सदा वृद्धाः सा१खा२ । कया शचिष्ठा३यावा१त्ती

^{२२ १ २ १ २ १ २ १ २}
२३ । हाउ । ३ । अस्मीनस्मिन् । ३ । नृम्णा इ नृम्णम् ।

^{१ २ १ १ १ १ ३}
३ । निधा इ माहे । २ । निधा २३ इ । मा२ । हा २३४

^{५२ २ १ २ ३ १ १ १}
औहोवा । सुवर्ज्योती २३४५ः ॥ २६

२७ । तव श्यावी यम् ॥ चतुर्गानघयेभ्यः पृथगेव ॥

१ १ १ १ १ १ २ २ २ १ २
 ॐ ह॒ २३४५ । ॐ भूः । ॐ भूमिर्द्विवमन्तरिक्षम् ।
 १ २ २ २ २ १ २ २
 ॐ भवः । ॐ ऋचो यजूषिसामानि । ॐ भार्गो देवस्य
 २ १ १ १ १ १ २ २ २ २
 धीमाही२३४५ । ॐ स्वः । ॐ प्राणोपानोव्यानः
 २ २ २ १ १ २ १ २ १ १ १ १
 समानउदानः । ॐ धियो योनः प्रचो२३४५ । ॐ महः ।

ॐ जनः । ॐ तपः । ॐ सत्यम् । ॐ पुरुषाः । ॐ
 २ २ २ १ १ १ १ १ १ १
 परोरजोऽमृतोम् । ॐ ह॒ २३४५ । हुम् । आ२ ।
 १ २ १ १ १ १ १ २ २
 दायो । आ२३४५ । ॐ भूमिरन्तरिक्षं द्यौः । ॐ
 २ २ २ २ २ २ २ २ २
 तत्सवितुर्वरेणियोम् । ॐ ऊ॒ २३४५ । हाउ३ । हो३
 २ १ २ १ २ २ १ १ २ २ २
 वाक् । ॐ ब॒ह्वोऽयजोऽमृतोम् । ॐ ऊ॒ २३४५ । हाउ३ ।
 १ १ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २
 हो३३वाक् । ३ । ॐ प्राणोपानोव्यानः समानउदानः ।
 २ २ २ १ १ १ १ २ २ २
 धियो योनः प्रचो२३४५ । ॐ ऊ॒ २३४५ । हाउ३ । हो३
 २ १ २ १ १ २ १ २ १ २
 वाक् । ३ । धर्मो३३धर्मः । ३ । धर्मविधर्मः । ३ ।

२ १ १ २   २ १   २   १   १
सत्यङ्गाय । ३ । ऋतंवद । ३ । ह्वंवऽऽवंवऽऽ
१
वम् । ३ ॥ २७

२८ ॥ आदित्यव्रतम् ॥ स्तो० ३, ९ । आर० ६, १, १६ ॥

१ १ २ २ १ १ २ २   १   १   २ २
सन्त्वाभूतान्यैरयन् । होई । सन्त्वाभव्यान्यैरयन् ।
१   १ २   १ २ २   १   १   २
होई । सन्त्वाभविष्यदैरयत् । होइ । सन्त्वाभुवण
१   १   १ २ २ १ २ २   १
मैरयत् । होई । सन्त्वाभूतमैरयत् । होई ॥ २८

२९ ॥ आदित्यव्रतं द्वितीयानुगानम् ॥ आ० ५, ३-५ । आर० ६, २, १ ॥

१   — १   — १   —
॥ ॐ ॥ उवी२उवि । उविहो२उवि । ३ । इति२
१   — १   — १   —
इति । इतिहो२इति । ३ । असो२असि । असिहो२
१   १ २ २ १   २   २ २   — १
असि । ३ । अरूचोदिवंपृथिवीम् । असो२असि ।
— १   १   २ १ २ २   २ २ २ २ २ २ २
असिहो२असि । ३ । पतिर । स्यपामोषधीना२म् ।
१   २ १ २   ५   १   २ २ १ २ २ २
ओई । पताङ्गरा२३४सी । ३ । चाइ । चन्देवाना
१ २ २ १ २ २   १   १ २ २ २ १ २ २ २ २ २ २ २
मुदगादनीकम् । वाङ्मेषान्देवानां समिदजसं

^{१२ २१२ ५ १ १२}
ज्योतिरातता२म् । होई । ३ । आयुर्यन् । ३ ।
^{१ १ २ १ २ १ २ १ २}
अवः । ३ । चक्षुर्मितस्यवरुणस्याग्नेः । सुवःसं
^{३२ १ २ २१२ — १ १ —}
सर्पसंसाप्रा । ३ । जनावनं सुवारःसुवः । जनार
^{१ — १ — १ २ २ २ २ १}
वना२म् । सुवारःसुवः । ३ । आप्राद्यावापृथिवौ
^{७ २ २ २ २ २ २ २ २}
आन्तरी२श्चा३म् । सृपिप्रसृपीऐही । ३ । अस्तो
^{२ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २}
षतस्वभानवाऐही । विप्रानविषयामताऐही । यावा
^{२ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २}
णोवर्हिषिप्रियाऐही । इन्द्रस्यरंहियम्बृहादैही । ३ ।
^{१ — १ — १ — २}
इन्द्रा२ । स्यारा२ । हिया२म् । बृहदिन्द्रस्यरंहिय
^{२ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २}
म्बृहादैही । ३ । सूर्यआत्माजगतस्युषा२श्चा३ । अन्त
^{२ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २}
श्चरतिरोचनाऐही । ३ । अस्यप्राणादपानताऐही । ३ ।
^{२ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २}
व्यख्यन्महिषोदिवामैही । ३ । प्रोऽएतिप्रोएति । ३ ।
^{१२ २२ १ २ २ २ २ २ २ २ २}
प्रोऽएति । २ । प्रो२३ । एता३४ । औहोवा ।
^{१ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २}
ए३ । देवादिवाज्योती२३४५ः ॥ २६

३०, ३१ ॥ गन्धर्वाप्सरसा मानन्दौ ॥ आ० ५, ४ । आर० ६, २, २ ; ३ ॥

१ ५   १ ५   १   २
उवी२ । ३ । हिगी२ । ३ । हिगिगि । २ ।
२ २   २ २ २   २   २   २ २
आयङ्गौः पृश्निरक्रमौदैही । ३ । असदन्मातरम्पुराऐही
२   २ २ २   १ ५   १ ५
। ३ । पितरञ्च प्रयंत्वा ऐही । ३ । उवी२ । ३ । हिगी२
१   २
। ३ । हिगिगि । ३ ॥ ३०

२ १   २ १   २   १   २ २   २
उवी । ३ । हिगी । ३ । हिगिगी । ३ । आयङ्गौः
२ २ २   २   २ २   २
पृश्निरक्रमौदैही । असदन्मातरम्पुराऐही । पितरञ्च
२ २ २   २ १   २ १   २   १
प्रयंत्वा ऐही । उवी । ३ । हिगी । ३ । हिगिगी ।

३ ॥ ३१

३२ ॥ अतीषङ्गः ॥ स्तो० २, १० । आर० ६, २, ४ ॥

२ २   ३ २ २ २ ३ २ २   २   २
हाउ२ हाउ । भाजाओवा । ३ । उदुत्यञ्जा । ३ ।
२ १ २ २ २   ०   २   २ २   ३ २ २ २
चिचंदेवानामुदगादनी२३ का३म् । हाउ२ हाउ । भाजा
३ २ २   २ २   १   ०
ओवा । ३ । तवेदसम् । ३ । चक्षुर्मितस्यवरुणस्य आ२३

२ २२ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २
गना३३ः । हाउ२हाउ । भाजाओवा । ३ । देवंवहा ।

१२ २ २ २ २ २ ० २ २ २
३ । आप्राद्यावापृथिवीआन्तरी२३चा३म् । हाउ२

२ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २
हाउ । भाजाओवा । ३ । तिकेतवः । ३ । सूर्य

२ २ ० २ २ २ २ २ २ २ २ २
आत्माजगतस्तास्युषा२श्चरा३ । हाउ२हाउ । भाजा

२ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २
ओवा । ३ । दृशेविष्ठा । ३ । सूर्यआत्माजगतस्तास्युषा२३

२ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २
श्चा३ । हाउ२हाउ । भाजाओवा । ३ । यसूर्यम् ।

१ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २
२ । यसू२३रियाउ । वा३ । ए३ । देवादिवाज्योती

५ ५ ५ ५

२३४५ः ॥ ३२

३३ ॥ सधस्यः ॥ आ० ५,५ । आर० ६,२,५ ॥

२२ १ २ २ १ २ २ २ १ २ २
हाउ । ३ । सहोभाज । २ । सहोभाजा । पोभा

२२ १ २ २ १ २ २ १ २ २ २
जा । २ । पोभाज । अभाजीत् । ३ । व्यभाजीत् ।

१ २ १ २ १ २ १ २ १ २
३ । अदिद्युतत् । ३ । अदिद्युतद्विष्वम्भूतसहोवृ२

१ २ १ २ १ २ १ २ १ २
हात् । अदिद्युतद्भाट्प्रा२भाट् । अदिद्युतद्वर्मा

१ — १   १   २'   २ — १
 अरुहृत् २ चात् ।   अदिद्युतहर्मउषसोश्चरोचाऽयाः ।
 २२   १ २ २२   १ २ २ २
 हाउ । ३ । सहोभ्राज । २ । सहोभ्राजा (पूर्ववत्) ।
 १   २   १   २   २
 अदिद्युतत् । २ । अदिद्युता३त् । हाउवा ।
 २   १   १ २ २२   १ २ २   १ २ २ २ १ २ २ ३
 ए । अदिद्युतहर्मा अरुहृचदुषसान्दिविसूर्योविभाती
 ५५५५
 २३४५ ॥ ३३

३४ ॥ मरुतामूति ॥ आ० ५, ५ । आर० ६, २, ६ ।

१ २ २ २ २ २   २ २ २ २ २ २
 औहोऔहोवा । होई । २ । औहोऔहोवा ।
 २   १   ३   ५   २ १   २   १ २
 हा३१उ । वा२३ । भू२३४वात् । अन्तश्चरतिरोचना ।
 २ २ , २ २ २   २ २ २ २ २ २   २
 औहोऔहोवा । होई । २ । औहोऔहोवा । हा३१उ ।
 १   ३   ५   २ २ २ १ २ २ २ १ २
 वा२३ । जा२३५नात् । अस्यप्राणादपानती ।
 २ २   १   ३   ५   १ २   १ २
 औहो० । वा२३ । वा२३४धात् । व्यख्यन्महिषो
 २ २   १   ३   ५   १ २ २
 दिवम् । औहो० । वा२३ । का२३४रात् । औहो० ।
 १   ३   ५   १ २ २   २   —
 वा२३ । भू२३४तोः । औहो० । हा३१उ । वा२ ।

१ २ २२ १२ २ २ २ १२ २ २
अभाजीज्योतिरभाजीत् । औहो० । हा३१उ । वा२३ ।

२ १२ २ २ २ २ ३ ५ ५ ५ ५
ए३ । सर्वान्कामानशीमही२३४५ ॥ ३४

३५, ३६, ३७ ॥ सारपराजानि ॥ आ०५, ४-६ । आर०६, २, ७-८ ॥

२५ १ २, ३ ३२ २ ३२ २ २ २
हाउ३वा । इन्दुः । भ्राजाओवा । ३ । आयङ्गैः

२ २ २ २५ १ २, ३ ३२ २ ३२ २
पृश्निरक्रमीदैही । हाउ३वा । ईडा । भ्राजाओवा ।

२ २ २ २ २ २५ १ २, ३
३ । असदन्मातरम्युराऐही । हाउ३वा । सात्यम् ।

३२ २२ ३२ २ २ २ २ २ २५
भ्राजाओवा । ३ । पितरन्त्रप्रयंत्साऐही । हाउ३

१ २, ३
वा । दीयौः ॥ ३५

२५ १ २, ३ ३२ २ ३२ २ २
हाउ३वा । भूतम् । भ्राजाओवा । ३ । अन्त

२ २ २ २ २५ १ २, ३ ३२ २
श्चरतिरोचनाऐही । हाउ३वा । पृथिवी । भ्राजा

३२ २ २ २ २ २ २ २ २५
ओवा । ३ । अस्यप्राणादपानताऐही । हाउ३वा ।

१ २, ३ ३२ २ ३२ २ २ २ २ २ २
साहः । भ्राजाओवा । ३ । व्यख्यन्महिषोदिवामैही ।

२५ १ २, ३
हाउ३वा । तेजः ॥ ३६

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

हाउश्वा । आपः । भ्राजाओवा । ३ । विंश
र र र र र २५ १२ ३२ ३२ र
हामविराजताएही । हाउश्वा । ऊषा । भ्राजाओवा ।
२ र र र र २५ १ २
३ । वाक्पतङ्गायधीयताएही । हाउश्वा । दीशः ।
३२ ३२ ३२ र २ र र र र २५
भ्राजाओवा । ३ । प्रतिवस्तोरहद्युभाएही । हाउश्वा ।
१ २
ज्योतिः ॥ ३७

३८ ॥ घर्मरोचनम् ॥ स्तो० २,१० । आर० ६,२,१० ॥

२ १ र र २र १ २ १ र र र २र
उद्यंल्लोकानरोचयः । होइ । इमांल्लोकानरो
१ २ १ र र २र १ १ २र
चयः । होई । प्रजाभूतमरोचयः । होई । विश्वम्भ
१ २र १ २ ५ र र २ १ र र ३ १
तमरोचयः । होइहाइइऔहोवा । घर्माज्योती
१ १ १
३४५ः ॥ ३८

३८-४४ ॥ परिधौनि । छ. १, १, ३, ११ ; आ. ५, ७-१२ ।

आर० ६,७,११-१६ षट् ॥

२२ २१ ३२ २२ ३२ २ २ २ १
 हाउ२हाउ । भ्राजाओवा । ३ । दिदीहिविषव
 २ १ २ २ १ २ — २२
 तस्पृथुः । उदुत्यञ्जाता३वाद्ददा१सा२म् । देवंवहन्ती३

१ २ — २ २ २ १ २ — २ २
कार्दता१वा२ः । दृशेविश्ववाया३सूरा१या२म् । अपत्ये

८ १ २ — २ २ १ २ —
ताया३वोया१थार । नक्षत्रायन्तो३याक्तू१भा२ईः ।

२२ २ १ २ — २ १ २
सूरायविश्वा३चाक्षा१सा२ई । अदृशन्नस्या३कार्दता१

— २ २ १ २ — २ २ २
वा२ः । विरश्मयोजा३ना०आ१नूर । भ्राजन्तोअग्ना३

१ २ २ २ २ २ २ २ २ २
योया१था२३ । हाउ२हाउ । भ्राजाओवा १२ ।

३ २ ४ ३ १ १ १ १
भ्राजा३ओ५वा६५६ । ई२३४५ ॥ ३८

२ २ २ ३ २ ३ २ २ २ १
हाउ२हाउ । शुक्राओवा । ३ । दिदीहिविश्वत

२ १ २ २ १ २ —
स्पृथुः । उदत्यञ्जाता३वाइदा१सारम् । (पूर्ववत्)

२ २ २ ३ २ ३ २ २ ३ २ ४ ५
हाउ२हाउ । शुक्राओवा । २ । शुक्रा३ओ५वा६५६ ।

३ १ १ १ १
ई२३४५ ॥ ४०

२ २ २ ३ २ ३ २ २ २ १
हाउ२हाउ । भूताओवा । ३ । दिदीहिविश्वत

२ १ २ १ २ — २ २
स्पृथुः । तरणिर्विश्वा३दार्शा१ता२ः । ज्योतिष्कृद

१ २ — २ २ २ १ २ — २
सौ३सूरा१या२ । विश्वमाभासौ३रोचा१ना२म् । प्र

२ २ १ २ — २ २ १ २ —
त्यङ्देवा३नांवा१दशा२ः । प्रत्यङ्दुदेषी३मानू१षा२न् ।

२ १ २ — २ २ २ २ १ २
प्रत्यङ्विष्णुसु३वादृ१शा२र्द्ध । येनापावका३चाक्षा१

— २ १ २ — २ १
सा२ । भूरण्यन्तज्जा३ना१नू२ । त्वंवरुणा३पा

२ २ २ २ २ २ २ २ २ २
श्या१सा२र्द्ध । हाउ२हाउ । भृताओवा । २ । भृता३

४ ५ ३ १ १ १ १
ओपू॒वा६पू६ । ई२३४५ ॥ ४१

२ २ २ २ २ २ २ २ १
हाउ२हाउ । तेजाओवा । ३ । दिदीहि॒विष्वत

२ १ २ १ २ —
सृ॒युः । तरणि॒र्विष्वा३दार्शा१ता२ः । (पूर्ववत्)

२ २ २ २ २ २ २ २ ४ ५
हाउ२हाउ । तेजाओवा । २ । तेजा३ओपू॒वा६पू६ ।

३ १ १ १ १
ई२३४५ ॥ ४२

२ २ २ २ २ २ २ २ १
हाउ२हाउ । सत्याओवा । ३ । दिदीहि॒विष्वत

२ १ २ २ २ १ २ — २ २ २ २ २
सृ॒युः । उद्यामेषिरा३जाःपा१र्थू२ । अहामिमानो३

१ २ — २ २ १ २ — २
आक्तू१भा२र्द्धः । पश्य॒ज्जन्मानी३सूरा१या२ । अयुक्त

१ २ — २ २ १ २ —
सप्ता३शुम्भू१वा२ः । सूरोरथस्या३नाम्ना१या२ः ।

२२ र १ २ — २ र १ २
 ताभिर्यातिस्त्रायूक्ताश्चभीरः । सप्तत्वाहरीश्तोरा
 — १ र १ २ — २२ र
 याश्चै । वहन्तिदेवाश्चसूराश्चयाश्च । शोचिष्केशंवीश्च
 १ २ २२ र ३ २ ३ र र
 चाक्षाश्चणाश्च । हाउश्चहाउ । सत्याश्चोवा । २ ।
 ३ ४ ५ ३ १ १ १ १
 सत्याश्चोपूवाश्च ५६ । ईरश्च ४५ ॥ ४३

२२ र ३ २ ३ र र २ र १ २
 हाउश्चहाउ । ऋताश्चोवा । ४ । दिदीहिबिष्वत
 २ १ २ र र १ २ —
 स्पृथुः । उद्यामेषिराश्चजाःपाश्चर्युश्च । (पूर्ववत्)
 २२ र ३ २ ३ र र २ २ र ४ ५
 हाउश्चहाउ । ऋताश्चोवा । २ । ऋताश्चोपूवाश्च ५६ ।
 ३ १ १ १ १
 ईरश्च ४५ ॥ ४४

४५ ॥ ऋतुपित्रम् ॥ स्तो० २, १० । आर० ६, २, १७ ॥

१ २२ १ २२ १२ २२ १२ २२ १ २ १२ २ १ २ १२
 वाक्मनःप्राणःप्राणोपानोव्यानश्चक्षुःश्रोत्रंश्चर्मवर्म
 १२ २ १२ २२ १ १२
 भूतिप्रतिष्ठा । आदित्यःपितृम् । ३ । आयुःपि
 तृम् । ३ ॥ ४५

४६ ॥ मित्रावरुणयोश्चक्षुः ॥ आ० ५, ५ । आर० ६, २, १८ ॥

१ २ २ २ २ २ — २ १ २
 अन्तर्देवेषू३रोचा१सा२३ । अन्तश्चरती३रोचा१
 — २ २ २ १ २ — २
 ना२ । अस्यप्राणादा३पाना१ता२३ । व्यस्यन्मही३
 १ २ — १ २ २ १ २ — १ २
 षोदा१इवा२म् । अन्तर्देवेषू३रोचा१सा२३ । अन्तर्दे
 २ १ १ २ ३ ५ २ २
 वेषू३रो२३ । चा२ । सा२३४ । औहोवा । ए३ ।
 २ १ २ २ २ ३ १ १ १ १
 देवादिवाज्योती२३४५ः ॥ ४६

४७ ॥ मित्रावरुणयोः श्रोत्रम् ॥ आ० ५, ३ । आर० ६, २, १८ ॥

२ २ २ १ २ २ २ १ २ २
 हाउ । ३ । भ्राजाभ्राज । ३ । आयूरायुः । ३ ।
 १ २ २ १ २ २ २ १ २ २ ०
 उदुत्यञ्जा । ३ । तवेदसम् । ३ । चिचन्देवानामुदगाद
 २ २ २ १ २ २ २ १
 नी२३का३म् । हाउ । ० । भ्राजाभ्राज । ३ । आयू
 २ २ १ २ २ १ ०
 रायुः । ३ । देवंवहा । ३ । चक्षुर्मित्रस्यवरुणास्यआ२३
 २ २ २ १ २ २ २ १ २ २
 ग्ना३इः । हाउ । ३ । भ्राजाभ्राज । ३ । आयूरायुः ।
 १ २ २ १ २ २ २ ०
 ३ । तिकेतवः । ३ । आप्राद्यावापृथिवीआन्तरी२३

२   २२   २ १ २ २   २२ १ २ २
 जा३म् । हाउ । ३ । भ्राजाभ्राज । ३ । आयूरायुः । ३ ।
 १ २ २ २   १ १ २ २   ०   २
 दृशेविश्वा । ३ । सूर्येआत्माजगतस्तास्यपा२३श्वा३ ।
 २२   २ १ २ २   २२ १ २ २   १
 हाउ । ३ । भ्राजाभ्राज । ३ । आयूरायुः । ३ । य
 २ २   १   ३ २   २   २२ १ २   २
 सूर्यम् । २ । यसू२३रियाउ । वा३ । ए३ । देवादिवा
 २   ३   १ १ १ १
 ज्योती२३४पूः ॥ ४७

४८ ॥ इन्द्रस्यशिरः ॥ छ० १, १, ३, ११; ४, १, ३, ६ । आर० ६, २, २० ॥

२२   २,   ३२ २२ ३२ २   २   २
 हाउ२हाउ । भ्राजाओवा । ३ । उदुत्यञ्जा । ३ ।
 २५   १ २   १   २ २   ०   २
 हाउ३वा । आर्चिः । इन्द्रब्ररोनेमधिताहवा२३न्ता३इ ।
 २२   २,   ३२ २२ ३२ २   १ २
 हाउ२हाउ । भ्राजाओवा । ३ । तवेदसम् । ३ ।
 २५   १ २   २२   २,   ३ २२ २२ २
 हाउ२वा । शोचिः । हाउ२हाउ । भ्राजाओवा । ३ ।
 २२   २   २५   १ २   १ २ २
 देवंवहा । ३ । हाउ३वा । तापः । यत्पार्यायुनज
 ०   २   २२   २,   ३२ २२ ३२ २
 ताद्वधिया२३स्ता३ः । हाउ२हाउ । भ्राजाओवा ।
 २ २   २५   १ २   २२   २,   २
 ३ । तिकेतवः । ३ । हाउ३वा । हारः । हाउ२हाउ ।

३र २र ३र र २र र २५ १ २
भाजाओवा । ३ । दृशेविश्व । ३ । हाउ३वा । साहः ।

१र र र र ० २ २र र
शूरोन्मृषाताश्रवसाञ्चका२२मा३इ । हाउ२हाउ ।

३र २र ३र र २र र २५ १ २
भाजाओवा । ३ । यसूर्यम् । ३ । हाउ३वा । नारः ।

२र र ३र २र ३र र २र र
हाउ२हाउ । भाजाओवा । ३ । दृशेविश्व । ३ ।

२ — १र र र ० २
हाउ३वा । भाः । आगोमतिव्रजेभजातुवा२२न्नाः ।

२र र ३र २र ३र र २र २५
हाउ२हाउ । भाजाओवा । ३ । यसूर्यम् । ३ । हाउ२

३११११
हाउवा३ । ई२३४५ ॥ ४८ ॥

सामगावसथश्रीसत्यव्रतशर्मसङ्कलितविधिसामनामादिसहितः,

कौथुमानां ब्रह्मयज्ञपाठः समाप्तः ॥

॥ शुद्धिपत्रम् ॥

इह द्वितीयपृष्ठदादशपंक्तिरस्यशुद्धा ; सैवं शोधा —

मरुताम्भूतेर्मरुतो गायत्री सूर्यः ।

॥ अरिष्टवर्गः ॥

॥ तस्येदं विधायकं ब्राह्मणम् ॥

“अबोध्निर्महितीणामिति द्वे त्वावत इन्द्रन्तरो ग्रामे गेय
मायुरिति चास्य निधनं कुर्यात् त्वमूषु द्वे त्रातारमिन्द्रं हवि-
रित्येतस्य स्थाने स्वस्तिन इति सोमः पुनान्यं ससुप्रथमं विश्वतो
दावनिनि पूर्वं रहस्य उदुत्तमं वरुण पाश मित्येषोऽरिष्टवर्ग
एतेषा मेक मनेकं वा सर्वाणि वा प्रयुञ्जानः शतं वर्षाणि जीवति
जरयैव विस्रंसते”—इति सा० ब्रा० २।१॥

छ० १प्र० २अ० ३द० १ ऋचि, गे० १प० २प्र० २अ० १० साम ।

अबोधिया । ग्नाद्भः समिधाजनाश्नाम् । प्रतायि
धेऽनूम् । इवायतीमुषासम् । यद्वाईश्वा । प्रवाः
यामुज्जिहानाः । प्रभानाश्वाः । सस्रतेनाकमच्छ ।
इडाश्माश्वाः । ओःश्वाः । डा ॥ १

क० २प्र० २अ० ५द० ऽऋचि, गे० २प० ५प्र० २अ० १७, १८ हे ।

३ २ ३ ५ १ — १ ३ २ ३
महाद्वचा२३४इणाम् । अवा२रस्तु । द्युक्षमा
५ — १ ३ २ ३ ५ २ १ २
२३४इवा । स्यार्यम्णाः । दुराधा२३४र्षाम् । वरौ
५ ४ ५
हो२३४ । वा । णाप्रस्यो६हाइ ॥ २

५ २ २ ५ २ १ २
महितीणामवरस्तू६ए । द्युक्षमिचस्यार्यम्णाः ।
२ १ २ २ १ — १ — १ —
दुराधा२३४र्षाम् । वरौहो२ । हुस्मा२ । ण । स्यो२ ।
३ ५ २ २ २ १ २ १ ३ १ १ १ १
या२३४औहोवा । हाउवा । ओवा२३४५ ॥ ३

क० २प्र० २अ० ५द० ऽऋचि, गे० २प० ५प्र० २अ० १८ साम ।

१ २ ५ २ २ २ ५
त्वावतो३ । हौ३हो३१इ । पुरुवसो३ । हौ३
२ २ १ २ ५ २ २ २
हो३१इ । वयमिन्द्रा३ । हौ३हो३१इ । प्रणेता३ः ।
५ २ २ २ ५ २ २ २
हौ३हो३१इ । स्वसिस्थाता३ः । हौ३हो३१इ । हरी
२ ५ २
णा३म् । हौ३हो३१२३४५इ । डा ॥ ४

छ० ४प्र० १अ० ३द० ६ऋचि, गे० २प० ८प्र० २अ० १२साम ।

२ १ ३ ५ २ १ ३ ५ २ १
 इन्द्रना२३४मे । नूमाधा२३४इता । हवन्ता२
 २ १ ३ ५ २ १ ३ ५ २ १
 ३इ । यत्पारा२३४याः । यूनाजा२३४ताइ । धिया
 २ १ ३ ५ २ १ ३ ५
 स्ता२३ः । शूरोना२३४र्षी । ताश्रावा२३४साः ।
 २ १ २ १ ३ ५ २ १ ३
 चकामा२३इ । आगोमा२३४ती । ब्रजाइभा२३४
 ५ १ ५ २ २ १ ३ १ १ १ १
 जा । त्वन्ना३उवा३ । ए३ । आयु२३४५ ॥ ५

छ० ४प्र० १अ० ५द० १ऋचि, गे० २प० ८प्र० १अ० १, २ सामनी ।

५ र २र १ १ १ २र र ३
 त्यमूष । वाजि । ना३४५म् । देवजूता२३४म् ।
 ५ र ३र २ १ २ २ ३४ ५ २ ३
 सहोवानन्ता । रुता३ । रथानाम् । अरिष्टना
 ५ २ ३र ५ २ १
 २३४यिमीम् । पृतना३४३जमाशुम् । स्वस्त । याइ ।
 ५ २ ३ २ २ ४
 तार्क्षामिहा३४३ । हू३वा५यिमा६५६ ॥ ६

२र २ र र ४ २ ३र ५
 इयइया३इइ । त्यमूषवाजिना३न्दे३वजूतम् ।
 ३ ५ ४ ५र ३ ५ र ३र २ १ २
 ई३यइहा । हा२३४इ । सहोवानन्ता । रुता३ !

२ ३ ४ ५ २२ २ १
 र्थानाम् । ईयद्वाहाद् । अरिष्टाद् । नाद् ।
 २ १ २ ३ ४ ५ ३ ५ ४ ५ ३ १ १ १ १
 मीश्मृत । नाजमाशूम् । इयद्वाहा । हा२३४५द् ।
 २ १ २ २ ३ २ २ ४
 खस्त । याद् । तार्क्ष्यमिहा३४३ । हू३वा५द्मा
 ६५६ ॥ ७

छ० ४प्र० १अ० ५द० २ऋचि, गे० २प० ८प्र० १अ० ३साम ।
 २२ १२ ७ २ १२ २
 चातारमिन्द्रमविता । रमी२३न्द्राम् । हवेहवे
 ७ २ १ ७
 सुहव॑सूरमी२३न्द्राम् । हूवाद्नुशक्रं पुरुहू । तमी
 १ ३ १ २ १ २
 २३न्द्राम् । इद॑स्व । स्तायिनाः । मघवा । वा३४३द् ।
 २ ४
 तू३वा५द्न्द्रा६५६ ॥ ८

छ० ६प्र० २अ० ३द० ७ऋचि, गे० ३प० १७प्र० १अ० ३१साम ।
 ३२ ४ ५ २ ३ ४ ५ ५ १ २
 सोमःपुना । हो । नजर्मिणा६ए । अव्यंवारं
 २ २ २ १ ३ ३ १ १ १ १ २ १
 विधा१वा३तौ । अग्नेवा२३४५ । चा२३४५ः । पव
 २ १ १ ३ ५ २ २ ३ १ १
 मार३ना३ः । कार३ना२३४औहोवा । क्रददे२३
 १ १
 ४५ ॥ ९

क० ६प्र० २अ० ४द० ५ऋचि, गे० ३प० १७प्र० २अ० २२साम ।

४ ५ ११२ २ १ — १ —
साम् । न्वेष्टोत्तम३३नाम् । योरा२यामा२ ।

२२ १ २ १ २ १ २ १
नेतायद्वडा२३नाम् । सो२३माः । यःसुक्षिता२३४

२ ५
इनो६हाड् ॥ १०

क० ५प्र० २अ० १द० १ऋचि, गे० ३प० ११प्र० २अ० ३२साम ।

५ २ २२ १ २ २ २
विश्वतोहाड । दावन्विश्वतोनाः । ओ३ । हा ।

३ ५ २२ २२ १ २ १ २२ १ २
ओ२३४हायि । आ । भरा । भा२३रा । पौत्वाशविष्ठ

१ १ २५ ३ ५ २२२३१
मायि । माहा । औहो२३४वा । ऐहीयैहीऽ१ ॥ ११

रहस्यः (आर०)—१द० ४ऋक् ।

१, २ १ २ ३ १ २ ३ १२ २२ ३ १२ २२ ३ १ २

उदुत्तमंवरुणपाशमस्त्रदवाधमंविमध्यमंश्चथाय ।

१ २ ३ २ ३ १२ २२ ३ २ ३ १ २

अथादित्यव्रतेवयन्तवानागसोअदितयेस्याम ॥ १२ ॥

सामअमीतुपनामसामगावसथअसत्यव्रतशर्मसङ्कलित-

विधिछन्दोगानस्थाननिर्ह्यसहितः,

अरिष्टवर्गः समाप्तः ॥

॥ अथ आशीस्सामानि ॥

॥ ब्राह्मणानि ॥

॥ ॐ३म् ॥

॥ गायत्रम् । चतुर्गानग्रन्थेभ्यः पृथक् । ब्रा० ८, १० ॥

१ र १ र र र —
तत्सवितुर्वरेणियोम् । भार्गोदेवस्यधीमाही२ ।

१ र र २ १ — १
धियो योनः प्र । चोऽ१२१५२ । हुम् । आ२ । दा यो ।

२, १११

आ३४५ ॥

गायत्रीषु ब्रह्मवर्चसकामायोक्त्यानि प्रणयेयुर्गा-
यत्रां ब्रह्मसामानुष्टुभ्यच्छावाकसाम सैषा गायत्री
सम्पद्यते तेजो ब्रह्मवर्चसं गायत्री तेज एव ब्रह्मवर्चस
मवरुन्धे ॥ १ ॥

॥ यशस्सामनिधनम् । आर० २, २, १२ । ब्रा० ५, ६ ॥

१ र र र २ र १ र २ १ २
आयुर्विश्वायुर्विश्वं विश्वम्ययुरशी महिप्रजान्वष्टरधि

१ र २ १ र २ १ र २ १ २ १ ३ १ १ १ १

निधेऽन्धश्चेतश्चैव मशरदो वयन्ते २३४५ ॥

॥ आशीस्त्वामानि ॥

शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्यस्त मुल्लिखेत् प्राणाय त्वा
ऽपानाय त्वा व्यानाय त्वेति प्राणापानव्यानानेव
तदाम्नावरुन्धते ॥ २ ॥

॥ आश्वम् । ऊ० १,२,११ । ब्रा० ११,३ ॥

१ २ — १ २१२ २ — १
अभिद्रोणा२निबभवाः । शुक्राऋतस्यधारा२या ।
२२१२ २ १ २५ २ ३ ११११
वाजङ्गोमा२ऽन्ताम् । आक्षा३उवा३ । रा२३४५न् ॥

आश्वं भवत्यश्वो वै भूत्वा प्रजापतिः प्रजा असृ-
जत स प्राजायत बहुरभवत् प्रजायते बहुर्भवत्याश्वेन
तुष्टवानः ॥ ३ ॥

॥ सोमसाम । ऊ० १,२,१२ । ब्रा० ११,३ ॥

१ २ २, ३ २ १ २ २
सुताइन्द्रा । यवायवायि । वारुणाया३मा३ ।
२, ३ २ १ २ ५ ४
रुद्रियाः । सोमाआर्षा३४ । हाउ । तुवाप्रयिष्णा
४
वायि । हो५इ । डा ॥

सोमसाम भवति यथा वा इमा अन्या ओषधय
एव७ सोम आसीत् स तपोऽतप्यत स एतत्सोम-

॥ आशीस्सामानि ॥

सामापश्यत् तेन राज्य माधिपत्यं मगच्छद्यशोऽभव-
द्राज्य माधिपत्यं गच्छति यशो भवति सोमसाम्ना
तुष्टुवानः ॥ ४ ॥

॥ श्यैतम् । गी० ६, १, ३२ । ब्रा० ११, ८ ॥

४ ३ ४ ५ र ३ २ ३ र ४ र ५ १ २
अभिप्रवःसुरा । धसा३४औहोवा । आयिन्द्रमर्च ।
१ ७ ५ ५ १ र २ १ २ १
यथाविदा२३४यि । ओ६हा । योजरित्भ्यः । माघा
२ १ १ ३ ५ २ १ र २ २
२३वा । पुरु२ । वा२३४सूः । सहस्तेणायिवा३शा ।
१ २ १ १ ३ ५ र २ ३ ५
जम्माये३ । जार२ता२३४औहोवा । वा२३४सू ॥

श्यैतं भवति साम्नोर्विवाहो यज्ञस्य सन्तत्यै ॥५॥

॥ श्यैतनोधसम् । ज० २२, १, ११, १ । ब्रा० ७, १० ॥

४ ३ ४ ५ र ३ २ ३ र ४ र ५ १ २
अभिप्रवःसुरा । धसा३४औहोवा । आयिन्द्रमर्च ।
२ १ ७ ५ ५ १ २ १ २
यथाविदा२३४यि । ओ६हा । यो२३जा । रीत्भ्यः ।
१ २ १ २ ३ ५ १ २ १ र २ १
मघ । वा । पुरुवा२३४सूः । सा२३हा । स्तेणेवशो
५ ३ ५
२३४वा । जार२३४तो ॥

॥ आशीष्मामानि ॥

इमौ वै लोकौ सहास्तां तौ वियन्ता वब्रूतां
विवाहं विवहावहै सह ना वस्त्विति तयो रय ममुष्मै
श्यैतं प्रायच्छन्नौधस मसा वस्त्वे तत एनयोर्निधने
विपर्यक्रामतां देवविवाहो वै श्यैतन्नौधसे प्रवसी-
यांसं विवाह माप्नोति य एवं वेद ॥ ६ ॥

॥ वैराजम् । ऊह्य० १,१.१०,३ । ब्रा० १०,१० ॥

२२ २ २ २ २ २२ ३ १
होयिया । होइया । होइया ३४३ बोध । सुमायि ।

२ १ २ १ २ २ १ २ २ १ २ २
मघवन्वा । चमेमाम् । चमेमाम् । चमेमाम् ।

२२ १२ ० १ २ १ २ २ २२ १२
बोधामुमायि । मघवन्वा । चमेमाम् । ३ । बोधाम्

२ १ २ १ २ २ २ १ २ २ १
मायि । मघवन्वा । चमेमाम् । ३ । यान्तेवसायि । षोअर्च

२ १ २ १ २ १ २ १ २
तायि । प्रशस्तिम् । प्रशस्तिम् । प्रशस्तिम् ।

२२ १२ २ १ २ १ २ १ २
यान्तेवसायि । षोअर्चतायि । प्रशस्तिम् । प्रशस्तिम् ।

१ २ २२ १२ २ १ २ १
प्रशस्तिम् । यान्तेवसायि । षोअर्चतायि । प्रश

२ २ १२ २ १ २ २ १ २
स्तिम् । ३ । इमावृक्षा । सधमादायि । जुषस्व । ३ ।

१ २ २ २ १ २ १ २ १ २
इमावृक्षा । सधमादायि जु । षस्व । ३ । इमावृक्षा ।

॥ आशीस्सामानि ॥

२ १ १ २   १ २   १ २   १
सधमादायि । जुषस्व । ३ । इयाहाउ । २ । इय
१   ५   २   १   ३ १ १ १ १
बोधमत्स्वा३ । हुवा३ । इ२३४५ ॥

वैराजं साम भवति विराट्सु स्तुवन्ति वैराजा
विष्टम्भाः समीचीर्विराजो दधात्यन्नाद्यायानुतन्नं
गायति रेतोधेयायानुतन्नाद्धि रेतो धीयते दक्षिण ऊरा
वुक्तातुरग्निं मन्यन्ति दक्षिणतो हि रेतः सिच्यत
उपाकृतेऽहिङ्कृते मन्यन्ति जात मभि हिङ्करोति
तस्माज्जातं पुत्रं पशवोऽभि हिङ्कुर्वन्ति तस्मै जाताया-
मोमांसन्त गार्हपत्ये प्रहरामा३ आग्नीध्रा३ आहव-
नीया३ इत्याहवनीये प्रहरन्त्येतदायतनो वै यजमानो
यदाहवनीयः स्व मेव तदायतनं ज्योतिष्मत्करोति
ज्योतिष्मान् ब्रह्मवर्चसी भवति य एवं वेदाभिजुहोति
शान्त्या आज्येनाभिजुहोति तेजो वा आत्मन्तेज एव
तदात्मन् धत्ते ॥ ७ ॥

॥ आयन्तीयम् । ज० ५, २, ८, ३ । ब्रा० १५, ४ ॥

२ २   २   १ — १ — १ —
भद्राद्भन्द्रस्यरा१तायाः । भद्राद्भन्द्रा३ । स्यरा३

॥ आशीस्त्वामानि ॥

१ १ २ २ १ २ १ २ —
तायाः । योअस्यकामंविधतः । नरोषाऽ१ता२यि ।
१ २ १ २ २ २ १ १ २ १ २ ३
मनोदानायचोदयन् । मा२३ना । दानाया३चो ।
१ ३ २ १ ५ ३ १ १ १
हुम् । दया३ । ओ२३४वा । हे२३४५ ॥

श्रायन्तीयं भवति श्रीर्वै श्रायन्तीयं श्रीर्नवम महः
श्रिय मेव तच्छ्रियां प्रतिष्ठापयति ॥ ८ ॥

॥ यद्वाहिष्ठीयम् । ऋ० ५, २, २०, ३ । ब्रा० १५, ५ ॥

१ २ २ २ १ २ २ १ २ १ २
इन्द्रायसोमपातवे । इन्द्रायसोवा । मपातवायि ।
२ १ १ २ २
वृत्रघ्ना२३यिपा । रिषिच्यसायि । नरेचा२३दा ।
१ २ २ २ १ २ २
क्षिणावतायि । वीराया२३सा । दनासा२३दा३४३
१
यि । ओ२३४३ । डा ॥

यद्वाहिष्ठीयं भवति बृह्मयशसं वा एतानि सामा-
न्यं वा ओन्नोयाणि बृह्मयशसी भवति यद्वाहिष्ठीयेन
तुष्टवानः ॥ ९ ॥

॥ आशीस्सामानि ॥

॥ कवतीषु रथन्तरम् । ऊह्य० १०, ६, ३ बा० १५, १० ॥

१ १ २ र र र १
खोवा । भीष्मस्वखीनामविताज । रितृ२३
२ १ १ ४ १ र र
णाम् । शतम्भवा२३४सी३ । जता२३४या । ओ
५ ५
वा६ । हाउवा ॥

वामदेव्यस्यर्क्षे रथन्तरं पृष्ठं भवति गायत्री वै रथ-
न्तरस्य योनिः स्वाया मेव तद्योनौ रथन्तरं प्रतिष्ठा-
पयति तेजो वै गायत्री कुन्दसां तेजो रथन्तरं
साम्नां तेजश्चतुर्विंशस्तोमानां तेज एव तत्सम्यक्
सन्दधत्यपि ह पुत्रस्य पुत्रस्तेजस्वी भवति ॥ १० ॥

॥ अग्निष्टोमसामनिधनम् । आर० ६, २, ६ । बा० १६, ७ ।

२ १ र र र २ र ३ १ १ १ १
ए३ । सर्वान्कामानशीमही२३४५ ॥

पञ्चविंशोऽग्निष्टोमः सर्वजिता वै देवाः सर्व
मजयन् सर्वस्याप्तौ सर्वस्य जित्यै सर्व मेवैतेनाप्नोति
सर्वं जयति ॥ ११ ॥

॥ आशीस्सामानि ॥

॥ अत्रियम् । ऊ० १६,१,१०,३ । ब्रा० २१,८ ॥

२ २ १ २ १ २२ १२ २
तुवन्द्याञ्चा । महिवा२३ता । पार्थिवीञ्चा । ति
१ २ १ २ १ ३ —
जम्भी२३षायि । प्रतिद्रापिम् । आमुञ्चायाः ।
१२ ३ २ ४ ५ ४ ५
पवामा३ना३ । महोवा । त्वापू नो६हायि ॥

अतिरकामयत चत्वारो मे वीरा आजायेरन्निति
स एत मपश्यन्तस्य चत्वारो वीरा आजायन्तास्य
चत्वारो वीरा जायन्ते, य एवं वेद ॥ १२ ॥

॥ पित्राम् । आर० ६,२,१७ । ब्रा० २४,१० ॥

१ २२१ २२१२ २२१२ २२ १ २ १२ २ १२१
वाक्मनःप्राणःप्राणोपानोव्यानश्चक्षुःश्रोत्रश्चर्मव
२१२ २ १२
र्मभूतिप्रतिष्ठा ॥

एता एव समहाव्रताः सर्वा वा एता विराजो
दशिनी प्रथमा विंशिनी द्वितीया त्रिंशिनो तृती-
यैषा वै परमा विराट् यच्चत्वारिंशद्रावयः पङ्-
क्तिर्वै परमा विराट् परमाया मेव विराजि प्रतिति-
ष्ठन्ति ॥ १३ ॥

॥ आशीस्तामानि ॥

॥ त्वाष्ट्रीसाम । गी० १६, १, १६ । ब्रा० १२, ५ ॥

सुतासोमा । धुमा३त्तमाः । सोमाइन्द्रा३यमा३ ।

ए३ । दिनआ । पवाइववा३न्तो३ । ए३ । चरन्ना ।

दाइवान्गच्छा३न्तुवा३ः । ए३ । मदाआ ॥

त्वाष्ट्री साम भवति इन्द्रं वा अद्यामयिणं भूतानि
नास्वापय॑स्त मेतेन त्वाष्ट्रोऽस्वाप॑स्तदाव तास्तर्ह्य-
कामय॑न्त कामसनि साम त्वाष्ट्रीसाम काम मेवैतेना-
वरुन्धे ॥ १४ ॥

॥ सोमव्रतम् । आर० ४, १, १० । सा० ब्रा० २, ८ ॥

त्वमिमाओषधीः सोमविश्वाः । त्वमपोअजनय-

स्वङ्गाः । त्वमातनोर्बन्तरिद्धम् । त्वञ्जोतिषा

वितमोववर्थ ॥

कृष्णपञ्चम्या मुदिते सोमे त्वमिमा ओषधीरि-
त्येतेनाभिजुहुयात्सहस्रकृत्वः शतावर मेतेनैवाभिगौ-
योद्धव्य सभार्यः प्राश्नीयात् सुरुपान् दीर्घायुषः पुत्रां-
लभते ॥ १५ ॥

॥ प्रासादम् । गे० २,२,१७ । बा० ३,७ ॥

अरण्योः । निहितोजा३४३ । तवेदाः । गर्भद्वे
 त्पुत्रतोग । भिणा२३४यिभीः । दिवेदिवईडिगाजाग
 वा२३३ः । हा२३४वी । घा२३४ः । मनुष्ये
 भिरग्निः । एहिया६हा । हो५३ । डा ॥

अथ यज्ञभिर्ग्यो वाग्वै धेनुर्मन्त्रो गर्भो वाच्येवास्त्र
 मन्त्रं दधात्यामन्त्रणीयो भवत्यथ यद्वेनुभव्या द्वादश
 पयांसि तान्येवास्त्रिन् दधाति तस्मादाहुः पयस्वी
 राजा पुण्य इति ॥ १६ ॥

॥ जराबोधीयम् । ज० १६,१,१६,३ । बा० १४,५ ॥

मानोअग्नेवा । महाधनायि । परावा२३र्गभा ।
 रभ्यथा । संवार्गा१५सा२३रा । यिम् । जयो३
 ४५३ । डा ॥

जराबोधीयं भवत्यन्नाद्यस्यावरुध्या अन्नं वै जरा-
 बोधीयं मुखं गायत्री मुख एव तदन्नं धत्तेऽन्न मत्ता-
 न्नादो भवति य एवं वेद ॥ १७ ॥

॥ बार्हदुक्थम् । ज० ४,२,१३ । ब्रा० १४,८ ॥

१ २१ १२ — १ १ २ २१
 ग्रहिन्वानक्त । ता२म्बृहात् । ग्रहिन्वानक्तम्बृ-
 २ १ ७ — १ ७ — १
 २३हात् । नृभिर्येमा२ । णोर्ह्यतो२ । विचक्षणाः ।
 २ २ २ १ २ १
 राजादायिवाः । समुद्राया२३या३४पूः । ओ२३४पू
 ई । डा ॥

बार्हदुक्थं भवति बृहदुक्थो वा एतेन वान्मेयो-
 ऽन्नस्य पुरोधो मगच्छदन्नं वै ब्रह्मणः पुरोधान्नायस्या-
 वरुध्यै ॥ १८ ॥

॥ भरद्वाजस्यलोम । ज० ३,२,११,३ । ब्रा० १३,११ ॥

१ २ १२ २ १ — १ —
 यास्या । वार्यमणाभा२३गाः । आये२नामी२ ।
 २२ २ २१२ २ १ — १ — २
 तावरुणाकरामा२३हायि । आये२नामी२ । त्रा
 २ १२ २ १ २ १ २२१
 वरुणाकरामा२३हायि । आ२३यिन्द्राम् । अवसेमा
 ५ ५
 २३४हो६हायि ॥

भरद्वाजस्य लोम भवति पशवो वै लोम पशूना मव-
 रुध्यै तदु दोर्धमित्याहुरायुर्वै दोर्धमायुषोऽवरुध्यै ॥ १९ ॥

॥ मधुश्रुगन्निधनम् । ऊ० ३,२,१४,३ । ब्रा० १३,११ ॥

२ २ २ २ २ २ २ २ २ १
 सुष्वाणासोवियद्रिभाश्चिरे । चितानागोश्च
 २ २ २ २ २ २ २ २ २ —
 धित्वचाश्च । हाश्च । औश्चोश्च । आयिहीश्च ।
 २ १ २ २ २ २ २ २ २
 इषमस्माश्चभ्यामभिताश्च । हाश्चायि । औश्चोश्च ।
 १ — १ २ २ २ २ २ २
 आयिहीश्च । सामस्वराश्च । हाश्च । औश्चोश्च ।
 १ — २ १ ३ ५ २ २ १
 आयीहीश्च । वसु । वाश्चिदाश्चोश्च । मधुश्रु
 ३ १ १ १ १
 ताश्चोश्च ॥

मधुश्रुगन्निधनं भवति पर मस्यान्नाद्यस्यावरुध्यै
 परमं वा एतदन्नाद्यं यन्मधु प्रजापतेर्वा एतौ स्तनौ
 यद् दृष्टश्रुगन्निधनं च मधुश्रुगन्निधनं च यज्ञो वै
 प्रजापतिस्त मेताभ्यां दुग्धे यं कामं कामयते तं
 दुग्धे ॥ २० ॥

॥ गीतमस्यभद्रम् । ऊ० १,१,२० । ब्रा० १३,१२ ॥

२ २ १ २ १ २ १ २ २ १
 आदित्यैरिन्द्रःसगणोमरुक्षीश्च । इहा । अस्मभ्यं
 २ २ १ २ १ ३ २ १
 भेषजाकराश्च । इहा । एश्च । भद्रम् ॥

गोतमस्य भद्रं भवत्याशिष मेवास्त्रा एतेनाशास्ते
साम हि सत्याशीरितेन वै गोतमो जेमानं महिमान
मगच्छत् तस्माद्ये च पराञ्चो गोतमाद्ये चार्वाञ्चस्त
उभये गोतम ऋषयो ब्रूवते ॥ २१ ॥

॥ मार्गीयवम् । गे० ३,२,१ । ब्रा० १४,८ ॥

तद्वौहोवा । गाया२ । सुतायिसा२३४चा । पुरु
२२२ १ २ — १ १ २ ४
हुता । यसात्वा१ना२यि । शंयत् । हा । औ३
२ ३ ५ १ ३ ५ २
होयि । गा२३४वायि । ना२शा२३४औहोवा । ए३ ।
१ १ १ १ १
किने२३४५ ॥

मार्गीवयं भवति देवं वा एतं मृगयुरिति वदन्ये-
तेन वै स उभयेषां पशूना माधिपत्य माश्रुतोमयेषां
पशूना माधिपत्य मश्रुते मार्गीयवेण तुष्टुवानः ॥ २२ ॥

॥ वास्तुसाम (कावषम्) । गे० ७,२,२० । सा० ब्रा० ३,३ ॥

वास्तोष्यतायि । ध्रुवा । स्थूणा । औ१३४वा ।
१ २ २ १ २ २ १ २ २ २
अ२सव२सोम्यानाऽ२म् । द्रुपःपुराभेत्ताशश्वता२३

२४ ३ ५ १ २ २
 इनाम् । आ२३४इन्द्राः । मुनीऽ२ । ना३१उवा२३।
 ३ ५
 सा२३४खा ॥

बहुपशुधनधान्यहिरण्यमायुष्मत्पुरुषं वीरसूः
 सुभगा अविधवस्त्रीकं शिवं पुण्यं वास्तु भवति ॥२३

॥ यशस्त्वाम । आर० २, २, १२ । ब्रा० ५, ६ ॥

२२ २ २ २ २ २ २
 हाउ । ३ । यशोहाउ । ३ । वर्चोहाउ । ३ ।
 १ २ १ १ २ — १ २
 आस्मिन्हायि । २ । आस्मीन्हा३१उ । वा२ । तवेदि
 २२ १ २ १ २ १ २ १ २ १
 न्द्रावमंवसु । त्वम्पुष्यसिमध्यमम् । सत्राविश्वस्यपरमस्य
 २२ १ २ २ १ २ २ २ २ २
 राजसि । नकिष्टागोषुवृषवते । हाउ । ३ । यशो
 २ १ २ १ २ १ २ १
 हाउ । ३ । वर्चोहाउ । ३ । आस्मिन्हायि । २ ।
 १ २ — १ २ २
 आस्मिन्हा३१उ । वा२ । आयुर्विश्वायुर्विश्वंविश्व
 २ २ २ १ २ २ १ २ २ २ २ २ १ २ २
 मायुरशोमहिप्रजान्त्वष्टरधिनिधेह्यस्त्रिशतञ्जीविमशरदो
 १ ३ १ १ १ १
 वयन्ते२३४५ ॥

भवति यशो यशसा ॥ २४ ॥

॥ धर्मसामनिधनम् । गी० ११, २, २० । ब्रा० १४, ११ ॥

२ १ ११११
ए३ । धर्मा २३४५ ॥

धर्म भवति धर्मस्य धृत्यै ॥ २५ ॥

॥ बार्हद्विरम् । आर० ३, १, २६ । सा० ब्रा० २, १ ॥

१२२१२ २ १ २२ १२ २१२ २ १२
पिवासोममिन्द्रमन्दतुत्वा । यन्ते सुषावह्यश्वाद्रिः ।
२२१२२१ १२ १ २२१२२
सोतुर्बाहुभ्यामुयतो नार्वी ॥

दीन्वोदकाञ्जलीन् सदाचामेत्पिवासोममिन्द्र-
मन्दतुत्वेत्येताभ्यां दीर्घायुर्भवति ॥ २६ ॥

॥ यज्ञायज्ञीयम् । ज० १, १, १४ । ब्रा० ११, ५ ॥

१२ १ २ १२ २ १
दाशे । माहा । व्याश्दाताश्यायि । भुव-
२ — १ २ २ १ २ २
द्वाजेश्ववि । तामूश्वात् । हुम्मायि । वाश्द्वीयि ।
१ २ २ १ २ २ ११११
जतत्रातातनूनाड । वाश्द्वीयि ॥

यज्ञायज्ञीयं भवति वाग्यज्ञायज्ञीयं वाचि यज्ञः
प्रतिष्ठितो वाच्येव तद्यज्ञ मन्ततः प्रतिष्ठापयन्ति ॥२७॥

॥ प्लवः । गे० १४, १, ३४ । ब्रा० ५, ८ ; १४, ५ ॥

हा । वो३हा । वो३हा३ । हा । ओ२३४वा ।
हायि । पूनाना२३४ःसो । माधारा२३४या ! आपो
वा२३४सा । नोअर्षा२३४सी । आरत्वा२३४धाः ।
योनीमा२३४र्त्ता । स्यासीदा२३४सी । जत्सोदा२
३४यिवो । हायिरण्या२३४याः । हा । वो३हा । वो३
हा३ । ओ२३४वा । हा३४ । औहोवा । ए३ ।
१ २ १ २ २ १ २ २ ३ १ १ १ १
अतिविश्वानिदुरितातरेमा२३४५ ॥

प्लवोऽन्वहं भवति समुद्रं वा एते प्रक्षान्ति ये
संवत्सर मुपयन्ति यो वा अप्लवः समुद्रं प्रक्षान्ति न
स तत उदेति यत् प्लवो भवति स्वर्गस्य लोकस्य स-
मष्ट्या अतिविश्वानि दुरिता तरेमेति यदेवैषां दृष्टं
दुःशस्तं तदेतेन तरन्ति ॥ २८ ॥

॥ आशीष्मामानि ॥

१५

॥ औशनम् । ज० १,१,४,३ । बा० ०७,५ ॥

१ २ १ २ १ २ २ १
आर्षीः । विप्राःपुरेता । जनाङ्गनाम् । ऋभू
२२ १ २ १ २ २ ३ ४ ५ १ २
द्वीराः । उशना । कावियेना । सचिद्वेदनिहिताम् ।
० १ २ १ २ १ २ १ २
यदाङ्गसाम् । अपायिचियम् । गुहियम् । नाङ्गङ्ग ।
१ ४
माङ्गोपूनाङ्गपूङ्गम् ॥

अथ वायु रौशनं प्राहृत तद्वै स प्राणवीर्यं
प्राहृत प्राणा वा औशनः सर्व मायुरति य एवं
वेद वायुर्वा उशस्तस्यैतदौशन मुशना वै काव्यो
ऽमुराणां पुरोहित आसीत्तं देवाः कामदुघाभिरुपा-
मन्त्रयन्त तस्मा एतान्यौशनानि प्रायच्छन् कामदुघा
वा औशनानि कामदुघा एन मुपतिष्ठन्ते य एवं
वेद ॥ २६ ॥

॥ वरुणसाम । ज० ३,२,४,३ । ब्रा० १३,६ ॥

२ २ १ २ १ २ १ २ २ १
वृषोअचिक्रद्वनोवा । ओवा । वार्षीअचि ।
१ २ — १ २ १ २ १ २ २
क्रदावाङ्गनारयि । दाङ्गङ्गयिवा । नारङ्गङ्गसो । मपवमा ।

॥ आशीस्त्वामानि ॥

१ २ १ २ ५ २ १ २ २ १ २ २
नना२३हायि । कृता३मा । गोभिरञ्जानोअर्षसि ।
१ २ १ २ २ ५ २ ५
गो२३भायिः । आञ्जान । औ३ । हो३१२३४ । वा ।
४ ५
षा५सोईहायि ॥

वरुणसाम भवत्येतेन वै वरुणो राज्य माधि-
पत्य मगच्छद्राज्य माधिपत्यं गच्छति वरुणसाम्ना
तुष्टवानः ॥ ३० ॥

॥ शुद्धाशुद्धीयम् । गे० ८, २, ७ । ब्रा० १४, ११ ॥

४ २ ५ ४ ५ ४ ५ २ १ २ २ १ २ २ १ १
एतोन्विन्द्रस्त्वामा । शुद्धश्चुद्धेनसा२३मा । शुद्धै
२ २ २ १ २ १ २ २ १ २ १ १
रुक्थैर्वाष्ट्वा२३साम् । शुद्धैरा२३शी३ । वा२न् ।
३ २ ५ २ २ ३ १ १ १ १
ममा३४औहोवा । तू२३४५ ॥

शुद्धाशुद्धीयं भवतीन्द्रो यतीन्त्सालावृकेयेभ्यः
प्रायच्छत्त मश्लीला वागभ्यवदत्सोऽशुद्धोऽमन्यत स
एतच्छुद्धाशुद्धीय मपश्यत्तेनाशुध्यच्छुध्यति शुद्धाशुद्धीयेन
तुष्टवानः ॥ ३१ ॥

॥ विशोविशीयम् । ज० ५, १, १०. ३ । बा० १४, ११ ॥

२२ २ २ २ २ २ १२ २ १२
 आपाहूम् । वा३मा । ना३सृष्टू३तीम् । इष्टिः
 २ १ २ १ २ २ १
 दे । वायिभा२३या । हुम्मायि । दू३वा३ः । आ२
 २ ५ १ ३ २ ३ ५
 ३४यिषेहायि । ओ । हुवायि । पा२३४वा ।
 १ २ २ १ ५२ ५
 हुम्मा । स्वा३सा३म् । या२३४ताम् । एहिया६हा ।
 ५
 हो५इ । डा ॥

विशोविशीयं भवत्यग्निरकामयत विशोविशो
 ऽतिथिः स्यां विशोविश आतिथ्य मश्रुवीयेति स
 तपोऽतप्यत स एतद्विशोविशीय मपश्यत्तेन विशो-
 विशो ऽतिथि रभवद्विशोविश आतिथ्य माश्रुत
 विशोविशो ऽतिथि र्भवति विशोविश आतिथ्य मश्रुते
 विशोविशीयेन तुष्टवानः ॥ ३२ ॥

॥ अर्कपुष्पम् । गे० १६, २. ३४ । ब्रा० १५, ३ ॥

२ १ २२ १ २ १ २ १ १ १
 पवित्रन्तेविततं ब्रह्मणस्पते३ । हुवे२३ । २ । हो
 २ २ २ २ १ २ २ १ २ १
 वा३हा३ । हायि । प्रभुर्गात्राणिपरियेषि विश्वता२३ः ।

^१ हुवे२३ । ^{१ २ २} २ । ^२ होवा३हा३ । ^{१ २ २ १} हायि । अतप्ततनूर्न
^{२ ५ १ २} तदा२मोअश्रुते३ । ^१ हुवे२३ । ^{१ २ २} २ । ^२ होवा३हा३ । हायि ।
^{२ १ २ १} श्रुतासद्बहन्तःसन्तदा२श्रुत् । ^१ हुवे२३ । ^{१ २} २ । ^{१ २} होवा३
^३ हा३ । ^२ हा२३औहोत् । ^{५ २ १ २ २ २ ५} अर्कीदेवाना२म्परमेवियो२
^{३ १ १ १ १} मा२३४५ ॥

अर्कपुष्पं भवत्यन्नं वै देवा अर्क इति वदन्ति रस
 मस्य पुष्प मिति स रस मेवान्नाद्य मवसन्धे ऽर्कपुष्पेण
 तुष्टुवानः ॥ ३३ ॥

॥ देवस्थानम् । आर० १, १, १५ । बा० १५, ३ ॥

^{२ २} हाउपिवासुता । ^{२ १ २} स्यरसिना३ः । ^१ होयि । ३ ।
^{२ ५} हाउहाउहाउवा । ^{१ २} सहोनरः । ^{१ २ २ १ २} मरुखानइन्द्रगोम
^२ ता३ः । ^१ होयि । ३ । ^{२ ५} हाउ । ३ । ^{२ १ २} वा । सत्यमोजः ।
^{२ २ १ २ २ १} आपिन्नीबोधिसधमा३ । ^१ होयि । ३ । ^{२ ५} हाउ । ३ । ^{२ ५} वा ।
^{१ २} स्वर्जोतिः । ^{२ २ १ २} दियेवधे३ । ^{२ ५} होयि । ३ । ^{२ ५} हाउ । ३ । ^{२ ५} वा ।

१ १२ २ १२ १
 एस्यादिदम् । ३। अस्माञ्चवन्तुतेधियाः । होयि । ३।
 २ ५ १२ २२ १२ २ १ २२
 हाउ । ३। वा । द्यौरक्रान्भूमिरततनत्समुद्रस्समचकृपेत् ।
 १ १ १ १ १
 इट्ठडा २३४५ ॥ ३४ ॥

देवस्थानं भवति प्रतिष्ठायै सङ्गति भवति स-
 स्मृत्या अहर्वा एतद्वलीयत तद्देवा देवस्थाने तिष्ठन्तः
 सङ्गतिना समस्कुर्वन्स्त्वङ्गतेः सङ्गति त्वं देवस्थानेन
 वै देवाः स्वर्गे लोके प्रत्यतिष्ठन्स्वर्गे लोके प्रतितिष्ठा-
 मेत्येतद्वरुणाय देवता राज्याय नातिष्ठन्त स एतद्
 देवस्थान मपश्यत्ततो वै तास्तस्मै राज्यायातिष्ठन्त
 तिष्ठन्तेऽस्मै समानाः श्रैष्ठ्याय च त्रस्येवास्य प्रकाशो
 भवति प्रतितिष्ठति य एवं वेद ॥ ३४ ॥

॥ आकूपारम् । गे० ५, १, १८ । ब्रा० १५, ५ ॥

४२ २५ ४ ५ ५ २ १ २
 आतूनद् । द्रक्षुमादत्ताम् । चित्तङ्गाभस्सङ्ग

— १ २ १ २ १ २ २
 भाश्या । चित्तङ्गाभस्सम् । गृ । औ३होयि ।
 ३ ५ ३२ १ २ २ १ २ २ १
 भा२३४या । एहोयि । महाहस्तीदक्षा२३होयि । औहो ।
 २२ ५ ४ ५ ५
 वाहो२३४वा । णाप्पुयिनोद्हायि ॥

॥ आशीस्सामानि ॥

आतून इन्द्रं क्षुमन्त मित्याकूपार मकूपाराङ्गीरस
सीतस्या यथा गोधायास्त्व गेवन्वागा सीत्तामे तेन
त्रिषान्नेन्द्रः पूत्वा सूर्यत्वं च समकरोत्त द्वावसार्ह्य-
कामयत्त कामयते न साम्नास्तुवते स एव्यः काम-
समृद्धते ॥ ३५ ॥

॥ त्रिणिधनमानेयम् ॥ ज० ३, १, ५, २ ॥ भा० १३, ३ ॥

२१ २ १ ३ ५ २१ १२ २
सोमोदुग्धा । भायिरा२३४क्षाः । सोमोदुग्धा

२ ३ ५ २ ५ ३ ५
भिरा३१उवा२३ । आ२३४क्षाः । सामूद्रा२३४न्ना ।

२ १ २ ७ ३ ५ १ ५ ३
संवरणानिया३१उवा२३ । आ२३४ग्मान् । मान्दीमा

५ २ १ ३ ५
२३४दा । यतो३आउवा२३ । शा२३४ते ॥

त्रिणिधनमानेयं भवति प्रतिष्ठाया अग्निः सृष्टो
नोददीप्यत तं प्रजापति रीतेन साम्नोपाधमत्स उद-
दीप्यत दीप्तिश्च वा एतत् साम ब्रह्मवर्चसश्च दीप्तिञ्चै-
वैतेन ब्रह्मवर्चसञ्चावरुन्धे ॥ ३६ ॥

॥ इषोवृषीयम् ॥ ज० ३, १, १८, ३ । भा० १३, ८ ॥

२ २ २ १ २ १ —
रसन्तेमायि । चोचर्यमा । पिबंतूवा२ । रुणः

१ २ १ — १ १ ३ ५ २ २
 कवायि । पवमाना२ । स्यम । रु२ता२३४ औहोवा ।
 २ १ २ २
 इषोवृधे१ ॥

इषोवृधीयं भवति॥ अश्वो वा इषोवृधीयं
 पशूना मवरुध्या इषे वै पञ्चम महर्वृधे षष्ठ मवर्द्धन्त
 ह्येतर्हि यजमान मेवैतेन वर्द्धयन्ति ॥ ३७ ॥

॥ द्रविणसाम । गे० २, १, २४ । ब्रा० ६, २ ॥

५ २ ४ ५ २ २ १ २ २ २ १ २
 देवो३वो३द्रविणोदाः । पूर्णां विवष्टासिचम् ।
 १ २ — १ २ २ १ ० —
 जहा१सिञ्चा२ । ध्वमुपवापृणध्वम् । आदिद्वोदे२ ।
 १ २ २ १ २ १
 वओहते । इडा२३भा३४३ । ओ२३४पू३ । डा ॥

यो वा अधिपतिं वेदाधिपतिर्भवति त्रयस्त्रिंशो
 वै स्तोमाना मधिपतिः पुरुषः पशूनां तस्माद्यञ्चो
 ऽन्ये पशवोऽदन्त्यर्द्धः पुरुषोऽधिपतिर्हि सोऽधिपतिः
 समानानां भवति य एवं वेद ॥ ३८ ॥

॥ आशीष्मामानि ॥

॥ अनुरूपसाम (दिशां व्रतम्) । आर० ५, २, ८ ।

ब्रा० ११ ६ ; १२, १ ; ७ ; १३, १. ॥

^{२५} हाउ । ३ । वा । ए । ^{२२} रूप् ^{२१} रूप् ^{२२} रूपम् । ३ ।

^{२२} ए । ^१ अह् ^२ सुवज्योती ^३ ३४ ^{११११} ॥

पूर्व मु चैव तद्रूपं मपरेण रूपेणानुवदति यत्
पूर्व रूप मपरेणानुवदति तदनुरूपस्यानुरूपत्व मनु-
रूप एनं पुत्रो जायते य एवं वेद ॥ ३६ ॥

॥ आयुःसाम (प्राणः) । आर० २, २, १ । ब्रा० ५, ४ ॥

^{२२} हाउ । ३ । ^{१२} आयुः । ३ । ^{१२} साल्यम् । ३ । ^{२ १} इन्द्र-

^{२ १} न्नरी । ^{२२ ३ ४ ५} ने३मधि । ^{२ १२} ताहवन्ताइ । ^{२ १} यत्पारियाः । युनज ।

^{२४} ताइधियस्ताः । ^{२२ १२} शूरोनृषा । ^{२ १} ता३श्रव । ^{२ ३ ४ ५} सश्वकामाइ ।

^{२२ १२} आगोमताई । ^{२ १२} व्रजेभ । ^{२२ ३ ४ ५} जातुवन्नाः । ^{२२} हाउ३ ।

^{१२} आयुः । ३ । ^२ साल्यम् । ३ । ^{३ २} सत्या३४ । ^{५ २ २} औहीवा ।

^{३ १ १ १ १ १} ३३३४५ ॥

प्राण मेव तज्जयन्ति ॥ ४० ॥

॥ आशीस्त्रामानि ॥

॥ वारवन्तीयम् । ज० १४, १, ७, ३ । ब्रा० २०, ३ ॥

विष्णोः^{२ २} कर्मा^{२ २} औहो^{१ ३}हायि । गायि^५पश्या^{२ ३}३४ता ।
यतो^{२ १}ब्रा^५३३हा । तर्हि^{१ २}निप^५स्या^{३ ३}३४ । औहो^५वा । ईहा^{१ ३}२
३४हायि । उहु^५वा^{२ ३}३३हा^५यि । इन्द्र^{२ १ २}स्य । यूजि^{१ ०}यस्मा^२
३४ । औहो^{३ २}वा । ईहा^५२३हा^{३ २}यि । औहो^{३ २}३१२३४ ।
खाऽ । एहि^{५ २}या^४६छा । हे^४भू^४ई । डा ॥

एतेन वै देवा जेत्वानि जित्वा यं यं काम मका-
मयन्त तं त माप्नुवन् यं कामं कामयते त मेते-
नाप्नोति ॥ ४१ ॥

॥ माण्डवनिधनम् । आर० २, १, ८ । ब्रा० १८, १ ॥

ए । राज^{२ २}ङ्गमे^{१ २}स्वराज^{१ २}ङ्गमे^{१ १ १ १}मा^{१ १ १ १}२३४५ ॥

यो राज्य आशंसमानो राज्यं न प्राप्नुयात् स
एतेन यजेत राजैवैनं राजानं करोति ॥ ४२ ॥

॥ सौमित्रम् । ज० ३, १, १७, १ । ब्रा० १३, ६ ॥

सौमित्रम् । औहो^{२ २}हो^२यि । औ^२हो^४इ^३यि । औ^३इ^३
२३४५वा^१६५६ । इन्द्रा^१यसाम^{१ २}गायता^{३ १ १ १ १}२३४५ । वि
प्रा^{१ २}श्यबृ^२हते^२बृहा^११त् । ब्रह्म^{२ १}कृते^१र्वि^१पश्चिते^{१ १ १ १ १}२३४५ । ए३ ।
पन^{२ १ १ १ १ १}स्यवे^३२३४५ ॥

॥ आशीस्त्वामानि ॥

कामसनि साम सौमित्रं काम मेवैतेनावरुन्धे ॥ ४३

॥ महावैश्वामित्रम् । गे० ८, १, २२ । ब्रा० १३, ६ ॥

२ १ २   १ १ २   १ १ १ १   ३
हयाये३ । हयाये३ । हया२३४५ । ह२३३ ।
१   ३ ४ ५ ६   ३ २   १
आ२३४यि । द्रविष्वाञ्जनी । वृधा३न् । सा२३४ ।
३ ४ ५   ३ २   १   ३ ४ ५ ६
मुद्रव्यचसम् । गिरा३ः । रा२३४ । धीतम२रथी ।
२   १   २ २   ३ ४ ५   ३ २
ना३म् । वा२३४ । जाना२सत्यतिम् । पता३यिम् ।
२ १ २   २ १ २   १ १ १ १   ३ १ १ १ १
हयाये३ । हयाये३ । हया२३४५ । ह२३३४५ ।
३   ५   ३   ५   ३
होऽ४इडा । होऽ४इडा । हो२३४५इ । डा ॥

महावैश्वामित्रं भवति पाप्मानं हत्वा यदमही-
यन्त तन्महावैश्वामित्रस्य महावैश्वामित्रत्वम् ॥ ४४ ॥

॥ महादिवाकोत्यम् । आर० ६, १, १७ । ब्रा० १, २ ; ६, ६ ॥

१५   २ १ २   १ २
द्यौः । ३ । अन्तरिक्षम् । ३ । भूमिः । २ ।
३ २   ०   ५ ६ ७   २   १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८
भूमा३४ । औहोवा । ए३ । आयुषे२३४५ ॥

आयुषे मे पवस्व वर्चसे मे पवस्व विदुः पृथिव्या
दिवो जनिताच्छृणवन्त्वापोधः क्षरन्तीः सोमेहोद्गाय
ममायुषे मम ब्रह्मवर्चसाय यजमानस्यर्द्धा अमुष्य
राज्याय ॥ ४५ ॥

॥ सूर्यसाम । जह्य० २, १, १४ । ब्रा० १५, ११ ॥

१ २ १२ २ २ १ २ १ २ २
 बरुमहाञ्चसिसूर्य्य । बडादित्यमहाञ्चसि ।
 १ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २ २
 महस्तेसतोमहिमापनिष्टम । मङ्गादेवमहाञ्चसि ।
 १ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २ २
 मङ्गादेवमहाञ्चसि । मङ्गादेवमहाञ्चसि । वट्-
 १ २ १ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २
 सूर्य्यश्रवसामहाञ्चसि । सत्रादेवमहाञ्चसि । सत्वा
 २ २ १ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २
 देवमहाञ्चसि । सत्रादेवमहाञ्चसि । मङ्गादेवा
 २ २ १ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २
 नामसूर्य्यःपुरोहितः । विभुज्योतिरदाभ्यम् ॥

सूर्यवतीषु स्तुवन्त्यतो वै सूर्योऽन्त एतद्दशम मङ्गा
 मन्त एवं तदन्तेन स्तुवते प्रतिष्ठायै ॥ ४६ ॥

॥ अङ्गुतसाम । गे० ५, १, २८ । सा० ब्रा० २, ८ ॥

४ ५ १ ० २, ३ ५ ५ २,
 सादा । सस्पतायिमङ्गुता । ओ२३४वा । प्राया
 ३ ५ १ १ २, ३ ५
 ओ२३४वा । आद्वन्दा । स्याकामा२३४या६५६म् ।
 २ १ २ १ २ २ ३ १ १ १ १
 सनिम्नेऽर्धमयासिषा२३४५म् ॥

मासं सोमभक्ष्यः स्यात् सदसस्पति मङ्गुत
 मिल्येतेन श्रुतनिगादी भवति सदा वैतम् प्रयुञ्जीत
 श्रुतनिगादी भवति ॥ ४७ ॥

॥ आशीष्मामानि ॥

॥ सचस्यद्भिः । आर० ४, १, ४ । ब्रा० ५, ४ ॥

२ २ २ २ २ २ २ २ २ २ १ २ १ २ २
 औहोवाऔहोवाऔहोश्वा । अगन्मज्योतिः ।
 १ २ १ २ २ १ २ २ २ २ १ २
 २ । अगन्मज्योतिः । अमृताअभूम । २ । अमृता
 २ २ २ १ २ १ २ २ २ १ २
 अभूमा । तरिचंपृथिव्याअध्यारुहामा । २ । तरिचं
 १ २ २ २ १ २ १ २ २ १ २ २
 पृथिव्याअध्यारुहास । दिवमन्तरिक्षादध्यारुहाम । ३ ।
 १ २ २ २ १ २ १ २ २ २
 अविदामदेवान् । ३ । समुदेवैरगन्महि । ३ । औ
 २ २ २ २ २ २ १ २ ३ १ १ १ १
 होवाऔहोवाऔहोश्वा । सुवर्ज्योती२३४५ ॥

सचस्यद्भिर्गन्धीध्र मुपतिष्ठन्त ऋद्धावेव प्रतिति-
 ष्ठन्ति चतुरक्षरणिधनं भवति चतुष्पादाः पशवः पशु-
 ष्वेव प्रतितिष्ठन्त्यातमितोर्निधन मुपयन्त्यायुरेव सर्व
 माप्नुवन्ति ॥ ४८ ॥

सामश्रमौतिलव्यमर्यादीपनाम-कृतवेदत्रयानुवाद-सामगा-

ऽऽवसथश्रीसत्यव्रतशस्त्रसङ्कलितनाम-संहिता-ब्राह्मण-

स्थाननिर्द्देशसहितानि,

कीयमाना जातकमोदिषु व्यवहाराणि,

सब्राह्मणानि आशीष्मामानीति ॥

॥ अथ रहस्योत्तमसामानि ॥

॥ महाशान्तिकर्मणि विनियोग्यानि ॥

ब्राह्मणम्—पञ्च पविमन्ति महासामानि सर्वस्य प्रथमोत्तमे
रुद्रस्य त्रीण्यथापर मनेर्हरसौ द्वे 'क्षुरस्य हरसौ द्वे मृत्योहरः
पञ्चमः सामनौ वा त्रिकाद्ये लोकाणां शान्तिरुत्तमम्"—
इति ३।१३ ॥

॥ ॐ३म् ॥

१ २ ३ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २
आक्रन्दय कुरु घोषमहान्तं हरीद्वन्द्वस्याभियोजयाशू ।
३ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २
मर्माविधन्ददतामन्यो अन्यं शल्यात्मापततु श्लोकमच्छ ।
२ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
प्रयच्चक्रमरावणे सनता अभ्यवर्त्तयत् ।
२ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
ज्योगित्तिस्तु ओहातैशयातैकेशवच्छिरः ॥ (छन्दः)

२ ३ ३ २ १ २ ३ १ २
आ । क्रन्दय । कुरु । घोषम् । अहान्तम् ।
२ ३ १ २ १ २ ३ २ ३ १ २
हरीद्वति । द्वन्द्वस्य । अभि । योजय । आशूद्वति ।
३ १ २ ३ १ २ ३ ३ २
मर्माविधम् । मर्म । विधम् । ददताम् । अन्यः ।
३ २ ३ २ ३ १ २
अन् । यः । अन्यम् । अन् । यम् । शल्यात्मा ।

रहस्योत्तमसामानि ।

३ २ ३ ३ १ २२ १ २२
 शल्य । आत्मा । पततु । श्लोकम् । अच्छ । प्र ।
 ३ २ १ २२ २ १ १ २
 यत् । चक्रम् । अराव्णे । अ । राव्णे । सनतै ।
 ३ १ २ ३ १ २२
 अव्यवर्त्तयत् । अभि । अवर्त्तयत् । ज्योक् । इत् ।
 ३ २ ३ १ २२ १ २२ १ २२
 तिस्रः । ओहातै । शयातै । केशवत् । शिरः ॥ (पदं)
 २२ १ २ १ २ — १ — १ २
 आक्रन्दयोवा । कुरुघोषमहा२आन्ता२म् । हरी
 २ २ — १ — २ १ २
 इन्द्रस्याभियोजया२ । आशू२ । मर्माविधन्ददा
 — — २ १ २ २
 मन्यो२ । आन्या२म् । शल्यात्मापततुश्लोकमा२३ ।
 १ २ ३ ५ २ २ १
 आ२ । छा२३४ । औहोवा । अस् ॥ १
 २२ १ १ १
 हाउ । ३ । अस् । ३ । फट् । ३ । मृस् । ३ ।
 १ १ २ ५ १ ५ १ २ २ १ २ २
 हस् । ३ । प्राय२त् । चक्र२म् । आरा२ । आव्
 ५ १ २ ५ १ २ ५ १ २ ५ १ २ ५
 णा२इ । सान२ । ताअ२ । भ्याव२ । ताय२त् ।
 १ २ ५ १ ५ १ २ २ ५ १ २ २ ५ १ २ २ ५
 जीयो२क् । इत्ती२ । स्ताओ२ । हातै२ । शया२ ।
 १ २ २ ५ १ २ ५ १ २ ५ २ २ १
 तैके२ । शाव२त् । शाइर२ः । हाउ । ३ । अस् ३ ।
 १ १ १ ३ ५
 फट् । ३ । मृस् । ३ । हस् । २ । हा२३४ । औ

१ २२ १ २२ १ २२ १ २२ १
 होवा । ए अस् । ए फट् । ए मृस् । ए हस् ।
 ३११११
 इ२३४५ ॥ २

१ १ २ १२ ५ १ ५ १२ २ ५
 अभ्याभूः । ३ । प्राय२त् । चक्र२म् । आरा२ ।
 १२२ ५ १२ ५ १२ ५ १२ ५
 आव्णा२इ । ३ । सान२ । ताअ२ । म्याव२ ।
 १२ ५ १२ २ ५ ३ १२ ५ १२ २ ५
 ताय२त् । ३ । जोयो२क् । इत्ती२ । स्नाओ२ ।
 १२२ ५ १२२ ५ १२२ ५ १२ ५ १२ ५
 हातै२ । ३ । शया२ । तैके२ । शाव२त् । शाद्व२ः ।
 २ १ २ २ १ ५ ३ ५
 ३ । अभ्याभूः । २ । अ । म्या२ । भू२३४ । औ
 १ १ २ २ १ ३ १ १ १ १
 होवा । हस् प्रहस् ए३चक्षु२३४५ः ॥ ३

१२ २ १२ २ २ २ १ २
 हाउ । ३ । क्षुरोहरोहरोहरः । ३ । वृषप्रवृष
 १ २ २ ५ १ २ १ २ २
 प्रक्षिम्बी । ३ । हाउ । ३ । वा । प्रयच्चक्रमरावणे ।
 २ १ २ २ १ २ १ २ २ २ २ १ २ २
 सनताअभ्यवर्त्तयत् । ज्योगित्तिस्त्रओहातै । शयातै
 १२ २ १ २ २ १ २ २ २
 केशवक्षिः । हाउ । ३ । क्षुरोहरोहरोहरः । ३ ।
 २ १ २ १ २ २ २ ५ ५ ५ २
 वृषप्रवृषप्रक्षिम्बी । ३ । हाउहाउहाउवा । ए ।

१ २ १ २ २ १ २ १ ३
 वृश्चप्रवृश्चप्रक्लिम्बी । २ । ए । वृश्चप्रवृश्चप्रक्लिम्बी
 १ १ १ १
 २३४५ ॥ ४ ।

२ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १
 हाउ । ३ । वयोबृहदतः विर्मद्राः स्वधाः स्वयः
 २ १ २ १ २ १ १ ०
 स्कृण्वद्वषमूर्जः सुवः । हुम् । ३ । हो । ३ । हः
 ३ ५ २ २ १ २ २ १ २
 । २ । हः २३४ । औहोवा । अभित्वाशूरनोनुमो-
 १ २ २ १ २ २ २ १ २
 हम् । अदग्धाद्वधेनवोहम् । ईशानमस्यजगतः स्व
 १ २ २ १ २ २ २ २
 दृशः हम् । ईशानमिन्द्रतस्युषोहम् । हाउ । ३ ।
 १ २ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १
 वयोबृहदतः हविर्मद्राः स्वधाः स्वयः स्कृण्वद्वषमूर्जः
 १ १ १ १ १ १ १ १
 जसुवः । हुम् । ३ । हो । ३ । हः । २ । हः २३४ ।
 ५ २ २ २ २ १ २ १ २ २ २ १ २ २
 औहोवा । ए । वाक् । ए । इडा । ए । सुवः । ए ।
 १ ५ १ २ २ १ २ २ २ १ २ १
 बृहत् । ए । भाः । ए । अर्कमर्चतदेवावृधः हम् ॥ ५ ॥

सामगाचार्यावसथश्रीसत्यव्रतसामश्रमिभट्टाचार्येण
 सामादिरहस्यतच्छन्दःपदपाठसहितानि यथावदुद्घृतानि
 पञ्च पविमन्ति महासामानि रहस्योत्तमसामानि वेति ॥

॥ अथाग्निष्टोमसामानि ॥

(गानग्रन्थेष्वनधीतान्येवेह सङ्गृह्यन्ते; नान्यानि)

॥ ॐ३म् ॥

॥ अथ सुब्रह्मण्यसाम ॥

आदित्य ऋषिः, सामसम्पाच्छन्दः, इन्द्रो देवता । “ब्रह्म च वा
इदं मये सुब्रह्म चास्ताम्”-इति विधायकं ब्राह्मणम् (प० १,१) ॥

सुब्रह्मण्यो३म् (त्रिः) ॥

१ २ २ १ २ १ २ १ २ २ २ २ १ २

इन्द्रागच्छ हरिष आगच्छ मेधातिथेर्मेष वृषश्चश्वस्य

१ २ १ २ २ १ २ २ २ १ २ २ १ २

मेने । गौरावस्कन्दिब्रह्मण्यै जार कौशिकब्राह्मण

१ २ २ २ २ १ २ २ २ १ २ २ १ २

गौतमब्रूवाण । अहे सुत्या मागच्छ मघवन् देवा

१ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २

ब्रह्माणा आगच्छतागच्छतागच्छत ॥ १ ॥ १.

वस्तुतः ‘सुब्रह्मण्या’-नामनिगदोऽयं यजुर्विशेष एव, साम-
कल्पेषु लाट्यायनके (१,३) प्रपठ्य विहितः, परं विधायक-
ब्राह्मणे षड्विंशे (१,२) सामिति च निर्दिष्टः; सामगौर्गीय-
मानत्वात् । तत्रैवाचरयो व्याख्यातश्च (१,१) । शतपथब्राह्म-
णेऽपि (२,३४,२८) प्रपठ्य सामान्यतो व्याख्यरतः । तेत्तिरोया-
रण्यके (१,१२, ३ ; ४) ऽधीयते तु ब्रूवाणेत्यन्तः । श्रीताम्रसायन-

सूत्रेऽपि (१२, १४) स्मृतः । मौमांसायाः सूत्रभाष्यन्यायमाला-
ग्रयेष्वेतत्प्रकृतार्थोऽपि निरूपितः । “इदानीं ब्रूहे सुत्या मिति
वचनं सुत्तरेष्वहस्सु ब्रूहेष्वोऽयेति”—इति चात्र कल्पव्याख्या ।

— — —

॥ अथ वासवरीन्द्रादित्यवैश्वदेवसामानि चत्वारि ॥

पुष्कल ऋषिः, द्विपदा गायत्रीच्छन्दः ;

प्रातस्सवने वसवो देवताः, माध्यन्दिनसवने रुद्रो देवता,
तृतीयसवने आदित्या विश्वेदेवाश्च देवताः । ‘पुरा’-इत्यादीनि
त्रौणि विधायकानि ब्राह्मणानि (छा० ४, २४, ३; ७; ११) ॥

१ २ २ — १२ २ २
लोकद्वारमपावर्णूः । पश्येमत्वावयूरा १२१२ ।

१ — १ २ १११
हुम् । आ२ । ज्यायो । आ३४५ ॥ १ ॥ २.

१ २ २ १
लोक०—०वैरा १२१२ । हुम् । इत्यादि ॥ २ ॥ ३.

१ २ २ १
लोक०—०सारा १२१२ । हुम् । इत्यादि ॥ ३ ॥ ४

१ २ २ १
लोक०—०सामा १२१२ । हुम् । इत्यादि ॥ ४ ॥ ५

— — —

॥ अथ विश्वरूपसामानि सप्त ॥

पुष्कल ऋषिः, षड्ङ्क्तिच्छन्दः, विश्वरूपदेवता ।

(उ० आ० ८, २, ७, २ ; ३)

३१२ २२ ३१२ १२ ३१२

युञ्जे वाच् शतपदीं गाये सहस्रवर्त्तनि ।

२१२   २२   ३२
देवा ओकां॑सि चक्रिरे ॥

१ २ २   १   १ २
युञ्जेवाच ऽशतपदोम् । प्र । ॐ गायेसहस्रवर्त्तनि

गायत्रं वैष्टमञ्जगद्विस्वारूपाणि सन्धात्ताः । देवाओकाः

सिचा^२१२१२ । उ । हुम् । आ^१२ । ति । क्रायिरो ।

२१११
प । आ३४५ । नि ॥ १ ॥ ६.

धानञ्जय्यमते इदं मेवैकं विश्वरूपसाम त्रिर्गयम् ॥

१२२ १२
युञ्जेवाच ऽशतपदोम् । प्र । ॐ गायेसंहसवर्त्ता३

नी२। गायचंष्ट्रभा१२१२। उ। हुम्। बी२। ति।

१ २१११
जागो । प । आ३४५ । नि ॥ १ ॥ ७.

गाय॑सहस्र॑हस्रवर्त्त॑नोम् । प्र॑ । ॐ गाय॑च॒नैष्टु॑भं

२ — २ २ २ २ २ १
 जागारत् । विश्वारूपाणिसा १२१२ । उ । हुम् ।
 — १ २ १ १ १
 आ२ । ति । भार्त्ता । प । आ३४५ । नि ॥ २ ॥ ८.
 १ २ १ २ २ २ २
 गायचंचैष्टुभंजगोम् । प्र । ॐवायिश्वारूपाणिम
 — २ १ १ २ २ २ १
 भार्त्ता२ । देवाओकासिचा १२१२ । उ । हुम् ।
 — १ २ १ १ १
 आ२ । क्रायिरो । प । आ३४५ । नि ॥ ३ ॥ ९.

गीतममते त्विमानि त्रीणि विश्वरूपसामानि ; “त्रिषु
 पादेषु गायेत्”—इति तद्वचनात् । तथा चाद्येषु त्रिषु पादेषु
 गीतं त्रायं गायचम्, द्वितीयादिषु त्रिषु द्वितीयम्, तृतीयादिषु
 त्रिषु च तृतीयम् ।

प्रौढब्राह्मणमते तु द्वयोर्ऋचोरैकः प्रगाथः सम्पद्यते, तत्रैवं
 त्रीणि सामानि भवन्ति—

१ २ २
 युञ्जेवाचङ्ख्यादि गौतमीयाद्यानुरूपम् ॥ १ ॥ १०.
 १ २ १ २ १ २ —
 गायचंचैष्टुभंजगोम् । प्र । ॐगायचंचैष्टुभंजागारत् ।
 २ १ २ २ २ १ —
 विश्वारूपाणिसा १२१२ । उ । हुम् । आ२ । ति ।
 १ २ २ १ १ १
 भार्त्ता । प । आ३४५ । नि ॥ २ ॥ ११.
 १ २ २ २ १ २ २ २
 विश्वारूपाणि संभृतोम् । प्र । ॐवायिश्वारूपाणि

— २ २ १ २ २ २ १
सम्भार्त्ता२ । देवाओकाऽसिचा१२१२ । उ । हुम् ।
— १ २ १ १ १
आ२ । ति । कायिरो । प । आ३४५ । नि ॥ ३ ॥ १३.

॥ अथ ज्योतिस्सामानि त्रीणि ॥

पुष्कल ऋषिः, गायत्रीच्छन्दः, अग्नीन्द्रसूर्या देवताः ।

(उ० आ० ८, २, ८, १)

३ ५७ ३ १ २ ३ २३ ३ २ ३ २ ३ १ २
अग्निज्योतिर्ज्योतिरग्निरिन्द्रोज्योतिर्ज्योतिरिन्द्रः ।
२३ २ ३ २ ३ १ २
सूर्योज्योतिर्ज्योतिसूर्यः ॥

अत्रैकैकस्मिन् पादे एकैकं गायत्रं साम गातव्यं भवति । तद्यथा —

५ २ ५ १ २
अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्नीम् । ॐ अग्निर्ज्योति
१ — २ १ २ २ २ १
र्ज्योतिराग्नी२ः । अग्निर्ज्योतिर्ज्योता१२१२यिः । हुम् ।
— १ २ १ १ १ १ २ २
आ२ । आग्नी । आ३४५ ॥ १ ॥ इन्द्रोज्योति
२ १ २ २ २ २
र्ज्योतिरिन्द्रोम् । ॐ आयिन्द्रो ज्योतिर्ज्योतिरायिन्द्रा
— २ १ २ २ २ २ १ —
२ः । इन्द्रो ज्योतिर्ज्योता१२१२यिः । हुम् । आ२ ।
१ २ १ १ १ १ १ २ २ २ २
आयिन्द्रो । आ३४५ ॥ २ ॥ सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः

सूर्यो^१म् । ॐ^२सूर्यो^३ज्योति^४र्ज्योतिः^५सूराया^६२ः । सूर्यो^७
 ज्योति^८र्ज्योता^९१२१२यिः । ह्रम् । आ२ः । सूर्यो^{१०} ।
 आ३४५ ॥ ३ ॥ १३, १४, १५.

॥ अथ वहिष्यवमानस्तोत्रसामानि नव ॥

तत्र,

षट् धूर्गानानि, ततो गायत्राणि त्रीणि; “गीतिविकारो गाय-
 तस्य धुरः स्तोत्रियानुरूपयोज्योतिष्टोमस्य”-इति ला० सू० ७, १२।

वहिष्यवमानस्तोत्रस्यर्चा पुष्कल ऋषिः, गायत्रीच्छन्दः, सोमो
 देवता । षोडशारस्य परमेष्ठी ऋषिः, देवी गायत्रीच्छन्दः, पर-
 मात्मा देवता । द्विडशारस्य वसिष्ठ ऋषिः, देवी गायत्रीच्छन्दः,
 प्रजापतिर्देवता । “प्रजापतिरकामयत”-इति (ष० ब्रा० २,
 १—३) धूर्विधायकम् । “इमे वै लोका गायत्रं त्रिवृद् गेयम्”-इति
 ब्राह्मणम् (७, १) । “स तु वै यज्ञेन यजिष्व”-इति वहिष्यवमानस्य
 ब्राह्मणम् (६, ८) । “मनो द्विडशारः”-इति रहस्यम् (४, ११) ।

(उ० आ० १प्र० १अ० १—३सू० १—८ऋक्षु)

उपा^१सू^२गाय^३तान^४रोम् । प्र । ओ^५म्या^६स्वा^७स्माना^८
 ये^९न्दा^{१०}क् २ अभि^{११}देवा^{१२}द्वा^{१३}या^{१४}१२१२ । उ । (ह्रम् । आ२ ।
 ति ।) जा^{१५}तो । प । सा^{१६}३४५त् । नि । १ । १६,
 रेत^{१७}स्यायाम^{१८}द्वि^{१९}डशारः; “अद्विडश्रुता प्रथमा रेतस्या”-इति यज्ञतन्त्रे ।

१ २ २ १ — २ २
अभितेमधुनापयोम् । प्र । ओमा२यर्वा१णोअशि
— १ २ २ २ १ —
श्रादे२ युर्वन्देवायदा१२१२ । उ । हुम् । आ२ ।
१ २ १ १ १
ति । वायो । प । सा३४५म् । नि । २ । १७.

“हे अक्षरे सशयनी व्यतिपजति”—इति ष० २, १ । ला० ७, १२ ।

१ १ — — —
सनःपवस्वशङ्खवोम् । प्र । ओंशा२ञ्जा२ना२य
१ २ १ २ — १ २
शमर्वा३ता३यि श्२रा३जा१नो२ षा३धा१२१२ । उ ।
१ — १ २ १ १ १
हुम् । आ२ । ति । भायो । प । स्वा३४५ः ।
नि । ३ । १८.

“तां बलवदिवोरसेव गायति”—इति ष० २, १ । ला० ७, १२ ।

१ २ १ — १
द्विद्युततियारुचोम् । प्र । ओम्पारिष्टोभा२न्ता
२ — १ २ — १ २ १
याकृपा२ सोमाःशुक्रा२गावा१२१२ । उ । हुम् ।
— १ २ १ १ १
आ२ । ति । शायिरो । प । इडा३४५ । नि । ४ । १९.

“पत्वारिषत्वार्यक्षराणि निक्लीडन्निव गायति”—इति ष०, ला० ७, १२ ।

१ २ २ २ १ २ २
ह्रिन्वानोहेटभिर्हितोम् । प्र । ओमा३वाजंवाज्य

॥ अग्निष्टोमसामानि ॥

—   १   २   ३   ४

क्रमी२त् सीदन्तोवा१२१२नुषा१२१२ । उ । हुम् ।

— १ २ १११ —
 आ२ । ति । याथो । प । वा३४५६ । नि । पू । २० ।
 'निरुक्तां चानिरुक्तां च गायतोति'—इति प० २, १ । ला० ७, १२ ।

१   २   १ २ १   २ १ १ ४

ऋधक्स्सोमः सुवस्तयोम् । प्र । औंसञ्जाश्शग्मानो

२   १   —   २ १   २   १   १

दाश्रियवाश्काश्वायि पवसासूरियाश्शरश्शर । उ । हुम् ।

— १ २ १ १ १
आ२ । ति । दृशो । प । आ३४५ । नि । ६ । २१.
एतस्या द्वितीयपादगानिस्ति मतान्तरता । सामसूत्रं ७, १२ द्र० ।

“अतः परासु धूर्गानाभावात् ‘तत्त्ववि’-गायत्रान्न विशेषः”-
इति कल्पव्याख्यायां रघुनन्दरपुष्टे ज्योतिष्टोमे वरदराजः ।

पवमानस्यतेकवोम् । प्र । आंवाजित्सर्गाअसृज
ता२ । अर्वन्तो नश्रवा १२१२ । उ । हुम् । आ२ । ति ।

१ २ १ १ १
स्यावो । प । आ३४५ । नि । ७ । २२.

अर्क्षाकोशमधुसुतोम् । प्र । ओमासृग्वारेअव्या
या२यि । अवावशन्तधा१२१२ । उ । हुम् । आ२ ।

ति । तायो । प । आ३४५ । नि । द । २३.

३०, ३१ ॥ गन्धर्वाप्सरसा मानन्दौ ॥ आ० ५, ७ । आर० ६, २, २ ; ३ ॥

१ ५   १ ५   १   २
उवी२ । ३ । हिगी२ । ३ । हिगिगि । ३ ।
२२ २   २ २ २   २   २   २ २
आयङ्गौःपृश्निरक्रमौदैही । ३ । असदन्मातरम्पुराणेही
२   २ २ २   १ ५   १ ५
। ३ । पितरञ्चप्रयंत्वाएही । ३ । उवी२ । ३ । हिगी२
१   २
। ३ । हिगिगि । ३ ॥ ३०

२ १   २ १   २   १   २ २   २
उवी । ३ । हिगी । ३ । हिगिगी । ३ । आयङ्गौः
२ २ २   २   २ २   २
पृश्निरक्रमौदैही । असदन्मातरम्पुराणेही । पितरञ्च
२ २ २   २ १   २ १   २   १
प्रयंत्वाएही । उवी । ३ । हिगी । ३ । हिगिगी ।

३ ॥ ३१

३२ ॥ अतीषङ्गः ॥ स्तो० २, १० । आर० ६, २, ४ ॥

२ २   २,   ३ २ २ २ ३ २ २   २   २
हाउ२हाउ । भाजाओवा । ३ । उदुत्यञ्जा । ३ ।
२ १ २ २ २   ७   २   २ २   २,   ३ २ २ २
चिचंदेवानामुदगादनी२३का३म् । हाउ२हाउ । भाजा
३ २ २   २ २   १   ७
ओवा । ३ । तवेदसम् । ३ । चक्षुर्मित्स्यवरुणस्यआ२३

२ २र ३र २र ३र २र २र
मना३द्वः । हाउ२हाउ । भ्राजाओवा । ३ । देवंवहा ।

१र २र २र २र २र ० २ २र
३ । आप्राद्यावापृथिवीभान्तरी२३चा३म् । हाउ२

२, ३र २र ३र २र ३ २र १र
हाउ । भ्राजाओवा । ३ । तिकेतवः । ३ । सूर्य

२र २र ० २ २र २, ३र २र
आत्माजगतस्तास्युषा२श्च३३ । हाउ२हाउ । भ्राजा

३र २र २र २र १र २र ०
ओवा । ३ । दृशेविष्वा । ३ । सूर्यआत्माजगतस्तास्युषा२३

२ २र २, ३र २र ३र २र २र
श्चा३ । हाउ२हाउ । भ्राजाओवा । ३ । यसूर्यम् ।

१ २ २ २र १र २र २र २र
२ । यसू२३रियाउ । वा३ । ए३ । देवादिवाज्योती

५ ५ ५ ५

२३४५ः ॥ ३२

३३ । सधस्यः । आ० ५, ५ । आर० ६, २, ५ ॥

२र १र २र १र २र २र १र २र
हाउ । ३ । सहोभ्राज । २ । सहोभ्राजा । पोभा

२र १र २र १र २र १२र २र
जा । २ । पोभाज । अभ्राजीत् । ३ । व्यभ्राजीत् ।

१ २ १ २ २
३ । अदिद्युतत् । ३ । अदिद्युतद्विष्वम्भूतः सहोवृ२

१ २ — १ २
हात् । अदिद्युतद्भाट्मा२भाट् । अदिद्युतहर्मा

२ — १ १ २ २ — १
 अरुहृत्वात् । अदिद्युतहर्मउषसोअरोचाश्याः ।
 २२ १२ २२ १२ २२ २
 हाउ । ३ । सहोभ्राज । २ । सहोभ्राजा (पूर्ववत्) ।
 १ २ १ २ २
 अदिद्युतत् । २ । अदिद्युतात् । हाउवा ।
 २ १ १२ २२ १ २ २ १२ २२ १ २२ ३
 ए । अदिद्युतहर्मोअरुहृचदुषसान्दिविसूर्योविभाती
 ५५५५
 २३४५ ॥ ३३

३४ ॥ मरुताम्भूति ॥ आ० ५, ५ । आर० ६, २, ६ ।

१२२ २ २ २ २ २ २ २ २ २
 औहोऔहोवा । होई । २ । औहोऔहोवा ।
 २ १ ३ ५ २ १ २ १२
 हा३१उ । वा२३ । भू२३४वात् । अन्तश्चरतिरोचना ।
 २ २ २ २ २ २ २ २ २ २
 औहोऔहोवा । होई । २ । औहोऔहोवा । हा३१उ ।
 १ ३ ५ २ २२ १२ २२ १२
 वा२३ । जा२३५नात् । अस्यप्राणादपानती ।
 २ २ १ ३ ५ १ २ १२
 औहो० । वा२३ । वा२३४धात् । व्यस्यन्महिषो
 २ २ १ ३ ५ १२ २
 दिवम् । औहो० । वा२३ । का२३४रात् । औहो० ।
 १ ३ ५ १२ २ २ —
 वा२३ । भू२३४तोः । औहो० । हा३१उ । वा२ ।

१ र २र १र २ र र १र र २
 अभाजीज्योतिरभाजीत् । औहो० । हा३१उ । वा२३ ।
 २ १र र र २र ३ ५ ५ ५ ५
 ए३ । सर्वान्कामानशीमही२३४५ ॥ ३४

३५, ३६, ३७ ॥ सापेराज्ञानि ॥ आ० ५, ४-६ । आर० ६, २, ७-८ ॥

२५ १ २, ३र २र ३र र १र र
 हाउ३वा । इन्दुः । भ्राजाओवा । ३ । आयङ्गौः
 र र र २५ १ २, ३र २र ३र र
 पृश्निरक्रमीदैही । हाउ३वा । ईडा । भ्राजाओवा ।
 २ र र र र २५ १ २, ३
 ३ । असदन्मातरम्पुराएही । हाउ३वा । सात्यम् ।
 ३र २र ३र र २ र र र २५
 भ्राजाओवा । ३ । पितरञ्च प्रयत्साएही । हाउ३
 १ २, ३
 वा । दीयौः ॥ ३५

२५ १ २, ३र २र ३र र २
 हाउ३वा । भूतम् । भ्राजाओवा । ३ । अन्त
 र र र र २५ १ २, ३र २र ३र २र
 स्वरतिरोचनाएही । हाउ३वा । पृथिवी । भ्राजा
 ३र र २ र र र र र २५
 ओवा । ३ । अस्यप्राणादपानताएही । हाउ३वा ।
 १ २, ३र २र ३र र २ र र र र
 साहः । भ्राजाओवा । ३ । अस्यन्महिषोदिवामैही ।
 २५ १ २, ३
 हाउ३वा । तेजः ॥ ३६

२२ १ २, ३२ २२ ३२ र २
 हाउ३वा । आपः । भ्राजाओवा । ३ । त्रिंश
 र र र र र २५ १ २, ३२ २२ ३२ र
 ह्यामविराजताऐही । हाउ३वा । ऊषा । भ्राजाओवा ।
 २२ र र र र र २५ १ २, ३
 ३ । वाक्पतङ्गायधीयताऐही । हाउ३वा । दीशः ।
 ३२ २२ ३२ र २ र र र र २५
 भ्राजाओवा । ३ । प्रतिवस्तोरहद्युभाऐही । हाउ३वा ।
 १ २, ३
 ज्योतिः ॥ ३७

३८ ॥ घर्मरोचनम् ॥ स्तो० २, १० । आर० ६, ७, १० ॥
 २ १ र र २२ १ २ १ र र २२
 उद्यंल्लोकानरोचयः । होइ । इमांल्लोकानरो
 १ २ १ र र २२ १ १ २२
 चयः । होई । प्रजाभूतमरोचयः । होई । विश्वम्भू
 १ २२ १ २, ३ ५ र र २ १ र र ३ १
 तमरोचयः । होइहाइ३४ओहोवा । घर्मोज्योती२
 १ १ १
 ३४५ः ॥ ३८

३८—४४ ॥ परिधीनि ॥ छ० १, १, ३, ११ ; आ० ५, ७—१२ ।
 आर० ६, ७, ११—१६ षट् ॥

२२ र, ३२ २२ ३२ र २ र १
 हाउ३हाउ । भ्राजाओवा । ३ । दिदीहिविश्व
 १ १ २ र १ २ — २२
 तमृथुः । उदुत्यञ्जाता३वाइदा१सा२म् । देवंवहन्ती३

१ २ ० — २ २ २ १ २ — २ २
कार्दता१वा२ः । दृशेविश्वायामसूरा१या२म् । अपत्ये

२ १ २ — २ २ १ २ —
ताया३वोया१थार । नक्षत्रायन्तो३यात्तू१भा२ईः ।

२ २ २ १ २ — २ १ २
सूरायविश्वामचाक्षा१सा२ई । अदृशन्नस्या३कार्दता१

— २ २ १ २ — २ २ २
वा२ः । विरश्मयोजा३नाञ्चा१नूर । भ्राजन्तोअग्ना३

१ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २
योया१थार२३ । हाउ२हाउ । भ्राजाओवा । २ ।

२ २ ४ ३ १ १ १ १
भ्राजा३ओप्रवा६५६ । ई२३४५ ॥ ३६

२ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २
हाउ२हाउ । शुक्राओवा । ३ । दिदीहिविश्वत

२ १ २ २ १ २ —
स्पृथुः । उदुत्यञ्जाता३वाङ्गदा१सारम् । (पूर्ववत्)

२ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २
हाउ२हाउ । शुक्राओवा । २ । शुक्रा३ओप्रवा६५६ ।

३ १ १ १ १
ई२३४५ ॥ ४०

२ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २
हाउ२हाउ । भूताओवा । ३ । दिदीहिविश्वत

२ १ २ १ २ — २ २
स्पृथुः । तरणिर्विश्वा३दार्शा१ता२ः । ज्योतिष्कृद

१ २ — २ २ २ १ २ — २
सौ३सूरा१थार । विश्वमाभासी३रोचा१ना२म् । प्र

२ २ ५ १ २ — २ २ १ २ —
 त्वङ्देवाङ्नांवा१दशाः । प्रत्यङ्देवौ३मानू१षा२न् ।
 २ १ २ — २ २ २ १ २
 प्रत्यङ्विष्णुसू३वादृ१शा२र्द्ध । येनापावका३चाक्षा१
 — २ १ २ — १ १
 सा२ । भूरण्यन्तज्जा३ना०आ१नू२ । त्वंवरुणा३प्रा
 २ २ २ २ २ २ २ २ २ २
 श्या१सा२र्द्ध । हाउ२हाउ । भृताओवा । २ । भृता३
 ५ ५ ३ १ १ १ १
 ओपूवा६पू६ । ई२३४५ ॥ ४१

२ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ १
 हाउ२हाउ । तेजाओवा । ३ । दिदीहि विष्वत्
 २ १ २ १ २ —
 स्पृथुः । तरणिर्विष्वा३दार्शा१ताः । (पूर्ववत्)
 २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ ४ ५
 हाउ२हाउ । तेजाओवा । २ । तेजा३ओपूवा६पू६ ।
 ३ १ १ १ १ १
 ई२३४५ ॥ ४२

२ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ १
 हाउ२हाउ । सत्याओवा । ३ । दिदीहि विष्वत्
 २ १ २ २ २ १ २ — २ २ २ २ २ २ ५
 स्पृथुः । उद्यामेषिरा३जाःपा१र्थू२ । अहामिमानो३
 १ २ — २ २ १ २ — २
 आत्तू१भा२र्द्ध । पश्यञ्जन्मानी३सूरा१या२ । अयुक्त
 १ २ — २ २ १ २ —
 सप्ता३शून्मू१वाः । सुरोरयस्या३नाम्ना१याः ।

२२ र १ १ २ — २ र १ २
 ताभिर्यातिस्वायूक्ताश्चभीरः । सप्तत्वाहरीश्चोराः
 — १ र १ २ — २२ र
 याश्चै । वहन्तिदेवाश्चसूराश्चयाः । शोचिष्कीर्णवीर
 १ २ ८ २२ र ३ २२ र र
 चाक्षाश्चणाश्च । हाउश्चहाउ । सत्याश्चोवा । २ ।
 ३ ४ ५ ३ १ १ १ १
 सत्याश्चोपूवाद् ५६ । ई२३४५ ॥ ४३

२२ र ३ २२ र र २ र १
 हाउश्चहाउ । ऋताश्चोवा । ४ । दिदीहिबिष्वत
 २ १ २ र र १ २ —
 स्पृथुः । उद्यामेषिराश्चजाःपाश्चर्युः । (पूर्ववत्)
 २२ र ३ २२ र र २ २२ ४ ५
 हाउश्चहाउ । ऋताश्चोवा । २ । ऋताश्चोपूवाद् ५६ ।
 ३ १ १ १ १
 ई२३४५ ॥ ४४

४५ ॥ ऋतुपित्रम् ॥ स्तो० २, १० । आर० ६, २, १७ ॥

१ २२ १ २२ १२ २२ १ २ १२ १ २ १ २
 वाक्मनःप्राणःप्राणोपानोव्यानश्चक्षुःश्रोत्रंश्चर्मवर्म
 १२ २ १२ २२ १ १२
 भूतिप्रतिष्ठा । आदित्यःपितृम् । ३ । आयुःपि
 तृम् । ३ ॥ ४५

४६ ॥ मित्रावरुणयोश्चतुः ॥ आ० ५,५ । आर० ६,२,१८ ॥

२ २ २ २ — २ १ २
 अन्तर्द्वेवेषू३रोचा१सा२ई । अन्तश्चरती३रोचा१
 — २ २ २ १ २ — २
 ना२ । अस्यप्राणादा३पाना१ता२ई । व्यख्यन्मही३
 १ २ — १ २ २ १ २ — १ २
 षोदा१द्ववा२म् । अन्तर्द्वेवेषू३रोचा१सा२ई । अन्तर्द्वे
 २ १ १ २ ३ ५ २ २
 वेषू३रो२३ । चा२ । सा२३४ । औहोवा । ए३ ।
 २ २ १ २ २ ३ १ १ १ १
 देवादिवाज्योती२३४५ः ॥ ४६

४७ ॥ मित्रावरुणयोः श्रौतम् ॥ आ० ५,३ । आर० ६,२,१८ ॥

२ २ २ १ २ २ २ १ २ २
 हाउ । ३ । भ्राजाभ्राज । ३ । आयूरायुः । ३ ।
 १ २ २ १ २ २ १ २ २ २ ७
 उदुत्यञ्जा । ३ । तवेदसम् । ३ । चित्रन्देवानामुदगाद
 २ २ २ १ २ २ २ १
 नी२३का३म् । हाउ । ७ । भ्राजाभ्राज । ३ । आयू
 २ २ १ २ २ १ ७
 रायुः । ३ । देववहा । ३ । चक्षुर्मिवस्यवरुणास्यआ२३
 २ २ २ १ २ २ २ १ २ २
 म्ना३ङ्कः । हाउ । ३ । भ्राजाभ्राज । ३ । आयूरायुः ।
 १ २ २ १ २ २ २ ७
 ३ । तिकेतवः । ३ । आप्राद्यावापृथिवीअन्तरी२३

२ २२ २ १ २ २ २२ १ २ २
 चा३म् । हाउ । ३ । भ्राजाभाज । ३ । आयूरायुः । ३ ।
 १ २ २ २ १ २ २ ० २
 दृशेविष्वा । ३ । सूर्य्यआत्माजगतस्तास्युषा२३श्वा ३ ।
 २२ २ १ २ २ २२ १ २ १
 हाउ । ३ । भ्राजाभाज । ३ । आयूरायुः । ३ । य
 २ २ १ ३ २ २ २२ १ २ २
 सूर्याम् । २ । यसू२३रियाउ । वा३ । ए३ । देवादिव
 २ ३ १ १ १ १
 ज्योती२३४५ः ॥ ४७

४८ ॥ इन्द्रस्यशिरः ॥ छ० १, १, ३, ११; ४, १, ३, ६ । आर० ६, २, २० ॥

२२ २, ३२ २२ ३२ २ २ २
 हाउ२हाउ । भ्राजाओवा । ३ । उदुत्यञ्चा । ३ ।
 २५ १ २ १ २ २ ० २
 हाउ३वा । आर्चिः । इन्द्रन्नरोनेमधिताहवा२३न्ता३इ ।
 २२ २, ३२ २२ ३२ २ १ २
 हाउ२हाउ । भ्राजाओवा । ३ । तवेदसम् । ३ ।
 २५ १ २ २२ २, ३ २२ ३२ २
 हाउ३वा । शोचिः । हाउ२हाउ । भ्राजाओवा । ३ ।
 २२ २ २५ १ २ १ २ २
 देवंवहा । ३ । हाउ३वा । तापः । यत्पार्यायुनज
 ० २ २२ २, ३२ २२ ३२ २
 ताङ्गधिया२३स्ता३ः । हाउ२हाउ । भ्राजाओवा ।
 २ २ २५ १ २ २२ २, ३
 ३ । तिकेतवः । ३ । हाउ३वा । हारः । हाउ२हाउ ।

३र २र ३र र २र र २५ १ २
भाजाओवा । ३ । दशेविश्व । ३ । हाउ३वा । साहः ।

१रर र र ७ २ २र ० र
शूरोनृषाताश्रवसाश्चका२२मा३इ । हाउ२हाउ ।

३र २र ३रर २र २५ १ २
भाजाओवा । ३ । यसूर्यम् । ३ । हाउ३वा । नारः ।

२र र ३र २र ३रर २र र
हाउ२हाउ । भाजाओवा । ३ । दशेविश्व । ३ ।

२ — १र र र ० २
हाउ३वा । भाः । आगोमतिव्रजेभजातुवा२३न्नाः ।

२र र ३र २र ३रर २र २५
हाउ२हाउ । भाजाओवा । ३ । यसूर्यम् । ३ । हाउ२

३११११
हाउवा३ । ई२३४५ ॥ ४८ ॥

सामगावसथश्रीसत्यव्रतशर्मासङ्कलितविधिसामनामादिसहितः,

कौथुमानां ब्रह्मयज्ञपाठः समाप्तः ॥

॥ शुद्धिपत्रम् ॥

इह द्वितीयपृष्ठद्वादशपंक्तिरस्यशुद्धा ; सैवं शोभ्या—

मरुताम्भूतेर्मरुतो गायत्री सूर्यः ।

॥ अरिष्टवर्गः ॥

॥ तस्येदं विधायकं ब्राह्मणम् ॥

“अबोध्यग्निर्महितीणामिति द्वे त्वावत इन्द्रन्तरो ग्रामे गेय
मायुरिति चास्य निधनं कुर्यात् त्वमूषु द्वे त्रातारमिन्द्र ए हवि-
रित्येतस्य स्थाने स्वस्तिन इति सोमः पुनान्य ए ससुप्रथमं विश्वतो
द्वावनिनि पूर्व ए रक्षस्य उदुत्तमं वरुण पाश मित्येषोऽरिष्टवर्गं
एतेषा मेक मनेकं वा सर्वाणि वा प्रयुञ्जानः शतं वर्षाणि जीवति
जरयेव विस्त्र ए सते”—इति सा० ब्रा० २।१॥

छ० १प्र० २अ० ३द० १ ऋचि, गे० १प० २प्र० २अ० १० साम ।

४ पूर ४ १ २ १ २र १ ५र २ १

अबोधिया । ग्नाद्ःसमिधाजना२नाम् । प्रतायि

२ २ २ २ १र २ १ २५ १र५

धि३नूम् । इवायतीमुषासम् । यद्वाद्वा३वा । प्रवा२

१र २ १ २र २ १र २ २ २ १र २ १ २

यामुज्जिहानाः । प्रभाना२३वाः । सस्रतेनाकमच्छ ।

१ २ १
इडा२३भा३४३ । ओ२३४५३ । डा ॥ १

० २प्र० २अ० ५द० ऽऋचि, गे० २प० ५प्र० २अ० १७, १८ हे ।

३ २, ३ ५ १ — १ ३ २ ३
महाद्वचा२३४इणाम् । अवा२रस्तु । द्युक्षमा
५ — १ ३ ३, ३ ५ २ १२
२३४इवा । स्या२र्यम्णाः । दुराधा२३४र्षाम् । वरौ
५ ४ ५
हो२३४ । वा । णा५स्यो६हाइ ॥ २

५ २ २ ५ २ १ २
महितीणामवरस्तू६ए । द्युक्षमिचस्यार्यम्णाः ।
२ १२ २ १ — १ — १ —
दुराधा२३४र्षाम् । वरौहो२ । हुस्मा२ । ण । स्यो२ ।
३ ५ २ २ २ १ २ १ १ १ १
या२३४औहोवा । हाउवा । ओवा२३४५ ॥ ३

क० २प्र० २अ० ५द० ऽऋचि, गे० २प० ५प्र० २अ० १८साम ।

१२ २ ५ २ २ २ ५
त्वावतो३ । हौ३हो३१इ । पुरुवसो३ । हौ३
२ २ १ २ ५ २ २ २
हो३१इ । वयमिन्द्रा३ । हौ३हो३१इ । प्रणेता३ः ।
५ २ २ २ ५ २ २
हौ३हो३१इ । स्यसिस्थाता३ः । हौ३हो३१इ । हरी
२ ५ २
णा३म् । हौ३हो३१२३४५ई । डा ॥ ४

छ० ४प्र० १अ० ३द० ६ऋचि, गे० २प० ८प्र० २अ० १२साम ।

२ १ ३ ५ २ १ ३ ५ २ १
 इन्द्रना२३४रो । नेमाधा२३४इता । हवन्ता२
 २ १ ३ ५ २ १ ३ ५ २ १
 ३इ । यत्पारार२३४याः । यूनाजा२३४ताइ । धिया
 २ १ ३ ५ २ १ ३ ५
 स्ता२३ः । शूरोना२३४र्षा । ताश्चावा२३४साः ।
 २ १ २ १ ३ ५ २ १ ३
 चकामा२३इ । आगोमा२३४ती । ब्रजाइभार२३४
 ५ १५ २ २ १ ३११११
 जा । त्वन्ना३उवा३ । ए३ । आयु२३४पू ॥ ५

छ० ४प्र० १अ० ५द० १ऋचि, गे० २प० ८प्र० १अ० १२ सामनी ।

५ र २र १११ २र र ३
 त्वमृषू । वाजि । ना३४५म् । देवजूता२३४म् ।
 ५ र ३र २ १ २ २ ३४ ५ २ ३
 सहोवानन्ता । रुता३ । र्थानाम् । अरिष्टना
 ५ २ २ ३र ५ २ १
 २३४यिमीम् । पृतना३४३जमाशुम् । स्वस्त । याइ ।
 ५ २ ३२ २ ४
 तार्क्षामिहा३४३ । हू३वापूयिमा६पू६ ॥ ६

२र २ र र ४ २ ३र ५
 इयद्वया३हाइ । त्वमृषुवाजिना३न्दे३वजूतम् ।
 ३ ५ ४ ५र ३ ५ र ३र २ १ २
 ई४यद्वहा । हा२३४इ । सहोवानन्ता । रुता३ !

^{२ ३ ४ ५} रथानाम् । ^{२ २} ईयद्वयाद्वा । ^२ अरिष्टाद्वा । ^२ नाद्वा ।

^{२ १} मीश्मृत । ^{२ ३ ४ ५} नाजमाशूम् । ^{३ ५ ७ ५ २} ईयद्वया । ^{३ १ १ १ १} हाद्वा ।

^{२ १} स्वस्त । ^{२ २ ३ २} याद्वा । ^{२ ७ ४} तार्क्ष्यमिहाद्वा । ^{२ ७ ४} हूद्वा ।

६५६ ॥ ७

७० ४ प्र० १ अ० ५ द० २ ऋचि, गे० २ प० ८ प्र० १ प्र० ३ साम ।

^{२ २ १ २} चातारमिन्द्रमविता । ^० रमीद्वा । ^२ हवेहवे

^० सुहवस्सूरमीद्वा । ^२ हूद्वा । ^१ तमी

^{१ २ १} २द्वा । ^{२ १ २} इदं । ^२ स्तायिनाः । ^२ मघवा । ^२ वाद्वा ।

२ ४

तूद्वा । ^{३ ४ ५ २} ६५६ ॥ ८

७० ६ प्र० २ अ० ३ द० ० ऋचि, गे० ३ प० १ ७ प्र० १ प्र० ३ साम ।

^{३ ४ ५ २} सोमःपुना । ^{२ १} हो । ^{३ ४ ५ ५} नजर्मिणाद्वा । ^{१ २} अव्यंवारं

^{२ २ २} विधाद्वा । ^{१ ३} अग्नेवाद्वा । ^{२ १ १ १ १} चार्वा । ^{२ १} पव

^२ मारद्वा । ^{१ १ ३} कार्वा । ^{५ २ २} औहोवा । ^{२ ३ १ १} क्रदद्वा ।

१ १

४५ ॥ ९

छ० ६प्र० २अ० ४द० ५ऋचि, गे० ३प० १७प्र० २अ० २२साम ।

४ ५ १२२ २ १ — १ —
सामू । न्वेयोवसू२३नाम् । योरा२यामा२ ।

२२ १ २ १ २ १ २ १
नेतायङ्ङः२३नाम् । सो२३माः । यःसुक्षिता२३४

२ ५
इनो६हाङ् ॥ १०

छ० ५प्र० २अ० १द० १ऋचि, गे० ३प० ११प्र० २अ० ३२साम ।

५ २ २२ १ २ २ २
विश्वतोहाङ् । दावन्विश्वतोनाः । ओ३ । हा ।

३ ५ २२ २२ १ २ १ २२ १ २
ओ२३४हायि । आ । भरा । भा२३रा । पोत्वाशविष्ठ

१ १ २५ ३ ५ २२२३२१
मायि । माहा । औहो२३४वा । ऐह्यैह्यौऽ१ ॥ ११

रहस्यः (आर०)—१द० ४ऋक् ।

१ २ २ १ २ ३ १ २ ३ १२ २२ ३ १२ २२ ३ १ २

उदुत्तमंवरुणपाशमस्त्रा द्वाधमंविमध्यमंश्चथाय ।

१ २ ३ २ ३ १२ २२ ३ २३ १ २
अथादित्यव्रतेवयन्तवानागसोऽदितयेस्याम ॥ १२ ॥

सामश्मतीतुपनामसामगावसथश्रीसत्यव्रतशर्मसङ्कलित-

विधिछन्दोगानस्थाननिर्द्देशसहितः,

अरिष्टवर्गः समाप्तः ॥

॥ अथ आशीस्सामानं ॥

॥ सव्राह्मणानि ॥

॥ ॐ३म् ॥

॥ गायत्रम् । चतुर्गानग्रन्थेभ्यः पृथक् । ब्रा० ८,

१ २ १ २ २ २
तत्सवितुर्वरेणियोम् । भार्गोदेवस्यधीमाही२ ।

१ २ २ २ १ — १
धियो योनः प्र । चोऽ१२१२२ । हुम् । आ२ । दायो ।

२, १११

आ३४५ ॥

गायत्रीषु ब्रह्मवर्चसकामायोक्त्यानि प्रणयेयुर्गा-
यत्रां ब्रह्मसामानुष्टुभ्यच्चावाकसाम सैषा गायत्री
सम्पद्यते तेजो ब्रह्मवर्चसं गायत्री तेज एव ब्रह्मवर्चस
मवस्त्ये ॥ १ ॥

॥ यशस्सामनिधनम् । आ२० २, २, १२ । ब्रा० ५, ६ ॥

१ २ २ २ २ १ २ २
आयुर्विश्वायुर्विश्वं विश्वमायुरशी महिप्रजान्वष्टरधि

१ २ २ १ २ २ १ २ २ १ ३ १ १ १ १

निषेद्यच्चोश्चतस्त्रिविमशरदो वयन्ते २३४५ ॥

शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्य्यस्त मुल्लिखेत् प्राणाय त्वा
ऽपानाय त्वा व्यानाय त्वेति प्राणापानव्यानानेव
तदाम्नावरुन्वते ॥ २ ॥

॥ आश्वम् । ज० १,२,११ । ब्रा० ११,३ ॥

१ २ — १ २ १ २ २ — १
अभिद्रोणा२निबभवाः । शुक्रा३तस्यधारा२या ।
२ २ १ २ २ १ २ २ ३ १ १ १ १
वाजङ्गोमा२३न्ताम् । आक्षा३उवा३ । रा२३४५न् ॥

आश्वं भवत्यश्वो वै भूत्वा प्रजापतिः प्रजा असृ-
जत स प्राजायत बहुरभवत् प्रजायते बहुर्भवत्याश्वेन
तुष्टवानः ॥ ३ ॥

॥ सोमसाम । ज० १,२,१२ । ब्रा० ११,३ ॥

१ २ २ १ ३ २ १ २ २
सुता३इन्द्रा । यवायवायि । वारुणाया३मा३ ।
२ १ १ १ १ २ ५ ४
रुक्मियाः । सोमा३आर्षा३४ । हाउ । तुवा५यिष्ण
४
वायि । हो५इ । डा ॥

सोमसाम भवति यथा वा द्रुमा अन्या ओषधय
एव॑ सोम आसीत् स तपोऽतप्यत स एतत्सोम-

सामापश्यत् तेन राज्य माधिपत्य मगच्छदशोऽभव-
द्राज्य माधिपत्यं गच्छति यशो भवति सोमसान्ना
तुष्टवानः ॥ ४ ॥

॥ श्येतम् । गी० ६, १, ३२ । ब्रा० ११, ८ ॥

४ ३ ४ ५ ४ ३ २ ३ ४ ४ ५ १ २
अभिप्रवःसुरा । धसा३४औहोवा । आयिन्द्रमर्च ।
१ ७ ५ ५ १ २ १ २ १
यथाविदा२३४यि । ओ६हा । योजरितभ्यः । माघा
२ १ १ ३ ५ १ १ २ २ २
२३वा । पुरु२ । वा२३४सूः । सहस्तेणायिवा३शा ।
१ २ १ १ ३ ५ ४ ४ ३ ५
ऊम्माये३ । जा२ता२३४औहोवा । वा२३४सू ॥

श्येतं भवति साम्नोर्विवाहो यज्ञस्य सन्तत्यै ॥५॥

॥ श्येतनोधसम् । ज० २२, १, ११, १ । ब्रा० ७, १० ॥

४ ३ ४ ५ ४ ३ २ ३ ४ ४ ५ १ २
अभिप्रवःसुरा । धसा३४औहोवा । आयिन्द्रमर्च ।
१ १ ७ ५ ५ १ २ १ २
यथाविदा२३४यि । ओ६हा । यो२३जा । रीटभ्यः ।
१ २ १ २ ३ ५ १ २ १ २ १
मघ । वा । पुरुवा२३४सूः । सा२३हा । स्तेणवशो
५ ३ ५
२३४वा । जा२३४ती ॥

इमरै वै लोकौ सहास्तां तौ वियन्ता वब्रूतां
 विवाहं विवहावहै सह ना वस्त्विति तयो रय ममुष्मै
 श्यैतं प्रायच्छन्नौधस मसा वस्मै तत एनयोर्निधने
 विपर्यक्रामृतां देवविवाहो वै श्यैतनौधसे प्रवसी-
 यांस्सं विवाह माप्नोति य एवं वेद ॥ ६ ॥

॥ वैराजम् । ऊह्य० १,१,१०,३ । ब्रा० १२,१० ॥

२२ र र र र २२ ३ १
 होयिया । होइया । होइया ३४३ बोध । सुमायि ।
 २ १ २ १ २ २ १ २ २ १ २ २
 मधवन्वा । चमेमाम् । चमेमाम् । चमेमाम् ।
 २२ १ २ १ २ १ २ २ २ २ २ २
 बोधासुमायि । मधवन्वा । चमेमाम् । ३ । बोधासु
 २ १ २ १ २ २ २ १ २ २ १
 मायि । मधवन्वा । चमेमाम् । ३ । यान्तेवसायि । षोअर्च
 २ १ २ १ २ १ २ १ २
 तायि । प्रशस्तिम् । प्रशस्तिम् । प्रशस्तिम् ।
 २२ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २
 यान्तेवसायि । षोअर्चतायि । प्रशस्तिम् । प्रशस्तिम् ।
 १ २ २ १ २ १ २ १ २ १
 प्रशस्तिम् । यान्तेवसायि । षोअर्चतायि । प्रश
 २ २ १ २ २ १ २ १ २
 स्तिम् । ३ । इमाब्रह्मा । सधमादायि । जुषस्व । ३ ।
 १ २ २ १ २ १ २ १ २
 इमाब्रह्मा । सधमादायि जु । षस्व । ३ । इमाब्रह्मा ।

२ १ २ २   १ २   १ २   १
सधमादायि । जुषस्व । ३ । इयाहाउ । २ । इय
१   ५   २   ४   ३ १ १ १ १
बोधमत्स्वा३ । हाउवा३ । इ२३४५ ॥

वैराजः साम भवति विराट्सु स्तुवन्ति वैराजा
विष्टम्भाः समीचीर्विराजो दधाल्यन्नाद्यायानुतुन्नं
गायति रेतोधेयायानुतुन्नाद्वि रेतो धीयते दक्षिण ऊरा
बुद्धातुरग्निं मन्यन्ति दक्षिणतो हि रेतः सिच्यत
उपाकृतेऽहिङ्गते मन्यन्ति जात मभि हिङ्करोति
तस्माज्जातं पुत्रं पशवोऽभि हिङ्कुर्वन्ति तस्मै जाताया-
मीमांसन्त गार्हपत्ये प्रहरामा३ आग्नीध्रा३ आहव-
नीया३ इत्याहवनीये प्रहरन्त्येतदायतनो वै यजमानो
यदाहवनीयः स्व मेव तदायतनं ज्योतिष्मत्करोति
ज्योतिष्मान् ब्रह्मवर्चसी भवति य एवं वेदाभिजुहोति
शान्त्या आज्येनाभिजुहोति तेजो वा आत्मन्तेज एव
तदात्मन् धत्ते ॥ ७ ॥

॥ आयन्तीयम् । ज० ५, २, ८, ३ । ब्रा० १५, ४ ॥

२ २   २   १ — १ — १ —
भद्राङ्गन्द्रस्यरा१तायाः । भद्राङ्गन्द्रा२ । स्यरा२

१ २ १ २ १ २ १ २ —
 तायाः । योअस्यकामंविधतः । नरोषाऽ१ता२यि ।
 १ २ १ २ २ २ १ १ २ १ २ ३
 मनोदानायचोदयन् । मार३नाः । दानाया३चो ।
 १ ३ २ १ ५ ३ १ १ १ १
 हुम् । दया३ । ओ२३४वा । हे२३४५ ॥

श्रायन्तीयं भवति श्रीर्वै श्रायन्तीयं श्रीर्नवम महः
 श्रिय मेव तच्छ्रियां प्रतिष्ठापयति ॥ ८ ॥

॥ यद्वाहिष्ठीयम् । ज० ५, २, २०, ३ । बा० १५, ५ ॥

१ २ २ २ १ २ २ २ १ २ १ २ १ २
 इन्द्रायसोमपातवे । इन्द्रायसोवा । मपातवायि ।
 २ १ १ २ २
 वृद्धन्ना२३यिपा । रिषिच्यसायि । नरेचा२३दा ।
 १ २ २ २ १ २ २
 क्षिणावतायि । वीराया२३सा । दनासा२३दा३४३
 १
 यि । ओ२३४३ । डा ॥

यद्वाहिष्ठीयं भवति बृह्मयशसं वा एतानि सामा-
 न्यं वा श्रोत्रोयाणि बृह्मयशसी भवति यद्वाहिष्ठीयेन
 तुष्टवानः ॥ ९ ॥

॥ कवतीषु रथन्तरम् । जह्म० १,२,३ । वा० १५,१० ॥

१ १ २ २ २ १
 खोवा । भीषुणस्खीनामविताज । रितृ२३
 २ १ २ १ ४ १ २ २
 णाम् । शातम्भवा२३४सी३ । जता२३४या । ओ
 ५ ५
 वा६ । हाउवा ॥

वामदेव्यस्यर्चुं रथन्तरं पृष्ठं भवति गायत्री वै रथ-
 न्तरस्य योनिः स्वाया मेव तद्योनौ रथन्तरं प्रतिष्ठा-
 पयति तेजो वै गायत्री कृन्दसां तेजो रथन्तरं
 साम्नां तेजश्चतुर्विंशस्तोमानां तेज एव तत्सम्यक्
 सन्दधात्यपि ह पुवस्य पुचस्तेजस्वी भवति ॥ १० ॥

॥ अग्निष्टोमसामनिधनम् । आर० ६,२,६ । वा० १६,७ ।

२ १ २ २ २ २ ३ १ १ १ १
 ए३ । सर्वाङ्कामानशीमही२३४५ ॥

पञ्चविंशोऽग्निष्टोमः सर्वजिता वै देवाः सर्व
 मजयन् सर्वस्याप्तौ सर्वस्य जित्यै सर्व मेवैतेनाप्नोति
 सर्वं जयति ॥ ११ ॥

॥ अत्रियम् । ज० १६,१,१०,३ । ब्रा० २१,८ ॥

२ र १ २ १ २२ १२ २
तुवन्दाञ्चा । महिब्रा२३ता । पार्थिवीञ्चा । ति

१ २ १ र १ ० —
जम्भी२३षायि । प्रतिद्रापिम् । आमुञ्चाथाः ।

१२ ३ २ ४ ५ ४ ५
पवामा३ना३ । महोवा । त्वापूनो६हायि ॥

अविरकामयत चत्वारो मे वीरा आजायेरन्निति
स एत मपश्यत्तस्य चत्वारो वीरा आजायन्तास्य
चत्वारो वीरा जायन्ते य एवं वेद ॥ १२ ॥

॥ पित्र्यम् । आर० ६,२,१७ । ब्रा० २४,१० ॥

१ २२ १ २२ १२ २२ १ २ १२ २ १ १
वाक्मनःप्राणःप्राणोपानोव्यानश्चक्षुःश्रोत्रश्चर्म

२ १२ २ १२
र्मभूतिप्रतिष्ठा ॥

एता एव समहाव्रताः सर्वा वा एता विराजो
दशिनी प्रथमा विंशिनी द्वितीया त्रिंशिनी तृती-
यैषा वै परमा विराड् यच्चत्वारिंशद्रात्रयः पङ्-
क्तिर्वै परमा विराट् परमाया मेव विराजि प्रतिति-
ष्ठन्ति ॥ १३ ॥

॥ त्वाष्ट्रीसाम । गे० १६, १, १६ । ब्रा० १२, ५ ॥

५ २ २   २   २   १२   २   २
सुतासोमा । धुमा३त्तमाः । सोमाइन्द्रा३यमा३ ।

२   २ ३ २   १   २   २   २ ३ २
ए३ । दिनआ । पवाइववा३न्तो३ । ए३ । चरन्ना ।

१   २   २   २ ३ २ २
दाइवान्गच्छा३न्तुवा३ः । ए३ । मदाआ ॥

त्वाष्ट्री साम भवति इन्द्रं वा अद्यामयिणं भूतानि
नास्वापयत्स्ते मेतेन त्वाष्ट्रोऽस्वापत्स्तेदाव तास्तर्ह्य-
कामयंत कामसनि साम त्वाष्ट्रीसाम काम मेवैतेना-
वरुन्धे ॥ १४ ॥

॥ सोमव्रतम् । आर० ४, १, १० । सा० ब्रा० २, ८ ॥

१   २ २   २ २ २   १ २ २   १ २ १ २   २
त्वमिमाओषधीःसोमविश्वाः । त्वमपोअजनय-

१ २   १ २ १ २   १   २   १ २   २ २
स्वहाः । त्वमातनोर्बन्तरिचम् । त्वञ्जोतिषा

१ २ २
वितमोववर्थ ॥

कृष्णपञ्चम्या मुदिते सोमे त्वमिमा ओषधीरि-
त्येतेनाभिजुहुयात्सहस्रकृत्वः शतावर मेतेनैवाभिगौ-
योदृत्य सभार्यः प्राश्नीयात् सुरूपान् दीर्घायुषः पुत्रां-
स्रभते ॥ १५ ॥

१ प्रासादम् । गे० २, २, १७ । बा० ३, ७ ॥

अरण्योः । निहितोजा३४३ । तवेदाः । गर्भद्वे
 त्सुभृतोग १ भिणा२३४यिभीः । दिवेदिवर्द्धिडाजाग
 वा२३ज्ञीः । हा२३४वी । आ२३४ज्ञीः । मनुष्ये
 भिरग्निः । एहियाद्हा । होपूड । डा ॥

अथ यद्गर्भिण्यो वाग्वै धेनुर्मन्त्रो गर्भी वाच्येवास्त्र
 मन्त्रं दधात्यामन्त्रणीयो भवत्यथ यद्वेनुभव्या द्वादश
 पयांसि तान्येवास्त्रिन् दधाति तस्मादाहुः पयस्वी
 राजा पुण्य इति ॥ १६ ॥

॥ जराबोधीयम् । ज० १६, १, १६, ३ । बा० १४, ५ ॥

मानोअग्नोवा । महाधनायि । परावा२३र्गभा ।
 रभृद्यथा । संवार्गा१२सा२३रा । यिम् । जयो३
 ४पूड । डा ॥

जराबोधीयं भवत्यन्नाद्यस्यावरुध्या अन्नं वै जरा-
 बोधीयं मुखं गायत्री मुख एव तदन्नं धत्तेऽन्न मत्ता-
 न्नादो भवति य एवं वेद ॥ १७ ॥

॥ बार्हदुक्षम् । ज० ४,२,१३ । ब्रा० १४,८ ॥

१ २ १ २ — १ १ २ २ १
प्रहिन्वानऋ । ता२म्बृहात् । प्रहिन्वानऋतम्बृ-
२ १ ७ — १ ७ — १
२३हात् । नृभिर्येमा२ । गोहृर्यतो२ । विचक्षणाः ।
२ २ २ १ २ १
राजादायिवाः । समुद्राया२३या३४पूः । ओ२३४पू
ई । डा ॥

बार्हदुक्षं भवति बृहदुक्षो वा एतेन वान्मेयो-
ऽन्नस्य पुरोधो मगच्छदन्नं वै ब्रह्मणः पुरोधान्नाद्यस्या-
वरुध्यै ॥ १८ ॥

॥ भरद्वाजस्यलोम । ज० ३,२,११,३ । ब्रा० १३,११ ॥

१ २ १ २ २ १ — १ —
यास्या । वार्यमणाभा२३गाः । आये२नामी२ ।
२ २ २ १ २ २ १ — १ — २
तावरुणाकरामा२३हायि । आये२नामी२ । चा
२ १ २ २ १ २ १ २ १
वरुणाकरामा२३हायि । आ२३यिन्द्राम् । अवसेमा
५ ५
२३४हो६हायि ॥

भरद्वाजस्य लोम भवति पशवो वै लोम पशूना मव-
रुध्यै तदु दीर्घमित्याहुः रायुर्वै दीर्घमायुषोऽवरुध्यै ॥ १९ ॥

॥ मधुश्चुगन्निधनम् । ज० ३,२,१४,३ । ब्रा० १३,११ ॥

२२ २ २ २ २ २ २ २ १
 सुष्वाणासोवियद्रिभाश्चिरे । चितानागोश्च
 २ २ २ २ २ २ १ २—
 धिलचाश्च । हाश्च । औश्चोश्च । आयिहीश्च ।
 २ १ २ २ २ २ २ २
 द्रुषमस्माश्चभ्यामभिताश्च । हाश्चायि । औश्चोश्च ।
 १ — १ २ २ २ २ २ १
 आयिहीश्च । सामखराश्च । हाश्च । औश्चोश्च ।
 १ — २ १ १ ३ ५ २ २ १
 आयीहीश्च । वसु । वाश्चिदाश्च ३४ औश्चोश्च । मधुश्चु
 ३ १ १ १ १
 ताश्च ३४ ५ ॥

मधुश्चुगन्निधनं भवति पर मस्यान्नाद्यस्यावरुध्यै
 परमं वा एतदन्नाद्यं यन्मधु प्रजापतेर्वा एतौ स्तनौ
 यद् द्रुषमस्माश्चभ्यामभिताश्च मधुश्चुगन्निधनं च यज्ञो वै
 प्रजापतिस्त मेताभ्यां दुग्धे यं कामं कामयते तं
 दुग्धे ॥ २० ॥

॥ गीतमस्यभद्रम् । ऊ० १,१,२० । ब्रा० १३,१२ ॥

२२ १२ २ १ २२ १ २ १ २२ १
 आदित्यैरिन्द्रःसगणोमरुद्गीश्च । इहा । अस्मभ्यं
 २२ १२ २ १ ३ २ १
 भेषजाकराश्च । इहा । ए३ । भद्रम् ॥

गोतमस्य भद्रं भवत्याशिष मेवास्त्रा एतेनाशास्त्रे
साम हि सत्याशौरेतेन वै गोतमो जेमानं महिमानं
मगच्छत् तस्माद्ये च पराञ्चो गोतमाद्ये चार्धञ्चस्त
उभये गोतम ऋषयो ब्रूवते ॥ २१ ॥ •

॥ मार्गीयवम् । गी० ३,२,१ । ब्रा० १४,८ ॥

तद्वौहोवा । गायार् । सुतायिसार्३४चा । पुर
हुता । यसात्वा१नार्यि । शंयत् । हा । औ३
होयि । गार्३४वायि । नार्शा२३४औहोवा । ए३ ।
किने२३४५ ॥

मार्गीययं भवति देवं वा एतं मृगयुरिति वदन्त्ये-
तेन वै स उभयेषां पशूना माधिपत्य माश्रुतोमयेषां
पशूना माधिपत्य मश्रुते मार्गीयवेण तुष्टवानः ॥ २२ ॥

॥ वास्तुसाम (कावषम्) । गी० ७,२,२० । सा० ब्रा० ३,३ ॥

वास्तोष्यतायि । ध्रुवा । स्थूणा । औ१३४वा ।
अ०सव०सोम्यानाऽऽम् । द्रुपःपुराम्भेत्ताशश्वता२३

२४ ३ ५ १ २ २
 इनाम् । आ२३४इन्द्राः । मुनीऽ२ । ना३१उवा२३।
 ३ ५
 सा२३४खा ॥

बहुपशुधनधान्यहिरण्यमायुष्मत्पुरुषं वीरम्ः
 सुभगा अविधवस्त्वोक्त्वं शिवं पुण्यं वास्तु भवति ॥२३

॥ यशस्साम । आर० २,२,१२ । ब्रा० ५,६ ॥

२२ २ २ २ २ २ २
 हाउ । ३ । यशोहाउ । ३ । वर्चोहाउ । ३ ।
 १ २ १ १ २ — १ २
 आस्मिन्हायि । २ । आस्मीन्हा३१उ । वा२ । तवेदि
 २२ १ २ १ २ १ २ १ २ १
 द्रावमंवसु । त्वम्पुष्यसिमध्यमम् । सत्राविश्वस्यपरमस्य
 २२ १ २ २ १ २ २ २ २ २
 राजसि । नकिष्टागोषुवृण्वते । हाउ । ३ । यशो
 २ १ २ १ २ १ २ १
 हाउ । ३ । वर्चोहाउ । ३ । आस्मिन्हायि । २ ।
 १ २ — १ २ २
 आस्मिन्हा३१उ । वा२ । आयुर्विश्वायुर्विश्वंविश्व
 २ २ २ १ २ २ १ २ २ २ २ २ २ २ २ २
 मायुरशीमहिप्रजान्त्वष्टरधिनिधेह्यस्ते शतञ्जीवेमशरदो
 १ ३ १ १ १ १
 वयन्ते२३४५ ॥

भवति यशो यशसा ॥ २४ ॥

॥ धर्मसामनिधनम् । गे० ११, २, २० । ब्रा० १४, ११ ॥

२ १ ११११
ए३ । धर्मा २३४५ ॥

धर्म भवति धर्मस्य धृत्यै ॥ २५ ॥

॥ बार्हृत्तरिम् । आर० ३, १, २६ । सा० ब्रा० २, १ ॥

१२२१२ २ १ २२ १२ २१२ २ १२
पिवासोममिन्द्रमन्दतुत्वा । यन्ते सुषावह्यश्वाद्रिः ।

२२१२२१ १२ १ २२१२२
सोतुर्बाहुभ्यां सुयतो नार्वी ॥

वीन्वोदकाञ्जलीन् सदाचामेत्पिवासोममिन्द्र-
मन्दतुत्वेत्येताभ्यां दोर्घायुर्भवति ॥ २६ ॥

॥ यज्ञायज्ञीयम् । ज० १, १, १४ । ब्रा० ११, ५ ॥

१२ १ २ १२ २ १
दाशि । माहा । व्याश्दाताश्यायि । भुव-
२ — १ २ २ १ २ २
द्वाजेश्ववि । ताम्रुश्वात् । हुम्मायि । वाश्वायि ।
१ २२ ३ २ ११११
जतचातातनूनाड । वाश्वायि ॥

यज्ञाथज्ञीयं भवति वाग्यज्ञायज्ञीयं वाचि यज्ञः
प्रतिष्ठितो वाच्येव तद्यज्ञ मन्ततः प्रतिष्ठापयन्ति ॥२७

॥ प्लवः । गी० १४, १, ३४ । ब्रा० ५, ८ ; १४, ५ ॥

हा । वो३हा । वो३हा३ । हा । ओ२३४वा ।
हायि । पूनाना२३४ःसो । माधारा२३४या ! आपो
वा२३४सा । नोअर्षा२३४सी । आरत्ना२३४धाः ।
योनीमा२३४र्त्ता । स्यासीदा२३४सी । जत्सोदा२
३४यिवो । हायिरण्या२३४याः । हा । वो३हा । वो३
हा३ । ओ२३४वा । हा३४ । औहोवा । ए३ ।
अतिविश्वानिदुरितातरेमा२३४५ ॥

प्लवोऽन्वहं भवति समुद्रं वा एते प्रस्नान्ति ये
संवत्सर मुपयन्ति यो वा अप्लवः समुद्रं प्रस्नाति न
स तत उदेति यत् प्लवो भवति स्वर्गस्य लोकस्य स-
मष्ट्या अतिविश्वानि दुरिता तरेमेति यदेवैषां दृष्टुं
दुःशस्तं तदेतेन तरन्ति ॥ २८ ॥

॥ औशनम् । ऊ० १,१,४,३ । बा० ७,५ ॥

१ २ १ २ १ २ २ १
 आर्षीः । विप्राःपुरेता । जनाश्च । ऋभू
 १११ २१२२ २ ३४५ १ २
 ह्रीराः । उशना । कादियेना । सचिद्वि
 ०१ २ १ २१ २ १
 यदाश्चसाम् । अपायिचियाम् । गुहियम् । नाश्च
 १ ४
 माश्चोपू नष्टपू ६म् ॥

अथ वायु रौशनं प्रावृहत् तद्वै स प्राणवीर्यं
 प्रावृहत् प्राणा वा औशनः सर्व मायुरेति य एवं
 वेद वायुर्वा उशस्तस्यैतदौशन मुशना वै काव्यो
 ऽसुराणां पुरोहित आसीत्तं देवाः कामदुघाभिरूपा-
 मन्त्रयन्त तस्मा एतान्यौशनानि प्रायच्छन् कामदुघा
 वा औशनानि कामदुघा एन मुपतिष्ठन्ते य एवं
 वेद ॥ २६ ॥

॥ वरुणसाम । ऊ० ३,२,४,३ । बा० १३,८ ॥

२२ १ २ १ २ १ २ २
 वृषोअचिक्रदहनोवा । ओवा । वार्षोअचि ।
 १ २ — १ २ १ २ १ २ २
 क्रदावाश्चनारयि । दाश्चिव्वा । नारश्चो । मपत्रमा ।

^१ नना^२३^{१ २ ५ २}हायि । ^{१६} कृता^{२२ १६}३^२मा । गोभिर^१ञ्जानो^२अर्षसि ।
^१ गो^२२^{१ २ ५}भायिः । आ^२ञ्जान । औ^५३ । हो^१३^{२ ३ ४}१२३४ । वा ।
^४ षा^५भू^४सो^५ई^४हायि ॥

वरुणसाम भवत्येतेन वै वरुणो राज्य माधि-
 पत्य मगच्छद्राज्य माधिपत्यं गच्छति वरुणसाम्ना
 तुष्टवानः ॥ ३० ॥

॥ शुद्धाशुक्षीयम् । गे० ८, २, ७ । बा० १४, ११ ॥

^{४ २ ५ २ ४ ५ ४ ५ ५ २ १ २ २ १ २ २ १}
 एतोन्विन्द्र^{२ १}स्त्वामा । शु^{२ १}द्ध^२श्च^{२ १}नेसा^२२३^{२ १}न्ना । शु^{२ १}द्धै
^{२ २ २ १ २ १ २ २ १ २ १ १}
 रुक्थै^{२ २}र्वा^२ष्ट^{१ २}द्वा^२२३^{१ १}स्साम् । शु^{२ १}द्धै^२रा^२२३^{१ १}शी^२३ । वा^{१ १}२^१न् ।
^{३ २ ५ २ २ १ १ १ १ १}
 ममा^{३ २}३४^{५ २}औ^{२ १ १ १ १}होवा । तू^{२ १}२३^{२ १}४५ ॥

शुद्धाशुक्षीयं भवतीन्द्रो यतीन्त्सालावृकेयेभ्यः
 प्रायच्छत्त मल्लीला वागभ्यवदत्तसोऽशुद्धोऽमन्यत स
 एतच्छुद्धाशुक्षीय मपश्यत्तेनाशुध्यच्छुध्यति शुद्धाशुक्षीयेन
 तुष्टवानः ॥ ३१ ॥

॥ विशोविशीयम् । ज० ५, १, १०, ३ । बा० १४, ११ ॥

२२ २ २ २ २ २ १२ २ १२
 आपाहूम् । वा३मा । ना३सृष्टू३तीम् । वृष्टिं
 १ १ २ १ २ २ १
 दे । वायिभा२३याः । हुम्मायि । दू३वा३ः । आ२
 २५ १ ३२ ३ ५
 ३४यिषेहायि । ओ । हुवायि । पा२३४वा ।
 १ २ २ १ ५२ ५
 हुम्मा । ख३सा३म् । या२३४ताम् । एहिया६हा ।
 ४
 हो५द्व । डा ॥

विशोविशीयं भवत्यग्निरकामयत विशोविशो
 ऽतिथिः स्यां विशोविश आतिथ्य मश्रुवीयेति स
 तपोऽतप्यत स एतद्विशोविशीय मपश्यत्तेन विशो-
 विशो ऽतिथि रभवद्विशोविश आतिथ्य माश्रुत
 विशोविशो ऽतिथि भवति विशोविश आतिथ्य मश्रुते
 विशोविशीयेन तुष्टवानः ॥ ३२ ॥

॥ अर्कपुष्पम् । गे० १६, २, ३४ । ब्रा० १५, ३ ॥

२१ २२१ २१ २ १ १
 पवित्रन्तेविततं ब्रह्मणस्पते३ । हुवे२३ । २ । हो
 २ २ २ १ २२ १ २२ १
 वा३हा३ । हायि । प्रभुर्गावगुणिपरियेषिविश्रुता२३ः ।

^१ हुवे२३ । ^{१ २ २} २ । ^२ होवा३हा३ । ^{१ २ २ १} हायि । अतप्ततनून
^{२ ५ १ २} तदा२मोअश्रुते३ । ^१ हुवे२३ । ^{१ २ २} २ । ^२ होवा३हा३ । हायि ।
^{२ १ २ १} श्रुतासद्बहन्तःसन्तदा२शत । ^१ हुवे२३ । ^{१ २} २ । ^{१ २} होवा३
^३ हा३ । ^२ हा२३औहोवा । ^{५ २ १ २ २ २ ५} अर्कीदेवाना२म्परमेवियो
^{३ १ १ १ १} मा२३४५न् ॥

अर्कपुष्पं भवत्यन्नं वै देवा अर्क इति वदन्ति रस
 मस्य पुष्प मिति स रस मेवान्नाद्य मवरुन्धे ऽर्कपुष्पेण
 तुष्टवानः ॥ ३३ ॥

॥ देवस्थानम् । आर० १.१, १५ । बा० १५, ३ ॥

^{२ २} हाउपिवासुता । ^{२ १ २} स्वरसिना३ः । ^१ होयि । ३ !
^{२ ५} हाउहाउहाउवा । ^{१ २} सन्नोनरः । ^{१ २ २} मत्स्वानइन्द्रगोम
^२ ता३ः । ^१ होयि । ३ । ^{२ ५} हाउ । ३ । ^{२ १ २} वा । सत्यमोजः ।
^{२ २ १ २ २ १} आपिर्नोबोधिसधमा३ । ^१ होयि । ३ । ^{२ ५} हाउ । ३ । ^{२ ५} वा ।
^{१ २} स्वर्जोतिः । ^{२ २ १ २} दियेवृधि३ । ^१ होयि । ३ । ^{२ ५} हाउ । ३ । ^{२ ५} वा ।

१ १२   २ १२   २   २ १ २   १
 एस्यादिदम् । ३। अस्मा^१ अवन्तुतेधियाः । होयि । ३।
 २ ५   १२ २२ १२ २   १   २२
 हाउ । ३। वा । द्यौरक्रान्भूमिरततनत्समुद्र^२ समचूकुपत् ।
 १   १ १ १ १
 इट्‌डडा२३४५ ॥

देवस्थानं भवति प्रतिष्ठायै सङ्कृति भवति स-
 स्कृत्या अहर्वा एतदब्लीयत तद्देवा देवस्थाने तिष्ठन्तः
 सङ्कृतिना^३ समस्कुर्वन्स्तत्सङ्कृतेः सङ्कृति^४ त्वं देवस्थानेन
 वै देवाः स्वर्गे लोके प्रत्यतिष्ठन्त्स्वर्गे लोके प्रतितिष्ठा-
 मेत्येतद्वरुणाय देवता राज्याय नातिष्ठन्त स एतद्
 देवस्थान मपश्यन्ततो वै तास्तस्मै राज्यायातिष्ठन्त
 तिष्ठन्त्स्मै समानाः श्रैष्ठ्याय च त्रस्येवास्य प्रकाशो
 भवति प्रतितिष्ठति य एवं वेद ॥ ३४ ॥

॥ आकूपारम् । गे० ५, १, १८ । ब्रा० १५, ५ ॥

४२ २५ ४   ५   ५   २ १ २
 आतूनद् । द्रक्षुमादत्ताम् । चित्रङ्गाम^५ सङ्कृ
 — १   २ १ २   १   २   २
 भा२या । चित्रङ्गाम^६ स^७म् । गृ । औ३होयि ।
 ३   ५   ३२ १   २   २   २ २ १
 भा२३४या । एहोयि । महाहस्तीदक्षा२३होयि । औहो ।
 २२   ५   ४   ५   ५
 वाहो२३४वा । णाप्पुयिन्नेहोयि ॥

आतून इन्द्रक्षुमन्त मित्याकूपार मकूपाराङ्गीरस्य
सीतस्या यथा गोधायास्त्व गेवन्वागा सीत्तामे तेन
त्रिसाक्षेन्द्रः पूत्वा सूर्यत्वं च समकरोत्त द्वावसाह्य-
कामयत्त कामयते न साम्नास्तुवते स एष्यः काम-
समृद्धते ॥ ३५ ॥

॥ त्रिणिधनमानेयम् । ज० ३, १, ८, ३ । ब्रा० १३, ३ ॥

^{२ २ २} सोमोदुग्धा । ^{२, ३ ५ २ १ १ २} भायिरा२३४चाः । ^२ सोमोदुग्धा
^२ भिरा३१उवा२३ । ^{३ ५ २ ४ ३ ५} आ२३४चाः । ^२ सामूद्रा२३४न्ना ।
^{२ १ २ ०} संवरणानिया३१उवा२३ । ^{३ ५ १ ४ २} आ२३४ग्मान् । ^{५ ० १ ३ ५} मान्दीमा
२३४दा । यतो३आउवा२३ । शा२३४ते ॥

त्रिणिधमानेयं भवति प्रतिष्ठाया अग्निः सृष्टो
नोददीप्यत तं प्रजापति रतेन साम्नोपाधमत्स उद-
दीप्यत दीप्तिश्च वा एतत् साम ब्रह्मवर्चसश्च दीप्तिञ्चै-
वैतेन ब्रह्मवर्चसञ्ज्ञावस्तस्ये ॥ ३६ ॥

॥ इषोष्ठधीयम् । ज० ३, १, १८, ३ । ब्रा० १३, ८ ।

^{१ २} रसन्तेमायि । ^{२ १} चोषर्त्तमा । ^{२ १} पिबन्तूवा२ । [—] कणः

१ २ १ — १ १ ३ ५२ २
 कवायि । पवमाना२ । स्यम । रु२ता२३४ औहोवा ।
 २ १ २ २
 दूषोवृधे१ ॥

दूषोवृधीयं भवति पशवो वा दूषोवृधीयं
 पशूना मवरूध्या दूषे वै पञ्चम महर्वृधे षष्ठ मवर्हन्त
 ह्येतर्हि यजमान मेवैतेन वर्हयन्ति ॥ ३७ ॥

॥ द्रविणसाम । गी० २, १, २४ । ब्रा० ६, २ ॥

५२ ४ २ ४ ५२ २२ १२ २२ १ २
 देवो३वो३द्रविणोदाः । पूर्णाविवष्टासिचम् ।
 १ २ — १ २२ १ ० —
 जहा१सिञ्चा२ । ध्वमुपवापृणध्वम् । आदिदोदे२ ।
 १ २ २ २ १ २ १
 वओहते । इडा२३भा३४३ । ओ२३४५३ । डा ॥

यो वा अधिपतिं वेदाधिपतिर्भवति त्रयस्त्रिंशो
 वै स्तोमाना मधिपतिः पुरुषः पशूनां तन्मात्र्यञ्चो
 ऽन्ये पशवोऽदन्त्यूर्ध्वः पुरुषोऽधिपतिर्हि सोऽधिपतिः
 समानानां भवति य एवं वेद ॥ ३८ ॥

॥ अनुरूपसाम (दिशां व्रतम्) । आर० ५, २, ८ ।

ब्रा० ११ ६ ; १२, १ ; ७ ; १३, १ ॥

२५

२२

२१

२२

२२

२२

हाउ । ३ । वा । ए । रूपं रूपं रूपम् । ३ ।

२२

१

२

३

१

१

१

१

१

ए । अहं सुवर्ज्योती २३४५ः ॥

पूर्व मु चैव तद्रूप मपरेण रूपेणानुवदति यत्
पूर्वं रूप मपरेणानुवदति तदनुरूपस्यानुरूपत्वमनु-
रूप एनं पुत्रो जायते य एवं वेद ॥ ३६ ॥

॥ आयुःसाम (प्राणः) । आर० २, २, १ । ब्रा० ५, ४ ॥

२२

१२

१२

२१

हाउ । ३ । आयुः । ३ । सात्यम् । ३ । इन्द्र-

२

१

२२

३४

५

२

१२

२१

न्नरो । ने३मधि । ताहवन्ताइ । यत्पारियाः । युनज ।

२१

३४

५

२२

१२

२

१

२३

४२

५

ताइधियस्ताः । शूरोनृषा । ता३श्रव । सश्वकामाइ ।

२२

१२

११

२२

३४

५

२२

आगोमताई । व्रजेभ । जातुवन्नाः । हाउ३ ।

१२

२

३२

५२

२

आयुः । ३ । सात्यम् । ३ । सत्या३४ । औहीवा ।

३१११.१

ई२३४५ ॥

प्राण मेव तज्जयन्ति ॥ ४० ॥

॥ वंशब्राह्मणम् ॥

(सामवेदीयम्)

॥ अष्टमब्राह्मणम् अनुब्राह्मणं वा ॥

सर्ववेदभाष्यकारभगवत्पायणाचार्यविरचित-
माधवीयवेदार्थप्रकाशनामभाष्यसहितम् ॥

कलिकाता-घोषोपनिष्करीय-घोड़शैकसङ्गाभवनवासिना,
सामगाचार्यश्रीसत्यव्रतसामश्रमिभट्टाचार्येण
सम्पादितं वङ्गभाषयानूय प्रकाशितम् ।

—++—
CALCUTTA.

16—1, Ghoshe's Lane, Satya Press.

Printed by Mohendra Nath sircar,

1892.

। संवत् १८९२ ।

বংশত্ৰাঙ্কণের বঙ্গানুবাদ ।

—•—

চরাচর স্মৃতিস্ত জগতের যিনি বিধাতা, সেই ত্ৰাঙ্কাকে নমস্কার । যাঁহারা ত্ৰাঙ্ক (বেদ) অধ্যয়ন করিয়া সমস্ত কর্তব্য-কর্তব্য অবগত হইয়া থাকেন, সেই ত্ৰাঙ্কগণকে নমস্কার । বিশেষত যাঁহারা বেদের অধ্যাপক, সেই আচার্য্যদিগকে নমস্কার । বৈদিক মন্ত্রাদির স্রষ্টৃগণ ঋষি নামে পরিচিত, তাঁহাদিগকেও নমস্কার । দেবতাদিগকে নমস্কার । ঋক্, যজু, সাম ও অথর্ব এই চারিপ্রকারে বিভক্ত, ত্রিবিধ রচনাময় হুঁরাং ত্রয়ী নামে বিখ্যাত বেদসমূহকে নমস্কার ।^১ বিশেষত জগৎপ্রাণস্বরূপ বায়ুদেবতাকে নমস্কার । জগৎ-সংহর্তা মৃত্যুদেবতাকেও নমস্কার । জগদ্ব্যাপী বিষ্ণুদেবতাকে নমস্কার । শাস্তির অধিপতি বৈশ্রবণ দেবতাকেও নমস্কার ।

১--বিদ্যমান প্রধান আচার্য্য (সামবেদের)*, গর্গ-গোত্রীয় শর্কদত্ত নামক প্রধান আচার্য্য হইতে উৎপন্ন হইয়াছেন অর্থাৎ তাঁহার নিকটে ত্ৰাঙ্কচর্য্যপূর্বক বেদবিদ্যা গ্রহণ করিয়াই প্রধানাচার্য্য পদ লাভে সমর্থ হইয়াছেন ।

---

* সম্ভবত এই বংশত্ৰাঙ্কণগ্রন্থের প্রকৃতাই তৎকালের বিদ্যমান সামগাচার্য্য । তিনি এই গ্রন্থে স্বীয় আচার্য্য শর্কদত্ত হইতে পূর্ব-পুরুষ আচার্য্যপরম্পরার নাম কীৰ্ত্তন করিতেছেন । এস্থলে ইহাও বিবেচনীয় যে, আচার্য্যপরম্পরার ক্ষুদ্র ষাঁহারা বিশেষ বিখ্যাত হইয়াছিলেন, তাঁহাদের নামই লিখিবদ্ধ হইয়াছে ; অবশ্যই মধ্যে মধ্যে আরও অনেকক আচার্য্য হইয়াছিলেন ।

	পরিচয়	নাম	
২ ঐ শর্কবদন্ত,	দ্রাহ্যায়ণ	রুদ্রভূতি	হইতে।
৩ রুদ্রভূতি,	ঐষুমত	দ্রাত	হইতে।
৪ দ্রাত,	পার্ণবন্ধি	নিগড	হইতে।
৫ নিগড,	কাঠেবিদ্ধি	গিরিশর্মা	হইতে।
৬ গিরিশর্মা,	ছন্দোগমাহকি	ব্রহ্মবুদ্ধি	হইতে।
৭ ব্রহ্মবুদ্ধি,	স্বৈরকায়ন	মিত্রবর্চা	হইতে।
৮ মিত্রবর্চা,	ঔলুণ্ড্য	সুপ্রতীত	হইতে।
৯ সুপ্রতীত,	শায়স্থি	ব্রহ্মস্পতিগুপ্ত	হইতে।
১০ ব্রহ্মস্পতিগুপ্ত,	শায়স্থি	ভবদ্রাত	হইতে।
১১ ভবদ্রাত,	শার্করাক্ষ্য	কুস্তক	হইতে।
১২ কুস্তক,	কৌহল	শ্রবণদত্ত	হইতে।
১৩ শ্রবণদত্ত,	শালঙ্কায়ন	সুশারদ	হইতে।
১৪ সুশারদ,	ঔপমন্যব	উর্জ্জয়ন	হইতে।
১৫ উর্জ্জয়ন,	ঔপমন্যব	ভানুমান	হইতে।
১৬ ভানুমান,	চান্দনায়ন	আনন্দজ	হইতে।
১৭ আনন্দজ,	শার্করাক্ষ্য	শাস্ত্র	হইতে।
এবং ঔপমন্যব		কাম্বোজ	হইতে।
১৮ শাস্ত্র ও	}	শৌঙ্গায়নি	মন্ত্রগার
১৯ কাম্বোজ,			

* বোধ হয়, আনন্দজ. পূর্বে শর্করাক্ষবংশীয় শাষকেই আচার্য্যের বরণ করিয়াছিলেন, পরে তাঁহার উৎকৃষ্ট ব্যাধি বা মৃত্যু প্রভৃতি কোন বিশেষ অধ্যয়নপ্রতিবন্ধক ঘটনাতেই অধ্যয়নসমাপ্তির অন্য গুরুতরীর্ষ, ঔপমন্যবংশীয় কাম্বোজকেও আচার্য্য করিতে বাধ্য হইয়াছিলেন। এতাবত। যুগপৎ একাধি আচার্য্যের বিদ্যমানতা পক্ষেও সন্দেহ থাকিল না।

	পরিচয়	নাম	
২০	মদ্রগার,	রৌদ্রাঙ্কি	স্বাতি হইতে ।
২১	স্বাতি,	বার্ষগন্য	স্বশ্রবা হইতে ।
২২	স্বশ্রবা,	কৌহল	প্রাতরহু হইতে ।
২৩	প্রাতরহু,	বাজ্য	কেতু হইতে ।
২৪	কেতু,	কৌহল	মিত্রবিন্দ হইতে ।
২৫	মিত্রবিন্দ,	কাপটব	স্বনীথ হইতে ।
২৬	স্বনীথ,	শাণ্ডিল্যায়ন	স্বতেমনা হইতে ।
২৭	স্বতেমনা,	ধানঞ্জয়া	অংশু হইতে ।
২৮	অংশু,	শাণ্ডিল্যায়ন	অমাবস্যা হইতে

এবং গৌতম রাধ হইতে * ।

২৯	রাধ,	গৌতমবংশীয় স্বপিতা	গাতা , হইতে ।
৩০	গাতা,	লামকায়ন	সংবর্গজিৎ হইতে ।
৩১	সংবর্গজিৎ,	ভাড়িতায়ন	শাকদাস হইতে ।
৩২	শাকদাস,	তাণ্ড্যবংশীয়	বিচক্ষণ হইতে † ।
৩৩	বিচক্ষণ,	শাণ্ডিল্যায়ন	গর্দভীমুখ হইতে ।
৩৪	গর্দভীমুখ,	স্বপিতা	উদরশাণ্ডিল্য হইতে ।
৩৫	উদরশাণ্ডিল্য,	শৌনক	অতিথিয়া হইতে
	এবং গার্গ্য	মশকাচার্য্য	হইতে ।

* এই রাধ, আচার্য্যের অংশু ও গোভিল নামক শিষ্যদ্বয় হইতে
হইট বংশ বা আচার্য্যপুরুষেরা প্রকাশ পাইয়াছে। একটা অংশু হইতে
পর্য্যন্ত পর্য্যন্ত ২৮ পুরুষ, অপর গোভিল হইতে নয়ন পর্য্যন্ত [পরে
পরিচিত হইতেছে] ১০ পুরুষ ।

† হয়ত এই তাণ্ড্যবংশীয় আচার্য্যই তাণ্ড্য নামে প্রসিদ্ধ সামবেদীয়
মহাব্রাহ্মণের প্রবক্তা, সেইজন্যই 'বিচক্ষণ' আখ্যায়িক করিয়াছিলেন ।

	পরিচয়	নাম	
৩৬	মশক,	স্বপিতা	স্থিরক হইতে ।
৩৭	গার্গ্য,	বানিষ্ঠ	চৈকিতানেয় হইতে ।
৩৮	চৈকিতানেয়,	বানিষ্ঠ	আরৈহণ্য রাজন্য হইতে ।
৩৯	আরৈহণ্য রাজন্য,	গৌতম-বান্ধব	স্বমন্তু হইতে ।
৪০	স্বমন্তু,	ভারদ্বাজ-বাহুয়	শূষ হইতে ।
৪১	শূষ,	শৌনক-দার্ত্তেয়	রাল হইতে ।
৪২	রাল,	শৌনক-ঐন্দ্রোত	স্বপিতা দৃতি হইতে ।
৪৩	দৃতি,	শৌনক	স্বপিতা ইন্দ্রোত হইতে ।
৪৪	ইন্দ্রোত,	বাতাবত	ব্রহ্মশুষ্ক হইতে ।
৪৫	ব্রহ্মশুষ্ক,	ভায়জাত্য	নিকোথক হইতে ।
৪৬	নিকোথক,	দেবতরথ	প্রতিথি হইতে ।
৪৭	প্রতিথি,	শাবনায়ন	স্বপিতা দেবতরস হইতে ।
৪৮	দেবতরস,	স্বপিতা	শবাঃ হইতে ।
৪৯	শবাঃ,	কাশ্যপ	অগ্নিভূ হইতে ।
৫০	অগ্নিভূ,	কাশ্যপ	ইন্দ্রভূ হইতে ।
৫১	ইন্দ্রভূ,	কাশ্যপ	মিত্রভূ হইতে ।
৫২	মিত্রভূ,	কাশ্যপ	স্বপিতা বিভণ্ডক হইতে ।
৫৩	বিভণ্ডক,	কাশ্যপ	স্বপিতা ঋষাশৃঙ্গ হইতে * ।
৫৪	ঋষাশৃঙ্গ,	স্বপিতা	কশ্যপ হইতে ।

* রামায়ণে বিভণ্ডকের পুত্র ঋষাশৃঙ্গের উল্লেখ আছে কিন্তু ইহার তাঁহারি নহেন ; পরং এই নামদ্বয় দৃষ্টে সেই নামদ্বয় হইয়াছিল সন্দেহ নাই ! কেননা, এই বংশত্রাক্ষণগ্রন্থখানি সম্ভবত রামায়ণের পূর্বের ; কশ্যপের শিষ্য এ ঋষাশৃঙ্গাচার্য্য এবং তচ্ছিষ্য বিভণ্ডক। অতএব রামায়ণের অতিপূর্বকালে ইহা সকলকেই মানিতে হইবে ।

	পরিচয়	নাম	
৫৫	কশ্যপ.	— —	অগ্নি হইতে * ।
৫৬	অগ্নি,	— —	ইন্দ্র হইতে ।
৫৭	ইন্দ্র	— —	বায়ু হইতে ।
৫৮	বায়ু,	— —	মৃত্যু হইতে ।
৫৯	মৃত্যু,	— —	প্রজাপতি হইতে ।
৬০	প্রজাপতি, ব্রহ্মার নিকট হইতে সামবিদ্যা লাভ করেন ।		
৬১	ব্রহ্মা, স্বয়ম্ভু স্ততরাং তাঁহার আচার্য্যাপেক্ষা নাই ;		

তাঁহাকে নমস্কার ॥ ২ ॥

আচার্য্যগণকে নমস্কার করিয়া আর একটি সামগাচার্য্য-বংশের কীর্তন করা উচিত ; কেননা তাহা হইলে আচার্য্য-গণের আত্মার প্রীতি হয় এবং তৎফলে কীর্তনকারী দীর্ঘ-আয়ু লাভ করে ॥

এইরূপ বলিয়া ব্রহ্মা পর্য্যন্ত, অপর সামগাচার্য্য-বংশ যথাক্রমে কীর্তন করিবে ॥

১—আর একজনাও সামবেদের প্রধান আচার্য্য আছেন, তাঁহার নাম ‘নয়ন্’ । এই নয়ন্ আচার্য্য কালববংশের অর্য্যমভূতির নিকট হইতে সামবিদ্যা লাভ করেন ।

২ অর্য্যমভূতি, কৌশিক ভদ্রশর্মা হইতে ।

* বোধ হয় পুরাকালে মনুষ্যের অগ্নি, ইন্দ্র প্রভৃতি নামও ব্যবহৃত হইত অথবা আদিকালের প্রকৃত সংবাদ পাইবার সম্ভাবনাট অত্যাশ্রিত স্ততরাং আদিবংশসম্বন্ধে যিনি গাহা লিখিয়াছেন, তৎসমস্তই কল্পনামাত্র, সেইজন্যই অনেকস্থলে পরস্পর বিভিন্নও দেখা যায় । অথবা ঋষিদের অতীন্দ্রিয়ার্থ-দর্শিতার বিধান করিলে যথোক্তই স্বীকার্য্য, তাহাতে বুদ্ধির চালনা করাট নাশ্তিকতা ।

	পরিচয়	নাম	
৩ ভদ্রশর্মা,	ঔদব্রজি	পুষ্পযশাঃ	হইতে ।
৪ পুষ্পযশাঃ,	গৌতম	শঙ্কর	হইতে ।
৫ শঙ্কর,	গৌতম	অর্য্যমরাধ	হইতে ।
এবং গোভিলবংশীয় পৃষমিত্র			হইতে ।
৬ পৃষমিত্র	গোভিলবংশীয়	অশ্বমিত্র	হইতে ।
৭ অশ্বমিত্র,	গোভিলবংশীয়	বরুণমিত্র	হইতে ।
৮ বরুণমিত্র	গোভিলবংশীয়	মূলমিত্র	হইতে ।
৯ মূলমিত্র,	গোভিলবংশীয়	বৎসমিত্র	হইতে ।
১০ বৎসমিত্র,	গোভিলবংশীয়	গৌল্গুলবীপুত্র	হইতে ।
১১ গৌল্গুলবীপুত্র,	স্বপিতা	বৃহদ্রথ	হইতে ।
১২ বৃহদ্রথ,	—	গোভিল	হইতে * ।
১৩ গোভিল,	গৌতমবংশীয়	রাধ	হইতে ।

গৌতমবংশীয় রাধ হইতে উদ্ধতন আচার্য্য-পুরুষগণ, (তৎপিতা গাতা হইতে ব্রহ্মা পর্য্যন্ত) ৩২ সংখ্যক, শর্ক-দত্তের পূর্বপূর্ব-আচার্য্য্যনামাবলির মধ্যে কীর্তিত হইয়াছেন, তাহাই এস্থলে পুনঃ পঠনীয় ; কেননা, ধনঞ্জয়বংশীয় অংশু শাণ্ডিল্যায়ন অমাবস্য নামক আচার্য্যের নিকটে অধ্যয়ন সমাপ্তি করিতে না পারিয়া পরিশেষে গৌতমবংশীয় রাধকেও আচার্য্য্যে বরণ করিতে বাধ্য হইয়াছিলেন স্ততরাং গোভিলের আচার্য্য এবং অংশুর আচার্য্য উভয়ই একব্যক্তি । ঐ

* এস্থলে ৯ জন। গোভিল বর্ণিত হইলেন, ইহাদের অন্যতম কোথুমী শাখার গৃহ্যহৃত্রপ্রণেতা । গৃহ্যহৃত্র, সন্ধ্যাহৃত্র, মন্বন্তর ও ব্রাহ্মহৃত্রের প্রণেতা অভিন্ন ত্রি বিভিন্ন ইহাও বিচার্য্য ।

রাধাচার্যের উপরি ব্রহ্মা পর্য্যন্ত ৩২-ও নিম্নে অংশ হইতে
শর্বদত্ত পর্য্যন্ত ২৮ এবং গোভিল হইতে নয়ন্ পর্য্যন্ত ১৩ *
এই দ্বিবিধ আচার্য্য-পরম্পুরা বা বিদ্যাসম্বন্ধে সামগাচার্য্যবংশ
কীর্তিত হইল ॥ ৩ ॥

সামগাচার্য্য শ্রীমত্যাশ্রিত সামশ্রমীর রচিত
বংশব্রাহ্মণের সটীক বঙ্গানুবাদ সমাপ্ত ॥

---

* অনুমান করা হইয়াছে যে, 'এই গ্রন্থকর্তা সম্ভবত শর্বদত্ত নামক
আচার্য্যের শিষ্য'; হয়ত সেইজন্যই নিজ আচার্য্যপরম্পরার অনেকগুলি
নাম কীর্তন করিতে পারিয়াছেন এবং গোভিলসম্প্রদায়ের সমস্ত নাম
অবগত না থাকায়শ্রুতই ১৩টি মাত্র বলিয়াছেন। অথবা নয়ন্ আচার্য্য
পর্য্যন্তই গোভিলসম্প্রদায়ের পরিসমাপ্তি হইয়াছিল। কিংবা যে সময়ের
মধ্যে অংশসম্প্রদায়ে ২৮ জন আচার্য্য হইয়াছিলেন ঐ সময়ের মধ্যে
গোভিলসম্প্রদায়ের ১৩ জনা মাত্রই খ্যাতনামা হইয়াছিলেন।

भाष्यकारस्य मुखवचनम् ।

—:०:—

वागीशाद्याः सुमनसः सर्वार्थानामुपक्रमे ।

यं नत्वा कृतकृत्याः स्थस्तं नमामि गजाननम् ॥ १ ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वन्दे विद्यातीर्थ-महेश्वरम् ॥ २ ॥

तत्कटाक्षेण तद्रूपं दधद् बुक्कमहोपतिः ।

आदिशत् सायणाचार्यं वेदार्थस्य प्रकाशने ॥ ३ ॥

ये पूर्वोत्तरमीमांसे ते व्याख्यायितसंग्रहात् ।

कपालुः सायणाचार्यो वेदार्थं वक्तुमुद्यतः ॥ ४ ॥

व्याख्याताष्टग्यजुर्वेदौ सामवेदेऽपि संहिता ।

व्याख्याता ब्राह्मणस्याथ व्याख्यानं सम्प्रवर्त्तते ॥ ५ ॥

अष्टौ हि ब्राह्मणग्रन्थाः प्रौढं ब्राह्मणमादिमम् ।

षड्विंशाख्यं द्वितीयं स्यात् तृतीयं सामविधिर्भवेत् ॥ ६ ॥

आर्षेयं देवताध्यायो मन्त्रं वोपनिषत्ततः * ।

संहितोपनिषद् वंशो ग्रन्थावष्टावितोरिताः ॥ ७ ॥

प्रौढादिब्राह्मणान्यादौ सप्त व्याख्याय चान्तिमम् ।

वंशाख्यं ब्राह्मणं विद्वान् सायणो व्याचिकीर्षति ॥ ८ ॥

अस्मिन् ब्राह्मणे कृत्स्नसामवेदाध्येतृणां प्रवृत्तिरुच्युत्पादनाय
सम्प्रदायप्रवर्त्तका ऋषयः प्रदर्शयन्ते । तत्र प्रथमं सर्वत्र
ग्रन्थादौ परापरगुरुनमस्कारः कर्त्तव्य इति सूचयितुं ब्रह्मादि-
परापरगुरुनमस्कारं दर्शयति ।—

* 'भवेदुपनिषत्ततः'—इत्यपि पाठः कश्चित् ; स त्वसमीचीन इव प्रतिभाति; मन्त्रस्यायम्

वंशवाह्यणम् ।

॥ अथ प्रथमखण्डः ॥

—०.०—

ॐ नमः सामवेदाय ॥ ॐ ॥ नमोब्रह्मणे नमो
ब्राह्मणेभ्यो नमश्चाचार्येभ्यो नमः ऋषिभ्यो नमो देवेभ्यो
नमो वेदेभ्यो नमो वायवे च मृत्यवे च विष्णवे च नमो
वैश्रवणाय चोपजायत शर्वदत्ताद् गार्ग्याः शर्वदत्तो

‘ब्रह्मणे’ महते स्वयम्भवे चराचराद्यः कस्य सर्वस्य जगतो विधात्रे
‘नमः’ नमस्कारो भवति । तथा ‘ब्राह्मणेभ्यः’ ब्रह्मणा वेदेन
अनन्तेन चेष्टेन नित्यनैमित्तिकादीनि कर्माणि कुर्वन्तीति
ब्राह्मणाः ; यहा ब्रह्माधीयते विदन्ति वा ब्राह्मणाः ; ब्रह्मणोऽप-
त्यानि वा ब्राह्मणास्तेभ्यो ‘नमः’ । देवेभ्योऽपि पूर्वं ब्राह्मण-
नमस्कारस्तेषां ब्राह्मणाधीनत्वप्रदर्शनार्थः । तथा तैत्तिरीयाः
समामनन्ति—“यावतीवै देवतास्ताः सर्वा वेदविदि ब्राह्मणे
वसन्ति तस्माद् ब्राह्मणेभ्यो वेदविद्भ्यो दिवे दिवे नमस्कुर्यान्ना-
म्नीलं कीर्तयेद् एता एव देवताः प्रीणाति (२, ५, ६)”—इति ।
स्मरन्ति च—“दैवाधीनं जगत्सर्वं मन्त्राधीनन्तु दैवतम् । तन्मन्त्रं
ब्राह्मणाधीनं ब्राह्मणान्नास्ति देवता”—इति । तथा ‘आचार्येभ्यः’
उपनीयतु यः शिष्यं वेदमध्यापयेद् द्विजः । सकल्पं सरहस्यञ्च
आचार्ये प्रदक्षते (मनुः २ । १४०)”—इत्युक्तञ्च आचार्याः

गार्ग्यो रुद्रभूतेर्द्राद्यायणाद्रुद्रभूतिर्द्राद्यायणः स्वाता-

तेभ्यो 'नमः' । तथा 'ऋषिभ्यो नमः' ऋषिभ्यः अतीन्द्रियार्थ-
दर्शिभ्यः सामवेदद्रष्टृभ्यो गौतमादिभ्यो नमः । तथा 'देवेभ्यः'
दीव्यन्तीति देवाः द्योतनीदिगुणयुक्तेभ्य इन्द्रादिभ्यो 'नमः' ।
'वेदेभ्यः' ऋग्यजुःसामभ्यो 'नमः' । 'वायवे च' सर्वजगत्प्राण-
भूताय देवाय 'नमः' । 'सत्यवे' सर्वजगत्संहर्त्रे एतन्नामकाय
देवाय 'च' नमः । 'विष्णवे च' सर्वव्यापकाय परमात्मरूपाय
नमः । तथा 'वैश्ववणाय' देवाय 'नमः' । विश्ववणस्यापत्यं
वैश्ववणः 'शिवादिभ्यः (पा० ४.१.११२)'-इति अण् । यद्यपि
नमो देवेभ्य इत्यनेनैव वायवादीनामपि नमस्कारउक्तः, तथापि
पृथङ्निर्देशोऽत्र तेषां प्राधान्यप्रदर्शनार्थः, प्राधान्यञ्च तेषां
जगन्निर्वाहकत्वात् । एवं परापरगुरुनमस्कारं दर्शयित्वा इदानीं
सम्प्रदायप्रवर्त्तकान् ऋषीन् दर्शयितुं मपक्रमते—'उपजायत'
उपसर्गवशाद् अर्थान्तरम् ;—साङ्गं सामवेद मध्येष्ट ऋषीतवान् ।
बाह्यणानां हि जन्मद्वयेन भाव्यम् :—एकं जन्म शुक्रशोणित-
सम्भतम्, ऋतुमात्रासंयुक्तं शुक्रं शरीरं जनयति इति प्रथमं जन्म ;
द्वितीयन्तु विद्याजन्म, तत्र माता गायत्री पिता ह्याचार्यः ।

अथाचार्यपरम्परामाह शर्वदत्ताद्गार्ग्यादित्यादिना—

शर्वदत्ताद् गार्ग्यादित्यारभा ब्रह्मणोर्वंशमनुक्रामेत् । 'गार्ग्यात्'
शर्गस्य गोत्रापत्यं गार्ग्यः ; 'गर्गादिभ्यो यञ् (पा० ४.१.१०५)' ।
'शर्वदत्तः' शर्वेण दत्तः शर्वदत्तः ईश्वरः । एतन्नामकात् ऋषेः उप-
जायत' सामवेदमध्येष्ट बाहुलकादङ्गमाह । शर्गाणीः शर्वदत्तः

दैषुमतात्तातऐषुमतोनिगडात्पार्णवल्केर्निगडः पार्ण-
वल्किर्गिरिशर्मणः काण्ठे विद्धे गिरिशर्मा काण्ठेविद्धि-
ब्रह्मवृद्धिश्छन्दोगमाहकेब्रह्मवृद्धिश्छन्दोगमाहकिर्मि-
त्रवर्चसः स्थैरकायनान्मित्रवर्चाः स्थैरकायनः
सुप्रतीतादौलुण्डात् सुप्रतीत औलुण्डो बृहस्पति-
गुप्ताच्छायस्थे बृहस्पतिगुप्तः शायस्थिर्भवताच्छा-

अपि 'द्राह्यायणाद्' द्रह्यस्यापत्याद् द्रह्यशब्दाद् गर्गादिभ्य इति
यञि कृते 'यञिञोश्च (पा० ४, १, १०१)'—इति फक् । रुद्रभूति-
नामकाद् ऋषेर्गार्ग्यः सामवेदमध्येष्ट । एवं सर्वत्र योजनीयम् ।
इषुमतो गोत्रापत्यात् 'त्रातात्' एतन्नामकात् । त्रातोऽपि पार्ण-
वल्किः पार्णवल्कस्यापत्यात् ; 'ब्रह्मादिभ्यश्च (४, १, ४५)' इतीच् ।
निगडनामकात् । 'दैवयज्ञिशोचिवृद्धिसाल्यमुयिकाण्ठेविद्धिभ्यो-
ऽन्यतरस्याम् (पा० ४, १, ८१)'—इत्यपत्यार्थं यञन्तत्वे न निपातितः ।
काण्ठेविद्धेरपत्याद् गिरिशर्मनामकाद् छन्दोगमाहकस्यापत्यं
छन्दोगमाहकिः । संज्ञापूर्वविधेरनित्यत्वात् वृद्धाभावः । तस्माद्
ब्रह्मवृद्धिनामकाद् ; ब्रह्मणा वेदेन वर्धेत इति ब्रह्मवृद्धिः, 'क्तिच्क्ती
च संज्ञायाम् (पा० ३, ३, १७४)'—इति क्तिच् । स्थैरकस्या-
पत्याद् ; स्थैरकशब्दादिजस्ताद् 'यञिञोश्च (पा० ४, १, १०१)'
—इति फक् । तस्मान्मित्रवर्चसः ; मित्रस्य सूर्यस्य वर्च इव वर्चा
यस्य स मित्रवर्चास्तन्नामकाद् । उल्लुण्डस्य गोत्रापत्याद् ; यण्
द्रष्टव्यः तस्माद् 'सुप्रतीतात्' विख्यातः सुप्रतीतस्तन्नामकात् बृह-
स्पतिरिव विद्यया गुप्तस्तन्नामकात्, 'शायस्थेः' । भवेनेश्वरेण

यस्यैर्भवत्वातः शायस्थिः कुस्तुकाच्छार्कराच्यात्
कुस्तुकः शार्कराच्यः^१ श्रवणदत्तात् कौहलाच्छ्रवणदत्तः
कौहलः सुशारदाच्छालङ्कायनात् सुशारदः शाल-
ङ्कायन ऊर्जयत औपमन्यवादूर्जयन्नौपमन्यवो भानु-
मत औपमन्यवाद् भानुमानौपमन्यव आनन्दजा-
च्चास्वनायनादानन्दजश्चास्वनायनः शाम्बाच्छार्करा-
च्यात् काम्बोजाच्चौपमन्यवाच्छाम्बः शार्कराच्यः
काम्बोजश्चौपमन्यवो मद्रगाराच्छौङ्गायनेर्मद्रगारः

त्रातो रक्षितो भवत्वातस्तन्नामकात् । 'शार्कराच्यात्' शार्कराच्यस्य
गोत्रापत्याद् गर्भादिभ्य इति यञ्, तस्मात् कुस्तुकनामकात् ।
'कौहलात्' कौहलस्यरपत्यात् 'शिवादिभ्योऽण् (पा० ४, १,
११२,)' —इत्यण्, तस्मात् 'श्रवणदत्ताद्' श्रवणेन विद्यया दत्तं
धनं यस्य तन्नामकात् । शलङ्कोर्गोत्रापत्याद् ; शलकुः शलङ्कुश्चेति
नडादिषु पाठात् फक्, तत्तन्नियोगेनायनादेशश्च (पा० ४, १, ८८) ।
तस्मात् 'सुशारदात्' शोभनाः शारदा यस्येति सुशारद इति
विग्रहस्तन्नामकाद् । उपमन्योरपत्याद् 'ऊर्जयतः' विद्ययातपोब-
लवतः । ऊर्जयन्नामकाद् 'औपमन्यवाद' 'भानुमतः' तेजस्विन-
स्तन्नामकात् । 'चास्वनायनाद्' चस्वनस्य युवापत्याद् ; चस्वन-
शब्दाद् 'यजिजोश्' —इति फक् । तस्माद् आनन्दं जनयतीत्या-
नन्दजस्तन्नामकात् । 'शार्कराच्याद्' शार्कराच्यस्य गोत्रापत्याद्
'शाम्बात्' शाम्बनामकादृषेः । 'औपमन्यवात्' उपमन्योरपत्यात्
काम्बोजनामकादृषेः आनन्दजो विद्यात उपजायत । 'शौङ्गा-

१—'कुस्तुकाच्छार्कराच्यात् कुस्तुकः शार्कराच्यः'—इति ख, ग.

शौङ्गायनिः सातेरौष्ट्राच्चः सातिरौष्ट्राच्चिः सुश्रवसे
 वार्षगण्यात् सुश्रवा वार्षगण्यः प्रातरङ्गात् कौहलात्
 प्रातरङ्गः कौहलः केतोर्वाज्यात् केतुर्वाज्यो मित्र-
 विन्दात् कौहलान्मित्रविन्दः कौहलः सुनीथात् काप-
 टवात् सुनीथः कापटवः सुतेमनसः शाण्डिलायनात्

यनेः' शौङ्गायनस्यापत्यात् फगन्तादपत्यार्थे इव. (पा० ४, १, ८५)
 तस्मान्मद्रगारनामकादृषेस्तावभावपि विद्यात् उपाजनिषाता
 मित्यर्थः । 'शौष्ट्राच्चः' उष्ट्राच्चस्यापत्याद् 'स्वातेः' स्वातिनक्षत्रे
 जातः स्वातिः, 'अविष्ठाफलान्यनुराधास्वाति' (पा० ४, ३, ३४) —
 इत्यादिना नक्षत्रस्याणो लुक् तस्मिन् कृते 'लुक् तद्धितलुकि
 (पा० १, २, ४८)' — इति स्त्रीप्रत्ययस्यापि लुग् भवति, तन्नाम-
 कादृषेः । 'वार्षगण्यात्' वषगण्यस्य गोत्रापत्याद् वषगण्यशब्दात्
 'गर्गादिभ्यो यञ् (पा० ४, १, १०५)'; तस्मात् 'सुश्रवसः' सुष्ठुश्रवो
 यस्य तन्नामकात् । 'कौहलात्' कौहलस्यापत्यात् 'प्रातरङ्गात्'
 प्रातरङ्गि भवः प्रातरङ्गः एतन्नामकादृषेः, 'अङ्गोऽङ्ग एतेभ्यः
 (पा० ५, ४, ८८)' — इत्यवयवादुक्तस्याङ्गशब्दस्याङ्गनादेशः 'वाज्यात्'
 वाज्यस्य गोत्रापत्यात् केतोः । 'एतन्नामकात्' । 'मित्रविन्दात्'
 कौहलात् मित्राणि विन्दतीति मित्रविन्दः तन्नामकात् ।
 'गन्वादिषु विन्देः संज्ञाया मुपसङ्गानम् (पा० ३, १, १३८
 वा०)' — इति वार्त्तिककारवचनात् मित्रोपपदात् विन्देः
 श-प्रत्ययः । 'कापटवात्' कपटोरपत्याद् ; 'सुनीथात्' शोभन-
 वचनः सुनीथः एतन्नामादृषेः । 'शाण्डिलायनात्' शाण्डिलस्य

सुतेमनाः शाण्डिल्यायनो ऽंशोर्धानञ्जय्याद्शुर्धा-
नञ्जय्यः ॥ १ ॥

अमावास्याच्छाण्डिल्यायनाद्राधाञ्च गौतमाद्राधा-
गौतमो गातुर्गौतमात् पितुर्गाता गौतमः संवर्ग-
जितो लामकायनात् संवर्गजिह्वामकायनः शाकदा-
साद् भाडितायनाच्छाकदांसी भाडितायनो विच-
क्षणात् ताण्ड्याद् विचक्षणास्ताण्ड्या गर्दभोमुखा-

गोत्रापत्य शाण्डिल्यस्तस्यापत्यात्; गर्गादिपाठाद् यञ्, तद-
न्ताच्च फक् । तस्मात् 'सुतेमनसः' सुते अभिषुते सोमे मनो यस्य
स सुतेमनाः तन्नामकात्; 'हलदन्तात् सप्तम्याः संज्ञायाम् (पा०
६, ३, ८)'—इत्यलुक् । 'धानञ्जय्यात्' धनञ्जयस्य गोत्रापत्याद्
गर्गादिषु पाठात् यञ्, तस्मात् 'अंशोः' तन्नामकात् 'सुतेमनाः'
अधैष्ट ॥ 'अंशुर्धानञ्जय्यः'—इत्युत्तरकाण्डशेषेऽयम् ॥ १ ॥

इति श्रीमाधवीये सामवेदार्थप्रकाशे वंशब्राह्मणे

प्रथमः खण्डः ॥ १ ॥

धानञ्जय्योऽंशुः 'शाण्डिल्यायनाद्' अमावास्यायां जातोऽमा-
वास्यः; 'अमावास्याया वा (पा० ४, ३, ३०)'—इत्यकारप्रत्ययः,
'तन्नामकादृषेः'; 'गौतमाद्' गौतमस्य गोत्रापत्यात् 'राधात्' एत-
न्नामकादृषेः विद्यात् उपजायत । 'गातुः' सामगानशीलादे-
तन्नामकात् 'पितुः' एवाधैष्ट । 'लामकायनात्' लामकस्य युवाप-
त्यात् संवर्गजिह्वामकादृषेः । 'भाडितायनात्' भडितस्यापत्यं

शाण्डिल्यायनाद् गर्हभीमुखः शाण्डिल्यायन उदर-
 शाण्डिल्यात् पितुरुदरशाण्डिल्यातिधन्वनश्च शौन-
 कान्मशकाच्च गार्ग्यान्मशकोगार्ग्यः स्थिरकाद् गार्ग्यात्
 पितुः स्थिरको गार्ग्यो वसिष्ठाच्चैकितानेयाद् वासिष्ठ-
 चैकितानेयो वासिष्ठादारैहण्याद्राजन्याद् वासिष्ठ
 आरैहण्यो राजनाः सुमन्ताद् बाभवाद् गौतमात्

भाङितिः, तस्यापत्यं भाङितायनस्तस्मात्, शक्यते समाधिनाव-
 गन्तुमिति शाकः ईश्वरः तस्य दासः शाकदासः तन्नामकाद् ।
 'ताण्ड्यात्' तण्डस्य गोत्रापत्यात् ; गर्भादिभ्यो यञ्, तस्माद्
 विवक्ष्यनामकात् । 'शाण्डिल्यायनात्' शाण्डिल्यस्यापत्यात्
 गर्हभीमुखनामकाद् । सोऽपि 'उदरशाण्डिल्याद्' उदरशब्देन
 सन्त्रितिलक्ष्यते, बहुसन्तानतः शाण्डिल्यात् 'पितुः' एवाध्वैष्ट ।
 उदरशाण्डिल्येऽपि शुनकनामकस्यर्षीगोत्रापत्यात् ; विदादि-
 भ्योऽञ् (पा० ४, १, १०४), तस्मात् 'अतिधन्वनः' धनुरि-
 त्यायुधस्मात्प्रत्ययलक्षणम् तदतिक्रान्तं येन तन्नामकात् ; बहु-
 व्रीहौ 'धनुषश्च' (पा० ५, ४, १३२)—इत्यनङ्, 'गार्ग्यात्'
 गर्गस्य गोत्रापत्यात् 'मशकाच्च' विद्यात् उपजायत । उभय-
 चापि चकार इतरेतरसमुच्चयार्थः । गार्ग्यो मशकस्तु 'गार्ग्यात्'
 स्थिरकनामकात् 'पितुः' एवाध्वैष्ट । 'वासिष्ठात्' वसिष्ठस्या-
 पत्यात् 'चैकितानेयात्' एतन्नामकात् । 'वासिष्ठात्' वसिष्ठस्या-
 पत्यात् 'आरैहण्यात्' आरैहण्यनामकाद्राजन्याद्वेः ; मुख्यस्य
 राजन्यस्याप्यापनाधिकारासम्भवात् । 'गौतमात्' गौतमसम्ब-

सुमन्तो बर्भन्वो गौतमः शूषाद् वाङ्मेयाद् भारद्वाजा-
च्छूषो वाङ्मेयो भारद्वाजो ऽरालाहार्त्तेयाश्चौनकाद-
रालो दार्त्तयुः शौनको दृतेरैन्द्रोताश्चौनकात् पितु-
र्दृतिरैन्द्रातः शौनक इन्द्रोताश्चौनकात् पितुरेवै-
न्द्रोतः शौनको वृषशृणाद् वातावताद् वृषशृणो
वातावतो निकोथकाद् भायजात्यान्निकोथको भाय-
जात्यः प्रतिथेर्देवतरथात् प्रतिथिर्देवतरथो देवतरसः
शवसायनात् पितुर्देवतरसः शवसायनः शवसः पितु-
रेव शवा अग्निभुवः काश्यपादग्निभूः काश्यप इन्द्र-

ध्विनः, 'तस्येदम् (पा० ४, ३, १२०)'—इत्यण् 'बाभवात्' सुमन्तु-
नामकादृषेः । 'भारद्वाजात्' भरद्वाजसम्बन्धिनः 'वाङ्मेयात्'
वङ्गेरपत्यात्, 'इतश्चानिजः (पा० ४, १, १२२)'—इति ढक् ;
तस्मात् शूषनामकात् । 'शौनकात्' 'ऐन्द्रोतात्' इन्द्रोतस्या-
पत्यात् 'दृतेः' एतन्नामकात् 'पितुरेव' । 'शौनकात्' शनकगोत्रा-
पत्यात् 'इन्द्रोतात्' तन्नामकतात् 'पितुरेव' अधैष्ट । 'वातावतात्'
वातावतस्यापत्यात् वृषशृण्वनामकात् । 'भायजात्यात्' भय-
जातस्य गोत्रापत्यात् निकोथकनामकात् । 'देवतरथात्' देवान्
यज्ञेन तरतीति देवतरथः तस्यापत्यात् 'प्रतिथेः' प्रकृष्टा-
स्थितयो यस्य सर्वर्क्षेषु यागादिपुण्यकर्मणेत्यर्थः, तन्नामकात् ।
'शवसायनात्' शवसोऽपत्यात् 'देवतरसः' एतन्नामकात् 'पितुः'
एव । सोऽपि 'शवसः' तन्नामकात् 'पितुरेव' अधौतवान् ।
'काश्यपात्' काश्यपगोत्रापत्यात् 'अग्निभुवः' अग्नेर्भवतीत्यग्निभूः

भुवः काश्यपादिन्द्रभूः काश्यपो मित्रभुवः काश्यपान्
मित्रभूः काश्यपो विभण्डकात् काश्यपात् पितुर्विभ-
ण्डकः काश्यप ऋश्यशृङ्गात् काश्यपात् पितुर्ऋष्य-
शृङ्गः काश्यपः कश्यपात् पितुरेव कश्यपो ऽग्नेरग्नि-
रिन्द्रादिन्द्रो वायोवायुर्मृत्योर्मृतुः प्रजापतेः प्रजा-
पतिर्ब्रह्मणो ब्रह्मा स्वयम्भूस्तस्मै नमस्तस्मै नमः ॥२॥

तन्नामकात् 'शवः' विद्यात् उपजायत । इन्द्राद् भवतीति
'इन्द्रभूः' तन्नामकात् । मित्रात् सूर्याद् भवतीति 'मित्रभूः'
तन्नामकात् । कश्यपगोत्रापत्यादपि 'विभण्डकात्' एतन्नाम-
कात् 'पितुः' एव । 'काश्यपात्' कश्यपापत्यात् ऋश्यशृङ्गनामका
दपि 'पितुरेव' विभण्डकोऽधीतवान् । सोऽपि कश्यपात् 'पितुरेव'
अधैष्ट । 'कश्यपोऽग्नेः' देवतायाः उपजायत । 'अग्निरिन्द्रात्'
अग्निश्चेन्द्राद् देवात् । 'वायोः' सर्वजगत्याणात्मकात् 'इन्द्रः'
अधीतवान् । 'वायुर्मृत्योः' देवात् । सोऽपि 'प्रजापतेः' चरा-
चरात्मकस्य जगतः स्रष्टुः । 'प्रजापतिः' 'ब्रह्मणः' महतः
स्वयम्भुर्वः सकाशात् साङ्गं सामवेद मधीतवान् । स तु स्वयम्भ-
भातो विद्यावान् नान्यस्मादधैष्टेत्यर्थः ।

एवं विद्यासम्प्रदायप्रवर्त्तकानृषीन् देवतांश्च दर्शयित्वेदानीम्
अन्तेऽपि परापरगुरुनमस्कारं दर्शयति — 'तस्मै' स्वयम्भुवे
ब्रह्मणे 'नमः' । 'तेभ्यः' पूर्वोक्तेभ्यो नमः ॥ २ ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यकृते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे

वंशब्राह्मणव्याख्यायां द्वितीयः खण्डः ॥ २ ॥

आचार्येभ्यो नमस्कृत्वाऽथ वंशस्य कीर्तयेत् ।

स्वधा पूर्वेषां भवति नेतायुदौर्ध्वमश्रुते ॥

इत्यात्मानुक्रमेद् वंश मा ब्रह्मणा नयन्नर्यमभूतः
कालबवादर्यमभूतिः कालबवो भद्रशर्मणः कौशिकाद्
भद्रशर्मा कौशिकः पुष्पयशस औदव्रजः पुष्पयशा
औदव्रजिः सङ्कराद् गौतमीत् सङ्करो गौतमो-
ऽर्यमराधाच्च गौतमात् पूषमिताच्च गोभिलात् पूष-

एवं सामवेदसम्प्रदायप्रवर्त्तकामिकाष्टपिपरम्परां दर्शयित्वा
उपरामपि दर्शयितुं तत्कीर्त्तने किञ्चिन्नियमं दर्शयति ।—

‘अथ’ यथोक्तवंशकीर्त्तनानन्तरं ‘वंशस्य’ अन्यस्यर्षीन्
‘कीर्त्तयेद्’ ‘आचार्येभ्यः’, ब्रह्मादिभ्यो ‘नमस्कृत्वा’ । ‘पूर्वेषाम्’
पितादिभ्यः, चतुर्थार्थे षष्ठी (पा० २, ३, ६२), ‘स्वधा’ कव्यं
दत्तम् ‘भवति’ भवतु । ‘नेता’ सम्प्रदायप्रवर्त्तक एतत्संज्ञक
ऋषिः ‘दौर्ध्वमाश्रुते’ । इत्येतन्मन्त्रमुक्त्वा ‘आब्रह्मणः’ ब्रह्म-
पर्यन्तः ‘वंशमनुक्रमेत्’ कीर्त्तयेत् । यदर्थं नियमो दर्शितस्तं
वक्तुं सुपक्रमते —

सामसम्प्रदायप्रवर्त्तको नयन्नामर्षिः ‘कालबवात्’ कालब-
वस्यापत्याद् ‘अर्यमभूतः’ अर्यमणा भूतिरिव भूतिर्यस्य तन्नाम-
कादृषेर्विद्यात् उपजायतति शेषः । सोऽपि ‘कौशिकात्’ कुशि-
कस्यापत्यात् ‘भद्रशर्मणः’ भद्रं कल्याणं शर्म स्थानं यस्य तन्नाम-
कात् । ‘औदव्रजः’ उदव्रजस्यापत्यात् ‘ब्रह्मादिभ्यश्च (पा० ४, १,
४५)”—इतीष्टः पुष्पयशस इव यशो यस्य तन्नामकात् । ‘गौतमात्’
गौतमस्यापत्यात् ‘सङ्करात्’ सङ्करनामकात् । ‘गोभिलात्’

मित्रो गोभिलोऽश्वमित्राद् गोभिलादश्वमित्रो गोभिलो
 वरुणमित्राद् गोभिलाद् वरुणमित्रो गोभिलो मूल-
 मित्राद् गोभिलान्मूलमित्रो गोभिलो वत्समित्राद्
 गोभिलाद् वत्समित्रो गोभिलो गौल्गुलवीपुत्राद्
 गोभिलाद् गौल्गुलवीपुत्रो गोभिलो बृहद्दसोः पितु-
 र्बृहद्दसुर्गोभिलो गोभिलीदेव गोभिलो राधाञ्च गौत-
 मात्समानम्परं समानम्परम् ॥ ३ ॥

गोभिलस्यापत्यात् 'पर्यमराधात्' अर्यमसंज्ञातः राधः सिद्धिर्यस्य
 तादृशात्, 'गौतमात्' गौतमस्य गोत्रापत्यात् 'पूषमित्रात्'
 तन्नामकादृषेः 'च' विद्यात् उपजायत । 'गोभिलात्' अश्वमित्र-
 नामकादृषेः पूषमित्रोऽध्यैष्ट । गोभिलात् वरुणो मित्रं यस्य
 तन्नामकात् 'अश्वमित्रः' । 'वरुणमित्रः' एतन्नामकः मूलमित्र-
 नामकात् । गोभिलसम्बन्धिनो वत्समित्रात् वत्सो नाम ऋषिर्निवृ-
 त्तस्य तस्मात् । गुल्गुलीरपत्यं स्त्री गौल्गुलवी तस्याः पुत्रात्
 'गोभिलात्' । स तु 'बृहद्दसोः' बृहद्दसुर्यस्य तन्नामकात् 'पितुः'
 एवाधैष्ट । गोभिलोऽपि गौतमस्यापत्यात् 'राधात्' एतन्ना-
 मकादृषेर्विद्यातः समजनि । एवं विलक्षणऋषिपरम्परां दर्श-
 यित्वा राधाद् गौतमात् आराधवंशः समान इत्याह—'परम्'
 अवशिष्टम् राधादिब्रह्मपर्यन्तम् ऋषिजातम् 'समानम्' । अभ्यासः
 आदरार्थो ब्राह्मणसमाप्तार्थश्च ॥ ३ ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यकृते माधवोपे सामवेदार्थप्रकाशे

वंशवाङ्मणव्याख्यायां तृतीयः खण्डः ।

॥ समाप्तमिदं समाप्यं वंशवाङ्मणम् ॥

বংশব্রাহ্মণের বঙ্গানুবাদ ।

—•—

চরাচর সমস্ত জগতের যিনি বিধাতা, সেই ব্রহ্মাকে নমস্কার । যাঁহারা ব্রহ্ম (বেদ) অধ্যয়ন করিয়া সমস্ত কর্তব্য-কর্তব্য অবগত হইয়া থাকেন, সেই ব্রাহ্মগণকে নমস্কার । বিশেষত যাঁহারা বেদের অধ্যাপক, সেই আচার্য্যদিগকে নমস্কার । বৈদিক মন্ত্রাদির ঋত্বেগ্গ ঋষিনামে পরিচিত, তাঁহাদিগকেও নমস্কার । দেবতাদিগকে নমস্কার । ঋক্, যজু, সাম ও অথর্ব এই চারিপ্রকারে বিভক্ত, ত্রিবিধ রচনায় স্তুতরাং ত্রয়ী নামে বিখ্যাত বেদসমূহকে নমস্কার । বিশেষত জগৎপ্রাণস্বরূপ বায়ুদেবতাকে নমস্কার । জগৎ-সংহর্তা মৃত্যুদেবতাকেও নমস্কার । জগদ্ব্যাপী বিষ্ণুদেবতাকে নমস্কার । শান্তির অধিপতি বৈশ্রবণ দেবতাকেও নমস্কার ।

১--বিদ্যমান প্রধান আচার্য্য (সামবেদের)*, গর্গ-পৌত্ৰীয় শর্কদত্ত নামক প্রধান আচার্য্য হইতে উৎপন্ন হইয়াছেন অর্থাৎ তাঁহার নিকটে ব্রহ্মচর্য্যপূর্ব্বক বেদবিদ্যা গ্রহণ করিয়াই প্রধানাচার্য্য পদ লাভে সমর্থ হইয়াছেন ।

---

* সম্ভবত এই বংশব্রাহ্মণগ্রন্থের প্রকৃতাই তৎকালের বিদ্যমান সামগাচার্য্য । তিনি এই গ্রন্থে স্বীয় আচার্য্য শর্কদত্ত হইতে পূর্ব্ব-পূর্ব্ব আচার্য্যপুরুষসমূহের নাম কীৰ্ত্তন করিতেছেন । এতলে ইহাও বিবেচনীয় যে, আচার্য্যপুরুষসমূহের মধ্যে যাঁহারা বিশেষ বিখ্যাত হইয়াছিলেন, তাঁহাদের নামই লিপিবদ্ধ হইয়াছে ; অবশ্যই মধ্যে মধ্যে আরও অনেকের আচার্য্য হইয়াছিলেন ।

	পরিচয়	নাম	
২ ঐ শর্কবদন্ত,	দ্রাহ্যায়ণ	রুদ্রভূতি	হইতে।
৩ রুদ্রভূতি,	ঐয়মত	ত্রাত	হইতে।
৪ ত্রাত,	পার্নবন্ধি	নিগড	হইতে।
৫ নিগড,	কাঠেবিকি	গিরিশর্মা	হইতে।
৬ গিরিশর্মা,	ছন্দোগনাহকি	ব্রহ্মবুদ্ধি	হইতে।
৭ ব্রহ্মবুদ্ধি,	স্বৈরকায়ন	মিত্রবর্চা	হইতে।
৮ মিত্রবর্চা,	ঔলুণ্ড্য	স্বপ্রতীত	হইতে।
৯ স্বপ্রতীত,	শায়স্থি	ব্রহ্মস্পতিগুপ্ত	হইতে।
১০ ব্রহ্মস্পতিগুপ্ত,	শায়স্থি	ভবত্রাত	হইতে।
১১ ভবত্রাত,	শার্করাক্ষ্য	কুস্তক	হইতে।
১২ কুস্তক,	কৌহল	অবগদন্ত	হইতে।
১৩ অবগদন্ত,	শালঙ্কায়ন	সুশারদ	হইতে।
১৪ সুশারদ,	ঔপমন্যব	উর্জ্জয়ন	হইতে।
১৫ উর্জ্জয়ন,	ঔপমন্যব	ভানুমান	হইতে।
১৬ ভানুমান,	চাক্রনায়ন	আনন্দজ	হইতে।
১৭ আনন্দজ,	শার্করাক্ষ্য	শাস্ত্র	হইতে।
এবং ঔপমন্যব			কাষোজ হইতে *।
১৮ শাস্ত্র ও	}	শোঙ্গায়নি	মন্ত্রগার হইতে।
১৯ কাষোজ,			

* বোধ হয়, আনন্দজ. পূর্বে শর্করাক্ষবংশীয় শাষকেই আচার্য্যে বরণ করিয়াছিলেন, পরে তাঁহার উৎকট ব্যাধি বা মৃত্যু প্রভৃতি কোন বিশেষ অধ্যয়নপ্রতিবন্ধক ঘটনাতেই অধ্যয়নসমাপ্তির জন্য গুরুসতীর্থ, ঔপমন্যবংশীয় কাষোজকেও আচার্য্য করিতে বাধ্য হইয়াছিলেন। এত বড়া যুগপৎ একাধিক আচার্য্যের বিদ্যমানতা পক্ষেও সন্দেহ থাকিল না।

	পরিচয়	নাম	
২০	মদ্রগার,	রৌষ্ট্রাক্ষি	স্বাতি হইতে ।
২১	স্বাতি,	বার্ধগণ্য	স্বশ্রবা হইতে ।
২২	স্বশ্রবা,	কৌহল	প্রাতরহু হইতে ।
২৩	প্রাতরহু,	বাজ্য	কেতু হইতে ।
২৪	কেতু,	কৌহল	মিত্রবিন্দ হইতে ।
২৫	মিত্রবিন্দ,	কাপটব	স্বনীথ হইতে ।
২৬	স্বনীথ,	শাণ্ডিল্যায়ন	স্বতেমনা হইতে ।
২৭	স্বতেমনা,	ধানঞ্জয়া	অংশু হইতে ।
২৮	অংশু,	শাণ্ডিল্যায়ন	অমাবস্যা হইতে
	এবং গোতম	রাধ	হইতে * ।
২৯	রাধ,	গৌতমবংশীয় স্বপিতা	গাতা হইতে ।
৩০	গাতা,	লোমকায়ন	সংবর্গজিৎ হইতে ।
৩১	সংবর্গজিৎ,	ভাড়িতায়ন	শাকদাস হইতে ।
৩২	শাকদাস,	তাণ্ড্যবংশীয়	বিচক্ষণ হইতে † ।
৩৩	বিচক্ষণ,	শাণ্ডিল্যায়ন	গর্দভীমুখ হইতে ।
৩৪	গর্দভীমুখ,	স্বপিতা	উদরশাণ্ডিল্য হইতে ।
৩৫	উদরশাণ্ডিল্য,	শৌনক	অতিধম্মা হইতে
	এবং গার্গ্য	মশকাচার্য্য	হইতে ।

* এই রাধ আচার্য্যের অংশু ও গোভিল নামক শিষ্যদ্বয় হইতে হইট বংশ বা আচার্য্যপুরুষের প্রকাশ পাইয়াছে। একটী অংশু হইতে শর্কদত্ত পর্য্যন্ত ২৮ পুরুষ, অপর গোভিল হইতে নয়ন পর্য্যন্ত [পরে পরিচিত হইতেছে] ১৩ পুরুষ ।

† হর ত এই তাণ্ড্যবংশীয় আচার্য্যই তাণ্ড্য নামে প্রসিদ্ধ সামবেদীয় মহাত্মাঙ্কণের প্রবক্তা, সেইজন্যই ‘বিচক্ষণ’ আখ্যা লাভ করিয়াছিলেন ।

	পরিচয়	নাম	
৩৬	মশক,	স্বপিতা	স্থিরক হইতে।
৩৭	গার্গা,	বাসিষ্ঠ	চৈকিতানেয় হইতে।
৩৮	চৈকিতানেয়,	বাসিষ্ঠ	আরৈহণ্য রাজন্য হইতে।
৩৯	আরৈহণ্য রাজন্য,	গৌতম-বান্ধব	স্বমন্ত হইতে।
৪০	স্বমন্ত,	ভারদ্বাজ-বাহ্ণেয়	শূষ হইতে।
৪১	শূষ,	শৌনক-দার্ডেয়	রাল হইতে।
৪২	রাল,	শৌনক-ঐন্দ্রোত	স্বপিতা দৃতি হইতে।
৪৩	দৃতি,	শৌনক	স্বপিতা ইন্দ্রোত হইতে।
৪৪	ইন্দ্রোত,	বাতাঘত	বৃষশৃঙ্গ হইতে।
৪৫	বৃষশৃঙ্গ,	ভায়জাত্য	নিকোথক হইতে।
৪৬	নিকোথক,	দেবতরথ	প্রতিধি হইতে।
৪৭	প্রতিধি,	শাবসায়ন	স্বপিতা দেবতরস হইতে।
৪৮	দেবতরস,	স্বপিতা	শবাঃ হইতে।
৪৯	শবাঃ,	কাশ্যপ	অগ্নিভূ হইতে।
৫০	অগ্নিভূ,	কাশ্যপ	ইন্দ্রভূ হইতে।
৫১	ইন্দ্রভূ,	কাশ্যপ	মিত্রভূ হইতে।
৫২	মিত্রভূ,	কাশ্যপ	স্বপিতা বিভণ্ডক হইতে।
৫৩	বিভণ্ডক,	কাশ্যপ	স্বপিতা ঋষ্যশৃঙ্গ হইতে *।
৫৪	ঋষ্যশৃঙ্গ,	স্বপিতা	কাশ্যপ হইতে।

* রামায়ণে বিভণ্ডকের পুত্র ঋষ্যশৃঙ্গের উল্লেখ আছে কিন্তু তাঁহারি তাঁহারি নহেন; পরে এই নামদ্বয় দৃষ্টে সেই নামদ্বয় হইরাছিল সন্দেহ নাই! কেননা, এই বংশব্রাহ্মণগ্রন্থখানি সম্ভবত রামায়ণের পূর্বের; কণ্যপের শিষ্য এ ঋষ্যশৃঙ্গাচার্য্য এবং তচ্ছিষ্য বিভণ্ডকাচার্য্যও দশরথ মহারাজের অতিপূর্বকালের ইহা সকলকেই মানিতে হইবে।

	পরিচয়	নাম	
৫৫	কশ্যপ.	— — —	অগ্নি হইতে * ।
৫৬	অগ্নি,	— — —	ইন্দ্র হইতে ।
৫৭	ইন্দ্র	— — —	বায়ু হইতে ।
৫৮	বায়ু,	— — —	মৃত্যু হইতে ।
৫৯	মৃত্যু,	— — —	প্রজাপতি হইতে ।
৬০	প্রজাপতি, ব্রহ্মার নিকট হইতে সামবিদ্যা লাভ করেন ।		
৬১	ব্রহ্মা, স্বয়ম্ভু স্ততরাং তাঁহার আচার্য্যাপেক্ষা নাই ;		
	তাঁহাকে নমস্কার ॥ ২ ॥		

আচার্য্যগণকে নমস্কার করিয়া আর একটি সামগাচার্য্য-বংশের কীর্তন করা উচিত ; কেননা তাহা হইলে আচার্য্য-গণের আত্মার প্রীতি হয় এবং তৎফলে কীর্তনকারী দীর্ঘ-আয়ু লাভ করে ॥

এইরূপ বলিয়া ব্রহ্মা পর্যান্ত, অপর সামগাচার্য্য-বংশ যথাক্রমে কীর্তন করিবে ॥

১—আর একজনাও সামবেদের প্রধান আচার্য্য আছেন, হাঁহার নাম ‘নয়ন’। এই নয়ন আচার্য্য কালববংশের অর্য্যামভূতির নিকট হইতে সামবিদ্যা লাভ করেন ।

২ অর্য্যামভূতি, কৌশিক ভক্তশর্মা হইতে ।

* বোধ হয় পুরাকালে মনুষ্যের অগ্নি, ইন্দ্র প্রভৃতি নামও ব্যবহৃত হইত অথবা আদিকালের প্রকৃত নংবাদ পাইবার সম্ভাবনাই অত্যন্ত সূতরাং আদিকালসম্বন্ধে যিনি গাথা লিখিয়াছেন, তৎসমস্তই কল্পনামাত্র, সেইজন্যই অনেকস্থলে পরস্পর বিভিন্নও দেখা যায় । অথবা ঋষিদের অতীন্দ্রিয়-দর্শিতার বিখ্যাত করিলে যথোক্তই স্বীকার্য্য, তাহাতে বুদ্ধির চালনা করাই নাশিকতা ।

	পরিচয়	নাম	
৩	ভদ্রশর্মা,	ঐদব্রজি	পুষ্পযশাঃ হইতে ।
৪	পুষ্পযশাঃ,	গৌতম	শঙ্কর হইতে ।
৫	শঙ্কর,	গৌতম	অর্য্যমরাধ হইতে ।
	এবং গোভিলবংশীয়	পৃষমিত্র	হইতে ।
৬	পৃষমিত্র	গোভিলবংশীয়	অশ্বমিত্র হইতে ।
৭	অশ্বমিত্র,	গোভিলবংশীয়	বরুণমিত্র হইতে ।
৮	বরুণমিত্র	গোভিলবংশীয়	মূলমিত্র হইতে ।
৯	মূলমিত্র,	গোভিলবংশীয়	বৎসমিত্র হইতে ।
১০	বৎসমিত্র,	গোভিলবংশীয়	গৌল্‌গুলাবীপুত্র হইতে ।
১১	গৌল্‌গুলাবীপুত্র,	স্বপিতা	বৃহদ্রত্ন হইতে ।
১২	বৃহদ্রত্ন,	————	গোভিল হইতে * ।
১৩	গোভিল,	গৌতমবংশীয়	রাধ হইতে ।

গৌতমবংশীয় রাধ হইতে উদ্ধতন আচার্য্য-পুরুষগণ, (তৎপিতা গাতা হইতে ব্রহ্মা পর্য্যন্ত) ৩২ সংখ্যক, শর্ক-দত্তের পূর্বপূর্ব-আচার্য্যনামাবলির মধ্যে কীৰ্ত্তিত হইয়াছেন, তাহাই এস্থলে পুনঃ পঠনীয় ; কেননা, ধনঞ্জয়বংশীয় অংশু, শাণ্ডিল্যায়ন অমাবস্যা নামক আচার্য্যের নিকটে অধ্যয়ন সমাপ্তি করিতে না পারিয়া পরিশেষে গৌতমবংশীয় রাধকেও আচার্য্যত্ব বরণ করিতে বাধ্য হইয়াছিলেন স্ততরাং গোভিলের আচার্য্য এবং অংশুর আচার্য্য উভয়ই একব্যক্তি । ঐ

---

* এস্থলে ৯ জন গোভিল বর্ণিত হইলেন, ইহাদের অন্যতম কৌথুমী শাখার গৃহ্যসূত্রপ্রণেতা । গৃহ্যসূত্র, সঙ্খ্যাসূত্র, য়ানসূত্র ও ত্রাদি-সূত্রের প্রণেতা অভিন্ন কি বিভিন্ন ইহাও বিচার্য্য ।

साम । प्रवाः प्रवाः इति चतुर्थमन्द्रस्वरादिकं षष्ठं साम गौरीवितनामक मेव । 'गौरीवितं भवति, गौरीवितिर्वा एत-
च्छाक्त्यो ब्रह्मणोऽतिरिक्त मपश्यत्तद् गौरिवित मभवदिति (ता०
११।५) हि ब्राह्मणम् । यद्वा सर्वाणि वा सामानि षट्
शाक्त्यसामानि । यद्वा सर्वाणि गौरीवितानि ॥

काखे हे इति । वयं मु त्वा तदिदं दधाः इत्यत्र सामवयम् ।
वयं वाया मिति मन्द्रचतुर्थादिक माद्यम्, वयमू३ इति मन्द्र-
द्वितीयादिकं द्वितीयम् । ते उभे कखेन दृष्टे ॥

गौरीविते हे त्र्योतकचं तृतीय मिति । इन्द्राय मङ्गने सुत
मिति सामभय सुत्पन्नम् । इन्द्रायमङ्गनायि इति चतुर्थमन्द्रादिक
माद्यम्, इन्द्रायमङ्गनेहाउ इति मन्द्रादिकं द्वितीयम् ; एते हे
गौरीविते एतन्नामधेये । इन्द्रायमङ्गनेसुतम् इन्द्रायमोवेति चतुर्थ-
मन्द्रस्वरादिकं तृतीयम्, त्र्योतकचं श्रुतकचो नाम ऋषिः, तेन
दृष्टम् ॥

सौमित्रे हे इहवद्देवोदासं तृतीय मिति । अयं त इन्द्र-
सोम इत्यत्र सामभयम् । अयन्तथा इति मन्द्रादिक माद्यम्,
अयन्त इन्द्रसोऽमः इति मन्द्रचतुर्थादिकं द्वितीयम् ; एते हे
सौमित्रे एतन्नामधेये । अयन्तइन्द्रसोऽमाः इति चतुर्थतृतीया-
दिकं तृतीयम् । इहवत् इहवद्दोषेण देवोदासं दिषोदासेन
दृष्टम् । अत्र 'इ२३४हा'—इति निधनम् ॥

रैषवे हे वैषवे वा शार्करवर्षे वैनयोः पूर्वं मीदले हे
वीह वैनयोः पूर्वं मिति । सुरुपञ्जतुभूतये इत्यत्र सामचतुष्टय
सुत्पन्नम् । सुरु इति चतुर्थमन्द्रादिकं, सुरु हाहाउ इति मन्द्रा-
दिकच ; एते हे रैषवे एतन्नामधेये भवतः । यद्वा वैषव-

नामधेये । अथवेनयोः सान्नोः पूर्वं मादिमं साम शार्करवर्णम् ।
 सुरुपक्षत्र ३ इति द्वितीयद्वितीयादिकं तृतीयम्, सुरुपक्ष इति
 चतुर्थमन्द्रस्वरादिकन्तुरीयं साम ; एते उभे सामनी, औदले
 एतत्संज्ञे भवतः । 'औदलं भवत्युदलो वा एतेन वैश्वामित्रः' —
 इति (ता० १४।११) ब्राह्मणम् । यदा एतयोः पूर्वं वीङ्गनाम-
 धेयम् ।

आर्षभाणि त्रीणि सैन्धुचितानि वा वाध्राश्वानि वेति ।
 अभित्वा वृषभा सुते इत्यत्र सामचतुष्टयम् । अभित्वावृषभा
 सुतायि इति मन्द्रचतुर्थादिकम्, अभित्वावृषभासुते अभ्याहार
 मन्द्रादिकम्, अभित्वावृषभासुते इति मन्द्रचतुर्थादिकम् । एतानि
 त्रीणि सामानि आर्षभाणि । यदा सैन्धुचितानि । अथवा वाध्रा-
 श्वानि ; वध्राश्वो नाम ऋषिः ॥

कौत्से द्वे पाञ्चवाजे वा दाशवाजे वा इति । य इन्द्र-
 चमसेवेति सामद्वयम् । याहीन्द्रा ३ इति तृतीयद्वितीयादिकम्,
 यदिन्द्र चामारसेषुवा इति मन्द्रातिमन्द्रमन्द्रादिकम् ; एते द्वे
 कौत्से । कुत्सो नाम ऋषिः । यदा पाञ्चवाजे एतन्नामधेये । अथवा
 दाशवाजे एतत्संज्ञे भवतः ॥

सौमेधानि त्रीणि पूर्वतिथानि वा पौर्वातिथानि वेति ।
 (योगे योगे तवस्तर मित्यत्र सामत्रयम् । योगेयोगेतवस्तुरा मिति
 चतुर्थमन्द्रादिकं मायम्, योगेयोगेतवस्ताहराम् इति मन्द्राति-
 मन्द्रमन्द्रादिकं तृतीयम् ; योगेयोगेतवाहाउस्वाराम् इति मन्द्र-
 चतुर्थस्वरादिकं तृतीयम् । एतानि त्रीणि सामानि सौमेधानि ;
 सुमेधो नाम ऋषिः । अथवा पूर्वतिथानि ; पूर्वतिथो नाम
 ऋषिः । अपिवा पौर्वातिथानि पूर्वतिथसम्बन्धीनि ।

देवातिथं च मेधातिथं वेति । आ त्वेता निष्पीदतेत्यत्रैकं
साम, — आतू६४ एतानि इति तृतीयद्वितीयादिकम् । देवातिथेः
स्वभूतम् । 'देवातिथिः सप्तविंशत्यक्षरान्नख्ये' — इत्यादि
(ता० ८ । २) ब्राह्मण मनुसन्धेयम् । अथवा मेधातिथिना
दृष्टम् ॥ १८ ॥

॥ इत्यार्षेयब्राह्मणस्य प्रथमप्रपाठकीयः अष्टादश खण्डः ॥

आङ्गिरसानि चीण्यपि वा माधुच्छन्दसं क्रीञ्चं
घृतश्चुन्निधनं प्राजापत्यं माधुच्छन्दसं वैव वाम्नाणि
वीणि प्रैयमेधानि वा वैयश्वानि वाश्वानि वोद्गात-
दमनानि वा गौरीविते द्वे आपालवैणवे द्वे वैणवे
वापाले वाक्पारे वा पारबवे वा धुरोःसामनी द्वे
महागौरीवितं तृतीयं गौरीवितं वैव वाचःसामनी
द्वे महावामदेव्यं तृतीयं वामदेव्यं वैवेन्द्रस्य सत्रा
साहोये द्वे अजितस्य वाजिती वामदेव्यं चाश्वि-
नोश्च साम गोतमस्य च भद्र मश्विनोश्चैव साम
सोमसाम वा ॥ १९ ॥

आङ्गिरसानि चीणीति । इदं ह्यन्वोजसेत्यत्र सामत्रय
सुत्यन्त्रम् । इदाक्षम् इति मन्द्रातिमन्द्रमन्द्रादिकम्, इदं ह्यिहा
ओहो इति मन्द्रचतुर्थादिकम्, इदं ह्यनूद् ओजसा इति मन्द्राति
मन्द्रमन्द्रादिकं तृतीयम् । एतानि चीण्याङ्गिरसानि, आङ्गिर-

सम्बन्धीनि । अत्रैव ऋषिविकल्पं दर्शयति—‘अपिवा माधु-
च्छन्दसं क्रौञ्चं दृतसुनिधनं प्राजापत्यं माधुच्छन्दसं वैवेति ।
एषां मधेय आदिमं माधुच्छन्दसम्, द्वितीयं क्रौञ्च-नामधेयम्,
तृतीयं प्राजापत्यं प्रजापतेः स्वभूतं दृतसुनिधनं ‘दृतश्रूता २३-
४६म्’— इति निधने गीतत्वात् । अत्रविकल्पः— वा यदा तृतीयं
साम माधुच्छन्दस मेव ॥

वास्त्राणि चीणि प्रियमेधानि वा वैयश्नानि वाखानि वोद्वाह-
दमनानि वेति । महा७इन्द्रःपुरश्चन इति सामत्रयम् । महा ७
इन्द्राः इति चतुर्थमन्द्रादिकम्, महाहाइन्द्राः इति मन्द्रचतु-
र्थादिकम्, महा७इन्द्राः५पुरश्चनाः इति चतुर्थमन्द्रादिकम् ।
एतानि चीणि सामानि, वास्त्राणि वस्त्रसम्बन्धीनि । यदा प्रैय-
मेधानि, प्रियमेधो नाम ऋषिः । अपिवा वैयश्नानि व्यश्नो नाम
ऋषिः । यदा आखानि अश्वभूत-प्रजापतिसम्बन्धीनि । अथवा
वोद्वाहदमनानि वा एतन्नामधेयानि ॥

गौरीविते हे आपालवैणवे हे वैणवे वापाले वाकूपारे वा
वारववे वेति । आतूनइंद्रक्षुमन्त मित्यत्र सामचतुष्टयम् ।
आतूनआ इति मन्द्रादिकम्, आतूनइंद्रक्षुमान्ता मिति मन्द्र-
चतुर्थादिकम् ; एते हे गौरीवितनामधेये । आतूनई इति
चतुर्थमन्द्रादिकम्, आतूनइंद्रक्षुमाक्ष्मा इति मन्द्रातिमन्द्र-
मन्द्रादिकं तुरीयम् ; एते हे आपालवैणव-नामधेये । यदा
वैणवापालनामधेये । वाकूपारे वा, वाकूपारो नाम कश्यपः ।
अथवा पारवव-नामके ॥

धुरोःसामनी हे महागौरीवितं तृतीयं गौरीवितं वैवेति ।
अभिप्रनोपतिङ्गिरेत्यस्यां सामत्रयं मुत्पन्नम् । अभी अभी इति

चतुर्थमन्द्रादिकम्, अभी अभी प्रगो इति चतुर्थमन्द्रादिकम् ; एते हे धुरोःसामनी । अभि प्रगो इति मन्द्रतृतीयादिकं तृतीयं साम, महागौरीवित नामधेयकम् । यद्वा गौरीवित-
नामक मेव ॥

वाचःसामनी हे महावामदेव्यं तृतीयं वामदेव्यं वैवेति । कया नखिच आ भुव दित्यत्र सामत्रयम् । कयानखी इति मन्द्रा-
दिकम्, होवायि इति मन्द्रस्वरादिकम् ; एते हे वाचःसाम-
नामके । काऽप्येति तृतीयमन्द्रादिकं तृतीयं महावामदेव्यम् ।
यद्वा वामदेव्यम् । 'वामदेव्यं भवत्येतेन वै वामदेवोऽन्नस्य
पुरोधो भगच्छदिति (ता० १३ । ८) हि ब्राह्मणम् ॥

इन्द्रस्य सत्रासाहीये हे अजितस्य वाजितीति । त्व सु वः
सत्रासाह मित्यत्र सामद्वयम् । त्वमुवाः इति मन्द्रादिक माद्यम्,
त्या३४म् इति द्वितीयतृतीयादिकं द्वितीयम् ; एते इन्द्रस्य सत्रा-
साहीये, सत्रासाह-शब्दयुक्ते । 'सत्रासाहीयं भवति यद्वा
असुराणां मसोऽथ मासौत्तद्देवाः सत्रासाहीयेनासहन्तं सत्त्वेना-
नसह्यहीति तत्सत्रासाहीयस्य सत्रासाहीयत्व मिति (ता० १२ ।
८) हि ब्राह्मणम् । यद्वा अजितस्य वाजिती इति ॥

वामदेव्यश्चाश्विनोश्च साम गोतमस्य च भद्र मश्विनोश्चैव
साम सोमसाम वेति । सदसस्पति मद्भुत मित्यत्रैकं साम,—
सादा इति चतुर्थमन्द्रादिकं वामदेव्यम् । चकारो भिन्नवाक्य-
योक्तकः ॥ ये ते पत्या अधो दिव इत्यत्रैकं साम,—हायि
आसूदा२३४च्चाः इति द्वितीयतृतीयादिक मश्विनोः साम ॥
भद्रं भद्रं न या भरेत्यत्र एकं साम,—भद्राद्वाद्राम् इति मन्द्र-
चतुर्थादिकं गोतमस्य भद्रम् ॥ अश्वि सोमो अयं सुतः इत्यत्रैकं

साम,—अस्ति सोमो अयत्सुतः इति तृतीयचतुर्थादिकम् । अश्वि-
नोरिव साम । यद्वा सोमसाम ॥ १८ ॥

॥ इत्यर्षियब्राह्मणे प्रथमप्रपाठके जनविंशः खण्डः ॥

त्वाष्ट्रीसाम च गोधासाम च सवितुश्च सामोष-
सश्च साम त्वष्टुरातिथ्ये हे पौषश्चेन्द्रस्य च मायेन्द्रस्य
सांवर्त्ते हे संवर्त्तस्य वाङ्गिरसस्य शौनःशेषञ्च
च्यावनं वा प्रतीचीनेडञ्च काशीतम् ॥ २० ॥

त्वाष्ट्रीसाम च गोधासाम च सवितुश्च सामोषसश्च साम
इति । इङ्गयन्तीरपसुव इत्यत्रैकं साम,—इङ्गयन्तीः इति
मन्द्रस्वरादिकं त्वाष्ट्रीसाम-नामकम् ॥ न की देवा इनीमसी-
त्यत्रैकं साम,—नकिदेवाः इति मन्द्रादिकम् । गोधासाम ॥
दोषो आगाहृदित्यत्रैकं साम,—दोषो आगादिति चतुर्थमन्द्र-
स्वरादिकं सवितुः साम ॥ एषो उषा अपूर्व्या इत्यत्रैकं साम,—
एषोउषाः मन्द्रादिकं सुषसस्साम । सर्वे चकारा भिन्नवाक्य-
द्योतकाः ॥

त्वष्टुरातिथ्ये हे पौषश्चेन्द्रस्य च मायेति । इन्द्रो दधीचो
अथ्यभि रित्यत्र सामद्वयम् । इन्द्रोदधीचो इति मन्द्रादिकं साम,
इन्द्रोदधायि इति च मन्द्रादिकम् ; एते हे त्वष्टुरातिथ्ये त्वष्टु-
रातिथ्यनामके ॥ इन्द्रे हि मत्स्यन्धस इत्यत्रैकं साम,—इन्द्रे हि
माहात मन्द्रस्वरादिकम् ; पौषम् । आ तू न इन्द्र त्वष्टुमि-
त्यत्रैकं साम,—आतूषोहो इति तृतीयद्वितीयादिकं मिन्द्रस्य
माया-नामकम् ॥

इन्द्रस्य सांवर्त्तं द्वे संवर्त्तस्य वाङ्गिरस्येति । ओजस्तदस्य
तित्विषे इत्यत्र सामद्वयम् । हाहाउवा इति मन्द्रहितीयादिकं
माद्यम्, ओजस्तदाप्रस्यतित्विषा इति चतुर्थमन्द्रादिकं हितो-
यम् ; एते द्वे इन्द्रस्य सांवर्त्तं ; रक्षःसंवर्त्तं न हेतुभूते । तथाच
ब्राह्मणम्—‘देवानां वै यज्ञएरचाएस्यजिघाएसस्तान्येतेनेन्द्रः
संवर्त्तं मपावपद्यत्संवर्त्तं मपावपत्तस्मात्सांवर्त्तं मिति (ता० १४ ।
१२) । वा यदा एते सामनी आङ्गिरसस्य संवर्त्तस्य स्वभूते ॥

श्रीनःशेषञ्च आवनं वेति । अयं मु ते समतसि इत्यत्रैकं
साम,—अपाप्रमु ता३सा३मातसायि इति चतुर्थतृतीयादिकं
श्रीनःशेषं शुनःशेषेन दृष्टम् । वा यदा आवनं दाधीचेन चव-
नेन दृष्टम् ॥

प्रतीचीनेडङ्गाशीत मिति । वात आ वातु भेषज मित्य-
त्रैकं साम,—~~वातुना~~वातुनाप्रद्वजामिति प्रतीचीनेडङ्गाशीत
मेतन्नामधेयम् । इडेस्य साम्नो निधनम् । काशीतं भवति
पराचीभिर्वा अन्याभिरिडाभिरतोदधदेत्यथैतत् प्रतीचीनेडङ्गा-
शीतं (ता०) इति हि ब्राह्मणम् ॥ २० ॥

॥ इत्यार्षेयब्राह्मणे प्रथमप्रपाठके विंशः खण्डः ॥

सौमित्वञ्च श्यावाश्वे च शैखण्डिनं च वैतहव्यं
च भारद्वाजं चारुण्यं च वैतहव्यस्य साम सौभरं वा
सौभरं चैव पाठौहे द्वे साकमश्वञ्च धुरां वा साम ॥ २१

सौमित्वञ्च श्यावाश्वे चेति । यं रक्षन्ति प्रचेतस इत्यत्रैकं

साम,—यत्प्रचक्षन्ति प्रचेतसाः इति चतुर्थमग्न्यादिकम् । सौमित्रः
सुमितः कुक्षः, तेन दृष्टम् । 'सौमित्रः कव्याण आसेत्यादि, स
तपोऽतप्यत स एतस्सौमित् मपश्यदिति (ता० १३।६) हि ब्राह्म-
णम् ॥ गव्यो षु णो यथा पुरेत्यत्र सामद्वयम्,—गव्योषुणोयथा-
पुरा इति आद्यम्, गव्योषुणोयथापुरादए इति द्वितीयम् ; एते
हे श्यावाश्वे ; श्यावाश्वो नाम ऋषिः ॥

शैखण्डिनं च वैतहव्यं च भारद्वाजं चारुण्यं च वैत-
हव्यस्य साम सौभरं वेति । इमास्त इन्द्र पृथ्वयः इत्यत्रैकं
साम,—इमास्तई इति मन्द्रस्वरादिकं शैखण्डिनम् ॥ अया धिया
च गव्ययेति अत्र सामैकं,—अयाधियाचगव्यादयेति मन्द्राति-
मन्द्रादिकं वैतहव्यं वीतहव्येन ऋषिणा दृष्टम् ॥ पावकानः
सरस्वतीत्यत्रैकं साम,—पावकानईयेति मन्द्रचतुर्थस्वरादिकं
भारद्वाजं भरद्वाज ऋषिः, तेन दृष्टम् ॥ कू. इ.मं. नाहुषीत्यत्रैकं
साम,—कद्रमम् उहुवाहायि इति चतुर्थमग्न्यादिकम् । वैत-
हव्यस्य वीतहव्यपुत्रस्य अरुणस्य साम । वा यद्वा एतस्साम
सौभरं ; सौभरिनाम ऋषिः ॥

सौभरश्चैव पाथीहे द्वे साकमश्वश्च धुरां वा सामेति ।
आ याहि सुषुमा हित इत्यत्रैकं सामोत्पन्नम्,—आयाहिस्तु इति
पुन्द्रादिकं सौभरमेव ॥ महित्रीणा मवरस्तु इत्यत्र सामद्वयम् ।
महायित्वा २३४यिणाम् इति तृतीयद्वितीयादिक माद्यम्, महि-
त्रीणामवरस्तूदए इति मन्द्रमन्द्रातिमन्द्रादिकम् ; एते द्वे पाथीहे ;
पृष्ठोह आङ्गिरसः, तेन दृष्टे ॥ त्वावतः पुरुवसो इत्यत्रैकं
साम,—त्वावतोऽ इति ऋष्टद्वितीयस्वरादिकम् । साकमश्वं वा
अथवा एतस्साम धुरांसाम-नामधेयम् । तथाच ब्राह्मणम्—

वा गौरीवितानि काखे हे गौरीविते हे गौरीवितं
 तृतीयए सौमित्रे हे इहवहेवोदासं तृतीयए रेषवे
 हे वैणवे वा शाक्करवर्णं वैनयोः पूर्व मौदसे हे वीहं
 वैनयोः पूर्व मार्षभाणि त्रीणि सैन्धुचितानि वाभा-
 श्वानि वा कौत्से हे पाञ्चवाजे वा दाक्षवाजे वा
 सौमेधानि त्रीणि पूर्वतिथानि वा पौर्वातिथानि वा
 देवातिथं च सैधातिथं वा ॥ १८ ॥

वैतहव्यानि चोष्णीकोनिधनं वेधां तृतीय मिति । धान्यं मा-
 वो अन्धस इत्यत्र सामचयम् । तच्च, पान्तमापोअन्धसाः इन्ध्रीमा-
 स्नाभि रिति चतुर्थमंश्रादिक मायम्, पान्तमापोअन्धसः इति चतु-
 र्थमंश्रादिकं द्वितीयम्, पाञ्च मिति तृतीयमंश्रादिकं तृतीयम् ।
 एतानि त्रीणि सामानि, वैतहव्यानि वीतहव्यो नाम ऋषिः ।
 यदा एषां मधेयं तृतीयं साम ओकोनिधनं मितमात्मवेदम् ;
 'ओश्का२२४५'—इति चतुर्थादिकं निधनं गीतम् ॥

शाक्त्यसामनी हे गौरीविते हे शाक्त्यसाम चैव गौरीवित-
 खेव सर्वाणि वा शाक्त्यसामानि सर्वाणि वा गौरीवितानीति ।
 प्र व इन्द्राय मादनं मित्यत्र षट् सामान्युत्पन्नानि । प्रवइन्द्रा-
 इति ऋगुदितोवादिकमायम्, प्रवा२इन्द्रा इति ऋगुद्वितीया-
 दिकद्वितीयम् । ते हे शाक्त्यसामनी शक्तिर्नाम वसिष्ठापत्य
 ऋषिः । प्रव ईश्या इति द्वितीयतृतीयादिकं तृतीयम्, प्रवीहीवा२
 इति ऋगुद्वितीयसरादिकं चतुर्थम् । ते उभे गौरीविते एतन्नाम
 चैव । प्रवीदा३देति द्वितीयतृतीयकृतादिकं पञ्चमं शाक्त्य-

। वाजपथेय विधनक्रासः सिन्धुषाम वेति । अह मिचि
प्रितुषीत्यत्रैकं साम, — अहमिवाप्यि इति चतुर्थमद्रक्षरा
द्विकं प्रजापतेर्निधनकाम-नामकम् ; 'ग्रीहीग्रीहीवा२३४५'—
इति, सान्नि निधनत्वेन पठितत्वात् । यदा सिन्धुषाम-
नामकम् ॥

रेवत्येष वाजदावर्यो वेति । रेवतीर्नः सधमादे इत्यत्रैकं
साम, — रेवतीर्नः इति मन्द्रस्वरादिकम् ; रेवत्यः रेवतीश्चन्द्रयुक्तं
साम । रेवतीपदवचनेन सासाभिधीयते इति तत्पदस्वैवोपादानं
कृतम् ; तत्तु त्रिलिङ्ग मिति न विरोधः । वा यदा वाजदा-
वर्यः सन्तमासुधेयं वा । 'वाजदावर्यो भवन्ति, अन्नं वै वाजः'—
इत्यत्रि, 'वाजदावर्यो रेवत्यो मातरः'—इत्यन्तं (ता० १३।८)
अ-वाजपथ सन्तुसन्धेयम् ॥

सौमापीषञ्च गोभ्रज्जीयं वेति । सोमः पूषा च चेतु-
रित्यत्रैकं साम, — सोमःपूषा इति मन्द्रस्वरादिकं सौमापीषं
सोमापूषदेवताक मेतन्नामधेयं साम । देवताहन्ते चेत्युभय-
पदवृद्धिः । चकारो भिन्नवाक्योत्तरार्थः । वा अथवा गोभ्रज्जीय
मेतन्नामधेयम् साम ; 'मावो२भश्वा२३४५'—इति निधनत्वेन
सान्नि पठितत्वात् ॥ १० ॥

। इत्यार्षेयवाङ्मणस्य प्रथमप्रपाठकीयः सप्तदश खण्डः ॥

वैतहव्यानि वीणाका निधनं वैषां तृतीयं
शाक्तासामनौ हे गौरीविते हे शाक्तासाम चैव
गौरीवितश्चैव सर्वाणि वा शाक्तासामानि सर्वाणि

त्वाष्ट्रीसाम त्वष्टुरातिथ्ये हे श्यावाखे हे इति । इमा च त्वा
 पुर्वसौ इत्यत्रैकं साम,—इमा एवेति मन्द्रादिकं त्वाष्ट्रीसाम
 नाम । 'त्वाष्ट्री साम भवतीन्द्र' वा अन्त्यामविषं भूतिभि
 नास्त्रापयमित्यादि ब्राह्मण मनुसन्धेयम् (ता० १२।५) । अत्राह
 गोरमन्वतेत्यत्र सामद्वयोत्पत्तिः । अत्रा इति चतुर्थमन्द्रादिका-
 माद्यम्, हावात्रा इति द्वितीयम् । ते हे त्वष्टुरातिथ्यनामके ॥
 यदिन्द्रो अत्रयद्रितः इत्यत्र सामद्वयम् । यदिन्द्रोया इति मन्द्रा-
 दिकं, यदिन्द्रोअत्रयद्रिताए इति मन्द्रातिमन्द्रमन्द्रादिकं द्विती-
 यम् ; ते हे पौषे पूषदेवताके एतन्नामधेये । गौर्द्वयति मरुता
 मित्यत्र सामद्वयम् । गौर्द्वयाए इति मन्द्रातिमन्द्रमन्द्रादिकम्,
 गौर्द्वयतिमरुताए इति मन्द्रातिमन्द्रमन्द्रादिम् ; ते हे इत्यत्राखे
 एतन्नामधेये ॥

अत्रापतेः सुतष्टुरयिष्ठीये हे सहोत्रयिष्ठीये इति । उपनो
 हरिमिः सुत मित्यत्र सामद्वयम् । उपनोः इति द्वितीयक्रष्टा-
 दिकं माद्यम्, उपनोहेति मन्द्रादिकं द्वितीयम् ; एते हे सुतष्ट-
 रयिष्ठीये 'सुतष्टुरयिष्ठा'-शब्दयुक्ते ; 'श्रीहोवा सुतष्टुरयिष्ठा२३४५'
 —इति निधनत्वेन सान्नि पठितत्वात् । वा अथवा सहो
 यिष्ठीये एतन्नामधेये ॥

इष्टाहोत्रीयं आपसरसं वापां वा निधि रिति । इष्टा होत्रा
 असृक्षतेति अत्र एकं साम,—इष्टाहोत्राः इति मन्द्रचतुर्थमन्द्रादिकं
 मिष्टाहोत्रीय मिष्टाहोत्र-शब्दयुक्तम् । मतौ छः सृक्तसामोरिति
 मत्वर्थीयम् । वा यदा आपसरसं नामकम् । अथवा अपाविधि
 नामकम् ; 'ए३उदधिणिधिः'—इति निधनत्वेन सान्नि
 पठितत्वात् ॥

मिति द्वितीयचतुर्थादिकं द्वितीयम् । प्रसन्नाजस्रर्षणौनामिन्द्र-
स्तोतानेति चतुर्थमन्द्रादिकं तुरीयम् । ते उभे कुत्सस्य सम्बन्धिनी
प्रक्रीकी प्रकर्षसवनयोस्ते एतन्नामके ; विशेषस्य पुनित्वा
विशेषं द्वाविति पदं तस्मिन् मिति नास्ति विरोधः ॥ १६ ॥

॥ इत्याद्येयान्नामे प्रथमप्रपाठके षोडश-खण्डः ॥

घोषगवे हे सौश्रवसे वाथमथे वा मथाथे वा
सौमिचे वा शैखण्डिने वा त्वाष्ट्रीसाम त्वष्टुरातिथ्ये
हे पौषे हे श्यावाश्वे हे प्रजापतेः सुतएरयिष्ठीये हे
सहोद्विष्ठीये वेष्टाहोत्रीयं चाप्सरसं वापां वा
निधिः प्रजापतेस्य निधनकामए सिन्धुषाम वा
देवस्य वाजदावरीं वा सौमापौषस्य गोषश्वीयं
वा ॥ १७ ॥

घोषगवे हे इत्यादि । अथादु शिप्रान्वसः इत्यत्र सामद्वयम् ।
अपादुश्री इति मन्द्रादिकं नाम्नाम्, अपादुश्रिप्रान्वसाः इति
मन्द्रद्वितीयादिकं द्वितीयम् । ते हे घोषगवे उपशुना दृष्टे । अत्र
ऋषिनाम विद्वत्साम् दर्शयति—‘सौश्रवसे वाथमथे वा मथाथे
वा सौमिचे वा शैखण्डिने वेति । सौश्रवसनामके एते सामनौ ;
‘सौश्रवसन्वावत्सुगुर्वे सौश्रवसः’—इति (ता० १४।६) ब्राह्मणम् ।
यदा अथमथनामके, मथाथे नामके अपि वा, सौमिते यदा,
शैखण्डिने नामधेये वा ।

भरद्वाजस्य मीचे हे दक्षनिधनं वैनयोः पूर्वं मिति । अथ नो देव सवितरित्यत्र सामद्वयोत्पत्तिः । अथनोदेवसहितः श्रीहोवेति मन्द्रचतुर्थादिकम्, अथा३४नो देवसा इति द्वितीय-द्वितीयादिकम् ; ते हे भरद्वाजस्य मीचे, एतन्नामधेये । अथवा अनयोः पूर्वं साम दक्षनिधनं 'दत्ता३५या२३४'—इति अस्य निध-नम् । अथ ब्राह्मणम्—'प्रजापतिः प्रजा असृजत ता अस्रकृष्टा अथवा इवाच्छदयत्स्तास्तेन सामा दद्यायेत्योजो वीर्य-मदधादिति (ता० १४।५) ॥

भारद्वाजानि श्रीध्वार्षभाणि वा सैन्धुक्षितानि वेति । कस्य वृषभो युवेत्यस्यां सामचयं सुत्यम् । तत्र कू३३४वस्यवा५ इति कृष्टद्वितीयादिकं माथम्, कूवाकूवेति चतुर्थमन्द्रादिकं द्वितीयम्, ऐहीयेही कस्यवृषभोयुवेति मन्द्रचतुर्थसरादिकं तृतीयम् । एतानि श्रीणि सामानि भारद्वाजानि भरद्वाजेन्द्राणि ; वा अथवा आर्षभाणि वृषभो नाम ऋषिः तृत्सुभूतानि ; अथा सैन्धुक्षितानि सिन्धुक्षितस्वन्वीनि ॥

शाक्त्यसामनी हे इति । उपह्वरे गिरीणां मित्यस्यां साम-द्वयम् । उपह्वरायि इति मन्द्रद्वितीयादिकं माथम्, इदमी-३४दा मिति तृतीयद्वितीयादिकम् ; एते हे शाक्त्य-सामनी शाक्त्यर्नाम वसिष्ठापत्य ऋषिः, तेन दृष्टे ।

वार्षन्धरे हे कुत्सस्य प्रस्रोकी द्वौ । प्रस्रञ्जां वर्षन्धीनां मित्यस्यां सामचतुष्टयम् । प्रस्रञ्जा मिति मन्द्रादिकं माथम्, प्रस्रञ्जोहायि इति चतुर्थमन्द्रादिकं द्वितीयम् ; एते हे वार्षन्धरे वर्षन्धरसंज्ञेन ऋषिणा दृष्टे । 'संज्ञायाम्' अतृवजि-धारीति खजन्तो वर्षन्धरशब्दः । प्रस्रञ्जाञ्च षष्ठा३२३४यिना

यद्व्युक्त मितनामकम् ॥ इमं च त्वां विचक्षते इत्यत्रैकं साम ;—
इमं च त्वां विचक्षते ए३ इति चतुर्थद्वितीयस्वरादिकम् । पौर्वं पूष-
देवताक मितनामकम् ॥

मरुतां च संवेष्टीयं सिन्धुषाम वेति । समस्य मन्थवि विशः
इत्यत्रैकं साम ;—समस्यामा३ न्यावेविशाः इति क्रुष्ट-
द्वितीयादिकम् । मरुतां स्वभूतं संवेष्टीयं संवेशशब्दयुक्त मित-
नामकम् वा अथवा सिन्धुषाम सिन्धुर्नाम ऋषिः ॥

हाविष्मते हे हाविष्कृते हे इति । देवानां मिद्वो महत्
इत्यत्र सामचष्टयम् । तत्र, देवा नामिति मन्द्रादिकं प्रथमम्,
हाउ देवानामिद्वोमहवाउ इति मन्द्रादिकं द्वितीयम् ; एते हे
हाविष्मते हविष्माद्यामाङ्गिरा ऋषिः, तेन दृष्टे । देवानामिद्वोहाउ
नाहादिति मन्द्रचतुर्थादिकन्तृतीयम्, देवानामिद्वोमा-
हादिति मन्द्रचतुर्थमन्द्रस्वरादिकन्तुरीयम् ; ते हे हाविष्कृते
हविष्कृदङ्गिरा ऋषिः, तेन दृष्टे । ‘हविष्मांश्च हविष्कृचाङ्गिरसां
वा स्वा मिति (ता० १५ । ५) ब्राह्मणः । अत्र ऋषिद्वयज्ञोत-
नाव द्वितीयसामान्ते ‘घोहोवा हविष्मते’ इति निधनं पठितम् ;
तुरीयसामान्ते ‘हाविष्कृते’ इति निधनं पठितम् ॥

काशीवत्क्षीवसञ्चेति । सोमानां स्वरण मित्यत्रैकं साम,
सोमा३नां स्वरणा मिति मन्द्रद्वितीयद्वितीयस्वरादिकम् ;
काशीवत्क्षीवः कक्षीवाः ऋषिः तेन दृष्टम् । अथ साधः कक्षीवत्क्ष-
वत्क्षीवः ब्राह्मणे श्रूयते —‘काशीवत्क्ष’ भवति कक्षीवान् वा एते-
बोधिनः प्रवक्ष्यन्ति भूमाव मगच्छदिति (१४ । ११) । बोधक्षणा
इदं नो इत्यत्रैकं साक्षीत्पत्तिः, बोधक्षणाः इति मन्द्रस्वरा-
दिकम् । बोधक्ष मुच्यतेः सखन्वि ॥

वे' इत्यादि, 'तद्दारसुतोऽदारसत्त्व मित्यन्तं ज्ञेयम् । (ता० १५ ।
 ३) ययमिन्द्रा इति मन्द्रादिकन्तृतीयम्, मारुतस्य ध्रुवदेतन्नाम-
 कस्यैव साम । ययामौहो इन्द्रेति मन्द्रचतुर्थादिकं चतुर्थम्, यया-
 मौहोवाहायि इति तृतीयद्वितीयादिकं पञ्चमम् ; एते हे मर-
 हाजस्यैवादारसन्नामके एव ॥

ऐशवाहानि त्रीस्यैश्वराणि वेति । आ वा ये अग्नि मित्यन्ते
 इति अत्र सामन्त्र्यम् । आवायेअग्निमित्यन्तायि इति मन्द्र-
 चतुर्थादिक मायम्, आवायइहेति मन्द्रचतुर्थादिकद्वितीयम्,
 औहोआवायाइए इति मन्द्रातिमन्द्रमन्द्रादिकन्तृतीयम् । एतानि
 त्रीणि ऐशवाहानि ; इशवाहसंबन्धिनौ एतन्नामकानि । इश-
 वाहने इश्वारणे वा एतानि सामानि विनियुक्तानोत्कर्षः ॥

अहेः पैद्वस्य सामाहेधो वा पैद्वस्य पैस्वस्य वेति । मिश्वि
 किं वा अप दिष इत्यत्रैकं साम,—मिष्णेहायि इति मन्द्रचतु-
 र्थादिकं पैद्वस्याहेः साम । — — — ॥ १५ ॥

॥ इत्यपार्ष्णीयब्राह्मणे प्रथमप्रपाठकस्य पञ्चदश खण्डः ॥

ऐषञ्च पौषञ्च मरुताञ्च सवेशीयञ्च सिन्धुषाम
 हाविष्मते हे हाविष्कृते हे काक्षीवतश्चैषसञ्च
 भर्वाजस्य मौचे हे दक्षणिधनं वैनयोः पूर्वं भारवा-
 जानि त्रीण्यार्षभाणि वा सैन्धुक्षितानि वा शाक्ता-
 सामनी हे वार्षन्धरे हे कुत्सस्य प्रस्तोकौ हो ॥ १६ ॥

ऐषञ्च पौषञ्चेति । इहेव शृण्व एषा मित्यत्रैकं साम ;—
 इहेवा३ शृण्व एषा मिति द्वितीयक्रुष्टादिकम् । ऐषम्, एष-

द्वितीयम् ; एते हे आभरदसवे आभरदसु-सम्बन्धिनौ । मान-
इन्द्राभ्यादिषु इति अत्र सामद्वयम् । मानइन्द्राभ्यादादिषुः
इति मन्द्रचतुर्थादिकं प्रथमम्, मानाभ्यादिन्द्राभ्यादिषुः
इति मन्द्रचतुर्थादिकं द्वितीयम् । एते हे तान्ते तन्वो नाम
ऋषिः, तेन दृष्टे ॥

इन्द्रस्य रोहितकूलीये हे विश्वामित्रस्य वेति । एन्द्रसान-
सिप्त्रयि मित्वत्र सामद्वयम् । एन्द्रसेति चतुर्थमन्द्रादिकं प्रथमम्,
एन्द्रसानसायि मिति चतुर्थमन्द्रादिकं द्वितीयम् ; एते हे इन्द्रस्य
संबन्धिनो रोहितकूलीये एतन्नामधेये । एतद् देवतानिबन्धनं
नाम । अथवा विश्वामित्रस्य ऋषेः संबन्धिनो सामनौ । अनयो-
र्विश्वामित्रसंबन्धित्वं ब्राह्मणे अभिहितम्— ‘रोहितकूलीयं
भवतीत्यादि, ‘अपश्यदित्यन्तं ज्ञेयम् (ता. १४ । ३) ॥

इन्द्राभ्याः सामनौ हे इन्द्रस्य च सहस्रबाहुवीय मिहि ।
इन्द्रं वयं महाधने इत्यत्र सामद्वयम् । इन्द्राम् इन्द्रं वायाः
इति ऋष्टादिकं माध्यम् ; इन्द्रंवयाम् इति मन्द्रादिकद्वितीयम् ।
एत हे इन्द्राभ्याः सामनौ ॥ अपिबल्कादुवः सुत मित्वचैकं साम,—
अपिबल्कादुवःसुता मिति मन्द्रातिमन्द्रादिकम् । इन्द्रस्य सहस्र-
बाहुवीयं सहस्रबाहुष्वन्धोपेत मेतन्नामकं मत्वर्षीयो यतुः ॥

धृषती मावतस्य साम भरहाजस्यादारसद् धृषतस्यैव माव-
तस्य साम भरहाजस्य चैवादारसदिति । वय मिन्द्र त्वायव
इत्यत्र पञ्च सामानि । वयमाभ्यादिन्द्रा इति द्वितीयकृष्टादिकं
प्रथमम्, मावतस्य मवतपुत्रस्य धृषत एतन्नामकस्य ऋषेः
साम । हाव वय मिन्द्रा इति मन्द्रादिकद्वितीयम्, भरहाजस्य
अदारसन्नामकम् । पञ्च निर्वचनं ब्राह्मणे दर्शितम्—‘द्विबोदात्

एतानि त्रीणि दैर्घतमसानि । दौर्घतमसः स्वभूतानि । ऋषि-
हयस्यापि सर्वैः सह सम्बन्धं दर्शयति—‘सर्वाणि वा तौदानि
सर्वाणि दैर्घतमसानीति । वा अथवा सर्वाणि पञ्च सामानि
तौदानि ; यहा सर्वाणि दैर्घतमसानि ॥

श्यावाश्वस्य प्रहितौ द्वाविति । प्र ङोत्रे, पूर्व्यं वच इति
अस्या मृच्युत्पन्नं सामद्वयम् । तत्र प्रङोत्रेपूरिति मन्द्रस्वरा-
दिकं प्रथमम्, प्रङोत्रायि पूर्व्यं वचाः इति मन्द्रद्वितीयादिकं
द्वितीयं साम ; ते उभे श्यावाश्वस्य प्रहितौ, श्यावाश्वऋषिणा
प्रहितौ दृष्टावित्यर्थः । लिङ्गमविवक्षितम् ॥

प्रजापतेः शुधीये हे शुध्ये वा अङ्गे वा सत्ये वा सामनी वेति ।
अग्ने वाजस्य गोमत इति अत्र सामद्वयोत्पत्तिः । अग्नेवाजास्य
गोमतेवेति चतुर्थमन्द्रादिकं माद्यं अग्नेवाजस्य गोडम् मतोहो-
हावेति मन्द्रस्वरादिकन्वितीयम् ; ते हे प्रजापतेः शुधीये, शुधि-
पदयुक्ते, एतन्नामके सामनी ; ‘अवाउ शुधीयाः, ए२३ हिया३४३’
इति सान्नि विद्यमानत्वात् । तथाच ब्राह्मणम्—‘प्रजापति रूपा-
वत्ततः प्रजा असृजत ता अस्मात्सृष्टा अपाकाम् एतानेतेन
साम्ना शुधिया एहियेत्यन्वह्यंस्त उपावर्त्ततेति ॥

प्रजापतेः सदोहविर्धानानि त्रीणीति । अग्ने यजिष्ठो अध्वरे
इत्यस्यां सामत्रयमुत्पन्नम् । तत्र अग्नेयजिष्ठो अध्वराङ्ग
इति मन्द्रातिमन्द्रमन्द्रादिकं मादयम्, अग्ने इया३४३ ई३४या
इति मन्द्रद्वितीयादिकन्वितीयम्, अग्ने इया ओवेति मन्द्रद्वितीय-
स्वरादिकं द्वितीयं साम ; एतानि त्रीणि प्रजापतेः सम्ब-
न्धीनि, सदोहविर्धाननामधेयानि । किं कस्य सदःसंज्ञा, कस्य
हविर्धानसंज्ञा ? किं सर्वेषां मिति शङ्कायां विशेषमाह—‘सदः

होयि हरसा हराइए इति तृतीचतुर्थादिकम् । अगस्त्यस्य ऋषेः सम्बन्धि राक्षोघ्नं रक्षोहननसमर्थं साम ॥ त्व मग्ने वसूँ रिहेत्यत्र एकं सामोत्पन्नम्,—त्व मग्ने त्व मग्नायि इति चतुर्थमंद्रादिकम् । मानवं मनुनाम्ना ऋषिणा दृष्टम् । सर्वत्र चकारो वाक्यभेदद्योतनार्थः ॥ ११ ॥

॥ इत्यार्षेयब्राह्मणे प्रथमप्रपाठके एकादशखण्डः ॥

तौदे द्वे दैर्घतमसानि त्रीणि सर्वाणि वा तौदानि सर्वाणि वा दैर्घतमसानि श्यावाश्वस्य प्रहितौ द्वौ प्रजापतेः श्रूधीये द्वे शुद्धे वा श्रद्धे वा सत्ये वा सामनी वा प्रजापतेः सदो हविर्बानानि त्रीणि सदः पूर्वए हविर्बाने उत्तरे त्वष्टुरातिथ्य मदितेश्च साम वाक्-जम्भश्चागस्त्यस्य च राक्षोघ्नए सोमक्रतवं च बृहदान्मेयीयं वागस्त्यस्य चैव राक्षोघ्नम् ॥ १२ ॥

तौदे द्वे दैर्घतमसानि त्रीणि । पुरु त्वा दाशिवाङ् वो इति अस्या ऋचि पञ्च सामानि । तत्र पुरु इति चतुर्थतृतीयादिकं मादिमम्,—पुरुत्वादाशिवाङ्वोचे इति मन्द्रचतुर्थमन्द्रादिकन्वितौतीयम् ; ते उभे तौदे तोदो नाम ऋषिः, तेन दृष्टे । पुरुत्वादाशिवाङ्वो चे चे इति मन्द्रचतुर्थादिकन्तृतीयं, पुरुत्वादाशिवाङ्वोचे इति मन्द्रद्वितीयतृतीयादिकन्तुरीयम्, पुरुत्वादाशिवाङ्वोचेहाविति द्वितीयक्रुष्टादिकं पञ्चमम् ;

साम । इन्द्रस्य स्वभूतेन्द्रिय-नामकं साम वा । यदा इन्द्रस्य-
प्रियनामकम् । वा-शब्दः पूर्वेषां सन्बन्धनीयः ॥ १० ॥

॥ इत्यर्षेयब्राह्मणे प्रथमप्रपाठके दशमः खण्डः ॥

बार्हस्पत्यञ्चारूढवच्चाङ्गिरसं यामं वासिते द्वे
त्वाष्ट्रीसाम चागस्त्यास च राक्षोघ्नं मानवञ्च ॥ ११ ॥

बार्हस्पत्यञ्चारूढवच्चाङ्गिरसं यामं वेति । सोमं राजान
मित्यत्र एकं साम,—सोमं राजानं वरुणा मिति चतुर्थ-
मन्द्रस्वरादिकं बार्हस्पत्यम् । चकारो वाक्यभेदार्थः ॥ इतएत-
उदारुहन्नित्यत्र सामैकम्,—आरोहन्निति क्रुष्टृतीयद्विती-
यादिकम् । आरूढ-शब्दयुक्त मङ्गिरसां स्वभूतं साम ; उदारुह-
न्निति साम्नि विद्यमानत्वात् । वा अथवा एतन्प्रथमं यामं यमेन
दृष्टम् ; अथवा यमोऽग्निस्तेवताकं वेति सामगेन ग्रन्थे प्रथमे
आग्नेये काण्डे पठितत्वात् ॥

आसिते द्वे इति । राये अग्ने महे इत्यत्र सामद्वयं सुत्यन्नम् ।
राये अग्ने महायि इति मन्द्रचतुर्थस्वरादिकं प्रथमम्, रायाया-
२३ अग्नेमहेत्वाहाउ इति द्वितीयक्रुष्टादिकं द्वितीयम् ; एते द्वे
आसिते, असित-प्रकाशमाने एतन्नामके सामनी भवतः ॥

त्वाष्ट्रीसाम चागस्त्यस्य च राक्षोघ्नं मानवञ्च इति । दधन्वेवा-
यदीमनु इत्यत्रैकं सामोत्पन्नम्,—दधन्वेवाययदीमनू इति
चतुर्थमन्द्रस्वरादिकम् । त्वाष्ट्रीसाम, त्वाष्ट्रीनाम काचिद् देवता ॥
प्रत्यग्ने हरसा हरेति अस्या मृच्युत्पन्नमेकं साम,—प्रत्यग्ने

दन्त्ये इति अस्यां सामहयं सुत्यन्तम् । यदाहिष्ठन्तदेति चतुर्थं -
मन्द्रादिकं प्रथमम्, यदाहिष्ठन्तदन्त्ये यदाहिष्ठोवेति चतुर्थमन्द्र-
चतुर्थस्वरादिकन्वितोयम् ; ते हे अनेर्यदाहिष्ठोये यदाहिष्ठ-
शब्दयुक्ते एतन्नामके सामनी । यदाहिष्ठशब्दात्मतौच्छः सूक्त-
सान्नीरिति मत्वर्थीयम् । वा अथवा एते एव सामनी यन्म-
हिष्ठोये यन्महिष्ठ-शब्दोपेते एतन्नामधेये भवतः । वर्णान्तर-
प्रक्षेपेणापि क्वचित्प्रयोगे एव सृचि गीयते ॥

अग्नेर्विशोविशीय मैङ् वा शार्गं मिति । विशो विशो वो
इत्यस्यां सामैकं,—विशो विशो हुमिति मन्द्रस्वरादिकम्,
अग्नेर्विशोविशीयं विशोविश-शब्दोपेतं मेतन्नामकं मेतदन्तिना
दृष्टम् । वा अथवा ऐङ् शार्गम्, इङ्-शब्देन पुष्टिरभिधीयते
पुष्टिर्वै इङ् इत्येतरेयारण्यकम् । अन्नं हि पुष्टिः, ऐङ् इङ्
मन्तन्त्युक्तम् ; शार्गं मेतन्नामकम् । अन्नस्तुतिपरत्वेन विकल्पः ॥

प्रजापतेस्त्वनीनिके हे अन्नेर्वेति । बृहदयो हि भानवे
इत्यत्र सामहयं सुत्यन्तम् । बृहदया इति मन्द्रस्वरादिकं मायं,
बृहदयोहिभानाश्वा इति मन्द्रादिमन्द्रमन्द्रादिकन्वितोयम् ; ते
उभे प्रजापतेः स्वभूते कनीनिके एतन्नामधेये सामनी । वा
अथवा अन्निसम्बन्धिनी सामनी ॥

औतर्वणश्चेति । अग्न्यष्टवहन्तमिति अस्यां मेकं सामोत्प-
न्नम्,—अग्न्यष्टव इति मन्द्रस्वरादिकम्, औतर्वणं औतर्व-शब्दयुक्तं
मेतन्नामकं साम ॥

कश्यपस्य च स्वयोनीन्द्रस्य वेन्द्रियं मिन्द्रस्य वा प्रियं मिति ।
जातः परेण धर्मणेत्यत्र एकं सामोत्पन्नम्,—जातः परेणाश्चेति
हितीयतृतीयस्वरादिकं साम । कश्यपस्य ऋषेः स्वयोनिनामकं

पाथे च बृहच्चाग्नेयं यामञ्च बृहच्चैवाग्नेयं बृह-
तश्च कौमुदस्य सामाग्नेर्यद्वाहिष्ठीये द्वे यन्मह्विष्ठीये
वाग्ने विशोविशोय मैडं वा शार्गं प्रजापतेश्च कनीनि-
के द्वे अत्रेर्वा श्रौतर्वणञ्च कश्यपस्य च स्वयानीन्द्रस्य
वेन्द्रिय मिन्द्रस्य वा प्रियम् ॥ १० ॥

पाथे च बृहच्चाग्नेयं यामञ्च बृहच्चैवाग्नेयं बृहतश्च कौमुदस्य
सामेति । अग्न ओजिष्ठ माभर इत्यस्या ऋचि सामद्वयोत्पत्तिः ।
आग्नाओ२३४वेति कुष्टद्वितीयस्वरादिकं प्रथमम्, अग्ने हाउ
इति चतुर्थमन्द्रस्वरादिकद्वितीयम् ; एते द्वे पाथे पथशब्दशुक्ते
सामनी ; 'रक्षि वाजाय पय्याम्'—इति साम्नोर्विद्यमानत्वात्
सर्वत्र चकारो वाक्यभेदार्थः ॥ यदि वीरो अनु ष्यादित्यत्रैक
सामोत्पन्नम्—यद्विबीरोऽनुष्यात् ऐया३४३३४या इति द्वितीय
चतुर्थादिकम् ; आग्नेय मग्निदेवताकं साम, बृहन्नामकम् ।
त्वेषस्ते धूम ऋण्वति इति अस्या ऋचि एकं सामोत्पन्नम्,—
त्वेषस्ते३धूमऋण्वतिहाविति द्वितीयक्रुष्टादिकं, यामं यम
पार्थिवोऽग्निस्तद्देवताकम् ॥ त्वं हि क्षैतवद्यश्च इत्यत्र एकं साम
—त्वं हि क्षैतवद्यश्च इय इयाहायि इति चतुर्थमन्द्रादिकम्, आग्नेः
मग्निदेवताकं बृहच्चैव बृहन्नामक मेव ॥ प्रातरग्निः पुरुप्रि
मित्यत्र एकं सामोत्पन्नम्,—प्रातरग्नायिः पूरुप्रियाः इति मन्द्रा
तिमन्द्रमन्द्रादिम्, कौमुदस्य कुमुदो नाम ऋषिः ; तदपत्यस
ब्रह्मन्नामकस्य ऋषेः सम्बन्धि साम ॥

अग्नेर्यद्वाहिष्ठीये द्वे यन्मह्विष्ठीये वेति । यद्वाहिष्ठस्त

वासुक्रश्च पौषश्च कौक्षश्चेति । प्रभूर्जयन्तर्महाविषोधा मित्यत्र
एकं सामः ;—प्रभूर्जयन्ता मिति चतुर्थमन्द्रादिकम्, वासुक्रं
वासुक्रनाम ऋषिः, तेन दृष्टम् । सर्वत्र चकारो वाक्यभेदद्योतकः ॥
शुक्रन्ते अन्यद्यजतन्ते अन्यदित्यत्र एकं सामोत्पन्नम्,—शुक्रन्ते
अन्यद् यजतम्, त आक्ष्यादिति मन्द्रचतुर्थादि पौषं पूषदेव-
ताकम् ॥ इडा मने पुरुदण्ससङ्गोः इत्यत्र एकं सामः,—इडा-
मन्नायि इति मन्द्रादिकम्, कौक्षं कुक्षेन ऋषिणा दृष्टम् ॥

काश्यपे हे इति । प्रहोताजात इत्यत्र सामदयोत्पत्तिः ।
प्रहोताजाताः इति चतुर्थमन्द्रादिक माद्यं, प्रहोताजातः उडुवा-
हायि इति चतुर्थमन्द्रादिकन्वित्तीयम् ;—ते हे काश्यपे कश्य-
पस्य स्वभूते सामनौ ॥

घृताचेराङ्गिरसस्य साम भरहाजस्य प्रासाह मिति । प्रस-
म्नाज मसुरस्य प्रशस्त मित्यत्र एकं सामोत्पन्नम्,—प्रसम्नाज
मिति मन्द्रादिकम् । आङ्गिरसस्याङ्गिरोपुत्रस्य घृताचेः एतन्नाम-
धेयस्य ऋषेः सामः ॥ अरण्योर्निहितो जातवेदा इत्यस्या मेकं
सामोत्पन्नम्, अरण्योरिति मन्द्रादिकम् । भरहाजस्य स्वभूतं
प्रासाहं शत्रुभिर्भवनसमर्थम् तन्नामकं सामः ॥

अग्नेर्वैश्वानरस्य राक्षोघ्न मन्त्रे वेति । सनादग्ने ऋणसि यातु-
धाना नित्यत्र एकं सामोत्पन्नम्,—अहावोश्वा हिः इति तृतीय-
द्वितीयस्वरादिकम् । वैश्वानराख्यस्याग्नेः स्वभूतं, राक्षोघ्नं
राक्षोघ्ननसाधन मेतन्नामधेयम् ; एतदैवतं नाम । वा अथवा
अग्ने रेतन्नामकस्य ऋषेः राक्षोघ्नं सामः ॥ ८ ॥

प्रसिद्धिः वृद्धिर्वा, तत्साधनहेतुभूते सामनी भवतः ; प्रशस्तं मि
पदस्य सान्नि विद्यमानत्वात् । आद्यादिसूत्रे स्फातेरपाठोऽ
प्रत्ययः, प्रकृतेषु तदूह्य मिति वचनात् ; तदुपपदात् करो
ल्युन् प्रत्ययः । आवने वा अवनो नाम ऋषिः, तेन हं
वा । शैखण्डिने वा शिखण्डिनः स्वभूते वा । ऐन्वके ः
इन्वकाख्यऋषिणा दृष्टे । एतेषां नाम्ना सुपयोगः प्रयोगान्तः
द्रष्टव्यः ॥ ८ ॥

॥ इत्यर्षेयब्राह्मणस्य प्रथमप्रपाठकीयः अष्टमः खण्डः ॥

शेनश्च श्येनं वा शैतं वा शयनं वा शायन
वा प्रजापतेर्वा दीर्घायुष्यं वासुक्रश्च पौषङ्
कौत्सश्च काश्यपे द्वे घृताचेराङ्गिरसस्य साम भरद्वा
जस्य प्रासाह मन्वेर्वैश्वानरस्य रात्रौघ्न मन्वेर्वा ॥ ९ ॥

शेनस्य श्येनं वा शैतं वा शयनं वा शायनं वा प्रजापते
र्वा दीर्घायुष्य मिति । अबोध्यानिः समिधा जनाना मित्यस्य
सुत्पन्न मेकं साम,— अबोधियेति चतुर्थमन्द्रादिकं श्येनस्य
एतन्नामकस्य ऋषेः सम्बन्धि श्येनम् ; अथवा शेनः शंसनीय
तिरनिः तस्य स्वभूतम् ; विकल्पो वक्ष्यमाणापेक्षयैव कृतः
वा अथवा शैतनामधेयम् ; तस्येद मित्यर्थे अण् प्रत्ययः
यद्देष्टृषीणां नाशकर मित्यर्थः । शयनं वा शायनं वा वाञ्छ
ज्ञानं न युक्तं करोतीति तस्यैतन्नामोपपन्नम् । अपिवा प्रजा
पतेर्दीर्घायुष्यम्, दीर्घायुःसाधन मेतन्नामकं शत्रुनाशादिप्रयो
जनापेक्षिण मेतन्नाम । एकस्मिन् सान्नि विधाय गातव्य मिति
नामविकल्पः कृतः ॥

वामदेव्यञ्च रौद्रं वेति । आ वो राजानं मित्यत्र एकं साम,
—आवोराजिति चतुर्थमन्द्रादिकम् ; वामदेव्यं वामदेवनामकेन
ऋषिणा दृष्टम् । वामदेवाङ्घ्र्याविति दृष्टं सामेत्यर्थं वा
प्रत्ययः । अत्र च देवताभेदेन मन्त्रशब्देन वा विकल्पः । वा
अथवा रौद्रं रुद्र देवताकं रुद्रशब्दोपेतं वा साम ॥

वैश्वज्योतिषे इति । इत्ये राजा इत्यत्र सामद्वयमुत्पन्नम् ।
इत्या३१२३४यि इति तृतीयद्वितीयस्वरादिकं प्रथमम्, हो-
हो२होहो२ होहोयि इत्ये राजा इति ऋष्टद्वितीयादिकं द्विती-
यम् ; ते हे वैश्वज्योतिर्नामके । वैश्वज्योतिरित्यनेर्वाचको वा
ऋषेर्वा ॥

यामे हे इति । प्रकेतुना इत्यत्र सामद्वयोत्पत्तिः । प्रकेतु-
नेति द्वितीयऋष्टस्वरादिकं माद्यम्, हाहाओहोयि प्रा२३४के
इति मन्द्रद्वितीयतृतीयादिकन्वितीयम् ; ते उभे यामे, यमो ना
पार्थिवोऽग्निः, तद्देवताके ॥

इन्द्रस्य वैराजे हे इति । अग्निन्नरोदीधितिभिररण्यो-
रित्यत्र सामद्वयमुत्पन्नम् । हाउ त्रिः आग्नीमिति मन्द्रचतुर्था-
दिकं माद्यम्, हाउ त्रिः आग्नीमिति मन्द्रचतुर्थादिकन्वितीयम् ;
ते उभे इन्द्रस्य सम्बन्धिनी वैराजे विराट्छन्दसोपेते एतन्नामधेये
भवतः । एतच्छब्दोनिबन्धनन्नाम । अत्रैव ऋषिनामादिभेदेन
बहून् विकल्पान् दर्शयति— 'वसिष्ठस्य वा प्रजापतेरित्यादि ।
सर्वत्र वा शब्दो विकल्पवाची । वा अथवा एते नामनी वसिष्ठस्य
ऋषेः स्वभूते ; यदा प्रजापतेः स्त्रीये राशिमराये एतत्संज्ञके
भवतः ; पूर्वस्य सान्नो राशीति नाम, अपरस्य मराय मिति ;
उक्तनामविपर्ययेण पक्षान्तरम् । अपिवा स्मृतिङ्करणे स्मृतिः

साम । प्रवाः प्रवीः इति चतुर्थमन्द्रस्वरादिकं षष्ठं साम
गौरीवितनामक मेव । 'गौरीवितं भवति, गौरीवितिर्वा एत-
च्छाक्त्यो ब्रह्मणोऽतिरिक्त मपश्यत्तद् गौरिवित मभवदिति (ता०
११ । ५) हि ब्राह्मणम् । यद्वा सर्वाणि वा सामानि षट्
शाक्त्यसामानि । यद्वा सर्वाणि गौरीवितानि ॥

काखे हे इति । वयं सु त्वा तदिदं दार्थाः इत्यत्र सामव्ययम् ।
वयं वाया मिति मन्द्रचतुर्थादिक माद्यम्, वयमू३ इति मन्द्र-
द्वितीयादिकं द्वितीयम् । ते उभे कखेन दृष्टे ॥

गौरीविते हे श्रौतकच्छं तृतीय मिति । इन्द्राय मङ्गने सुत
मिति सामव्ययं सुत्यन्मम् । इन्द्रायमङ्गनायि इति चतुर्थमन्द्रादिक
माद्यम्, इन्द्रायमङ्गनेहाउ इति मन्द्रादिकं द्वितीयम् ; एते हे
गौरीविते एतन्नामधेये । इन्द्रायमङ्गनेसुतम् इन्द्रायमोवेति चतुर्थ-
मन्द्रस्वरादिकैस्तृतीयम्, श्रौतकच्छं श्रुतकच्छो नाम ऋषिः ज्ञेय
दृष्टम् ॥

सौमित्रे हे इहवद्देवोदासं, तृतीय मिति । अयं त इन्द्र-
सोम इत्यत्र सामव्ययम् । अयन्तभा इति मन्द्रादिक माद्यम्,
अयन्त इन्द्रसोमः इति मन्द्रचतुर्थादिकं द्वितीयम् ; एते हे
सौमित्रे एतन्नामधेये । अयन्तइन्द्रसोमः इति चतुर्थतृतीय-
दिकं तृतीयम् । इहवत् इहशब्दोपेतं देवोदासं दिवोदसेन
दृष्टम् । अत्र 'इ२३४हा'—इति निधनम् ॥

रैषवे हे वैणवे वा शार्करवर्णं वैनयोः पूर्वं मीदले हे
वीहं वैनयोः पूर्वं मिति । सुरुपकृतनुमूतये इत्यत्र सामचतुष्टय
सुत्यन्मम् । सुरु इति चतुर्थमन्द्रादिकं, सुरु हाहाउ इति मन्द्रा-
दिकश्च ; एते हे वैणवे एतन्नामधेये भवतः । यद्वा वैणव-

नामधेये । अथवैनयोः साज्जोः पूर्वं मादिभं साम शार्करवर्णम् ।
 सुरुपकन्नू ३ इति द्वितीयतृतीयादिकं तृतीयम्, सुरुपक इति
 चतुर्थमन्द्रस्वरादिकन्तुरीयं साम ; एते उभे सामनी, औदले
 एतत्संज्ञे भवतः । 'औदलं भवत्युदलो वा एतेन वैश्वामित्रः'—
 इति (ता० १४।११) ब्राह्मणम् । यदा एतयोः पूर्वं वीङ्गनाम-
 धेयम् ।

आर्षभाणि त्रीणि सैन्धुचितानि वा वाघ्राश्वानि वेति ।
 अभित्वा हृषभा सुते इत्यत्र सामचतुष्टयम् । अभित्वाहृषभा-
 सुतायि इति मन्द्रचतुर्थादिकम्, अभित्वाहृषभासुते अभ्याहाउ
 मन्द्रादिकम्, अभित्वाहृषभासुते इति मन्द्रचतुर्थादिकञ्च । एतानि
 त्रीणि सामानि आर्षभाणि । यदा सैन्धुचितानि । अथवा वाघ्रा-
 श्वानि ; वघ्राश्वो नाम ऋषिः ॥

कुक्षौ द्वे पाञ्चवाजे वा दाशवाजौ वा इति । य इन्द्र
 चमसेष्वेति सामद्वयम् । याज्ञीन्द्राः ३ इति तृतीयद्वितीयादिकम्,
 यदिन्द्र चामाः २ सेषुवा इति मन्द्रातिमन्द्रमन्द्रादिकम् ; एते द्वे
 कुक्षौ । कुक्षो नाम ऋषिः । यदा पाञ्चवाजे एतन्नामधेये । अथवा
 दाशवाजे एतत्संज्ञे भवतः ॥

सौमेधानि त्रीणि पूर्वतिथानि वा पौर्वातिथानि वेति ।
 योगे योगे तवस्तर मित्यत्र सामत्रयम् । योगेयोगेतवस्तरा मिति
 चतुर्थमन्द्रादिकं माद्यम्, योगेयोगेतवस्ताद्वारम् इति मन्द्राति-
 मन्द्रमन्द्रादिकन्वित्वतीयम् ; योगेयोगेतवाहाउस्वाराम् इति मन्द्र-
 चतुर्थस्वरादिकं तृतीयम् । एतानि त्रीणि सामानि सौमेधानि ;
 सुमेधो नाम ऋषिः । अथवा पूर्वतिथानि ; पूर्वतिथो नाम
 ऋषिः । अपिवा पौर्वातिथानि पूर्वतिथसम्बन्धीनि ।

देवातिथं च मैधातिथं वेति । आ त्वेता निषोदतेत्यत्रैकं
साम,—आतू६४ एतानि इति तृतीयद्वितीयादिकम् । देवातिथेः
स्वभूतम् । 'देवातिथिः सप्तत्रोशनायश्चरन्नरखे'—इत्यादि
(ता० ८ । २) ब्राह्मण मनुसम्बेयम् । अथवा मैधातिथिना
दृष्टम् ॥ १८ ॥

॥ इत्यार्षेयब्राह्मणस्य प्रथमप्रपाठकीयः अष्टादश खण्डः ॥

आङ्गिरसानि त्रीण्यपि वा माधुच्छन्दसं क्रौञ्चं
घृतशृङ्गिधनं प्राजापत्यं माधुच्छन्दसं वैव वाम्नाणि
त्रीणि प्रैयमेधानि वा वैयश्वानि वाश्वानि वोद्गातृ-
दमनानि वा गौरीविते । हे आपालवैणवे हे वैणवे
वापाले वाकूपारै वा पारववे वा धुरोःसामनी । हे
महागौरीवितं तृतीयं गौरीवितं वैव वाचःसामनी
हे महावामदेव्यं तृतीयं वामदेव्यं वैवेन्द्रस्य सत्वा-
साहोये हे अजितस्य वाजितो वामदेव्यं चाश्वि-
नोश्च साम गोतमस्य च भद्र मश्विनोश्चैव साम
सोमसाम वा ॥ १९ ॥

आङ्गिरसानि त्रीणीति । इदं ह्यन्वोत्रसेत्यत्र सामत्रय
सुत्यम् । इदा६म् इति मन्द्रातिमन्द्रमन्द्रादिकम्, इदं७हिया४
षोडो इति मन्द्रचतुर्वादिकम्, इदं७छानू६षोजसा इति मन्द्राति-
मन्द्रमन्द्रादिवं तृतीयम् । एतानि त्रीणाङ्गिरसानि, अङ्गिरः-

सम्बन्धीनि । अत्रैव ऋषिविकल्पं दर्शयति—‘अपिवा माधु-
च्छन्दसं क्रीञ्च’ एतद्युनिधनं प्राजापत्यं माधुच्छन्दसं वैवेति ।
एषां मधेय आदिमं माधुच्छन्दसम्, द्वितीयं क्रीञ्च-नामधेयम्,
तृतीयं प्राजापत्यं प्रजापतेः स्वभूतं एतद्युनिधनं ‘एतद्यूता २३-
८६म्’—इति निधने गीतत्वात् । अत्रविकल्पः—वा यदा तृतीयं
साम माधुच्छन्दसं मेव ॥

वास्त्राणि चीणि प्रियमेधानि वा वैयश्वानि वाश्वानि वोहात-
दमनानि वेति । महाएन्द्रः पुरश्चन इति सामत्रयम् । महाए-
न्द्राः इति चतुर्थमन्द्रादिकम्, महाहान्द्राः इति मन्द्रवतु-
र्थादिकम्, महाइन्द्राः पुरश्चनाः इति चतुर्थमन्द्रादिकम् ।
एतानि चीणि सामानि, वास्त्राणि वस्त्रसम्बन्धीनि । यदा प्रिय-
मेधानि, प्रियमेधो नाम ऋषिः । अपिवा वैयश्वानि, व्यश्वो नाम
ऋषिः । यदा वाश्वानि, अश्वभूत-प्रजापतिसम्बन्धीनि । अथवा
उहातदमनानि वा एतन्नामधेयानि ॥

गौरीविते हे आपालवैणवे हे वैणवे वापाले वाकूपारे वा
पारववे वेति । आतूनइन्द्रक्षुमन्त मित्यत्र सामचतुष्टयम् ।
आतूनपा इति मन्द्रादिकम्, आतूनइन्द्रक्षुमान्ता मिति मन्द्र-
वतुर्थादिकम् ; एते हे गौरीवितनामधेये । आतूनइ इति
चतुर्थमन्द्रादिकम्, आतूनइन्द्रक्षुमाइन्ताम् इति मन्द्रातिमन्द्र-
मन्द्रादिकं तुरीयम् ; एते हे आपालवैणव-नामधेये । यदा
वैणवापालनामधेये । वाकूपारे वा, वाकूपारो नाम कश्यपः ।
अथवा पारवव-नामके ॥

धुरोः सामनी हे महागौरीवितं तृतीयं गौरीवितं वैवेति ।
अभिप्रगोपतिङ्गिरेत्यस्यां सामत्रयं मुत्पन्नम् । अभी अभी इति

चतुर्थमन्द्रादिकम्, अभी अभी प्रगो इति चतुर्थमन्द्रादिकम् ; एते हे धुरोःसामनी । अभि प्रगो३ इति मन्द्रतृतीयादिकं तृतीयं साम, महागौरीवित नामधेयकम् । यद्वा गौरीवित-
नामकमेव ॥

वाचःसामनी हे महावामदेव्यं तृतीयं वामदेव्यं वैवेति ।
कया नखिन्न आ भुव दित्यत्र सामत्रयम् । कयानखी इति मन्द्रा-
दिकम्, होवायि इति मन्द्रस्वरादिकम् ; एते हे वाचःसाम-
नामके । काऽ५येति तृतीयमन्द्रादिकं तृतीयं महावामदेव्यम् ।
यद्वा वामदेव्यम् । 'वामदेव्यं भवत्येतेन वै वामदेवोऽन्नस्य
पुरोधा भगच्छदिति (ता० १३ । ८) हि ब्राह्मणम् ॥

इन्द्रस्य सत्रासाहीये हे अजितस्य वाजितीति । त्वमुवाः
सत्रासाह मित्यत्र सामद्वयम् । त्वमुवाः इति मन्द्रादिकं माथ्यम्,
त्या३४म् इति द्वितीयतृतीयादिकं द्वितीयम् ; एते इन्द्रस्य स-
त्रासाहीये, सत्रारोह-शब्दयुक्ते । 'सत्रासाहीयं भवति यद्वा
असुराणां मसोढ मासीत्तद्देवाः' सत्रासाहीयेनासहन्त सत्वेना-
नसञ्चहीति तत्सत्रासाहीयस्य सत्रासाहीयत्वमिति (ता० १२ ।
८) हि ब्राह्मणम् । यद्वा अजितस्य वाजिती इति ॥

वामदेव्यश्चाश्विनोश्च साम गोतमस्य च भद्रं मश्विनोश्चैत-
साम सोमसाम वेति । सदसस्पति मज्जुत मित्यत्रैकं साम,—
सादा इति चतुर्थमन्द्रादिकं वामदेव्यम् । चकारो भिन्नवाक्य-
योक्तकः ॥ ये ते पथ्या अधो दिव इत्यत्रैकं साम,—हायि
आंसूदा२३४क्षाः इति द्वितीयतृतीयादिकं मश्विनोः साम ॥
भद्रं भद्रं न आ भरेत्यत्र एकं साम,—भद्रश्चाद्राम् इति मन्द्र-
चतुर्थादिकं गोतमस्य भद्रम् ॥ अश्वि सोमी अयं सुतः इत्यत्रैकं

साम,—अस्तिसोमोअयत्सुतः इति तृतीयचतुर्थादिकम् । अस्ति-
नोरेव साम । यद्वा सोमसाम ॥ १८ ॥

॥ इत्यार्षेयब्राह्मणे प्रथमप्रपाठके जनविंशः खण्डः ॥

त्वाष्ट्रीसाम च गोधासाम च सवितुश्च सामोष-
सश्च साम त्वष्टुरातिथ्ये हे पौषश्चेन्द्रस्य च मायेन्द्रस्य
सांवर्त्ते हे संवर्त्तस्य वाङ्गिरसस्य शौनःशेषश्च
च्यावनं वा प्रतीचीनेडश्च काशीतम् ॥ २० ॥

त्वाष्ट्रीसाम च गोधासाम च सवितुश्च सामोषसश्च साम
इति । इङ्गयन्तीरपसुयव इत्यत्रैकं साम,—इङ्गयन्तीः इति
मन्द्रस्वरादिकं त्वाष्ट्रीसाम-नामकम् ॥ न की देवा इनीमसी-
भूत्रैकं साम,—नकिदेवाः इति मन्द्रादिकम्; गोधासाम ॥
दोषो आगाहृदित्यत्रैकं साम,—दोषोआगादिति चतुर्थमन्द्र-
स्वरादिकं सवितुः साम ॥ एषोऽषा अपूर्व्या इत्यत्रैकं साम,—
एषोऽषाः मंदादिकं सुषसस्साम । सर्वे चकारा भिन्नवाक्य-
द्योतकाः ॥

त्वष्टुरातिथ्ये हे पौषश्चेन्द्रस्य च मायेति । इन्द्रो दधीषो
अथभि इत्यत्र सामद्वयम् । इन्द्रोदधीषो इति मन्द्रादिकं साम,
इन्द्रोदधायि इति च मन्द्रादिकम्; एते हे त्वष्टुरातिथ्ये त्वष्टु-
रातिथ्यनामके ॥ इन्द्रे हि मत्स्यन्त्यस इत्यत्रैकं साम,—इन्द्रे हि-
माहास मन्द्रस्वरादिकम्; पौषम् । आ तू न इन्द्र उन्नहन्ति-
त्यत्रैकं साम,—आतूषोही इति तृतीयद्वितीयादिकं मिन्द्रस्य-
माया-नामकम् ।

इन्द्रस्य संवर्त्तं द्वे संवर्त्तस्य वाङ्मिरस्येति । ओजस्तदस्य
तिव्रिषे इत्यत्र सामद्वयम् । हाहाउवा इति मन्द्रद्वितीयादिकं
माद्यम्, ओजस्तदाप्रस्यतिव्रिषा इति चतुर्थमन्द्रादिकं द्विती-
यम् ; एते द्वे इन्द्रस्य संवर्त्तं ; रक्षःसंवर्त्तं न हेतुभूते । तथाच
ब्राह्मणम्—‘देवानां वै यज्ञएरचाएस्यजिघाएसएस्तान्येतेनेन्द्रः
संवर्त्तं मपावपयत्संवर्त्तं मपावपत्तस्मात्संवर्त्तं मिति (ता० १४ ।
१२) । वा यदा एते सामनी आङ्गिरसस्य संवर्त्तस्य स्वभूते ॥

शौनःशेषञ्च आवनं वेति । अयं मु ते समतसि इत्यत्रैकं
साम,— अपाऽप्रमु ताऽसाऽमातसायि इति चतुर्थतृतीयादिकं
शौनःशेषं शुनःशेषेन दृष्टम् । वा यदा आवनं दाधीचैन अय-
नेन दृष्टम् ॥

प्रतीचीनेडञ्च काशीत मिति । वात आ वातु भेषज मित्य-
त्रैकं साम,—वातआर्क्षेतुभाप्रइषजामिति प्रतीचीनेडङ्काशी
मेतन्नामधेयम् । ऋतेत्यस्य साम्नो निधनम् । काशीतं भवति
पराचीभिर्वा अन्याभिरिडाभिरेतोदधदेत्यथैतत् प्रतीचीनेडङ्का-
शीतं (ता०) इति हि ब्राह्मणम् ॥ २० ॥

॥ इत्यार्षेयब्राह्मणे प्रथमप्रपाठके विंशः खण्डः ॥

सौमित्रञ्च श्यावाश्वे च शैखण्डिनं च वैतहव्यं
च भारद्वाजं चारुण्यस्य च वैतहव्यस्य साम सौभरं वा
सौभरं चैव पाष्ठौहे द्वे साकमश्वञ्च धुरां वा साम ॥ २१

सौमित्रञ्च श्यावाश्वे चेति । यं रक्षन्ति प्रचेतस इत्यत्रैकं

साम,—यत्र रक्षन्ति प्रचेतसाः इति चतुर्थमन्द्रादिकम् । सौमित्
समितः कुक्षः, तेन दृष्टम् । 'सौमितः कल्याण आसेत्यादि, स
तपोऽतिप्यत स एतस्मैमित मपश्यदिति (ता० १३।६) हि ब्राह्म-
णम् ॥ गव्यो षु णो यथा पुरेत्यत्र सामद्वयम्,—गव्यो षु णो यथा-
पुरा इति आद्यम्, गव्यो षु णो यथापुरा इति द्वितीयम् ; एते
हे श्यावाश्वे ; श्यावाश्वो नाम ऋषिः ॥

शैखण्डिनं च वैतहव्यं च भारद्वाजं चारुण्यं च वैत-
हव्यस्य साम सौभरं वेति । इमास्त इन्द्र पृश्नयः इत्यत्रैकं
साम,—इमास्त ई इति मन्द्रस्वरादिकं शैखण्डिनम् ॥ अयाधिया
च गव्ययेति अत्र सामैकं,—अयाधिया च गव्या इयेति मन्द्राति-
मन्द्रादिकं वैतहव्यं वीतहव्येन ऋषिणा दृष्टम् ॥ पावकानः
सरस्वतौत्यत्रैकं साम,—पावकान् ईयेति मन्द्रचतुर्थस्वरादिकं
भारद्वाजं भारद्वाज ऋषिः, तेन दृष्टम् ॥ क इमं नाहुषोऽत्यत्रैकं
साम,—क इमम् उहुवाहायि इति चतुर्थमन्द्रादिकम् । वैत-
हव्यस्य वीतहव्यपुत्रस्य अरुणस्य साम । वा यदा एतस्मात्
सौभरं ; सौभरिर्नाम ऋषिः ॥

सौभरश्चैव पाठौहे द्वे साकमश्वश्च धुरां वा सामेति ।
आ याहि सुषुमा हित इत्यत्रैकं सामीत्यन्तम्,—आयाहिस् इति
मन्द्रादिकं सौभरमेव ॥ महित्रीणा मवरस्तु इत्यत्र सामद्वयम् ।
महायित्रा २३४ यिणाम् इति तृतीयद्वितीयादिक माद्यम्, महि-
त्रीणामवरस्तु इति मन्द्रमन्द्रातिमन्द्रादिकम् ; एते हे पाठौहे ;
पृष्ठौह आङ्गिरसः, तेन दृष्टे ॥ त्वावतः पुरुवसो इत्यत्रैकं
साम,—त्वावतो इति क्रुष्टद्वितीयस्वरादिकम् । साकमश्वं वा
अथवा एतस्मात् धुरांसाम-नामधेयम् । तथा च ब्राह्मणम्—

स्मर्यादिकं द्वितीयम् ; एते द्वे अङ्गिरःपुत्रस्य, गोः गुरिति ऋषिः
तस्य सम्बन्धिनी सामनी भवतः । अत्रैव ऋषिसंज्ञाविकल्प
माह - 'गोतमस्येति । अथवा गोतमस्य स्वभूते मनाज्ये
एतन्नामके भवतः ॥ ४ ॥

॥ इत्याषेयब्राह्मणस्य प्रथमप्रपाठकीयः चतुर्थखण्डः ।

भरद्वाजस्योपह्वौ द्वौ श्रौष्टीगवं तृतीय मग्ने-
वैश्वानरस्य यज्ञायज्ञीयं भरद्वाजस्य वा कार्त्य-
शञ्च कार्त्यवेशं वा नार्मेधञ्च कार्त्यवेशञ्चैव भर-
द्वाजस्य पृश्निनी द्वे उरो राङ्गिरसस्य साम गोतमस्य
पौरुमद्वे पुरुमदस्य वाङ्गिरसस्य मण्डोज्जा-
दनास्य सामनी द्वे माण्डवे वा भरद्वाजस्य गाधं
गोतमे द्वे अग्नेरायु रग्नेर्हरसी द्वे दैर्घश्रवसे द्वे ॥५॥

भरद्वाजस्योपह्वौ द्वौ श्रौष्टीगवं तृतीय मग्ने वैश्वानरस्य यज्ञा-
यज्ञीय मिति । यज्ञायज्ञा वो अग्नये इत्यस्यां चत्वारि सामानि
उपव्रानि । तत्र यज्ञायज्ञा इति मन्द्रस्वरादिकं प्रथमम्, यज्ञायज्ञा
इति चतुर्थतृतीयचतुर्थमन्द्रादिकं द्वितीयम् ; ते द्वे सामनी भर-
द्वाजस्य सम्बन्धिनी उपह्वौ एतन्नामके । उपह्वयन्ते देवता आभ्या-
मिति, द्वेज स्वर्वायां द्वः सम्प्रसारणम् । याज्ञायज्ञेति कुष्ट-
द्वितीयादिकं तृतीयं साम श्रौष्टीगवम् श्रुष्टिगुर्नाम ऋषिः, तेन
दृष्टम् । यज्ञायज्ञेति चतुर्थतृतीयादिकं चतुर्थं साम वैश्वानराख्य-

स्याग्नेः स्वभूतं यज्ञायज्ञीयं यज्ञायज्ञा-पदीपेतमेतन्नामकम् । 'देवा-
वै ब्रह्म व्यस्राचं तस्य यो रसोऽत्यरिच्यत तद्यज्ञायज्ञीयं भवदिति
ब्राह्मणं मनुसन्धेयम् । अस्यैव ऋषिनिबन्धनं नाम दर्शयति—
'भरद्वाजस्य वेति । भरद्वाजस्य ऋषेः सम्बन्धि यज्ञायज्ञीयं साम ;
यज्ञायज्ञ-शब्दात्कतौ 'मतौ कः सूक्तं साम्नोरिति कः ॥

कार्त्ययश्चेत्यादि । पाहि नो अग्न एकयेत्यस्यां सामत्रयम् ।
तत्र पाहिनोऽग्न एकयेति मन्द्रद्वितीयादिकं कार्त्ययश्च-नामकम्,
वा अथवा कार्त्यवेश-नामकम् । पाहिनो अग्न एकयाऽए
इति मंद्रातिमंद्रादिकं द्वितीयं नामधेयं नृमेधो नाम ऋषिः
तत्सम्बन्धि । तथाच ब्राह्मणम्—'नृमेध माङ्गिरसां सत्र
मासीनः९ खभिरभ्याह्वयत्सोऽग्निं मुपाधावत्पाहिनोऽग्नयेति तं
वैश्वानरः पर्युदतिष्ठदित्यादि । पाहिनोऽग्नये इति चतुर्थ-
द्वतीयादिकं द्वितीयं साम कार्त्यवेशनामकं मेव ॥

भरद्वाजस्येति । बृहद्भिरग्ने अर्चिभिरित्यत्र सामद्वयम् ।
बृहद्भिरग्ने अर्चिभिर्हाउ इति क्रुष्टद्वितीयादिकम्, बृहद्भि-
रग्ने अर्चिभौऽरे इति मंद्रातिमंद्रादिकम् ; एते द्वे भरद्वाजस्य
पृश्निनी एतन्नामके । तथाच ब्राह्मणम्—'भरद्वाजस्य पृश्न्याच्छा-
वकसाम भवत्यन्नं वै देवाः पृश्नीति वदन्तीति ॥

उरोराङ्गिरसस्येति । त्वे अग्ने स्त्राहुत इत्यत्र एकं साम,—
त्वे अग्ने स्त्राहुतहाउ इति क्रुष्टद्वितीयादिकम् आङ्गिरसस्य
अङ्गिरसः पुत्रस्य उरोः साम ॥

गीतमस्येत्यादि । अग्नेजरितर्विश्वपतिरित्यत्र सामद्वयम् ।
अग्नेजरितर्विश्वपतिः श्रीहोवेति चतुर्थमंद्रादिकम्, अग्ने जरित-
र्विश्वपतीः इति द्वितीयचतुर्थादिकं च ; एते द्वे गीतमस्य

पौरुषमे । अत्र ब्राह्मणम्—‘तस्मात्पौरुषमङ्गं भवत्यहर्वा एतद्व-
क्षीयमानं तद्रक्षाऽस्यसचन्तरत्यादि—‘पौरुषमङ्गेन पुरोमज्जयन्
यत्पुरोमज्जयत् स्नात्वात्पौरुषमङ्गम्’—इति । यद्वा आङ्गिरसस्य
पुरुषमङ्गस्य सामनी हे ॥

मण्डोर्जामदग्न्यस्येति । अग्नेविवस्वदुषसरित्यत्र सामद्वयम् ।
अग्ने विवा हाविति मंद्रस्वरादिकम्, अग्ने विवस्वदुषा साः
इति मंद्रचतुर्थादिकं च ; एते हे जामदग्न्यस्य जमदग्नि-
गोत्रस्य मण्डोः एतन्नामकस्य ऋषेः सम्बन्धिनी जमदग्नि-
शब्दाद् यज् । यद्वा माण्डवे जमदग्निगोत्रस्य मण्डोः स्वभूते
भवतः ॥

भरद्वाजस्य गाधमिति । त्वन्नश्चित्र जत्येत्यत्र एकं साम,—
त्वं नारश्चित्र जत्येति क्रुष्टद्वितीयादिकम्, भरद्वाजस्य गाधम्,
गानट्टकमित्यर्थः ॥

गौतमे हे अग्नेरायुरिति । त्वमित्प्रथा असौत्यत्र साम-
द्वयम् । हाउ इति मंद्रादिकम्, त्वन्त्वारमे इति मंद्राति-
मंद्रमंद्रादिकम् ; ते सभे गौतमेन दृष्टे ॥ आ नो अग्ने वयो वृध
मित्यत्र एकं साम,—आ नो अग्ने इति तृतीयचतुर्थादिकम्,
अग्नेरायुः एतन्नामकम् ॥

अग्नेर्हरसी हे दैर्घ्यश्रवसे हे इति । योविश्वाद्यते वसुरित्यत्र
सामचतुष्टयं सुत्यन्नम् । योविश्वाद्दायतेवसु इति मंद्रद्वितीया
दिकम्, योविश्वाद्यतेवसुहाविति मंद्रादिकं च ; एते आद्ये
अग्नेर्हरसी एतन्नामके । योविश्वाद्यतेवसोहाओहाश्च इति
मंद्रातिमंद्रमंद्रादिकम्, योविश्वाद्यतेवसूश्च इति मंद्राति-
मंद्रमंद्रादिकम् ; एते अन्त्ये हे दैर्घ्यश्रवसे दीर्घश्रवसा दृष्टे ।

तथाच ब्राह्मणम्—‘दैर्घश्रवसश्भवति दौर्घश्रवा वै राजन्यर्षि-
ज्यागपत्क्षोशनायश्चरंस् एतद् दैर्घश्रवस मपश्यदिति ॥ ५ ॥

॥ इत्यार्षेयब्राह्मणस्य प्रथमप्रपाठकौयः पञ्चमः खण्डः ॥

अग्ने राग्ने ये हे गोतमस्य मनाज्ये हे दैवराजञ्च
गाथिनश्च कौशिकस्य साम बार्हटुक्ये हे पौरुमीढञ्च
कार्णश्रवसञ्च प्रास्करव वा दैवोदासञ्च सौक्रतवञ्च
कागवे हे मानवे हे ॥ ६ ॥

अग्ने राग्ने ये हे गोतमस्य मनाज्ये हे इति । एना वो
अग्निन्नमसेत्यस्याञ्चत्वारि सामानि जातानि । तत्र एनावोअग्नि-
न्नामसेति मन्द्रचतुर्थादिकं प्रथमम्, एनावोअग्निन्नमसाहाविति
मन्द्रादिकन्दितीयम् ; ते उभे अग्नेः स्वभूते आग्नेये अग्नि-
देवर्त्तुके भवतः । अग्नि-शब्दात् सास्य देवतेत्यस्मिन्नेर्थे अग्नि-
कलिभ्यां सर्वत्र ढक् वक्तव्य मिति ढक् । एनावोअग्निमेध-
नमसेति मन्द्रचतुर्थादिकं तृतीयं, एनावो अग्निन्नमसो जान-
पोवेति मन्द्रचतुर्थादिकं चतुर्थम् ; ते गोतमस्य सम्बन्धिनो
मनाज्ये एतन्नामधेये भवतः ॥

दैवराजञ्च इति । शेषे वनेषु मातृषु इत्यत्र एकं सामोत्प-
न्नम्,—शोषवनापृङ्गु मातृषु इति चतुर्थमन्द्रादिकं दैवराज-
न्देवराजो नाम ऋषिस्तेन दृष्टम् ॥

गाथिनश्च कौशिकस्य सामेति । अदर्शि गातु वित्तम इति
अत्र एकं सामोत्पन्नम्,—अदर्शिगातुवित्तमाए इति मन्द्राति-
मन्द्रमन्द्रादिकं कौशिकस्य कुशिकपुत्रस्य गाथिन एतन्नामकस्य
ऋषेः स्वभूतं साम ॥

बार्हदुक्थे हे इति । अग्निरुक्थे पुरोहित इति अत्र साम-
द्वयोत्पत्तिः । अग्निरुक्थायि इति मन्द्रस्वरादिकं प्रथमम्, अग्नि-
रुक्था ओहोहायि इति मन्द्रचतुर्थादिकं द्वितीयम् ; ते उभे
बार्हदुक्थे, हृददुक्थनामकेन ऋषिणा दृष्टे ॥

पौरुमीदृश्च कार्णश्रवसश्च प्रास्तृणं वेत्यादि । अग्निमी-
डिष्वावसे इति अत्र एकं सामोत्पन्नम्,—अग्निमीडिष्वा३४-
ओहोवा इति मन्द्रचतुर्थादिकम्, पौरुमीडं पुरुमीदेन दृष्टम् ॥
शुधिशुक्लर्णेत्यत्र एकं सामोत्पन्नम्,—शुधी३ इति तृतीय-
द्वितीयादिकं कार्णश्रवसम्, कर्णश्रवा नाम ऋषिः, तेन दृष्टम् ।
अत्र विकल्पः । वा अथवा प्रास्तृणं, प्रस्तृणेन दृष्टम् ॥ प्रदेवो-
दासोऽग्निरित्यत्रैकं सामोत्पन्नम्,—प्रदेवोदासोऽग्नीः इति मन्द्र-
चतुर्थादिकं साम, देवोदासन्दिबोदासनान्ना ऋषिणा दृष्टम् ॥
अधवमो अधवेत्यत्र एकं सामोत्पन्नम्,—अधवमा ओवेति
मन्द्रचतुर्थादिकं साम, सौक्रतवं सुक्रतु-शब्दयुक्तमेतन्मन्त्रवर्णनिब-
न्धनं नामधेयम् । सर्वत्र चकारो वक्ष्यमाणोपेक्षः ॥

काण्वे हे मानवे हे इति । कायमानो वना त्व मित्यत्र
सामद्वयमुत्पन्नम् । कायमानोऽवनातुवा मिति चतुर्थमन्द्रादिकं
प्रथमम्, ए कायेति चतुर्थद्वितीयादिकं द्वितीयञ्च ; एते हे
काण्वे कण्वस्य स्वभूते ॥ नि त्वा मग्ने मनुर्दधे इत्यस्यां सामद्वय-
मुत्पन्नम् । नित्वामग्नायि इति मन्द्रस्वरादिकं आयम्, होवाइ
नित्वामग्नेमनुर्दधे चतुर्थद्वितीयमन्द्रादिकन्द्वितीयम् ; ते उभे
मानवे, मनुनान्ना ऋषिणा दृष्टे ; दृष्टं सामेत्यण् प्रत्ययः ॥ ६ ॥

॥ इत्यार्षेयब्राह्मणस्य प्रथमप्रपाठक्रीयः षष्ठः खण्डः ॥

अग्नेश्च द्रविणं बार्हस्पत्यश्च वसिष्ठस्य च वीङ्क्ष्व
विष्णुर्धसश्चाङ्गिरसस्य सामैतवाध्राश्च मनसश्च दोहः
समन्तानि त्रीण्यग्रेरेकं वसिष्ठस्य वा वरुणस्य
वे वासस्य च वैखानसस्य सामाङ्घ्रिगस्य वा
दानवस्य ॥ ७ ॥

अग्नेश्च द्रविणं बार्हस्पत्यश्चेति । देवो वो द्रविणोदा इत्यत्र
एकं सामोत्पन्नम्, — देवो३वो३ द्रविणोदा इति मन्द्रचतुर्थादिकं
मन्त्रेः स्वभूतं द्रविणशब्दोपेत मेतन्नामकं साम ॥ प्रेतु ब्रह्मणस्पति-
रित्यत्रैकं सामोत्पन्नम्, — प्रेतु३ब्रह्मणस्पति रिति मन्द्रद्विती-
यादिकं बार्हस्पत्यं ब्रह्मस्पतिदेवताकम् । ब्रह्मणस्पति-ब्रह्मस्पत्योः
सदाभावात् अश्वपत्यादिभ्यश्चेति प्राग्देश्यतीयोऽन्त्ये प्रत्ययः । ऊङ्
ऊ पु ण इत्यत्रैकं साम समुत्पन्नम्, — ऊङ्ऊजपुणा३जता२३४
याइ इति द्वितीयद्वितीयादिकं साम, वसिष्ठस्य स्वभूतम्, वीङ्क्ष्व
मेतन्नामधेयम् ॥ प्र यो राये निनीषीषति इत्यत्रैकं साम, —
प्रयोराया३यिनिनीषतायि इति चतुर्थमन्द्रादिकम्, आङ्गिरसस्य
आङ्गिरःपुत्रस्य विष्णुर्धसः एतन्नामकस्य ऋषेः सम्बन्धिः ॥ प्रवो यत्र
वरुणा मित्यत्रैकं साम जातं प्र वाः इति, मन्द्रचतुर्थादिकम्,
ऐतवाध्रा-नामकम् ; इतवध्रिर्नाम ऋषिः, तेन दृष्टम् ॥ अय मग्निः
सुवीर्यस्येत्यत्र एकं सामोत्पन्नम्, — अय मग्निः सुवीर्यस्य इति
मन्द्रादिकं मनसोदाह-नामधेयकम् ॥ सर्वे चकारा वक्ष्यमाणा-
पेक्षया प्रयुक्ताः ।

समन्तानि त्रीणीति । त्व मन्त्रेण दृष्टपतिरित्यस्यां सामत्रय

मुत्पन्नम्,—तानि त्रीणि समस्त-नामधेयानीति । अतएव ऋषिभेदेन विविच्य नामत्रयं दर्शयति ।—‘अग्ने रेकं वसिष्ठस्य वेत्यादि । त्वमग्ने गृहापतायिः इति चतुर्थमंद्रादिकं प्रथमम्, अग्नेः स्वभूत मेतद्देवतानिबन्धनं नाम वा ; अथवा वसिष्ठस्य सम्बन्धि, त्वमग्ने गृहापतौरिति चतुर्थमंद्रादिकं द्वितीयम्, त्वमाग्ने गृहापतौः इति मंद्रद्वितीयतृतीयादिकं तृतीयं साम ; एते हे वान्सस्य वान्सो नाम ऋषिस्तस्य सामनी ।

वैखानसस्य सामेति । सखायस्त्वावत्तमह इत्यस्य मेकं साम,—सखायस्त्वा श्रीहोहो हायि इति मंद्रचतुर्थादिकं वैखानसस्य एतन्नामधेयस्य ऋषेः सम्बन्धि । अत्र ऋषिविकल्पमाह—‘आञ्जिगस्य वा दानवसेरिति । वा अथवा दानवस्य दनुपुत्रस्य आञ्जिगस्य ऋषेः सामेति ॥ ७ ॥

॥ इत्याधेयैर्ब्राह्मणः प्रथमप्रपाठकीयः सप्तमः खण्डः ॥

श्यावाश्वश्चतुर्षामणी च यामश्चाग्नेश्चार्धेयं कौत्सं वा यज्ञसारथि वाग्नेर्वैश्वानरस्य सामनी हे आश्वे द्वे ऐटते वा वामदेव्यश्च रौद्रं वा वैश्वज्योतिषे हे यामे हे इन्द्रस्य वैराजे हे वसिष्ठस्य वा प्रजापतेर्वा राशिमराये मरायराशिने वा स्फातिङ्करणे वा च्यावने वा शैखण्डिने वेन्वके वा ॥ ८ ॥

श्यावाश्वश्चतुर्षामणी चेति । आ जुहोता हविषा मर्जयध्वमित्यत्रैकं सामोत्पन्नम् । चतुर्थमंद्रादिकं श्यावाश्वं श्यावाश्वे न

ऋषिणा दृष्टम् । चकारो वक्ष्यमाणपेक्षः । चित्र इच्छि-
स्तरुणस्य वक्ष्य इत्यस्यां सामद्वयं मुत्पन्नम् । ओयि चित्र
इच्छाद् ओ१ स्तरुणा२३ इति क्रुष्टद्वितीयादिकं माद्यम्, चित्रा२ए
इति मन्द्रातिमन्द्रमन्द्रादिकन्द्वितीयम् ; ते हे ऋतुनाम ऋषिः,
तस्य स्वभूते सामनी ॥ यामं चेति । इदन्त एकं पर उत एक-
मित्यत्र एकं साम,—ओ५हा होहायि इदन्तए इति तृतीय-
चतुर्थादिकं यामं साम, यम-देवताकम् ॥

अग्नेर्वाषेयं मिति । इमं स्तोमं मर्हते जातवेदसे इति अत्र
एकं सामोत्पन्नम्,—इमांस्तो२३४मामिति तृतीयद्वितीया-
दिकं मग्नेराषेयम् ; अस्य साम्नोऽग्निर्द्रष्टेत्यर्थः । अत्र ऋषिनाम-
धेयेन विकल्पं दर्शयति—‘कौत्स’ वा यज्ञसारथि वेति । वा
शब्दः पक्षान्तरस्योतनार्थः । एतस्मात् कौत्सं कुत्सनामकेन
ऋषिणा दृष्टम् ; यद्वा यज्ञसारथि-नाम्न्येयकम्भवति । यज्ञस्य
ज्योतिष्टोमादेः सारथिरिव तिष्ठति तद्वत् प्रणायकम्भवतीति
एतस्यैतन्नाम युक्तम् ॥

अग्नेर्वैश्वानरस्य सामनी हे इति । मूर्ध्वानन्दिवो अरतिं
पृथिव्या इत्यत्र सामद्वयं मुत्पन्नम् । तत्र मूर्ध्वोहोहायि इति मन्द्र-
चतुर्थादिकं प्रथमम्, होवायि मूर्ध्वोहोहायि इति चतुर्थमन्द्रादिकं
द्वितीयम् ते हे वैश्वानराख्यस्याग्नेः स्वभूते सामनी ॥

आश्वे हे ऐटते वेति । वि स्वदापो न पर्वतस्य पृष्ठादित्यत्र
सामद्वयोत्पत्तिः । वित्वत् ओहायि इति चतुर्थादिकं माद्यम्,
ययायि दिवोहायि इति तृतीयद्वितीयादिकन्द्वितीयं ; हे उभे
आश्वे अश्व-शब्दोपेतः । एतन्नामधेये सामनी भवतः । एतन्नाम्नवर्ण-
निबन्धननाम । वा अथवा ऐटते इटतोऽन्नाम ऋषिः, तेन दृष्टे ।

অথ ছন্দোগানাং স্নানবিধিঃ ।

অস্তোকৌ গ্রন্থৌ গোভিলীয়-স্নানসূত্র মিতি প্রসিদ্ধঃ ;

তন্মায় মাধাঃ খণ্ডঃ—

১ । অথ স্নানবিধিং ব্যাখ্যাস্যামঃ ।

অতঃপর স্নানবিধি ব্যাখ্যান করিব । ১

২ । নদী-দেবখাত-গর্ভ-প্রস্রবণাদীন্ গত্বা—

নদী, অকৃত্রিম বা কৃত্রিম জলাশয় অথবা প্রস্রবণ
প্রভৃতিতে গমন করিবে । ২

৩ । শুচৌ দেশে মৃত্তিলকুশগোময়াক্ষতানুপকল্পা—

অনন্তর তদীয় তটদেশে জলনমীপম্ব পবিত্র ভূমিতে
মৃত্তিকা, তিল, কুশ, গোময় ও কিঞ্চিৎ আতপতগুল (যাহা
স্নানার্থ গমনকালেই সংগ্রহ করিয়া আনা হইয়াছে, তাহাই)
রক্ষা করিবে । ৩

৪ । পারক্যানিপানে পঞ্চ পিণ্ডানুষ্ঠ্য—

(পুরাকালে প্রায় সমস্ত কূপের এবং অন্যবিধ জলাশয়ের
সমীপেও পারলৌকিক মঙ্গল কামনায় গংবাদি পশুর পানার্থ
জলাধার নিম্নিত হইত ; তাহাকেই “পারক্যানিপান” কহে ।
এখনও উহা নিতান্ত অদৃশ্য নহে) যাহারা পারক্যানিপান
বিশিষ্ট কূপাদিতে স্নান করিতে যাইবে, তাহাদের প্রত্যেকেরই
কর্তব্য যে পারক্যানিপানে স্থিত কর্দ্দমাди পঞ্চ বার

তুলিয়া ফেলিবে (এই রূপে ঐ জলাধার সতত পরিকৃত্তই থাকিতে পারিবে) । ৪

৫। নমস্কৃত্য তীর্থং পাবকা নঃ সরস্বতীতি—

অনন্তর “পাবকা নঃ সরস্বতী”—এই মন্ত্রে^(১) সেই জল-
স্থানকে নমস্কার করিবে । ৫

৬। পাদাবারভ্য মুষ্টির্গাত্রাণি প্রক্ষাল্য—

পাদদ্বয় হইতে মস্তক পর্য্যন্ত সমস্ত দেহই বহু মুষ্টিকা
লেপনদ্বারা প্রক্ষালিত করিবে । ৬

৭। উপবিশেদ্ বন্ধশিখী।

অনন্তর (অন্যত্র উপদিষ্ট ‘স্মানস্তোকে’^(২) মন্ত্র দ্বারা) শিখা
বন্ধন করিয়া তীরে উপবিষ্ট হইবে । ৭

৮। নিত্যং যজ্ঞোপবীতীতি ।

সর্ব সময়ে যজ্ঞোপবীত ধারণ ত বিহিত আছেই ;
অতএব তদ্বিষয়ে বিশেষ বক্তব্য নাই । ৮

৯। আচম্য—

মন্ত্র শূন্যই একবার আচমন করিবে । ৯

১০। প্রাঙ্খু উদঙ্খুখো বা শুচিঃ সমাহিতঃ ।

পূর্বাভিমুখ অথবা উত্তরাভিমুখ হইয়া পবিত্রমনা
হওত ঈশ্বরার্পিতচিত্ত হইবে । ১০

১১। অথ নপ্ত ব্যাহতীঃ সাবিত্রীং চ ছপ্তা—

অনন্তর নপ্ত ব্যাহতী^(৩) এবং সাবিত্রী^(৪) মন্ত্র^(৫) জপ
করিবে । ১১

১২ । সপ্তকৃষ্ণঃ সাবিত্র্যানুমন্ত্রিতং সপ্তদুদক মাচামেৎ ।
 আচমনোপযুক্ত জল যথানিয়ম হস্তে গ্রহণ করত সাত
 বার সাবিত্রী মন্ত্র পাঠ করিয়া একবার আচমন
 করিবে । ১২

১৩ । তত আচম্যাপো যথাবিধি ॥ ১ ॥
 তদনন্তর যথাবিধান অমন্ত্রকণ্ড উদকাচমন করিবে । ১৩ ॥ ১ ॥
 ॥ ইতি গোভিলীয়ে স্নানমুদ্রে অথমথঃ ॥

অথ দ্বিতীয়বধুঃ ।

- ১ । অথ দেবতাভিসন্ধিং কৃৎস্বা —
 অতঃপর যাহা কিছু বিহিত হইতেছে, তৎসমস্তই
 দেবতার প্রীতি উদ্দেশ্যেই করিতে হইবে । ১
- ২ । মহত্বশীর্ষা স্নতবতাস্থক্রান্তাভিস্বার্গভিমুত্তিকা মাদায় —
 ‘মহত্বশীর্ষা’,^(৫) ‘স্নতবতী’^(৬) ও ‘অস্থক্রান্তা’^(৭) — এই
 ঋকত্রয়ের দ্বারা মুত্তিকা গ্রহণ করিবে । ২
- ৩ । ইদংবিষ্ণুর্বিচক্রম ইতি ষড়্ভূচেন সম্ম জ্য —
 অনন্তর ‘ইদংবিষ্ণুর্বিচক্রমে’ এই ছয় ঋকের স্তোত্রটী^(৮)
 পাঠ করত ঐ গৃহীত মুত্তিকা করতল দ্বয়ে মর্দনাদি পূর্বক
 ঋই দেহে লেপন করিবার উপযুক্ত করিয়া লইবে । ৩
- ৪ । উদয়ন্তমসম্পারি উদুত্তমমিতিচোক্ষৌ পাণা
 কৃৎস্বাহুদিত্য মবেক্ষেত ।
 অনন্তর হস্তদ্বয় উর্দ্ধে বিস্তৃত করিয়া ‘উদয়ন্তমসম্পারি’^(৯)
 এবং ‘উদুত্তমম্’^(১০) — এই মন্ত্রদ্বয় পাঠ করত সূর্য্য দেবতাকে
 দর্শন করিবে । ৪

৫। উদ্ভূতাসি বরাহেণামোসীতি চ প্রতিলোমান্যঙ্গা
ন্যভিমুশেরন্ ।

‘উদ্ভূতাসি বরাহেণ’(১১) এবং ‘অমোসি’(১২)—এই
মন্ত্রদ্বয় পাঠ কবত স্বকীয় সমস্ত দেহ প্রতিলোমক্রমে অর্থাৎ
মস্তক হইতে পাদদ্বয় পর্য্যন্ত ঐ মৃত্তিকায় প্রলিপ্ত করিবে । ৫

৬। দ্বিরেতথৈবাবুতা কৃত্বা—

মৃত্তিকাগ্রহণ হইতে মৃত্তিকালেপন পর্য্যন্ত এই অনুষ্ঠান
বারদ্বয় করিবে । ৬

৭। গাবশ্চিদ্বা সমন্যব ইতোতেন গোময়ং গাত্রে
মৃত্তিকাৎ ।

‘গাবশ্চিদ্বা সমন্যবঃ’(১৩)—এই মন্ত্রের দ্বারা গোময়
গ্রহণ করত উহাও স্যায় সর্বাঙ্গে মৃত্তিকার ন্যায় প্রতিলোম-
ক্রমে লেপন করিবে । ৭

৮। ঋতঞ্চ সত্যঞ্চৈতি ত্রিঃ শুক্লাবগমর্ষণং জপেৎ ।

‘ঋতঞ্চ সত্যঞ্চ’—এই ত্র্যচ সূক্ত-মন্ত্রে(১৪) বারত্রয় শুক্ল
অগ্ন্যগমর্ষণ জপ করিবে । ৮

৯। ততো দেবতাভিসন্ধিঃ কৃত্বা—

তদনন্তর বিশেষত দেবতার প্রীতি উদ্দেশেই প্রবৃত্ত হইবে । ৯

১০। নাভিগাত্রজলে স্থিত্বা—

অনন্তর নাভিপ্রমাণ জলে দাঁড়াইবে । ১০

১১। ‘শমোদেব্যাপোহিষ্ণীয়াভিঃ পাবমানীভিস্তরং সমন্দীতি
রেতোঽশ্বিন্দ্রস্তুমুদ্বামনকিহন্দ্রহুতরমিতিপবিত্রবতী ভার্গ-
যিদ্ধা—

অনন্তর ‘শমোদেবী’ (১৫), আপোহিষ্ঠীয় ঋক্‌ত্রয় (১৬),
পাবমানী ঋক্‌ত্রয় (১৭) ‘তরংসমন্দী’ ঋক্‌ত্রয় (১৮), ‘এতোষ্মিন্দং’
সূক্ত (১৯), ‘তমুষ্ঠ্যাম’ ঋক্‌ (২০), ‘নকি ইন্দ্রত্বত্বরম্’ ঋক্‌ (২১)
এবং ‘পবিত্রবতী’ ঋক্‌ত্রয় (২২) পাঠ করত মার্জন করিবে । ১১

১২ । ত্রিঃ প্রাণায়ামং কৃত্বা—

অনন্তর বারত্রয় প্রাণায়াম করিবে । ১২

১৩ । ত্রিঃ প্লুত্যা—

অনন্তর বারত্রয় নিমজ্জিত হইবে অর্থাৎ ডুব দিয়া স্নান
করিবে । ১৩

১৪ । সহস্রশীর্ষা ইতি তুচেনাঘমর্ষণং রূপেণ ।

অনন্তর ‘সহস্রশীর্ষা’ এই তুচ সূক্ত (২৩) পাঠ পূর্বক অঘমর্ষণ
রূপ করিবে । ১৪

১৫ । ততস্ত্রিবাঙ্গপ্লুত্যা—

তদনন্তর বারত্রয় ভালরূপে সর্ব শরীর প্রাবিত করিয়া
স্নান করিবে । ১৫

১৬ । পুনঃ শমোদেব্যাদিভিমার্জনঞ্চ মার্জনঞ্চ ॥ ২ ॥

অনন্তর পুনশ্চ ‘শমোদেবী’ প্রভৃতি মন্ত্রের দ্বারা মার্জন
করিবেই করিবে । ১৬ ॥ ২ ॥

॥ ইতি গোভিলীয়ে স্নানশ্রুত্রে দ্বিতীয়ঃ ॥

ইতি ছন্দোগানাং স্নানবিধিঃ সমাপ্তঃ ॥

অথ ছন্দোগানাং স্তানমন্ত্ৰাঃ ।

ঋগিচ্ছন্দোদেবতাৰিনিয়োগসংহিতাঃ ।

পার্বক্য ন ইত্যস্য মধুচ্ছন্দা ঋষিঃ গায়ত্রীচ্ছন্দঃ সরস্বতী
দেবতা তীৰ্থনমস্করণে বিনিয়োগঃ ।

১—(ছা० আ० ২, ২, ৫, ৫)

ওঁ ॥ পার্বক্য নঃ সরস্বতী বাজ্রেভির্বাজিনীবতী ।

ওঁ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
য়জ্ঞং বকুধিয়া বন্তঃ ॥

মানস্তোক ইতি কুংসো জগতী রুদ্রঃ, শিখাবক্ষুনে বিনিয়োগঃ ।

২—(ছা० ব্রা० ম० ২, ১, ৬,)

মা নস্তোকে তনয়ে মা ন আরৌ মা নো গোষু মা নো
অশ্বেষু রীরিষঃ । বীরান্মা নো রুদ্র ভামিনো বধীর্হিষ্মন্তঃ
সদ মিত্রা হবামহে ॥

মণ্ডব্যাহুতীনাং বিশ্বামিত্র-জমদগ্নি-ভরদ্বাজ-গৌতমাত্রি-
বসিষ্ঠ-কশ্যপা ঋষয়ঃ, গায়ত্র্যা ঋগনুষ্টুর্বৃহতীপঙক্তিত্রিষ্টুপ-
গত্যচ্ছন্দাংসি, অগ্নিৰায়ুসূর্য্যবৃহস্পতিবরুণেন্দ্রবিশ্বেদেবা
দেবতাঃ, জলাভিমন্ত্রণে বিনিয়োগঃ ।

৩—(গো० স० সূ० ৩)

ওঁ ভূঃ । ওঁ ভুবঃ । ওঁ স্বঃ । ওঁ মহঃ ।

ওঁ জনঃ । ওঁ তপঃ । ওঁ সত্যম্ ॥

গায়ত্র্যা বিশ্বামিত্র ঋষিঃ, গায়ত্রীচ্ছন্দঃ, সবিতা দেবতা,
জলাভিমন্ত্রণে বিনিয়োগঃ ।

৪—(উ• আ• ৬, ৩, ১০, ১)

১ ২ ৩ ১ ২৩ ১ ২ ৩ ১ ২
ঐ ॥ তৎ সবিতুর্বরৈণ্যম্ ভর্গো দেবস্য ধীমহি ।

১ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
ধিয়ো যো নঃ প্রচোদয়াৎ ॥

সহস্রশীর্ষেতি নারায়ণোহনুষ্ঠপু পুরুষঃ ;
স্বতরতীমন্ত্রস্য ভরদ্বাজো জগতী দ্যাবাপৃথিবী ;
অশ্বক্রান্তে ইতি বামদেবোহনুষ্ঠপু স্মৃত্তিকা ;
স্মৃত্তিকাগ্রহণে বিনিয়োগঃ ।

৫—(আর• আ• ৪, ৩ ;)

৩ ১ ২ ৩ ১ ১ ৩ ২ ৩ ১ ১
ঐ সহস্রশীর্ষা পুরুষঃ সহস্রাক্ষঃ সহস্রপাৎ ।

১৪ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ০ ২
স ভূমিৎ সর্বতো বৃহত্যতিষ্ঠদশাস্ত্রলম্ ॥

৬—(ছ• আ• ৪, ২, ৪, ৯)

৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
স্বতরতীভূরনানামভিশ্রিয়োর্বীপৃথ্বীমধুঘেহপেশসা ।

১ ২ ২ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২
দ্যাবাপৃথিবীররুণন্যধর্মণাবিক্ৰিতে অজবেভুরিরেতসা ॥

৭—(তৈ• আ• ১০, ১, ৮)

অশ্বক্রান্তে রথক্রান্তে বিষ্ণুক্রান্তে বহুন্ধরে ।
স্মৃত্তিকে হর মে পাপং যন্মায়া পূর্বসঞ্চিতম্ ।
ইয়া হতেণ গাপেন সর্বপাপৈঃ প্রমুচ্যতে ॥

ছন্দোগানাং স্তানমন্ত্ৰাঃ ।

ইদং বিষ্ণুরিতি যগ্নাং মেধাতিথিঃ, গায়ত্রী, বিষ্ণুঃ ;

মুক্তিকাসমূহনে বিনিয়োগঃ ।

৮—(উ० আ० ৮, ২, ৫, ১—৬ ।)

৩২৪ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২৪ ৩ ১
ঔ॥ ইদং বিষ্ণুর্বি চক্রমে ত্রেধা নি দদে পদম্ ।

১ ২ ৩ ২
সমুচ্চ মদ্য পাত্ত্বলে ॥ ১

১ ৩ ৩ ১ ২৪ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২৪
ত্রীণ পদা বি চক্রমে বিষ্ণুর্গোপা অদাত্যঃ ।

২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
অতো ধর্ম্মাণি ধারয়ন্ ॥ ২

৩ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১
বিষ্ণোঃ কৰ্ম্মাণি পশ্যত যতো ব্রতানি পম্পশে ।

১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২
ইন্দ্রস্য যুজ্যঃ সখা ॥ ৩

১ ২৪ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
তদ্বিস্তোঃ পরমম্ পদম্ সদা পশ্যন্তি স্বরয়ঃ ।

৩ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২
দিবীৰ চক্ষুরাততম্ ॥ ৪

১ ২৪ ৩ ১ ২ ২ ৩ ১ ৩ ২
তদ্বিস্তোঃ বিপন্যাবো জাগৃবাত্মসঃ স মিত্তে ।

৩ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ২
বিষ্ণোর্যৎ পরমম্ পদম্ ॥ ৫

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২
অতো দেবা অবস্ত নো যতো বিষ্ণুর্বি চক্রমে ।

০ ২ ৩ ৩ ১ ২
পৃথিব্যা অধি সানবি ॥ ৬

ছন্দোগানান্ স্তানমন্ত্ৰাঃ ।

৯

উদয়ন্তেতি প্রক্ষণ্বাধিঃ, পঙ্ক্তিচ্ছন্দঃ, সূর্যো দেবতা ;

উচ্চুতম মিতি শুনঃশেপোহত্ৰী বরুণাদিত্যৌ ;

সূর্য্যাবেক্ষণে বিনিয়োগঃ ।

৯—(তাং ত্রাং ঋং সং ; ১, ৪, ৮, ৫ ; যং বাং সং ২০, ২১ ইং)

উদয়ন্তমসম্পরি জ্যোতিঃ পশ্যন্ত উত্তরম্ স্বঃ পশ্যন্ত উত্তরম্ ।

দেবং দেবত্ৰী সূর্য্য মগন্য জ্যোতিরুত্তমম্ ॥

১০—(আরং আং ১, ৪)

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১৪ ২৪ ৩১৪ ২৪ ৩ ১ ২
উচ্চুতমঃ বরুণ পাশ মস্মদবোধমং বি মধ্যমম্ অথায় ।

১ ২ ৩ ২ ৩১৪ ২৪ ৩ ২ ৩ ১ ২
অথাদিত্যব্রতে বয়ন্তবানাগসৌ অদিতয়ে স্যাম ॥

উক্ৰ্তাসীতি বামদেবোহনুক্ষুপ্ পৃথিবী ;

অমোগীতি প্রজাপতিস্ত্রিফুবিদ্রঃ ;

মুদালেপনে বিনিয়োগঃ ।

১১—(তাং ত্রাং এবং তৈং সং ১০, ১, ৩৯)

ওঁ উক্ৰ্তাসি বরাহেণ কৃষ্ণেণ শতবাহুনা ।

মুক্তিকে ব্রহ্মদত্তাসি কাশ্যপেনাভিমন্ত্রিতা ॥ ৩

১২—(ছাং ত্রাং মং ২, ১, ১৪)

অমোসি প্রাণতদৃতং ত্রীম্যমা হ্যসি সর্ব মনু প্রবিষ্টঃ ।

ন মে জরাৎ রোগ মপ মৃজ্য শরীরা দপাম

এধি মা মৃথা ন ইঙ্গ ॥

গাব্ৰশ্চিদঘেতি সৌভরঃ বকুবুযিঙ্কারুতঃ ;
গোময়লেপনে বিনিয়োগঃ ।

১৩—(ছং আং ৫, ১, ২, ৬)

১১ ক ১২ ৩২৩ ১২
ঐ গাব্ৰশ্চিদঘা সমন্যবঃ সজাত্যেন মরুতঃ সবক্ষবঃ ।

৩১১ ৩১২ ৩৩
রিহতে ককুভো মিথঃ ॥

স্বাতক্ষেত্যঘমর্ষণোহনুষ্ঠিত্ত্বাবরুভঃ ;
শুক্ৰঅঘমর্ষণে বিনিয়োগঃ ।

১৪—(তাং ত্রাং এবং স্বাং সং ৮, ৮, ৪৮, ১—৩)

ঐ স্বাতক্ষ সত্যাক্ষাভীকাতপসোহধ্যাজায়ত ।
ততো রাত্ৰ্যাজায়ত ততঃ সমুদ্রো অর্ণবঃ ॥ ১
সমুদ্রাদর্শবাদদিসংবৎসরো অজায়ত ।
অহোরাত্রাণি বিদধদ্বিশস্য মিষতো বশী ॥ ২
সূর্য্যোচন্দ্রমনৌ ধাতা যথাপূর্ব মকল্পয়ৎ ।
দিবঞ্চ পৃথিবীঞ্চান্তরিক্ষং নথো স্বঃ ॥ ৩

শম্বোদেবীতি সিঙ্কুদ্বীপো গায়ত্র্যাপঃ ;
আপোহিষ্ঠেতি তিসূণাং সিঙ্কুদ্বীপো গায়ত্র্যাপঃ ;
উপাশ্বেইত্যাদি ত্রয়স্য অসিতকশ্যপবৈথানসা গায়ত্রী সোমঃ ;
তরৎসমন্দীত্যবৎসরো গায়ত্রী সোমঃ ;
এতোষ্মিন্দ্রেতি তিসূণাং তিরশ্চ্যানুষ্কুবিন্দ্রঃ ;
তমূক্ষ্বামেতি তিরশ্চ্যানুষ্কুবিন্দ্রঃ ;

নকিইন্দ্রেতি ব্রামদেবো গায়ত্রীন্দ্রঃ ;
পার্বত্ৰস্তইতি তিসৃণাং পার্বত্ৰো জগতী সোমঃ ;
মার্জনে বিনিয়োগঃ ।

১৫—(ছং. আং. ১, ১, ৩, ১৩)

১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
ঐ শমো দেবীরভীফমে শমো ভবন্ত পাতয়ে ।
২উ ৩ ১ ২
শং যোরভি অবন্ত নঃ ॥

১৬—(উং. আং. ৯, ১, ১০, ১—৩)

২ ৩ ১৪ ২২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
ঐ আপো হি ষ্টা ময়ো ভূবন্তা ন উজ্জ্ব দধাতন ।
৩ ১৪ ২২ ১ ২
মহে রণায় চক্ষমে ॥ ১

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
য়ো বঃ শিবতমো রসস্তম্য ভাজয়তেহ নঃ ।
৩ ১ ২ ৩ ১ ২
উশতীরিব মাতরঃ ॥ ২

২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
তস্মা অরঙ্গমাম বো যন্য ক্ষয়ায় জিহ্বথ ।
১ ২ ৩ ১ ২
আপো জনয়থা চ নঃ ॥ ৩

১৭—(১, ১, ১—২—৩, ১—৯ ;)

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
ঐ উপাশ্মৈ গায়তা নরঃ পবমানায়েন্দবে ।
৩ ২ ৩ ১২ ২২
অভি দেবাং ইয়ক্ষতে ॥ ১

৩২ ৩ ১২৩ ১ ২২
অভি তে মধুনা পয়োহথবাণো অশিশ্রয়ুঃ ।

৩ ২ ৩ ১২ ৩২
দেবং দেবায় দেবয়ু ॥ ২

১২ ৩ ২উ ৩১২ ২২০ ১ ২২
স নঃ পবস্ব শঙ্গবে শঙ্কুনায় শ মৰ্বতে ।

১ ২ ৩ ১ ২
শং রাজল্লোষধীভ্যঃ ॥ ৩

১২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩২
দবিদ্যতত্যা রুচা পার্ষটোভস্ত্যা কৃপা ।

১ ২ ৩ ১২ ২
সোমাঃ শুক্রা গবাশিরঃ ॥ ৪

৩ ২ ৩ ১২ ৩ ১ ২২ ৩২২
হিন্বানো হেতুভির্হিত আ রাজং রাজ্যত্রীমীং ।

১ ১ ৩ ১ ২
নীদন্তো বনুধো যথা ॥ ৫

৩ ১ ১ ৩ ১ ১ ৩ ১ ২
ঋধক্ নোম স্বন্তয়ে সঞ্জ্ঞানো দিবা কবে ।

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২
পবস্ব সূর্য্যো দৃশে ॥ ৬

১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২
পবমানস্য তে করে রাজিন্ৎনর্গা অস্কৃত ।

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
অৰ্ভন্তো ন শ্রবস্যবঃ ॥ ৭

১ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
অচ্ছা কোশমধুশ্চুত মস্গং বারে অব্যয়ে ।

১ ২ ৩ ১ ২
অবাবশস্ত ধীতয়ঃ ॥ ৮

১ উ ৩২৩ ৩২ ৩২ ৩২ ৩১২
অচ্ছা সমুদ্র মিন্দবোহস্ত্ভারো ন ধেনবঃ ।

১২৩ ২৩ ২ ৩২
অগ্নমৃতস্য যোনি মা ॥ ৯

১৮—(উ० আ० ৪, ১, ৫, ১—৪)

২৩ ২ ৩১ ২ ৩ ১২ ৩১ ২২
তরৎ স মন্দী ধাবতি ধারা স্ততস্যাক্ষসঃ ।

২৩ ২ ৩১ ২
তরৎ স মন্দী ধাবতি ॥ ১

৩ ১ ২৩ ১২৩ ১২ ৩ ১ ২
উস্রা বেদ বসূনাৎ মর্তস্য দেবারবসঃ ।

২৩ ২ ৩১ ২
তরৎ স মন্দী ধাবতি ॥ ২

২ ৩ ২ ৩২ ৩ ২ ৩১০
ধ্বশ্রয়োঃ পুরুষস্তোরা সহস্রাণি দদ্মহে ।

২৩ ২ ৩১ ২
তরৎ স মন্দী ধাবতি ॥ ৩

১২ ২২ ৩ ২ ৩১২ ৩১২২ ৩ ১২
আ যয়োস্ত্রিংশতন্তনা সহস্রাণি চ দদ্মহে ।

২৩ ২ ৩১ ২
তরৎ স মন্দী ধাবতি ॥ ৪

১৯—(উ० আ० ৬, ২, ৯, ১—৩)

২ ৩ ২৩ ১২ ৩২ ৩ ২৩ ১২
এতো ষিল্পং স্তবাম শুদ্ধং শুদ্ধেন সান্না ।

৩ ২৩ ১ ২৩১ ২ ৩ ২ ৩ ১২
শুদ্ধৈরুপৈর্বাধ্বাৎসৎ শুদ্ধৈরাশীর্বাগ্নমতু ॥ ১

১২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩২ ৩ ১ ২ ৩ ১
ইন্দ্র শুদ্ধো ন আ গহি শুদ্ধঃ শুদ্ধাভরুতিতিঃ ।

৩ ২ ৩ ১ ২২ ৩ ১ ২
শুদ্ধো রায়ং নি ধারয় শুদ্ধো মমন্ধি সোম্য ॥ ২

১২ ৩২ ২২ ৩১ ৩১ ২২ ৩১ ২
ইন্দ্র শুক্লো হি নো রায়ত্ শুক্লো রত্নানি দাশুষে ।
৩১ ৩১ ২ ৩১ ২২
শুক্লো বৃত্রাণি জিহ্মসে শুক্লো বাহুত্ সিমাসসি ॥ ৩

২০—(উ० আ० ২, ২, ১৯, ৩)

১১ ৩২উ ৩১২ ৩ ১ ২ ৩২
ত নু ক্টরাম যাস্তর ইন্দ্র মুক্ধ্যানি বারুধুঃ ।
৩১২ ৩ ২ ৩ ১২
পুরুগাস্য পৌত্শ্য সিমাসস্তো বনামহে ॥

২১—(ছ० আ० ৩, ১, ১, ১০)

১২ ৩ ১২২ ৩ ১ ২২
ন কি ইন্দ্র ত্বদ্বত্তরং ন জ্যায়ো অস্তি বৃত্তহন ।
২ ৩ ২উ ৩ ২
ন কোব্রং যথা ত্বম্ ॥

২২—(উ० আ० ২, ২, ১৬, ১—৩)

৩১ ২৩ ১২ ৩১ ২২ ৩ ১২ ৩১২
পরিব্রন্তে বিততং ব্রহ্মণস্পতে প্রভূর্গাত্রাণি পর্যোনি বিশ্বতঃ ।
১২ ১২২ ৩ ১ ২ ৩২ ৩১ ২২ ১২ ২২
অতপ্ততনূর্নদামো অশ্নুতে শৃতাং ইদ্রহন্তঃ সন্তদাশত ॥ ১
১২ ৩ ২৩ ১২ ৩২ ৩ ১২ ৩১২ ৩২২
তপোষ্পরিব্রতং বিততন্দিবস্পাদেহর্চস্তো অগ্ন্য তন্তবোব্যস্থিরন ।
১২ ৩১২ ৩১ ২ ৩২ ৩১ ২২ ২ ১২
অবন্তস্য পরিবিতার মাশবো দিবঃ পৃষ্ঠ মধি রোহস্তি তেজসা ॥২
১২ ৩২৩ ১২ ৩২ ৩১ ৩ ৩১২ ৩২
অরুরুচুষলঃ পৃশ্নিরগ্রিয় উক্ষা মিমেতি ভুবনেষু রাজয়ুঃ ।
৩ ১২ ৩১২ ৩১৩ ৩৩ ৩২ ৩১২
মায়াবিনো মগিরে অগ্ন্য মায়া নৃচক্ষনঃ পিতৃরাগর্ভমাদধুঃ ॥৩

তত আচারাং স্তানাস্ততর্পণং ক্রিয়তে ; তন্মন্ত্রাঃ—

১ ১ ১
ভুঃ পুনাতু । ঙ্গ ভুবঃ পুনাতু । ঙ্গ স্বঃ পুনাতু ।

সহস্রশীর্ষেত্যাদি তিস্রণং নারায়ণোহনুষ্ঠুপু পুরুষঃ ;
অঘমর্ষণে বিনিয়োগঃ ।

২৩—(আর০ আ০ ৪, ৩-৪-৫)

৩১০ ৩ ১২ ৩ ২ ৩১০
ওঁ সহস্রশীর্ষাঃ পুরুষঃ সহস্রাক্ষঃ সহস্রপাৎ ।

১৪ ২ ৩১ ২ ৩১২ ৩২
স ভূমিৎ সর্বতো ব্রহ্মাতাতিষ্ঠদিশাঙ্গুলম ॥ ১

৩ ২৩০ট ৩ ১ ৩ ১ ২ ৩ ১০ ৩ ১২
ত্রিপাদুর্দ্ধউদৈৎ পুরুষঃ পাদোহস্যোহভবৎ পুনঃ ।

৩ ১ ক ০৪ ৩ ২ ৩ ২
তথা বিশ্বৎ ব্যাক্রামদশনানশনে অভি ॥ ২

১ ০ ৩ ২উ ৩ ২ ৩০উ ৩ ১ ২
পুরুষ এবৈদৎ সর্বৎ যজুতং যজ্ঞ ভাব্যম্ ।

১ ২ ৩ ১২ ৩ ১ ০ ৩ ১ ২ ৩ ১২ ৩ ১
পাদোহস্য সর্বা ভূতানি ত্রিপাদম্যামৃতন্দিরি ॥ ৩

এষাং মন্ত্ৰাণাং ভাষ্যাণি বঙ্গানুবাদাংশ্চাত্ত প্রদর্শিতা-
জ্ঞাননুলক্ষ্য মৎপ্রকাশিতেষু ছান্দোগ্যমন্ত্ৰব্রাহ্মণছন্দযার্চি-
কোত্তরার্চিকারণ্যকেষু পশ্যন্তু । সপ্তব্রাহ্মতয়োহপ্যন্যত্র
ব্যখ্যাতা এব । তৈত্তিরীয়ারণ্যকপঠিতয়োঃ সামব্রাহ্মণে
দৃষ্টয়োশ্চ অথক্রান্তোক্তাসীত্যানয়োস্তু ভাস্যে ভগবৎ-সায়ণা-
চার্য্যকৃতে তত্র তত্রৈব দ্রষ্টব্যে ; পরং সন্তি তয়োঃ পাঠ-
ভেদাঃ ; শাখাভেদ এব তদ্বীজ মিতী শম্ ॥

ইতি ছন্দোগানঃ স্তানমন্ত্ৰাঃ সমাপ্তাঃ ।

অথ ছন্দোগানাং স্নানবিধিঃ ।

অস্তোকো গ্রন্থো গোভিলীয়-স্নানসূত্র মিতি প্রসিদ্ধঃ ;

তদ্ব্যয় মাদ্যাঃ খণ্ডঃ—

১ । অথ স্নানবিধিঃ ব্যাখ্যাস্যামঃ ।

অতঃপর স্নানবিধি ব্যাখ্যান করিব । ১

২ । নদী-দেবখাত-গর্ভ-প্রস্রবণাদীন্ গত্বা—

নদী, অকৃত্রিম বা কৃত্রিম জলাশয় অথবা প্রস্রবণ
প্রভৃতিতে গমন করিবে । ২

৩ । শুচৌ দেশে মৃত্তিলকুশগোময়াক্তানুপকল্পা—

অনন্তর তদীয় তটদেশে জলনমীপস্থ পবিত্র ভূমিতে
মৃত্তিকা, তিল, কুশ, গোময় ও কিঞ্চিৎ আতপতগুল (যাহা
স্নানার্থ গমনকালেই সংগ্রহ করিয়া আনা হইয়াছে, তাহাই)
রক্ষা করিবে । ৩

৪ । পারক্যানিপানে পঞ্চ পিণ্ডানুকৃত্য—

(পুরাকালে প্রায় সমস্ত কূপের এবং অন্যবিধ জলাশয়ের
সমীপেও পারলৌকিক মঙ্গল কামনার গবাদি পশুর পানার্থ
জলাধার নির্মিত হইত ; তাহাকেই “পারক্যানিপান” কহে ।
এখনও উহা নিতান্ত অদৃশ্য নহে) যাহারা পারক্যানিপান
বিশিষ্ট কূপাদিতে স্নান করিতে যাইবে, তাহাদের প্রত্যেকেরই
কর্তব্য যে পারক্যানিপানে স্থিত কর্দুমাদি পঞ্চ বার

তুলিয়া ফেলিবে (এই রূপে ঐ জলাধার সতত পরিষ্কৃতই থাকিতে পারিবে) । ৪

৫। নমস্কৃত্য তীর্থং পাবকা নঃ সরস্বতীতি—

অনন্তর “পাবকা নঃ সরস্বতী”—এই মন্ত্রে^(১) সেই জল স্থানকে নমস্কার করিবে । ৫

৬। পাদাবারভ্য মৃন্তির্গাত্রাণি প্রক্ষাল্য—

পাদদ্বয় হইতে মস্তক পর্য্যন্ত মমস্ত দেহই বহু মৃন্নিলা লেপন দ্বারা প্রক্ষালিত করিবে । ৬

৭। উপবিশেদ্ বদ্ধশিখী।

অনন্তর (অন্যত্র উপদিষ্ট ‘মানশ্তোকে’^(২) মন্ত্র দ্বারা) শিখা বন্ধন করিয়া তীরে উপবিষ্ট হইবে । ৭

৮। নিত্যং যজ্ঞোপবীতীতি ।

সর্ব সময়ে যজ্ঞোপবীত ধারণ ত বিহিত আছেই, অতএব তদ্বিষয়ে বিশেষ বক্তব্য নাই । ৮

৯। আচম্য—

মন্ত্র শুনাই একবার আচমন করিবে । ৯

১০। প্রাজ্জ্বখ উদজ্জ্বখো বা শুচিঃ সমাহিতঃ ।

পূর্বাভিমুখ অথবা উত্তরাভিমুখ হইয়া পবিত্রমনা হওত ঈশ্বরার্পিতচিহ্ন হইবে । ১০

১১। অথ সপ্ত ব্যাহতীঃ গাবিত্রীং চ জপ্ত্বা—

অনন্তর সপ্ত ব্যাহতী^(৩) এবং গাবিত্রী^(৪) মন্ত্র জপ করিবে । ১১

১২। অগ্নিকৃষ্ণঃ সাবিজ্ঞানুগজিতং সক্রত্বদক মাচামেৎ ।
 আচমনোপযুক্ত জল যথানিয়ম হস্তে গ্রহণ করত মাত
 বার সাবিজ্ঞী মন্ত্র পাঠ করিয়া একবার আচমন
 করিবে । ১২

১৩। তত আচম্যাপো যথাবিধি ॥ ১ ॥
 তদনন্তর যথাবিধান অমন্ত্রক ও উদকাচমন করিবে । ১৩ ॥ ১ ॥
 ॥ ইতি গোভিষীয়ে স্নানস্থত্রে অথমথঃ ॥

অথ দ্বিতীয়মধ্যঃ ।

১। অথ দেবতাভিসন্ধিঃ কৃত্বা—
 অতঃপর যাহা কিছু বিহিত হইতেছে, তৎসমস্তই
 দেবতার প্রীতি উদ্দেশ্যেই করিতে হইবে । ১

২। মহত্বশীর্ষা স্নতবতাস্বক্রান্তাভিধাংতিমৃত্তিকা মাদায়—
 'মহত্বশীর্ষা', (১) 'স্নতবতী' (২) ও 'অশক্রান্তা' (৩)—এই
 ক্রত্বের দ্বারা মৃত্তিকা গ্রহণ করিবে । ২

৩। ইদং বিষ্ণুর্বিচক্রম ইতি বড়ূচেন সন্মুজ্য—
 অনন্তর 'ইদং বিষ্ণুর্বিচক্রমে' এই ছয় ধাক্কের স্তম্ভটী (৮)
 পাঠ করত ঐ গৃহীত মৃত্তিকা করতল দ্বয়ে মর্দনাদি পূর্বক
 খাঁড় দেহে লেপন করিবার উপযুক্ত করিয়া লইবে । ৩

৪। উদয়ন্তমসস্পরি উত্তমমিতি চোর্ধ্বো পাণা
 কৃত্বাহুদিত্য্ সবেক্ষেত ।

অনন্তর হস্তদ্বয় উর্ধ্বে বিস্তৃত করিয়া 'উদয়ন্তমসস্পরি' (১)
 এবং 'উত্তমম' (২) —এই মন্ত্রদ্বয় পাঠ করত সূর্য্য দেবতাকে
 দর্শন করিবে । ৪

৫। উদ্ব্যতাসি বরাহেণামোদীতি চ প্রতিলোমান্স্কা-
ন্যভিমুশেরন্ ।

‘উদ্ব্যতাসি বরাহেণ’(১১) এবং ‘অমোদি’(১২)—এই
মন্তুদ্বয় পাঠ করত স্বকীয় সমস্ত দেহ প্রতিলোমক্রমে অর্থাৎ
মন্তক হইতে পাদদ্বয় পর্য্যন্ত ঐ মৃত্তিকায় প্রলিপ্ত করিবে । ৫

৬। দ্বিরেতয়ৈবাবুতা কৃত্বা—

মৃত্তিকাগ্রহণ হইতে মৃত্তিকালেপন পর্য্যন্ত এই অনুষ্ঠান
বারদ্বয় করিবে । ৬

৭। গাবশ্চিদযা সমন্যব ইতোতেন গোময়ং গাত্রেণ
মৃত্তিকাবৎ ।

‘গাবশ্চিদযা সমন্যবঃ’(১৩)—এই মন্ত্রের দ্বারা গোময়
গ্রহণ করত উহাও স্রীয় সর্ব্বাঙ্গে মৃত্তিকার ন্যায় প্রতিলোম-
ক্রমে লেপন করিবে । ৭

৮। ঋতঞ্চ সত্যঞ্চৈতি ত্রিঃ শুক্লাঘর্ম্মণং তপেৎ ।

‘ঋত্যাঞ্চ সত্য্যাঞ্চ’—এই ত্র্যচ সূক্ত-মন্ত্রে(১৪) বারত্ৰয় শুক
অঘর্ম্মণ জপ করিবে । ৮

৯। ততো দেবতাভিসন্ধিঃ কৃত্বা —

তদনন্তর বিশেষত দেবতার প্রীতি উদ্দেশেই প্রারূঢ় হইবে । ৯

১০। নাভিমান্ত্রজলে স্থিত্বা—

অনন্তর নাভিপ্রমাণ জলে দাঁড়াইবে । ১০

১১। ‘শমোদেব্যাপোহিষ্টিয়াভিঃ পাবমানীভিস্তরং সমন্দীভি
রেতোষিদ্ৰস্তুমুৎবামনকিইদ্ৰহুত্তরমিতিপবিত্রবর্তী ভর্ম্মার্জ-
য়িত্বা!—

অনন্তর ‘শমোদেবী’ (১৫), আপোহিষ্ঠীয় ঋকৃত্রয় (১৬), পাবমানী ঋকৃত্রয় (১৭), ‘তরৎসমন্দী’ ঋকৃত্রয় (১৮), ‘এতোষিন্দ্রং’ সূক্ত (১৯), ‘তমুফ্যবাম’ ঋক্ (২০), ‘নকিইন্দ্রত্বত্বরম্’ ঋক্ (২১) এবং ‘পবিত্রবতী’ ঋকৃত্রয় (২২) পাঠ করত মার্জন করিবে । ১১

১২ । ত্রিঃ প্রাণায়ামং কৃত্বা—

অনন্তর বারত্রয় প্রাণায়াম করিবে । ১২ ৷

১৩ । ত্রিঃ প্লুত্যা—

অনন্তর বারত্রয় নিমজ্জিত হইবে অর্থাৎ ডুব দিয়া স্নান করিবে । ১৩

১৪ । সহস্রশীর্বা ইতি তৃচেনাঘমর্ষণং তপেৎ ।

অনন্তর ‘সহস্রীর্বা’ এই তৃচ সূক্ত (২৩) পাঠ পূর্বক অঘমর্ষণ রূপ করিবে । ১৪ ৷

১৫ । ততস্ত্রিরাপ্লুত্যা—

তদনন্তর বারত্রয় ভালরূপে সর্ব শরীর প্রাবিত করিয়া স্নান করিবে । ১৫

১৬ । ‘পুনঃ শমোদেব্যাদিভির্মার্জনঞ্চ মার্জনঞ্চ ॥ ২ ॥

অনন্তর পুনশ্চ ‘শমোদেবী’ প্রভৃতি মন্ত্রের দ্বারা মার্জন করিবেই করিবে । ১৬ ॥ ২ ॥

॥ ইতি গোভিলীষে স্নানশৃঙ্গে দ্বিতীয়খণ্ডঃ ॥

ইতি ছন্দোগানাং স্নানবিধিঃ সমাপ্তঃ ॥

অথ ছন্দোগানাং শ্রানমন্ত্ৰাঃ ।

ঋষিচ্ছন্দোদেবতাবিনিয়োগসংহিতাঃ ।

পার্বকান ইত্যস্যা মধুচ্ছন্দাঋষিঃ গায়ত্রীচ্ছন্দঃ সরস্বতী
দেবতা তীর্থনমস্করণেবিনিয়োগঃ ।

১—(ছা० আ० ২, ২, ৫, ৫)

ওঁ ॥ পার্বকানঃ সরস্বতী বাজোভির্বাজিনীবতী ।

ওঁ যজ্ঞং বকুঁ দিয়া বস্তঃ ॥

মানস্তোক ইতি কুংসো জগতী রুদ্রঃ, শিখারুক্ষনে বিনিয়োগঃ ।

২—(ছা० ব্রা० ম० ২, ১, ৬,)

মানস্তোকে তনয়ে মা ন আয়ৌ মা নো গোষু মা নো
অশ্বেষু রীরিষঃ । বীরান্মা নো রুদ্র ভামিনো বধীর্হবিষ্মন্তঃ
সদ মিত্রা হবামহে ॥

সপ্তব্রাহ্মতীনাং বিশ্বামিত্র-জমদগ্নি-ভরদ্বাজ-গৌতমাত্রি-
বসিষ্ঠ-কশ্যপা ঋষয়ঃ, গায়ত্র্যাযগ্নুক্ষুব্ধতীপুঙ্ক্তিত্রিফুজ-
গত্যচ্ছন্দাংসি, অগ্নির্বায়ুর্সূর্য্যবৃহস্পতিবরুণেন্দ্রবিশ্বেদেবা
দেবতাঃ, জলাভিমন্ত্ৰণে বিনিয়োগঃ ।

৩—(গো० ম० সূ० ৩)

ওঁ ভূঃ । ওঁ ভূবঃ । ওঁ স্বঃ । ওঁ মহঃ ।

ওঁ জনঃ । ওঁ তপঃ । ওঁ সত্যম্ ॥

গায়ত্র্যা বিশ্বামিত্র ঋষিঃ, গায়ত্রীচ্ছন্দঃ, সবিতা দেবতা,
জলাভিমন্ত্রণে বিনিয়োগঃ ।

৪—(উ• আ• ৬, ৩, ১০, ১)

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
ওঁ ॥ তৎ সারিত্বরৈণ্যম্ ভর্গো দেবস্যা দীমহি ।

২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
দিয়ো যো নঃ প্রচোদয়াৎ ॥

সহস্রশীর্ষেতি নারায়ণোহনুঋকুপ্ পুরুষঃ ;
স্বতরতীমন্ত্রস্য ভরদ্বাজো জগতী দ্যাবাপৃথিবী ;
অশ্বক্রান্তে ইতি বামদেবোহনুঋকুপ্ যজ্ঞিকা ;
যজ্ঞিকাগ্রহণে বিনিয়োগঃ ।

৫—(আর• আ• ৪, ৩ ;)

৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
ওঁ সহস্রশীর্ষা পুরুষঃ সহস্রাংকঃ সহস্রপাৎ ।

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
স ভূমিৎ সর্বতো ব্রহ্মত্যতিষ্ঠদশাস্ত্রলম্ ॥

৬—(ছ• আ• ৪, ২, ৪, ৯)

৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
স্বতরতীভুরনানামভিশ্রিয়োরীপৃথ্বীমধুজ্জঘেহপেশমা ।

১ ২ ২ ১ ২ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
দ্যাবাপৃথিবীরুণস্যধর্মণারিষ্কভিতে অজবেভুরিরেতসা ॥

৭—(তৈ• আ• ১০, ১, ৮)

অশ্বক্রান্তে রথক্রান্তে বিষ্ণুক্রান্তে বহুধ্বরে ।
যজ্ঞিকে হরুমে পাপং যন্ময়া পূর্বসংকৃতম্ ।
হয়া হতেণ পাপেন সর্বপাপৈঃ প্রমুচ্যাতে ॥

ছন্দোগানাঃ স্তানমস্ত্রাঃ ।

ইদং বিষ্ণুরিতি ষষ্ঠাং মেধাতিথিঃ, গায়ত্রী, বিষ্ণুঃ ;

মৃত্তিকাসমূহনে বিনিয়োগঃ ।

৮—(উ० আ० ৮, ২, ৫, ১—৬ ।)

৩২৮ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২৪ ৩০
ঐ ॥ ইদং বিষ্ণুর্বি চক্রমে ত্রেধা নি দ্ধে পদম্ ।

১২ ৩ ০
সমুচ্চ মস্য পাণ্ডুলে ॥ ১

১ ০ ৩১ ২৪ ৩ ১২ ৩ ১ ২৪
ত্রীণি পদা বি চক্রমে বিষ্ণুর্গোপা অদাভাঃ ।

২ ৩ ১ ২ ৩১২
অতো ধর্ম্মাণি ধারয়ন্ ॥ ২

১ ৩ ১২ ৩ ১২ ৩ ১ ২ ৩ ০
বিষ্ণোঃ কর্ম্মাণি পশ্যত যতো ব্রতানি পম্পশে ।

১০৩ ২৩ ১২
ইন্দ্রস্য যুজ্যঃ সখা ॥ ৩

১ ১৪ ৩২ ৩১৪ ২৪ ৩১০
তদ্বিষ্ণোঃ পরমম্ পদত্ সদা পশ্যন্তি সুরয়ঃ ।

৩২ ৩২ ৩১২
দিবীর চক্ষুরাততম্ ॥ ৪

১ ১৪ ৩১ ২ ২৩ ১ ৩ ০
তদ্বিশ্রাসো বিপন্যুরো জাগৃবাত্ সঃ স মিত্তে ।

১ ৩ ১ ২ ৩২ ৩২
বিষ্ণোর্যৎ পরমম্ পদম্ ॥ ৫

১ ২ ৩১ ২ ৩২ ৩ ১২ ৩ ২
অতো দেবা অবন্ত নো যতো বিষ্ণুর্বি চক্রমে ।

০ ২উ ৩১২
পৃথিব্যা অধি সানবি ॥ ৬

উদয়ন্তেতি প্রক্ষণ্ণাষিঃ, পঙ্ক্তিচ্ছন্দঃ, সূর্যো দেবতা ;
উদ্বৃত্তম মিতি শুনঃশেপোহজী বরুণাদিতৌ ;
সূর্য্যাবেক্ষণে বিনিয়োগঃ ।

৯—(তাং ত্রাং ঋং সং ; ১, ৪, ৮, ৫ ; যং বাং সং ২০, ২১ ইং)

উদয়ন্তমসম্পরি জ্যোতিঃ পশ্যন্ত উত্তরত্ যঃ পশ্যন্ত উত্তরম্ ।
দেবং দেবত্ৰা সূর্য্য মগম্য জ্যোতিরুত্তমম্ ॥

১০—(আরং আং ১, ৪)

১২৩১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১২২২ ৩১২ ২২৩ ১ ২
উদ্বৃত্তমং বরুণ পাশ মস্মদবাধমং বি মধ্যমত্ প্রথায় ।

১২ ৩ ২ ৩১২২ ৩২ ৩ ১২
অথাদিত্যব্রতে বয়ন্তুবানাগমৌ অদিতয়ে স্যাম ॥

উদ্ধৃতাঙ্গীতি বামদেবোহনুষ্কুপ্ পৃথিবী ;
অমোঙ্গীতি প্রজাপতিস্বিষ্কুবিন্দঃ ;
মৃদালেপনে বিনিয়োগঃ ।

১১—(তাং ত্রাং এবং তৈং সং ১০, ১, ৩৯)

ঔ উদ্ধৃতাসি বরাহেণ কৃষ্ণেণ শতবাহুনা ।
মৃত্তিকে ব্রহ্মদত্তাসি কাশ্যাপেনাভিমন্ত্রিতা ॥

১২—(ছাং ত্রাং মং ২, ১, ১৪)

অমোসি প্রাণ তদৃতং ব্রবীম্যামা হ্যসি সর্ব মনু প্রবিক্তঃ ।
ন মে জরাত্ রোগ নপ মৃত্যু শরীরা দপাম
এধি মা মৃথা ন ইন্দ্র ॥

গাবশ্চিদঘেতি সৌভরঃ ককুবুষ্টিজ্ঞারুতঃ ;
গোময়লেপনে বিনিয়োগঃ ।

১৩—(ছন্ড আন্ ৫, ১, ২, ৬)

১১ এক ২২ ৩২ ৩ ১২
ঔ গাবশ্চিদঘা সমন্যঃ সজাত্যেন মরুতঃ সবন্ধবঃ ।
৩১২ ৩১২ ৩২
রিহতে ককুভো মিথঃ ॥

স্বাতক্কেত্যঘমর্শগোহনুষ্ঠুত্তারবৃত্তঃ ;
শুক্কাঘমর্শগে বিনিয়োগঃ ।

১৪—(তাং ত্রাং এবং স্বাং সন্ ৮, ৮, ৪৮, ১—৩)

ঔ স্বাতক্কে সত্যক্কাভীক্কাভূপসোহধ্যজায়তি ।
ততো রাত্ৰ্যজায়ত ততঃ সমুদ্রো অর্ণবঃ ॥ ১
সমুদ্রোদর্শবাদধিসংবৎসরো অজায়ত ।
অহোরাত্রাণি বিদধদ্বিশ্বস্য মিষতো বশী ॥ ২
সূর্য্যচন্দ্রমনৌ ধাতা যথাপূর্ব্ব মকল্পয়ৎ ।
দিবঞ্চ পৃথিবীঞ্চান্তরিক্ষং মথো অঃ ॥ ৩

শনোদেবীতি সিন্ধুদ্বীপো গায়ত্র্যাপঃ ;
আপোহিষ্ঠেতি তিসূগাং সিন্ধুদ্বীপো গায়ত্র্যাপঃ ;
উপাশ্চৈত্যাং ত্রয়স্য অমিতকশ্যপবৈথানসা গায়ত্রী সোমঃ ;
তরৎসমন্দীত্যবৎসারো গায়ত্রী সোমঃ ;
এতোষ্মিন্দ্রেতি তিসূগাং তিরশ্চ্যনুষ্ঠুবিন্দ্রঃ ;
তমুষ্ঠবাসেতি তিরশ্চ্যনুষ্ঠুবিন্দ্রঃ ;

নকিইন্দ্রেতি ব্রামদেবো গায়ত্রীন্দ্রঃ ;
পরিব্রজ্যেতি তিস্রাং পরিব্রজো জগতী সোমঃ ;
মার্জনে বিনিয়োগঃ ।

১৫—(ছ० আ० ১, ১, ৩, ১৩)

১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
ওঁ শমো দেবীরভীক্ৰিয়ে শমো ভবন্তু পীতয়ে ।
২উ ৩ ১ ২
' শং যোরভি অবন্ত নঃ ॥

১৬—(উ० আ० ৯, ২, ১০, ১—৩)

২ ৩ ১২ ২২ ৩ ২ ৩ ১' ২ ৩ ১ ২
ওঁ আপো হি ষ্ঠা ময়ো ভুবন্তা ন উর্জে দধাতন ।
১ ১২ ২২ ১ ২
মহে রণায় চক্ষসে ॥ ১

১ ২ ৩ ১ ৩ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
য়ো বঃ শিবতমো রসস্তম্য ভাজয়তেহ নঃ ।
৩ ১ ২ ৩ ১ ২
উশতীরিব মাতরঃ ॥ ২

২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
তস্মা অরঙ্গমান বো যন্য ক্ষয়ায় জিম্বথ ।
১ ২ ৩ ১ ২
আপো জনয়থা চ নঃ ॥ ৩

১৭—(১, ১, ১-২-৩, ১—৯ ;)

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
ওঁ উপাঈ গায়তা নরঃ পরমানয়েন্দ্রে ।
৩ ২ ৩ ১২ ২২
অভি দেবাৎ ইয়ক্ষতে ॥ ১

৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২য়
অভি তে মধুনা পরোঃথবাণো অশিশ্রুয়ঃ ।

৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২
দেবং দেবার দেবয়ু ॥ ২

১ ২ ৩ ২উ ৩ ১র ২য় ৩ ১ ২য়
স নঃ পবস্ব শঙ্গরে শঙ্কুনায় শ মরতে ।

১ ২ ৩ ১ ২
শত্ৰু রাজনোঽঘধীভ্যঃ ॥ ৩

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২
দবিদ্যাতত্যা রুচা পরিফোভন্ত্য। কৃপা ।

১ ২ ৩ ১র ২
সোমঃ শুক্রা গবাশিরঃ ॥ ৪

৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২য় ৩ক২য়
হিমানো হেতৃভির্হিত আ বাজং বাজাক্রমীং ।

১ ২ ৩ ১ ২
সীদন্তো বনুযো যথা ॥ ৫

৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২
ঋধক্ সোম স্বস্তরে সঞ্জ্ঞানো দিবা কবে ।

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২
পবস্ব সূর্য্যো দৃশে ॥ ৬

১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২
পরমানস্য তে কবে রাজিন্ৎনর্গা অস্কৃত ।

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
অরন্তো ন প্রবসাবঃ ॥ ৭

১ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
অচ্ছা কোশম্মধুশ্চুত মস্গ্রাং বাবে অব্যয়ে ।

১ ২ ৩ ১ ২
অবাবশস্ত ধীতয়ঃ ॥ ৮

১ উ ৩২৩ ৩২ ৩২ ৩২ ৩১২
অচ্ছা সমুদ্রে মিন্দবোহস্ত্ৰাবো ন ধেনবঃ ।

১২৩ ২৩ ২ ৩২
অগ্নমৃতস্য য়োনি মা ॥ ৯

১৮—(উ० আ० ৪, ১, ৫, ১—৪)

২৩ ২ ৩১ ২ ৩ ১২ ৩১ ২২
তরৎ স মন্দী ধাবতি ধারা স্ততস্যাক্ষসঃ ।

২৩ ২ ৩১ ২
তরৎ স মন্দী ধাবতি ॥ ১

৩১ ২৩ ১২৩ ১২ ৩১ ২
উত্ৰা বেদ বসূনাৎ মর্তস্য দেবাবসঃ ।

২৩ ২ ৩১ ২
তরৎ স মন্দী ধাবতি ॥ ২

২ ৩ ২ ৩২ ৩ ২ ৩১২
ধ্বশ্রয়োঃ পুর যন্তোরা সহস্রাণি দদ্মহে ।

২৩ ২ ৩১ ২
তরৎ স মন্দী ধাবতি ॥ ৩

১২ ২২ ৩ ২ ৩১২ ৩১২২ ৩১২
আ যয়োজিত্ৰিশতন্তনা সহস্রাণি চ দদ্মহে ।

২৩ ২ ৩১ ২
তরৎ স মন্দী ধাবতি ॥ ৪

১৯—(উ० আ० ৬, ২, ৯, ১—৩)

২ ৩ ২৩ ১২ ৩২ ৩২৩ ১২
এতো মিন্দুৎ স্তবাম শুদ্ধুৎ শুদ্ধেন দান্না ।

৩২৩ ১২৩১ ২ ৩২ ৩১২
শুকৈরুত্থৈর্বাধ্বাৎমৎ শুকৈরাশীর্বাগ্নমভু ॥ ১

১২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩২ ৩১ ২ ৩১
ইদ্র শুদ্ধো ন আ গহি শুদ্ধঃ শুদ্ধাভরুতিতিঃ ।

৩২ ৩১ ২২ ৩১ ২
শুদ্ধো রয়িং নি ধারয় শুদ্ধো মমন্ধি সোম্য ॥ ২

১২ ৩২ ২২ ৩১ ৩১ ২২ ৩১ ২
ইন্দ্র শুক্লো হি নো রয়িত্ব শুক্লো রত্নানি দাশুষে ।

৩১ ৩১ ২ ৩১ ২২
শুক্লো বৃত্রাণি জিহ্মসে শুক্লো রাজত্ব মিষাসসি ॥ ৩

২০—(উ० আ० ২, ২, ১৯, ৩)

১২ ৩২উ ৩১২ ৩ ১২ ৩২
ত মু ঋত্বাম য়াঙ্গির ইন্দ্র মুকথ্যানি বারুধুঃ ।

৩১২ ৩ ২ ৩ ১২
পুরুণ্যস্য পৌত্ৰস্য মিষাসন্তো বনামহে ॥

২১—(ছ० আ० ৩, ১, ১, ১০)

১২ ৩ ১২২ ৩ ১ ২২
ন কি ইন্দ্র ব্রহ্মন্তরং ন জ্যায়ো অস্তি বৃত্রহনু ।

২ ৩ ২উ ৩ ২
ন কোবং যথা ত্বম্ ॥

২২—(উ० আ० ২, ২, ১৬, ১—৩)

৩১২ ৩ ১২ ৩১ ২২ ৩১২ ৩১২
পরিব্রন্তে বিততং ব্রহ্মণস্পতে প্রভুর্গাত্রাণি পর্যোনি বিশ্বতঃ ।

১২ ১২২ ৩ ১ ২ ৩২ ৩১ ২২ ১২ ২২
অতপ্ততনূর্নহদামো অশ্নুতে শৃতাঃ ইদ্রহস্তঃ সন্তদাশত ॥ ১

১২ ৩ ২৩ ১২ ৩২ ৩ ১২ ৩১২ ৩২২
তপোষ্পরিব্রতং বিততন্দিবস্পদেহর্চন্তো অস্য তত্ত্ববোব্যস্থিরনু ।

১২ ৩১২ ৩১ ২ ৩২ ৩১ ২২ ২ ১২
অবন্ত্যস্য পরিবার মাশযো দিবঃ পৃষ্ঠ নধি রোহস্তি তেজসা ॥ ২

১২ ৩২ ৩ ১২ ৩২ ৩১ ২ ৩ ১২ ৩২
অরুরুচক্ষুঃ পৃশ্নিরগ্রিয় উক্ষা গিমেতি ভুবনেষু রাজয়ুঃ ।

৩ ১২ ৩১২ ১১২ ৩২ ৩২ ৩১২
মায়াবিনো গমিরে অস্য গায়য়া নৃচক্ষুঃ পিতরোগর্ভমাদধুঃ ॥ ৩

তত আচারাং স্তানাস্ততর্পণং ক্রিয়তে ; তন্মন্ত্রাঃ—

ওঁ ভূঃ পুনাতু । ওঁ ভুবঃ পুনাতু । ওঁ স্বঃ পুনাতু ।

সহস্রশীর্ষেতাদি তিসৃণাং নারায়ণোহনুষ্ঠুপু পুরুষঃ ;
অঘমর্ষণে বিনিয়োগঃ ।

২৩—(আরং আং ৪, ৩-৪-৫)

ওঁ সহস্রশীর্ষাঃ পুরুষঃ সহস্রাক্ষঃ সহস্রপাৎ ।

১৪ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২
স ভূমিত্ সর্বতো বৃত্তাত্যতিষ্ঠদিশাস্থলম্ ॥ ১

৩ ২ ৩ ১ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
ত্রিপাদুর্দ্ধউদৈৎপুরুষঃ পাদোহন্যোহাভবৎ পুনঃ ।

৩ ১ ক ২ ৪ ৩ ২ ৩ ২
তথা বিশ্বত্ ব্যাক্রামদশনানশনে অভি ॥ ২

১ ২ ৩ ২ ৩ ৩ ২ ৩ ১ ২
পুরুষ এবৈদত্ সর্বৎ যজুতং যচ্চ ভাব্যম্ ।

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
পাদোহস্য সর্বা ভূতানি ত্রিপাদস্যামৃতন্দিবি ॥ ৩

এমাং মন্ত্ৰাণাং ভাষ্যাণি বঙ্গানুরাদাংশ্চাত্ৰ প্রদর্শিতা-
জ্ঞাননুলক্ষ্য মৎপ্রকাশিতেষু ছান্দোগ্যমন্ত্ৰব্রাহ্মণছন্দার্চি-
কোত্তরার্চিকারণ্যকেষু পশ্যন্তু । সপ্তব্যাহতয়োহপ্যন্যত্র
ব্যখ্যাতা এব । তৈত্তিরীয়ারণ্যকপঠিতয়োঃ সামব্রাহ্মণে
দৃষ্টয়োশ্চ অশ্বক্ৰান্তোক্তাসীত্যানয়োস্তু ভাষ্যে ভগবৎ-সায়ণা-
চার্য্যকৃতে তত্র তত্রৈব দ্রষ্টব্যে ; পরং সন্তি তয়োঃ পাঠ-
ভেদাঃ ; শাখাভেদ এব তদ্বীজ মিতি শম্ ॥

ইতি ছন্দোগানাং স্তানমন্ত্ৰাঃ সমাপ্তাঃ ।

অথ ছন্দোগানীং স্নানবিধিঃ ।

অস্ত্রোক্তো গ্রন্থে গোভিলীয়-স্নানসূত্র মতি প্রসিদ্ধঃ ;

তত্রায় যাত্রাঃ খণ্ডঃ—

১। অথ স্নানবিধিঃ ব্যাখ্যাস্যামঃ ।

অতঃপর স্নানবিধি ব্যাখ্যান করিব । ১

২। নদী-দেবথাত-গর্ভ-প্রস্রবণাদীন গত্বা—

নদী, অকৃত্রিম বা কৃত্রিম জলাশয় অথবা প্রস্রবণ
প্রভৃতিতে গমন করিবে । ২

৩। শুচৌ দেশে মৃত্তিলকুশগোময়াক্তানুপকল্প্য—

অনন্তর তদীয় তটদেশে জলনমীপস্থ পবিত্র ভূমিতে
মৃত্তিকা, তিল, কুশ, গোময় ও কিঞ্চিৎ আতপতগুল (যাহা
স্নানার্থ গমনকালেই সংগ্রহ করিয়া আনা হইয়াছে, তাহাই)
রক্ষা করিবে । ৩

৪। পারক্যানিপানে পঞ্চ পিণ্ডানুকৃত্য—

(পুরাকালে প্রায় সমস্ত কূপের এবং অন্যবিধ জলাশয়ের
সমীপেও পারলৌকিক মঙ্গল কামনায় গবাদি পশুর পানার্থ
জলাধার নির্মিত হইত ; তাহাকেই “পারক্যানিপান” কহে ।
এখনও উহা নিতান্ত অদৃশ্য নহে) যাহারা পারক্যানিপান
বিশিষ্ট কূপাদিতে স্নান করিতে যাইবে, তাহাদের প্রত্যেকেরই
কর্তব্য যে পারক্যানিপানে স্থিত কর্দমাদি পঞ্চ বার

তুলিয়া ফেলিবে (এই রূপে ঐ জলাধার সতত পরিকৃতই থাকিতে পারিবে) । ৪

৫। নমস্কৃত্য তীর্থং পাবকা নঃ সরস্বতীতি—^১

অনন্তর “পাবকা নঃ সরস্বতী”—এই মন্ত্রে^(১) সেই জল-স্থানকে নমস্কার করিবে । ৫

৬। পাদাবারভ্য মৃদ্ভির্গাত্রানি প্রক্ষাল্য—

পাদদ্বয় হইতে মস্তক পর্য্যন্ত সমস্ত দেহই বহু মৃদ্ধিকা লেপন দ্বারা প্রক্ষালিত করিবে । ৬

৭। উপবিশেদ্ বন্ধশিখী।

অনন্তর (অন্যত্র উপদিষ্ট ‘মানস্তোকে’^(২) মন্ত্র দ্বারা) শিখা বন্ধন করিয়া তীরে উপবিষ্ট হইবে । ৭^১

৮। নিত্যং যজ্ঞোপবীতীতি ।

সর্ব্ব সময়ে যজ্ঞোপবীত ধারণ ত বিহিত আছেই; অতএব তদ্বিষয়ে বিশেষ বক্তব্য নাই । ৮

৯। আচম্য—

মন্ত্র শূন্যই একবার আচমন করিবে । ৯

১০। প্রাঙ্ঘ্রুখ উদঙ্ঘ্রুখো বা শুচিঃ সমাহিতঃ ।

পূর্বাভিমুখ অথবা উত্তরাভিমুখ হইয়া পবিত্রমনা হওত ঈশ্বরার্পিতচিত্ত হইবে । ১০

১১। অথ সপ্ত ব্যাহতীঃ সাবিত্রীং চ জপ্তা—

অনন্তর সপ্ত ব্যাহতী^(৩) এবং সাবিত্রী^(৪) মন্ত্র জপ করিবে । ১১

১২ । সপ্তকৃত্বঃ সাবিজ্র্যানুমজ্জিতং স্কৃদুদক মাচামেৎ ।

আচমনোপযুক্ত জল যথানিয়ম হস্তে গ্রহণ করত সাত
বার সাবিত্রী মন্ত্র পাঠ করিয়া একবার আচমন
করিবে । ১২

১৩ । তত আচম্যাপো যথাবিধি ॥ ১ ॥

তদনন্তর যথাবিধান অমন্ত্রকণ্ড উদকাচমন করিবে । ১৩ ॥ ১ ॥

॥ ইতি গোভিলীয়ে স্তানহুত্রে প্রথমখণ্ডঃ ॥

অথ দ্বিতীয়খণ্ডঃ ।

১ । অথ দেবতাভিসন্ধিঃ কৃত্বা —

অতঃপর যাহা কিছু বিহিত হইতেছে, তৎসমস্তই
দেবতার প্রীতি উদ্দেশেই করিতে হইবে । ১

২ । সহস্রশীর্ষা যুতবতাস্বক্ৰান্তাভিধ্বাংভিমুত্তিকা মাদায় —

‘সহস্রশীর্ষা’, (১) ‘যুতবতী’ (২) ও ‘অশ্বক্ৰান্তা’ (৩) — এই
ঋক্ব্রয়ের দ্বারা মুত্তিকা গ্রহণ করিবে । ২

৩ । ইদং বিষ্ণুর্বিচক্রম ইতি ষড়্‌চেন সম্মৃজ্য —

অনন্তর ‘ইদং বিষ্ণুর্বিচক্রমে’ এই ছয় শব্দের স্তুতি (৪)
পাঠ করত ঐ গৃহীত মুত্তিকা করতল দ্বয়ে মর্দনাদি পূর্বক
পানি দেহে লেপন করিবার উপযুক্ত করিয়া লইবে । ৩

৪ । উদয়ন্তমমস্পরি উদুত্তমমিতিচোদ্ধৌ পাণা

কৃত্বাহুদিত্য মবেক্ষেত ।

অনন্তর হস্তদ্বয় উদ্ধে বিস্তৃত করিয়া ‘উদয়ন্তমস্পরি’ (৫)
এবং ‘উদুত্তমম’ (৬) — এই মন্ত্রদ্বয় পাঠ করত সূর্য্য দেবতাকে
দর্শন করিবে । ৪

৫। উদ্ব্যতাসি বরাহেণামোসীতি চ প্রতিলোনান্যঙ্গা-
ন্যভিমুশেরন্ ।

‘উদ্ব্যতাসি বরাহেণ’(১১) এবং ‘অমোসি’(১২)—এই
মন্ত্রদ্বয় পাঠ করত স্বকীয় সমস্ত দেহ প্রতিলোমক্রমে অর্থাৎ
মস্তক হইতে পাদদ্বয় পর্য্যন্ত ঐ মৃত্তিকায় প্রলিপ্ত করিবে । ৫

৬। দ্বিরেতয়ৈবাবৃত্তা—

মৃত্তিকাগ্রহণ হইতে মৃত্তিকালেপন পর্য্যন্ত এই অনুষ্ঠান
বারদ্বয় করিবে । ৬

৭। গাবশ্চিদ্যা সমন্যব ইত্যোতেন গোময়ং গাত্রেমু
মৃত্তিকাবৎ ।

‘গাবশ্চিদ্যা সমন্যব’(১৩)—এই মন্ত্রের দ্বারা গোময়
গ্রহণ করত উহাও স্বীয় সর্বাঙ্গে মৃত্তিকার ন্যায় প্রতিলোম-
ক্রমে লেপন করিবে । ৭

৮। ঋতঞ্চ সত্যঞ্চৈতি ত্রিঃ শুক্লাঘর্মষণং জপেৎ ।

‘ঋত্যাঞ্চ সত্য্যাঞ্চ’—এই ত্র্যচ সূক্ত-মন্ত্রে(১৪) বারত্ৰয় শুক্ল
অঘর্মষণ জপ করিবে । ৮

৯। ততো দেবতাভিসঙ্গিঃ কৃত্বা —

তদনন্তর বিশেষত দেবতার প্রোক্ত উদ্দেশ্যেই প্রবৃত্ত হইবে । ৯

১০। নাভিমান্রজলে স্থিত্বা—

অনন্তর নাভিপ্রমাণ জলে দাঁড়াইবে । ১০

১১ ‘শমোদেব্যাপোহিষ্ঠীয়াভিঃ পাবমানীভিস্তরং সমন্দীভিঃ

১২ ‘শমোদেব্যাপোহিষ্ঠীয়াভিঃ পাবমানীভিস্তরং সমন্দীভিঃ

অনন্তর ‘শম্বোদেবী’ (১৫), আপোহিষ্ঠীয় ঋক্‌ত্রয় (১৬), পাবমানী ঋক্‌ত্রয় (১৭), ‘তরংসমন্দী’ ঋক্‌ত্রয় (১৮), ‘এতোষিদ্ভং’ সূক্ত (১৯), ‘তমুঋবাম’ ঋক্‌ (২০), ‘নকিইন্দ্রতুতরম্’ ঋক্‌ (২১) এবং ‘পবিত্রবতী’ ঋক্‌ত্রয় (২২) পাঠ করত মার্জন করিবে । ১১

১২ । ত্রিঃ প্রাণায়ামং কৃত্বা—

অনন্তর বারত্রেয় প্রাণায়াম করিবে । ১২

১৩ । ত্রিঃ প্লুত্যা—

অনন্তর বারত্রেয় নিমজ্জিত হইবে অর্থাৎ ডুব দিয়া স্নান করিবে । ১৩

১৪ । সহস্রশীর্ষা ইতি তৃচেনাঘমর্ষণং কপেৎ ।

অনন্তর ‘সহস্রা’ এই তৃচ সূক্ত (২৩) পাঠ পূর্বক অঘমর্ষণ জপ করিবে । ১৪

১৫ । ততস্ত্রিরাপ্লুত্যা—

তদনন্তর বারত্রেয় ভালরূপে সর্ব শরীর প্লাবিত করিয়া স্নান করিবে । ১৫

১৬ । পুনঃ শম্বোদেব্যাদিভিমার্জনঞ্চ মার্জনঞ্চ ॥ ২ ॥

অনন্তর পুনশ্চ ‘শম্বোদেবী’ প্রভৃতি মন্ত্রের দ্বারা মার্জন করিবেই করিবে । ১৬ ॥ ২ ॥

॥ ইতি গোতিলীয়ে স্নানশ্রুত্রে দ্বিতীয়খণ্ডঃ ॥

ইতি ছন্দোগানাং স্নানবিধিঃ সমাপ্তঃ ॥

অথ ছন্দোগানাং স্তানমন্ত্ৰাঃ ।

ঋষিচ্ছন্দোদেবতাবিনিয়োগসহিতাঃ ।

পার্বকান ইত্যস্য মধুচ্ছন্দা ঋষিঃ গায়ত্রীচ্ছন্দঃ সৰস্বতী
দেবতা তীর্থনমস্করণে বিনিয়োগঃ ।

১—(ছা० আ० ২, ২, ৫, ৫)

ও ২ ও ১ ও ১ ২ ও ১ ২ ও ১ ২
ও ॥ পার্বকানঃ সরস্বতী যাজ্ঞেভির্বাজিনীষতী । ॥

ও ১ ২ ও ১ ২
যজ্ঞে বক্তুধিয়া বস্তা ॥

মানস্তোক ইতি কুংসো জগতী রুদ্রঃ, শিখাশ্বকনে বিনিয়োগঃ ।

২—(ছা० ব্রা० ম० ২, ১, ৬,)

মানস্তোকে তনয়ে মা ন আয়ৌ মানো গোষু মানো
অশ্বেষু বীরিষঃ । বীরাম্মা নো রুদ্র ভামিনো বধীর্হবিষ্মন্তঃ
সদ মিত্রা হবামহে ॥

মধুব্যাহতীনাং বিশ্বামিত্র-জমদগ্নি-ভরদ্বাজ-গৌতমাত্রি-
বসিষ্ঠ-কশ্যপা ঋষয়ঃ, গায়ত্র্যাম্বগনুকুব্ধতীপঙক্তিত্রিকুল
গতাচ্ছন্দাংসি, অগ্নিৰায়ুসূর্য্যবৃহস্পতিবরুণেন্দ্রবিশ্বেদেবা
দেবতাঃ, জলাভিমন্ত্ৰণে বিনিয়োগঃ ।

৩—(গো० স० সূ० ৩)

ও ভূঃ । ও ভুবঃ । ও স্বঃ । ও মহঃ ।

ও জনঃ । ও তপঃ । ও সত্যম্ ॥

ছন্দোগানাং স্তানবিধিঃ ।

৭

গায়ত্র্যা বিশ্বামিত্র ঋষিঃ, গায়ত্রীচ্ছন্দঃ, সবিতা দেবতা,
জলাভিমন্ত্রণে বিনিয়োগঃ ।

৪—(উ• আ• ৬, ৩, ১০, ১)

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
ওঁ ॥ তৎ সারিত্বরৈণ্যম্ ভর্গো দেবস্য ধীমহি ।

২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
ধিয়ো যো নঃ প্রচোদয়াৎ ॥

সহস্রশীর্ষেতি নারায়ণোহনুক্ষুপ্ পুরুষঃ ;
স্বতরতীমন্ত্রস্য ভরদ্বাজো জগতী দ্যাবাপৃথিবী ;
অশ্বক্রান্তে ইতি রামদেবোহনুক্ষুপ্ মৃত্তিকা ;
মৃত্তিকাগ্রহণে বিনিয়োগঃ ।

৫—(আর• আ• ৪, ৩ ;)

৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
ওঁ সহস্রশীর্ষা পুরুষঃ সহস্রাক্ষঃ সহস্রপাৎ ।

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
স ভূমিৎ সর্বতো বৃহত্যতিষ্ঠদশাস্ত্রলম্ ॥

৬—(ছ• আ• ৪, ২, ৪, ৯)

৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
স্বতরতীভূবনানামভিশ্রিয়ৌষীপৃথ্বীমধুত্বেষহপেশনা ।

১ ২ ২ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
দ্যাবাপৃথিবী বরুণন্যধর্মণাবিক্ভিতে অজরেভূরিরেতসা ॥

৭—(তৈ• আ• ১০, ১, ৮)

অশ্বক্রান্তে রথক্রান্তে বিষ্ণুক্রান্তে বহুধ্বরে ।
মৃত্তিকে হর মে পাপং যন্ময়া পূর্বসঙ্কিতম্ ।
হুয়া হুতেণ পাপেন সর্বপাপৈঃ প্রমুচ্যতে ॥

ছন্দোগানা° স্তানমস্ত্রাঃ ।

ইদং বিষ্ণুরিতি যক্ষাং মেধাতিথিঃ, গায়ত্রী, বিষ্ণুঃ ;

মুক্তিকাসমূহনে যিনিয়োগঃ ।

৮— (উ° আ° ৮, ২, ৫, ১—৬।)

৩২২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২২ ৩
ওঁ ॥ ইদং বিষ্ণুরি চক্রমে ত্রেখা নি দধে পদম্ ।

১ ২ ৩ ২
সমুচ্চ মস্য পাণ্ডুলে ॥ ১

১ ১ ৩ ১ ২২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২২
ত্রীণি পদা বি চক্রমে বিষ্ণুর্গোপা অদা ভ্যঃ ।

২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
অতো ধর্ম্মাণি ধারয়ন্ ॥ ২

১ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
বিষ্ণোঃ কৰ্ম্মাণি পশ্যাত যতো ব্রতানি পম্পশো ।

১ ৩ ১ ২ ১ ২
ইন্দ্রস্য যুজ্যঃ সখা ॥ ৩

১ ১২ ৩ ২ ৩ ১২ ২২ ৩ ১ ২
তদ্বিষ্ণোঃ পরমম্ পদম্ সদা পশ্যন্তি স্বরয়ঃ ।

৩ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২
দিবীৰ চক্ষুরাততম্ ॥ ৪

১ ১২ ৩ ১ ২ ২ ৩ ১ ৩ ২
তদ্বিপ্রাসো বিপন্যুরো জাগৃবাত্মনঃ স মিস্কতে ।

১ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ২
বিষ্ণোর্যৎ পরমম্ পদম্ ॥ ৫

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২
অতো দেবা অবস্ত নো যতো বিষ্ণুরি চক্রমে ।

৩ ২ ৩ ১ ২
পৃথিব্যা অধি সানবি ॥ ৬

ছন্দোগানান্ স্তানমন্ত্ৰাঃ ।

৯

উদয়ন্তেতি প্রসঙ্গার্থঃ, পঙক্তিচ্ছন্দঃ, সূর্যো দেবতা ;

উদ্বৃত্তম গিতি শুনঃশেপোহত্রী বরুণাদিত্যো ;

সূর্য্যারেক্ষণে বিনিয়োগঃ ।

৯—(তাং ত্রাং ঞাং সং ; ১, ৪ ৮, ৫ ; যং বাং সং ২০, ২১ ইং)

উদয়ন্তমসম্পরি জ্যোতিঃ পশ্যন্ত উত্তরত্ স্বঃ পশ্যন্ত উত্তরম্ ।

দেবং দেবত্ৰা সূর্য্য মগন্য জ্যোতিরুত্তমম্ ॥

১০—(আরং আং ১, ৪)

১২ ৩১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১২ ২২ ৩১২ ২২ ৩১ ২
উদ্বৃত্তমঃ বরুণ পাশ মস্মদবাধমং বি মধ্যমত্ প্রথায় ।

১২ ৩২ ৩১২ ২২ ৩২ ৩ ১২
অথাদিত্যব্রজে বয়ন্তবানাগমো অদিতয়ে স্যাম ॥

উকৃতাঙ্গীতি বাসদেবোহনুক্ষুপ্ পৃথিবী ;

অমোহীতি প্রজাপতিস্ত্রিকুবিন্দঃ ;

মৃদালেপনে বিনিয়োগঃ ।

১১—(তাং ত্রাং এবং ত্রৈং সং ১০, ১, ৩৯)

ওঁ উকৃতাঙ্গি বরাহেণ কৃক্ষেণ শতবাহুনা ।

মুত্তিকে ব্রহ্মদভাসি কাশ্যপেনাভিমস্তিতা ॥

১২—(ছাং ত্রাং সং ২, ১, ১৪)

অমোসি প্রাণ তদুতং ব্রহ্মীম্যমা হ্যসি সৰ্ব মনু প্রবিষ্টঃ ।

স মে জরাত্ম রোগ মপ মুজ্য শরীরা দপাম

এধি মা মৃথা ন ইক্ষ ॥

ছন্দোগানাং স্তানমন্ত্রাঃ ।

গাবশ্চিদঘেতি সৌভরঃ ককুবুযিঃকৃতঃ ;
গোময়লেপনে বিনিয়োগঃ ।

১৩—(ছা० আ० ৫, ১, ২, ৬)

ঐ গাবশ্চিদঘা সমন্যবঃ সজাত্যেন মরুতঃ সবন্ধবঃ ।
৩১২ ৩১২ ৩২
রিহতে ককুভো মিথঃ ॥

ধাতক্ষেত্যঘমর্ষণোহনুষ্ঠুত্ত্রাবরুতঃ ;
শুদ্ধঅঘমর্ষণে বিনিয়োগঃ ।

১৪—(তা० ত্রা० এবং ধা० স० ৮, ৮, ৪৮, ১—৩)

ঐ ধাতঞ্চ সত্যঞ্চাভীদ্ধাতৃপমোহধ্যজায়ত ।
ততো রাত্র্যজায়ত ততঃ সমুদ্রো অর্ণবঃ ॥ ১
সমুদ্রোদর্গবাদদিসংবৎসরো অজায়ত ।
অহোরাত্রাণি বিদধদ্বিশস্য মিমতো বশী ॥ ২
সূর্যাচন্দ্রমণৌ ধাতা যথাপূর্ব মকল্পয়ৎ ।
দিবঞ্চ পৃথিবীঞ্চান্তরিক্ষং যথো স্বঃ ॥ ৩

শমোদেবীতি সিঙ্খদ্বীপো গায়ত্র্যাপঃ ;
আপোহিষ্ঠেতি তিসূণাং সিঙ্খদ্বীপো গায়ত্র্যাপঃ ;
উপাশ্বেইত্যাদি ত্রয়স্য অসিতকশ্যপবৈথানসা গায়ত্রী সোমঃ ;
তরৎসমন্দীত্যবৎসরো গায়ত্রী সোমঃ ;
এতোষ্মিন্ধেতি তিসূণাং তিরশ্চ্যানুষ্ঠুবিদ্রঃ ;
তমুষ্ঠবাগেতি তিরশ্চ্যানুষ্ঠুবিদ্রঃ ;

নকিইন্দ্রেতি বামদেবো গায়ত্রীন্দ্রঃ ;
পরিব্রজন্তুইতি তিস্রাং পরিব্রজো জগতী সোমঃ ;
মার্জনে বিনিয়োগঃ ।

১৫—(ছঃ আঃ ১, ১, ৩, ১৩)

১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
ওঁ শমো দেবীরভীক্টয়ে শমো ভবন্তু পীতয়ে ।
২উ ৩ ১ ২
শং যোরতি শ্রবন্তু নঃ ॥

১৬—(উঃ আঃ ৯, ২, ১০, ১—৩)

২ ৩ ১২ ২২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
ওঁ আপো হি ঠা ময়ো ভুবন্তা ন উর্জে দধাতন ।
৩ ১২ ২২ ৩ ১ ২
মহে রণায় চক্ষসে ॥ ১

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
য়ো বঃ শিরতমো রসন্তস্য ভাজয়তেহ নঃ ।
৩ ১ ২ ৩ ১ ২
উশতীরিব মাতরঃ ॥ ২

২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
তস্মা অরঙ্গমাম বো যন্য ক্ষয়ায় জিন্থথ ।
১ ২ ৩ ১ ২
আপো জনয়থা চ নঃ ॥ ৩

১৭—(১, ১, ১-২-৩, ১-৯,)

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
ওঁ উপাশ্মৈ গায়তা নরঃ পরমানয়েন্দ্রে ।
৩ ২ ৩ ১২ ২২
অভি দেবাৎ ইয়ক্ষতে ॥ ১

৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
অভি তে মধুনা পয়োঃথর্বাণো অশিশ্রুয় ।

৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২
দেবং দেবায় দেবয়ু ॥ ২

১ ২ ৩ ২ উ ৩ ১ ২ ২ ২
স নঃ পবস শঙ্গবে শঙ্কন শ মবতে ।

১ ২ ৩ ১ ২
শং রাজনোমধীভ্যঃ ॥ ৩

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২
দ্বিহু তত্যা রুচা পরিষ্টোভন্ত্যা কৃপা ।

১ ২ ৩ ১ ২
নোমাঃ শুক্রা গবাশিরঃ ॥ ৪

৩ ১ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
হিমানো হেতুভির্হিত আ রাজং রাজক্রমীং ।

১ ২ ৩ ১ ২
সীদন্তো বহুমো যথা ॥ ৫

১ ১ ১ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ১ ৩
ঋধক্ নোম স্বস্তরে সঞ্জ্ঞানো দিবা কবে ।

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২
পবস সূর্যো দৃশে ॥ ৬

১ ১ ৩ ২ ৩ ১ ২
পবমানস্য তে করে রাজিন্ৎসর্গা অস্কত ।

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
অবন্তো ন শ্রবসারঃ ॥ ৭

১ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
অচ্ছা কোশমধুশ্চুত মস্রাং বারে অবায়ে ।

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
অবাবশস্ত ধীতয়ঃ ॥ ৮

১ উ ৩২ ৩ ৩২ ৩ ৩২ ৩১২
অচ্ছা সমুদ্র মিন্দবোহস্তঙ্গাহো ন ধেনবঃ ।

১২৩ ২৩ ৩ ৩২
অগ্নমৃতস্য যোনি মা ॥ ৯

১৮—(উ० আ० ৪, ১, ৫, ১—৪)

২৩ ২৩১ ২ ৩১২ ৩১ ২২
তরৎ স মন্দী ধাবতি ধারা স্ততস্যাক্ষসঃ ।

২৩ ২৩১ ২
তরৎ স মন্দী ধাবতি ॥ ১

৩১ ২৩ ১২৩ ১২ ৩১ ২
উশ্রা বেদ বসূনাং মর্তস্য দেব্যাবসঃ ।

২৩ ২ ৩১ ২
তরৎ স মন্দী ধাবতি ॥ ২

২৩ ২ ৩২ ৩ ২ ৩১২
ধ্বশ্রয়োঃ পুরুষস্তোরা সহস্রাণি দদ্মহে ।

২৩ ২ ৩১ ২
তরৎ স মন্দী ধাবতি ॥ ৩

১২ ২২ ৩ ২৩১২ ৩১২২ ৩ ১২
আ যয়োস্ত্রিংশতন্তনা সহস্রাণি চ দদ্মহে ।

২৩ ২৩১ ২
তরৎ স মন্দী ধাবতি ॥ ৪

১৯—(উ० আ० ৬, ২, ৯, ১—৩)

২ ৩ ২৩ ১২ ৩২ ৩২৩ ১২
এতো যিন্দ্ৰং সুবাম শুদ্ধং শুদ্ধেন সাম্না ।

৩২৩ ১২৩১ ২ ৩২ ৩১২
শুকৈরুপথৈর্বারুধাংসং শুকৈরাশীর্বাণ্মমভু ॥ ১

১২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩২ ৩১ ২ ৩১
ইন্দ্র শুদ্ধো ন আ গহি শুদ্ধঃ শুদ্ধাভরুতিতিঃ ।

৩২ ৩১ ২২ ৩ ১ ২
শুদ্ধো রয়ং নি ধারয় শুদ্ধো মমন্ধি সোম্য ॥ ২

১২ ৩২ ২২ ৩১ ৩১ ২৪ ৩১ ২
ইন্দ্র শুদ্ধো হি নো রয়িত্ব শুদ্ধো রত্নানি দাশুষে ।

৩১ ৩১ ২ ৩১ ২২
শুদ্ধো বৃত্তাণি জিঘ্রসে শুদ্ধো বাজত্ব সিয়াসসি ॥ ৩

২০—(উ० আ० ২, ২, ১৯, ৩)

১৩ ৩২উ ৩১২ ৩ ১৩ ৩২
ত মু ষ্টরাম যাস্মিন্ন ইন্দ্র মুক্খ্যানি বারুধুঃ ।

৩১২ ৩ ২ ৩ ১২
পুরুণ্যস্য পৌণ্ডস্য সিয়াসন্তো বনামহে ॥

২১—(ছ० আ० ৩, ১, ১, ১০)

১২ ৩ ১২২ ৩ ১ ২২
ন কি ইন্দ্র ত্বদ্বত্তরং ন জ্যায়ো অস্তি বৃত্তহন ।

২ ৩ ২উ ৩ ২
ন কোবং যথা স্বম্ ॥

২২—(উ० আ० ২, ২, ১৬, ১—৩)

৩১ ২৩ ১২ ৩১ ২২ ৩ ১২ ৩১২
পরিব্রন্তে রিততং ব্রহ্মণস্পতে প্রভূর্গাত্ৰাণি পর্যোষি বিশ্বতঃ ।

১২ ১২২ ৩ ১ ২ ৩২ ৩১ ২২৩ ১২ ২২
অতপ্ততনূর্নতদামো অশ্মুতে শৃতাং ইদ্রহস্তঃ সন্তদাশত ॥ ১

১২ ৩ ২৩ ১২ ৩২ ৩ ১২ ৩১২ ৩২২
তপোষ্পরিব্রঃ রিততন্দিবস্পদেহর্চন্তো অস্য তত্ত্ববোব্যস্থিরন ।

১২ ৩১২ ৩১ ২ ৩২ ৩১ ২২ ২ ১২
অবন্ত্যস্য পরিতার মাশযো দিবঃ পৃষ্ঠ মধি রোহন্তি তেজসা ॥ ২

১২ ৩২৩ ১২ ৩২ ৩১ ২ ৩১২ ৩২
অরুরচছবনঃ পৃশ্নিরগ্রিয় উক্ষা মিমেতি ভুবনেষু রাজয়ুঃ ।

৩ ১২ ৩১২ ৩১৩ ৩২ ৩ ২৩১২
মায়ারিনো মগিরে অস্য মায়য়া নৃচক্ষনঃ পিতরোগর্ভমাদধুঃ ॥ ৩

তত আচারাং স্তানাস্ততর্পণং ক্রিয়তে ; তন্মন্ত্রাঃ—

ঐ হ্রঃ পুনাতু । ঐ ভুবঃ পুনাতু । ঐ স্বঃ পুনাতু ।

সহস্রশীর্ষেত্যাদি তিসূগাং নারায়ণোহনুষ্ঠুপ্ পুরুষঃ ;
অঘমর্ষণে বিনিয়োগঃ ।

২৩—(আর০ আ০ ৪, ৩-৪-৫)

ওঁ সহস্রশীর্ষাঃ পুরুষঃ সহস্রাক্ষঃ সহস্রপাৎ ।

১৪ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২
স ভূমিত্ সর্বতো বৃহাত্যতিষ্ঠদিশাঙ্গুলম্ ॥ ১

৩ ২ ৩ ২ ট ৩ ১ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
ত্রিপাদুর্দ্ধিউদৈৎ পুরুষঃ পাদোহন্যোহাভবৎ পুনঃ

৩ ১ ক ২৪ ৩ ২ ৩ ২
তথা বিশ্বিত্ ব্যাক্রামদশনানশনে অভি ॥ ২

১ ১ ৩ ২ ট ৩ ২ ৩ ২ ট ০ ১ ২
পুরুষ এবৈদত্ সর্বং যজুতং যচ্চ ভাব্যম্ ।

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১
পাদোহস্য সর্বা ভূতানি ত্রিপাদস্যামৃতন্দিবি ॥ ৩

এষাং মন্ত্ৰাণাং ভাষ্যাণি বঙ্গানুব্রাদাংশ্চাত্ৰ প্রদর্শিতা-
জ্ঞানমূলক্য মৎপ্রকাশিতেষু ছান্দোগ্যমন্ত্ৰব্রাহ্মণছন্দার্চি-
কোত্তরার্চিকারণ্যকেষু পশ্যন্তু । মণ্ডব্যাহতয়োহপ্যন্যত্র
ব্যখ্যাতা এব । তৈত্তিরীয়ারণ্যকপঠিত্রয়োঃ সামব্রাহ্মণে
দৃষ্টয়োশ্চ অশ্বক্ৰান্তোক্তাসীত্যানয়োস্তু ভাষ্যে ভগবৎ-সায়ণা-
চার্য্যকৃতে তত্র তত্রৈব দ্রষ্টব্যে ; পরং সন্তি ত্রয়োঃ পাঠ-
ভেদাঃ ; শাখাভেদ এব তদ্বীজ মিতি শম্ ॥

ইতি ছন্দোগানাং স্তানমন্ত্ৰাঃ সমাপ্তাঃ ।

॥ अथ शान्तिपाठः ॥

॥ ओ३म् ॥

ॐ शन्नो मित्रः शं वरुणः । शन्नो भवत्वर्थमा
शन्न इन्द्रो बृहस्पतिः । शन्नो विष्णुरुक्रमः । नमो
ब्रह्मणे । नमस्ते वायो । त्व मेव प्रत्यक्षं ब्रह्मासि ।
त्वा मेव प्रत्यक्षं ब्रह्म वदिष्यामि । ऋतं वदिष्यामि ।
सत्यं वदिष्यामि । तन्मा भवतु । तद्वक्तार भवतु ।
भवतु माम् । भवतु वक्तारम् । ॐ शान्तिः शान्तिः
शान्तिः ॥ १ * ॥

मित्र नामक प्राण-देवता आमादिगेर प्राणमश्वके कल्याण-
कर हউन । वरुण नामक अपान-देवता आमादिगेर अपान
मश्वके कल्याणकर हউन ! अर्धमा नाम চক্ষুর্দেবতা আমা-
দিगेर চক্ষুর কল্যাণকর হউন ! ইন্দ্র নাম বল-দেবতা আমা-
দিगेर বলমশ্বকে এবং ব্রহ্মস্পৃতি নাম বুদ্ধি-দেবতা আমা-
দিगेर বুদ্ধিমশ্বকে কল্যাণকর হউন । বিস্তীর্ণ-ক্রম (মর্ষ-
বাপী) বিষ্ণু নাম পাদ-দেবতা আমাদিগের গতিশক্তি মশ্বকে
কল্যাণকর হউন ! ব্রহ্মকে নমস্কার । হে বায়ু (অক্ষরোচ্চারণ-
হেতু), তোমাকে নমস্কার । তুমি নিশ্চয় প্রত্যক্ষ-ব্রহ্ম ।

অতএব তোমাকে নিশ্চয় 'প্রত্যক্ষ-ব্রহ্ম' বলিয়া কীৰ্ত্তন করি। তোমাকে ঋতের অর্থাৎ মানসিক সত্যভাবের নিদান জানিয়া 'ঋত' বলিয়া কীৰ্ত্তন করি। তোমাকেই বাক্য ও শরীরদ্বারা সম্পাদ্যমান সত্যভাবের নিদান জানিয়া 'সত্য' বলিয়াও কীৰ্ত্তন করি। সকলের জীবনস্বরূপ বায়ু নামক সেই ব্রহ্ম, আমাকে (বিদ্যাগ্রহণের সামর্থ্য দিয়া) অবন করুন! সেই বায়ু নামক ব্রহ্ম, আচার্য্যাকে (শিক্ষা দিবার সামর্থ্য প্রদান করত) অবন করুন! আমাকে অবন করুন এবং আচার্য্যকেও অবন করুন! সেই ব্রহ্মের প্রগাদে আমাদের (শিষ্য ও আচার্য্যের) অধ্যয়ন ও অধ্যাপন সম্বন্ধে, আধ্যাত্মিক উপসর্গের উপশম হউক!—আধিভৌতিক উপসর্গের উপশম হউক!—আধিদৈবিক উপসর্গেরও উপশম হউক! ॥ ১ ॥

শাঙ্করভাষ্যম্। শং সুখং প্রাণত্বেতেরহস্যাবিমানী দেবতাত্মা মিথো নোঃস্মাকং ভবতু। তথৈবাপানত্বেতেরাহস্যাবিমানী দেবতাত্মা বরুণঃ। চন্দ্রাখাদিত্যে চাবিমানী অর্যমা। বলি ইন্দ্রঃ। বাসি বুধী চ বৃহস্পতিঃ। বিষ্ণুরবক্রমো বিস্তীর্ণক্রমঃ পাদ্যো রভিমানী। এবমাত্মাঃস্বাত্মদেবতাঃ। শমী ভবত্বিতি সর্বত্রা-নুগতঃ। তাসু হি সুখক্লম্বু বিদ্যাস্রবণধারণোপযোগা অপ্রতিব-ন্দ্যেন ভবিষ্যন্তীতি তস্মুখকর্তৃত্বং প্রার্থ্যতে—শমী ভবত্বিতি। ব্রহ্মবিদ্যা-বিবিদিষুণা নমস্কারবন্দনক্রিয়ে বায়ুবিষয়ে ব্রহ্ম-বিদ্যোপসর্গশাস্ত্যর্থং ক্রিয়েতে। সর্বক্রিয়াফলানাম্ তদধীনত্বাদ্ বৃহ্ম বায়ুস্তস্মৈ বৃহ্মণে নমঃ। প্রজ্ঞাভাবং করোমীতি বাক্যশেষঃ। নমস্তে তুভ্যং হে বায়ো! নমস্করোমীতি। পরোক্ষপ্রত্যক্ষাত্মা বায়ুরেবা-

भिधीयते । किञ्च त्व मेव चक्षुरायपेक्ष्य वाङ्मं सन्निकृष्ट मव्यव-
हितं प्रत्यक्षं ब्रह्मासि यस्मात्तस्मात्त्वा मेव प्रत्यक्षं ब्रह्म वदिष्यामि ।
ऋतं यथाशास्त्रं यथाकर्त्तव्यं बुद्धौ सुपरिनिश्चित मर्थं तदपि
त्वद्धीनत्वात्त्वा मेव वदिष्यामि । सत्य मिति वाक्कायाभ्यां सम्प्राप्य-
मानः, सोऽपि त्वद्धीन एव सम्प्राप्य इति त्वा मेव सत्यं वदि-
ष्यामि । तत्सर्वात्मकं वाय्वाख्यं ब्रह्म मयैव स्तुतं सन्मां विद्या-
यिन मवतु विद्यासंयोजनेन । तदेव ब्रह्म वक्तार माचार्यं वक्तृत्व-
सामर्थ्यसंयोजनेनावतु । मामवतुवक्तारमिति पुनर्वचन माद-
रार्थम् । ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिरिति त्रिवचन माध्यात्मिका-
धिभौतिकाधिदैविकानां विद्याप्राप्त्युपसर्गाणां प्रथमनार्थम् ॥ १ ॥

ॐ सह ना ववतु । सह नौ भुनक्तु । सह वीर्यं
करवावहै । तेजस्वि ना वधीत मस्तु मा विद्विषावहै ।
ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥ २ * ॥

ब्रह्म, आमादिगके (शिष्या ओ आचार्यागके) मम भावे अवन
करून ! आमादिगके परस्पर उपकार्या-उपकारक भावे
माहित्य भाग करान ! आमात्रा उभयेहे येन युगपत् विद्या-
वीर्येण प्रकाशे ओ लाते मफल-प्रयत्न रहेते पारि ! आमादि-
गेण अध्यायन ओ अध्यापन तेजस्वि-कृत रूपे मस्मिन् हउक । आमा-
देण उभयेण मध्ये केह यदि प्रमादवशत कोन ओ अन्याय करि,
तज्जन्या येन आमादेण मध्ये परस्पर विद्वेष भाव उपस्थित
ना हय ! आमादेण अध्यायन ओ अध्यापन मन्ध्रे आध्यात्मिकादि
त्रिविध उपसर्गेणै उपशम हउक ॥ २ ॥

শা० ভা० । সহ না ববতু, নী শিষ্যাচার্য্যৌ সহৈবাবতু
 র'বতু । সহ নী ভুজতু, ভোজয়তু । সহ বীৰ্য্যং বিদ্যাদিনিমিত্ত'
 সামর্থ্যং করবাবহৈ নিবর্ত্তয়াবহৈ । তেজস্বি নাবাবযোস্তেজস্বিনো-
 রধীতং স্বধীত মস্তু ; অর্থ্যজ্ঞানযোগ্য মস্বিত্যর্থঃ । মা বিহিষাবহৈ
 বিদ্যাগ্রহণনিমিত্ত' শিষ্যস্যাচার্য্যস্য বা প্রমাদকৃতাদন্যায়াদ্
 বিদেষ: প্রাপ্তস্তচ্ছমনায়েয মাশ্রীক্ষ্মা বিহিষাবহাঃ ইতি । মৈবেতরে-
 তরং বিদেষ মাপদ্যাবহৈ । শান্তি: শান্তি: শান্তিরিতি ত্রির্বচন
 মুক্তার্থং বক্ষ্যমাণবিদ্যাবিপ্লবপ্রশমনার্থং চেয়ং শান্তি: । অবিপ্লো-
 নাৎমবিদ্যাপ্রাপ্তিরাস্যস্বতে । তন্মূলং হি পরং শ্রেয়: ইতি ॥ ২ ॥

ॐ যক্ষুন্দ্ৰসা মৃষমো বিশ্বরূপ: । কুন্দোভ্যোঽধ্য
 মৃতাৎসম্বভূব । স মেন্দ্রো মেধয়া স্পৃণোতু । অমৃতস্য
 দেবধারণো ভূয়াসম্ । শরীরং মে বিচর্ষণম্ । জিহ্বা
 মে মধুমত্তমা । কর্ণাভ্যাং ভূরি বিশ্বুবম্ । ব্রহ্মণ:
 কোশোঽসি মেধয়া পিহিত: । শ্রুতং মে গোপায় । ॐ
 শান্তি: শান্তি: শান্তি: ॥ ৩ * ॥

যে ওঁ কার, বেদের মতো মর্ক্সশ্রেষ্ঠ, যাঁহার রূপ অনন্ত,
 যিনি অমৃতস্বরূপ বেদ হইতে উৎপন্ন অর্থাৎ বেদের মারভূত,
 সেই মর্ক্সকামেশ ওঁ কার, আমাকে প্রজ্ঞাবলে বলবান্ করুন !
 হে দেব, আমি যেন মোক্ষ-হেতু ব্রহ্মজ্ঞানের ধারণে সক্ষম
 হইতে পারি ! আমার শরীর অধ্যয়ন কার্য্যে ক্ষমবান্ হউক !
 আমার জিহ্বা অতিশয় মধুর ভাষিনী হউক ! আমি যেন

कर्णद्वय द्वारा ভালরূপ শুনিতে পাই ! (হে ওঁকার !) তুমি ব্রহ্মের আধারস্বরূপ অর্থাৎ তোমাতে ব্রহ্মের উপলব্ধি হয় ; লৌকিক প্রজ্ঞায় তোমার প্রকৃত ভাব আচ্ছাদিত থাকে অর্থাৎ বুঝিতে পারা যায় না । আমি গুরুরূপদেশবলে যাহা কিছু শিক্ষা লাভ করিতেছি, তাহা তোমার প্রসাদে সুরক্ষিত হউক ! আমার এই অধ্যয়নকালে আধ্যাত্মিকাদি ত্রিবিধ উপসর্গেরই উপশম হউক ! ॥ ৩

শা० ভা० । মেধাকামস্য তত্প্রতিপাদনং জপ উচ্যতে ; স মেন্দ্রী মেধয়া সৃণোতু ইতি লিঙ্গদর্শনাৎ । যঃ হৃন্দ্রসাং বেদানাং ঋষম ইব ঋষমঃ প্রাধান্যাৎ । বিশ্বরূপঃ সর্বরূপঃ সর্ববাগ্-ব্যমিঃ ; ‘তদযথাসঙ্কনা’-ইত্যাদিশ্রুত্যন্তরাৎ । অতএব ঋষমন্ত মোদ্ধারস্য । ওঁকারো হ্যত্রীপাস্য ইতি ঋষমাदिशब्दैः स्तुति-न्यायेरवोद्धारस्य । হৃন্দ্রোভ্যো বেদেভ্যো বেদা হ্যস্মতং তস্মাদ্ অস্মতা-দধিসম্বভূব । লোকদেববেদব্যাহতিভ্যঃ সারিষ্টং জিষ্টচোঃ প্রজা-পতেস্তপস্যত ওঁকারঃ সারিষ্টত্বেন প্রত্যভাদিত্যর্থঃ । ন হি নित्य-स्योद्धारस्यास्त्वसैवोत्पत्तिरेव कल्पते । स एवभूत ओंकारः इन्द्रः सर्वकामेशः परमेश्वरो मा मां मेधया प्रज्ञया सृणोतु प्रीणयतु बलयतु वा । प्रज्ञा बलं हि प्रार्थते । असृतस्यासृतत्वहेतुभूतस्य ब्रह्मज्ञानस्य तदधिकारात् । हे देव ! धारणो धारयिता भूयासं भवेयम् । किञ्च शरीरं मे मम विचर्षणं विषचर्षणं योग्य मित्ये-तज्ज्ञादिति प्रथमपुरुषविपरिणामः । जिह्वा मे मधुमत्तमा मधु-मत्यतिशयेन मधुरभाषिणीत्यर्थः । कर्णाभ्यां श्रोत्राभ्यां भूरि बहु विश्रुवं व्यश्रवं श्रोता भूयास मित्यर्थः । आत्मज्ञानयोग्यः

কার্য্যকারণসঙ্ঘাতোঽস্থিতি বাধ্যর্থঃ । মেধা'চ তদর্থং মেব হি
 প্রার্থ্যতে । ব্রহ্মণঃ পরমাত্মনঃ কৌশোঽসি ; অধেরিবোপলব্ধ্য-
 ধিষ্ঠানত্বাৎ ; ত্বং হি ব্রহ্মণঃ প্রতীকং ত্বয়ি ব্রহ্মোপলব্ধ্যতে ।
 মেধয়া লৌকিকপ্রপ্নয়া পিহিতঃ আচ্ছাদিতঃ, স ত্বং সামান্য-
 প্রজ্ঞৈরবিদিতসত্ত্ব ইত্যর্থঃ । শ্রুতং শ্রবণপূর্বক মাৰ্ম্মগ্নানাদিকং
 মে গোপায় রক্ষ । তত্ৰাশ্রয়বিস্করণাদি কুর্বিত্যর্থঃ । অপার্থা
 এতে মন্ত্ৰা মেধাকামস্য ॥ ৩ ॥

ওঁ অহং বৃক্ষস্য রেরিবা কীৰ্ত্তিঃ পৃষ্ঠং গিরিরিব ।
 ऊर्ध्वपवित्रो वाजिनीव स्वमृत मच्छि । द्रविण्
 सवर्चषम् । सुमेधा अमृतोक्षितः । इति विशङ्कोर्वेदा-
 नुवचनम् । ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥ ৪ * ॥

আমিই এই বিনশ্বর সংসাররুদ্ধের রোপয়িতা । আমার
 এ কীৰ্ত্তি পর্বতশিখরের ন্যায় সমুজ্জিত অর্থাৎ বহুদূর হইতেও
 স্নেহের । বস্তুত পবিত্র পরব্রহ্মই আমার একমাত্র মূল-
 কারণ ; সূর্য্যমণ্ডলে যেরূপ বিশুদ্ধ আত্মতত্ত্ব আছে, আমা-
 তেও সেইরূপই আছে । সেইজন্যই বিশ্বকর্তার এ বিশ্ব-
 ভাণ্ডারে আমি জড় অপেক্ষা দীপ্তিমৎ দ্রব্য এবং সেইজন্যই
 আমি অমৃতসিক্ত স্তবরাং অবিনশ্বর ও স্নন্দর মেধার অধি-
 কারী । ত্রিশঙ্কু নামক ঋষি কর্তৃক অধীত বেদবিদ্যার সার
 বিজ্ঞানরূপে ইহাই কীৰ্ত্তিত হইয়াছে । আমাদের আধ্যাত্মিকাদি
 ত্রিবিধ উপসর্গেরই উপশম হউক ! ॥ ৪ ॥

प्रा० भा० । अहं वृक्षस्य रेखिवेति स्वाध्यायार्थी मन्त्रा-
 ज्ञायः । स्वाध्यायश्च विद्योत्पत्तये ; प्रकरणात् ; विद्यार्थं हीदं
 प्रकरणम् ; न चान्यार्थत्व मवगम्यते । स्वाध्यायेन च विशुद्ध-
 सत्त्वस्य विद्योत्पत्तिरवकल्प्यते । अहं वृक्षस्योच्छेदात्मकस्य
 संसारवृक्षस्य रेखा प्रेरयिता अन्तर्याम्यात्मना । कीर्त्तिः
 ख्यातिर्गिरेःपृष्ठ मिबोच्छ्रिता मम । ऊर्ध्वपवित्रः ऊर्ध्वकारणं
 पवित्रं पावनं ज्ञानप्रकाश्यं पवित्रं परमं ब्रह्म यस्य सर्वात्मनो मम
 सोऽहं ऊर्ध्वपवित्रः । वाजिनीव वाजवतीव । वाज मन्त्रं तद्वति
 सवितरीत्यर्थः । यथा सवितरि अमृत मात्मतत्त्वं विशुद्धं प्रसिद्धं
 श्रुतिस्मृतिश्रुतेभ्यः, एवं स्वमृतं शोभनं विशुद्धं मात्मतत्त्व मस्मि-
 भवामि । द्रविणं धनं सर्वर्चसं दीप्तिमत् तदेवात्मतत्त्व मस्मीत्य-
 नुवर्त्तते । ब्रह्मज्ञानं वा आत्मतत्त्वप्रकाशकत्वात् सर्वर्चसम् ।
 द्रविणं मिव द्रविणं मोक्षसुखहेतुत्वात् । अस्मिन् पक्षे प्राप्तं
 मयेत्यध्याहारः कर्त्तव्यः । सुमेधाः शोभना मेधा सर्वज्ञलक्षणा
 यस्य मम सोऽहं सुमेधाः । संसारस्थितुत्पत्तापसंहारकौशल-
 योगात्सुमेधस्त्वम् । अतएवामृतोऽमरणधर्मा अक्षितोऽक्षी-
 णोऽव्ययः । उक्षितो वा अमृतेन वोक्षितः सिक्तः 'अमृतोक्षितो-
 ऽहम्'-इत्यादि ब्राह्मणमिति । एवं त्रिशङ्कोक्तं वैर्मन्त्रभूतस्य ब्रह्म-
 विदो वेदो वेदान्मात्मतत्त्वविज्ञानं तस्य प्राप्तिं अनुवचनं वेदानु-
 वचनम् । आत्मनः कृतकृत्यतास्थापनार्थं वामदेववत् त्रिशङ्कुना
 पार्श्वेण दर्शनेन दृष्टो मन्त्राज्ञाय आत्मविद्याप्रकाशक इत्यर्थः ।
 अस्य च जपो विद्योत्पत्त्यर्थोऽवगम्यते । ऋतश्चेत्यादि-(तै० उ०
 १,८,१)-कर्मोपन्यासादनन्तरञ्च वेदानुवचनपाठादेतदवगम्यते ।
 एवं श्रौतस्मार्त्तसु नितेषु कर्मसु युक्तस्य निष्कामस्य परं

ବ୍ରହ୍ମବିବିଦିଷୋ ରାକ୍ଷାଣି ଦର୍ଶନାନି ପ୍ରାଦୁର୍ଭବନ୍ଥାତ୍ମାଦିବିଷୟା-
ଶୀତି ॥ ୪ ॥

ଐଁ ପୂର୍ଣ୍ଣ ମଦ: ପୂର୍ଣ୍ଣ ମିଦଂ ପୂର୍ଣ୍ଣାତ୍ ପୂର୍ଣ୍ଣ ମୁଦଚ୍ଚତେ ।
ପୂର୍ଣ୍ଣସ୍ୟ ପୂର୍ଣ୍ଣ ମାଦାୟ ପୂର୍ଣ୍ଣ ମେବାବଶିଷ୍ଠ୍ୟତେ । ଐଁ ଶାନ୍ତି:
ଶାନ୍ତି: ଶାନ୍ତି: ॥ ୫ * ॥

ଏ ନିରୂପାଧିକ ପରବ୍ରହ୍ମ (ପରମାତ୍ମା), ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅର୍ଥାତ୍ ମର୍ତ୍ତ୍ୟ
ମୟ । ଏହି ମୋପାଧିକ ବ୍ରହ୍ମ ଅର୍ଥାତ୍ ଜୀବାତ୍ମା ଓ ପୂର୍ଣ୍ଣ । ଏହି
ମୋପାଧିକ କାର୍ଯ୍ୟାତ୍ମକ ବ୍ରହ୍ମ, ଏ ପୂର୍ଣ୍ଣ କାରଣାତ୍ମକ ବ୍ରହ୍ମ
ହେତେହି ବିନିର୍ଗତ ହେଉଛନ୍ତି ; ଉତ୍ତରାଂ ଇନିଓ ପୂର୍ଣ୍ଣ । ଯଦି
ଆମରା ଏହି କାର୍ଯ୍ୟାତ୍ମକ ପୂର୍ଣ୍ଣ ବ୍ରହ୍ମର ପୂର୍ଣ୍ଣତାଟି ଗ୍ରହଣ କରିତେ
ପାରି, ଅର୍ଥାତ୍ ଜୀବାତ୍ମକ ବ୍ରହ୍ମ ଓ ପରମାତ୍ମକ ବ୍ରହ୍ମ ଅଭିମ୍ନ,
ଏହିଟି ବୁଝିତେ ପାରି, ମାୟାମୁକ୍ତ ହେଉ । ଆମରା ଯେ ଜୀବମାତ୍ରକେହି
ଉପାଧିନିବନ୍ଧନ ପରବ୍ରହ୍ମ ହେତେ ପୃଥକ୍ ମନେ କରି, ଏହି ପାର୍ଥକ୍ୟ-
ଭାବଟି ବ୍ରହ୍ମବିଦ୍ୟା-ଅଭାବେ ଗମ୍ଭୀରମାନେ ଦୂରୀକୃତ କରିତେ ପାରି,
ତାହା ହେଲେ କେବଳ ସେହି ଜ୍ଞାନମୟ ନିର୍ବିକାର ପରବ୍ରହ୍ମହି ଅବ-
ଶିଷ୍ଟ ଥାକେନ ଅର୍ଥାତ୍ ତখন ମମନ୍ତୁହି ପରବ୍ରହ୍ମମୟ ବଳିଆ
ସ୍ବତ୍ବହି ଅତୀତି ଜନ୍ମିବେ । ଆମାଦେର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକାଦି ତ୍ରିବିଧ
ଉପନର୍ଗେର ଉପଶମ ହଉକ । ॥ ୫ ॥

ଆ. ଭା. । ପୂର୍ଣ୍ଣ ମଦ ଇତ୍ୟାଦି ଛିନ୍ନକାଣ୍ଡ ମାରଭ୍ୟତେ ଅଧ୍ୟାତ୍ମ-
ବତୁପ୍ତେନ । ଯଦେବ ସାଚ୍ଚାଦପରୋଚ୍ଚାଦ ବ୍ରହ୍ମ, ଯ ଆତ୍ମା ସର୍ବାନ୍ତରୀ
ନିରୂପାଧିକୋଽଗ୍ନାୟାୟତୀତୀ ନେତିନେତୀତିବ୍ୟପଦେଷ୍ଟୋ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତୀ

यद् विज्ञानं केवलं ममृतत्वसाधनं मधुना तस्यैवात्मनः
सोपाधिकस्य शब्दार्थादिव्यवहारविषयापन्नस्य पुरस्तादनुक्तान्यु-
पासनानि कर्मभिरविरुद्धानि प्रकृष्टाभ्युदयसाधनानि क्रम-
मुक्तिभाञ्जि च तानि वक्तव्यानीति परः सन्दर्भः सर्वोपासन-
शेषत्वेनोद्धारो दमं दानं दया मिल्येतानि च विधिक्षितानि ।
पूर्णं मदः पूर्णं न कुतश्चिद्व्यावृत्तं व्यापोतिप्रतत् । निष्ठा च
कर्त्तरि द्रष्टव्या । अद् इति परोक्षाभिधायि सर्वनाम । तत्परं
ब्रह्मेत्यर्थः । तत्सम्पूर्णं माकाशवद् व्यापि निरन्तरं निरुपाधिकं
च । तदेवेदं सोपाधिकं नामरूपस्थं व्यवहारापन्नं पूर्णं स्वेन
रूपेण परमात्मना व्याप्येव नोपाधिपरिच्छिन्नेन विशेषात्मना ।
तदिदं विशेषापन्नं कार्यात्मकं ब्रह्म पूर्णात् कारणात्मन उद-
च्यत उद्दिच्यत उदगच्छतीतिप्रतत् । यद्यपि कार्यात्मनोद्दि-
च्यते, तथापि यत्स्वरूपं पूर्णत्वं परमात्मभावं तन्न जहाति
पूर्णं मेवोद्दिच्यते । पूर्णस्य कार्यात्मनो ब्रह्मणः पूर्णं पूर्णत्वं मादाय
गृहीत्वा आत्मस्वरूपैकरसत्वं मापद्य विद्यया अविद्याकृतं भूत-
मात्रोपाधिसंसर्गजं मन्यत्वावभासं तिरस्कृत्य पूर्णं मेवानन्तरं
मवाह्यं प्रज्ञानघनैकरसस्वभावं केवलं ब्रह्मावशिष्यते ।

यदुक्तं ब्रह्म वा इदं मय आसीत्तदात्मानं मेवावेत्तस्मा-
त्तत् सर्वं मभवदितेप्रसोऽस्य मन्त्रस्यार्थः । तत्र ब्रह्मेत्यस्यार्थः
पूर्णं मद इति । इदं पूर्णं मिति ब्रह्म वा इदं मय आसीदि-
त्यस्यार्थः । तथाच श्रुत्यन्तरम् — ‘यदेवेह तदमुत्र यदमुत्र तद-
न्विह’—इति । अतोऽदःशब्दवाच्यं पूर्णं ब्रह्म, तदेवेदं पूर्णं
कार्यस्थं नामरूपोपाधिसंयुक्तं मविद्ययोद्दिक्तम् । तस्मादेव
परमार्थस्वरूपादन्यद्विषयं प्रत्यवभासनम् । तद्यदात्मानं मेव परं

पूर्णं ब्रह्म विदित्वाऽहं मदः पूर्णं ब्रह्मास्मीति त्वं पूर्णं मादाय तिर-
स्कृत्यापूर्णस्वरूपतां मविद्याकृतां नामरूपोपाधिसम्पर्कजां मेतया
ब्रह्मविद्यायां पूर्णं मेव केवलं भवति । तथा चोक्तम्—
'तस्मात्तत्सर्वं भवति'—इति । यः सर्वोपनिषदर्थो ब्रह्म, स
एषोऽनेन मन्त्रेणानुदात्त उत्तरसम्बन्धार्थम् । ब्रह्मविद्यासाधन-
नत्वेन हि वक्ष्यमाणानि साधनान्योङ्कारदमदानद्याख्यानि
विधिस्तितानि स्थितप्रकरणसम्बन्धात् सर्वोपासनाङ्गभूतानि च ।

अत्रैके वर्णयन्ति ।—पूर्णात् कारणात् पूर्णं कार्यं मुद्रिष्यते ।
उद्विक्तं कार्यं वर्तमानकालेऽपि पूर्णं मेव परमार्थवस्तुभूतं
द्वैतरूपेण । पुनः प्रलयकाले पूर्णस्य कार्यस्य पूर्णता मादाया-
त्मनि धित्वा पूर्णं मेवावशिष्यते कारणरूपम् । एवमुत्पत्ति-
स्थितिप्रलयेषु त्रिष्वपि कालेषु कार्यकारणयोः पूर्णतैव । सा
चैकैव पूर्णता कार्यकारणयोर्भेदेन व्यपदिश्यते । एवं च द्वैता
द्वैतात्मकं मेकं ब्रह्म । यथा किल समुद्रो जलतरङ्गफेनबुद्-
बुद्दादयः समुद्रात्मभूता एवविभर्वातिरोभावधर्मीणः पर-
मार्थसत्या एव । एवं सर्वं मिदं द्वैतं परमार्थसत्यं मेव जल-
तरङ्गादिस्थानीयं समुद्रजलस्थानीयं तु परं ब्रह्म । एवं च किल
द्वैतस्य सत्यत्वे कर्मकाण्डस्य प्रामाण्यम् । यदा पुनर्द्वैतं द्वैतमिवा-
विद्याकृतं श्रमदण्डिकावद्वृतं महैतं मेव परमार्थतत्त्वदा किल
कर्मकाण्डं विप्रयाभावादप्रमाणं भवति । तथा च विरोध एव
स्यात् । वेदेकदेशभूतोपनिषत्प्रमाणं परमार्थाद्वैतवस्तुप्रति-
पादकत्वात् ; अप्रमाणं कर्मकाण्डं असद्वैतविषयत्वात् । तद्वि-
रोधपरिनिवृत्तयेनानुत्येतदुक्तं कार्यकारणयोः सत्यत्वं समुद्रवत्

पूर्णं मद इत्यादिनेति । तदसत् ; विशिष्टविषयापवाद-
विकल्पयोरसम्भवात् । न ह्येवं सुविवक्षिता कल्पना । कस्मात् ?
यथा क्रियाविषय उत्सुर्गप्राप्तस्यैकदेशेऽपवादः क्रियते । यथा
अहिंसन् सर्वभूतान्यन्यत्र तीर्थेभ्य इति हिंसा सर्वभूतविषयोत्स-
र्गेण निवारिता तीर्थे विशिष्टविषये ज्योतिष्टोमादावनुज्ञायते ।
न च तथा वस्तुविषय इच्छाद्वैतं ब्रह्मोत्सर्गेण प्रतिपाद्य पुनस्तदेक-
देशेऽपवादितुं शक्यते ; ब्रह्मणोऽद्वैतत्वादेवैकदेशानुपपत्तेः, तथा
विकल्पानुपपत्तेश्च । यथा अतिरात्रे षोडशिनं गृह्णाति नाति-
रात्रे षोडशिनं गृह्णातीति ग्रहणाग्रहणयोः पुरुषाधीनत्वाद्
विकल्पो भवति, न त्विह तथा वस्तुविषये द्वैतं वा स्याद्-
ग्रहैतं वेति विकल्पः सम्भवत्यपुरुषतन्त्रत्वादात्मवस्तुनः । विरो-
धाच्च द्वैताद्वैतात्वयोरैकस्य । तस्मान्न सुविवक्षिता इयं
कल्पना । श्रुतिन्यायविरोधाच्च ;—सैन्धवघनवत् प्रज्ञानैकरसघनं
निरन्तरं पूर्वापरवाङ्माभ्यन्तरभेदविवर्जितं सवाङ्माभ्यन्तर मजं
नेतिनेत्यस्यैव मनखड्ग मजर मभय ममृत मित्येवमादाः
श्रुतयो निश्चितार्थाः संशयविपर्ययाशङ्कारहिताः सर्वाः समुद्रे
प्रक्षिताः सुररश्मिश्चित्तरत्वात् । तथा न्यायविरोधोऽपि ; साव-
यवस्यानेकात्मकस्य क्रियावती नित्यत्वानुपपत्तेः । नित्यत्वं
चात्मनः स्मृत्यादिदर्शनादनुमीयते, तद्विरोधश्चाप्रोक्तनित्यत्वे ।
भवत्कल्पनानर्हकश्च ; स्फुटमेव चास्मिन् पक्षे कर्मकाण्डानर्थ-
कम् ; अकल्पाभ्यागमकृतविप्रणाशप्रसङ्गात् ।

गनु ब्रह्मणो द्वैताद्वैतात्मकत्वे समुद्रादिदृष्टान्ता विद्यन्ते,
कस्य सुप्यते भवतैकस्य द्वैताद्वैतत्वं विरुद्धमिति ? न ; अन्य-
विषयत्वात् । नित्यनिरवयववस्तुविषयं हि विरुद्धत्वं भवोचाम

हेताहेतत्वस्य, न कार्यविषये सावयवे । तद्धाच्छ्रुतिस्मृति-
न्यायविरोधादनुपपन्नेयं कल्पना । अस्याः कल्पनाया वरमुप-
निषत्परित्याग एव । अधेयत्वाच्च न शास्त्रार्थ्यं कल्पना । न
हि जननमरणादर्थशतसहस्रभेदसमाकुलं समुद्रवनादिवत्
सावयव मनेकरसं ब्रह्म धेयत्वेन विज्ञेयत्वेन वा श्रुत्योपदि-
श्यते । प्रज्ञानघनतां चोपदिशति । एकधैवानुद्भूतमिति च ।
अनेकधादर्शनापवादाच्च “मृत्योः स मृत्युमाप्नोति य इह
नानेव पश्यति”—इति । यच्च श्रुत्या निन्दितं तन्न कर्त्तव्यम् ।
यच्च न क्रियते न स शास्त्रार्थः । ब्रह्मणोऽनेकरसत्वं मनेकधा-
त्वञ्च हेतरूपं निन्दितत्वात् द्रष्टव्यम् । अतो न शास्त्रार्थः ।
यत्वेकरसत्वं ब्रह्मणस्तद्द्रष्टव्यत्वात् प्रशस्तं प्रशस्तत्वाच्च शास्त्रार्थो
भवितुमर्हति ।

यत्तूक्तं वेदैकदेशस्याप्रामाण्यं कर्मविषये हेताभावात्, अद्वैते
च प्रामाण्यमिति । तन्न ; यथाप्रामोपदेशार्थत्वात् । न हि
हेतमहेतं वा वस्तु जातमात्रमेव पुरुषं ज्ञापयित्वा पश्चात्
कर्म वा ब्रह्मविद्यां चोपदिशति शास्त्रम् । न चोपदेशार्हं हेतं
जातमात्रप्राणिबुद्धिगम्यत्वात् । न च हेतस्यानृतत्वबुद्धिः प्रथम-
मेव कस्यचित् स्यात् । येन हेतस्य सत्यत्वमुपदिश्य पश्चा-
दात्मनः प्रामाण्यं प्रतिपादयेच्छास्त्रम् । नापि पाषण्डिभिरपि
प्रस्थापिता शास्त्रस्य प्रामाण्यं न गृह्णीयुः । तस्माद् यथाप्राप्त-
मेव हेतमविद्याकृतं स्वाभाविकमुपादाय स्वाभाविकैवाविद्याया
युक्ताय रागद्वेषादिदोषवते यथाभिमतपुरुषार्थसाधनं कर्मो-
पदिशत्यग्रे, पश्चात् प्रसिद्धक्रियाकारकफलस्वरूपदोषदर्शनवते
तद्विपरीतोदासीन्यस्वरूपावस्थानफलार्थिने तदुपायभूता मात्मे-

कत्वदर्शनात्मिकां ब्रह्मविद्यां सुपदिशति । अथैवंसति तदौ-
दासीन्यस्वरूपावस्थाने फले प्राप्ते शास्त्रस्य प्रामाण्यं प्रत्यर्थित्वं
निवर्तते । तदभावाच्छास्त्रस्यापि शास्त्रत्वं तं प्रति निवर्तते
एव । तथा प्रतिपुरुषं परिसमाप्तं शास्त्रं मिति न शास्त्र-
विरोधगन्धोऽप्यस्ति । अद्वैतज्ञानावसानत्वाच्छास्त्रश्रित्यशास-
नादिहैतभेदस्य । अन्यतमावस्थाने हि विरोधः स्यादवस्थित-
स्येतरतरापेक्षत्वात्, शास्त्रश्रित्यशासनानां नान्यतमोऽप्यवति-
ष्ठते । सर्वसमाप्तौ तु कस्य विरोध आशङ्केयताद्वैते केवले शिवे
सिद्धे । नाप्यविरोधता अतएव ।

अथाप्यभूतपगस्य ब्रूमः ।—हैताद्वैतात्मकत्वेऽपि शास्त्रविरो-
धस्य तुल्यत्वात् । यदापि समुद्रादिवद् हैताद्वैतात्मकं मेकं
ब्रह्माभूतपगच्छामो नान्यद् वस्त्वन्तरं तदापि भवदुक्ताच्छास्त्र-
विरोधान्न मुच्यामहे । कथम् ? एकं हि परं ब्रह्म हैताद्वैता-
त्मकं तच्छोकमोहाद्यतीतत्वादुपदेशं न काङ्क्षति । न चोप-
देशान्यो ब्रह्मणो हैताद्वैतरूपस्य ब्रह्मण एकस्यैवाभूतपगमात् ।
अथ हैतविषयस्थानेकत्वादन्योन्योपदेशो न ब्रह्मविषय उपदेश
इति चेत् । तदा हैताद्वैतात्मकं मेकं मेव ब्रह्म नान्यदस्तीति
विरुध्यते । यस्मिन् हैतविषयेऽन्योन्योपदेशः सोऽन्यो हैतं चान्य-
देवेति समुद्रदृष्टान्तो विरुद्धः । न च समुद्रोदकेकत्ववद्भिन्नानै-
कत्वे ब्रह्मणोऽन्योन्योपदेशग्रहणादिकल्पना सम्भवति । न हि
हस्तादिहैताद्वैतात्मके देवदत्ते वाकर्णयोर्देवदत्तेकदेशभूतयोर्वा-
गुपदेशौ कर्णः केवल उपदेशस्य ग्रहीता । देवदत्तस्य नोपदेशा
नाभूतपदेशस्य ग्रहीतेति कल्पयितुं शक्यते । समुद्रैकोदकात्मत्व-
देकविज्ञानवत्त्वादेवदत्तस्य । तस्माच्छ्रुतिन्यायविरोधस्याभिप्रे-

ତାର୍ଥାସିଦ୍ଧିର୍ଯେବଂ କଲ୍ପନାୟାଂ ସ୍ୟାତ୍ । ତସ୍ମାଦ୍ ଯଥାବ୍ୟାଖ୍ୟାତ ଏବା-
 ଶ୍ଚାଭି: ପୂର୍ଣ୍ଣମଦ ଇତ୍ୟସ୍ୟ ମନ୍ତ୍ରସାର୍ଥ: ॥ ୫ ॥

ଐ ଭଦ୍ରନ୍ନୋ ଅପି ବାତୟ ମନ: ।

ଐ ଶାନ୍ତି: ଶାନ୍ତି: ଶାନ୍ତି: ॥ ୬ * ॥

ହେ ମେଘ ! ଆମାନିର୍ଗତ ମନକେ ଶୁଭକାର୍ଯ୍ୟେ ମଫତେ ଶ୍ରେୟସ
 କର । ଆମାନେର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକାମି ତ୍ରିବିଧ ଉପମର୍ଗେର ଉପଶମ
 ହଉକ ! ॥ ୬ ॥

ସାୟଣଭାଷ୍ୟମ୍ । ହେ ଅଗ୍ନି ! ତ୍ବଂ ନୋଽସ୍ମାକଂ ମନ: ଭଦ୍ରଂ ଶୁଭଯୁକ୍ତ
 ମପି ବାତୟ । ଅପିରଚ୍ଛାଧାତ୍ବର୍ଥାନୁବାଦୀ । ଆଗମୟ ; ତ୍ବତ୍ସମ୍ବନ୍ଧି-
 ଶ୍ଳୋଚକରଣେ ପ୍ରେରୟେତ୍ସର୍ବ: ॥ ୬ ॥

ଐ ବାଙ୍ ମେ ମନସି ପ୍ରତିଷ୍ଠିତା ମନୋ ମେ ବାଚି
 ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ମାବିରାଶୀର୍ମ ଏଧି ବେଦସ୍ୟ ମ ଆଶୀଂ ସ୍ୟ:
 ଅନୁତଂ ମେ ମା ପ୍ରହାସୀରନେନାଧୀତେନାହୋରାତ୍ରାନୁତ୍ସନ୍ଦଧାମ୍ନାତଂ
 ବଦିଷ୍ୟାମି ସତ୍ୟଂ ବଦିଷ୍ୟାମି ତନ୍ମା ମବତୁ ତଦ୍ ବକ୍ତାର
 ମବତ୍ସବତୁ ମା ମବତୁ ବକ୍ତାର ମବତୁ ବକ୍ତାରମ୍ । ଐ
 ଶାନ୍ତି: ଶାନ୍ତି: ଶାନ୍ତି: ॥ ୭ + ॥

ଆମାର ବାକ୍, ଆମାର ମନେ ମର୍ତ୍ତ୍ୟମ୍ । ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଥାକୁ
 ଅର୍ଥାତ୍ ଅଧ୍ୟାତ୍ମନକାଳେ ଆମାର ମନ, ଯଥେନ ଯେ ଅବଦ୍ଧ ବଳିତେ

ইচ্ছা করে, আমার বাক্ তখনই সেই শব্দ উচ্চারণ করুক। আমার মনও আমার বাক্যে প্রতিষ্ঠিত থাকুক অর্থাৎ ব্রহ্ম-বিদ্যাবিষয়ক যে যে শব্দ আছে, আমার মন তাহাই বলিতে ইচ্ছা করুক। বাক্য ও মন এইরূপ পরস্পরের সহায়তা করিলেই আমি ঐশ্বের অর্থ সম্যক্রূপে অবধারণ করিতে সমর্থ হইব। হে স্বপ্রকাশ চৈতন্যরূপ পরমাত্মন! তুমি আমার নিকটে আবির্ভূত হও অর্থাৎ আমার মায়ারূপ আবরণ অপনয়ন করিয়া আমার বুদ্ধিতে সম্যক্ প্রকাশ পাও! হে বাক্ ও মন! তোমরা আমার নিমিত্ত তত্ত্ববিদ্যাবিষয়ক ঐশ্বের আনয়নে সমর্থ হও অর্থাৎ উক্তপ্রকার ঐশ্ব যেন আমার উত্তমরূপ আয়ত্ত থাকে। আমি গুরুর নিকটে যাহা শিক্ষা করিতেছি, তাহা যেন আমাকে পরিত্যাগ না করে অর্থাৎ আমি যেন তাহা বিস্মৃত না হই। আমি এই অধীত ঐশ্বের সহিত দিবা ও রাত্রি সংযোগ করিব অর্থাৎ আলস্য ত্যাগ করিয়া দিবা ও রাত্রি নিরন্তর পাঠ করিব। এই পঠিত ঐশ্বে যে পরমার্থভূত সত্য আছে, তাহাই বলিব অর্থাৎ তাহার বিপরীত অর্থ কখনও বলিব না এবং উহাতে যে বাচিক সত্য আছে, তাহাও বলিব। সেই ব্রহ্মতত্ত্ব, শিষ্যরূপ আমাকে (বুঝিবার সামর্থ্য প্রদান করত) অবন করুন। এবং সেই ব্রহ্মতত্ত্ব, আচার্য্যকেও বুঝাইয়া দিবার সামর্থ্য প্রদান করত অবন করুন! আমাদের আধ্যাত্মিকাদি উপসর্গত্রয়ের উপশম হউক। ॥ ৭ ॥

স্বা. মা. । মন্তে তত্ত্ববিদ্যাং পরিসমাপ্য সমসী শান্ধিকং
মন্তং পঠতি—বাক্ মী হুতি। যদ্বীক্লতত্ত্ববিদ্যাপ্রতিপাদক-

ग्रन्थपाठे प्रवृत्ता मदीया वाक्, सर्वदा मनसि प्रतिष्ठिता, मनसा यद्यच्छब्दजातं विवक्षितम्, तदेव पठति । मनश्च मदीयं वाचि प्रतिष्ठितम् । यद् यद् विद्याप्रतिपादकत्वेन वक्तव्यं शब्दजातं मस्ति, तदेव मनसा विवक्ष्यते । एव मन्योन्यानु-
 गृहीते वाङ्मनसे विद्यार्थं ग्रन्थं साकल्येनावधारयितुं शक्नुतः । मनसः सावधानत्वाभावे वागिन्द्रियं सुप्तीकृतप्रलापादिवद्यत् किञ्चिदसङ्गतं ब्रूयात्, - तथा वाचः पाटवाभावे सति गदगद-
 रूपया वाचा विवक्षितं सर्वं यथावन्नोच्चार्येत । अतस्तयोरन्यो-
 न्यानुकूलं मस्त्वितेवं प्रार्थ्यते । आविः-शब्देन स्वप्रकाशं ब्रह्म-
 चैतन्यं मुच्यते । प्रज्ञानशब्देन व्यवहृतत्वात्तस्याविर्भूतरूपत्वम् ।
 तथाविधं हे आत्मन् ! मे मदर्थम् आवीरेधि अविद्यावरणा-
 पनयनेन प्रकटीभव । हे वाङ्मनसे ! मे मदर्थं वेदस्य यथोक्ततत्त्व-
 विद्याप्रतिपादकस्य ग्रन्थस्य आणौ स्थः आनयनसमर्थं भवतम् ।
 मे श्रुतं मया श्रोत्रेणावगतं ग्रन्थं तदर्थजातं मा प्रहासीः मा
 परित्यजतु विस्मृतं माभूदित्यर्थः । अनेनाधीतेन विस्मरणरहि-
 तेन ग्रन्थेन अहोरात्रान् सन्ध्यामि संयोजयामि ; अहनि रात्रौ
 चालस्यं परित्यज्य निरन्तरं पठामीत्यर्थः । तस्मिन् पठिते
 ग्रन्थे ऋतं परमार्थभूतं वस्तु वदिष्यामि विपरीतार्थवदनं कदा-
 चिदपि माभूदित्यर्थः । ऋतं मानसं, सत्यं वाचिकं, मनसा
 वस्तुतत्त्वं विचार्य वाचा वदिष्यामीत्यर्थः । तस्मै वा वक्ष्यमाणं
 ब्रह्मतत्त्वं मां शिष्यम्, अवतु सम्यग् बोधनेन पालयतु ।
 तथा तद् ब्रह्मतत्त्वं वक्तारम् आचार्यम्, अवतु बोधकत्वसामर्थ्य-
 प्रदानेन पालयतु । पुनरप्यवतु मा मितुरक्तिः फलविषया ।
 पूर्वं साधनकाले शिष्याचार्ययोः पालनं प्रार्थितम्, इदानीं

फलकालेऽपि प्रार्थते । तत्र शिष्यस्याविद्याकार्यनिवृत्तिः फलम् ;
आचार्यस्य तु तादृशशिष्यदर्शनेन विद्यासम्प्रदायप्रवृत्तिप्रयुक्त-
परितोषः फलम् । अनेन मन्त्रपाठेन विद्योत्पत्तेः पुरा विद्या-
प्रतिबन्धका विघ्नाः परिह्रियन्ते । विद्योत्पत्तेरूर्ध्वम् असम्भाव-
नाविपरीतभावनोत्पादका विघ्नाः परिह्रियन्ते । अवतुवक्तार
मित्यभ्यासोऽध्यायसमाप्त्यर्थी द्वितीयारण्यकसमाप्त्यर्थश्च ॥ ७ ॥

आप्यायन्तु ममाङ्गानि वाक् प्राणश्चक्षुः श्रोत्रमथो
बलमिन्द्रियाणि च सर्वाणि सर्वं ब्रह्मौपनिषदं
माहं ब्रह्म निराकुर्यां मा मा ब्रह्म निराकरोदनिरा-
करणं मस्त्वनिराकरणं मेऽस्तु तदात्मनि निरते य
उपनिषत्सु धर्मा स्ते मयि सन्तु ते मयि सन्तु ।
ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥ ८ ॥

याहाकिछू আছে, সমস্তই ব্রহ্ম, এই উপনিষৎ-প্রতিপাদ্য
সত্যজ্ঞানের মহায় হইয়া আমাদের বাক্, প্রাণ, চক্ষু, শ্রোত্র,
ওজ ও নাসিকাদি অন্যান্য ইন্দ্রিয়, আমার হৃদয়াদি অঙ্গ-
সকলকে আপ্যায়িত করুক । আমি যেন কখনও ব্রহ্মের
অস্তিত্ব অস্বীকার না করি । এবং ব্রহ্মও যেন আমাকে কখন
প্রত্যাখ্যান না করেন ! মৎকর্তৃক যেন ব্রহ্ম প্রত্যাখ্যাত না
হ'ন এবং আমিও যেন ব্রহ্মকর্তৃক প্রত্যাখ্যাত না হই !
ছান্দোগ্যাদি উপনিষৎ-সমূহে যে সকল সত্য ধর্ম্য প্রতি-
পাদিত হইয়াছে, একমাত্র পরমাত্মাতে সম্ভূত হইতে সমুদ্র্যত
আমাতে সেই সকল ধর্ম্য আশ্রয় করুক ! আমাদের আধা-
ত্মিকাদি দ্বিবিধ উপসর্গ সতত উপশান্ত থাকুক ! ॥ ৮ ॥

‘মম’ ‘অঙ্গানি’ হৃদযাদৌনি, ‘আপ্যায়ন্তু’ আপ্যায়ন্তু ।
 আঙ: প্যায়ী প্রীত্বৈ । প্রীণয়ন্তু । কে ? ইত্যাহ—‘বাক্, প্রাণঃ,
 চক্ষুঃ, শ্রোত্রম্’; ‘অথো’ অপি ‘বলম্’ অজঃ; ‘ব’ অপি ‘সর্বাণি’
 ইহানুতানি ‘ইন্দ্রিয়াণি’ ঘ্রাণাদৌনি । মমেবেতি ভাবঃ । কথ-
 মিত্যাহ—‘সর্ব’ হৌদং জগত্ ‘ঐপনিষদং ব্রহ্ম’ উপনিত্প্রতি-
 পাদ্য’ সত্যজ্ঞানানন্তাদিলক্ষণম্ ; এবং জ্ঞানি সহায়ৌভব-
 ন্তীতি শेषঃ । ‘অহম্’ ‘ব্রহ্ম’ ‘মা নিরাকুর্যাম্’ । নিরাকরণং
 প্রত্যাখ্যান মস্বীকরণ মिति যাবত্ । তথাচার্যঃ—নাস্তিক্য-
 বুদ্ধ্যা ব্রহ্মাস্বীকরণং ন কদাপি কুর্যামিতি । ‘ব্রহ্ম’ চ তত্
 ‘মা’ মাং ‘মা নিরাকরোত্’ ন কদাপি প্রত্যাখ্যত্ স্বরূপত ইতি ।
 ‘অনিরাকরণম্’ অপ্রত্যাখ্যানম্ ‘অসু’ ব্রহ্মকৃপাতৌ মমেতি । ‘মে’
 মম দৃষ্টিতৌপি ‘অনিরাকরণম্’ অপ্রত্যাখ্যানম্ ‘অসু’ ‘তত্’
 তস্য ব্রহ্মণ ইতি । ‘যে ধর্মাঃ’ ‘উপনিষত্সু’ ছান্দোগ্যাदिषু
 শ্রুতা: উত্তীথোপাসনাदय: সন্তি, ‘তে’ সর্ব এব ‘আত্মনি নিরতে’
 পরমাত্মনি সংযতবুদ্বৌ ‘ময়ি’ ‘সন্তু’ ভবন্তু । হিরন্ম্যাস: প্রার্থ-
 নাতিশয়ব্যতীতনার্থ: ॥ ৮ ॥

৩১ ২২ ৩১ ২ ৩ ১ ২
 ভদ্রঙ্কর্ণোমি: শৃণুযাম দেবা ভদ্রম্‌শ্যেমাচ্চমির্য়জতা: ।
 ৩১ ২২ ৩১ ২ ৩ ২ ৩ ২ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২
 স্থিরৈরঙ্কৈস্তুষ্টুবাৎসস্তনুভির্য়শেমহি* দেবহিতং যদাযুঃ॥

ॐ শান্তি: শান্তি: শান্তি: ॥ ৯ ১ ॥

হে যজ্ঞনীর দেবগণ! আমরা যেন তোমাদের প্রসাদে
 কর্ণদ্বারা ভালরূপে শুনিতে পাই। আমরা যেন চক্ষুদ্বারা

। भालरूपं दर्शिते पाहे । आगता येन दृष्टं हस्तपादादि ३
दृष्टं शरीरं विशिष्टं ह्येया । एवं तोमादेरं स्तवकार्यो निरस्तुर
थाकिया (अर्थात् आश्रित्यभावे) देवनिर्दिष्टं पूर्णं आयु (११७
वा १२० वत्सर मा० भा०) प्राप्नुवति । आगतादेरं आधा-
श्रित्यादि द्विविध उपनर्ग मत्तत उपशान्तु थाकुक ! ॥ ९ ॥

सा० भा० । भद्रं मिति । अप्रतिरथ ऋषिः ; राहुगणी
गीतमी वा । त्रिष्टुप् छन्दः । विश्वेदेवा देवताः । हे 'देवाः' दानादि-
गुणयुक्ताः सर्वे देवाः 'कर्णभिः' अस्मादीयैः श्रोत्रैः 'भद्रं' भज-
नीयं कल्याणं वचनं 'शृणुयाम' युष्मत्प्रसादात् श्रोतुं समर्थाः
स्याम । अस्माकं वाधिर्यं कदाचिदपि माभूत् । हे 'यजत्राः'
यागेषु चतुरोडाशादिभिः यष्ट्याः देवाः 'अक्षभिः' अक्षिभिः
आत्मौयैश्चक्षुभिः 'भद्रं' शोभनं 'पश्येम' द्रष्टुं समर्थाः स्याम ;
अस्माकं दृष्टिप्रतिघातोऽपि माभूत् । 'स्थिरैः' दृढैः 'अङ्गैः'
हस्तपादादिभिः अवयवैः 'तनूभिः' शरीरैश्च युक्ता वयं 'तुष्टुवांसः'
युष्मास्तुवन्तः 'यदायुः' षोडशाधिकशतप्रमाणं विंशत्यधिकशत-
प्रमाणं वा 'देवहितं' देवेन प्रजापतिना स्थापितं तत् 'व्यशेमहि'
प्राप्नुयाम ॥ ८ ॥

३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ २
स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा विश्व-
२ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ २ ३
वेदाः । स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः स्वस्तिनो बृह-
१ २
स्पतिर्हधातु । ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥ १० * ॥

যাঁহার সমধিক যশঃ—শ্রুতি, মেই ইন্দ্র (পারমৈশ্বর্যশালী)
দেবতা, আমাদের স্বস্তি (কলাগমতা) বিধান করুন! সকল-
ভুবনবেত্তা পৃষা দেবতা আমাদের স্বস্তি বিধান করুন! অরিষ্ট-
নেমি তাক্ষ্য দেবতা আমাদের স্বস্তিবিধান করুন! বৃহস্পতি
দেবতা আমাদের স্বস্তি বিধান করুন! আমাদের আধ্যাত্মি-
কাদি ত্রিবিধ উপসর্গ সতত উপশান্ত থাকুক! ॥ ১০ ॥

সাম্ভা০ । অপ্রতিরথ ঋষিঃ ; রাহুগণো গৌতমো বা ।
স্বরাট্ ত্রিষ্টপ্ কন্দঃ । বিশ্বদেবা দেবতাঃ । ‘বৃহৎশ্রবাঃ’ বৃহৎ প্রভূতং
শ্রবঃ শ্রবণং স্তোত্রং হৃদিল্লক্ষণ মননং বা यस্য তাড়য়ঃ ‘ইন্দ্রঃ’
‘নঃ’ অস্মাকং স্নস্তীত্যবিনাশনাম ‘স্বস্তি’ অবিনাশং ‘দধাতু’
বিদধাতু । ‘বিশ্বদেবাঃ’ বিশ্বানি বেত্তীতি বিশ্বদেবাঃ ; যদা
বিশ্বানি সর্ববেদাসি জ্ঞানানি ধনানি বা यस্য তাড়য়ঃ, ‘পৃষা’
পোষকী দেবঃ ‘নঃ’ অস্মাকং ‘স্বস্তি বিদধাতু’ । ‘অরিষ্টনেমিঃ’
নেমিরিত্যযুধনাম । অরিষ্টো অহিংসিতো নেমির্যস্য ; যদা
রথচক্রস্য ধারা নেমিঃ ; যত্স্বধিনো রথনেমি ন হিংস্যতে সো
রিষ্টনেমিঃ । এবম্ভূতঃ ‘তাক্ষ্যঃ’ তক্ষস্য পুত্রঃ গরুত্মান ‘নঃ’ অস্মাকং
‘স্বস্তি’ অবিনাশং ‘বিদধাতু’ ॥ ১০ ॥

যো ব্রহ্মাণং বিদধাতি পূর্ব যো বৈ বেদাং প্রহিণোতি
তস্মৈ । ত্ হ দেব মা ত্মবুদ্ধিপ্রকাশং সুমুচ্যুর্বে শরণ
মহং প্রপদ্যে । ॐ শান্তিঃ শান্তিঃ শান্তিঃ ॥ ১১ * ॥

যিনি হিরণ্যগর্ভ ব্রহ্মাকে সৃজন করিয়া থাকেন এবং
তাঁহারই কার্য্য—গৌর্য্যার্থ বেদমগ্নুহকে প্রেরণ করিয়া থাকেন,
যিনি অয়ঃ রূপা করিয়া আজবুদ্ধিতে প্রকাশ পান (অন্য

कोन উপায়েই জেয় নহেন) মুক্তিকাম আমি, সেই একমাত্র পরম দেবতারই শরণাপন্ন হইতেছি। আমাদের আধ্যাশ্রিকাদি ত্রিবিধ উপসর্গ মতত উপশান্ত থাকুক ! ॥ ১১ ॥

শা० ভা० । যস্মাৎ স এব সংসারমোক্ষস্থিতিবন্মহেতু-
স্তস্মাত্ত মেব সুসুচুঃ সর্বাत्मना शरणं प्रपद्येत गच्छेदिति प्रति-
पादयितु माह —यो ब्रह्माण मिति । ‘यः’ ‘ब्रह्माण’ हिरण्य-
गर्भं ‘विदधाति’ सृष्टवान् पूर्वं सर्गादौ । ‘यो वै वेदांश्च
प्रहिणोति तस्मै’ । ‘त’ ‘ह’ ह-शब्दोऽवधारणे । तमेव परमा-
त्मानम् । उक्तञ्च — “त मेव धीरो विज्ञाय प्रज्ञां कुर्वीत ब्राह्मणः ।
नानुध्यायाद् बहुच्छब्दान् वाचो विग्लापनं हि तत् ॥” — इति,
“त मेवैकं जानथात्मानम्” — इति च । ‘देवं’ ज्योतिर्मयम् ।
आत्मनि या बुद्धिस्तस्याः प्रसादकरम् । प्रसन्ने हि परमेश्वरे बुद्धि-
रपि तद्विषया प्रमा निष्प्रपञ्चाकारब्रह्मात्मनावतिष्ठते वर्त्तते ।
आत्मबुद्धिप्रकाश मित्यन्येऽधीयते । आत्मबुद्धिं प्रकाशयतीत्यात्म-
बुद्धिप्रकाशम् । अथवात्मैव बुद्धिरात्मबुद्धिः सैव प्रकाशोऽस्येत्यात्म-
बुद्धिप्रकाशं ‘सुसुचुर्वै’ वै-शब्दोऽवधारणे ; सुसुचुरेव सन् न फला-
न्तर मिच्छन् ‘शरण महं प्रपद्ये’ ॥ ११ ॥

ॐ नमो ब्रह्मादिभ्यो ब्रह्मविद्यासम्प्रदायकर्तृभ্যो
वंशच्छिष्येभ্যো नमो गुरुभ्यः सर्वोपस्रवरहितप्रज्ञान-
घनप्रत्यगर्थी ब्रह्मैवाह मस्मि । ॐ शान्तिः शान्तिः
शान्तिः ॥ १२ * ॥

ব্রহ্মাদি দেবগণকে এবং ব্রহ্মবিদ্যাসম্প্রদায়কর্তা প্রাক্তন
শিষ্যগণকে এবং পরম্পরাগত গুরুগণকে অর্পণ করি ।

আগি মৰ্ব্বপ্রকার উপদ্রব রহিত মাস্ত-প্রজ্ঞানস্বরূপ এই
প্রত্যক্ষ ব্রহ্মেরই আশ্রিত। অতএব আগাদের আধ্যাত্মিকাদি
ত্রিবিধ উপসর্গ সতত উপশান্ত থাকুক! ॥ ১২ ॥

শ্রুতিস্মৃতিপুরাণানা মালয়ং করুণালয়ম্।
নমামি ভগবত্যাশঙ্করং লোকশঙ্করম্। শঙ্করং
শঙ্করাচার্য্য কেশবং বাদরায়ণম্। সূত্রমাধ্যকৃতৌ
বন্দে ভগবন্তৌ পুনঃ পুনঃ। ॐ শান্তিঃ শান্তিঃ
শান্তিঃ ॥ ১৩ † ॥

শ্রুতি, স্মৃতি ও পুরাণের আলায়স্বরূপ, করুণামিশ্র, মৰ্ব্ব-
লোকের মঙ্গলকর, ভগবান্ শঙ্করাচার্য্যের পাদপদ্ম বন্দনা
করি। বেদান্তসূত্রকার কেশবতুল্য, ভগবান্ বেদব্যাসকে এবং
তদীয় ভাষ্যকার, শঙ্করতুল্য ভগবান্ শঙ্করাচার্য্যকে পুনঃ পুনঃ
বন্দনা করি। এতৎফলে আগাদের আধ্যাত্মিকাদি ত্রিবিধ
উপসর্গ সতত উপশান্ত থাকুক! ॥ ১৩ ॥

অত উত্তরশান্তিকর্ম্মণি ইদ মধিকং পাত্যম্—

ॐ। নারায়ণং পদ্মভবং বসিষ্ঠং শক্তিঞ্চ ততুল-
পরশরত্ন। ব্যাসং শূকং গৌড়পাদং মহান্তং গোবিন্দ-
যোগীন্দ্র মথাস্থ শিষ্যম্ ॥ শ্রীশঙ্করাচার্য্য মথাস্থ
পদ্মপাদঞ্চ হস্তামলকঞ্চ শিষ্যম্। তন্মোটকবার্ত্তিক-
কার মন্যানস্মদ্রুং সন্তত মানতোঽস্মি ॥ ॐ শান্তিঃ
শান্তিঃ শান্তিঃ ॥ ১৪ ॥

नारायण. पद्मयोनि ब्रह्मा, वसिष्ठ, शक्ति, शक्तिपूज परा-
शर, व्यासदेव, शुकदेव, ह्यप्रसिद्ध गौड़पाद, योगिश्रेष्ठ
गोविन्द, তাঁহার শিষ্য শ্রীমৎ শঙ্করাচার্য্য, শঙ্করশিষ্য পদ্মপাদ,
পদ্মপাদশিষ্য হস্তামলক ও অন্যান্য ট্রোটক-বার্ত্তিক-কারগণ;
ইহাদের সকলকে এবং আমাদের বিদ্যমান গুরুকে সতত
প্রণাম করি। তৎফলে আমাদের আধ্যাত্মিকাদি ত্রিবিধ উপ-
সর্গ সতত উপশান্ত থাকুক! ॥ ১৪ ॥

अशुभानि निराचष्टे तनोति शुभसन्ततिम् ।
स्मृतिमात्रेण यत् पुंसां ब्रह्म तन्मङ्गलं विदुः ॥ अति-
कल्याणरूपत्वान्नित्यकल्याणसंश्रयात् । स्मत्तृणां वर-
दत्वाच्च ब्रह्म तन्मङ्गलं परम् ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः
शान्तिः ॥ १५ ॥

যাঁহার অরুণমাত্রেই মনুষ্যের সমস্ত অশুভ দূরীভূত হয়
এবং সর্বপ্রকার শুভ বর্দ্ধিত হয়, পণ্ডিতেরা তাঁহাকেই মঙ্গল-
ময় ব্রহ্ম বলিয়া জানেন। তিনি যেহেতু কল্যাণরূপ ও
নিত্যকল্যাণের আশ্রয়স্বরূপ এবং স্রষ্টৃদিগের অভীষ্টপ্রদ;
অতএব তাঁহাকে মঙ্গলময় পরব্রহ্ম বলা যায়। তাঁহার
প্রসাদে আমাদের আধ্যাত্মিকাদি ত্রিবিধ উপসর্গ সতত উপ-
শান্ত থাকুক! ॥ ১৫ ॥

ॐकारश्चाथशब्दश्च द्वावेतौ ब्रह्मणः पुरा ।
कण्ठं भित्वा विनिर्यातौ तस्मान्माङ्गलिकावभौ ॥

• ॐ अथ ॐ अथ ॐ अथ ॥ १६ ॥

ওঁ কার এবং অথ শব্দ এই দুইটি পুরাকালে ব্রহ্মার
কণ্ঠভেদ করিয়া বিনির্গত হইয়াছিল! সেইজন্য উহার
উভয়েই মঙ্গলের হেতুভূত বলিয়াই প্রসিদ্ধ। অতএব আমরা
তাহাই পুনঃ পুনঃ উচ্চারণ করিতেছি—‘ওঁ অথ, ওঁ অথ,
ওঁ অথ’ ॥ ১৬ ॥

Dr. গুরুদাস বন্দোপাধ্যায়ের জ্যেষ্ঠ পুত্র ও সামশ্রমি-শিষ্য,

শ্রীহারিচন্দ্র বন্দোপাধ্যায় (M. A., B. L.) কৃত শান্তিপাঠানুবাদ সমাপ্ত।

॥ ইতি শান্তিপাঠ: ॥

॥ सामश्रमिप्रकाशितवैदिकपुस्तकानि ॥

॥ कलकत्ता, घोषिस लेन, १६—११ सत्ययन्त्राध्यक्षसकाशात् सामान्यानि ॥

- १ सामवेदसंहिता—आर्चिक गान (आरण्यक)-स्तोभ-
सायणभाष्य-विवरण-वङ्गानुवाद-टीप्पनीयता (चतुर्भागा) ४०
- २ यजुर्वेदसंहिता—(श्रुति) महीधरभाष्यवङ्गानुवादयुता ३०
- ३ सामपदसंहिता—(सामवेदीयो पदप्राठम्यः) - - - ४
- ४ पदगादः—(ऋग्वेदीयो लक्षणमयः) - - - १
- ५ षड्विंशब्राह्मणम्—(मूलमात्रम्) - - - १
- ६ सामविधानब्राह्मणम्—सायणभाष्यवङ्गानुवादसहितम् १
- ७ आर्षेयब्राह्मणम्—(सामवेदीयम्) सायणभाष्यसहितम् १
- ८ देवताध्यायब्राह्मणम्—सायणभाष्यवङ्गानुवादसहितम् १
- ९ मन्त्रब्राह्मणम्—(सामवेदीयम्) सटीकं सानुवादश्च - - - ४
- १० वंशब्राह्मणम्—सायणभाष्यवङ्गानुवादयुतम् - - - १
- ११ गोभिलगृह्यसूत्रम् (सामवेदीयम्) टीकावङ्गानुवादयुतम् ३
- १२ गृह्यसंयज्ञः—सामवेदीयः गोभिलपुत्रकृतः - - - ॥७॥
- १३ सामप्रातिश्नाख्यम्—पुष्पपिङ्गकृतम् - - - ४
- १४ सामप्रकीर्णनम्—प्रीतिकराचार्यप्रणीतम् - - - १
- १५ यज्ञपरिभाषासूत्रम्—आपस्तम्बप्रोक्तं सटीकं सानुवादश्च २
- १६ उपलेश्वरसूत्रम्—(पदशिष्टम्) सभाष्यम् - - - १
- १७ जयकस्वामि-कृतः (सटीकः) - - - ॥७॥
- १८ अक्षरवृत्तम्—सामव्याकरणं, आपिशलिप्रोक्तं सटीकम् १
- १९ विकृतिवृत्तम् (विकृतिकौमुदीसंहिता) - - - १
- २० अष्टमि-वृत्तिवृत्तिः—मधुसूदनमुनिज्ञता सटीका- - - १
- २१ नारद-शिक्षा—सामवेदीया, स्थूलान्तरा - - - ॥७॥
- २२ सामसूची—(सामश्रमिणा कृता) वङ्गानुवादसंहिता २
- २३ शान्तिपाठः (भाष्यानुवादसहितः) - - - ॥७॥
- २४ 'उषा'-पत्रिकायां प्रकाशितो नविंशत्यवस्थाः - - - २

॥ ए नमस्तु पुस्तक एक एक थानि एककाले लहेले मूला एक भउ टोका माज ॥

॥ अथ गृह्यसंग्रहः ॥

(गोभिलीयगृह्यपरिशिष्टविशेषः)

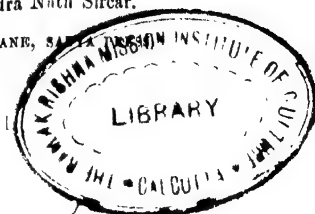
॥ भगवता गोभिलाचार्यपुत्रेण प्रणीतः ॥

॥ श्रीसत्यव्रतशर्माणा प्रकाशितः ॥

CALCUTTA

Printed by Mohendra Nath Sircar.

16-1, GHOSH'S LANE, SALT LAKE, CALCUTTA

॥ संक्षिप्तविज्ञापनम् ॥

—०—

अथ वाक्यार्थज्ञानं सुगमयितुम्, कृन्दोद्दोषं निवारयितुम्,
ग्रन्थान्तरविरोधं मपगमयितुं वा पाठाः संशोधनीया इति धिया
नात्र कापि कतमोऽप्यंशः परिवर्त्तितः ; प्रकृतपाठानां प्रकटना-
यैव मन्वित्रवरसम्पादितस्याप्यस्य पुनरापादनारम्भात् । “संवत्
१५८७ वर्षीयचैत्रपौर्णमास्यां श्रुष्टदिने लिखितं” गुरुपरम्परया-
सम्भवं स्वपठितं मेव पुस्तकं मस्य प्रधानादर्शकृतञ्चेति शम् ॥

॥ श्रीसत्यव्रतशर्मा ॥

॥ कश्चिकाता । संवत् १८४८ ॥

॥ अथ गृह्या संग्रहः ॥

॥ अथ प्रथमप्रपाठकः ॥

॥ ॐ नमः सामवेदाय ॥

ॐ अथातः संप्रवक्ष्यामि यदुक्तं पद्मयोनिना ।
ब्राह्मणानां हि तार्याय संस्कारार्थं तु भाषितम् । १
लौकिकः पावको ह्यग्निः प्रथमः परिकौर्तितः ।
अग्निस्तु मारुतो नाम गर्भाधाने विधीयते । २
पुंसवने चान्द्रमसः शुक्लाकर्मणि शोभनः ।
सीमन्ते मङ्गलो नाम प्रगल्भो जातकर्मणि । ३
नाम्नि च पार्थिवो ह्यग्निः प्राशस्ते च शुचिस्तथा ।
सभ्यनामाय चूडे तु व्रतादेशे समुद्भवः । ४
गोदाने सूर्यनामा तु केशान्ते ह्यग्निरुच्यते ।
वैश्वानरो विसर्गे तु विवाहे योजकः स्मृतः । ५
चतुर्थ्यान्तु शिखी नाम धृतिरग्निस्तथापरः ।
आवसथ्ये भवो ज्यो वैश्वदेवे तु पावकः । ६
ब्रह्मा वै गार्हपत्ये स्याददीश्वरो दक्षिणे तथा ।
विष्णुराहवनीये स्यादग्निहोत्रे त्रयोऽम्भयः । ७

लक्ष्मणे वङ्गिर्नाम कोटिहोमे हुताशनः ।
 प्रायश्चित्ते विधिश्चैव पाकयज्ञे तु साहसः । ८
 देवानां हव्यवाहस्तु पितॄणां कव्यवाहनः ।
 पूष्णाहुत्यां मृडो नाम शान्तिके वरदस्तथा । ९
 पौष्टिके बलदश्चैव क्रोधाग्निश्चाभिचारके ।
 वश्यार्थे कामदेो नाम वनदाहे तु दूतकः । १०
 कोष्ठे तु जठरो नाम क्रव्यादो मृतभक्षणे ।
 समुद्रे वाङ्मो ज्ञेयः ज्ञेयः संवर्त्तको भवेत् । ११
 एतेऽग्नयः समाख्याताः श्रावयेद् ब्राह्मणः सदा ।
 सप्तत्रिंशतिर्विख्याता ज्ञातव्याश्च द्विजेन तु । १२
 सप्त जिह्वाः स्फुरन्त्येता हुताशनमुखे स्थिताः ।
 याभिर्हव्यसमश्रुति हुतसम्यग् द्विजोत्तमैः । १३
 काली करुली च मनोजवा च
 सुलोहिता चैव सुधूमवर्णा ।
 स्फुलिङ्गिनी चैव शुचिस्मिता च
 लेलायमाना इति सप्त जिह्वाः । १४
 शान्तिके द्विगुणा पौष्टिके च ।
 तिस्रोऽभिचारिण्यस्ते विश्वघ्नाः । १५
 एतास्त्रैकविंशतिं ज्ञातव्यास्तु द्विजेन वै ।
 आहुतयैव तु ज्ञातव्यं यो यत्र विहितो विधिः । १६

अविदित्वा तु यो ह्यग्निं होमयेदविचक्षणः ।
 न हुतं न च संस्कारो न च कर्मफलं भवेत् । १७
 ज्ञात्वा स्वरूप माग्नेयं योऽग्नेराराधनं चरेत् ।
 ऐहिकामुष्मिकैः कामैः सारथिस्तस्य पावकः । १८
 निःसंशयकरैरर्थैः पुत्रशिष्यहितैषिणा ।
 गोभिलाचार्यपुत्रेण कृतं शास्त्रं सुनिश्चितम् । १९
 पावकस्य मुखं वक्ष्ये यदुक्तं पद्मयोनिना ।
 सप्तजिह्वाप्रमाणान्तु प्रादेशं परिकीर्त्तितम् । २०
 प्रमाणं चतुरस्रञ्च वर्तुलं मुखमण्डलम् ।
 विद्वद्भ्यो हूयते वङ्गो तां जिह्वां परिकल्पयेत् । २१
 कराली धूमिनी श्वेता लोहिता चातिलोहिता ।
 सुपर्णी पद्मरागी च सप्तैताः परिकीर्त्तिताः । २२
 करालीं राक्षसाश्नन्ति धूमिनीं मसुरास्तथा ।
 श्वेतां नागाः समश्नन्ति पिशाचा लोहितां तथा ।
 महालोहितां गन्धर्वाः सुपर्णीञ्च यमस्तथा । २३
 पद्मरागी च विख्याता दिव्या जिह्वा हुताशने ।
 तस्यान्तु होमयेन्नित्यं सुसमिद्धे हुताशने । २४
 विधूमे लेलिहाने च होतव्यं तन्मसिद्धये ।
 न धूमो न तथा ज्वाला विशुद्धोष्णाविचक्षुषा । २५
 प्रभया भाति यत्रैव भगवांस्तत्र तिष्ठति ।

तत्र पृष्णीं हृतिं दद्यात्सर्वकामप्रसिद्धये । २६
 मारणी राक्षसी रौद्री क्रव्यादी ब्रह्मराक्षसी ।
 स्थूलजङ्घा कराली च वज्रहस्ता तथैव च ।
 यमदूती च विज्ञेया इतोताः समिधो नव । २७
 विशोर्ष्मा विदला ऋक्षा वक्रा स्थूला कृशा द्विधा ।
 कृमिदष्टा च दीर्घा च वर्जनीयाः प्रयत्नतः । २८
 विशोर्ष्माऽऽयुःक्षयं कुर्याद विदला व्याधिसम्भवा ।
 ऋक्षा मृत्युकरी रौद्री दुर्भगत्वन्तु वक्रया । २९
 विघ्नानि कुरुते स्थूला कृशा च रिपुवर्द्धिनी ।
 द्विधा नाशयते क्षयं भार्यां च प्रियबाधवान् ॥ ३० ॥
 कीटदष्टातिभयदा दीर्घा चैव सुतान् हरेत् ।
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन वर्जनीयाश्च वर्जयेत् । ३१
 अकृशा चैव न स्थूला अशाखा चापलाशिनी ।
 सक्षोरा नाधिका न्यूनः समिधः सर्वकामदाः । ३२
 गृह्याकर्मसु सर्वेषु हेतुने प्रतिविधिं ध्रुवम् ।
 क्रमशः सम्प्रवक्ष्यामि यो यत्र विहितो विधिः । ३३
 अनुद्भिन्नपदार्थानि गृह्यावाक्यानि यानि तु ।
 तेषां वक्ष्यामि सिद्ध्यर्थं श्लोकैः संग्रहसंज्ञकैः । ३४
 पत्न्याः पुत्राश्च कन्याश्च जनिष्याश्चापरे सुताः ।
 गृह्या इति समाख्याता यजमानस्य दायकाः । ३५

तेषां संस्कारयोगेन शान्तिकर्म क्रियासु च ।
 आचार्यविहितः कल्पस्तस्माद् गृह्या इति स्थितिः । ३६
 भूमेः समूहनं कृत्वा गोमयेनोपलिप्य च ।
 द्रव्याण्युत्तरतः स्थाप्य वृषीं कुर्यादुदङ्मुखीम् । ३७
 गोचर्ममात्रं कुर्वीत चतुरस्र मनूषरे ।
 सर्वतोऽरत्निमावृत्तं स्यात् सायं प्रातस्तु होमयोः । ३८
 ऋषभैकशतं यत्र गवां तिष्ठति संवृतम् ।
 बालवत्सप्रसूतानां गोचर्म इति तं विदुः । ३९
 षट् पञ्च चतुरो वापि त्रयो द्वौ वा शफौ स्मृतौ ।
 गोचर्म इति शब्दोऽयं विधियोगे निपात्यते । ४०
 प्राग्ग्रीवं ब्रह्मवर्चस्य मुद्गग्रीवं यशोत्तमम् ।
 पित्रां दक्षिणतो नीचं प्रतिष्ठात्मान्मकं समम् । ४१
 वरं गान्तु विजानीयाच्चतुर्वर्षा मिति स्थितिः ।
 दक्षिणानां विशिष्टं वै वरं त मपरं विदुः । ४२
 चतुर्मुष्टिर्भवेत् किञ्चित् पुष्कलं च चतुर्गुणम् ।
 पुष्कलानि च चत्वारि पृथक्पात्रं विधीयते । ४३
 यज्ञद्रव्यसमाहारे भोजनाचमने तथा ।
 जपे वा होमकाले वा दक्षिणं बाहु मुहुरेत् । ४४
 होमः प्रतियज्ञे दानं भोजनाचमनानि च ।
 अवहिर्जानु कर्माणि साङ्गुष्ठान्येव माचरेत् । ४५

आरम्भः सर्वहोमाना माहुर्यज्ञविदो जनाः ।
 लक्षणं तत्प्रवक्ष्यामि प्रमाणं दैवतं च यत् । ४६
 न नखेन न काष्ठेन नाश्मना मृण्मयेन वा ।
 प्रोक्ष्ण्वेल्लक्षणं विप्रः सिद्धिकामस्तु यो भवेत् । ४७
 नखेन कुनखी चैव काष्ठेन व्याधि मिच्छति ।
 अश्मना धननाशः स्यान् मृण्मयेन कलिर्भुवम् । ४८
 फलेन फलिनी चैव पुष्पेण श्रिय मिच्छति ।
 पर्श्वेन धनलाभः स्याद्दीर्घं मायुः कुशेन तु । ४९
 तस्मात् फलेन पुष्पेण पर्श्वेनाथ कुशेन वा ।
 प्रोक्ष्ण्वेल्लक्षणं विप्रः सिद्धिकामस्तु कर्मसु । ५०
 सव्यं भूमौ प्रतिष्ठाप्य प्रोक्ष्ण्वेदक्षिणेन तु ।
 तावन्नात्यापयेत्पाणिं यावदग्निं निधापयेत् । ५१
 प्राक्कृता पार्थिवी लेखा आग्नेयी चाप्युदक् ऋता ।
 प्राजापत्या च ऐन्द्री च सौमी च प्राक्कृता ऋता । ५२
 उत्करं गृह्य रेखाभ्योरतिमात्रे निधापयेत् ।
 द्वारमेवन्तु द्रव्याणां प्रागुदीच्यां दिशि ऋतम् । ५३
 पार्थिवी चैव सौमी च लेखे द्वे द्वादशाङ्गुले ।
 एकविंशतिराग्नेयी प्रादेशिन्ये उभे ऋते । ५४
 षडङ्गुलान्तराः कार्या आग्नेयी संहितास्तु याः ।
 पार्थिवायास्तु लेखायास्तिस्रस्ता उत्तरोत्तराः । ५५

शुक्लवर्णां पार्थिवी स्यादाग्नेयी लोहिता भवेत् ।
 प्राजापत्या भवेत् कृष्णा नौला मैन्द्री विनिर्दिशत् ।
 पीतवर्णा च सौमौ स्याल्लेखानां वर्णलक्षणम् । ५६
 एष लेखविधिः प्रोक्तो गृह्याकर्मसु सर्वसु ।
 सूक्ष्मास्ता ऋजवः कार्या लेखास्ताः सुसमाहिताः । ५७
 एतानि तत्त्वतो ज्ञात्वा गृह्याकर्मणि कारयेत् । ५८
 विष्णुपादपरिक्रान्ता वाराहेणोद्धृता च या ।
 शचिर्मेध्या च पूता च किमर्थं मुपलिख्यते । ५९
 इन्द्रेण वज्राभिहतः पुरा वृत्रो महासुरः ।
 मेदसा तस्य संक्लिन्ना तदर्थं मुपलिख्यते । ६०
 मेद मुद्गियमाणस्य शेषं यत्किञ्च तिष्ठति ।
 अन्तर्धानं मृदा चैव दीयते वेदनिश्चयः । ६१
 द्यूते च व्यवहारे च प्रवृत्ते यत्तु कर्मणि ।
 यानि पश्यतु दासीनः कर्ता तानि न पश्यति । ६२
 एकः कर्मनियुक्तः स्याद् द्वितीयस्तन्वधारकः ।
 तृतीयः प्रश्नं प्रब्रूयात्ततः कर्म समाचरेत् । ६३
 कपालैर्भिन्नपात्रैर्वा न त्वामैर्गीमयेन च ।
 अग्निप्रणयनं कार्यं यजमानभयावहम् । ६४
 अल्पः प्रणोतो विष्किन्नोऽसमिद्धश्चापरिश्रुतः ।
 त्वरया पुनरानीतो यजमानभयावहः । ६५

तस्माच्छुभेन पात्रेण अविच्छिन्नाकृशं बहु ।
 अग्निप्रणयनं कुर्याद् यजमानसुखावहम् । ६६
 शुभं पात्रं तु कर्त्तव्यं यजमानसुखावहम् । ६७
 शुभं पात्रं तु काण्डस्थस्यात्तेनाग्निं प्रणयेद्बुधः ।
 तस्याभावे शरावेण नवेनाभिसुखञ्च तम् । ६८
 सर्वतः पाणिपादान्तः सर्वतोऽक्षिशिरोमुखः ।
 विश्वरूपो महानग्निः प्रणीतः सर्वकर्मसु ॥ ६९
 (प्रोक्षणाभ्युक्षणाभ्याञ्च लक्षणोल्लिखननेन वा ।
 प्रणौताग्निः प्रकर्त्तव्यो विधिवद्व्यक्तिको भवेत् ।)
 न वस्त्रेण धमेदग्निं न शूर्पेण न पाणिना ।
 मुखेनोपधमेदग्निं मुखाध्येषोऽध्यजाय । ७०
 वस्त्रेण तु भवेद् व्याधिः शूर्पेण धननाशनम् ।
 पाणिना मृत्युर्मादृक्ते मुखेन सिद्धिभाग्भवेत् । ७१
 उदितेऽनुदितेचैव समयाध्युषिते तथा ।
 सर्वथा वर्त्तते यज्ञ इतीयं वैदिकी श्रुतिः । ७२
 राज्ञे षोडशमे भागे ग्रहनक्षत्रभूषिते ।
 अनुदयं विजानीयाद्भोमं तत्र प्रकल्पयेत् ॥ ७३
 ततः प्रभातसमये नष्टे नक्षत्रमण्डले ।
 रविबिम्बं न दृश्येत समयाध्युषितं स्मृतम् । ७४
 रेखामात्रान् दृश्येत रश्मिभिस्तु समन्वितम् ।

अन्त्या समिद्विवाहश्च विभागः परमेष्ठिनः । ७६
 परमेष्ठो विभक्तश्च जहुयादक्षतान् सकृत् ।
 प्रातस्तूष्णीं घृतं वापि प्रातराहुतुपक्रमः । ७७
 आश्वत्थीन्तु शमौगर्भा मरणिं कुर्वीत सीत्तराम् ।
 उरोर्दीर्घां रत्निदोर्घां चतुर्विंशङ्गुलां तथा ।
 चतुरङ्गलोच्छितां कुर्यात् पृथुत्वेन षडङ्गुलाम् । ७८
 अष्टाङ्गुलः प्रमन्यः स्याच्चावष्टात् द्वादशाङ्गुलम् ।
 आबिली द्वादशैव स्यादेतन्मन्यनयन्त्वकम् । ७९
 मूलादष्टाङ्गुल मुमृच्य त्रीणि त्रीणि च पार्श्वयोः ।
 देवयोनिः स विज्ञेयस्तत्र मथ्यो हुताशनः । ८०
 मूलादष्टाङ्गुलं त्यक्त्वा अग्रात् द्वादशाङ्गुलम् ।
 देवयोनिः स विज्ञेयस्तत्र मथ्यो हुताशनः । ८१
 खादिरोपरत्निदीर्घः स्यात् स्रुवोऽङ्गुष्ठपर्ववृत्तः ।
 पाणीं स्रुचं बाहुमात्रौ पाणितलाकारपुष्कराम् । ८२
 त्वग्विलां त्वग्रे कुर्वीत मेक्षणां स्रुकस्रुवादिवत् ।
 शङ्कुश्चैवोपवेशश्च द्वादशाङ्गुल इष्यते । ८३
 नवैः शोभनैरगर्भं पवित्रन्तु कुशाग्रजम् ।
 ललाटाच्चिवुकं प्राहुर्बाहुमात्राः परिधयः । ८४
 दीप्तान्नौ विस्फुलिङ्गे वने दग्धेषु दारुषु ।
 न च संस्कारदोषोऽस्ति तथा चरकपालयोः । ८५

लेखनाभाक्षणे कृत्वा निहितेऽग्नौ समिद्धयेत् ।
 ततो भूमिग्रहं कृत्वा कुर्यात् परिसमूहनम् । ८६
 ब्रह्माण मुपसङ्कल्प्य चरुश्रपण मारभेत् ।
 ब्रह्माणं स्तरणं कुर्याच्चरुयंत्र न कल्पितः । ८७
 ब्रह्मविष्टरयोश्चापि सन्देहे समुपस्थिते ।
 ऊर्ध्वकेशो भवेद्ब्रह्मा लम्बकेशस्तु विष्टरः । ८८
 कतिभिस्तु कुशैर्ब्रह्मा कतिभिर्विष्टरः शृतः ।
 पञ्चाशद्भिः कुशैर्ब्रह्मा तदर्धेन तु विष्टरः । ८९
 उदग्धारा मविच्छिन्ना मग्नि मारभ्य दर्क्षिणम् ।
 दद्याद्ब्रह्मासनस्थाने सर्वकर्मसु नित्यशः । ९०
 एकान्तो पितृयज्ञे च ब्रह्माणं नापकल्पयेत् ।
 सायं प्रातश्च होमेषु तथैव बलिकर्मसु । ९१
 यवव्रीह्यकृतं ज्ञेयं तैल्लुलादि कृताकृतम् ।
 ओदनस्तु कृतं विद्यात् न तस्य करणं पुनः । ९२
 सौमन्ते दर्भपिञ्जल्यस्तिस्रस्ताभिस्त्रिरुन्नयेत् ।
 त्रिभिः श्वेतैश्च शललैः प्रोक्तो वीरतरः शरः । ९३
 दिशाश्च विदिशाश्चैव यत्र नाक्ता विचारणा ।
 “सर्वतः” तत् शब्दोऽयं विधियोगे निपात्यते । ९४
 विहितप्रतिषिद्धाश्च प्रणीतां नापकल्पयेत् ।
 वैष्णवाश्च जपेन्मन्त्रं प्रपदश्चैव यज्ञवित् । ९५

परिधीःस्तु न कुर्वीत गृह्याकर्मसु याज्ञिकः ।
 उदकाञ्जलयस्तिस्त्रस्ते वै परिधयः श्रुताः । ६६
 सर्वेषां मेव होमानां समिदादौ विधीयते ।
 कर्मान्ते चैव मेव स्यात् स्वाहां तत् न कारयेत् । ६७
 इधमष्टादश दारु प्रवदन्ति विचक्षणाः ।
 दर्शं च पौर्णमासे च क्रियास्वन्यासु विंशतिः । ६८
 प्रादेशमात्रं कुर्वीत मेक्षणां समिधस्तथा ।
 इधमः समानवृक्षाणां द्विप्रादेशप्रमाणतः । ६९
 प्रागग्राः समिधो देयास्ताश्च काम्येष्वपाटिताः ।
 शान्त्यर्थेषु सशक्ताः प्राश्ना विपरीता जिघांसति । १००
 इधमः सन्नहनादानं चरुश्रपणं मेव च ।
 तूष्णीं मेतानि कुर्वीत समस्तश्चेधमाददेद् । १०१
 आचार्य्यानुमतं वाक्यं मेकीयुं गृह्यते क्वचित् ।
 शेषाण्येकीयवाक्यानि आचार्य्यी न प्रशंसति । १०२
 द्रव्याणां मुपकृतृप्तानां होमीयानां यथाविधि ।
 प्रसिञ्चेन्मेक्षणां कुर्यादङ्गिरभ्युक्षणां मेव च । १०३
 पवित् मन्तरे कत्वा स्थान्त्या माज्यं समावपेत् ।
 एतत् सम्पूयनं नाम पञ्चादुत्पवनं स्मृतम् । १०४
 अग्निना चैव मन्त्रेण पवित्रेण च चक्षणा ।
 चतुर्भिरेव यत् पूतं तदाज्यं मितरद्भृतम् । १०५

घृतं वा यदि वा तैलं पयो वा दधि यावकम् ।
 आज्यस्थाने नियुक्तानां माज्यशब्दो विधीयते । १०६
 आज्यानां सर्पिरादौनाः संस्कारे विधिचेदिते ।
 अनधिश्चयणं दध्नः शेषाणां श्रयणं स्मृतम् । १०७
 यथा सौमन्तिका नारो पूर्वगर्भेण संस्कृता ।
 एव माज्यस्य संस्कारः संस्कारे विधिनेदिते । १०८
 आज्यस्य हविषां चैव आज्ये पूर्वक्रियाविधिः ।
 तस्य सम्पवनं पूर्वं चरोः पर्युक्षणं परम् । १०९
 पाणिना मेक्षणेनाथ सुवेणैव तु यज्विः ।
 हूयते चानुपस्तौर्य उपघातः स उच्यते । ११०
 यदुपघातं जुहुयाच्चरावाज्यं समावपेत ।
 मेक्षणेन तु होतव्यं नाज्यभागौ न स्निष्टकृत् । १११
 हुत्वाज्यं परिशेषेण यद् द्रव्यं मुपकल्पितम् ।
 सुवेणैव तु तत् स्पृष्टं सम्पातं चैव तं विदुः । ११२
 स्थालीपाकावृतान्यत्तु यत्र संज्ञा निपात्यते ।
 तत्राज्यभागौ हुत्वैव सुच मास्तीर्यावद्यति । ११३

इति गोभिलाचार्यपुत्रप्रणीते गृह्यसङ्ग्रहे

प्रथमः प्रपाठकः समाप्तः ॥

स्मृत्येभ्यो न प्रचिन्वीयात् यातयामं स्मृतं स्मृतम् ।
 स्मृतशेषात्ततो गृह्य यज्ञवास्तुक्रिया तथा । १
 यज्ञवास्तुक्रियां कृत्वा विधिदृष्टेन कर्मणा ।
 आज्यधारा मविच्छिन्नां जुहुयात् सार्वकामिकीम् । २
 सायंप्रातर्वैश्वदेवे पितृयज्ञे तथैव च ।
 कम्बके गोमये नित्यं व्रतानां समिधासु च । ३
 यूपे ब्रीहियवे भूमावप्सु च यान्निकैः ।
 व्याहृतीर्न प्रयोक्तव्या यज्ञवास्तुक्रिया तथा । ४
 चरवे यो विधिः प्रोक्तः स यज्ञ इति निश्चयः ।
 बलिं तेभ्यो न कुर्वीतापसिद्धार्यबुलीन् हरेत् । ५
 यत्र मन्वा न विद्यन्ते व्याहृतीस्तत्र योजयेत् ।
 मन्वाणा मेव चादेशे मन्वात् कर्म समाचरेत् । ६
 भूरादयो व्याहृतयो वेदेभ्यो निःसृताः पुरा ।
 महत्त्वं व्याहृतित्वञ्च प्राप्ताः स्वेनैव कर्मणा । ७
 ॐकारजननात्तासां महत्त्वं परिभाष्यते ।
 व्याहृत्या व्याहृतित्वञ्च तेन त्रैविद्यतां ययुः । ८
 ॐकारश्चाथशब्दश्च द्वावेतौ ब्रह्मणः पुरा ।

कण्ठं भिक्षा विनिर्यातौ तेनैतौ मङ्गलावुभौ । ९
 अथैताः स्वयाहुतग्रेऽथवोयस्यः पराः श्रुताः ।
 ऐरावतः प्रतिक्षेत् वेदान्तेष्वाश्रिताश्च याः । १०
 मध्ये स्थण्डिल मन्ते च वारिणा परिसंवृतम् ।
 अविदासिनं हृदं विद्यात्तादृशं कर्मणो विदुः । ११
 यत्र विद्या च वित्तञ्च सत्यं धर्मः शमो दमः ।
 अभिरूपः स विज्ञेयः स्वाश्रमे यो व्यवस्थितः । १२
 लौकिके लोकसामान्ये क्रथादाग्नौ वृथा हुतम् ।
 यात्रिकं पुण्य मायुष्यं कर्मणा नापपद्यते । १३
 वैदिके लौकिके वाऽपि यज्जुहाति प्रयत्नतः ।
 वैदिके ब्रह्मलोकः स्यात् लौकिके पापनाशनम् । १४
 स्ववर्णाभिरनिन्द्याभिरङ्गिरक्षतमिश्रितैः ।
 स्नानं चतुर्भिः कुलशैः स्त्रीभिः स्त्रीं यत्र स्नानम् । १५
 गौड़ी पैथी च माध्वी च विज्ञेयास्त्रिविधाः सुरा ।
 पाणिकर्मणि गौड़ी स्यात्सत्या माध्यधमा सुरा । १६
 नग्निकान्तु वदेत् कन्यां यावन्नर्तुमती भवेत् ।
 ऋतुमती त्वनग्निका तां प्रयच्छेत् त्वनग्निकाम् । १७
 अप्राप्ता रजसो गौरी प्राप्ते रजसि राहिणी ।
 अव्यञ्जिता भवेत् कन्या कुचहोना तु नग्निका । १८
 व्यञ्जनैस्तु समुत्पन्नैः सीमो भुञ्जीत कन्यकाम् ।

- पयोधरैस्तु गन्धर्व्वी रजसाग्निः प्रकीर्त्तितः । १९
तस्मादव्यञ्जनोपेता मरजा मपयोधराम् ।
अभुक्ताश्चैव सामाद्यौ कन्यकान्न प्रशस्यते । २०
वेदिपिण्डात् क्रियावती सौतायाः फलते कृषिः ।
अक्षोभ्या च ऋदे ज्ञेया गोष्ठे भवति गोमती । २१
चतुष्पथे प्रकीर्णा स्यात् दूतस्थाने कलिप्रिया ।
श्मशाने म्रियते भर्त्ता बन्ध्या भवति चाषरे । २२
नवमे सर्व एवैते कन्यायाः परिगृह्यन्ते ।
अणिग्रहणमन्वास्तु नियतं दारलक्षणम् । २३
विवाहो या विधिः प्रोक्तो मन्वा दाम्पत्यवाचकाः ।
वरस्तु तान् जपेत् सर्वान् ऋत्विगाजन्यदैश्ययोः । २४
महानदीषु या आपः कौप्यान्याश्च ऋदेषु च ।
गन्धवर्णरसैर्युक्ता ध्रुवास्ता इति निश्चयः । २५
गन्धमाल्यै रलङ्कृत्य सकुम्भो वाग्यतः शुचिः ।
धारयेत् त्रिषु वर्णेषु प्रावृतांसो द्विजात्तमः । २६
यदा निष्क्रामयेत्कन्यां वरः पाणिं जिघृक्षयन् ।
पल्लिप्रदक्षिणं कृत्वा कटस्त्रीर्णं पदं व्रजेत् । २७
पदा प्रपद्य पन्थानं पतियानं सञ्जपेद्बधूः ।
वरो वाऽत्र जपेन्मन्त्रं माकटान्तादिति स्थितिः । २८
लाजानान्यथैव कुम्भं प्राजनाश्मानमेव च ।

प्रदक्षिणानि कुर्वीत दम्पती तु विना ग्रही । २९
 प्राजग्राह मुदग्राहं ब्रह्माण मृत्विजं तथा ।
 एतानि बाह्यतः कृत्वा शेषाणान्तु प्रदक्षिणम् । ३०
 दक्षिणां दिश मास्थाय यमो मृतुश्च तिष्ठतः ।
 तयोस्तु रक्षणायाय तस्माद् बह्ना वह्निर्भवेत् । ३१
 सीमः प्रकृतिरेखा हि लाजानाग्रित्य तिष्ठति ।
 विरुद्ध माज्यं सोमेन नाभिघारण मर्हति । ३२
 शमीपलाशमिश्राणां लाजाना मभिघारणम् ।
 पूर्वाणां घृतमिश्राणा माचार्यैः कल्पितं यथा । ३३
 तथा लाजाञ्जलिर्बध्वा हूयतेऽङ्गुलिपर्वभिः ।
 एवं लाजहविःशेषं हातव्यं शूर्पजिह्वया । ३४
 अवसिक्तान्तु विधिना प्राणिग्राहन्तु प्राजनी ।
 रक्षार्थं मनुगच्छेत् सप्ताहं चाह मेव वा । ३५
 ब्राह्मस्यार्पस्य दैवस्य प्राजापत्यस्य याग्निकैः ।
 पूर्वं होमविधिः प्रोक्तः पश्चात् परिणयः स्मृतः । ३६
 गान्धर्वास्तुरपैशाचा विवाहा राज्ञसाश्च ये ।
 तेषां परिणयः पूर्वं पश्चाद्धोमो विधीयते । ३७
 उद्धर्तनं नखच्छेदो रोमच्छेदन मेव च ।
 संसनं मेखलायाश्च क्वासनानि विदुर्बुधाः । ३८
 चण्डाकर्मणि सीमन्ते यस्य पाकः सदा गृहे ।

विवाहे चैव लाजानां नोक्तो निर्वपणो विधिः । ३६
 दक्षिणाकपर्द्वा वासिष्ठा आत्रेयास्त्रिकपर्द्दिनः ।
 आङ्गिरसः पञ्चचूडा मुण्डा भृगवः शिखिनोऽन्ये । ४०
 सर्वयज्ञेषु विप्राणा मङ्गिः पूर्वं प्रवर्त्तते ।
 तस्मात् सुरोत्तमा ह्यापोऽङ्गिरेवाभिषेचयेत् । ४१
 ब्रह्मचारी व्रतादेशे व्रतनाम प्रवाचयेत् ।
 चरिष्ये यावदन्ताय सावित्रे चान्तकीर्त्तनम् । ४२
 समा मासा महारात्रास्तुल्या ब्राह्मणचोदिताः ।
 सावित्र मष्टभिर्वर्षैः कार्यं मासैर्दिनैश्च वा । ४३
 सावित्रं यावदन्ताय धार्य्यं सर्वाश्रमस्थितैः ।
 चूडाकरणधर्मेण गोदाने चास्य वापनम् । ४४
 विप्राणा मग्निराचार्य्यं इन्द्रस्राता व्रते व्रते ।
 तस्मात् सर्वव्रतान्तेषु चरुरैन्द्रो विधीयते । ४५
 अजिनं सर्वदैवत्य मैन्द्रो दण्ड इति स्मृतः ।
 सावित्रीं मेखला माहुस्तस्मात् सर्वाणि धारयेत् । ४६
 मेखला मजिनं दण्ड मुपवीतं कमण्डलुम् ।
 अप्सु प्रास्य विनष्टानि गृह्णीतान्यानि मन्त्रतः । ४७
 यज्ञोपवीतं कुर्वीत मूत्रेण नवतान्तवम् ।
 देवतास्तत्र वक्ष्यामि आनुपूर्वेण याः स्मृताः । ४८
 ॐकारः प्रथमस्तनुर्द्वितीयश्चाग्निदैवतः ।

तृतीयो नागदैवत्यश्चतुर्थः सीमदैवतः । ४८

पञ्चमः पितृदैवत्यः षष्ठश्चैव प्रजापतिः ।

सप्तमो वासुदैवत्योऽष्टमो यमदैवतः । ५०

नवमः सर्वदैवत्य इतीति नव तन्तवः ।

द्विगुणं त्रिगुणं वापि एकग्रन्थिकृतं विदुः । ५१

केनैवात्पादितं सूत्रम् केन वा त्रिगुणीकृतम् ।

केन वास्य कृतो ग्रन्थिः केन मन्त्रेण मन्त्रितम् । ५२

ब्रह्मणोत्पादितं सूत्रं विष्णुना त्रिगुणीकृतम् ।

रुद्रेण तु कृतो ग्रन्थिः सावित्र्या चाभिमन्त्रितम् । ५३

स्तनादूर्ध्वमधो नाभेर्न कर्त्तव्यं कथञ्चन ।

स्तनादूर्ध्वं श्रियं हन्ति नाभ्यधस्तात्तपःक्षयः । ५४

गोभिर्वालपवित्रेण धार्यमाणेन नित्यशः ।

न स्पृशन्तोह पापानि श्रियं गात्रेषु तिष्ठति । ५५

गोभिर्वालपवित्रेण यस्तु सन्ध्या मुपासते ।

गोधर्मेष्वेव वर्त्तन्ते न स पापेन लिप्यते । ५६

गोभिर्वालपवित्रेण यस्तु ह्यग्निं मुपासते ।

पञ्चान्नयो हुतास्तेन यावज्जीवं न संशयः । ५७

आचार्य्येणाभ्यनुज्ञात आचार्य्यान्मौ विधिर्यथा ।

प्रणीतेऽग्नौ समिद्दद्याद्वत्स सा ब्रह्मचारिणाम् । ५८

दधि सर्पिश्च संयुक्तः प्रोक्तो ह्येष पूजातकः ।

होमकाले तु तस्याग्नेः स्थानं मुत्तरपूर्वतः । ५८
 कामाया प्रिया च हव्या च द्रुडा रत्ना सरस्वती ।
 मही विश्रुता चाध्या च गोनामानि विदुर्वुधाः । ६०
 मधुपर्कं पिबेन्मन्य मन्ततो हृदयं स्पृशेत् ।
 अपूपानां चरोश्चापि सर्वस्थानां न्यनक्ति च । ६१
 दध्यक्षतसुमनस आपश्चेति चतुष्टयम् ।
 अर्घ्यं एष प्रदातव्यो गृह्णी ये अघ्यार्हाः स्मृताः । ६२
 दध्यक्षतसुमनसो घृतं सिद्धार्थका यवाः ।
 पानीयञ्चैव दर्भाश्च अष्टाङ्गो ह्यर्घ्य उच्यते । ६३
 एतान् षा मधुना दध्ना अर्चयेदर्हयन् सदा ।
 ऋषिप्रोक्तेन विधिना मधुपर्केण याज्ञिकः । ६४
 कंसे त्रितय मासिच्य कंसेन परिसंवृतम् ।
 परिश्रितेषु देयः स्थान्मधुपर्कं द्रुवि ध्रुवम् । ६५
 मधुपर्कं तथा सोमे अप्सु प्राणोद्भूतौषु च ।
 अनुच्छिष्टो भवेद्दिप्रो यथा वेदविदे विदुः । ६६
 प्राणाद्भूतिषु सोमेषु मधुपर्कं तथैव च ।
 आस्यहोमेषु सर्वेषु नोच्छिष्टो भवति द्विजः । ६७
 दधनि पयसि वा कृतान्नं
 मधु दद्यान्मधुपर्कं मेव माहुः ।
 दधिमधूदके वापि सक्ता-
 वितीक्षे विहितास्त्रयस्तु मन्याः । ६८

पवित्रान्तर्हितं कृत्वा चक्रं प्राज्ञोभिधारयेत् ।
 उद्वास्य चैवं विधिना एवं तन्त्रं न लुप्यते । ६६
 चतुर्मुष्टिश्चक्रः कार्य्यश्चतुर्धा मुत्तरोऽपि वा ।
 कपालस्य प्रमाणेन अपूपानष्टकाविधौ । ७०
 चतुर्भागं पाणितलात् कपालं याज्ञिका विदुः ।
 पृथक्कपालान् कुर्वीत अपूपानष्टकाविधौ । ७१
 वपाहोमे मुखे चैव होमे स्विष्टकृते तथा ।
 व्याहृतोर्न प्रयोक्तव्या मुखे नाप्सु च लक्षणम् । ७२
 सन्ततः प्रणवः कार्य्यः पितृयज्ञेषु ब्राह्मणैः ।
 उपांशुकरणश्चापि सह कर्त्ता समस्वरैः । ७३ ।
 कालातीतेषु होमेषु उत्तरेष्वागतेषु च ।
 कालातोतानि हुत्वैव उत्तराणि समारभेत् । ७४
 यान्यतीतान्यतिक्रमा उत्तराणि समारभेत् ।
 न देवाः पितरस्तस्य प्रतिगृह्णन्ति तद्विधिः । ७५
 प्रक्रमणे तथोवाहे होमे स्विष्टकृते तथा ।
 यस्यां दिशि विधिं प्राहुस्ता माहुरपराजिताम् । ७६
 अयुक्त मम्ललवणैरपर्य्युषित मेव च ।
 हविष्य मेतदन्नाद्य मसुरैश्चाप्यसंयुतम् । ७७
 इक्षवः सर्वखल्वाश्च कोद्रवा वरटैः सह ।
 अकृताग्रयणे भक्ष्या येषां नाक्ता हविर्गुणाः । ७८

नवयज्ञेऽधिकारस्थाः श्यामाका व्रीहयो यवाः ।
 नाश्रीयान्न च हुत्वैव मन्येष्वनियमः स्मृतः । ७९
 आर्द्धे ब्राह्मण एकस्येत् स्वल्पञ्च प्रकृतं यदि ।
 वैश्वदेवं कथं तत्र दूति मे संशयो महान् । ८०
 प्रणीतान्नाय मुहृत्य सर्वस्य प्रकृतस्य तु ।
 ब्राह्मणाय प्रदातव्य मेवं भवति सम्प्रदे । ८१
 यद्येकं भोजयेच्छ्राद्धे हृन्दोगं तत्र भोजयेत् ।
 ऋचो यजूंषि सामानि त्रैविध्यं तत् तिष्ठति । ८२
 ऋग्भिस्तु पितरः प्रीता यजुर्भिस्तु पितामहाः ।
 रक्षानाभिः प्रपितामहास्तस्मात्तं तत्र भोजयेत् । ८३
 अष्टे पृथिवीं कृतस्नाप सशैलवनकाननाम् ।
 लभेत यदि पितर्ये साम्ना मन्त्ररचिन्तकम् । ८४
 दर्भाः कृष्णाजिनं मन्त्रा ब्राह्मणाञ्च विशेषतः ।
 नैते निर्माल्यतां यान्ति नियोज्यास्तु पुनः पुनः । ८५
 दर्भाः पिण्डेषु निर्माल्या विप्राः प्रेतान्नभोजने ।
 मन्त्राः शूद्रेषु निर्माल्यानिर्माल्याश्चित्तिपावकाः । ८६
 पिण्डार्थं ये स्मृता दर्भास्तर्पणस्तु कृतस्तु यैः ।
 धृतैः कृते च विद्युत्ते त्यागस्तेषां विधीयते । ८७
 उरसि पितरो भुङ्क्ते वामपाश्वरे पितामहाः ।
 प्रपितामहा दक्षिणतः पृष्ठतः पिण्डतर्पकाः । ८८

क्षुते निष्ठीवने चैव दन्तोष्णिष्टे तथानृते ।
 पतितानाञ्च सम्भाषि दक्षिणं श्रवणं स्पृशेत् । ८६
 मरुतः सोम इन्द्राग्नी मितावरुणौ तथैव च ।
 एते सर्वे च विप्रस्य श्रोत्रे तिष्ठन्ति दक्षिणे । ८७
 आत्मतन्त्रेषु ध्येन्नाक्तं तत् कुर्यात् पारतन्त्रिकम् ।
 विशेषाः खलु सामान्या ये चोक्ता वेदवादिभिः । ८८
 जनो वाप्यतिरिक्तो वा यः स्वशाखोक्त माचरेत् ।
 तेन सन्तनुयाद् यज्ञं न कुर्यात् पारतन्त्रिकम् । ८९
 यः स्वशाखोक्त मुत्सृज्य परशाखोक्त माचरेत् ।
 अप्रमाणं मृषिं कृत्वा सोऽभ्ये तमसि मज्जति ।
 पुनरुक्त मतिक्रान्तं यच्च सिंहावलोक्तितम् ।
 गौभिले ये न गृह्णन्ति न ते ज्ञास्यन्ति गोभिलम् । ९०
 गोभिलाचार्यपुत्रस्य योऽधीते संग्रहं पुमान् ।
 सर्वकर्मस्वसंमूढः पराए सिद्धिं मवाप्नुयात् । ९१

इति श्रीगोभिलाचार्यपुत्रप्रणीते गृह्यसङ्ग्रहे

द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः ॥

॥ समाप्तश्चायं गृह्यसंग्रहः ॥

। ନିମ୍ନୋକ୍ତ ଶ୍ରୀମତୀଙ୍କୁ ଏହିପରି ଉପାଦାନଦ୍ୱାରା ସମ୍ୟକ୍ ପ୍ରକାର ଆରାଧନାକରିବାକୁ ।

টিপ্পনী। ১৭ গুণশাবতংস মেধাতিথি নামক ঋষি ষাদশটি ঋক্ চরন-

१६ मातृ गानं दृष्टे ह्यः !

বিত্তান্তর। তৈত্তিরিয়ার প্রতিতে উক্ত আছে যে, দেবগণের মধ্যে অগ্নিনামক

অগ্নিশব্দে সেই অগ্নিনামক ঋষির আশ্রয় হইতে পারে।

শিত অনেকানেক মন্তব্য বেদে দেখা

হে অগ্নি! তুমি অধিষ্ঠোমহুতি যজ্ঞে হোমকার্য্য নিষ্পাদনকর এবং

টপিনী। এই মন্ত্ৰটিও পূৰ্বোক্ত ষোড়শমূক্তের অন্তৰ্গত, স্মৃতরাং ইহারও

ঋষি ভরদ্বাজ। এই ঋকের প্রথম চরণে ছয়টি, দ্বিতীয়চরণে সাতটি এবং

তৃতীয়চরণে আটটি অক্ষর আছে, অতএব এই মন্ত্রটি বর্ধমানাচ্ছন্দে গ্রথিত।

এই বর্ধমানাচ্ছন্দও গায়ত্রীচ্ছন্দের প্রকারভেদমাত্র। এই মন্ত্র অগ্নিদেবতার।

বাগকালে পাঠ্য, অতএব ইহাও আগের অর্থাৎ অগ্নিই এই মস্তের প্রধানত

পূণ্যীয় বস্তু। এই মন্ত্র অবলম্বনে দুইটি মাত্র গীত দৃষ্ট হয়।

দ্রুতে নিষ্ঠীবনে চৈব দন্তোচ্ছিষ্টে তথান্বতে ।

পতিতানাঞ্চ সম্ভাষে দক্ষিণং শ্রবণং স্পৃশেৎ । ৮৫

মরুতঃ সোম ইन्द्रাণী মিত্রাবরুণৌ তথৈব চ ।

এতে সর্বে চ বিপ্রস্য শ্রোত্রে তিষ্ঠন্তি দক্ষিণে । ৮৬

আত্মতন্বৈষু যথ্নোক্তং তৎ কুর্য্যাৎ পারতন্বিকম্ ।

বিশেষাঃ খলু সামান্যা য়ে চোক্তা বেদ্বাদিभिः । ৮৭

জনো বায়তিরিত্তো বা যঃ স্বশাখোক্ত মাচরেৎ ।

তেন সন্তনুয়াদ্ যজ্ঞং ন কুর্য্যাৎ পারতন্বিকম্ । ৮৮

যঃ স্বশাখোক্ত মুত্সৃজ্য পরশাখোক্ত মাচরেৎ ।

১। মৃষিঁ কন ২। তমসি মজ্জতি ৩। ২৩৭। ৪।

গেয় নিত্য

১। ২। ৩। ৪। ৫। ৬। ৭। ৮। ৯। ১০। ১১। ১২। ১৩। ১৪। ১৫। ১৬। ১৭। ১৮। ১৯। ২০। ২১। ২২। ২৩। ২৪। ২৫। ২৬। ২৭। ২৮। ২৯। ৩০। ৩১। ৩২। ৩৩। ৩৪। ৩৫। ৩৬। ৩৭। ৩৮। ৩৯। ৪০। ৪১। ৪২। ৪৩। ৪৪। ৪৫। ৪৬। ৪৭। ৪৮। ৪৯। ৫০। ৫১। ৫২। ৫৩। ৫৪। ৫৫। ৫৬। ৫৭। ৫৮। ৫৯। ৬০। ৬১। ৬২। ৬৩। ৬৪। ৬৫। ৬৬। ৬৭। ৬৮। ৬৯। ৭০। ৭১। ৭২। ৭৩। ৭৪। ৭৫। ৭৬। ৭৭। ৭৮। ৭৯। ৮০। ৮১। ৮২। ৮৩। ৮৪। ৮৫। ৮৬। ৮৭। ৮৮। ৮৯। ৯০। ৯১। ৯২। ৯৩। ৯৪। ৯৫। ৯৬। ৯৭। ৯৮। ৯৯। ১০০।

ইডা২৩ভা৩৪৩। ৩২৩৪৫ই। ডা ॥ ৫ ॥ ৩ ॥

সামগ্ৰভাষ্যঃ । অগ্নিন্ তমিতোষা কণ্পূত্রেন মেধাতিথিনা দৃষ্টা । ছন্দো দেবতে পূর্ববৎ । সৈষা তৃতীয়া । দূতম্ দেবানাং দোতো বিনিষুক্তম্ । অগ্নিঃ দেবম্, ব্রহ্মীমহে স্তুতিভির্ভির্ভির্ভা সন্তজামহে । অশ্ব চ দূতং তৈত্তিরীয়কে সমাধাতম্—“অগ্নির্দেব দেবানাং দূত আসীহশনা কারোহস্রাণাম্” ইতি । কথং দূতম্ ? হোতারং সাধুদেবানাং স্রাতারম্ । হব্যতে : সাধুকারিণি ত্বন (০ ৩, ২, ১৩৪-১৩৫) বহলং ছন্দসি (পা ০ ৬, ১, ১৪)-ইতি সপ্রসারণম্ । বিশ্বং রেদসং বিশ্বানি রেভীতি বিশ্বং রেদাস্তম্ । রেভেরস্বন (উ ০ ৪০, ১৮৪) । যঃ রেদ ইতি ধননাম্ । (নিষ ০ ২, ১০) । বিশ্বং সর্গং রেদো ধনং যন্ত তম্ বহুদীর্ঘো িং সংজ্ঞায়াম্ (পা ০ ৬, ২, ১০৬)-ইতি পূর্বপদাভ্যোদাত্তম্ । অশ্ব ভূমানশ্ব যজ্ঞশ্ব । সূক্তত্বম্ নিষাদকথেন শোভনকর্ণাণম্ । অথবা ক্রতু- ত প্রজ্ঞানাং শোভনপ্রজ্ঞং বা । তং জ্ঞাং ব্রহ্মীমহে-ইতি পূর্বপদাভ্যোদাত্তম্ ॥ ৩১ ॥

রেন, সেই সূক্ত অথবা সর্গার্থপ্রদ, শোভনকন্দী বা সুপ্রাক্ষ অগ্নিদেবকে
 নৈপাঠপুস্তক^১ দ্বারা প্রদানদ্বারা সম্যক্ প্রকার আরাধনাকরিতেছি।
 ঠাঙ্গনী। কণ্বংশাবতংস মেধাতিথি নামক ঋষি দ্বাদশটি ঋক্ চরন-
 করিয়া একটি হুক্ত সংগ্রহকরেন, সেই হুক্ত এইরূপে ঋকসংহিতার প্রথম-
 মণ্ডলের দ্বাদশ নামে অস্থিহিত, এই মন্ত্রটি উক্ত হুক্তের আদি, অতএব ভর-
 দ্বাজই এই মন্ত্রের ঋষি। এই মন্ত্রের চরণত্রয়েই আট আটটি করিয়া অক্ষর
 আছে, এই নিমিত্ত ইহার গায়ত্রী হ্রস্ব। আর এই মন্ত্রটি আজ্যাহোমে পাঠ্য,
 সূতরাং ইহাও আশ্রের, অর্থাৎ অগ্নিই এই মন্ত্রের প্রতিপাদ্য। এই মন্ত্রের
 একটি মাত্র গান দৃষ্ট হয়।

অর্থান্তর। তৈত্তিরীয় শ্রুতিতে উক্ত আছে যে, দেবগণের মধ্যে অগ্নিনামক
 এক ব্যক্তি এবং অশুরগণের পক্ষে উশনানামে কোন এক ব্যক্তি দূত ছিলেন।
 এই মন্ত্রের অগ্নিশব্দে সেই অগ্নিনামক ঋষিরও বোধ হইতে পারে, কারণ
 অগ্নি ঋষির প্রকাশিত অনেকানেক মন্ত্র ঋগবেদে ও সামবেদে দেখা যায়। আর
 কণ্বংশীয় মেধাতিথি ঋষি আপন যজ্ঞমান মহাবীর কোন ভূপতির দৌত্য
 কার্যে এই অগ্নি ঋষিকে প্রেরণকরেন, এইরূপ ইতিহাসামুসারে এই মন্ত্রের
 অর্থান্তর হয়। অগ্নি ঋষি এই যুদ্ধ ব্যাপারের আদ্যন্ত সমস্ত ঘটনা অবগত
 আছেন, এবং ইনি সাধুশীল, অতএব ইহাকেও এই ক্রিয়ার উপযুক্ত কার্য-
 সাধক বলিয়া বিবেচনা হইতেছে, সূতরাং এই অগ্নি ঋষিকেই আমাদের
 কার্যে দূতরূপে বরণ করিতেছি ॥:

৩২ ৩১ ২ ৩১ ২৩১১
 অগ্নির্ব্রত্ৰাণি জজ্বনদ্ দ্রবিশস্যাবিপণ্যয়া।

১২ ৩১ ২
 সমিদ্ধঃ শুক্রআহতঃ ॥ ৪ ॥

বিস্তৃতিঃ। দ্রবিশস্যঃ (স্তোতৃগাং ধনমিচ্ছন্) সমিদ্ধঃ শুক্রঃ আহতঃ
 অগ্নিঃ বিপণ্যয়া (অস্মাভিঃ স্তু য় মানঃ সন্) ব্রত্ৰাণি (রক্ষঃপ্রভৃতীনি) জজ্বনৎ
 হস্ত ইত্যম্বয়ঃ ॥৪॥

গেয়গানম্। অগ্নির্ব্রত্ৰা। গায়ত্রি জা২৩৪ ওহোবা।

৩ ঘা২৩৪নাৎ। ২ দ্রবিশস্যাবিপণ্যয়া২। ৩ ওয়িসমিদ্ধা২৩ঃ শৃ।

ক্রায়াহতঃ । ইডা২৩ভা৩৪৩ । ও২৩৪৫ই । ডা ॥ ৬ ॥

অগ্নিরৌহোবা হায়ি । বৃত্রাণি । জাজ্ঞাতনাৎ । ওহৌ৩৪৩ ।

দ্রিণাং২৩৪সূঃ । ওয়িরৌয়িপণ্যয়া২ । সমায়ে৩ । ধা২ঃশু২৩৪
ওহোবা । ক্রায়াহতা২৩৪৫ ; ॥ ৭ ॥

ওয়ীঃ । বৃত্রাণি জাজ্ঞাতনাৎ । ওহৌহো২৩৪ বা । দ্রিণশ্য-
রিপণ্যয়া । ওহৌহো২৩৪বা । সমিদ্ধঃ শুক্রয়া । ওহৌহো২৩৪
বা । হো৫তো৬হায়ি ॥ ৮ ॥ ৪ ॥

সায়ণভাষ্যম্ । অগ্নিবৃত্রাণীতোষা ভরদ্বাজেন দৃষ্টা । ছন্দোদেবততে পূর্ববৎ
সৈষা চতুর্থী । দ্রিণং ধনং স্তোতৃণামিচ্ছন্ ছন্দসি পরেচ্ছায়াং ক্যচ্ (পা০৩)
: , বাং) প্রাপ্তিপদিকেভ্যঃ পরেচ্ছায়াং ক্যচি অগাগমঃ (পা০১,৪,৩৬) । বদ্বা
হরির্লক্ষণং ধনং তদাশ্বন ইচ্ছন্নগ্নিঃ । দ্রিপণ্যয়া পণতিঃ স্তুতার্থঃ অগ্নিভিঃ
ক্রিয়মাণয়া স্তুত্যা, স্তুয়মানঃ সন্ । বৃত্রাণি বলেন জগতামারবকাপি রক্ষঃ-
প্রভৃতীনি তমাংসি বা । জজ্ঞনৎ ভূশং হস্ত । হস্তেৰ্ধূলুগস্তান্নিগুণে লিট্
(পা০৩,৪,৭) । কীদৃশোহগ্নিঃ ? সমিদ্ধঃ সমিধাদিভির্হরিভিঃ সম্যগ্ দীপিতঃ ।
অতএব শুক্রঃ দীপ্যমানঃ । আহতঃ হরির্ভিরাহতঃ ॥৪॥

আমরা অগ্নিদেবকে স্তবকরিতেছি, তিনি আমাদের স্তবে সন্তুষ্ট হইয়া
স্তবকারিদিগের ধন অভিলাষকরত সমিধাদিদ্বারা সম্যক প্রজ্বলিত, আজ্যা-
হতিদ্বারা আহত ও দীপ্যমান হইয়া স্বীয় বলে জগতের আক্রমণকারী রাক্ষস
প্রভৃতি অথবা তমোরাশি সমূলে বিনাশ করুন ।

টপ্পনী এই মন্ত্রটিও ভরদ্বাজ সংগ্রহকরিয়াছেন, এই নিমিত্ত ভরদ্বাজই
এই মন্ত্রের ঋষি । আশ্বেয় ষক্ৰেতে পাঠ্যবিধায় ইহাকে আশ্বেয় বলাবাস, অর্থাৎ
অগ্নিই এই মন্ত্রের প্রধানরূপে প্রতিপাদ্য । পরন্তু এই মন্ত্রের প্রতি চরণই
অষ্টাক্ষর সমন্বিত, স্তুতরাং ইহার ছন্দ গায়ত্রী । এই মন্ত্রের তিনটা গের
গান দেখাযায় ।

কৌথুমী শাখা ।

অর্থাস্তর অগ্নিঋষি কোন এক সময়ে সন্ধিসংস্থাপনার্থ দৌত্য
নিযুক্ত হইয়াছিলেন, পরে অভিলষিত কার্য সম্পাদনে কৃতকার্য হইতে
পারিয়া অনন্তোপায়ে যুদ্ধ করিতে প্রস্তুত হইলেন, স্ততরাং অগ্নির বিক্রম
নাই এই মন্ত্রার্থে প্রকাশ পাইতেছে। অগ্নিঋষি কালোচিত ব্যবহারাদির
অভিজ্ঞতাসূত্রে প্রভুর ধনকামনায় অর্থাৎ এই যুদ্ধে জয় লাভকরিতে
পারিলে প্রভুর প্রচুরপরিমাণে ধনলাভ হইবে, স্ততরাং যুদ্ধই অবশ্যকর্তব্য,
এইরূপ বিবেচনা করিয়া যুতাভিষিক্ত সম্যক প্রজলিত গুরুবর্ণ অগ্নির জ্বা
মহা বিক্রমে আক্রমণপূর্বক সমস্ত শত্রুদলকে ধ্বংসপূনঃ বিনাশ করিয়াছিলেন ॥৪॥

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২
প্রেষ্ঠং বোঅতিথিং স্তবে মিত্রমিব প্রিয়ম্ ।

২ ৩ ২ ৩ ১ ২
অগ্নেরথং নবেদ্যম্ ॥ ৫

বিত্তিঃ । হে অগ্নে ! প্রেষ্ঠং অতিথিং (অতিথিবৎ পূজ্যং) মিত্রমিব
প্রিয়ং রথং নবেদ্যং (রথমিব ধনলাভহেতুং) বঃ (স্বাং) স্তবে । (স্তামি)
অস্মি প্রযজ্যমানে মধ্যমপুরুষশাসনঃ । অহমিতি শেষঃ । - (অস্মরপুরো-
হিতেনোশনসা দেবগণানাং দৌত্যকার্য্যসাধনার্থং সমাগতর্ষিপ্রবরস্ত, নির্বিঘ্নার্থ-
মুপদেশঃ প্রদত্তঃ) ॥৫॥

গেয়গানম্ । প্রেষ্ঠং বাঃ । অতা২৩য়িথীম্ । স্তৌবেমিত্রম্ ।
ই৩১প্রা২৩য়াম্ । অগ্নায়ি৩১৩থাত্ম । না৩২৩হা৩৪৩য়ি ।
দা২৩৪য়ো৬হায়ি ॥ ৯ ॥

প্রেষ্ঠং বাঃ । ওহায়ি । অতা২৩য়িথীম্ । স্তবায়ি ।
মিত্রাত্ম । ই৩১২প্রা২৩৪য়াম্ । ওহো২১য়ি । আগ্নে৩১৩থাত্ম ।
না২৩৪৩৪৩য়ি । দা৩৪৫য়ো৬হা । যি ॥ ১০ ॥

প্রেষ্ঠংবোহাউ । অতিথায়িম্ । স্তবেমিত্রমিবপ্রা৩৩য়াম্ ।

সামবেদ-সংহিতা ।

৬ .১৩। রা২থা২৩৪ওহোবা । ন বেদিয়া২৩৪৫ম্ ॥১১॥৫॥

সায়ণভাষ্যম্ । প্রেষ্ঠং ব্র ইতোবা উশনসা দৃষ্টা । ছন্দোদেবততে পূর্ববৎ ।-১
ঐর্দ্দ্বা পঞ্চমী । হে অগ্নে ! ব্রঃ স্বাম্ । পূজার্থে বছরচনম্ । স্তবে স্তোমি— অহ
মুশনা-ইতি শেষঃ । কীদৃশম্ ? প্রেষ্ঠং স্তোতৃণামস্মাকং ধনদানেন প্রিয়তমম্ ।
অতিথিং সর্কেরতিথিরং পূজ্যম্ । যদ্বা অতসাতত্য-গমনে ঋতগৃহীত্যাদিনা
(উণা৪২) অতেরিথিন । সততং দেবানাং হবিঃ প্রদাতুং গচ্ছন্তম্ । মিত্রমিত্র
সথায়মিত্র । রথং ন রথমিত্র রেদ্যং রেদো ধনং ধন-হিতং লাভহেতুম্ । যথা
রথেন ধনং লভন্তে তদ্বৎ স্তোতারোহনেন ধনং লভন্তে । তাদৃশধনলাভকারণম্ ।
'অগ্নে' ইতি ছন্দোগানাম্, 'অগ্নিম্' ইতি বহুচানাং পাঠঃ ॥৫॥

হে অগ্নি ! তুমি স্তবকারিদিগের প্রিয়, অর্থাৎ যাহারা তোমার স্তব করে,
তুমি তাহাদিগকে ধন দানকরিয়া থাক, অতএব স্তবকারীরা তোমাকে প্রিয়
জ্ঞান করে । তুমি অতিথির ভ্রায় পূজনীয়, অথবা তুমি সর্কদা দেবগণেব
হবিঃপ্রদানকার্য্যে গমনকরিয়া থাক । যাহারা তোমার স্তব করে, তুমি
তাহাদিগের মিত্রের ভ্রায় হিতসাধন কর । যেমন লোকে রথের সাহায্যে
ধনলাভ করিয়া থাকে, সেইরূপ তোমার সাহায্যেও ধনলাভ হয়, তুমিই
ধনলাভের কারণ, অতএব তোমাকে স্তব করি ।

টীপ্পনী । উশনানামক ঋষি নয়টি মন্ত্র চয়নকরিয়া একটি সূক্ত সংগ্রহ
করেন, এইটি সেই সূক্তের প্রথম মন্ত্র, অতএব উশনাই এই মন্ত্রের ঋষি, ইহার
ছন্দ গায়ত্রী । মৈত্রাবরুণ যাগে এই মন্ত্র স্তোত্ররূপে পঠিত হয়, অতএব
ইহাকে আগ্নেয় মন্ত্র বলা যায় । এই মন্ত্রমূলক চারিটি গেয় গান দৃষ্ট হয় ।
উশনা ও শিরিষ নামক ঋষি ঐ গান প্রকাশ করেন, অতএব উহার ঔশন
বা শৈরিষ নামে অভিহিত হইয়াছে ।

অর্থান্তর । দৈত্যপুরোহিত উশনা ঋষি দেবগণের দৌত্যকার্য্য সাধনার্থ
সমাগত অগ্নিঋষিকে নিরাপদে রক্ষণার্থ সৈন্তগণকে উপদেশ করিতেছেন ।
অহে সৈন্তগণ । তোমরা সন্ধিবন্ধনকার্য্যে সমাগত, স্তবরাং প্রিয়তম এই
অগ্নিঋষিকে তোমাদিগের অতিথি বিবেচনায় বন্ধুর ভ্রায় প্রিয় পাত্র জ্ঞানে
স্তবকর এবং এই অগ্নিঋষিকে রথের ভ্রায় ভারবাহী বলিয়া জান, আর
ইনি ঋপ্রভুর অভিপ্রায়ানুসারে যাহা কিছু বলেন, তাহাও কমা করিবে ॥৫॥

কৌথুমী শাখা ।

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
হ্রমোঅগ্নে মহোভিঃ পাহি বিশ্বস্তা অরাতোঃ ।

৩ ২ ৩ ১ ২
উত দ্বিষো মর্ত্যস্ত ॥ ৬ ॥

বিরতিঃ । হে অগ্নে ! স্বং নঃ মহোভিঃ বিশ্বস্তাঃ অরাতোঃ (সকাশাং)
উত দ্বিষঃ (দেষ্টুঃ) মর্ত্যস্ত (মর্ত্যাং সকাশাং পাহি)

গেয়গানম্ । হ্রমোয়াগ্নেমহোভিঃ । পাহোয়িবীতশ্বা । স্তা
অরাতোঃ । উতাদ্বাহ্যিষাঃ । মর্ত্যস্ত । ইডা২৩ভা৩৪৩ ।
৩৩৪ই । ডা ॥ ১২ ॥

হ্রাস্ত্রমোঅগ্নেম । হো৩ভাঈঃ । পাহী বিশ্বা । উতহো ।
স্তা উতহো । আরাতোঃ । উতাদ্বাহ্যিষাঃ । মর্ত্যিষাঃ ৩৪
উতহো । স্তা২৩৪৫ ॥ ১৩ ॥ ৬ ॥

সায়ণভাষ্যম্ । স্বন-ইতোষা স্বদীতিপুরুমীঢ়াভ্যাং তয়োঃস্ততরেণ রা
দৃষ্টা । ছন্দোদেবতে পূর্ব্ব৩৭ । সৈষা বধী । হে অগ্নে ! স্বং নঃ অস্মান্ । মহোভিঃ
পূজাভিঃ মহত্ত্বির্ধনৈরবা । পাহি রক্ষ । কস্তাঃ পাহি ? বিশ্বস্তাঃ বহুবিধাং
অরাতোঃ অদাতুঃ সকাশাং অদানাদ্বা পাহি । স্বমের মহদ্ধনং দত্ত্বা অদাতুর-
দানাদ্বা সকাশাদ্রক্ষেত্যর্থঃ । যদ্বা মহোভিযুক্তত্বমিতি যোজ্যম্ । উত অপিচ ।
দ্বিষঃ দেষ্টুঃ মর্ত্যস্ত মর্ত্যাং সকাশাং পাহি । অস্মভ্যাং বলং দদেতি ভাবঃ ।
অথবা মর্ত্যস্ত দ্বিষো দেবাদ্রক্ষেতি সম্বন্ধঃ । অরাতেরিত্যস্ত অদানাদিতি পক্ষে
তত্রাপি মর্ত্যস্তাদানাদিতি সম্বন্ধনীয়ম্ ॥ ৬ ॥

হে অগ্নি ! তুমি আমাদেরকে সম্মান ও প্রচুরপরিমাণ ধনদ্বারা সম্ব-
ন্ধিত কর, আমরা যেন সর্ব্বতোভাবে অদানহইতে রক্ষা পাই, তাহা কর,
অর্থাৎ আমরা যেন তোমার প্রসাদে প্রচুরপরিমাণ ধন পাইয়া দানকরিতে
পারি, কোনরূপেও যেন আমাদের অদাতৃত্ব অপবাদ না হয় । আর
আমাদেরকে ভূরি বল প্রদানকরিয়া দেববর্গহইতে রক্ষাকর, অর্থাৎ কোন

সামবেদ-সংহিতা ।

৬ মনুষ্য যেন আমাদিগকে বলে পরাভূত করিতে না পারে, এইরূপ বল
ন করিয়া পালন কর ।

ঋগ্বেদগীত। অগ্নিরোবাংশোংপর স্ত্রীতি ও পুরুষীত নামক ঋষিধ্বয় বহু
যত্নে পঞ্চদশ ঋক চয়নকরিয়া একটি স্ত্রুত সংগ্রহকরেন, এই মন্ত্রটি ঐ
স্ত্রুতেরই আদি মন্ত্র, অতএব উক্ত স্ত্রীতি ও পুরুষীত ইহারাই এই মন্ত্রের
ঋষি এবং ইহার ছন্দের নাম গায়ত্রী । এই মন্ত্রটি আধেয় যাগে পাঠ্য বলিয়া
ইহাও আধেয় । ইন্দ্রনামা ঋষি এই মন্ত্রের দুইটি গান প্রকাশ করেন, ইহা-
দিগের প্রথমটির নাম সংবর্গ ও দ্বিতীয়ের নাম বার্ত্ত্বয় ।

অর্থাস্তরং । অগ্নিশব্দেনাত্র অগ্নিঋষিরূচ্যতে । সচ সৈনাপত্যং স্বীকৃত্য
রক্ষণীয়সেনয়া প্রার্থ্যতে । হে অগ্নে অগ্নিনামকর্ষে ! স্বং নঃ অস্মান্ মহোভিঃ
স্বকীয়প্রভাবেন বিশ্বস্তাঃ আরাতে নিখিলশত্রুতঃ উত পুনঃ দ্বিষো মর্ত্যস্ত
দ্বেষপ্রতিকান্মনুষ্যাং পাহি রক্ষত্যর্থঃ ।

অগ্নি ঋষি সেনাপতিত্ব স্বীকার করিয়া তিনি সকল সেনাকে রক্ষা
করিয়াছিলেন, অতএব সেনাগণ তাহার নিকট রক্ষা প্রার্থনা করিতেছে ।
হে অগ্নি ঋষি ! তুমি আমাদিগকে স্বকীয় প্রভাবে শত্রুবর্গ হইতে এবং দ্বেষ্টা
মনুষ্য হইতে রক্ষা কর, শত্রুবর্গ যেন আমাদিগকে বলে অভিভূত করিতে না
পারে এবং কোন দ্বেষ্টা মনুষ্য যেন আমাদিগকে দ্বেষ করিতে না পারে,
তাহা কর ॥ ৬ ॥

২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২

এছ্যমুত্রবাণি তেহগ্নীথিতরা গিরঃ ।

৩ ১ ২ ৩ ১ ২

এভির্বর্দ্ধসি ইন্দুভিঃ ॥ ৭ ॥

বিবৃতিঃ । হে অগ্নে ! এহি । তে (অদর্থাঃ) গিরঃ ইথা (অনেক প্রকা-
রেশ) স্ত্রবাণি (স্ত্রুত আশাস্ত্রতে) ইতরা গিরঃ অনুরৈঃ ক্রুতাঃ স্ত্রুতীঃ শ্রুতি
বাক্যশেষঃ । (অপিচ আগতস্বং) এভিঃ ইন্দুভিঃ (সৌমৈঃ) বর্দ্ধসি (বর্দ্ধস্ব)
পরস্পৈপদং ছান্দসং ।

গেয়গানম্ । এছ্যমুত্রবাণীভ্যি তায়ি । অগ্নীথিত

কথুমী শাখা ।

রাগাং২য়িরাঃ । এভাং২য়ির্৩র্দ্ধা । সয়াং২তহাং৩৪৩য়ি । দূং৩
ভোডহায়ি ॥ ১৪ ॥

এহ্মাষু৩ব্রো হোণায়িতায়ি । অগ্নিইথেতরাং২গী৩৩রাঃ ।
এভির্৩র্দ্ধাং২৩৪র্দ্ধা । সয়াং২তহাং৩৪৩য়ি । দূং৩৪ভোডহায়ি ॥ ১৫ ॥ ৭ ॥

সায়ণভাষ্যম্ । এহ্মাষিত্যেবা ভরদ্বাজেন দৃষ্টা । ছন্দোদেৱতে পূর্ব৩৩৩৩ ।
সৈবা সপ্তমী । হে অগ্নে ! এহি আগচ্ছ । তে তুভ্যম্ স্বদর্শং গিরঃ স্ত৩৩তীঃ । ইথা
ইথমেনেন প্রকা৩৩বেণ । স্ম স্মৃৎ ব্র৩৩বাণি ইত্যাশাস্ততে তাঃ স্ত৩৩তীঃ শৃণু৩৩তার্থঃ ।
উ ইত্যেতাঃ ইতরাঃ অস্মরৈঃ কুতাশ্চ স্ত৩৩তীঃ শৃণু৩৩তিশেষঃ । তথাচ ব্রাহ্মণম্—
“অগ্নিরিথেতরা গিরইত্যহ্মর্যাহ বা ইতরা গিরঃ”-ইতি । অপি চ আগতস্বং
এভিঃ এতৈঃ ইন্দুভিঃ সোমৈঃ বর্দ্ধস্ব ॥ ৭ ॥

হে অগ্নি ! তুমি আগমন কর, আমরা আশাকরি, যেন উত্তমরূপে
তোমার স্তব করিতে পারি । অর্থাৎ আমরা যে তোমার স্তব করিতেছি,
তাহা যেন তোমার শ্রবণযোগ্য হয় । আর অস্মরগণ যে তোমার স্তব করি-
তেছে, সেই সকল স্ত৩৩তিবাক্যও তোমার শ্রুতিগোচর হউক এবং তুমি
আগমন করিয়া প্রচুর সোমরস পানে বৃদ্ধি প্রাপ্ত হও ।

টীপ্পনী । এই মন্ত্রটিও পূর্বোক্ত ভরদ্বাজকর্তৃক সংগৃহীত অষ্টচত্বারিংশৎ
ঋগায়ক স্তবের ষোড়শ ঋক্, অতএব বৃহস্পতিবংশাবতংস ভরদ্বাজই
এই মন্ত্রের ঋষি । এই মন্ত্রের গায়ত্রীছন্দ, মৈত্রাবরুণ যাগে স্তোত্র রূপে যে
তিনটি ঋক্ পঠিত হয়, এইটি তাহাদিগের প্রথম মন্ত্র, এই নিমিত্ত ইহাও
আগ্নেয় মন্ত্র বলিয়া নির্দিষ্ট আছে । এই মন্ত্রের চারিটি গেয়গান দৃষ্ট
হয়, তন্মধ্যে দুইটিমাত্র এই স্থলে প্রকাশিত হইল এবং অবশিষ্ট দুইটি গান
উৎগান গ্রন্থে প্রকাশিত হইবে । ণনঃশেফ ঋষি এই দুইটি গান প্রকাশ
করেন ।

অর্থাস্ত৩৩৩৩ । পুরোহিতেন সেনাপতিঃ সোমরসং পায়িত্বা সমুভেজিত আসী-
দিত্যাহ । হে অগ্নে অগ্নিঋষিসম্বোধনং । তে স্বংসম্বন্ধা ইতরা গিরঃ আস্মরাণি
বাক্যানি ইথাঃ তথাঃ উ উতঃ স্মব্র৩৩বাণি অস্মরদমনার্থং স্বদী৩৩৩৩৩৩৩৩মুদে-

সামবেদ-সংহিতা ।

৬ তুং ভূপতিনা আদিষ্টোন্মি অহমিতি শেষঃ । স্বমেহি আগচ্ছ এতিঃ ইন্দুভিঃ
 ১ সোমৈঃ বর্দ্ধসি বর্দ্ধস্ব । সোমরসং পীত্বা সংগ্রামার্থমুদ্বেলোভব ইত্যর্থঃ ।
 ২ প্রুরোহিতগণ সেনাপতি অগ্নি ঋষিকে সোমরস পান করাইয়া উত্তেজিত
 করিয়াছিলেন, তাহাই এই মন্ত্রার্থে প্রকাশ পাইতেছে । যে ঋষিবর
 সেনাপতি অগ্নি ! তুমি অম্বরগণের সম্বন্ধে যে সকল বাণ্য বলিয়াছ, সে
 সমুদায়ই সত্য । • আমরা ভূপতির আদেশানুসারে তোমাকে উত্তম রূপে
 বলিতেছি, যাহাতে তোমার ক্রোধ উদ্বেল হইয়া অম্বরদিগকে দমন করিতে
 পারে, তাহাই করিবে, তুমি আগমনকর এবং সোমরসপানে সমধিক
 শক্তিশালী হও ॥ ৭ ॥

১ ২ ৩ ১ ১ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
 আ তে বৎসো মনোযমৎ পরমাচ্চিৎসধস্বাৎ ।
 ২ ৩ ১ ২ ৩ ২
 অগ্নে ত্বাক্ষাময়ে গিরা ॥ ৮ ॥

বিত্তিঃ । হে অগ্নে বৎসঃ (তন্মামা কচ্চিদৃষিঃ) গিরা তে মনঃ পরমা
 চ্চিৎ স্বধস্বাৎ (স্বর্গাছ্যৎকৃষ্টস্থানাৎ) আযমৎ (আকৃষ্টবান্) প্রথমপঠিত
 শ্রাশবস্ত্র যমদিত্যনে সম্বন্ধঃ । ত্বাং কাময়ে প্রার্থয়ে ইত্যম্বয়ঃ ।

গেয়গানম্ । আতেবৎসাঃ । মনোযমৎ । পরমাৎ । চিৎস
 ২ ১ ২ ২ ৪ ৫ ৪ ৫
 ধাৎ৩স্বাৎ । অগ্নায়িত্বাতক্ষাত । ময়ো বা । গাহংয়িরোডহায়ি
 ॥ ১৬ ॥

৪ ৫ ৪ ৫ ৫ ৫ ২ ১
 আতেবৎসোমনোযমৎ । ঐয়াহায়ি । পরমাচ্চিৎসধস্বাটৈদ
 ১ ১ ২ ১ ২
 য়াৎ৩হোইয়া । অগ্নে ত্বাক্ষাময় ঐয়াৎ৩হোইয়া । গিরা ।
 ১ ২ ১
 ইডাৎ২ভাতা৩৪৩ । ওৎ৩৪৫ই । ডা ॥ ১৭ ॥ ৮ ॥

সায়ণভাষ্যম্ । আ তে বৎস ইত্যোবা কণুগোত্রোণ বৎসেন দৃষ্টা । ছন্দো-
 দেহতে পূর্ববৎ । সৈবা অষ্টমী । বৎসঃ এতন্মামা ঋষিঃ । তে তব মনঃ পর-
 মাচ্চিৎ উৎকৃষ্টাদপি সধস্বাৎ স্থানাৎ ছ্যলোকাৎ । আযমৎ আযময়তি ।
 কেন সাধনেন ? গিরা জ্ঞাত্যা । শিষ্টং প্রত্যক্ষকৃতম্ । হে অগ্নে ! ত্বাং কাময়ে

কৌথুমী শাখা ।

ত্বদীয়ং মনো মযোত্র নিয়চ্ছামীতি প্রার্থয়ে। “ত্বাহ্বাময়ে” ইতি ছন্দো-
দ্বান্ কাময়ে” ইতি বহুচাঃ স্তবস্তবাদ্বগৃহ পঠন্তি ।

হে অগ্নি ! বৎসনামা কোন্ ঋষি তোমাকে স্তবকরিয়া স্বর্গাদি উ-
চ্চীতর স্থান হইতেও তোমার মন সমাকর্ষণ করিতেছেন। এইক্ষণ আমি
তোমার নিকট এই প্রার্থনা করিতেছি যে, তোমার মন যেন আমাতেই নিয়ত
থাকে ।

টীপ্পনী। কণ্ণবংশীয় বৎসনামা ঋষি সেনাপতি অগ্নি ঋষিকে যুদ্ধব্যাপারে
সমুৎসুক করিবেন, এই নিমিত্ত দশটি মন্ত্র চয়নকরিয়া একটি মন্ত্র সংগ্রহ
করেন, এই মন্ত্রটি সেই মন্ত্রের সপ্তম মন্ত্র। অতএব বৎসই এই মন্ত্রের ঋষি।
ইহার ছন্দের নাম গায়ত্রী ছন্দ। আর এই মন্ত্রটি প্রান্তরমুখক সম্বন্ধীয় যজ্ঞে
পঠিত হয়, কোন কোন বিশেষ যজ্ঞে স্তোত্ররূপেও ইহা পঠিত হইয়া থাকে,
যজুঃসংহিতাতে অগ্ন্যাহরণের অনুবাক্য রূপে ব্যবহৃত দেখা যায়, সূতরাং
ইহাও আশ্বেয় বলিয়া জানা যাইতেছে। এই মন্ত্রের তিনটি গেয়গান আছে,
তন্মধ্যে দুইটি মাত্র এই স্থানে উদ্ধৃত করা হইল, অপর একটি উহগান
গ্রন্থে প্রকাশিত হইবে।

অর্থান্তরং। সোমপানাদীষন্নন্তাবস্থায়ামভিলষিতসংগ্রামোত্তেজনাং বৎস
ঋষিণা প্রবর্তিতাং সংগ্রামোত্তেজনাং স্মারয়তি। হে অগ্নে ! তন্মাকর্ষে ! বৎসঃ
বৎসনামা ঋষিঃ পরমাং সধস্থ্যচ্চিৎ ল্যপলোপে পঞ্চমী পরমং সধস্থং সাজাত্য
ভাবং সজ্জাভিমেলনমিতি যাবৎ প্রদর্শ্য তে তব মনঃ আযমং আয়তং চকার।
ইদানীং ত্বাং গিরা কাময়ে ইচ্ছামি বৎসোপদেশস্তব স্মৃতিপথাক্রুতৌ ভবন্তি
প্রার্থয়ামি।

সেনাপতি অগ্নিঋষিকে সোমরস পানকরাইয়া তাহার কিঞ্চিন্নন্ততা
হইলে আপনাদিগের অভিলষিত কার্য সাধনার্থ বৎসঋষি যে অগ্নি
ঋষিকে সংগ্রামার্থ উত্তেজিত করিয়াছিলেন, তাহাই স্মরণ করাইতেছেন।
হে সেনাপতি অগ্নিঋষি ! তোমাকে সাজাত্যভাব প্রদর্শনকরিয়াই তোমার
মন প্রশস্ত করিয়াছিলেন, এইক্ষণ আমি স্তুতিবাক্য দ্বারা প্রার্থনা করিতেছি
যে, বৎসকৃত উপদেশগুলি তোমার স্মৃতিপথে উদ্ভিত হউক। কিরূপ বিক্রমে
যুদ্ধ করিতে হইবে, বৎস ঋষি তোমাকে সে বিষয়ের যে উপদেশ দিয়া ছিলেন,
তুমি তাহা স্মরণ করিয়া তাহার গৌরব রক্ষার্থ যুদ্ধে প্রবৃত্ত হও ॥ ৮ ॥

সামবেদ-সংহিতা ।

৬

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২

স্বামগ্নে পুষ্করাদধ্যথর্বা নিরমম্বত ।

২ ১ ২ ৩ ১ ২

মুধ্বে^১বিশ্বস্থ^২ রাঘতঃ^৩ ॥ ৯ ॥

বিবৃতিঃ। হে অগ্নি! অথর্বা মুধ্বেঃ (মুধ্বেবদ্ধারকাং) সর্ষশ্চ^১ বাঘতঃ (বাহকাং) পুষ্করাদধি (পুষ্করপর্ণে^২ অবিযোগে পঞ্চমীরং) স্বাং নিরমম্বত (অরণিকার্ধদ্বাদজনয়ং^৩) ।

গেয়গানম্ । স্বামগ্নে পুষ্কা^১৩রাদধী^২ । আথর্বা^৩ । নায়িঃ ।
 ১ ৩ ১ ৩ ১ ৩ ১ ৩ ১ ৩ ১ ৩
 অমা^১২স্থা^২২৩৪তা^৩ । মু^১২৩৪ধ্বে^২ । রা^১২৩৪য়ি^২স্থা^৩ । অযা^১ রা^২ ।
 ১ ১ ১ ১ ১ ১ ১ ১ ১ ১ ১ ১
 ঘা^১২৫তো^২৬হায়ি^৩ ॥ ১৮ ॥ ৯

সায়ণভাষ্যম্ । স্বামগ্ন-ইত্যেবা ভরষাজেন দৃষ্টা । চন্দোদেবতে পূর্ষঃ । সৈবা নরমী । হে অগ্নি! এতৎসংজ্ঞ ঋষিঃ । স্বাং পুষ্করাদধি পুষ্করে পুষ্করপর্ণে । নিরমম্বত অরণোঃ সকাশাদজনয়ং । কীদৃশাং পুষ্করাং? মুধ্বেঃ মুধ্বেবদ্ধারকাং । বিশ্বস্থ সর্বশ্চ জগতঃ । রাঘতঃ রাহকাং । “পুষ্করপর্ণে হি প্রজাপতিভূমিমপ্রথয়ং তৎ পুষ্করপর্ণে প্রথয়ং”—ইতি শ্রুতেঃ । ভূমিশ্চ সর্বজগত আধারভূতেতি পুষ্করপর্ণশ্চ সর্বজগদ্ধারকম্ । অত্র পুষ্করশব্দেন পুষ্করপর্ণমভিবীৰ্যতে—ইত্যেতচ্চ তৈত্তিরীয়কে বিম্পষ্টমাত্মনাম্ ;—“স্বামগ্নে! পুষ্করাদধীত্যাহ পুষ্করপর্ণে হেনমুপশ্রুতমবিন্দং”—ইতি ॥ ৯ ॥

হে অগ্নি! অথর্বানামক ঋষি তোমাকে অরণিকার্ধদ্বয়ের সত্ত্ববর্ণে উৎপাদনকরিয়া মন্তকের আয় ধারক এবং সমস্ত জগতের নির্বাহক পুষ্করপত্রে স্থাপন করিয়াছিলেন ।

মাধবাচার্য্য এই মন্ত্রের অত্র প্রকার অর্থ করেন । যথা—হে অগ্নি! অথর্বা-নামক ঋষি ঋষিগ্ণের অভীষ্টসিদ্ধির নিমিত্ত মন্তক স্বরূপ অন্তরীক্ষ হইতে তোমাকে আনিয়া জগৎ প্রকাশ করেন । প্রথমে সমস্ত জগৎ অন্ধকারময় ছিল, পরে আকাশে হুহু অগ্নি দর্শন করিয়া ঐ হুহু অগ্নিকে মহন পূর্বক প্রকাশ করেন, এই মহনকারীই অথর্বা ঋষি ।

টীপনী । ভরষাজ মুনি যে অষ্টচষারিংশৎ মন্ত্র চয়ন করিয়া হুক্ত সংগ্রহ

কৌথুমী শাখা ।

করেন, এইটি সেই স্বতন্ত্র ত্রয়োদশ মন্ত্র, অতএব ভরদ্বাজই এই মন্ত্রের
ইহা গায়ত্রীছন্দে গ্রথিত, যখন অরুণি হইতে অগ্নি মন্থন করায়, তখন এই মন্ত্র
পঠিত হয়, অতএব ইহা আগ্নেয় । এই মন্ত্রের একটি মাত্র গেরগান দেখা যায় ।

অর্থাস্তরং । শরফলকে বৈহ্যতানিসমাবেশকালে মন্ত্রেণানেন তদগ্নেৰ্যাব-
হারোপায়াবিকারে অথর্কর্ষিনামোল্লেকেন কৃতজ্ঞতাং সূচয়তি । হে অগ্নে
বাঘতঃ মেধাবী অথর্ক ঋষিঃ বিশ্বস্ত জগতো মুদ্ধঃ শিরোভূতাং পুঙ্করাং
অন্তরীক্ষতঃ অবি ঐশ্বর্যভূতং ত্বাং নিরমম্বত আবিশ্চকার । যাক্ষেনৈব বাঘতঃ
শব্দস্ত মেধাবিস্তং অধিশব্দস্ত ঐশ্বর্যবাচিস্তং প্রতিপাদিতং ।

হে অগ্নি ! মেধাবী অথর্ক ঋষিই প্রথমত জগতের মন্তক স্বরূপ অন্তরীক্ষ
হইতে ঐশ্বর্যভূত তোমাকে আবিকার করিয়াছেন ॥ ৯ ॥

২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২

অগ্নে বিবস্বদাভরাস্ত্রভ্যমূতয়ে মহে ।

৩ ১ ২ ৩ ২

দেবোহসি নোদৃশে ॥ ১০ ॥

বিবৃতিঃ । হে অগ্নে ! স্বমিতি শেষঃ । অস্মভ্যং (অস্মাকং ষষ্ঠ্যর্থং চতুর্থী)
মহে উতয়ে (মহতীরক্ষায়ৈ) বিবস্বৎ (স্বর্গাদিনিবাসহেতুভূতং কর্ম) অভর
হি (যস্মাৎ) নঃ অস্মাকং দৃশে (দর্শনার্থং) দেবঃ অসি ।

৪ ৫ ৪ ৫ ১ ৫ ৪ ১ ৫ ২ ১

গেরগানম্ । অগ্নেবিবস্বদাভরো । বাহায়ি । অস্মভ্যমূতা

১ ২ ১ ২ ২ ২ ২ ২ ১ ২

২৩য়ামিহে । ওহ । বাতহায়ি । ওহ । বাতহায়ি । দায়িবো

৩ - ১ ২ ২ ১ ২ ২ ১

২১হিয়াং । ওহ । বাতহায়ি । ওহ । বাতহাতয়ি । সাংয়ি

৩ ৫ ২

নাং৩৪ ঔহোবা । দৃশেহ ১ ॥ ১১ ॥ ১০ ॥

সায়ণভাষ্যম্ । পূর্বোক্তাস্থ ঋক্ বহুচানামমুক্তমণিকাগ্রহং পর্যালোচ্য
তত্রোক্তা ঋষিচ্ছন্দোদেবতা যোজ্যতাঃ । এবমুক্তরাস্বপি যোজনীয়াঃ । অগ্নে-
রিরস্বদিত্যেবা তু বহুচৈর্নান্নাতা তথাপ্যাস্মাচ্ছন্দোদেবতে পূর্বরবিষ্মপ্ঠে
ঋষিস্ত রামদেবইতি গ্রন্থান্তরাদব্রগতঃ । হে অগ্নে ! ত্বম্ অস্মভ্যম্ অস্মাকম্ ।
মহে উতয়ে মহতে রক্ষণায় । অত্র রক্ষণে-ইতি ধাতোঃ উতিযুতিজুতীতি
স্বত্রেণ নিশাতিতং রূপম্ । বিবস্বৎ স্বর্গাদিলোকেষু বিশেষণে নিবাসস্য

সামবেদ-সংহিতা ।

৬ হৃতমিদং কৰ্ম অভ্যাস সম্পাদয় । হুগ্রহোভ্ৰহ্মসীতি ভবম্ । হি যস্মাৎ
নঃ অস্মাকম্ দৃশে দৰ্শনার্থম্ । দেবঃ দ্যোতমানঃ অসি । ইন্দ্রাদয়ো
ক্রোধান্নাভিঃ দৃশ্যন্তে স্বঃ তু গার্হপত্যাদিদেহতিদ্যোতমানঃ প্রত্যক্ষণ দৃশ্যসে
তস্মাচ্চাং বিশেষণ প্রার্থয়ামহে ইত্যভিপ্রায়ঃ ॥ ১০ ॥

হে অগ্নি ! তুমি আমাদের সর্বতোভাবে রক্ষণার্থ বাহাতে আমরা
স্বর্গালোকে বাস করিতে পারি তদুপযোগী কৰ্ম সম্পাদন কর । যেহেতু
তুমি আমাদের দর্শনার্থ সর্বদা দীপ্যমান রহিয়াছে । আমরা ইন্দ্রাদি দেব-
গণকে দেখিতে পাই না, কিন্তু তোমাকে গার্হপত্যাদি রূপে প্রকাশমান
দেখিতে পাই, অতএব তোমাকে সবিশেষ আরাধন! করি ।

টীপ্পনী । এই মন্ত্রের ঋষি, ছন্দ ও দেবতা পূর্ববৎ জানিবে, গ্রন্থান্তরে
বামদেব এই মন্ত্রের ঋষি বলিয়া উক্ত আছে । বামদেব ঋষিই এই মন্ত্র প্রকাশ
করেন, সুতরাং তাহাকেই ঋষি বলা যায় । এই মন্ত্র ঋকসংহিতায় উক্ত
নাই, সামবেদীয় আর্চিক গ্রন্থে ইহার বিশেষ সমাদর আছে । এই মন্ত্রেব
একটি মাত্র গায়ত্রী গান দৃষ্ট হয়, উহা সৌমিত্র ঋষি গান করিয়াছিলেন । অতএব
এই গানের নাম সৌমিত্র ।

অর্থান্তরং । অত্রাগ্নিশব্দঃ সূর্য্যবাচী । হে বিবস্বৎ তমোরাশিনাশিন্ অগ্নে
তেজঃপুঞ্জরূপ সূর্য্য ! নঃ অস্মাকং মহে উতরে মহতীরক্ষায়ৈ অশ্বভাং অভ্যাস
অশ্বংশরীরাং রসমাবহ পরন্তু দৃশে দৃষ্টিক্রিয়াসাধনায় দেবঃ দীপ্যমানঃ
অসি ভবসি । তদালোকং প্রাপ্যৈব বয়মিতন্ততো দৃষ্টিনিক্ষেপেণ কৃতার্থাঃ
স্মঃ । অপিচ ভবদ্রসাহরণশক্তিত এব শারীরকং সৌস্থ্যমভূৎ ।

হে তমোরাশিধ্বংসকারিন্ সূর্য্য ! তুমি আমাদের সর্বপ্রকার
রক্ষাবিধানার্থ আমাদের শারীরিক রসাহরণ ক্রিয়া সম্পাদনকর
এবং আমাদের দর্শনার্থ সর্বদা প্রকাশ পাইয়া থাক । অর্থাৎ তোমার
রসাহরণেই আমাদের শারীরিক সুস্থতা রক্ষা হয় এবং আমরা তোমার
আলোক পাইয়া সর্বত্র সকল পদার্থ দর্শন করিতে পারি ॥ ১০ ॥

ইতি প্রথম দশতী ।

কৌথুমী শাখা ।

অথ দ্বিতীয় দশতী ।

^{১২} নমস্তে ^৩ অগ্ন ^{১২} ওজসে ^{৩১} গৃণন্তি ^{৩ ১২} দেবকৃষ্ণয়ঃ ।

^{১ ২ ৩ ১ ৩} অমৈরমিত্রমর্দয় ॥ ১১ ॥ ১ ॥

বিস্তিঃ । হে অগ্নে দেব ! কৃষ্ণয়ঃ যজমানা মানবাঃ । ওজসে তে নমো-
গৃণন্তি । অতোহহমপি গৃণামীতি বাক্যশেষঃ ! অমৈঃ অমিত্রং অর্দয়
ঋমিতিশেষঃ ।

^{১২} গেষ্যগানম্ । ^{৪ ৫} নমস্তো । ^{১ ২} হেয়ায়ি । ^১ ওজসা৩য়ি । ^১ গৃণা২
^৩ স্তা২৩৪য়িদে । ^{১ ৩} বাকৃষ্ণয়া২ঃ । ^{১ ২} অমায়ে৩ঃ । ^{১ ৩} আ২মা২৩৪
^{১ ২ ৩ ১ ১ ১ ১} ঔহো২৩৪৫ ॥ ২০ ॥ ১ ॥

সায়ণভাষ্যম্ । অথ দ্বিতীয়খণ্ডে সেযং প্রথমা । হে অগ্নে দেব ! তে
তুভ্যং নমোগৃণন্তি নমস্কারশব্দমুচ্চারয়ন্তি । কিমর্থম্ ? ওজসে বলায় । কে ?
কৃষ্ণয়ঃ মনুষ্যাঃ যজমানাঃ অতোহহমপি গৃণামীত্যর্থঃ । ত্বং চ অমৈঃ বলৈঃ
অমিত্রং শত্রুম্ । অর্দয় নাশয় ॥ ১ ॥

হে অগ্নিদেব ! যাজ্ঞিক মনুষ্যাগণ বলপ্রাপ্তির নিমিত্ত নমঃশব্দ উচ্চারণ
পূর্ব্বক তোমাকে স্তুতিকরিয়া থাকে, অতএব আমিও তোমাকে নমস্কার
করিতেছি । তুমি আপন শক্তিপ্রভাবে আমাদিগের শত্রু বিনাশকর ।

টীপ্পনী । অগ্নিরোবংশোৎপন্ন বিরূপ ঋষি যে ষোড়শ ঋক্ সংগ্রহকরিয়া
একটি স্তোত্র প্রকাশ করেন, এই মন্ত্রটি সেই স্তোত্রের দশম ঋক্, অতএব
বিরূপই এই মন্ত্রের ঋষি । ইহার ছন্দ গায়ত্রী, এই মন্ত্রটি দশরাত্র যাগে
ব্যবহৃত হইয়া থাকে, সূতরাং ইহাও আগ্নেয় । এই মন্ত্রের দুইটি গেয়গান আছে,
তাহার একটি এই স্থলে প্রকাশিত হইল, অপরটি উহগানগ্রন্থে প্রকাশিত
হইবে ।

অর্থাস্তরং । সেনানায়কেনাগ্নিঋষিণা সংগ্রামপ্রয়াণকালে মন্ত্রেণানেনেত্বরঃ
স্তুতঃ ইত্যর্থত আয়াতি । অগ্নিশব্দোত্র ঈশ্বরবাচকঃ হে অগ্নে ঈশ্বর !

সামবেদ-সংহিতা ।

৬ বকুঠয়ো রাজাহুচরাঃ ওজসে বলপ্রাপ্তয়ে তে তুভ্যং নমোগুণস্তি নমস্কার-
পূৰ্ব্বকমর্থযন্তে । প্রার্থনমেবাহ অমৈরিতি । অমৈর্কলপ্রদানেন অমিত্রং শত্রু-
ক্রো কুলং মর্দয় নাশয়েত্যর্থঃ । অস্মানরিবিনাশনসমর্থান্ কুর্কিতি ভাবঃ ।

হে ঈশ্বর ! রাজাহুচর সেনাগণ আপন আপন বলপ্রাপ্তির নিমিত্ত নমস্কার-
পূৰ্ব্বক তোমার নিকট প্রার্থনা করিতেছে যে, তুমি আমাদেরকে অরিকুল-
বিনাশনে সামর্থ্যবান কর, ইহাই প্রার্থনা । ১১ ॥ ১ ॥

২ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২
দূতং বো বিশ্ববেদসং হব্যবাহমমর্ত্যম্ ।
১ ২ ৩ ২
যজিষ্ঠমুঞ্জসে গিরা ॥ ১২ ॥ ২ ॥

বিসৃতিঃ । হে অগ্নে ! বিশ্ববেদসং হব্যবাহং অমর্ত্যং যজিষ্ঠং দূতং দেবানা-
মিতি শেষঃ বঃ (ত্বাং গুরুত্বাদ্ভবচনং) গিরা ঋজসে (প্রসাধয়ামীত্যর্থঃ)
অহমিতিশেষঃ । অস্মদি মধ্যমশ্চান্দসঃ ।

৪ ২ ৪ ৫ ২ ১
গেয়গানম্ । দূতাংবোত বিশ্ববেদসাম্ । হব্যবাহাম্ ।
১ ৩ ৫ ১ ২ ১ ২ ২ ২ ১
অমাংর্তা২৩৪য়াম্ । যাজিষ্ঠম্ । ঋ । জসেতহায়ি । গিরা ।
২ ৪ ৫ ৪
ঔতহোবা । হোহেই । ভা ॥ ২১ ॥ ২ ॥

সায়ণভাষ্যম্ । সৈবা দ্বিতীয়া । হে অগ্নে ! বিশ্ববেদসং বিশ্বং সমস্তং
বেদো ধনং যস্যাসৌ বিশ্ববেদাঃ তম্ সর্ববিদং বা । হব্যবাহং দেবেভ্যো
হবিষাং রোচ্যাম্ । অমর্ত্যং অমরগণধর্ম্মাণম্ । যজিষ্ঠম্ অতিশয়েন যষ্ঠারম্
দূতম্ দেবানাম্ । বঃ ত্বাম্ । গিরা স্তিরূপয়া বাচা । ঋজসে যজমানোহং
প্রসাধয়ামি বুদ্ধয়ামীত্যর্থঃ । ‘ঋজতিঃ প্রসাধনকর্ম্মা’-ইতি যাক্ ।

হে অগ্নি ! এই অখিল বিশ্বই তোমার ধন, তুমি হোমীয় দ্রব্য বহন করিয়া
দেবগণকে প্রদানকর, তোমার মরণধর্ম্ম নাই, তুমি প্রধান দেবপূজক, সূতরাং
তুমি দেবগণের দূতস্বরূপ, অতএব স্তুতিদ্বারা তোমাকে বর্দ্ধনকরি ।

টীপ্পনী । গোঁতমকুলোৎপন্ন বামদেব ঋষি অষ্টসংখ্যক ঋক্ চয়নকরিয়া
একটি সূক্ত সংগ্রহ করেন, এইটি সেই সূক্তের প্রথম মন্ত্র, সূতরাং বামদেব এই
মন্ত্রের ঋষি, ইহার গায়ত্রীছন্দ । আর এই মন্ত্র আগ্নেয় যাগে ব্যবহৃত হয়,

কৌথুমী শাখা ।

অতএব ইহা অগ্নেয় মন্ত্র । বিশ্বমনা ঋষি ইহার একটি মাত্র গান করিয়াছে-

অর্থান্তরং । সেনাপতো শিবিরমুপগতে তন্ত্ৰ স্বসা তৎসমীপতো ভোজ্য-
বাহকং দূতমেকং প্রেরয়তীত্যাহ । হে অগ্নে বঃ যুগ্মৎসক্যাশং হব্যবাহং
ভোজ্যবাহকং দূতং প্রেরয়ামীতি শেষঃ । অয়ং পুনঃ বিশ্ববেদাঃ অস্ম্যাকং
সকলসংবাদাতিজ্ঞঃ অমর্ত্যঃ অমরণধর্ম্মা শত্রুভিরবধ্য ইতি ভাবঃ ।
যজিষ্ঠঃ প্রেরিতবৃত্তান্তবিজ্ঞাপনকুশলঃ । স্বমেনং গিরা সারবদচসা ঋজুসে
প্রসাদয়িতব্যঃ । স্বশ্রেয়োবিজ্ঞাপনবাক্যপ্রেরণপূর্ব্বকং যথোচিতং সন্তোষয়িতব্য
ইতিভাবঃ ।

সেনাপতি অগ্নিঋষি যুদ্ধার্থ গমনকরিয়া শিবিরসন্নিবেশপূর্ব্বক তাহাতে
অবস্থিত হইলে সেনাপতির ভগিনী ভ্রাতৃসমীপে দূতসমভিব্যাহারে খাদ্য
সামগ্রী প্রেরণকরিয়া ভ্রাতাকে বলিয়া পাঠাইতেছেন । হে সেনাপতি !
আমি আপনার সঙ্গীপে এক দূত প্রেরণকরিতেছি, এবং ইহার সঙ্গে আপ-
নার আহারোপযোগী দ্রব্য কিছু পাঠাইলাম, এই দূত আমাদের সমস্ত
বৃত্তান্ত জানে, সুতরাং যথাবদ্বর্ণন করিয়া আপনাকে জানাইতে পারিবে,
আর আপনি ইহার নিকট যে সকল বৃত্তান্ত বলিয়া দিবেন, তাহাও আমা-
দিগকে উত্তম রূপে জানাইতে সক্ষম হইবে । পরন্তু এই দূতের মরণ নাই,
সুতরাং শত্রুগণ ইহাকে বিনাশ করিতে পারিবে না, আপনি সারগর্ভ
বাক্যে ইহাকে সন্তুষ্ট করিবেন এবং আপনার আধুনিক সংবাদ ইহাকে
বলিবেন । ১২ ॥ ২ ॥

১ ২ ৩ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
উপহ্বা জাময়োগিরো দেদিশতীর্হবিষ্কৃতঃ ।

৩ ১ ২
ষায়োরনীকে অস্থিরন্ ॥ ১৩ ॥ ৩ ॥

বিসৃতিঃ । হে অগ্নে হবিষ্কৃতঃ জাময়ঃ (ভগিনী ইব) দেদিশতীঃ গিরঃ
স্ততিরূপাবাচঃ স্বা উপ (উপতিষ্ঠন্তে) বায়োঃ অনীকে স্বাং সমেধয়ন্ত্য ইতিশেষঃ
অস্থিরন্ ।

১ ২ ১ ১ ১ ১ ১ ২
গেয়গানম্ । উপহ্বাজা । ময়োংগি । রণয়য়ুঃ । দায়ি

সামবেদ-সংহিতা ।

৬ দীশতিহবিষ্কৃ। তওহয়িয়যু২ঃ। ঝায়োরা২৩ নী। কয়া৩স্থা
২৫য়িরা৬৫৬নু। অশ্বা৩গা২৩৪৫ঃ ॥ ২২ ॥

উপহাজামা৬য়োগিরাঃ। দাহযিদিশ। তাহয়িঃ। হরী২
ফা২৩৪র্তাঃ। ঝায়োরনাহায়িকায়। স্থায়িরা। ঔহো২৩৪ঝা
ঈ ডা ॥ ২৩ ॥ ৩ ॥

সায়ণভাষ্যম্। সৈষা তৃতীয়া। হে অগ্নে! হবিষ্কৃতঃ যজমানার্থম্।
গিরঃ স্তবয়ঃ। জাময়ঃ স্বসার ইব দেদিশতীঃ তব গুণান্ দিশন্ত্যঃ। ত্বা ত্বাম্
উপতিষ্ঠন্তে। ঝায়োঃ অনীকে সমীপে ত্বাং সমেধয়ন্ত্যঃ অহ্নিরন্ অতিষ্ঠংশ্চ।

হে অগ্নি! যজমানের নিমিত্ত ভগিনীগণ যেরূপ গুণ বর্ণনকরিয়া থাকে,
সেই রূপ সমস্ত গুণবর্ণনাকারী স্ততিরূপ বাক্য সকল তোমর নিকট উপস্থিত
হইতেছে, এবং ঐ স্ততি বায়ুর নিকট তোমাকে বর্দ্ধিত করত অবস্থিতি
করিতেছে।

টীপ্পনী। ভৃগুকুলোৎপন্ন প্রয়োগনামা ঋষি প্রভৃতি দ্বাবিংশতি ঋক্ চয়ন-
করিয়া একটি হুক্ত সংগ্রহকরেন, এই মন্ত্রটি ঐ হুক্তের ত্রয়োদশ মন্ত্র, অত-
এব প্রয়োগ ঋষিই এই মন্ত্রের ঋষি। ইহার গায়ত্রীছন্দঃ। এই মন্ত্রটি আধেয়
ক্রতুতে ব্যবহৃত হয়, অতএব ইহাও আধেয় মন্ত্র। এই মন্ত্রমূলক পাঁচটি গেয়-
গান দৃষ্ট হয়, তন্মধ্যে দুইটি গান এই স্থানে প্রকাশ করা গেল, অপর তিনটি
গান উইগানগ্রন্থে প্রকাশ পাইবে।

অর্থাস্তরং। ভগিনীপ্রেরিতোনো দূতো ভ্রাতুঃ সমীপং গচ্ছা সংক্ষেপত
স্তদীয়গৃহবৃত্তং বিবৃণোতি। হে অগ্নে! হবিষ্কৃতো ভোজ্যসম্পাদয়িত্র্যোজামযো
ভগিন্যঃ ত্বা ত্বাং উপদেদিশতীঃ প্রথমোপান্তেনোপশঙ্কেন সম্বন্ধঃ। স্বগৃহ
সংবাদং প্রেরয়ন্তীরিত্যর্থঃ। সংবাদমেবাহ তা ভগিন্যো বায়োঃ অনীকে
অহ্নিরন্ অবতিষ্ঠন্তিস্থঃ। তা বায়ুমাভ্রাপেক্ষিতপ্রাণাঃ সহায়হীনা স্তিষ্ঠন্তি
ইতিভাবঃ।

সেনাপতির ভগিনীগণ যে দূত পাঠাইয়াছেন, সেই দূত অগ্নিঋষির সমীপে

কৌথুমী শাখা ।

উপস্থিত হইয়া সংক্ষেপে তদীয় গৃহবৃত্তান্ত বর্ণন করিতেছেন । হে অগ্নি ! তোমার ভগিনীগণ তোমার নিমিত্ত এই আহারীয় দ্রব্য প্রদান করিয়া বসিতেছেন যে, একমাত্র বায়ু প্রবাহেই তাহাদিগের প্রাণ নষ্ট হইতে পারে, অতঃপর তোমার ভগিনীগণ নিতান্ত সহায়সম্পত্তি বিহীনা হইয়া সভয়ে ও ক্লেশে কায্যাপন করিতেছেন ॥ ১৩ ॥ ৩ ॥

^{১ ২} উপস্থানে ^{৩ ১ ২ ৩ ১ ২} দিবৈদিবে ^{৩ ২ ৩ ২} দোষাবস্তুক্রিয়া বয়ম্ ।

^{২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২}

নমোভরন্তু এমসি ॥ ১৪ ॥ ৪ ॥

বিবৃতিঃ । হে অগ্নে ! বয়ম্ দিবৈদিবে (প্রতিদিনং) দোষাবস্তুঃ (রাত্রা বহনিচ) দিয়া নমোভরন্তুঃ উপ (সমীপে) স্বা এমসি (স্বামাগচ্ছামঃ) ।

^{২ ১} ^৪ ^৫ ^১ - ^১
গেয়গানম্ । উপস্থান্৩থেদিবেদিবায়ি । দোষাহবা
^২ - ^{২ ১} ^১ - ^১ - ^{২ ১} ^২
স্তাঃ । দিয়াবয়ম্ । নামোভরন্তুঃ । তয়েমাং৩সা৩৪৩য়ি ।
^১
ও২৩৪৫ই । ডা ॥ ২৪ ॥ ৪ ॥

সায়নভাগ্নম্ । সৈবা চতুর্থী । হে অগ্নে বয়ম্ অমৃষ্ঠাতারঃ দিবৈ দিবৈ প্রতিদিনং দোষাবস্তুঃ রাত্রাবহনি চ দিয়া বুদ্ধা নমো ভরন্তুঃ নমস্কারং সম্পাদয়ন্তুঃ উপ সমীপে স্বা এমসি স্বামাগচ্ছামঃ । উপশব্দন্তু নিপাত-স্বরঃ । স্বামো দ্বিতীয়ায়াঃ ইতি যুজ্জলন্তান্নদাত্ত্বাদেশঃ । দোষাশব্দো রাত্রিরাটী । রন্তুঃ ইত্যহর্যাটী দ্বন্দ্বসমাসে কার্ত্তকৌজয়াদিভাদাশ্বাদান্তঃ । সারেকাচ ইতি দিয়ো রিত্তিক্রদাত্ত্বা । নমঃ ইতি নিপাতঃ যদ্বা নররিষয়স্তেত্যাদ্যদাত্ত্বা । ভরন্তু ইত্যত্র শপঃ পিত্বাৎ শতূলসার্কধাতুকস্বাচ্চ অমৃদাত্ত্বা সতি ধাতুস্বরঃ শিষ্যতে । এমসীতি ইদন্তোমসি-ইত্যনেন ইকারঃ তিঙঃ-ইতি নিঘাতঃ ।

হে অগ্নি ! আমরা যজ্ঞানুষ্ঠানকারী হইয়া প্রতিদিন অহর্নিশ মানসিক নমস্কার করিতে করিতে তোমার সমীপে গমন করিতেছি ।

টীপনী । বিশ্বামিত্রবংশোৎপন্ন মধুচ্ছন্দ ঋষি নয়টি ঋক্ চয়নকরিয়া একটি সূক্ত সংগ্রহ করেন, এই মন্ত্রটি সেই সূক্তের সপ্তম মন্ত্র, অতএব মধুচ্ছন্দই এই মন্ত্রের ঋষি । ইহার ছন্দ গায়ত্রী । আশ্রয়ে ক্রতুতে এই মন্ত্রের প্রয়োগ

সামবেদ-সংহিতা ।

৬ থাকে, সূতরাং এইটিও আগ্নেয় মন্ত্র । এই মন্ত্রমূলক একটিমাত্র গেষ
দৃষ্ট হয় ।

অর্থান্তরং । ইয়মপি ভগিন্যা উক্তিঃ । হে অগ্নে বয়ং ত্বা তুভ্যং ঋত্বর্মি
তভাবঃ । দিবৈদেবে প্রতিনিদিনং দোষাবস্তঃ অহর্নিশং ধিযা বুদ্ধ্যা মানসিক
ব্যাপারেণেত্যর্থঃ নমঃ নমস্কারং কৃত্বা উপভরন্তঃ ঈশ্বরসমীপে ঋত্বঙ্গলং কাম-
য়ন্ত্যঃ এমসি কালমতিবাহয়ামঃ ।

সেনাপতি অগ্নি ঋষির ভগিনীগণ আর বলিয়াছিলেন, হে অগ্নি ! আমরা
তোমার মঙ্গলকামনায় প্রতিদিন কি দিবা কি রাত্রিতে ঈশ্বকে মনে মনে
নমস্কার করিয়া কালযাপন করিতেছি ॥ ১৪ ॥ ৪ ॥

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
জরাবোধ তদ্বিবিড়্টি বিশেষিশে যজ্ঞিয়ায় ।
১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২
স্তোমং রুদ্রায় দৃশীকম্ ॥ ১৫ ॥ ৫ ॥

বিবৃতিঃ । হে জরাবোধ ! বিশে বিশে (যজ্ঞমানরূপপ্রজামুগ্রহাদ)
যজ্ঞিয়ায় (যজ্ঞানুষ্ঠানসাধনার্থং) তৎ (দেবযজ্ঞং) বিবিড়্টি (প্রবিশ) রুদ্রায়
(তুভ্যং) দৃশীকং স্তোমং করোতি যজ্ঞমান ইতি শেষঃ ।

গেয়গানম্ । জারা । বোধোবোধো ২ । তদ্বিবিধায়ি ।
২ ১ ২ ১ ২ ১ ২ ১ ২ ১ ২ ১ ২
বিশেষায়িশে ২ । যজ্ঞা ২ ৩ । য়ায়া ৩ ৪ ৩ হোবা । স্তোমহং রুদ্রায়
২ ১
দৃশীকাম্ ॥ ২৫ ॥

জরাবোধোবা । তদ্বিবিড়্টিয়ায়ি । বিশায়াবা ২ ৩ যিশে ।
২ ১ ২ ১ ২ ১ ২ ১ ২ ১ ২ ১ ২
যজ্ঞিয়ায়া । স্তোমাহং রুদ্রা ২ যাহ । দৃশীকো ৩ ৪ ৫ ই ।
ডা ॥ ২৬ ॥ ৫ ॥

সায়ণভাষ্যম্ । অথ পঞ্চমী । হে জরাবোধ ! জরয়া স্তুত্যা বোধ্যমানায়ে !
বিশেষিশে তত্তদযজ্ঞমানরূপপ্রজামুগ্রহার্থম্ । যজ্ঞিয়ায় যজ্ঞসম্বন্ধানুষ্ঠানসিদ্ধার্থম্
তদ্ দেব-যজ্ঞম্ । বিবিড়্টি প্রবিশ । যজ্ঞমানোহপি রুদ্রায় ক্রুরায়াগ্নয়ে

কৌথুমী শাখা ।

তুভ্যম্ । দৃশ্যকং দর্শনীয়ম্ সমীচীনং স্তোমং স্তোত্রং করোতীতি ।
 অত্র যান্ন এবং ব্যাখ্যাতবান্ ;—জরা স্তুতিঃ জরতেঃ স্তুতিকর্মণঃ তদ্বোধো
 বোধয়িতরिति বা । তদ্ ব্রিরিড্টি তৎ কুরু । মনুষ্যস্ত যজমানায় । তে
 রুদ্রায় দর্শনীয়ম্-ইতি জরাবোধ ! জ্ব্ বয়োহানৌ অত্র তু স্তুতার্থঃ । ‘ষিডি’
 দাদিভ্যোহঙ্, ইত্যঙ্প্রত্যয়ঃ অতঃপ । জরয়া স্তুত্যা বোধো যস্তাসৌ জরা-
 বোধঃ । যদ্বা জরয়া বোধাতে ইতি জরাবোধঃ কর্মণি আমদ্রিতাহাদান্ত্বম্ ।
 ব্রিরিড্টি বিশ্ প্রবেশনে লোটো হিঃ বহুলং ছন্দসি-ইতি শপঃ শ্লুঃ
 অভ্যাস-হলাদিশেষৌ হ্রস্বল্ভ্যোহেঙ্কিঃ-ইতি হেঙ্কিরাদেশঃ যদ্বষ্টুত্বে । যদ্বা
 ব্রিষ্৩ ব্যাপ্তাবিত্যস্ত লোপাধ্যমৈকবচনে অভ্যাসস্ত গুণাভারঃ । বিশেষিশে,
 ‘সাবেকাচ’-ইতি চতুর্থ্যা উদাত্ত্বম্ অনুদাত্ত্ব-ইত্যাত্রেড়িতানুদাত্ত্বম্ ।
 যজ্ঞিয়ায় ‘যজ্ঞিগ্ভ্যাং যথাক্রৌ’-ইতি ঘঃ । দৃশীকম্, ‘অনিদৃশীভ্যাঞ্জেতি’
 কীকন্ নিভাদাহাদান্তঃ ॥

হে স্তবাহ্ অগ্নি ! যজমান রূপ প্রজাবর্গের প্রতি অমুগ্ৰহ প্রকাশের নিমিত্ত
 যজ্ঞানুষ্ঠানসাধনার্থ সেই দেবযজনস্থানে প্রবেশ কর এবং যজমানগণও
 তোমার রুদ্ররূপ দর্শনোপযোগী সমীচীন স্তব করিতে প্রবৃত্ত হইয়াছে ।

টীপ্পনী । অজীগর্তকুলোৎপন্ন শুনঃশেফ ঋষি ত্রয়োদশ ঋক্ সংগ্রহ
 করিয়া একটি মন্ত্র প্রকাশকরেন, এই মন্ত্রটি সেই মন্ত্রের দশম ঋক্, অতএব
 শুনঃশেফই এই মন্ত্রের ঋষি এবং ছন্দ গায়ত্রী, আর প্রাতরনুবাকসম্বন্ধী আগ্নেয়
 যাগে এই মন্ত্র ব্যবহৃত হয়, সূতরাং ইহাও আগ্নেয় মন্ত্র । এই মন্ত্র মূলক তিনটি
 গান আছে, তাহার দুইটি এইস্থানে প্রকাশ করাগেল, অপর একটি উহ
 গানে প্রকাশিত হইবে ।

অর্থান্তরং । স্বসৃণাং ঈশ্বরনমস্কারপ্রকারমাহ । হে জরাবোধ ! জরা-
 শব্দেন । স্তুতি জরাবস্থা বয়োহানিশ্চ প্রতি পাদ্যতে । জরয়াঃ স্তুতের্কৌধো যস্ত
 সঃ তথোক্তঃ অস্ম্যন্তবান্তিপ্রায়জ্ঞ ইতি যাবৎ । অথবা জরয়াঃ অস্ম্যাকং জরাব-
 স্থায়াঃ বোধো যস্ত স তথোক্তঃ অস্ম্যাকং জরাবস্থান্তিভিজ্ঞ ইতি ভাবঃ । পক্ষে
 জরয়াঃ বয়োহানে কৌধোযস্ত সঃ আয়ুক্কালাভিজ্ঞঃ সংগ্রামমূর্দ্ধনি অকালকাল-
 কবলপতিতানস্তপ্রাণিবৃত্তান্তাভিজ্ঞ ইতি যাবৎ ! তৎসম্বোধনমিত্যর্থঃ । ঈশ্বর
 এবার্থাৎ সম্বধ্যতে । যজ্ঞিয়ায় যুদ্ধযজ্ঞসম্বন্ধিনাং বিশেষবিশে প্রতি মানবানাং

সামবেদ-সংহিতা ।

৬ বণে রুদ্রায় রুদ্রনামা প্রসিদ্ধস্ত তব তুষ্ঠ্যর্থং দৃশীকং দৃশ্যমানং স্তোমঃ
কুশ্ম ইতিশেষঃ । তৎ স্তোত্রং বিড়্টি জানীহীত্যর্থঃ ।

সেনাপতি অগ্নিঋষিরভগিনীগণ কিরূপে ঈশ্বরের স্তব করিতেছেন, তাহাই
এই মন্ত্রার্থে প্রকাশ পাইতেছে । হে ঈশ্বর ! তুমি আমাদের স্ততির অভি-
প্রায় জান, আমরা যে জরাবস্থায় পতিত আছি, তাহাও তোমার বিদিত আছে,
রণস্থলে যে শত শত প্রাণী অকালে কালকবলে পতিত হইতেছে, তাহাও
তোমার জ্ঞাত আছে । এইরূপ যুদ্ধযজ্ঞসম্বন্ধীয় প্রতি মানবের মঙ্গলকামনায়
রুদ্রনামে প্রসিদ্ধ তোমার তুষ্ঠিসাধনমানসে আমরা এই স্তব করিতেছি ।

মাধবাচার্য্যের বিবৃতি অনুসারে এই মন্ত্রের অন্য প্রকার অর্থ হয় । মাধবা-
চার্য্য একটি ইতিহাস দর্শাইয়া এই মন্ত্রের অন্য প্রকার অর্থ করিয়াছেন ।
অগ্নি ঋষি শুনঃশেফ নামক ঋষিকে বলিয়াছিলেন, অহে শুনঃশেফ ! তুমি পশু-
পতি রুদ্র দেবের স্তবকর, তখন শুনঃশেফ বলিলেন, অহে অগ্নি ! আমি রুদ্রের
স্তব জ্ঞানিনা, সুতরাং তুমি রুদ্রদেবকে স্তব কর, ইহাই এই মন্ত্রার্থে প্রকাশ
পায় । হে জরাবোধ তুমি আমাকে বাহা বলিলে তাহা তুমিই জান । রুদ্র
সন্তোষসাধনার্থ যে স্তব করিতে হয়, তাহা আমি জানিনা ॥ ১৫ ॥ ৫ ॥

২ ৩ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২

প্রতি ত্যক্ষারুমধ্বরং গোপীথায় প্রহুয়সে ।

৩ ১ ২ ৩ ১ ২

মরুদ্ভিরগ্ন আগহি । ১৬ ॥ ৬ ॥

বিবৃতিঃ । হে অগ্নে যোযজ্ঞঃ ইত্যধ্যাহার্য্যং । চাক্রঃ ত্যং অধ্বরং প্রতি
গোপীথায় (সোমপানায়) প্রহুয়সে । মরুদ্ভিঃ (দেবৈঃ সহ) আগহি
অগ্নিমধ্বরে ইতি শেষঃ ।

গেয়গানম্ । প্রতিত্যা^২৩^১ক্ষারুমধ্বরাম্ । গোপীথা^২ ।

বাহ । প্রাহুয়া^২৩^১সায়ি । মরুদ্ভিঃ^২ । আগ্না^২ আগহা^২ । ৩৩

হোবা^২ হোহে^২ই । ডা । ২৭ ॥ ৬ ॥

সায়ণভাষ্যম্ । অথ যজ্ঞী । ত্যক্ষঃ সর্কনামতচ্ছন্দপর্ধ্যায়ঃ । হে অগ্নে !
যো যজ্ঞঃ চাক্রঃ অঙ্গবৈকল্যরহিতঃ । ত্যং তথাবিধম্ চাক্রম্ অধ্বরম্ প্রতি

লক্ষ্য। গোপীথায় সোমপানায়। প্রহরসে প্রকর্ষণং হং হরসে। তন্মাদে
গ্নিমধ্বরে হং মরুদ্ভিদেবিশেষৈঃ সহ আগহি আগচ্ছ। সেয়মৃগ্ যাক্ষেনৈব
রাদ্যাভ্যাতা তং প্রতি চারুমধ্বরং সোমং পানায় প্রহরসে—সোহগ্নিমধ্বকৃষ্টি-
সহাগচ্ছ-ইতি।

হে অগ্নি! যে যজ্ঞ অতি উৎকৃষ্ট, অর্থাৎ যাহাতে অগ্নিবৈকল্যাঙ্গি কোনরূপ
দোষসম্পর্ক নাই, সেই যজ্ঞে সোমপান করিবার নিমিত্ত তুমি প্রকৃষ্টরূপে
আহৃত হইয়া থাক, অতএব এই যজ্ঞে দেবগণের সহিত আগমন কর।

টীপননী। কণ্বংশোৎপন্ন মেধাতিথি ঋষি কতিপয় ঋক্ সংগ্রহকরিয়া
একটি সূক্ত প্রকাশকরেন, এইটি সেই সূক্তের প্রথম মন্ত্র। ইহার ছন্দ গায়ত্রী।
এই মন্ত্রে দেবগণের সহিত অগ্নির আগমন প্রার্থিত হইয়াছে, অতএব অগ্নিই
এই মন্ত্রের শ্বেবতা এবং ইহাকে আধেয় বলা যায়। এই মন্ত্রমূলক একটি
মাত্র প্লেয়গান প্রসিদ্ধ আছে।

অর্থান্তরং। সেনাপতেঃ প্রেরকস্ত্রোক্তিরিয়ং। হে অগ্নে সেনাপতে!
তং তং অধ্বরং রণাভুষ্ঠানং চারুং সুসম্পন্নং জ্ঞাত্বা ইতি শেষঃ। গোপীথায়
গোঃ সোমস্ত পীথং পানং তস্মৈ সোমরসপানায়ৈতর্থাঃ। জয়িনোহভিনন্দ-
নার্থং পানামোদনং প্রসিদ্ধমিতি যাবৎ। প্রহরসে সমাগাহুতোসি। মরুদ্ভিঃ
সৈন্তৈঃ সহ প্রত্যাগহি আগচ্ছ স্বমধ্বরমিতি শেষঃ। আদিস্থিতস্ত প্রতিশব্দস্ত
আগহীত্যেনেন সম্বন্ধঃ।

কোন প্রেরক সেনাপতিকে বলিতেছেন, হে সেনাপতি অগ্নি! এই যুদ্ধ
ব্যাপার সুসম্পন্ন হইয়াছে, তুমি ইহা নিশ্চয় জানিয়া এইরূপ সেনাগণের
সহিত সোমরসপানার্থ আগমন কর। যুদ্ধজয় হইলে জয়ীপক্ষে পানামোদ
আধুনিক নহে, ইহা প্রসিদ্ধই আছে। ১৬ ॥ ৬ ॥

২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
অশ্বম হ্রা বারবন্তং বৃন্দধ্যা অগ্নিমমোভিঃ।

৩ ১ ২ ৩ ১ ২
সম্রাজন্তুমধ্বরগাম্ ॥ ১৭ ॥ ৭ ॥

বিবৃতিঃ। অধ্বরগাং সম্রাজং তং অগ্নিঃ হ্রা নমোভিঃ বন্দ্যৈ বয়মিতি
শেষঃ। বারবন্তং অশ্বং ন (স্বকেশং অশ্বমিব) ইবার্থে নঞ। অশ্বো যথা মশক-
মক্ষিকাদীন্ পুচ্ছনিরায়তি তথা স্বমপ্যশ্বদ্বিরোধিনো নিবারয়সীত্যর্থঃ।

সামবেদ-সংহিতা ।

৬. গেষগানম্। আশ্বা। ঔহো২৩৪৫। নাস্বা। ঔহো২৩৪৫।
জ্জ্বারবন্তং বন্দধ্যা। অগ্না। ঔহো২৩৪৫। নমোভিঃসত্রাজ-
স্তাম্। আধ্বরাণাম্। ঔ২৩হো৫। হো৫ই। ডা ॥ ২৮ ॥

অশ্বমহাবারবন্তাম্ । বন্দধ্যা অগ্নিমমোভায়িঃ । সত্রাজম্ ।
তমাস্বরাতওহোরা । ইহা২৩৪হাই । ওহো৩১২ । যা২৩৪
ওহোরা । গা৩৪৫ম্ ॥ ২৯ ॥

অশ্বমত্নাওহোহায়ি । বারাবা২৩৪স্তাম্ । বন্দাধ্যা২৩৪
হায়ি । অগ্নায়িম্নমা৩৪ ওহোবা । ইহা২৩৪হায়ি । উহুবা
২৩৪ভীঃ । সত্রাজ । স্তাহমধরা৩৪ । ওহোবা । ইহা২৩৪
হায়ি । ওহো৩১২৩৪ । গাম্ । এহিয়াঙহা । হোহেই ।
ডা ॥ ৩০ ॥ ৭ ॥

সায়ণভাস্করম্। অথ সপ্তমী। অক্ষরাণাং যজ্ঞানাং সম্রাজম্ তং সম্রাট-
স্বরূপং স্বামিনম্ অগ্নিম্ ত্বাং নমোভিঃ স্তুতিভিঃ বন্দ্যে বন্দিতুং প্রবৃত্তাঃ-
ইতি শেষঃ। অগ্নেদৃষ্টান্তঃ—ব্রাহ্মণস্তং বালয়ুক্তম্। অশ্বং ন অশ্বমিব। অশ্বো
যথা বালৈর্যথকান্ মশকমক্ষিকাদীন্ পরিহরতি তথা ত্বমপি জালাভিরশ্ব-
দ্বিরোধিনঃ পরিহরসীত্যর্থঃ।

আমরা যজ্ঞসমূহের সন্মাত্ স্বরূপ অগ্নিকে বিবিধস্তুতিবাক্যে অভিবাদন করিতে প্রবৃত্ত হইয়াছি। কেশ বিশিষ্ট অথ যেমন স্বীয় কেশদ্বারা দংশক মশকমক্ষিকাদি বিতাড়িত করিয়া দেয়, তুমিও সেইরূপ স্বীয় প্রতাপদ্বারা আমাদের বিপক্ষগণকে বিদূরিত করিতেছ।

টীপ্পনী। অজীর্গঠ বংশোদ্ভব গুণশেফ ঋষি যে ত্রয়োদশ ঋক্ সংগ্রহ করিয়া একটি সূক্ত প্রকাশ করেন, এইটি সেই সূক্তের প্রথম মন্ত্র। অতএব গুন:

কৌথুমী শাখা ।

শেফই এই মস্তের ঋষি, ইহা গায়ত্রী ছন্দে প্রগঠিত। অগ্নিই এই মস্তের দেবতা এবং ইহাও আধেয় মন্ত্র। এই মস্তের ৫টি গান দৃষ্ট হয়, তন্মধ্যে ৩টি এই স্বরোচ্চারণে প্রকাশিত হইল এবং অবশিষ্ট দুইটি উহগানে প্রকাশিত হইবে।

অর্থান্তরং। রণবিজয়িনং প্রত্যাগতমগ্নিমভিনন্দয়তি। বানবন্তং সূর্য্যকং সূর্য্যকেশাং ন তথাবিধাশ্বারূঢং অশ্বরাণাং যুদ্ধযজ্ঞানাং সম্রাজং সর্বাধ্যক্ষং অগ্নিং সেনানায়কং দ্বাং নমোভিঃ বন্দ্যে অভিবন্দ্যামঃ বয়মিতি শেষঃ।

সূর্য্যকেশ ও সূর্য্যক অর্থে সমারূঢ় রণপ্রত্যাগত যুদ্ধব্যাপারের সর্বাধ্যক্ষ সেনাপতি অগ্নি ঋষিকে নমস্কারপূরঃসর অভিনন্দন করিতেছি। ১৭ ॥ ৭ ॥

ওঁর্ভুগুৱচুচি-মগ্নবানবদাহবে।

অগ্নিং সমুদ্রবাসসমু ॥ ১৮ ॥ ৮ ॥

বিত্তিঃ। সমুদ্রবাসসং অগ্নিং ওঁর্ভুগুৱং (ওঁর্ভুগুৱং শীঘ্র ভুগুৱং) অগ্নবানবং (অগ্নবানকৃষিবং) শুচিং অগ্নিং আহবে। (আহবয়ামি) অহমিতি শেষঃ।

গেয়গানম্। ওঁর্ভুগুৱং। ওঁহায়ি। শূ২৩৪চীম্। আগ্ন-
বানবদাহবায়ি। হ্রগুয়ি। অগ্নাশ্বয়িঃসমু২সমুও। দ্রবা-
সসা ৩১ উ২২৩৪৫ ॥ ৩১ ॥ ৮ ॥

সায়ণভাষ্যম্। অথ অষ্টমী। সমুদ্রবাসসং সমুদ্রমধ্যবর্ত্তিনং বাডবম্। শুচিং শুদ্ধং অগ্নিম্। ওঁর্ভুগুৱং যথা ওঁর্ভুগুঃ। অগ্নবানবং যথা অগ্নবানঃ। তথা আহবে অহমাহবয়ামি।

যেমন ওঁর্ভুগুৱং শীঘ্র ভুগুৱং ওঁর্ভুগুৱং অগ্নবানবং ঋষি শুচি বলিয়া প্রসিদ্ধ, সেইরূপ বিশুদ্ধ সমুদ্র-মধ্যবর্ত্তী বাডবাগ্নিকে আহ্বান করিতেছি।

টীপনী। ভুগুৱং শীঘ্র প্রয়োগনামা ঋষি যে দ্বাবিংশতি ঋক্ চয়নকরিয়া একটি সূক্ত সংগ্রহ করিয়াছেন, এই মন্ত্রটি সেই সূক্তেরই অন্তর্গত, অতএব প্রয়োগনামা ঋষিই এই মস্তের ঋষি, ইহার ছন্দের নাম গায়ত্রী ছন্দ। আর প্রাতঃসমুষ্কারের আধেয় ক্রতুতে এই মন্ত্র প্রযুক্ত হয়, অতএব ইহাও আধেয়

সামবেদ-সংহিতা ।

৬. এই মন্ত্রমূলক দুইটি গান আছে, তাহার একটি এই স্থলে প্রকাশ করা গেল, অপর গানটি উহগান গ্রন্থে প্রকাশ হইবে ।

অর্থান্তরং । পুরা সামুদ্রমগ্নিমাহত্য কিমপ্যালৌকিকং কার্যং সাধয়ন্তিস্বঃ তদেব বিবৃণোতি । যথা বাস্পবৈদ্যাদিভিঃ সমুত্তেজিতশরফলকৈ রাহবাদা বাগ্নেয়ান্নব্যাপারো বিহিত স্তথা বাড়বাগ্নিমপি সমুদ্রাদাহত্য লোকাতীতঃ কার্যমকার্ষীদিতি ভাবঃ ।

যেমন পূর্বকালে বাস্পসহকারে ও শরফলকাদিতে বিদ্যুত্যাগ্নি সংযোগে যুদ্ধাদিতে আগ্নেয়ান্ন ব্যবহৃত হইত, সেইরূপ সমুদ্র হইতেও বাড়বাগ্নি আহরণ করিয়া নানা প্রকার অলৌকিক কার্য সাধন করিতেন, ইহাই এই মন্ত্রার্থে জানা যায় । ১৮ ॥ ৮ ॥

৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ৩ ৩ ২ ১
অগ্নিমিদ্ধানো মনসা ধিয়ং সচেত মর্ত্যঃ ।

৩ ১ ২ ৩ ১ ২
অগ্নি মিক্ষে বিবস্বভিঃ ॥ ১৯ ॥ ৯ ॥

বিবৃতিঃ । মর্ত্যঃ অগ্নিমিদ্ধানঃ (কাঠৈঃ প্রজ্জলয়ন্) মনসা ধিয়ং সচেত (যথাকালং ভজ্যেত) (পরং) বিবস্বভিঃ (ঋত্বিগ্ভিঃ) অগ্নিঃ ইক্ষে (প্রজ্জলয়তীত্যর্থঃ) ।

গেয়গানম্ । অগ্নিমিদ্ধানোমনসো । হোহোবাহাই । ধীয়ং
সচেতমো । হো৩হা৩ । হো২৩৪তিয়াঃ । অগ্নায়েতম্ ।
আয়িক্ষা২৩৪ ৩হোবা । বিবস্বভী২৩৪৫ ॥ ৩২ ॥ ৯ ॥

সায়ণভাষ্যম্ । মর্ত্যঃ মনুষ্যঃ অগ্নিমিদ্ধানঃ কাঠৈঃ প্রজ্জলয়ন্ মনসা এব শ্রদ্ধাধানঃ ধিয়ং কৰ্ম্ম সচেত কালে ভজ্যেত । বিবস্বভিঃ ঋত্বিগ্ভিঃ অগ্নিম্ এব ইক্ষে প্রজ্জলয়তি । বৃহচ্চানাম “ঈধে”—ইতি পাঠঃ ॥

মানসিক শ্রদ্ধাযুক্ত ও সংযতচিত্ত মনুষ্যগণ কাষ্ঠাদিদ্বারা অগ্নিকে প্রজ্জালিত করিয়া যথাকালে স্ব স্ব কৰ্ম্মাহুষ্ঠান করিবে এবং ঋত্বিগ্ভবর্গ সেই অগ্নি প্রদীপ্ত করিয়া দিবেন ।

টীপ্পনী । এই মন্ত্রের ঋষি, ছন্দঃ ও দেবতা পূর্ববৎ জানিবে । অত্রি ঋষি এই মন্ত্রেব একটি মাত্র গান প্রকাশ করিয়াছিলেন ।

অর্থাস্তরং । অগ্নিমিক্রানঃ অগ্নিপ্রজালনকামী মর্ত্যঃ ধিয়ং স্ববুদ্ধিপ্রয়োগং
করোতি । ইদানীন্ত বিবস্বতিঃ সূর্যালোকৈঃ অগ্নিং ইন্ধে প্রজালয়তি ।

পূর্বকালে অগ্নি প্রজালিত করিতে হইলে মানবগণ আপন বুদ্ধি বলেই
নানা প্রকার কৌশল করিয়া অগ্নি জালিতেন, ইদানীং কেবল সূর্য্যের কিরণ
সহকারেই অগ্নি প্রজালন কার্য্য হইয়া থাকে । পূর্বে মুনিরা নানা উপায়েই
অগ্নি জালিতে পারিতেন, তাঁহারা বিদ্যুত্যাগ্নি ও আতপ্যাগ্নি সহকারে অন্নপ-
চনাদি করিতেন, এখন প্রস্তুতপ্রক্রিয়া বিশেষে অগ্নি উৎপন্ন হইয়া
থাকে । ১৯ ॥ ৯ ॥

২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২
আদিং প্রত্নশ্চ রেতসো জ্যোতিঃ পশুন্তি বাসরম্ ।

৩ ৩ ৩ ১ ২ ৩ ২
পরো যদিধ্যতে দিবি ॥ ২০ ॥ ১০ ॥

বিবৃতিঃ । পরোদিবি (স্বর্গলোকাভ্যুপরি) যৎ (যদা) ইধ্যতে (দীপ্যতে)
অগ্নিরতিশেষঃ । আদিং (অনন্তরমেব) প্রত্নশ্চ বাসরং জ্যোতিঃ পশুন্তি ।
নানবা ইতি শেষঃ ।

গেয়গানম্ । আদিং প্রত্নাশ্চ রেতসাঃ । জ্যোতিঃ
শশুন্তি বাসাং রাম্ । পরায়াং দিধ্যতাই দিবি । হোই ।
হোই । ওহো ওহোবাং ৩৪৫ হা উ । বা ॥ ৩৩ ॥ ১০ ॥

সায়ণভাষ্যম্ । অথ দশমী । পরোদিবি দিবঃ পরস্তাৎ রাত্যয়েন সপ্তমী ।
বহুচানাং দিরেতি তৃতীয়াস্তেন রাত্যয়ঃ । দিবি ছালোকস্তোপরি যদ্ যদা
অয়ং বৈশ্বানরোহগ্নিঃ সূর্য্যায়না ইধ্যতে দীপ্যতে আদিং অনন্তরমেব
প্রত্নশ্চ চিরস্তনশ্চ রেতসঃ গন্তঃ রী গতিরেষণায়াঃ অস্মাৎ সূরীভ্যাং
তুড়রেতাস্মন্ তুড়াগমশ্চ । যদা রেতস ইত্যাদকনাম রেতস্বিন উদকবতঃ
সামর্থ্যান্নত্বার্থো লক্ষ্যতে । ঈদৃশশ্চৈত্ৰশ্চ সূর্য্যায়নঃ বাসরং নিয়ামকং বাসরশ্চ
নিবাসহেতুভূতং বা । জ্যোতিঃ দ্যোতমানং তেজঃ । পশুন্তি সর্কে জনাঃ ।
যদা বাসরমিত্যত্যন্তসংযোগে দ্বিতীয়া কৃৎনমহঃ উদয়প্রভৃত্যন্তময়াং জ্যোতিঃ
পশ্যন্তীত্যর্থঃ । ইস্রসোঃ সামর্থ্যে ইতি ব্রিসর্জনীয়স্যা বহম্ ।

যে কালে সূর্যালোকের উপরি বৈশ্বানর অগ্নি সূর্য্যরূপে প্রদীপ্ত হইয়া-
ছিলেন, তৎপরেই চিরগতিশীল সূর্য্যাক্ষ ইন্দ্রের বাসের হেতুভূত প্রকাশ-
মান জ্যোতিঃ সকলে দেখিতে পাইল ।

টীপ্পনী । কণ্বংশোংপন্ন বৎস ঋষি যে ৪৮টি ঋক্ সংগ্রহকরিয়া একটি
সূক্ত প্রকাশ করেন, এইটি সেই সূক্তের ত্রিংশমন্ত্র । অতএব বৎসই এই মন্ত্রের
ঋষি, ইহারও গায়ত্রী ছন্দঃ এবং অগ্নি দেবতা । মহাঐতনামক যজ্ঞে এই মন্ত্রের
ব্যবহার হয় । এই মন্ত্রমূলক একটি মাত্র গেষগান দৃষ্ট হয় ।

অর্থান্তরং । দিবি দ্বাসমীপে পরঃ পবন্তাদন্তরীক্ষে যৎ বাসরং চঞ্চলং
জ্যোতিঃ পশ্যন্তি সর্বে ইতি শেষঃ । প্রত্নস্ত র়েতসঃ জলসংঘাতস্ত মেঘস্ত সং-
ঘর্ষণেন আদিং নিশ্চয়েন ইধ্যতে প্রকাশতে অর্থাভ্যজ্যোতিরিত্যর্থঃ ।

সূর্যালোকের সমীপে অন্তরীক্ষে যে চঞ্চল জ্যোতিঃ দেখিতে পাওয়া যায়
ঐ জ্যোতিঃ নিশ্চয়ই জলসঞ্চয়রূপ মেঘের সংঘর্ষণে প্রকাশ পায় । মাধবা-
চার্য্যের বিবরণেও এইরূপ অর্থ দেখা যায় । ২০ ॥ ১০ ॥

ইতি দ্বিতীয় দশতী ।

অথ তৃতীয় দশতী ।

৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ অগ্নিং বো বৃধন্তমধ্বরাণাং পুরুতমম্ ।

২ ৩ ২ ৩ ১ ২ অচ্ছা নপ্তে সহস্বতে ॥ ২১ ॥ ১ ॥

বিরূতিঃ । হে ঋত্বিজ ইত্যধ্যাহার্য্যং বঃ (যুয়ং) বিভক্তিব্যত্যয়শ্চান্দসঃ ।
অধ্বরাণাং (অহিংস্তানাং বলিনাং) সহস্বতে (বলবন্তং) নপ্তে (বহুং)
দ্বিতীয়ার্থে চতুর্থী । বৃধন্তঃ পুরুতমম্ অগ্নিং অচ্ছা গচ্ছত ইতি শেষঃ ।

গেষগানম্ । অগ্নিং বো বৃধন্তাম্ । অধ্বরাণাম্ ।
পুরুতামো । হোবা৩হা ৩ । আচ্ছা২নাপ্তে২৩ । সহো২৩৪বা ।
স্বা৫তো৬হাই ॥ ৩৪ ॥

অগ্নিং বা৬এ । বৃধন্তাম্ । অধ্বরাণাম্ । পুরুতমমচ্ছা২
হো১ই । না২৩প্তে । সহাস্বা ২৩৪৫ তা৬৫৬ই । ঈ২৩৪
তী ॥ ৩৫ ॥

অগ্নিং বঃ ওহাই । বৃধা২৩ন্তাম্ । অধ্বরাণাম্ । পুরু১
তা৩মাম । অচ্ছানপ্তো২৩৪হাই । সাহা৩হা । স্বতা । ঔ৩
হোবা । হো৫ই । ডা ॥ ৩৬ ॥ ১ ॥

সায়গভাস্যম্ । অথ তৃতীয় খণ্ডে ;—সৈবা প্রথমা । অধ্বরাণাং অহিংস্যানাং
বলিনাম্ নপ্তে বন্ধুম্ সহস্বতে বলরন্তম্ ব্রিভক্তিব্যত্যয়ঃ । বৃধন্তং আলা-
ভির্ভেদমানম্ । পুরুতমং অতিশয়েন ব্রহ্মময়িম্ । হে ঋত্বিজঃ ! রঃ যুয়ম্ অচ্ছা
অভিগচ্ছত ॥ ১ ॥

হে ঋত্বিগ্গণ ! তোমরা অহিংসনীয় বলীদিগের বন্ধুরূপ বলশালী
শিখা সমূহে বর্দ্ধনশীল অতিবিপুল অগ্নিকে সর্বতোভাবে সেবা কর ।

টীপ্পনী । ভৃগুগোত্রীয় প্রয়োগনামা ঋষি এই মন্ত্র প্রকাশ করেন, অতএব
তিনিই এই মন্ত্রের ঋষি, ইহার গায়ত্রী ছন্দঃ এবং দেবতা অগ্নি । এই মন্ত্র-
মূলক ৫টি গান আছে, তাহার ৩টি এই স্থলে প্রকাশ করা গেল, অপর দুইটি
উহ গান গ্রন্থে প্রকাশ করা যাইবে । ২১ ॥ ১ ॥

অগ্নি ত্বিগ্ধেন শোচিষা যংসদ্ ব্রিশ্বং ন্যত্রিগম্ ।

অগ্নি নো বংসতে রয়িম ॥ ২২ ॥ ২ ॥

বিসৃতিঃ । অগ্নিঃ ত্বিগ্ধেন শোচিষা ব্রিশ্বং অত্রিগং (রক্ষঃপ্রভৃতীন্)
নিয়ংসং ত্বত্রিগমিতি নিশঙ্কেন সধক্ষঃ (নিহতং করোতু) অপিচ নঃ
অশ্বভ্যাং রয়িং (ধনং) বংসতে (দদাতু) ।

গেয়গানম্ । আগাও২৩৪বা । ত্বিগ্ধেনা৩শা । চাই- ১০১

বাও ২৩৪ বা । যাংসাও২২৪ বা । বা ইশ্বানিয়া । ত্রাই-

গাও ২৩৪ বা । অগ্নিনে'২ বংসতেরয়ীঃ ॥ ৩৭ ॥

ওহা । ওগ্নীঃ । তা২৩৪ ইগ্নে । নাশোচাও২৪ ইষা । যাং
সাংদ্বা২৩৪ ইশ্বাম্ । নিয়ত্রা২৩৪ ইগাম্ । অগ্নিনে'২ । রাংসাং
তা২৩৪ তেহোবা । রাংয়ীম্ ॥ ৩৮ ॥

অগ্নিস্তিগ্নেনশোচিষা । ইহা । যহংসদ্বিশ্বং ত্রিগ্নাংম্ ।
ইহা । অগ্নিনে'২ বংসতাং ই । ইহা৩ রাং৩৪ যো'৩ হাই ৩ ॥ ৩৯ ॥

সায়গভাস্যাম্ । অথ দ্বিতীয়া । ভরদ্বাজঋষিঃ । অয়ম্ অগ্নিঃ তিগ্নেন
তীক্ষ্ণেন শোচিষা তেজসা বিশ্বং সৰ্ব্বম্ অত্রিগ্নং অন্তারম্ রাক্ষসা-
দিকম্ নিয়ংসং নিহন্ত । বহুচা অমুস্বারহানে আকারং কৃৎস্না 'য়াসং'
ইতি পঠন্তি । অপিচ নঃ অন্নভাম্ অগ্নিঃ রয়িঃ ধনম্, বংসতে দদাতু ।
'বংসতে' ইতি ছন্দোগাঃ । 'বনতে' ইতি বহুচাঃ ॥

অগ্নি তীব্রতরতেজঃপ্রভাবে সমস্ত রাক্ষসাদি হিংস্র জন্তু বিনাশ করুন
এবং ঐ অগ্নি আমাদেরকে ধন দান করুন ।

টীপ্পনী । বৃহস্পতিবংশীয় ভরদ্বাজ ঋষি প্রাতঃস্মৃতি সঙ্কীর্ণ আবেশে ক্রতু-
যে স্তব্ধ ব্যবহার করেন, এই মন্ত্রট সেই স্তব্ধের অষ্টাবিংশমন্ত্র । অতএব
ভরদ্বাজই ইহার ঋষি, ছন্দঃ গায়ত্রী ও দেবতা অগ্নি । এই মন্ত্র মূলক ও
গেয়গান দৃষ্ট হয় । ২২ ॥ ২ ॥

২১ ৩২ ৩১ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
অগ্নে মৃড় মহাং অশ্বয় আ দেবয়ুং জনম্ ।

১ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২
ইয়েথ বহিরাসদম্ ॥ ২৩ ॥ ৩ ॥

বিস্তৃতিঃ । হে অগ্নে মৃড় (স্বপ্নম) স্বপ্নানিতি শেষঃ । (স্বপ্নং) মহাং
অসি । (যঃ স্বপ্নং) অশ্বয়ঃ (গন্তা) দেবয়ুং জনং । বহিঃ আসদম্ (আসত্ত্বম্
আ ইয়েথ (আগচ্ছসি) ব্যবহিতেনভা সম্ভব্যাতে ।

গেয়গানম্ । অগ্নাইয়ুড়া২২ং । মহাং আ২৩৪সী । অয়
আদা২ই । ৩২৩ ৫ ১ ৩২ ৩ ৪
৩২৩ ৫ ১ ৩২ ৩ ৪
দা৩৫৬ম্ ॥ ৪০ ॥

৩ ৪ ৪ ৩ ৪ ৫ ৩ ২ ৪ ৫ ৩ ৪ ৩ ৪ ৫
অগ্নেয়ুড়মহা২ং অসি । ওহা৩ওহা । অয়আদেবযুজ্ঞনম্ ।
৩ ২ ৪ ৫ ২ ১ ২ ৩ ৪ ৪
ওহা৩ওহা । ইয়েথা২৩ব । হিরা ৩সা৫দা৩৫৬ম্ । ৪১ ॥ ৩ ॥

নায়গভাষাম । অথ তৃতীয়া হে অগ্নে ! যুড় অস্মান্ সুখয় । স ত্বং মহান্
অসি প্রভূতো ভবসি যঃ ত্বম্ অয়ঃ গজ্ঞা । দেবযুং দেবানাং কাময়িতারম্ ।
জনং যজমানম্ বর্হিঃ দর্ভম্ আসনং যজ্ঞে আসন্তুম্ আইয়েথ আগ-
চ্ছসি অয়ঃ-ইতি ছন্দোগাঃ । যয়ীম্-ইতি বৃহচঃ ॥

হে অগ্নি ! তুমি আমাদিগকে সুখী কর, তুমি মহৎস্বভাবশালী ও গতি-
শীল, অতএব দেবগণের পরিতোষাভিলাষী যজ্ঞমানের সমীপে দর্ভাসনে
উপবেশন করিবার নিমিত্ত আগমন কর ।

টিপ্পনী । গৌতমকুলোৎপন্ন বামদেব ঋষি জাতবেদন্ত নামে একটি
মন্ত্র সংগ্রহকরিয়াছিলেন, এইটি সেই মন্ত্রের প্রথম মন্ত্র, অতএব বামদেবই
এই মন্ত্রের ঋষি, ইহার গায়ত্রীচ্ছন্দঃ এবং দেবতা অগ্নি । অগ্নি ঋষি এই মন্ত্র
অবলম্বন করিয়া দুইটি গান প্রকাশ করিয়াছেন । ২৩ ॥ ৩ ॥

২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২
অগ্নে রক্ষাগো অংহসঃ প্রতিস্ম দেব রীষতঃ ।

১ ২ ৩ ১ ২
তপিষ্ঠৈরজরো দহ ॥ ২৪ ॥ ৪ ॥

বিসৃতিঃ । হে অগ্নে ! নঃ (অস্মান্) অংহসঃ রক্ষা ত্বমিত্যয়ঃ রক্ষ, দীর্ঘ-
চ্ছন্দঃ । (অপিচ) হে দেব ! অজরঃ (ত্বং) রীষতঃ তপিষ্ঠৈঃ প্রতিদহম্ ।

৫ ২ ৪ ৫ ৪ ৫ ১ ২
গেয়গানম্ । অগ্নেরা৩ক্ষাগো অংহসাঃ । প্রতিস্মদেব-
১ ২ ১ ২ ১ ২ ১ ২
রিবা২৩তাঃ । তপাইষ্ঠা২৩ইরা । জরোদা২৩হা২৪৩ । ও
২৩৪৫ই । ডা ॥ ৪২ ॥ ৪ ॥

সায়ণভাষ্যম্ । অথ চতুর্থী । হে অগ্নে ! ঙ্ং নঃ অস্মান্ অংহসঃ পাপাং
রক্ষা পাহি । সংহিতায়াং দীর্ঘশ্চান্দসঃ । অপিচ হে দেব দ্যোতমানাং ।
অজরঃ জরা-রহিতস্তুং রীষতঃ শত্রূন্ সংহিতায়াং দীর্ঘশ্চান্দসঃ । তপিষ্টৈঃ
তাপকৈস্তেজোভিঃ ‘প্রতি দহস্ব’ ভস্মীকুরু । স্মেতি সকারস্য সংহিতায়াং
‘প্রতি ঙ্’-ইতি যত্বং বহ্বৃচঃ কুর্কস্তু ॥

হে অগ্নি ! তুমি আমাদেরকে পাপ হইতে রক্ষা কর । হে দেব ! অর্থাৎ
সমধিক তেজঃশালী, তুমি জরাবিহীন, আমাদের হিংসাকারী শত্রুগণকে
স্বীয় তেজঃপ্রভাবে ভস্মীভূত কর ।

টীপ্পনী । মিত্রাবরুণবংশোদ্ভব বশিষ্ঠ ঋষি যে একটি সূক্ত সংগ্রহকরিয়া-
ছিলেন, এই মন্ত্রটি সেই সূক্তের অন্তর্গত, অতএব বশিষ্ঠই এই মন্ত্রের ঋষি,
ইহার ছন্দঃ গায়ত্রী ও দেবতা অগ্নি । অগ্নি ঋষি এই মন্ত্রমূলক একটি গান
প্রকাশ করেন । ২৪ ॥ ৪ ॥

১ ২ ৩ ১ ২ ২ ৩ ১ ২
অগ্নে যুঙক্ষু হি যে তবাস্বাসো দেব সাধবঃ ।
২ ৩ ১ ৩ ১ ২
অরং বহন্ত্যাশবঃ ॥ ২৫ ॥ ৫ ॥

বিবৃতিঃ । হে অগ্নে দেব ! তব যে অশ্বাসঃ (অশ্বাঃ) সাধবঃ আশবঃ
(শীঘ্রগামিনঃ) হি (যতঃ) অরং বহন্তি (অতঃ) যুঙক্ষু তানস্বানিতি শেষঃ ।

গেয়গানম্ । অগ্নে যুঙক্ষু হি য়েতব্বা । অশ্বাসো দেব সাধা
২ ১ ২ ১ ২ ১ ২ ১
২৩৪ঃ । অরংবা ২৩হা । তিয়াশা ২৩৪া ৩৪৩ঃ । ৩৩৪৫ই ।
ডা ॥ ৪৩ ॥ ৫ ॥

সায়ণভাষ্যম্ । অথ পঞ্চমী । হে দেব দ্যোতমান ! অগ্নে ! তান্ অস্মান্
যুঙক্ষু আত্মীয়ে রথে যোজয় ; বহ্বৃচৈস্তিত্তিরীয়াশ্চ ত্রিকরণপ্রত্যয়শ্চ লোপং
কৃত্বা যুক্ষু-ইতি পঠন্তি । যে তব ত্বদীয়াঃ সাধবঃ সাধকাঃ সূশীলা বা অশ্বাসঃ
অশ্বাঃ আশবঃ ক্ষিপ্ৰগামিনঃ অরম্ অলং পর্যাণ্ডং ত্বদীয়ং রথং বহন্তি । বহন্ত্যা-
শবঃ ইতি ছন্দোগাঃ ! বহন্তি মত্তব-ইতি বহ্বৃচঃ ।

হে অগ্নি দেব ! তোমার যে সকল অশ্ব সাধুশীল ও শীঘ্রগামী, তাহারা

রথবহন কার্যে বিশেষ পটু, অতএব তুমি সেই সকল অশ্বকে আপন রথে সংযোজিত কর ।

টীপনী । এই মন্ত্রটি বৃহস্পতি বংশোৎপন্ন ভরদ্বাজ ঋষিকর্তৃক সংগৃহীত । অষ্টচত্বারিংশৎ ঋগায়ক স্তরের ত্রিচত্বারিংশত্তম মন্ত্র, অতএব ভরদ্বাজই এই মন্ত্রের ঋষি, ইহার ছন্দঃ গায়ত্রী এবং দেবতা অগ্নি । এই মন্ত্র মূলক ছয়টি গান আছে, তাহাদিগের মধ্যে একটি মাত্র এই স্থানে প্রকাশ করা গেল, অবশিষ্ট ৫টির ৩টি আরণ্য গানে এবং ২টি উহগান গ্রন্থে প্রকাশিত হইবে । ২৫ ॥ ৫ ॥

নি ত্বা লক্ষ্য বিশ্পতে দ্যুমন্তং ধীমহে বয়ম্ ।

সুবীরময় আহত ॥ ২৬ ॥ ৬ ॥

বিশ্ৰুতিঃ । হে লক্ষ্য (উপাস্ত) বিশ্পতে (নরপালক) আহত অগ্নে ! দ্যুমন্তং সুবীরং ত্বা (ত্বাং) বয়ং নিধীমহে । প্রথমোপাত্তেন নিশপ্তেন সম্বন্ধঃ ।

গেয়গানম্ । নিত্বা । হো৩ই । ন । ক্ষিয়া রাইশ্পতাই ।
দ্যুমন্তম্ । ধাই মাহেবা ২৩৪ রাম্ । সুবাহাই রামমাও ২৩৪
রা । হো৫তো ৬ হাই ॥ ৪৪ ॥ ৬ ॥

সায়শভাষাম্ । অথ ষষ্ঠী । নক্ষ্য উপগন্তব্য নক্ষত্রির্বাশ্তিকর্ম্মা । বিশ্পতে বিশাং পতে । আহত সত্বে ঋজমানৈরভিহত ! হে অগ্নে ! দ্যুমন্তং দীপ্তিমন্তং সুবীরং কল্যাণস্তোতৃকং ত্বা ত্বাং বয়ং নিধীমহে নিহিতবস্তঃ ধীমহে ইতি ছন্দোগাঃ । দেব ধীমহি-ইতি বহুচ্চঃ ।

হে উপাস্ত দেব নরপালক আহত অগ্নি ! তুমি সাতিশয় দীপ্তিশালী এবং কল্যাণকর স্তবযোগ্য, অতএব আমরা তোমাকে স্থাপন করিতেছি ।

টীপনী । মিত্রাবরুণকুলোৎপন্ন বিশিষ্ট এই মন্ত্রের ঋষি, ছন্দঃ গায়ত্রী এবং দেবতা অগ্নি । এই মন্ত্রমূলক একটি মাত্র গেয়গান আছে । ২৬ ॥ ৬ ॥

অগ্নিমূর্দ্ধা দিবঃ ককুৎ পতিঃ পৃথিব্যা অয়ম্ ।

অপাং রেতাংসি জিস্বতি ॥ ২৭ ॥ ৭ ॥

ব্রতরং । নবীরাংসম্ ইতি তৈত্তিরীয়াঃ । গায়ত্রং স্তিতীকৃৎ ব্রচোহপি দেবেষু
দেবানাম্ অগ্নে ঐরোচঃ প্রব্রুহি ।

হে অগ্নি ! তুমি আমাদের এই অমূল্যমান হব্যপ্রদান এবং নূতনতর
স্ততিবাক্য দেবগণের সমীপে প্রকৃষ্টরূপে বল ।

এই মন্ত্রটি অজীগর্ত সংগৃহীত স্তুতের চতুর্থ ঋক্ । অতএব অজীগর্ত ইহার
ঋষি, ছন্দঃ গায়ত্রী ও দেবতা অগ্নি । এই মন্ত্রের দুইটি গেয়গান আছে, তাহার
একটি এই স্থলে, অপরটি আরণ্যগানে দৃষ্ট হইবে । ২৮ ॥ ৮ ॥

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
তং ত্বা গোপবনো গিরা জনিষ্ঠদগ্নে অঙ্গিরঃ ।

৩ ২ ৩ ১ ২
স পাবক শ্রধী হবম্ ॥ ২৯ ॥ ৯ ॥

বিরূতিঃ । হে অগ্নে তং ত্বা গোপবনঃ (ঋষি) গিরা জনিষ্ঠৎ । হে অঙ্গিরঃ
(সর্কতোগামিন) অঙ্গিরসন্তনয় ইতি বা হে পাবক ! সঃ (স্বং) হবং
(আহ্বানং) গোপবনস্তোতার্থং শ্রধি (শৃণিতার্থঃ) ।

গেয়গানম্ । তং ত্বাগোপা । বানো২গা২৩৪ইরা । জনা
ইষ্ঠদা । গ্না২ঙ্গা২৩৪ইরাঃ । সর্পো২৩২৩৪৩৪ । কো২৩৪
২৩৪৩৪ । শ্রধী৫হবাম্ । হো৫ই । ডা ॥ ৪৭ ॥ ৯ ॥

সায়ণভাষ্যম্ । অথ মবমী । হে অগ্নে ! তং ত্বা হং গোপবনঃ ঋষিঃ গিরা
স্তুত্যা জনিষ্ঠৎ জনয়তি বর্দ্ধয়তি । স্তুত্বমানা হি দেবতা বর্দ্ধন্তে । তাদৃশাগ্নে !
অঙ্গিরঃ সর্কত্র গন্তঃ । অঙ্গিরসাং পুত্র ! বা । হে পাবক শোধক ! গোপ-
বনস্ত হবম্ আহ্বানং । শ্রধি শৃণু । তং ত্বা ইতি জনিষ্ঠম্-ইতি চ ছন্দোগাঃ ।
যং ত্বা ইতি জনিষ্ঠৎ ইতি চ বহুচঃ ।

হে অগ্নি ! গোপবননামক ঋষি স্ততিবাক্যদ্বারা তোমাকে বর্দ্ধিত
করিয়া থাকেন । তুমি সর্কত্র গমন করিতে পার, অথবা অঙ্গিরার তনয়,
গোপবন যে তোমাকে আহ্বান করেন, তাহা তুমি শ্রবণ কর ।

টীপ্পনী । অত্রিকুলোৎপন্ন গোপবন এই মন্ত্রের ঋষি, ছন্দঃ গায়ত্রী ও দেবতা
অগ্নি । এই মন্ত্রমূলক একটি মাত্র গেয়গান দৃষ্ট হয় । ২৯ ॥ ৯ ॥

২ ৩ ১ ২   ৩ ২ ৩ ২ ৩   ৩
পরি রাজপতিঃ কবিরিগ্নির্হব্যাহ্ন ন্যক্রমীৎ ।

২ ৩ ১   ২ ১ ২
দধদ্রত্বানি দাশুঘে ॥ ৩০ ॥ ১০ ॥

বিস্তৃতিঃ । রাজপতিঃ কবিঃ অগ্নিঃ দাশুঘে (হবির্দত্তবতে যজমানায়)
রত্বানি দধৎ হব্যানি পর্যাক্রমীৎ প্রথমপঠিতেন পরিশব্দেন সহ সম্বন্ধঃ ।

গেয়গানম্ । পর্যো । হোইরাজা । পতাইঃ কাঃবীঃ ।
আগ্নির্হব্য । নায়ক্রমীৎ । দধাৎ৩৭ । রাৎ৩৮৩৮ওহোবা ।
নিদাশুঘে২৩৪৫ ॥ ৪০ ॥ ১০ ॥

সায়ণভাষ্যম্ । অথ দশমী । রাজপতিঃ ব্রাজানামগ্নানাং পতিঃ পালকঃ
পরি রাজপতিঃ কবিরিত্যেষ হি ব্রাজানাং পতিঃ ইতি ব্রাহ্মণম্ কবিঃ ক্রান্ত-
দর্শী মেধাবী ব্রা । দাশুঘে হবির্দত্তবতে যজমানায় রত্বানি রমণীয়ানি ধনানি
দধৎ প্রয়চ্ছন অগ্নিঃ হব্যানি হবীংষি পর্যাক্রমীৎ পরিক্রামতি ব্যাপ্নোতী-
ত্যর্থঃ ।

অগ্নসকলের অধিপতি মেধাবী অগ্নি হব্যপ্রদানকারী যজমানকে উৎ-
কৃষ্ট রত্ন প্রদানকরত হোমীয় দ্রব্য সকল গ্রহণ করেন ।

টীপ্পনী । গোতমকুলোৎপন্ন বামদেব এই মন্ত্রের ঋষি, ছন্দঃ গায়ত্রী ও
দেবতা অগ্নি । এই মন্ত্রমূলক একটি মাত্র গান দৃষ্ট হয় । ৩০ ॥ ১০ ॥

২ ৩ ২ ৩ ১ ২   ১ ২ ৩   ৩ ১ ২
উহুত্যাং জাতবেদসং দেবঃ বহন্তি কেতবঃ ।

১ ১   ২ ৩ ১ ২
দৃশে বিশ্বায় সূর্য্যম্ ॥ ৩১ ॥ ১১ ॥

বিস্তৃতিঃ । কেতবঃ ত্যাং জাতবেদসং দেবঃ সূর্য্যং বিশ্বায় দৃশে (বিশ্ব
দর্শনার্থং) উদ্বহন্তি । প্রথমপঠিতেন উহুপসর্গেণ সম্বন্ধঃ । উ ইতি পাদ
পূরণে ।

গেয়গানম্ । উহুত্যাং । ওহাই । জা । তবেদাৎ৩৪

সাম্ । দেবংবহা । তীকেতা২৩৪৮াঃ । দা২৩৪শেহাই । বা-
ইশ্বায়স্ । র্যাম্ । ও২৩হো৮া । হো৫ই । ডা ॥ ৪১ ॥ ১১ ॥

সায়ণভাষ্যম্ । অথৈকাদশী । ইয়ং সৌরী । আধেয়-সমাখ্যানং ছত্রিণো
গচ্ছন্তীতিরং প্রাণভূতউপদধাতীতিরচ্চ দ্রষ্টব্যম্ । কেতরঃ প্রজ্ঞাপকাঃ সূর্য্যাস্থাঃ
যদা সূর্য্যরশ্ময়ঃ সূর্য্যম্ সর্ব্বত্র প্রেরকমাদিত্যম্ উদ্বহন্তি । উর্দ্ধং বহন্তি । উ ইতি
পাদপূর্ণঃ । উক্তঞ্চ—মিতাক্ষরেদ্বনর্থকাঃ কমিমিচ্ছিতি (নিরু० ১,১৪) কিমর্থম্ ?
বিশ্বায় বিশ্বৈশ্চ ভুবনায় দুশে দ্রষ্টম্ । যথা সর্ব্বৈ জনাঃ সূর্য্যং পশুস্তিতপোধ্বং
ব্রহ্মন্তীত্যর্থঃ । কীদৃশং সূর্য্যম্ ? ত্যং তং প্রসিদ্ধম্ জাতব্রহ্মসং জাতানাং প্রাণিনাং
ব্রহ্মদিতারং জাতপ্রজ্ঞং জাতধনং বা দেবং দ্যোতমানম্ । অত্র নিরুক্তম্—
উদ্বহন্তি জাতব্রহ্মসং দেবমশ্বাঃ কেতরোরশ্ময়ো বা সর্ব্বেষাং ভূতানাং সন্দর্শ-
নায় সূর্য্যম্ (১২, ২, ৪)-ইতি ॥

• রশ্মিসকল চরাচর বিশ্ব দর্শনার্থ প্রাণিবর্গের নিখিলবৃত্তান্তাভিজ্ঞ জ্যোতি
জ্ঞান প্রসিদ্ধ সূর্য্যদেবকে নিরন্তর উর্দ্ধে বহন করিতেছে ।

টীপ্পনী । কণ্বংশোৎপন্ন প্রসুগু এই মন্ত্ৰের ঋষি, ছন্দঃ গায়ত্রী এবং দেবতা
সূর্য্য । বসুরোচি ঋষি এই মন্ত্ৰমূলক তিনটি গান করিয়াছেন, তাহার একটি
মাত্র এই স্থলে প্রকাশ করা গেল, অপর দুইটি আরণ্যগানে এবং আধেয় গানে
প্রকাশ হইবে । ৩১ ॥ ১ ॥

৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২
কব্রিমগ্নিমুপস্তুহি সত্যধর্মাণমধ্বরে ।

৩ ১ ২ ৩ ১ ২
দেবমমীবচাতনম্ ॥ ৩২ ॥ ১২ ॥

বিসৃতিঃ । হে স্তোতৃবর্গ ! ইত্যাহং । অধ্বরে কবিং সত্যধর্মাণং অমীবচাতনং
(শক্রঘাতকং) দেবং অগ্নিং উপস্তুহি ।

গেয়গানম্ । কব্রিমগ্নীম্ । উপা২৩ । স্তূ২হা২৩৪ওহো
বা । সত্যধর্মাণমধ্বরে । দেবাম্ । অমীবচাতা২৩না৩৪ওম্ ।
ও৪৫ই । ডা ॥ ৪২ ॥ ১২ ॥

সায়ণভাষ্যম্ । অথ দ্বাদশী । হে ত্বোহুসজ্জ ! অধরে ক্রতো অগ্নিশ্ উপ স্ত্বহি
উপেত্য স্ত্বতিং কুরু । কীদৃশম্ ? কত্রিং মেধারিনং সত্যধর্মাণম্ সত্যরচন-রূপেণ
ধর্মোগোপেতং দেবং দ্যোতমানম্ অমীরচাতনম্ অমীরানাং হিংসকানাং
শত্রুণাং বা ঘাতকম্ ।

হে ত্বোহুসজ্জ ! এই যজ্ঞেতে মেধাবী সত্যধর্মী শত্রুবিঘাতক দীপ্যমান
অগ্নিকে স্তব কর ।

টীপ্পনী । কণ্বংশীয় মেধাতিথি এই মন্ত্রের ঋষি, ছন্দঃ গায়ত্রী এবং দেবতা
অগ্নি । বহুরোচি ঋষি এই মন্ত্রের একটিমাত্র গান প্রকাশকরিয়াছেন । ৩:১২

১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
শমোদেবীরভিষ্ঠয়ে শমোভবন্তু পীতয়ে ।

২ ৩ ১ ২
শংযোরভিঅবস্তনঃ ॥ ৩৩ ॥ ১৩ ॥

বিস্তৃতিঃ । দেবীঃ (দেব্যঃ আপঃ) নঃ শং ভবন্তু, অভীষ্টয়ে পীতয়ে শং
(স্ত্বকরং) ভবন্তু । তথা শম্ (উৎপন্নানাং রোগাণাং ভবন্তু) যোঃ (যাপনং)
অপিচ নঃ অভি (উপরি) অবন্তু ।

গেয়গানম্ । শমোদেবীঃ । অভীষ্ঠা২৩য়া৩৪ই । শমো-
ভবা । তুপীতা২৩য়া৩৪ই । শংযোরভী । অৱা । তু২ ।
না২৩৪ । ঔহোৱা । উ২৩৪পা ॥ ৫৩ ॥

হুৱা৩হো২৩৪ই । শমোদেবীঃ । অভীষ্ঠয়াই । হুৱা৩
হো২৩৪ই । শমোভব । তুপীতয়াই । হুৱা৩হো২৩৪ই ।
শংযোরভি । অবস্তনাঃ । হুৱা৩হো২ । বা২৩৪ঔহোৱা ।
উ২৩৪পা ॥ ৫৩ ॥ ১৩ ॥

সায়ণভাষ্যম্ । ‘নঃ’ অশ্বাকং পাপাপনোদ-দ্বারেণ ‘শং’স্বখং ভবন্তু ।
‘দেবী’ দেব্য আপঃ অভীষ্টয়ে অশ্বদয়জ্জায় ভবন্তু যজ্ঞান্তভাবায় চ ভৱণি
তার্থঃ । অপিচ ‘নঃ’ অশ্বৎসবন্ধিনে ‘পীতয়ে’ পানায় চ ‘শং’ স্বখং ভৱ

তথা 'শম্' উৎপন্নানাং রোগাণাং শমনম্ যোঃ ষাপনম্ অনুৎপন্নানাং পৃথ-
করণং চ কুর'স্থ। অপিচ 'নঃ' অস্মাকম্ অভি উপরি শ্রবন্ত অত্যর্থং সিদ্ধন্ত।
শনোভবন্ত ইতি ছন্দোগাঃ আপোভবন্ত ইতি বহুচঃ তৈত্তিরীয়াশ্চ।

জলসকল আমাদের পাপাপনোদনদ্বারা মঙ্গল সাধনকরক, স্নানাদি
অভীষ্ট সিদ্ধি ও পানাদি কার্য সিদ্ধির নিমিত্ত মঙ্গলদায়ক হউক, আর প্রথ-
মোৎপত্তি স্থান হইতেই আমাদের কল্যাণকর স্বরূপে প্রবাহিত হইয়া স্বাস্থ্য
বিধান করুক এবং আমাদের মন্তকোপরি অভিষেকন করুক।

টীপনী। অম্বরীষতনয় সিদ্ধুদীপ এই মন্ত্রের ঋষি, ছন্দঃ গায়ত্রী এবং দেবতা
জল। এই মন্ত্রমূলক তিনটি গান দৃষ্ট হয়, তাহার দুইটি এই স্থলে প্রকাশ
করা গেল, অপর একটি আরণ্যগানে প্রকাশিত হইবে। ৩৩ ॥ ৩ ॥

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২

কশ্য নুনং পরীগসি ধীয়ো জিহ্বসি সংপতে ।

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২

গোষাতা যশ্চ তে গিরঃ ॥ ৩৪ ॥ ১৪ ॥

বিবৃতিঃ। হে সংপতে অর্থাৎপদে! নুনং কশ্য পরীগসি (ব্রহ্মণি) ধিয়ঃ
জিহ্বসি। যশ্চ তে (তব সম্বন্ধিন্যঃ) গিরঃ গোষাতা ভবস্বির্থঃ।

গেয়গানম্। কশ্যানু^১না^২২ম্। পরীণা^৩২৩৪মী। ধিয়ো-
জিহ্বা^৩২। সিসংপা^৩২৩৪তাই। গোষাতায়া^১২৩। স্মা^১২তা^৩২৩৪
ওহোবা। উপ্। গী^১২৩৪রাঃ ॥ ৫৪ ॥

ওহোইহু^২৩৪৩২ই। ছবএ। কশ্যনুনা^২৩ম্ পা^৩৩রীগসি।
ওহোইহু^২৩৪৩২ই। ছবএ। ধিয়োজিহ্বা^২৩মী তসংপতা^৩ই।
ওহোইহু^২৩৪৩২ই। ছবএ। গোষাতায়া^২৩। স্মতা^৩৩ইগা^৩৫
ইরা^২৫৬ঃ ॥ ৫৫ ॥ ১৪ ॥

সায়ণভাষ্যম্। অথ চতুর্দশী। ঋষিঃ উশনাঃ। হে সংপতে সতাং পতে
অগ্নে! নুনম্ ইদানীং কশ্য কীদৃশস্ত জনস্ত পরীগসি ব্রহ্মণি ধিয়ঃ কৰ্ম্মাণি জিহ্বসি

প্রীগয়সি । যন্ত তে তন্ন স্বকিত্ত্বঃ গিরঃ স্তবয়ঃ গোষাতা গোসাতৌ গরাং নাভে
ভবন্ত ধনু । তন্মাৎ স্বং কুত্র তিষ্ঠসি ? অন্মাকমিদানীং গবেচ্ছা প্রের্ততে ।
যদ্বা । হে অগ্নে অমিদানীং কস্ত কৰ্ম্মাণি প্রীগয়সি ? ন কস্তাপীত্যর্থঃ । অন্মা-
কমেব কৰ্ম্মাণি প্রীগয়েতি ভাবঃ । পরীগসি-ইতি সংপতে ইতি চ ছন্দোগাঃ ;
পরিগসঃ ইতি দম্পতে ইতি চ বহুচঃ ॥

হে সম্ভজনপালক অগ্নি ! তুমি এই কণ কিরূপ লোকের কৰ্ম্মাঘুষ্ঠানে প্রীতি-
লাভ করিতেছ, আমরা যে তোমার স্তব করিতেছি, এই স্তব তোমার তৃষ্টি
সাধন করুক । যেন আমরা গোলাভে কৃতকার্য হইতে পারি, অর্থাৎ আমা-
দিগের গোলাভে ইচ্ছা হইয়াছে, তোমার প্রসাদে সেই ইচ্ছা ফলবতী হউক ।

টীপনী । কবিতনের উশনা এই মস্তের ঋষি, ছন্দঃ গায়ত্রী ও দেবতা অগ্নি ।
এইমন্ত মূলক দুইটি গান দৃষ্ট হয় । ৩৪ ॥ ১৪ ॥

ইতি তৃতীয়-দশতী ॥ ৩ ॥

অথ চতুর্থ দশতী ।

^{৩ ১ ২} যজ্ঞা যজ্ঞা ^{৩ ১ ২} বো অগ্নয়ে ^{৩ ১ ২} গিরা ^{১ ২ ৩ ২ ৩} গিরা চ দক্ষসে । ^{১ ২ ৩ ২ ৩} প্র প্র বয়ম'
^{১ ২} যুতং ^{৩ ১ ২} জাতবেদসং ^{৩ ২} প্রিয়ং ^{৩ ১} মিএং ^২ ন শংসিষম্ ॥ ৩৫ ॥ ১ ॥

বিসৃতিঃ । হে স্তোতারঃ ইত্যধ্যাহার্যঃ । বঃ (যুয়ং বিভক্তিব্যত্যয়ঃ) যজ্ঞা-
যজ্ঞা দক্ষসে অগ্নয়ে গিরা গিরা স্তোত্রং কুরুত ইতি শেষঃ । বয়ং মিত্রং
(মিত্রমিব) প্রিয়ং অমৃতং জাতবেদসং (তমসিং) প্রপ্রশংসিবঃ ইত্যয়য়ঃ ।

^১ গেষপানম্ । ^১ যজ্ঞায়জ্ঞা । ^১ বো অগ্নয়া ^{৩ ২} ৩ই । ^১ গিরা ^{৩ ২} ২গিরা-
^২ ৩৪ । ^২ হা ^{১ ২ ৩} হো ^{১ ২} ৩ই । ^১ চাদক্ষা ^{১ ২} ২৩৪সাই । ^১ প্রপ্রা ^১ ২বয়মযুতঞ্জা ।
^১ তা ^২ বে ^১ ১ দাসা ^{২ ১} ২ম্ । ^১ প্রিয়ম্মিত্রাম্ । ^{২ ১} নশংসিষাম্ । ^{৩ ২} এহিয়া ।
^৩ ৩হো ^১ হো ^১ ২৩৪ই । তা ॥ ৫৬ ॥

যজ্ঞায়জ্ঞা । হোই । বোতগ্নয়এ৩৪ । হিয়া । গিরাগিরা ।
 চান্দক্ষসাই । প্রপ্রায়াম্ । অমৃতজ্ঞাত । তবে২দা ২৩৪সাম্ ।
 প্রিয়স্মিত্রাম্ । নশংসিষাম্ । এহিয়া । ঔহো২৩৪৫ই । ডা ॥ ৫৭ ॥
 যাজ্ঞায়াজ্ঞা২ । বো অগ্নায়ান্ । গাইরাগাইরা২ । চাদ-
 ক্ষাসান্ । প্রপ্রায়ান্ । অমৃতজ্ঞাত । তবে২দা২৩৪সাম্ ।
 প্রায়স্মিত্রান্ । নাশংসান্ । যা৩৪৩ম্ । ৩২৩৪৫ই ।
 ডা ॥ ৫৮ ॥

যজ্ঞাহুয়ে । জ্ঞাতবোতগ্নায়ান্ । গাইরাগিরা । চা ওদাক্ষা
 তসাই । প্রপ্রায়ান্ । জাতান্ । হুয়াই । দাত-
 সাম্ । প্রায়স্মিত্রশাংসিষাউ । বা ৩৪৫ ॥ ৫৯ ॥ ১ ॥

সায়নভাষ্যম্ । অথ চতুর্থখণ্ডে—সেয়ং প্রথমা । শংযুষ্টিঃ । হে জ্ঞোতারঃ
 বঃ যুয়ং যজ্ঞা যজ্ঞা যজ্ঞে যজ্ঞে সর্কেষু বাগেষু দক্ষসে প্রবৃদ্ধায় অগ্নয়ে গিরা গিরা
 স্ততিরূপয়া বাচা স্তোত্রং কুরুতেতি শেষঃ । চ-শব্দোভিন্নক্রমোব্রহ্মত্যাং
 পরোজ্যৈষ্যঃ । যুয়ং চ স্তোত্রং কুরুত । বয়মপি তময়িং প্র প্রশংসিষাম্ । প্রস-
 যুপোদঃ পাদপূরণে ইতি প্রশংসন্ত দ্বিকৃষ্টিঃ পাদপূরণার্থা । ব্যত্যয়েনৈক-
 রচনম্ । ছান্দসোলুট্ প্রশংসামঃ । কীদৃশম্ ? অমৃতং মরণরহিতম্ । জাত-
 বেদসং জাতানাং বেদিতারং জাত-প্রজ্ঞানং জাত-ধনং বা । যিত্রং ন সখিতৃত-
 মিত্র প্রিয়মহুকুলম্ । যদ্বা ব্যত্যয়েন অমিত্যস্ত ব্রহ্মদেশঃ । অগ্নয়ইতি চ কৰ্ম্মণি
 চতুর্থী । ত্রিগ্নাগ্রহণমপি কৰ্ত্তব্যম্ ইতি কৰ্ম্মণঃ সম্প্রদানত্যাং । চ শব্দঃ চণিতি
 নিপাতশ্চৈদৰ্থে বর্ত্ততে । দক্ষসইতি দক্ষবৃদ্ধি-কৰ্ম্মণঃ অন্তর্ভাবিতগ্যার্থান্নটি
 রূপম্ । চণ-যোগান্নিপাঠৈর্যদ্যদ্বিহস্ত ইতি নিষাতপ্রতিষেধঃ । তদ্রায়মর্থঃ—
 হে স্তোতন্ত্বং যজ্ঞে ইমময়িং গিরা স্তুত্যা দক্ষসে চ বর্জয়সি চেৎ বয়মপি অমৃত-
 ত্বাদি-গুণকং তং প্রশংসামঃ ।

হে স্তোত্রবর্গ! তোমরা সকল যজ্ঞেই অগ্নিকে অমুকুল করিবার নিমিত্ত
স্তুতিবাক্যে স্তবকর এবং আমরাও মিত্রের ত্বায় প্রিয় প্রজ্ঞাবান অগ্নিকে
প্রশংসা করিতেছি।

টীপ্পনী। এই মন্ত্রের ঋষি বৃহস্পতিতনয় তৃণপাণি শংযু, ছন্দঃ বৃহতী এবং
দেবতা অগ্নি। তরঙ্গাজ ঋষি এই মন্ত্রমূলক ১২টি গান প্রকাশ করিয়াছেন,
তাহাদের মধ্যে ৪টি গান এই স্থানে প্রকাশ করা গেল এবং অপর ৬টি উহ
গানে এবং দুইটি উহগানে প্রকাশিত হইবে। ৩৫। ১।

৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ২ ৩
পাহি নো অগ্নএকয়া পাহ্যাত দ্বিতীয়য়া। পাহি গীর্ভিস্তি-
১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
স্বভিরূর্জাপ্পতে পাহি চতস্যভির্বসো ॥ ৩৬ ॥ ২ ॥

বিসৃতিঃ। হে অগ্নে একয়া ঋচেতি শেষঃ। নঃ (অস্মান্) পাহি, উত দ্বিতীয়য়া
পাহি। হে উর্জাপ্পতে! তিস্তভিঃ গীর্ভিঃ পাহি। বসো! চতস্যভিঃ
(গীর্ভিঃ) পাহি সর্কত্র নঃ ইতি সম্বন্ধঃ ঋমিতিশেষঃ।

গেয়গানম্। পাহিনো৩অগ্নএকয়া। পাহিযুত। দ্বিতায়া
১য়া২। পাহিগীর্ভিস্তিস্বভিঃ। উর্জাপ্পা১তা২ই। পাহিচর্তো
৩। হো৩রা। স্বভির্বা২৩সা৩৩উ। ও২৩৪ই। ডা ॥৬০ ॥

পাহিনোঅগ্নএকয়া৬এ। পা। হোই। উ। তা। দ্বিতায়া
৩য়া। পাহো২ইগা২৩৪ইর্ভিঃ। তাইস্বভিঃ। উর্জাপ্পাতা।
ওহোহো২৩৪রা। পা২২৪হিহাই। চতাস্বভা। ওহোহো-
২৩৪রা। রা২৩৪সাউ। এহিয়া৬হা। হোই। ডা ॥৬১ ॥

পাহিনো অগ্নএ। কয়া৩। পা২৩৪। হিয়ুতদ্বিতী।

৪ ৫   ৪ ৩ ৪ ৩ ৪ ৩ ৪ ৫   ২   ২   ২   ২
 য়ায়া । পাহিগীর্তিস্তিস্তিভিরুজাম্ । পা৩তাই । পাহোইচা৩-
 ২   ৫ ৪ ৫   ১ ২   ১ ৩ ১ ১ ১ ১
 তা৩৪ । হাওবা । স্তিভির্বসো । উপা২৩৪৫ ॥ ৬২ ॥ ২ ॥

সায়গভাষাম্ । অথ দ্বিতীয়া । ভগ্নধ্বনিঃ । হে অগ্নে 'নঃ' অন্নান্ একস্মা
 ঋচা গিরা পাহি রক্ষ । উত অপিচ দ্বিতীয়স্মা ঋচা পাহি পালয় । তিস্তিভি
 গীর্তিঃ স্ততিভিঃ । উজ্জাম্ অন্নানাং বলানাং বা হে পতে স্বামিন্ তথা পাহি ।
 হে বসো বাসক অগ্নে চতস্তুতিঃ গীর্তিঃ পাহি ॥

হে অগ্নি ! তুমি এক প্রকার বাক্যে আমাদেরিগকে রক্ষাকর, এবং দ্বিতীয়
 বাক্যেও আমাদেরিগকে পালন কর । হে অন্নপতি অগ্নি ! তুমি ত্রিবিধ বাক্যে
 আমাদেরিগকে রক্ষা কর । হে নিবাসহেতু অগ্নি ! তুমি আমাদেরিগকে চতু-
 র্বিধ বাক্যে পালন কর ।

টপ্পনী । প্রগাধতনয় ভর্গ এই মন্ত্রের ঋষি, ছন্দঃ বৃহতী এবং দেবতা
 অগ্নি । ভরদ্বাজ ঋষি এই মন্ত্রের ৬টি গান প্রকাশ করিয়াছেন, তাহাদিগের
 মধ্যে ৪টি এই স্থলে প্রকাশ করা গেল, অপর তিনটি উহগানে প্রকাশিত
 হইবে ॥ ৩৬ ॥ ২ ॥

৩ ১ ২   ৩ ১ ২   ৩ ১ ২   ৩ ১ ২   ৩ ১ ২
 বৃহস্তিরমে অর্চ্চিভিঃ শুক্রেণ দেব শোচিষা । ভরদ্বাজে
 ৩ ১ ২   ৩ ১ ২
 সমিধানো যবিস্তথৈবৎ পাবক দীদিহি ॥ ৩৭ ॥ ৩ ॥

বিরূতিঃ । হে দেব যবিস্তথৈবৎ পাবক অগ্নে ! শুক্রেণ শোচিষা ভরদ্বাজে সমি-
 ধানঃ স্মৃতিশেষঃ । বৃহস্তিঃ অর্চ্চিভিঃ রেবৎ (যথা জ্ঞাৎ তথা) দীদিহি ।

গেয়গানম্ । বৃহাস্পতী২৩রমে অর্চ্চিভির্হাউ । শুক্রাইগদেব-
 ১ ২   ১ ২   ১ ২   ১ ২   ১ ২   ১ ২   ১ ২
 শোচিষা । ভরদ্বাজে২৩ । হোবা৩হাই । সমিধানঃ । যাবি
 ১ ২   ১ ২   ১ ২   ১ ২   ১ ২   ১ ২   ১ ২
 স্তিয়া২৩ । হোবা৩হাই । রেবাৎপা১বা২৩ । হোবা৩হাই ।
 ১   ১   ১   ১   ১   ১   ১
 কা১দীদিহি । ইডা২৩তা৩৪৩ । ও২৩৪৫ই । ডা ॥ ৬৩ ॥

বৃহত্তিরথে অর্চিভীওরে । শুক্রাইগদেবশোচিবা । ভরাৱা১
 জে২৩ । ও ৩৪ । সমিধানঃ । যাবিষ্টিয়া২৩ । ও ৩৪ ।
 রেৱাংপা১২৩ । ও ৩৪ । কাদীদিহি । ইডা২৩ভা৩৪৩ ।
 ও ৩৪ ই । ডা ॥ ৬৪ ॥ ৩ ॥

সায়ণভাষ্যম্ । অথ তৃতীয়া । শংযু ঋষিঃ । হে দেব দানাদিগুণযুক্ত যবিষ্ঠ
 যুবতম পার্বক শোধক অগ্নে শুক্রেণ নিৰ্ম্মলেন শোচিবা তেজসা ভরদ্বাজে
 অম্বদ্বাতরি সমিধানঃ সমিধ্যমানঃ ত্বং বৃহত্তিঃ মহত্তিঃ অর্চির্ভিঃ তেজোভিঃ
 নঃ অম্ব-দর্শং রেৱং ধনযুক্তং যথা ভবতি তথা দীদিহি দীপ্যস্ব । রেৱং
 পার্বক-ইতি ছন্দোগাঃ । রেৱঃ শুক্র-দীদিহি হ্রামং পার্বক ইতি বহুচঃ ।

হে অগ্নি দেব ! তুমি সকলকে পবিত্র কর এবং তুমিই যুবতম । এইক্ষণে
 নিৰ্ম্মল জ্যোতিঃপ্রভায় শোভমান হইয়া যে ভরদ্বাজ তেজাকে সমিধ প্রদান
 করিয়াছেন, তাহার নিমিত্ত ধনবান্ হও অর্থাৎ যজমান ভরদ্বাজকে ধন
 প্রদান কর ।

টীপ্পনী । বৃহস্পতিতনয় তৃণপাণি শংযু এই মন্ত্রের ঋষি, ছন্দঃ বৃহতী
 এবং দেবতা অগ্নি । ভরদ্বাজ ঋষি এই মন্ত্রের দুইটি গান প্রকাশ করিয়া-
 ছেন ॥ ৩৭ ॥ ৩ ॥

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১
 হে অগ্নে স্বাহত প্রিয়াসঃ সন্ত সুরয়ঃ । যস্তারো যে মঘ-
 ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
 ঝানো জনানামূর্ধং দয়ন্ত গোনাম্ ॥ ৩৮ ॥ ৪ ॥

বিরূতিঃ । হে অগ্নে ! স্বাহত ! হে (তব) সবকারহান্দসঃ । সুরয়ঃ
 প্রিয়াসঃ সন্ত । যে মঘবানঃ যস্তারঃ জনানামূর্ধং গোনাম্ (গবাং) উর্ধং
 দয়ন্ত তেপি তব প্রিয়াসঃ সন্ত ইতি পূর্বেগায়য়ঃ ।

গেয়গানম্ । হেআ২৩য়েস্বাহতহাউ । প্রিয়াসঃ সন্তসুরয়ঃ ।
 ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১
 যস্তা রো ১য়া২৩৪ই । মঘঝানোজমা । না৩ম্ । উর্ধং দয়া

২৩ হা । তগোনাংম্ । ইডাংভাও৩৪৩ । ওং৩৪৫ই ।
ডা ॥ ৬৫ ॥ ৪ ॥ ৫৩

সায়ণভাষ্যম্ । অথ চতুর্থী । বশিষ্ঠ ঋষিঃ । হে অগ্নে স্বাহত যজমানৈঃ স্মৃতিঃ
হত স্তে তব সুরয়ঃ প্রেরকাঃ স্তোতারঃ প্রিয়াসঃ প্রিয়াঃ সন্ত ভবন্ত । কিঞ্চ
যে মঘবানঃ ধনবন্তঃ যন্তারঃ প্রদাতারঃ জনানাম্ অশ্বদীয়ানাম্ উৰ্জম্ সমূহম্
গোনাং গব্যাং চ উৰ্জং সমূহং দয়ন্ত প্রযচ্ছন্তি তে চ তব প্রিয়াঃ সন্তি
পূৰ্বেণারয়ঃ । উৰ্জম্-ইতি ছন্দোগাঃ । উৰ্জনং ইতি বহুচঃ ॥ ৪ ॥

হে অগ্নি ! তুমি যজমানকর্তৃক সন্ধ্যাক আহত হইয়াছ, বাহারা তোমার
স্তব করে, তাহারা তোমার প্রিয়পাত্র হউক এবং যে সকল ধনীরা দানশীল
ও গোসকল দান করে, তাহারাও তোমার প্রিয় হউক ।

টীপ্পনী । বশিষ্ঠ এই মন্ত্রের ঋষি, ছন্দঃ বৃহতী এবং দেবতা অগ্নি । অগ্নি-
রস ঋষি এই মন্ত্রের একটি গান প্রকাশ করিয়াছেন ॥ ৩৮ ॥ ৪ ॥

২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ২ ৩ ১ ২ ১ ২
অগ্নে জরিতৰি'শ্পতি স্তপানো দেব রক্ষসঃ । অপ্রোষিবান্
৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২
গৃহপতে মহাংসি দিবস্পায়ুর্হুরোগয়ুঃ ॥ ৩৯ ॥ ৫ ॥

বিত্তিঃ । হে অগ্নে দেব জরিতঃ ! বিশ্পতিঃ রক্ষসঃ তপানঃ (সস্তা-
পকঃ) অসি । হে গৃহপতে ! অপ্রোষিবান্ মহান্ অসি । দিবঃ পায়ুঃ হুরোগয়ুঃ
অসি । সৰ্বত্র ঋমিতি শেষঃ ।

গেয়গানম্ । অগ্নেজরিতৰি'শ্পতিঃ । ঔহোবা । এহিয়া ।
হাউ । তপানোদেবরক্ষসঃ । অপ্রোষাঃইবাংন । গার্হপতা
৩ই । মহাংসি ৩৪সী । দিবাঃ । পায়োবাওং৩৪বা । হা
৩হাই । হুরোগয়ুঃ । হোইই । ডা ॥ ৬৬ ॥ ৫৭
অগ্নেজরিতৰি'শ্পতীঃ । তাং৩৪ । পানোদেবর ।

ক্ষমাঃ । তাপানোদেবরক্ষসো । অপ্রোষীতবান্ । গৃহপতাই ।
 মাহাংআ২৩৪মী । ও৪হা । হহাই । দিবস্পায়ু২৩৪৫ঃ ।
 ও৪হা । হহাই । দুরোগয়ু২৩৪৫ঃ । ও৪হা । হহা৩৪৩ই ।
 ও২৩৪৫ই । ডা ॥ ৬৭ ॥ ৫ ॥

সায়গভাষাম্ । অথ পঞ্চমী । ভরদ্বাজঋষিঃ । হে অগ্নে দেব জরিতঃ স্তোতঃ
 স্তোত্যর্থঃ । রিশ্পতিঃ প্রজানাং পালকঃ রক্ষসঃ রাক্ষসানাং তপানঃ সস্তা-
 পকঃ অসি । হে গৃহপতে যজ্ঞমানগৃহস্থ পালক অগ্নে ত্বম্ অপ্রোষিতান্ যজ-
 মানস্ত গৃহমতাজ্ঞান্ মহান্ অতিশয়েন পূজ্যোহসি । দিবঃ দ্ব্যলোকস্ত পায়ুঃ
 পাতা । দুরোগয়ুঃ যজ্ঞমানগৃহস্থ মিশ্রয়িতা সর্কদা বর্ধমানঃ ইত্যর্থঃ । তাদৃশস্তুং
 মহানসীত্যর্থঃ । তপান তপানঃ-ইতি পাঠৌ । গৃহপতে গৃহপতিঃ-ইতি চ ।

হে স্তবনীয় অগ্নি দেব ! তুমি প্রজাবর্গের পালন কর ও রাক্ষসগণের
 সস্তাপদায়ক হইয়াছ । হে গৃহপতি ! তুমি যজ্ঞমানগণের গৃহ পরিত্যাগ
 না করিয়া অতিশয় পূজ্য হইতেছ । তুমি স্বর্গলোকেও পালন করিয়া থাক
 এবং সর্কদা যজ্ঞমানগৃহে বর্ধমান আছ, অতএব তুমিই সকলের শ্রেষ্ঠ ।

টীপনী । বৃহস্পতিবংশীয় ভরদ্বাজ এই মন্ত্রের ঋষি, ইহার ছন্দঃ বৃহতী
 এবং দেবতা অগ্নি । গৌতমাদি ঋষিরা এই মন্ত্রের দুইটি গান প্রকাশ
 করিয়াছেন ॥ ৩৯ ॥ ৫ ॥

অগ্নে দিবস্বদুষ্সশ্চিৎত্রং রাধো অমর্ত্য । আদাশুষে জাতবেদো-
 বহা ত্বমদ্যা দেবাং উষর্বুধঃ ॥ ৪০ ॥ ৬ ॥

বিবৃতিঃ । হে অমর্ত্য অগ্নে ! ত্বং দাশুযে বিবস্বৎ চিৎত্রং রাধঃ উষসঃ আবহ ।
 হে জাতবেদঃ ! অদ্যা উষর্বুধঃ দেবান্ আবহ ইত্যর্থঃ ।

গেয়গানম্ । অগ্নেদিবাহাউ । স্বাদূষাতসাঃ । চাইত্রাতঃ ।

হাই । রাধোতহাই । অমার্ত্তা২৩৪য়া । আদা১শুম্বে২ ।

জাতবেদঃ । বহাতু১রা২ন্ । অদ্যাহোই । দা২৩ইরাং । উষঃ ।

বৃধা২৩৪ ঔহোরা । হ্রবেবসূ২৩৪৫ ॥ ৬৮ ॥ ৬৯

অগ্নেব্রিষস্বজ্বাসাঃ । চিত্রংরাধোঅমার্ত্তিয় । আদা১

শুম্বে২ । জাতবেদঃ । বহাতু১রা২ন্ । অদ্যাদা২৩রাং ।

উষঃ । বৃধা২৩৪ ঔহোরা । বিদারসূ২৩৪৫ ॥ ৬৯ ॥ ৭০

“সায়ণভাষ্যম্ । অথ ষষ্ঠী । প্রসঙ্গশ্লোকঃ । হে অগ্নে ত্বম্ উষসঃ উষোদেবতায়াঃ
সকল্যাং রাধঃ ধনং দাশুযে হবির্দত্তরতে যজমানায় আবহ আনীয় প্রাপয় ।
সোহগ্নির্বিশিষ্যতে । অমর্ত্য মবণরহিত ! হে জাতবেদঃ জাতানাং বেদিতঃ ।
কীদৃশং রাধঃ । বিবৃষং বিশিষ্টনিবাসোপেতম্ । চিত্রং নানারিধম্ । কিঞ্চ
অদ্য অগ্নিন্ দিনে উষবৃধঃ উষঃকালে প্রবুদ্ধান্ দেৱানারহ ॥

হে অমর্ত্য অগ্নি ! তুমি তমোনাশক বিচিত্র তেজোবান্ ধন উষা
কালের নিকট হইতে আনয়ন করিয়া হবিঃপ্রদ যজমানকে প্রদান করিতেছ,
হে জাতবেদঃ ! তুমিই চিরকাল প্রাতঃকালে প্রাণিবর্গকে প্রবুদ্ধ করিয়া থাক ।
অগ্নির আকর্ষণে সূর্য্যাকিরণ আকৃষ্ট হইয়া পৃথিবীতে বিকিপ্ত হইয়া, তাহাতেই
পৃথিবীস্থ প্রাণিগণ আলোক পায় ।

টীপ্পনী । কণ্ঠতনয় প্রসঙ্গ এই মন্ত্রের শ্লোক, ছন্দঃ বৃহতী এবং দেবতা অগ্নি ।
এই মন্ত্রের ৭টি গান আছে, তাহার দুইটি এইস্থলে প্রকাশ করাগেল, অবশিষ্ট
৫টির ৩টি উহগানে এবং ২টি উহগানে প্রকাশিত হইবে ॥ ৪০ ॥ ৬ ॥

১ ১ ৩ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২
ত্বমশ্চিত্র উত্যা বসো রাধাংসি চোদয় । অশ্ব রায়স্বমগ্নে-

৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২
রথীরসি বিদা গাধস্তচে তু নঃ ॥ ৪১ ॥ ৭ ॥

বিস্তিঃ । হে বসো ! চিত্রঃ স্বঃ উত্যা (রক্ষয়া সহ) নঃ রাধাংসি চোদয় ।

হে অগ্নি! অস্ত্র রায়ঃ (ধনস্ত্র) রথীঃ অসি। (অপিচ) নঃ তুচে (অপত্যায়)
গাধং তু (সত্ত্বয়ং) বিদাঃ (লভ্যয়)।

গেয়গানম্। স্বম্মা^১২^২শ্চি^১ত্র^২ উ^২ত্যা।^১ ব্ৰসো^২রা^১ধা^২। সি^১চো^২দা^১
য়া^১২^২৩। আ^১স্ত্রা^২রা^১২^২৩য়াঃ। স্ব^১মগ্নে। র^১থা^২ই^১রা^২সা^১৩ই। বী^১দা^২গা^১
২^১৩৪ধাম্। তূ^১চা^২২^১৩হাই। তু^১না। ও^২৩হো^১রা^২। হো^১৫ই।
ডা ॥ ৭০ ॥ ৭ ॥

সায়ণভাষ্যম্। অথ সপ্তমী। তৃণপাণিঋষিঃ। হে ব্রসো ব্রাসক অগ্নি চিত্রঃ
দর্শনীয়স্তুং উত্যা রক্ষয়া সহ রাধাংসি ধনানি নঃ অশ্রত্যং চোদয় প্রেরয়।
অস্ত্র লোকে পরিদৃশ্যমানস্ত্র রাধঃ ধনস্ত্র ত্বং রথীঃ অসি রংহিতা নেতা ভবসি।
অতঃ কারণং অশ্রত্যং ধনানি প্রেরয়েত্যর্থঃ। অপিচ নঃ অস্মাকং তুচে
অপত্যনামৈতৎ অপত্যায় অপতনহেতুভূতায় পুত্রায় গাধং প্রতিষ্ঠাং তু
ক্ষিপ্রং বিদাঃ লভ্যয়।

হে অগ্নি! তুমি আমাদের ব্রসের কারণ এবং দর্শনীয়। আমাদেরকে
ধন প্রদানকরিয়া রক্ষাকর। তুমিই জগতে ধনসকলের নেতা, অতএব
আমাদেরকে প্রচুর ধনরক্ষণে সামর্থ্যবান্ কর। আর আমাদের পুত্রাদির
প্রতিষ্ঠা কর। অর্থাৎ যাহাতে আমাদের বংশ পতন না হয়, তদ্বিষয়ে
যত্নবান হও।

টীপ্পনী। তৃণপাণি নামে প্রসিদ্ধ বৃহস্পতিতনয় শংযু এই মন্ত্রের ঋষি,
ছন্দঃ বৃহতী এবং দেবতা অগ্নি। এই মন্ত্রের দুইটি গান দৃষ্ট হয়, তন্মধ্যে একটি
প্রকাশ করা গেল, অস্ত্রটি উহগানে প্রকাশিত হইবে ॥ ৪১ ॥ ৭ ॥

ইতি সামে গেয়ে প্রথমঃ প্রপাঠকঃ ॥ ১ ॥

২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩
ত্বমিৎ সপ্রথা অশ্রুগ্নে ত্রাতস্বতঃ কবিঃ । ত্বাং বিপ্রাসঃ

৩ ১ ২ ৩ ১ ২
সমিধান দীদিব আবিবাসস্তি বেধসঃ ॥ ৪২ ॥ ৮ ॥

বিত্তিঃ । হে ত্রাতঃ অগ্নে ! স্বতঃ কবিঃ ত্বমিৎ ত্বমেব সপ্রথা অসি ।
হে সমিধান ! হে দীদিবঃ ত্বাং বিপ্রাসঃ বেধসঃ আবিবাসস্তি । পরিচর-
ন্তীত্যম্বয়ঃ ।

গেয়গানম্ । ও হাউত্বমিৎসপ্রথাঅসিহাউ । আগ্নেত্রাতঃ ।
১ ১ ৩ ২ ১ ৩ ২ ১ ৩ ২ ১ ৩
স্বতঃকবা২৩৪ই । হাহোই । ত্বাং বিপ্রাসঃ সমিধা । নাদী
২ ৩ ২ ১ ৩ ২ ১ ৩ ২ ১ ৩
দিবা৩৪ঃ । হাহোই । আবিবাসা৩৪ । হাহো৩ । তিবো-
২ ৩ ৪৮ । ধা৫সো৬হাই ॥ ৭১ ॥

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩
ত্বভা৬মে । ইৎসপ্রা৩থায়াসাই । আ২৩৪সী । আগ্নে
২ ১ ৩ ২ ১ ৩ ২ ১ ৩ ২ ১ ৩
ত্রাতঃ । স্বতঃকবা২ইঃ । কা২৩৪বীঃ । ত্বাংবিপ্রাসঃ সমিধা ।
১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩
নাদীদিবো । দা২৩৪ইবাঃ । আবিবাসা২৩হা । তিবো২৩
২ ৩ ৪৩ঃ । ও২৩৪৫ই । ডা ॥ ৭২ ॥ ৮ ॥

সায়ণভাষ্যম্ । অথাষ্টমী । হে অগ্নে ! ত্রাতঃ রক্ষক স্বতঃ সত্যভূতঃ কবিঃ
ক্রান্তপ্রজ্ঞঃ ত্বমিৎ ত্বমের সপ্রথাঃ সত্বতঃ পৃথুঃ অসি ভবসি । হে সমিধান
সমিধ্যমান হে দীদিবঃ দীপ্তাগ্নে ত্বাং বিপ্রাসঃ বিপ্রাঃ মেধারিনঃ ত্রিধাতারঃ
স্তোতারঃ আবিবাসস্তি পরিচরস্তি ।

হে অগ্নি ! তুমিই জ্ঞানকর্তা ও সত্যস্বরূপ । তুমিই সর্বদর্শী এবং তুমিই
সর্বত্র বিস্তৃত আছ । হে সর্বপ্রকাশক প্রদীপ্ত অগ্নি ! স্তবকারী মেধাবী
বিপ্রগণ তোমার পরিচর্যা করে ।

টীপ্পনী । প্রগাথতনয় ভগ্ন এই মন্ত্ৰের ঋষি, ছন্দঃ বৃহতী এবং দেবতা অগ্নি ।
গৌতম ঋষি এই মন্ত্ৰের দুইটি গান প্রকাশ করিয়াছেন ॥ ৪২ ॥ ৮ ॥

আ নো অগ্নে বয়োবৃধং রয়িম্পাবক শংস্রম্ । রাস্বাচন

উপমাতে পুরুষ্পৃহং স্ননীতী স্নযশস্তরম্ ॥ ৪৩ ॥ ৯ ॥

বিস্তিঃ । হে পাবক অগ্নে ! বয়োবৃধম্ শংস্রং রয়িং নঃ ঐ অভিরেতি
শেষঃ । হে উপমাতে ! নঃ স্ননীতী পুরুষ্পৃহং স্নযশস্তরং রাস্ব (দেহি) ।

গেয়গানম্ । আনোঅগ্নেবয়োবৃধম্ । এ৩৪ । রয়া৩৪৫

ইম্ । পাবাতকাশাংসা২৩য়াম্ । রাস্বাচনউপমাতে । পুরুষ্পৃ-
হা২ম্ । স্ননাইতাইসূ৩হাই । যসস্তরাম্ । ঔ২৩হোৱা । হো-
৫ই । ডা ॥ ৭৩ ॥ ৯ ॥

সায়ণভাষ্যম্ । অথ নরমী । হে অগ্নে ! পাবক শোধক ! বয়োবৃধম্
অগ্নস্ত বর্দ্ধকং শংস্রং স্তব্রস্তং রয়িং ধনং নঃ অশ্বভ্যম্ অভিরেতি শেষঃ । আহত্য
চ হে উপমাতে উপাস্মাং সমীপে মাতিয়ুতমিত্যুপমাতিঃ হে তাদৃশ অগ্নে
নঃ অশ্বভ্যং স্ননীত্যা শোভন-নয়নেন পুরুষ্পৃহং ব্রহ্মতিঃ স্পৃহণীয়ং স্নযশস্তরম্
অত্যন্তস্বভূতং কীৰ্ত্তিধনং রাস্ব দেহি । স্নযস্তরম্ স্নযশস্তরম্ ইতি পাঠ্যে ।

হে পবিত্রতাসম্পাদক অগ্নি ! আমাদিগের নিমিত্ত অগ্নবর্দ্ধন কর, উত্তম
ধন আহরণ কর । হে হবিঃপ্রিয় ! তুমি স্ননীতিদ্বারা উপার্জনীয় সর্বপ্রার্থনীয়
প্রচুরপরিমাণ স্নযশঃস্বরূপ ধন আমাদিগকে প্রদানকর ।

টীপ্পনী । এই মন্ত্রের ঋষি, ছন্দঃ ও দেবতা পূর্ববৎ জানিবে । অগ্নি ঋষি
এই মন্ত্রমূলক একটিমাত্র গান প্রকাশ করিয়াছেন ॥ ৪৩ ॥ ৯ ॥

যো বিশ্বা দয়তে বস্তু হোতা মদ্রো জনানাম্ । মধোম্-

পাত্রা প্রথমান্যশ্চৈ প্রস্তোমা যন্ত্যগ্নয়ে ॥ ৪৪ ॥ ১০ ॥

ইতি চতুর্থ দশতী ॥

বিস্তিঃ । যঃ (অগ্নিঃ) হোতা (দেবানামাহ্বাতা) মদ্রো বিশ্বা বস্তু জনানাং
(জনৈভ্যঃ চতুর্থার্থে বগ্নী ছানসী) দয়তে অগ্নে অগ্নয়ে মধোম্ প্রথমানি
পাত্রা স্তোমাঃ প্রয়ন্তি । প্রস্তোমায়েতি প্রশংসেন সম্বন্ধঃ ।

গেয়গানম্ । য়োৱিখা৩দায়তেবস্ । হোতা২মাদ্রো২ ।
জনানাম্ । মাধো২র্নাপা২ । ত্রাপ্রথমান্যস্মৈ । প্রাস্তো২মায়া
২৩ । তুরো২৩৪বা । মা৫য়ো৬হাই ॥ ৭৪ ॥

য়োৱিখাদয়তেবস্হাই । হোতা২ । মাদ্রো২ । জনানাম্ ।
ওবা । ওবা । মাধো২র্নাপা২ । ত্রাপ্রথমান্যস্মৈ । ওবা । ওবা ।
প্রাস্তো২মায়া২৩ । তুরো২৩৪বা । মা৫য়ো৬হাই ॥ ৭৫ ॥

য়োৱিখাদয়েতবসোহাওহা৬এ । হোতা২মদ্রোজনানাম্-
নাম্ । ওতহা । ওতহা৩এ৩৪মধো৩৪র্নাপা । ত্রাপ্রথ । মানায়-
স্মাই । ওতহা । ওতহা৩এ৩৪ । প্রাস্তো৩৪মায়া৩ । তুরো
২৩৪বা । মা৫ য়ো৬হাই ॥ ৭৬ ॥

য়োৱিখাদয়তেবস্হা৬এ । হোতামদ্রোজনানাম্ । মাধো১
র্নাপো । বাত২ । ত্রাপ্রথমান্যস্মৈ । প্রাস্তো১মায়ো । বাত২ ।
স্বয়য়ে । ইডা২৩ভা৩৪৩ । ও২৩৪৫ই । ডা ॥ ৭৭ ॥ ১০ ॥

সায়গভাষাম্ । অথ দশমী । সোভয়িষ্ণু ষিঃ । হোতা দেবানামাহ্বাতা মদ্রঃ
মোদনঃ । যঃ অগ্নিঃ বিখা সর্বাণি বস্হ বস্হনি ধনানি জনানাং জনেভ্যঃ দয়তে
প্রয়চ্ছতি । তস্মৈ অস্মৈ অয়য়ে মধোর্ন মদকরন্ত সোমস্তেহ প্রথমানি
স্থানি পাত্ৰাণি স্তোমাঃ স্তোত্রাণি প্রয়স্তি গচ্ছন্তি ।

যিনি দেবতাসকলকে যজ্ঞে আহ্বান করিয়া থাকেন, যিনি প্রাণিবর্গের
সম্মোদনকারী এবং জনসকলকে সর্ব ধন প্রদান করেন, সেই অগ্নিদেবের
তুষ্টিসাধনের নিমিত্ত সম্মোদনকর সোমরসের ভায় ঘৃতপূর্ণ পাত্ৰ সকল স্তুতি-
পাঠের সহিত প্রেরিত হইতেছে ।

টীপ্পনী। কণ্বংশীয় সৌভরি এই মন্ত্রের ঋষি, ছন্দঃ বৃহতী এবং দেবতা অগ্নি। অগ্নি ঋষি এই মন্ত্র অবলম্বনে ৫টি গান প্রকাশ করিয়াছেন, তাহা-
দিগের চারিটি প্রকাশ করাগেল, অবশিষ্ট একটি উহগানে প্রকাশ
হইবে ॥ ৪৪ ॥ ১০.

ইতি চতুর্থ দশতী ।

তথা পঞ্চম দশতী ।

এনা বো অগ্নিমসোর্জো নপাতমাহুবে । প্রিয়ক্ষেতিষ্ঠ-
মরতিং স্বধ্বরং বিশ্বস্য দূতমমৃতম্ ॥ ৪৫ ॥ ১ ॥

বিতৃতিঃ । উর্জঃ (বলস্ত) নপাতং প্রিয়ং চেতিষ্ঠং অরতিং স্বধ্বরং বিশ্বস্ত
দূতং অমৃতং অগ্নিং এনা নমসা বঃ (যুগ্মদর্থঃ) আহবে ইত্যনুয়ঃ । হে স্তোতার
ইতি শেষঃ ।

গেয়গানম্ । এনাবোঅগ্নিমাসা । উর্জোনপা । তামা
হুবে২ । প্রায়ক্ষেতিষ্ঠমরতিম্ । স্বধাধ্বা১রা২ম্ । বিশ্বাস্যা
হু২ । তামামৃতম্ । ইডা২তভা৩৪৩ । ও৩৩৪৫ই । ডা ॥ ৭৮ ॥

এনাবোঅগ্নিমসাহাউ । উর্জোনপা । তামা১হুবে২৩ ।
হাউ । প্রায়ক্ষেতিষ্ঠমরতিম্ । স্বধাধ্বা১রা২৩ম্ । হাউ ।
বিশ্বাস্যা১দু২৩ । হাউ । তামামৃতম্ । ইডা২তভা৩৪৩ । ও২
৩৪৫ই । ডা ॥ ৭৯ ॥

এনাবোঅগ্নিমে১নমসা । উর্জোনপাতমাহুবে । প্রা২৩

স্বাম্ । চাইতিষ্ঠম্ । আরতিম্ । স্বাধ্যাস্রা২ম্ । বিশ্বাস্যা১
দূ২ । তামমৃতম্ । ইডা২ভা৩৪৩ । ও২৩৪৫ই । ডা ॥ ৮০ ॥

এনারোঅমিমমসো। জোনপোরা। তামাছবে। প্রা২৩
 য়াম্। চাইতিষ্ঠম্। রা২৩তীম্। স্বধ্বরম্ বিশ্বাস্য২তদু।
 তামমৃতম্। ইডা২৩ভা৩৪৩। ও২৩৪৫ই। ডা॥ ৮১॥ ১॥

সায়ণভাষ্যম্। অথ পঞ্চমথণ্ডে—সেয়ং প্রথমা। স্বামিদেবশ্ববিঃ। উর্জঃ
বলস্ত নপাতঃ পুত্রং প্রিয়ম্ অস্মাকং চেতিষ্ঠম্ অতিশয়জ্ঞাতারং প্রজ্ঞাতারং
প্রজ্ঞাপকং বা। অরতিং গন্তারং স্বামিনং বা স্বধ্বরং স্নুজং বিন্ধন্ত সর্বন্ত
যজমানস্ত দূতম্ অমৃতং নিত্যম্ অগ্নিম্ এনা এনেন নমসা স্তোত্রেণ (যদ্যপ্য-
ত্রাধাদেশোনাস্তি তথাপি ছান্দসবাদিদং শব্দস্যোদদেশঃ)। হে স্তোতারঃ স্বঃ
যস্মদধর্ম আছুরে আহ্বামি ॥ ১ ॥

হে স্তোত্রবর্গ ! তোমাদিগের অভীষ্ট কার্যসিদ্ধির নিমিত্ত বলের পুত্র (বল-
প্রয়োগে অগ্নি উৎপন্ন হয়, এই নিমিত্ত মুনরা অগ্নিকে বলের পুত্র বলিয়াছেন) ।
সর্বজ্ঞাতা বা সর্বজ্ঞাপক সর্বত্র গন্তা যজ্ঞের সৌষ্ঠবকারী বিশ্ব সংসারের দোতা-
কার্যে নিযুক্ত অমরগন্ধর্বা অগ্নিকে এই স্তুতিবাক্যে আহ্বান করিতেছি ।

টীপ্পনী। মিত্রাবরুণ বশিষ্ঠ এই মন্ত্ৰের ঋষি, ছন্দঃ গায়ত্রী এবং দেবতা অগ্নি। এই মন্ত্ৰাবলম্বনে ৯টি গানদৃষ্ট হয়, তন্মধ্যে ৪টি প্রকাশিত হইল, অবশিষ্ট ৫টি মধ্য ৩টি উহগানে এবং ২টি উহগান গ্রন্থে প্রকাশ হইবে। ৪৫।১।

শেষে বনেষু মাতৃষু সন্ধ্যা মর্ত্যাস ইক্ষতে । অতশ্চো হব্যং
বহসি হরিকৃত আদিদ দেবেষু রাজসি ॥ ৪৬ ॥ ২ ॥

বিবৃতি:। হে অগ্রে ইত্যাদ্যাহাৰ্য্যং। বনেষু শাতৃষু শেষে ভূমিতি শেষ:।
মৰ্যাস্য: স্বা ইক্কতে। (পশ্চাৎ প্রবুদ্ধন্তং) অতঃ হবিষ্কৃত: হব্যং বহসি
দেবান প্রতি ইতি ভাব:। আদিং দেবেষু রাজসি ইত্যম্বয়:।

গেয়গানম্ । শেষেবনাঃ ইষু মাতৃষু । সাস্ত্রামৰ্ত্তাসঃ ।
 ইক্ষা২৩তাই । অতদ্রোহর্যং বহ । সাই । হরী২ক্ষা২৩৪ৰ্ত্তাঃ ।
 আদিদেবাই । যুরাজা২৩সা৩৪৩ই ও২৩৪৫ই । ডা ॥৮২॥২॥

সায়ণভাষ্যম্ । অথ দ্বিতীয়া । ভৰ্গ ঋষিঃ । হে অগ্নে ! বনেষু মাতৃষু চ শেষে
 ঋষিষি র্ত্তসে । তথাভূতং ত্বা ত্বাং মৰ্ত্তাসঃ মনুষ্যাঃ অশ্বৰ্যাদয়ঃ মহেননোং-
 পাদ্য সমিদ্ধতে । পশ্চাৎপ্রবুদ্ধত্বং অতন্ত্রঃ অনলসঃ সন্ হরিক্কৃতঃ যজমানস্ত
 হব্যং হবিঃ ববসি দেবান্ প্রতি । আদিদ্ অনস্তরবে দেবেষু মধ্যে রাজসি
 দীপ্যসে । মাতৃষু মাত্রোঃ—ইতি পাঠৌ । হব্যং হব্যঃ—ইতি চ ॥২॥২॥

হে অগ্নি ! তুমি বনमध्ये মাতৃষয়ের গর্ভে (অর্থাৎ অরণীকাক্ষদ্বয়मध्ये)
 শরান আছ । যাজ্ঞিক মানবগণ তোমাকে অরণীমহনদ্বারা উপাদান করিয়া
 সম্যক্ প্রদীপিত করে । পরে তুমি প্রবুদ্ধ হইয়া আলম্বপরিতাগপূৰ্ব্বক
 যজমানপ্রদত্ত হবিঃ বহনকরিয়া দেবগণকে প্রদানকর । অনস্তর তুমি দেব-
 গণেরमध्ये প্রাধান্তপদে দীপ্তিপাইয়া থাক ।

টীপ্লনী । প্রগাথতনয় ভৰ্গ এই মন্ত্রের ঋষি, ছন্দঃ বৃহতী এবং দেবতা অগ্নি ।
 এই মন্ত্রের একটি মাত্র গেয়গান দৃষ্ট হয় । দেবরাজ এই গানের প্রকা-
 শক । ৪৬।২ ।

অদর্শি গাতুৰিতমো যস্মিন্ ব্রতান্যাদধুঃ । উপোযুজা তমা-
 র্যস্য বর্দ্ধনমগ্নিৰক্ষন্ত নো গিরঃ ॥ ৪৭ ॥ ৩ ॥

বিত্তিঃ । যস্মিন্ অগ্নৌ ব্রতানি আদধুঃ যজমানা ইতি শেষঃ । গাতুৰিত্তমঃ
 (সঃ অগ্নিঃ) অদর্শি । সূক্তাতং আৰ্য্যস্ত বর্দ্ধনং অগ্নিং নঃ গিরঃ উপনক্ষন্ত ।
 বাবহিতেনোপোপসর্গেণ সম্বন্ধঃ ।

গেয়গানম্ । অদর্শি গাতুৰিত্তমা৬এ । আগ্নিন্ ব্রতানি
 যাদধুঃ । উপোষু জা৩ । হা৩হাই । তমারি যস্য বর্দ্ধনম্ ।

অগ্রাইম্কা^১৩ । হা^২৩হা । তুনোগিরঃ^{২ ২} । ইডা^১২৩ভা^২৩৪৩ ।

৩২৩ ৪৫ই । ডা ॥ ৮৩ ॥ ৩ ॥

সায়ণভাষ্যম্ । অথ তৃতীয়া । সৌভরি ঋষিঃ যস্মিন্ অগ্নৌ ত্রতানি কশ্মাপি
আদধুঃ যজমানাঃ আহিতবন্তঃ । গাতুরিতমঃ অতিশয়েন মার্গাণাং জ্ঞাতা
সোহৃষিঃ অদর্শি প্রাহুরভূৎ । কিঞ্চ স্নজাতং সম্যক্ প্রাহুর্ভূতম্ অশ্ব অর্থশ্চ
উত্তম-বর্ণশ্চ বর্দ্ধনং বর্দ্ধয়িতারং অশ্বিং নঃ অশ্বাং গিরঃ স্ততিরূপাঃ ব্রাচঃ উপো
নক্ষন্ত উপগচ্ছন্ত । নক্ষ গতাব্রিতি ধাতুঃ । নক্ষন্ত নোগিরঃ-ইতি বহুচঃ ॥ ৩ ॥

যে অগ্নিতে গৃহস্থগণের সমস্ত কার্য্য নির্বাহিত হয়, সেই সর্বমার্গ-
জ্ঞাতা অগ্নিদেব দৃষ্ট হইতেছেন । আর সম্যক্ প্রাহুর্ভূত উত্তমবর্ণের
বর্দ্ধনকারী অগ্নির প্রতি আমাদিগের স্তুতি বাক্য উপযুক্ত হউক, অর্থাৎ স্তুতি-
বাক্যে আমরা উক্তরূপ অগ্নিকে স্তবকরি ।

টীপ্পনী । কণ্বংশীয় সৌভরি এই মন্ত্রের ঋষি, ছন্দঃ বৃহতী এবং দেবতা
অগ্নি । এই মন্ত্রমূলক চারিটি গান আছে, তাহাদিগের একটি প্রকাশ করা
গেল, অপর তিনটি উহগানে প্রকাশিত হইবে । ৪৭ । ৩ ।

অগ্নিরূক্থে^{৩ ২ ৩} পুরোহিতো^{২ ৩ ১ ২} গ্রাবাগো^{৩ ১ ২ ৩} বর্হিরধ্বরে । ঋচা^{৩ ১ ২} যামি-
মরুতো^{৩ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২} ব্রহ্মণস্পতে দেবো^{৩ ২ ৩ ১ ২} অরোরেরণ্যম্ ॥ ৪৮ ॥ ৪ ॥

বিস্তৃতিঃ । উক্থে অধ্বরে অগ্নিঃ পুরোহিতঃ গ্রাবাগঃ বর্হিঃ (এতৌ আসাদি-
তো ইতিভাবঃ) হে মরুতঃ হে ব্রহ্মণস্পতে হে দেবোঃ ! ঋচা (যজুরূপম্বা
স্ততা) বরেণ্যং অবঃ । (যুস্মান্) যামি যাচামি ইতি যাবৎ ।

গেয়গানম্ । অগ্নিরূক্থাই । পুরোহাইতাঃ । গ্রাবা-
গোব । হিরাওধ্বরাই । ঋচা^১য়ামিমরুতো^{২ ১} ব্রহ্মণস্পাতাই^{৩ ২} ।
দাইরা^১২ আরা^{২ ১}২ঃ । বরো^১২ও৪বা । ণা^১য়োওহাই^১ ॥ ৮৪ ॥

অগ্নিরূক্খাওহোহোহাই । পুরোবাও২৩৪বা । হিতাঃ ।
 গ্রাবাণোব । হিরোবাও২৩৪বা । ধরাই । ঋচৌওহো যামি
 মরুতোব্রহ্মাণস্পাতাংই । দাইবাংআবাং৩ । বরোং৩৪বা ।
 গাংয়োওহাই ॥ ৮৫ ॥ ৪ ॥

সায়ণভাষ্যম্ । অথ চতুর্থী । মনুঃ প্রার্থয়তে উক্থে স্তোত্রশাস্ত্রায়কে অধ্ববে
 হিংসারহিতে অগ্নিন্ যজ্ঞে অগ্নিঃ পুরোহিতঃ যজ্ঞাৎ পূবতঃ উত্তরৈরদ্যাম্ ঋত্বিগ্-
 ভিনিহিতোহভূৎ । যথা গ্রাবাণঃ সোমাভিষারথং পুরতোনিহিতাঃ । বর্হিঃ চ
 পুরতোনিহিতম্ আসাদিতম্ । এবং সামগ্র্যাং সত্যং হে মরুতঃ একোনপঞ্চাশ-
 ন্মরুদগণাঃ । হে ব্রহ্মণস্পতে স্তোত্রস্ত পালক এতন্মামক দেব ! হে দেবাঃ দ্যোত-
 নাদিগুণযুক্তা ইন্দ্রাদয়ঃ । বরেন্যং বরণীয়ং ভজনীয়ম্ অরঃ বক্ষণম্ ঋচা স্ত্র-
 রূপয়া স্তুত্যা বঃ যুস্মান্ যামি মনুৱহং যাচামি । যাচতেল'টি রূপম্ । বর্ণলোপ-
 শ্চান্দসঃ । মরুতঃ ব্রহ্মণস্পতে দেবাঃ—ইতি ত্রীণ্যামস্তিত্বেন ছন্দোগাঃ
 পঠন্তি । মরুতঃ ব্রহ্মণস্পতিং দেবান্ ইতি দ্বিতীয়াস্ত্বেন বহুচ্চঃ ।

স্তোত্রাত্মক হিংসারহিত এই যজ্ঞের পুরোভাগে উত্তর বেদিতে অগ্নি নিহিত
 আছে এবং সোমপেষণার্থ পাষণ ও বর্হি (আসন) আসাদিত হইয়াছে,
 সূতরাং যজ্ঞসম্পাদনের উপকরণসামগ্রী সমস্তই যজ্ঞস্থলে স্থাপিত হইয়াছে।
 হে মরুদগণ ! হে স্তোত্রপালক দেব ! হে ইন্দ্রাদি দেবগণ ! আমি এই স্তোত্র-
 রূপমস্ত্রাত্মক বাক্যে তোমাদিগের নিকট বিশেষ রক্ষা প্রার্থনাকরিতেছি ।

টিপ্পনী । বিবস্বৎপুত্র মনু এই মন্ত্রের ঋষি, ছন্দঃ বৃহতী এবং দেবতা
 বিশ্বদেব । বৃহদ্রুক্খ ঋষি এই মন্ত্রাবলম্বনে দুইটি গান প্রকাশকরিয়া-
 ছেন । ৫৮ । ৪ ।

অগ্নিমীড়িষ্যাবসে গাথাভিঃ শীরশোচিষম্ । অগ্নিং রায়ে
 পুরুমীঢ়ঃ শ্রুতম্নরোহগ্নিঃ সূদীতয়ে ছর্দিঃ ॥ ৪৯ ॥ ৫ ॥

বিস্তৃতিঃ । হে পুরুমীঢ় ! অবসে গাথাভিঃ শীরশোচিষং অগ্নিং ঈড়িষ ।

রায় ধনায় অগ্নিঃ (ইড়িষ) নরঃ শ্রুতং (এনং) স্তোতীতি শেষঃ । অগ্নিঃ
সুদীতয়ে (মহং) ছর্দিঃ গৃহং প্রায়চ্ছদিতাশ্বয়ঃ ।

গেয়গানম্ । অগ্নি মীড়িষা৩৪ওহোবা । আরসে । গাথা-
ভিঃশী । রশোচা২৩ইষাম্ । অগ্নিংরায়াই । পুরুমা২৩ইদা ।
শ্রুতমরো । অগ্নিঃসূ২৩দী । তয়াইচ্ছা২৩৪৫দী৬৫৬ঃ । দক্ষা
১ ১ ১ ১ ১
ওয়া২৩৪৫ ॥ ৮৬ ॥ ৫ ॥

সায়ণভাষ্যম্ । অথ পঞ্চমী । সুদীতিঋষিঃ পুরুমিচো বাস্কস্তোবা । হে পুরু-
মিচ স্বম্ অগ্নিম্ অরসে রক্ষণায় ঈড়িষ স্তুহি গাথাভিঃ গাথেতি রাঙনাম মন্ত্র-
রূপাভিঃ রাগ্ভিঃ । কীদৃশম্ ? শীবশোচিষং শয়ন-স্বভাব-রোচিষম্ । তথা
রাসে ধনায় ঈড়িষ । শ্রুতম্ এনং নরঃ অগ্নেহপি যজমানাঃ স্তবস্তি স্বার্থম্ ।
তস্মাৎ সুদীতয়ে মহম্ অগ্নিঃ স্তয়াভিষ্টুতঃ সন্ ছর্দিঃ গৃহং প্রায়চ্ছদিতোবং
সুদীতিঃ পুরুমীচং ক্রতে । অগ্নিঃ সুদীতয়ে ছর্দিঃ—ইতি ছন্দোগাঃ । অগ্নিং
সুদীতয়ে ছর্দিঃ—ইতি বহুচঃ ॥ ৫ ॥

সুদীতি ঋষি পুরুমীচনামক ঋষিকে বলিতেছেন, হে পুরুমীচ ! তুমি ধন-
লাভার্থ ও রক্ষণার্থ শীরশোচিষ (যে সময় অগ্নির শিখা বক্রভাবে ঘূর্ণিত হইতে
থাকে, সেই সময় সেই বক্রশিখা অগ্নিকে শীরশোচিষ বলা যায়) অগ্নিকে
মন্ত্রাঙ্ক বা ক্যে স্তবকর । বিখ্যাত অগ্নিকে মনুষ্য মাত্রই স্তবকরিয়া থাকে ।
আমার নাম সুদীতি, অগ্নি আমাকে গৃহ প্রদানকরুন ।

চীপ্লনী । অগ্নিরোবংশীয় সুদীতি ও পুরুমীচ ইহারাই এই মন্ত্রের ঋষি,
ছন্দঃ বৃহতী এবং দেবতা অগ্নি । পুরুমীচ ঋষি এই মন্ত্রাবলম্বনে একটি গান
প্রকাশ করিয়াছেন । ৪৯ । ৫ ।

৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ১ ২ ৩ ১ ২
শ্রুধি শ্রুৎকর্ণবহির্ভির্দৈবৈরগ্নে সয়াবভিঃ । আসীদতু বর্হিষি
৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ১ ২ ৩ ২
মিত্রোজর্ঘমা প্রার্থ্যাবভিরধ্বরে ॥ ৫০ ॥ ৬ ॥

বিবৃতিঃ। হে শ্রংকর্ণ অগ্নে ! শ্রদি (শৃণু) অগ্নদীয়ং বচনমিতি শেষঃ।
মিত্রঃ অৰ্য্যমা প্রাতর্ষাবতিঃ সয়াবতিঃ দেবৈঃ বহিভিঃ অধ্বরে বহিষি আসীদতু।

গেয়গানম্ । শ্রু^৩ধি^১ত । শ্রু^১২ ৩৪ । ধি^১শ্রু^২কর্ণ^৩ব । হি^১ভা^২ইঃ ।
দে^১বৈ^২রগ্নে^৩সয়া^৪বা^৫২ ৩ভীঃ । আসীদতুবহিষিমিত্রো^১অৰ্য্য^২২ ৩মা ।
প্রাতর্ষা^১২ ৩৪ ৩ । ভা^১২ ইরা^২৩ ৪ ৩হো^৫রা । এত । ধ্ব^১র^২আ ॥ ৮৭ ॥ ৬ ॥

সায়ণভাষ্যম্ । অথ ষষ্ঠী । প্রস্বণুঋষিঃ । হে শ্রংকর্ণ শ্রবণ-সমর্থাত্ম্যং
কর্ণাভ্যাং যুত অগ্নে অগ্নদীয়ং বচনং শ্রদি শৃণু । যঃ মিত্রঃ দেবঃ অৰ্য্যমা দেবশ্চ
অত্রৈঃ প্রাতর্ষাবতিঃ প্রাতঃকালে দেবযজনং গচ্ছতিঃ দেবৈঃ সর্বৈঃ সয়াবতিঃ
আহবনীয়াগ্নিনা স্বয়া সমানগতিভিঃ অত্রৈঃ বহিভিঃ দেবৈঃসহ অধ্বরে ক্রতু-
নিমিত্তে বহিষি দর্ভে আসীদতু উপ রিশতু । আসিদতু বহিষিমিত্রোঅৰ্য্যমা
প্রাতর্ষাবতিবধ্ববে--ইতি ছন্দোগাঃ আসীদতুবহিষি মিত্রোঅৰ্য্যপ্রাতর্ষাবেণো-
অধ্বরম্--ইতি বহুচঃ ।

হে অগ্নি ! তোমার কর্ণদ্বয় প্রার্থনাবাক্য শ্রবণকরিবার নিমিত্ত
সতত সতৃষ্ণ আছে । তুমি আমাদের প্রার্থনাবচন শ্রবণকর । অৰ্য্যমা ও
মিত্রদেব প্রাতঃকালীন দেবযজনগামী ও আহবনীয়াগ্নির সহিত সমান
গতি অপবাপর দেবগণেব সহিত যজ্ঞীয় দর্ভাসনে উপবেশন করুন, ইহাই
প্রার্থনা ।

টীপ্পনী । কণ্ঠনয় প্রস্বণু এই মন্ত্ৰের ঋষি, ছন্দঃ বৃহতী এবং দেবতা অগ্নি ।
কর্ণশ্রবা ঋষি এই মন্ত্ৰের একটি মাত্র গান প্রকাশ করিয়াছেন ॥৫০॥৬॥

প্র^১ দৈবো^২দাসো^৩ অগ্নি^৪র্দেব^৫ ইন্দ্রো^৬ নমজুনা । অনু^১মাতর^২স্পৃ-
থি^৩বীং^৪ ঝি^৫রা^৬বতে^৭ তস্মৈ^৮ নাকশ্চ^৯ শর্মণি ॥ ৫১ ॥ ৭ ॥

বিবৃতিঃ। ইন্দ্রো ন দেবঃ দৈবোদাসঃ অগ্নিঃ মাতরং পৃথিবীং অনুপ্রবিবা-
রতে । অনুমাতরমিতানুশব্দেন প্রথমোপাভেন প্রশব্দেন চ সধ্বকঃ । মজ্জুনা
নাকশ্চ শর্মণি তস্মৈ ।

গেয়গানম্ । প্রদৈরোদাসোয়ীঃ । দেবইন্দ্রোমজ্জুনা ।
অমুমা২৩তা । রম্প্‌থিবীংবিবাবৃতাই । তস্মোনা২৩কা ।
শ্রাশর্মণি । ইডা২৩ভা৩৪৩ । ও২৩৪৫ই । ডা ॥ ৮৮ ॥ ৭ ॥

সায়ণভাষ্যম্ । অথ সপ্তমী । সৌভরিঋষিঃ । দেবঃ দ্যোতমানঃ ইন্দ্রঃ পরমৈ
ঋষ্যযুক্তঃ দৈরোদাসঃ দিব্যদাসেনাহুয়মানঃ অগ্নিঃ মাতরং সর্বস্যা লোকস্ত
ধারণাং পৃথিবী মাতা, তাম্ পৃথিবীম্ অমুপ্রবি রাবতে দেবান্ প্রতি হরি-
র্ষোচুং বিশেষণ প্ররুতয়তি । যস্মাদেনমগ্নিঃ দিব্যোদাসঃ মজ্জুনা বলেন আঙ্ক-
হার তস্মাদয়ম্ অগ্নিঃ নাকস্ত স্বর্গস্ত শর্মণি গৃহে স্বায়তনে এর তস্মো অতিষ্ঠৎ ।
অগ্নিদৈবইন্দ্রঃ ইতি নাকস্ত শর্মণঃ ইতি ছন্দোগাঃ । অগ্নিদৈবোঅচ্ছ ইতি
নাকস্ত সানরি ইতি চ বহুচ্চঃ ।

দীপ্তিমান্ ইন্দ্রের ত্রায় পরমৈঋষ্যযুক্ত দিব্যোদাস কর্তৃক আহুয়মান অগ্নি
লোকধাত্রী পৃথিবীকে দেবগণের হব্যবাহনার্থ প্রবর্তিত করিতেছেন, যে হেতু
এই অগ্নিকে দিব্যোদাস বলপ্রয়োগপূর্বক আহ্বানকরিয়াছিলেন, অতএব
এই অগ্নি স্বর্গীয় গৃহে অবস্থান করিতে লাগিলেন ।

টীপ্পনী । কণ্বংশীয় সৌভরি এই মন্ত্রের ঋষি, ছন্দঃ বৃহতী এবং দেবতা
অগ্নি । দিব্যোদাস এই মন্ত্রের চারিটি গান প্রকাশকবিয়াছেন, তন্মধ্যে একটি
প্রকাশ করা গেল, অপর তিনটি উহ্যগানে প্রকাশিত হইবে ॥ ৫১ ॥ ৭ ॥

২৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
অধজ্জু অধবা দিবো বৃহতো রোচনাদধি । অয়া বর্দ্ধস্ব
৩২ ৩ ২ ৩ ১ ২
তস্মা গিরা মমাজাতা সূক্রতোপুণ ॥ ৫২ ॥ ৮ ॥

বিসৃতিঃ । হে সূক্রতো ! (ইন্দ্র) অধজ্জুঃ (পৃথিব্যাঃ সকাশাৎ)
অধবা দিবঃ বৃহতো রোচনাং অধি (আগত্য) অয়া তস্মা মম গিরা বর্দ্ধস্ব ।
জাতান্ (জনান্) পুণ ।

গেয়গানম্ । অধজ্জু ওবা । ধবাদা১ইবা২ । বৃহতোরো-

চানা^২ দাধী^১২ । অা^১ । যো^২ । হো^২হো^১৩ । বা^২ । বার্কি^১স্বত^২৩ ।
 গাইরা^১ মমা^২২ । আজাতাসো^১ । হো^২হো^১৩৪ । হা^১ ।
 হাউবা^২৩ । ক্রতোপূর্ণা^২৩৪৫ ॥ ৮৯ ॥ ৮ ॥

সায়ণভাষ্যম্ । অথাষ্টমী । মেধাতিথি মেধ্যাতিথিশ্চোভাবুধী । হে ইন্দ্র ।
 অধ অধুনা । জুঃ জমস্তি গচ্ছন্ত্যত্মামিতি জুঃ পৃথিবী তত্ৰাঃ সকাশাৎ । অধ
 রা অপি রা দিবঃ অস্তরিক্ষাৎ বৃহতঃ মহতঃ রোচানাৎ নক্ষত্রৈর্দীপ্যমানাৎ
 স্বর্গাধা আগত্যা । অধি পঞ্চম্যর্থমুদ্রাদী । অস্মা অনস্মা তনুা, তথা বিস্তুতয়া মম
 মদীয়স্মা গিরা স্তুত্যা বৃদ্ধিষ বৃদ্ধোভব । হে স্রুক্রতো শোভনকর্ম্মরমিত্র জাতা
 জাতান্ অশ্বদীয়ান্ জনান্ পুণ অভিলষিতৈঃ ফলৈরাপূরয় ।

হে ইন্দ্র ! তুমি পৃথিবী হইতেই হউক কিম্বা নক্ষত্রগণে দীপ্যমান
 অস্তরীক্ষ হইতেই হউক আবির্ভূত হইয়া মদীয় স্তুতিসমূহে বৃদ্ধিপ্রাপ্ত হও ।
 হে শোভনযজ্ঞকারিন্ ! তুমি আদিগের জনসকলকে অভিলষিত ফলদ্বারা
 পরিতৃপ্ত কর

চীপ্ননী । মেধাতিথি এই মস্তের ঋষি, ছন্দঃ বৃহতী এবং দেবতা ইন্দ্র । এই
 মস্তের স্রুক্রতু ঋষির প্রকাশিত একটি মাত্র গায় গান দৃষ্ট হয় ॥ ৫২ ॥ ৮ ॥

কায়মানো বনা স্বং যনুাতুরজগমপঃ । ন তন্তে অগ্নে প্রমুষে
 নিবর্তনং যদূরে সন্নিহাভুবঃ ॥ ৫৩ ॥ ৯ ॥

বিসৃতিঃ । হে অগ্নে ! বনা কায়মানঃ স্বং যৎ (যস্মাৎ) অপঃ অজগন্ তৎ
 (তস্মাৎ) তে নিবর্তনং নপ্রমুষে । যৎ (যস্মাৎ) দূরে সন্ ইহ আভুবঃ ।

গেয়গানম্ । কায়মানো বনাতুরাম্ । যনুাতুরা । জাগরা
 ২৩৪পাঃ ! নতন্তে অগ্নে ৩ । প্রমুষে ৩হা ৩ই । নিবা ২র্তা ২৩৪-
 নাম্ । যদূরা ২৩ইসান্ । ইহাভুবা । ঔগহোবা । হো ৫ই
 তা ॥ ৯০ ॥

এ কায়া । মানো । বনাভূ২৩৪৫বাম্ । ওই । ভূ২৩৪
বাম্ । উহ্বাহাই । ওওহোওই য়নুাত্২৩৪পাঃ ।
আ২৩৪পাঃ । উহ্বাহাই । ওওহোওই । নতন্তআ । যাওইপ্র-
ম্বাওই । নিবা২৩৪২৩৪নাম্ । তা২৩৪নাম্ । উহ্বাহাই । ওও
হোওই । যদু২৩৪২৩৪নাম্ । ইহাভূ২৩৪২৩৪পাঃ । ভূ২৩৪২৩৪পাঃ । উহ-
বাহাই । ওওহোওই২ । যা২৩৪ওওহো২ । উ২৩৪পা ॥৯১॥৯॥

সায়ণভাষ্যম্ । অথ নবমী । বিশ্বামিত্রঋষিঃ । হে অগ্নি বনা বনানি কান-
নানি ভক্ষিতুং কাম্যমানঃ কাম্যমানঃ স্বং যৎ যন্মাৎ কারণং তানি বিহায় মাতৃ-
মাতৃভূতাঃ অপঃ অজগন্ অগমঃ গতবানসি । অম্পু প্রথিত্বাচ্ছাত্তোর্তসে ।
তৎ তন্মাৎ তে তব নিবর্তনং নিতরাং তত্রৈব বর্তনং তেন চ বিনাশো-
লক্ষ্যতে । সঃ ন প্রমুখে (কৃতার্থে কেন্ প্রত্যয়ঃ) ন প্রমুখ্যতে ন সহাতে ।
কুতঃ ? ইত্যতআহ—যৎ যন্মাৎ কারণং দূরে সন্ দূরে অদৃশ্যতয়া বর্তমানস্বং
ইহ অস্বংসধ্বনিস্বরগীরূপেষু কাঠেষু আ ভূবঃ সমস্তাং ভবেঃ মহনাং ক্ষণমা-
ত্রেষু স্মাৎকং সমীপে ভবসি তন্মাৎ তব দূরতোবর্তনম্ অস্বভাং ন রোচতে ।
ইহাভূবঃ—ইতি ইহাভূবঃ—ইতি চ পাঠো ॥ ৯ ॥

হে অগ্নি ! যেহেতু তুমি বনসকল ভক্ষণকরিতে কামনা কর, এবং মাতৃ-
ধরূপ জলদেবীর ক্রোড়ে অবস্থিতি কর । অতএব তুমি দূরে অবস্থিত হইয়াও
নিকটে থাকিতে সমর্থ, কিন্তু তোমার দূরে অবস্থান আমরা ইচ্ছা করিনা,
তুমি আমাদের অরণীকাঠে বর্তমান থাক ।

টীপননী । কুশিকতনয় বিশ্বামিত্র এই মন্ত্রের ঋষি, ছন্দঃ বৃহতী এবং দেবতা
অগ্নি । এই মন্ত্রের ৫টি গান আছে, তন্মধ্যে ২টি গান এই স্থানে প্রকাশ হইল,
আর তিনটি আরণ্য গানে প্রকাশ হইবে । ৫০ । ৯ ।

নিদ্বামথে মনুদধে জ্যোতির্জনায শশ্বতে । দীদেথ
কণ্ণ ঋতজাত উক্ষিতোযন্নমশ্চস্তি কৃফ্যয়ঃ ॥ ৫৪ ॥ ১০ ॥

বিবৃতিঃ। হে অগ্নে মনুঃ জ্যোতিঃ স্বা শশ্বতে জনায় নিদধে। ব্যবহিতেন
নিশকেন সম্বন্ধঃ। (স্ব) ঋতজাতঃ উক্তিতঃ কণ্ণে (ময়ি) দীদেথ। যং কৃষ্টয়ঃ
নমস্তুত্তীতানয়ঃ।

গেয়গানম্। নিত্বামগ্নাই। মনুর্দা২৩৪ধাই। জ্যোতি-
র্জিনা। যাশস্বাতা২ই। দী। দাই। থক। গ্নাঋতজাত। তউ-
ক্ষা২৩৪ইতাঃ। যন্নমস্তা২৩। তা২ইকৃ২৩৪ও হোবা।
ফা২৩৪য়াঃ ॥ ৯২ ॥

হোবাই। নিত্বামগ্নেমনুর্দধে। হোবাই। জ্যোতির্জনায়
শশ্বতে। দাইদে১থক। গ্নাঋতজাব৩। তউ২ক্ষা২৩৪ইতাঃ।
যন্নামা২৩স্তা৩। তা২ইকৃ২৩৪ওহো বা। ফা২৩৪য়াঃ ॥ ৯৩ ॥ ১০

সায়ণভাষ্যম্। অথ দশমী কণ্ণাশ্বিঃ। হে অগ্নে জ্যোতিঃ প্রকাশরূপং
শশ্বতে বহুবিধায় যজমানায় মনুঃ প্রজাপতিঃ নিদধে দেব-য়জন-দেশে স্থাপিত-
বান্। হে অগ্নে ত্বম্ ঋতজাতঃ ঋতেন যজ্ঞেন নিমিত্তভূতেনোৎপন্নঃ উক্তিতঃ
হরিভিত্তিপিতঃ সন্ কণ্ণে এতন্নামকে মহর্ষৌ ময়ি দীদেথ দীপ্তবানসি। যম্
অগ্নিং কৃষ্টয়ঃ মনুষ্যাঃ নমস্তুস্তি নমস্কুরস্তি ভূমিতি পূর্ব্বজ্ঞায়ঃ ॥

হে অগ্নি! তুমি জ্যোতিঃস্বরূপ, প্রজাপতি মনু তোমাকে বহুবিধ যজ-
মানের নিমিত্ত দেবযজন স্থানে স্থাপিত করিয়াছেন। তুমি যজ্ঞনিমিত্ত উৎ-
পন্ন হইয়াছ, এইক্ষণ হবিঃদ্বারা পরিতৃপ্ত হইয়া এই কণ্ণনামক ঋষিতে প্রদীপ্ত
হও। মনুষ্যগণ তোমাকেই নমস্কার করিয়া থাকে।

টীপ্পনী। কণ্ণ এই মস্তকের ঋষি, ছন্দঃ বৃহতী এবং দেবতা অগ্নি। মনু এই
মস্তকের দুইটি মাত্র গান প্রকাশ করিয়াছেন। ৫৪। ১০।

ইতি ত্রীসায়ণাচার্য্যবিরচিতো মাধবীয়ে সামবেদার্থপ্রকাশে

ছন্দোব্যাখ্যানে প্রথমাদ্যায়ন্ত পঞ্চমঃ খণ্ডঃ ॥ ৫ ॥

প্রথম দশতী ।

দেবো^৩ বো^১ দ্রিগোদাঃ^৩ পূর্ণাং^৩ ব্রিহত্য়াসিচম্^২ । উবা^১ সিঞ্চধ্বমুপ^২
বা^৩ পুণ্ড্রমা^২দিদ্বো^৩ দেব^২ ওহতে ॥ ৫৫ ॥ ১ ॥

বিসৃতিঃ । দ্রিগোদাঃ দেবঃ (অগ্নিঃ) বঃ পূর্ণাং আসিচং বিবৃষ্টু উৎসিঞ্চধ্বং
উৎপুণ্ড্রং বা । আদিং (অনস্তরং) দেবঃ (অগ্নিঃ) বঃ ওহতে বহতীত্যম্বয়ঃ ।

গেয়গানম্ । দেবো^৬ তবো^৪ তদ্রিগোদাঃ^২ । পূর্ণাং^৪ ব্রিহত্য়াসি-
চম্^২ । উবা^১ সিঞ্চা^২ । ধ্বমুপ^২ বাপুণধম্^১ । আদিদ্বোদে^১ । বও-
হতে । ইডা^১ তভা^১ ত৪ । ও^১ ২ ত৪ ৫ ই । ডা ॥ ৯৪ ॥ ১ ॥

সায়ণভাষ্যম্ । অথ ষষ্ঠে খণ্ডে ;—সেয়ং প্রথমা ব্রশিষ্ঠঋষিঃ । দ্রিগোদাঃ
ধনানাং দাতা দেবঃ অগ্নিঃ বঃ যুগ্মদীয়াং পূর্ণাং হৃদিষা আসিচম্ আসিক্তাং চ
ঋচং ব্রিহত্ কাময়তাম্ । অত উৎসিঞ্চধ্বং বা সোমেন পাত্রং । উপ পুণ্ড্রং
বা সোমং বাশকৌ সমুচ্চয়ার্থে । ঋত-গ্রহণে হোতৃ-চমসং পূরয়ত চ । অগ্নরে
সোমং প্রয়চ্ছত চেত্যর্থঃ । আদিদ্ব অনস্তরমের দেবঃ অগ্নিঃ বঃ যুগ্মান্ ওহতে
ব্রহতি । ব্রিহত্ ব্রিহতৌ—ইতি পাঠৌ ॥ ১ ॥

ধনপ্রদ অগ্নি দেব তোমাদিগের সোমরসপূর্ণ ঋচ্ গ্রহণে অভিশাষ
করুন, তোমরাও সেই ঋকপাত্র সোমরসদ্বারা পরিপূর্ণ কর এবং সেই সোম
রসদ্বারা দেবগণকে অভিশেষকর, তাহাতে পরিতুষ্ট হইয়া দেবগণ তোমা-
দিগের বর্দ্ধন সাধন করুন ।

টীপ্পনী । মৈত্রাবরুণ বশিষ্ঠ এই মন্ত্রের ঋষি, ছন্দঃ বৃহতী এবং দেবতা
অগ্নি । এই মন্ত্রের তিনটি গেয়গান দৃষ্ট হয়, তন্মধ্যে একটী গান এই স্থানে
প্রকাশ করা গেল, অপর দুইটি উহগানে প্রকাশ হইবে ৫৫ । ১ ।

^{২ ৩ ১ ৩ ৩ ২ ২ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ১ ২ ৩ ১ ২}
 প্রৈতু ব্রহ্মণস্পতিঃ প্রদেবো তুস্নতা । অচ্ছা বীরম্য্যং

^{৩ ১ ২ ৩ ২ ১ ২}
 পঙক্তিরাদসদেব যজ্ঞময়ন্ত নঃ ॥ ৫৬ ॥ ২ ॥

বিত্তিঃ । ব্রহ্মণস্পতিঃ দেবঃ প্রৈতু । স্নতা দেবী প্রৈতু । ব্যবহিতেন
 প্রশদেন সম্বন্ধঃ । দেবাঃ বীরং শত্রুং দূবে প্রেরয়ন্ত ইতি শেষঃ । নর্য্যং পঙ্ক্তি-
 রাধসং যজ্ঞং নঃ অচ্ছ নয়ন্ত ।

^{৫ ২ ৪ ৫ ৪ ৫ ২ ১ ২ ১}
 গেয়গানম্ । প্রৈতু ব্রহ্মণস্পতিঃ । প্রদাইবিয়ে । তুস্ন
^{২ ১ ৩ ১ ২}
 ন্তাত । আচ্ছা২২২৩৪ইরাম্ । নর্য্যং পঙক্তিরাদা১সা২৩ম্ ।
^{১ ৩ ১ ৩ ১ ৩ ১ ৩}
 দে২২য়া২৩৪জাম্ । না২য়া২৩৪উহো২২ । তু২৩৪
^৫
 নাঃ ॥ ৫৫ ॥ ২ ॥

সায়ণভাষ্যম্ । অথ দ্বিতীয়া । অত্রা উত্তরত্র্যাশ্চ কণ্ধাধিঃ । ব্রহ্মণস্পতিঃ
 দেবঃ প্রৈতু অস্মান্ প্রাপ্নোতু । স্নতা দেবী প্রিয়-সত্য-ভূতা ঋগ্বেদেতা প্রৈতু
 অস্মান্ প্রাপ্নোতু । দো২২ঃ ব্রহ্মণস্পত্যাদয়ো দে২২তাঃ ব্য২২ং শত্রুং নিঃশেষেণ দূবে
 প্রেরয়ন্ত । তং নর্য্যং মনুষ্যোভ্যোহিতং । পঙক্তিরাদসং ব্রাহ্মণোক্ত-হবিঃপঙ্-
 ক্ত্যাদিভিঃ সমৃদ্ধং যজ্ঞং প্রতি নঃ অস্মান্ অচ্ছ আভিমুখ্যেন নয়ন্ত প্রাপন্ত ।

অগ্নাধিপতি দেব সমাগত হউন, অর্থাৎ দেশমধ্যে স্থিতিক হউক, আমা-
 দিগের বাণী সত্য ও প্রিয় হউক, দেবগণ আমাদিগের শত্রুকে দূরে প্রেরণ-
 করুন । ব্রাহ্মণগণকে যজ্ঞীয় হবিঃপ্রদান ও মন্ত্রবিশেষদ্বারা সম্বন্ধিত করুন এবং
 সেই মনুষ্যহিতকর যজ্ঞানুষ্ঠানে আমাদিগকে প্রবর্তিত করুন ।

টিপ্পনী । কণ্ধ এই মন্ত্রের ঋষি, ছন্দঃ বৃহতী এবং দেবতা অগ্নি । বৃহস্পতি
 এই মন্ত্রের একটি গান প্রকাশ করিয়াছেন ॥ ৫৬ ॥ ২ ॥

^{৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ২ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ২ ৩}
 উক্ক্ উষুণ উতয়ে তিষ্ঠা দেবোন সবিতা । উক্কো রাজস্র
^{১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২}
 সনিতা যদঞ্জিভির্বাঘন্তির্বিহ্বয়ামহে ॥ ৫৭ ॥ ৩ ॥

বিস্তিঃ । হে উষুণ ! (যূপ) নঃ উতয়ে উৰ্দ্ধঃ তিষ্ঠা (তিষ্ঠ) দীর্ঘশ্ব-
ন্দসঃ । সবিতা দেবোন (সবিতা দেব ইব (স্ন) রাজশ্চ সনিতা ভবিষ্যসী-
তি শেষঃ । যৎ (যন্মাৎ) অঞ্জিভিঃ বাঘন্তিঃ (সহ) বিহ্বয়ামহে । বয়মি-
তি শেষঃ ।

গেয়গানম্ । উষুণ ১ উউতা ২ ৩৪য়াই । তিষ্ঠাদেবোন-
সবিতা । উৰ্দ্ধো১রা ২ ৩জা । স্তাসনিতা । যাদঞ্জি১জী ২ঃ । বাঘা-
ন্তী ২ঃ । বী১রী ২ । হ্বয়ামা ২ ৩হা ৩৪৩ই । ও ২ ৩৪৫ই ।
ডা ॥ ২৬ ॥ ৩ ॥

সায়ণভাষ্যম্ । অথ তৃতীয়া । হে যূপ । যদ্বা যূপায়ক দাক্ষনিষ্ঠায়ে । নঃ
অস্মাকম্ উতয়ে রক্ষণায় উৰ্দ্ধঃ উন্নতঃ তিষ্ঠা তিষ্ঠ । সবিতা দেবো ন যথা
স্বর্গো দিবঃ উন্নতস্তিষ্ঠতি, তদ্বৎ উৰ্দ্ধঃ উন্নতঃ সন্ রাজশ্চ অন্নশ্চ সনিতা দাতা
ভবিষ্যসি । যদ্ যন্মাৎ কাবণাৎ অঞ্জিভিঃ যজ্ঞেন যূপমঞ্জিভিঃ বাঘন্তিঃ যজ্ঞঃ
ব্রহ্মন্তিঃ অঞ্জিগ্ভিঃ সহ বিহ্বয়ামহে । অন্নশ্চ দানায় স্বাং বিশেষণাহ্বয়ামঃ
তস্মাদন্নশ্চ দাতা ভবেতি পূর্বত্রাশ্বয়ঃ ॥ ৩ ॥

হে যূপ ! তুমি আমাদের বক্ষার্থ উন্নত হইয়া অবস্থিত আছ এবং স্বর্গ
দেবের জ্ঞায় তুমি আমাদের অন্নদাতা হইয়া উৰ্দ্ধে অবস্থিত করিতেছ ।
আমরা যজ্ঞকারী অঞ্জিগ্গণের সহিত অন্নদানের নিমিত্ত তোমাকে
বিশেষ রূপ আহ্বান করিতেছি । অতএব তুমি অন্নদাতা হও ॥

টিপ্পনী । এই মন্ত্রের ঋষি কণ্ঠ ছন্দঃ বৃহতী ও দেবতা যূপ । এই মন্ত্র অবলম্বন
করিয়া ঋষিগণ একটি মাত্র গান করিয়াছেন । ৫৭ । ৩ ।

প্রয়োরায়ে নিনীষতি মর্ত্যোযন্তে বসোদাশং । সর্বারন্ধতে

অগ্নি । উক্থশংসিনন্তুনা সহস্রপৌষিণম্ ॥ ৫৮ ॥ ৪ ॥

বিস্তিঃ । হে বসো অগ্নে ! (স্বাং) যঃ রায়ে প্রণিনীষতি প্রথমোপাতেন
প্রশন্দেশ সম্বন্ধঃ । যচ্ মর্ত্যঃ তে (ভূভাং) দাশং সং অন্না (আয়ুনা) আকার
লোপশ্চান্দসঃ । উক্থশংসিনং সহস্রপৌষিণং বীরং (পুত্রং) ধত্তে ।

গেয়গানম্ । প্রয়োরায়াঃ^৪ ইনি^৪নীষতা^৪ই । মর্ত্যো^৩য়স্তে^৩বসো-
দাশং । সৰীরা^২২৩ক্ষা । তা^২অগ্ন^২উ । ক্থশং^২সিনম্ । অনা^২সা
২৩হা । অপো^২যা^২২৩ইগা^২৩৪৩ম্ । ও^২২৪৩৫ইডা ॥ ৯৭ ॥ ৪ ॥

সায়ণভাষ্যম্ । অথ চতুর্থী ! সৌভরি ঋষিঃ । হে বসো বাসক অগ্নে । স্বাং
যে তব স্তোতারঃ রাগে ধনাগং প্রিনীষতি প্রণেতুমিচ্ছতি । যশ্চ মর্ত্য
মহুযাঃ তে তুভ্যং দাশং হবীংষি প্রয়চ্ছতি । সঃ মহুযাঃ উক্থশংসিনম্ উক্-
থানাং শস্ত্রাণাং শংসিতারম্ অনা আত্মনৈব সহস্রপোষিণং বহুধনম্ বীরং পুত্রং
ধত্তে দাবয়তি । প্রয়োরায়েনিনীষতি প্রয়ং রাগে নিনীষতি ইতি পাঠৌ ॥ ৪ ॥

হে অগ্নি ! তুমি লোকের বাসের হেতু । যে মানব ধনলাভের নিমিত্ত
তোমাকে প্রণয়ন করিতে ইচ্ছা করে এবং যে কোন মহুযা তোমাকে হব্য
প্রদান করে, সেই ব্যক্তি তোমার অমুগ্রহে সহস্র লোকের ভরণপোষণকারী
এবং দেবভক্ত বীৰপুত্র লাভ করে ।

টিপ্পনী । এই মন্ত্রে ঋষি সৌভরি, ছন্দঃ বৃহতী এবং দেবতা অগ্নি । এই
মন্ত্র অবলম্বন করিয়া বশিষ্ঠ ঋষি একটি মাত্র গান প্রকাশ করিয়া-
ছেন । ৫৮ । ৪ ।

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ২ ৩
প্রবো যস্মৈ^১পুরু^২ণাং^৩ বিশা^২ন্দে^৩ব য^২তীনা^৩ম্ । অগ্নি^১ং সূক্তে^২ভি-
১ ২ ৩ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২
ব^১চোভি^২বৃ^৩গীমহে^২ যং^৩ সমি^২দন্ত^৩ ইক্ষ^১তে ॥ ৫৯ ॥ ৫ ॥

বিসৃতিঃ । হে দেব ! যতীনাং পুরুণাং বিশাং বঃ (যুয়াকমমুগ্রহায়) যস্মৈ
অগ্নিং সূক্তেভিঃ (ছন্দসঃ ঐসভাবঃ) বচোভিঃ প্রবৃগীমহে । প্রথমপঠিতেন প্র-
শব্দেন সম্বন্ধঃ । অন্ত ইং (অন্তেপ্যযয়ঃ) যং (অগ্নিং) সমিদ্ধতে । সমিদন্ত
ইতি সংশব্দেন সম্বধ্যতে । তমগ্নিং বচোভিঃ প্রবৃগীমহে ইতি পূর্বেণাযয়ঃ ।

গেয়গানম্ । প্রবো^১ । যস্মৈ^২পুরু^৩২৩ণাম্ । বিশা^১ংদে^২বয^৩তা
২৩য়িনাম্ । অগ্নি^২ং সূক্তে^১ভি^২বৃ^৩গীমা^২২৩হাই । যাং^১সা

২মাইদা২ম্ । যইন্ধতে । ইড়া২৩ভা৩৪৩ । ও২৩৪৫ই
ডা ॥ ৯৮ ॥ ৫ ॥

সারণভাষ্যম্ । অথ পঞ্চমী । কণ্ঠাশ্বিঃ । হে স্বস্থিগ্ যজমানাঃ দেবযতীনাং
দেবান্ কাময়মানানাং পুরুষাং বহুনাং ত্রিশাং প্রজাক্রপাণাং বঃ যুয়াকমহু-
গ্রহায় যবং মহাস্তম্ অগ্নিঃ হৃক্চেতিঃ হৃক্করূপৈঃ বচোভিঃ ব্রাত্যৈঃ প্রবৃগীমহে ।
অন্ত্রে ইং অন্ত্রেহপ্যাবয়ঃ । যম্ এনমগ্নিঃ সমিক্ততে সমাগদীপয়ন্তি । তমগ্নিমিতি
পূর্বব্রাহ্মণঃ । বচোভি বৃগীমহে ইতি অন্তাইন্ধতম্ ইতি চ ছন্দোগঃ । বচো-
ভিরীমহে ইতি অন্তাইচ্ছতে ইতি চ বহুচঃ ॥ ৫ ॥

হে দেবগণ ! দেবযাজী বহুপ্রজার প্রতি তোমাদিগের প্রসন্নতা
স্থাপনার্থ আমরা অগ্নি দেবকে হৃক্চিময় স্তুতিবাক্যে স্তব করি । আর অত্যান্ত্রে
যে অগ্নিকে সম্যক্ প্রকারে প্রদীপ্ত করে, আমরা সেই অগ্নির গুণ বর্ণনকরি ।

টীপনী । কণ্ঠ এই মন্ত্রের স্বাশ্বিঃ, ছন্দঃ বৃহতী এবং দেবতা অগ্নি । বিস্পর্দ্ধা
স্বাশ্বি এই মন্ত্রের একটি গান প্রকাশ করিয়াছেন । ৫৯ । ১ ।

৩ ২ ৩ ২ ৩ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
অয়মগ্নিঃ স্ববীৰ্য্যস্যোশেহি সৌভগস্ত । রায় ঈশে
৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ২ ১ ২ ৩ ১ ২
স্বপত্যস্ত গোমত ঈশে বৃহথানাম্ ॥ ৬০ ॥ ৬ ॥

বিবৃতিঃ । অয়ং অগ্নিঃ স্ববীৰ্য্যস্ত সৌভগস্ত ঈশেহি । তথা গোমতঃ স্বপত্যস্ত
ঈশে । রায়ঃ ঈশে বৃহথানাং (শক্রভূতপাপবিনাশানাং) ঈশে ।

গেয়গানম্ । অয়মগ্নিঃ স্ববীৰ্য্যস্তহাউ । আইশেহিসৌভ-
গস্ত । হোৱাতহাই । রায়ঈশেস্বপত্য । স্রাগো১মাতা২৩ঃ ।
হোৱাতহাই । ঈশেহা২৩ইবৃ৩ । হেৱাতহা । ব্রাহথানাম্ ।
ইড়া২৩ভা৩৪৩ । ও২৩৪৫ই । ডা ॥ ৯৯ ॥ ৬ ॥

সারণভাষ্যম্ । অথ ষষ্ঠী । অনেনোৎকীলঃ স্তোতি । অয়ম্ যজনীয়ম্বেনাদ্বুলা

p. 265

নির্দিষ্টমানোহয়িঃ সুরীর্ষ্যস্ত শোভনসামর্থ্যোপেতস্ত সৌভগস্ত ত্বম্ ঈশে হি
ঈষ্টে খলু। ঈশরোভরসি। সর্বস্ত বসারোগ্যহেতুতয়া সৌভাগ্যকারিত্বাৎ।
তথা গোমতঃ গবাদিপশুযুক্তস্ত স্বপত্যস্ত শোভনাপত্যস্ত রায়ঃ ধনস্ত ঈশে
ঈষ্টে পুত্র পশ্বাভ্যাদেশেন ক্রিয়মাণকর্ম্মফলসম্পাদকত্বেন তৎস্বামিত্বাৎ। তথা
এবমুতোহয়িঃ বৃদ্ধহথানাং হননং হথঃ শত্রুভূতপাপবিনাশানামপি ঈশে।
ত্বয়ি সমর্পিতকর্ম্মণামস্বাকং ত্বৎপ্রসাদাৎ পাপক্ষয়োভবতীতি তস্ত্যপি স্বামী।
ঈশেমহি ইতি ঈশেমহে ইতি চ পাঠৌ ॥ ৬ ॥

এই অগ্নি উপাসক দিগের সুরশোভন বীর্ষ্য প্রদানে সমর্থ, সৌভাগ্য প্রদানে
সক্ষম, ধনসমৃদ্ধিপ্রদানে শত্রু, সাধু অপত্য প্রদানে সমর্থ, গবাদি পশু
প্রদানে এবং শত্রু হনন করিতেও পারগ। অর্থাৎ অগ্নি আপন উপাসনাকারী
যজমান বর্গের সর্ব কামনা পূর্ণ করিয়া থাকেন।

টীপ্পনী। এই মন্ত্রের কণ্ঠ ঋষি, বৃহতী ছন্দঃ এবং অগ্নি দেবতা। এই
মন্ত্রাবলম্বনে একটি মাত্র গান দৃষ্ট হয়। ৬০। ৬।

১২ ৩১২৩১ ২ ৩ ২ ১ ২
ত্বমগ্নে গৃহপতিস্ত্বং হোতা নোঅধ্বরে। ত্বম্পোতা
৩ ১ ২৩ ২৩১২৩১২
বিশ্ববার প্রচেতা যক্ষিযাসিচ বার্য্যম্ ॥ ৬১ ॥ ৭ ॥

বিবৃতিঃ। হে অগ্নে! ত্বং নঃ অধ্বরে গৃহপতিঃ (যজমানো হসি) ত্বং
হোতা। হে বিশ্ববার! (বরণীয়াগ্নে!) ত্বং পোতা (ঋত্বিগসি) ত্বং প্রচেতাঃ।
ত্বং যক্ষিযাসিচ।

৪২ ৪ ৫ ৪ ১ ২ ১
গেয়গানম্। ত্বমগ্নে গৃহপতাইঃ। ত্বংহোতা নোঅধ্বরাই।
২ ১ ২ ১ ২ ৩২ ৩২
ত্বম্পোতা২৩তা। বাইশ্বরা। রপ্রচাইতাঃ। উহো৩৪বাহাই।
১ ২ ১ ২ ৩
য়। ক্ষাইয়া২৩সীত। হো৩৪হাই। চাব্বরা২৩য়া৩৪তম্।
১
ও২৩৪৫ই ডা ॥ ১০০ ॥

৪ ৫ ৪ ৪ ২ ৩ ৫ ২ ৩ ৫
ত্বমগ্নেগৃ। হাংপতীঃ। ত্বংহো২৩৪তা। নোঅধ্বা রাই।

১ ৩ ৫ ২ ৩ ৫ ২ ১ ২
ত্বা২ম্পো২৩৪তা । বিশ্বাবা২৩৪রা । প্রচেতা৩ঃ । যক্ষায়ে৩ ।

১ ৩ ৫ ২ ৩ ১ ১ ১ ১
যা২সা২৩৪ ঔহোৱা । চব্বারিষ্কা২৩৪৫ম্ ॥ ১০১ ॥

৫ ২ ৪ ৫ ৪ ৫ ১ ২ ১ ২ ১
ত্বমা৩গ্নেগৃহাপতীঃ । ত্বংহোতানোঅধ্বরে । ত্বা২৩
ম্পোতা । ঔহো৩৪ই । ঔহো । বাহাই । বাইশ্বরা । রপ্রচা-
২ ৩ ২ ৪ ৫ ৩ ২ ১ ২ ৩ ২
ইতাঃ ঔহো৩৪ই । ঔহো । বাহাই । যক্ষাইয়াসা । ঔহো
৩৪ই । ঔহো । বাহাই । চব্বারা২৩য়া৩৪৩ম্ । ও২৩৪৫ই ।
ডা ॥ ১০২ ॥ ৭ ॥

সায়ণভাষ্যম্ । অথ সপ্তমী । বশিষ্ঠ ঋষিঃ । হে অগ্নে ! নঃ অস্মাকম্ ।
অধ্বরে যজ্ঞে । ত্বং গৃহপতিঃ যজ্ঞমানোহসি । ত্বং হোতা দেৱানামাহ্বাতাসি
হে দিশ্বরার ! সৰ্বৈর্বরীয়াগ্নে ! ত্বং পোতা এতন্মামক ঋষিগসি । অতঃ
প্রচেতাঃ প্রকৃষ্টমতিত্বম্ । ব্রাহ্ম্যং বররীয়ং হবিঃ । যক্ষি যজ্ঞ । যাসি চ
অস্মাকং ধনং প্রাপয় । যক্ষি যাসি চ ইতি ছন্দোগাঃ যক্ষি রেবি চ ইতি
বহ্ব্ চঃ ॥ ৭ ॥

হে অগ্নি ! তুমিই আমাদের যজ্ঞে যজ্ঞমান, তুমিই যজ্ঞীয় দেবতাদিগকে
আহ্বানকর, তুমিই ঋষিক, অতএব তুমিই প্রকৃষ্ট মতিমান, তুমি যজ্ঞীয়
হবিঃ ভক্ষণকর এবং তুমিই আমাদের যজ্ঞে ধন প্রদান কর ।

টীপ্পনী । বশিষ্ঠ এই মন্ত্রের ঋষি, ছন্দঃ বৃহতী এবং দেবতা অগ্নি । বশিষ্ঠ
ঋষি এই মন্ত্র অবলম্বন করিয়া ৩টি গান প্রকাশ করিয়াছেন । ৬১ । ৭ ।

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ৩
সথায়স্বা ববৃমহে দেৱম্মর্ত্যাস উতয়ে । অপান্নপাতং
৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২
সুভগং সুদংসসং স্প্রতুর্ভূতিমনেহসম্ ॥ ৬২ ॥ ৮ ॥

বিরূতিঃ । হে অগ্নে ইত্যাহং । সথায়ঃ মর্ত্যাসঃ (মানবাঃ) অপান্নং নপাতং
সুভগং সুদংসসং স্প্রতুর্ভূতিং অনেহসং ত্বাং উতয়ে (রক্ষাত্যৈ) ববৃমহে ।

গেয়গানম্ । সথায়স্বাওহোহোহাই । রব্ । মাং ৩৪হাই ।
 দেবস্মর্ত্তাওহাও । সউ২তা২৩৪হাই । অপান্নপাত । তংসু ।
 ভগৌ । বাওহাওই । সুদংসা২৩৪সাম্ । সুপ্রত্বৃত্তম্ ।
 অনেহা২৩সাও৪ওম্ । ও ২৩৪ই । ডা ॥ ৩৩ ॥ ৮ ॥

সায়ণভাষ্যম্ । অথাষ্টমী । বিশ্বামিত্রঃ স্তোতি । হে অগ্নে ! সথায়ঃ সোমা-
 জ্যাদিহবিঃপ্রদানেনোপকারকত্বাৎ মিত্রাণি । মর্ত্যাসঃ মনুষ্যাঃ ঋত্বিজোরয়ম্ ।
 অপাং নপাতং অপাং নপ্তারম । সুভগং শোভনধনযুক্তম্ । সুদংসং সু-
 কৰ্ম্মাণম্ । সুপ্রত্বৃতিং শোভনপ্রতরং কৰ্ম্মাঘুষ্ঠাতৃভিঃ সুথেন গন্তব্যম্ । অনে
 হসং উপদ্রবরহিতম্ । এতাদৃশস্বাম্ । উতয়ে রক্ষণায় । রব্ মহে রণীমহে । ৮
 ইতি শ্রীমৎ-সায়ণাচার্য্যবিরচিত্তে মাধবীয়ে সামবেদার্থপ্রকাশে ছন্দোব্যাখ্যানে
 প্রথমাদ্যায়স্ত যষ্ঠঃ খণ্ডঃ প্রথমাদ্বাদ্যায়শ্চ ।

হে অগ্নি ! আমরা এই মর্ত্যবাসী ঋত্বিক্ সকলই তোমার (সোমবাগা-
 দিতে হবিঃপ্রদানরূপ উপকার হেতু) মিত্র । তুমি জলের পৌত্র, সৌভাগ্য
 শালী, শোভনকৰ্ম্মা এবং কৰ্ম্মাঘুষ্ঠান করিয়া তোমাকে সুথে লাভকরিতে
 পারে এবং তুমি সৰ্ব্বপ্রকার উপদ্রব রহিত, এইরূপ আমরা তোমাকে রক্ষা
 করিবার নিমিত্ত বরণকরিয়া আনিতেছি ।

টীপ্পনী । কুশিকতনয় বিশ্বামিত্র এই মন্ত্রের ঋষি, ছন্দঃ বৃহতী এবং দেবতা
 অগ্নি । এই মন্ত্রের একটি মাত্র গান প্রকাশিত আছে । ৬২ । ৮ ।

ইতি দ্বিতীয়ার্কস্ব প্রথম দশতী ।

অথ দ্বিতীয় দশতী ।

আজুহোতা হবিষা মর্জয়ধ্বমিহোতারঙ্গ্ হপতিন্দধিধ্বম্ ।

ইড়ম্পদে নমসা রাতহব্যং সপর্যাতা যজতম্পস্ত্যানাম্ ॥ ৩৩ ॥ ১ ॥

বিসৃতিঃ । হে ঋত্বিজঃ ! ইত্ৰাহাং । আজুহোতা (অগ্নিমাংসয়ত) হবিষা মর্জ-
য়ধ্বং । (অপিচ) ইড়ঃ (ইড়ায়াঃ) পদে (উত্তরবেদ্যাং) হোতারং গৃহপতিং
অগ্নিং নিদধিধ্বং । ব্যবহিতেন নিশন্দেন সম্বন্ধঃ । নমসা যুক্তমিতি যাবৎ । রাত-
হব্যং পস্ত্যানাং (যজ্ঞগৃহাণাং) যজতং (পূজনীয়মগ্নিং) সপর্যাত । সর্বত্র যুগ্ম-
মিতি শেষঃ ।

গেয়গানম্ । আজুহোতা । হবিষামর্জয়াঽধ্বাউব্রা২ ।

নিহোতারঙ্গ্ হপতিন্দধা২ ইধ্বাউব্রা২৩৪ । ইডা৩৪ম্পদাই

নমসারাতহাব্যা২ম্ । সাপর্যতি । যাজতম্পা২৩ স্তিয়োব্রা ।

আ৫নো৬হাই ॥ ১ ॥ ১ ॥

সায়ণভাষ্যম্ । অথ সপ্তমথণ্ডে । সেয়ং প্রথমা । শ্রাবাশ্বঋষি র্বামিদেবো
রা । হে ঋত্বিজঃ ! আজুহোতা অগ্নিমাংসয়ত । কিঞ্চ হবিষা মর্জয়ধ্বং মৃড়য়ধ্বং
সুথয়ধ্বম্ । ডকারশ্র জকারচ্ছান্দসঃ । অপিচ ইডঃ ইলায়াঃ পদে উত্তরবেদ্যা-
মিত্যর্থঃ । হোতারং দেৱানামাহ্বাতারম্ । গৃহপতিং গৃহপালকং অগ্নিম্ । নিদ-
ধিধ্বং নিঃশেষেণ ধারয়ধ্বম্ । কিঞ্চ নমসা নমস্বারেণ হবিষা বা যুক্তম্ । অত-
এৱ রাতহব্যং দত্তহবিষম্ । পস্ত্যানাং (যজ্ঞগৃহাণাং মধ্যে) আগজতং যজনীয়ং
পূজনীয়মগ্নিম্ । সপর্যাত পরিচরত । ১

হে ঋত্বিগ্গণ ! তোমরা অগ্নিকে আহ্বান কর এবং আহ্বান কবিয়া
হবিঃপ্রদানপূর্বক অগ্নিকে সুখী কর, আর দেবগণের আহ্বানকর্তা যজ্ঞ
গৃহের পালক অগ্নিকে উত্তর বেদীতে স্থাপন কর । তৎপরে যজ্ঞগৃহের মধ্যে
হবিঃপ্রদানদ্বারা নমস্কৃত ও পূজনীয় অগ্নিকে সেবা কর ।

টীপ্পনী । শ্রাবাশ্ব অথবা বামদেব এই মন্ত্রের ঋষি, ত্রিষ্টুপ্ ছন্দঃ এবং

অগ্নি দেবতা । ঐ প্রাচীনা ঋষিঃ ই মন্ত্র অবলম্বন করিয়া একটি মাত্র গান প্রকাশ করিয়াছেন ॥ ৬৩ ॥ ১ ॥

৩ ৩ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩ ৩ ১ ২ ৩ ২ ৩
চিত্র ইচ্ছিশোস্তরুণাশ্চ বক্ষথো ন যো মাতরাব্ধেতি

১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১ ২ ৩ ১
ধাতবে । অনূধা যদজীজনদধাচিদািববক্ষৎ সদ্যো

২ ৩ ২ ১ ২
মহি দুত্যঞ্চরন্ ॥ ৬৪ ॥ ২ ॥

বিসৃতিঃ । শিশোঃ তরুণশ্চ অগ্নেরিতি যাবৎ । বক্ষথঃ (হবির্বহনং) চিত্র ইৎ (আশ্চর্য্যভূতং) যঃ (অগ্নিঃ) মাতরৌ ধাতবে (স্তনপানায়) ন অব্ধেতি । অনূধাঃ (স্তনবহিতঃ) যৎ (যদি) অজীজনৎ এনমগ্নিমিতি শেষঃ । অধাচিৎ (উৎপত্তানস্তরমেব) সদ্যঃ মহি (মহত্বং) দুত্যং চরন্ আববক্ষৎ ।

১ ২ ৩ ৪
গেয়গানম্ । ওই । চিত্র ইচ্ছাইশো ১ স্তরুণা ২ ৩ । স্মা ৩

২ ৩ ৪ ১ ২ ৩ ৪ ২ ৩ ৪
বক্ষথঃ । ওই । নয়োমাতরা ১ বনুবা ২ ওই । তী ৩ ধাতবে ।

১ ২ ৩ ৪ ১ ২ ৩ ৪ ১
ওই । অনূধা যদজীজনা ২ ৩ ৪ । আ ৩ ধাচিদা । ওই । ববক্ষৎ-

২ ৩ ৪ ১ ২ ৩ ৪ ১ ২ ৩ ৪
সদ্যো ১ মহিদু ২ ৩ । তিয়া ৩ ঞ্চা ৪ ৫ রা ৬ ৫ ৬ ন্ । দুত্যঞ্চরন্মহে

১ ১ ১ ১
২ ৩ ৪ ৫ ॥ ২ ॥

১ ২ ৩ ৪ ৫ ১ ২ ৩ ৪ ৫ ১ ২ ৩ ৪ ৫
চিত্রা ৬ এ । এত ১ ২ ৩ ৪ । শিশোস্তরুণাশ্চ বক্ষথঃ । ক্ষথঃ ।

১ ২ ৩ ৪ ৫ ১ ২ ৩ ৪ ৫ ১ ২ ৩ ৪ ৫
হিহিহিয়া ৬ হাউ । এত ১ ২ ৩ ৪ । নয়োমাতরাব্ধেতি ধাতবে ।

১ ২ ৩ ৪ ৫ ১ ২ ৩ ৪ ৫ ১ ২ ৩ ৪ ৫
তবে । হিহিহিয়া ৬ হাউ । এত ১ ২ ৩ ৪ । অনূধা যদজীজনা দধা-

১ ২ ৩ ৪ ৫ ১ ২ ৩ ৪ ৫ ১ ২ ৩ ৪ ৫
চিদা । চিদা । হিহিহিয়া ৬ হাউ । এত ১ ২ ৩ ৪ । ববক্ষৎ সদ্যো-

১ ২ ৩ ৪ ৫ ১ ২ ৩ ৪ ৫ ১ ২ ৩ ৪ ৫
মহিদু তিয়াঞ্চরন্ । চরন্ । হিহিহিয়া ৬ হাউ । বা । এত ।

২ ১
ঋতুন্ ॥ ৩ ॥ ২ ॥

॥ अथ गृह्यसंग्रहः ॥

(गोभिलीयगृह्यपरिशिष्टविशेषः)

॥ भगवता गोभिलाचार्यपुत्रेण प्रणीतः ॥

॥ श्रीसत्यव्रतशर्मणा प्रकाशितः ॥

CALCUTTA.

Printed by Mohendra Nath Sircar.

16—1, GHOSH'S LANE, SATYA PRESS.

1891.

॥ संचिप्तविज्ञापनम् ॥

—०—

अथ वाक्यार्थज्ञानं गमयितुम्, हृन्दीदोषं निवारयितुम्,
ग्रन्थान्तरविरोधं मपगमयितुं वा पाठाः संशोधनीया इति धिया
(६६) , कापि कृतमोऽप्यंशः परिवर्तितः ; प्रकृतपाठ^{६६}ं प्रकटना-
यैव मन्त्रि^{६७}त्रवरसम्पादितस्याप्यस्य पुनरापादनारम्भात् । “संवत्
१५८७ वर्षीयचैत्रपौर्णमास्यां भृगुदिने लिखितं” गुरुपरम्परया-
लब्धं स्वपठितं मेव पुस्तकं मस्य प्रधानादर्शोक्ततन्त्रेति शम् ॥

॥ श्रीसत्यव्रतशर्मा ।

॥ कलिकाता । सं. १८४८ ॥

॥ अथ गृह्यासंगृहः ॥

॥ अथ प्रथमप्रपाठकः ॥

॥ ॐ नमः सामवेदाय ॥

ॐ अथातः संप्रवक्ष्यामि यदुक्तं ऋषयोनिना ।
ब्राह्मणानां हि तार्थाय संस्कारार्थं तु भाषितम् । १
लौकिकः पावको ह्यग्निः प्रथमः परिकौर्तितः ।
अग्निस्तु मारुतो नाम गर्भाधाने विधीयते । २
पुंसवने धान्द्रमसः शुक्लाकर्मणि शोभनः ।
सीमन्ते मङ्गलो नाम प्रगल्भा जातकर्मणि ३
नाम्नि च पार्थिवो ह्यग्निः प्राशने च शुचिस्तथा ।
सभ्यनामाथ चूडे तु व्रतादेशे समुद्भवः । ४
गोदास्ये सूर्यनामा तु केशान्ते ह्यग्निरुच्यते ।
वैश्वानरो विसर्गे तु विवाहे योजकः स्मृतः । ५
चतुर्थ्यान्तु शिखी नाम धृतिरग्निस्तथापरे ।
आवसथ्ये भवो ज्ञेयो वैश्वदेवे तु पावकः । ६
ब्रह्मा वै गार्हपत्ये स्यादोश्वरो दक्षिणे तथा ।
विष्णुराहवनीये स्यादग्निहोत्रे त्रयोऽग्नयः । ७

लक्ष्मणे वज्रिर्नाम कोटिहोमे हुताशनः ।

प्रायश्चित्ते विधिश्चैव पाकयज्ञे तु साहसः । ८

देवानां हव्यवाहस्तु पितॄणां कव्यवाहनः ।

पूर्याहुत्यां मृडो नाम शान्तिके वरदस्तथा । ९

पौष्टिके बलदश्चैव क्रोधाग्निश्चाभिचारके ।

वश्यार्थे कामदेो नाम वनदाहे तु दूतकः । १०

कोष्ठे तु जठरेः नाम क्रव्यादेो मृतभक्षणे ।

समुद्रे वाङ्मोक्षे च जये संवर्त्तकी भवेत् । ११

एतेऽन्यः समाख्यातोः श्रावयेद् ब्राह्मणः सदा ।

सप्तत्रिंशतिर्विख्याता ज्ञातव्याश्च द्विजेन तु । १२

जिह्वा स्फुरन्त्येता हुताशनमुखे स्थिताः ।

याभिः सप्तमश्नन्ति हुतसम्यग् द्विजोत्तमैः । १३

काली कराली च मनोजवा च

सुलोहिता चैव सुधूमवर्णा ।

स्फुलिङ्गिनी चैव शुचिस्त्रिता च

खेलायमाना इति सप्त जिह्वाः । १४

देशान्तिके द्विगुणा पौष्टिके च ।

तिस्रोऽभिचारिण्यस्ते विश्वघ्नाः । १५

एताश्चोक्ता विशेषेण ज्ञातव्यास्तु द्विजेन वै ।

आहुयैव तु ज्ञातव्यं यो यत्र विहितो विधिः । १६

अविदिता तु यो ह्यग्निः होमयेदविचक्षणः ।
 न हुतं न च संस्कारो न च कर्मफलं भवेत् । १७
 ज्ञात्वा स्वरूपं मान्द्यं योऽग्नेराराधनं चरेत् ।
 ऐहिकामुष्मिकैः कामैः सारथिस्तस्य पावकः । १८
 निःसंशयकरैरर्थैः पुत्रशिष्यहितैषिणा ।
 गोभिलाचार्यपुत्रेण कृतः शास्त्रसुनिश्चितम् । १९
 पावकस्य मुखं वक्ष्ये यदुक्तं पद्मयोगिना ।
 सप्तजिह्वाप्रमाणान्तु प्रादेशं परिकीर्तितम् । २०
 प्रमाणं चतुरस्रञ्च वर्तुलं मुखमण्डलम् ।
 यदर्थं हूयते वक्ष्ये तां जिह्वां परिकल्पयेत् । २१
 कराली धूमिनी श्वेता लोहिता चाक्षिलिहिता ।
 सुपर्णी पद्मरागी च सप्तैताः परिकीर्तितम् । २२
 करालीं राक्षसाश्नन्ति धूमिनीं मसुरास्तथा ।
 श्वेतां नागाः समश्नन्ति पिशाचा लोहितां तथा ।
 महाक्षिलिहितां गन्धर्वाः सुपर्णीञ्च यमस्तथा । २३
 पद्मरागी च विख्याता दिव्या जिह्वा हुताशने ।
 तस्यान्तु होमयेन्नित्यं सुसमिद्धे हुताशने । २४
 विधूमे ललिहाने च हेतव्यं तन्मसिद्धये ।
 न धूमे न तथा ज्वाला विशुद्धोष्णविचक्षुषा । २५
 प्रभया भाति यद्वैव भृगवांस्तत्र तिष्ठति ।

तत्र पृष्ठाङ्गुतिं दद्यात्सर्वकामप्रसिद्धये । २६
 मारण्यौ राक्षसी रौद्रौ क्रव्यादौ ब्रह्मराक्षसी ।
 स्थूलजङ्घा कराली च वज्रहस्ता तथैव च ।
 यमद्रुतो च विज्ञेया दूतेताः समिधो नव । २७
 विशोर्षा विदला ऋक्षा वक्रा स्थूला कृशा द्विधा ।
 कृमिदष्टा च दीर्घा च वर्जनीयाः प्रयत्नतः । २८
 विशोर्षाऽऽयुःक्षणं कुर्याद विदला व्याधिसम्भवा ।
 ऋक्षा मृत्युकरी रौद्री दुर्भगत्वन्तु वक्रया । २९
 विघ्नानि कुरुते स्थूलाऽकृशा च रिपुवर्धिनी ।
 द्विधा नाशयते ह्यर्थं भार्यां च प्रियबान्धवान् । ३०
 (३१) दष्टाङ्गिभयदा दीर्घा चैव सुतान् हरेत् ।
 तस्मात्कर्तृप्रयत्नेन वर्जनीयाश्च वर्जयेत् । ३१
 अकृशा चैव न स्थूला अशाखा चापलाशिनी ।
 सक्षौरा नाधिकाऽन्यूनाः समिधः सर्वकामदाः । ३२
 गृह्याकर्मसु सर्वेषु हेतवे प्रतिविधिं ध्रुवम् ।
 क्रमशः सम्प्रवक्ष्यामि यो यत्र विहितो विधिः । ३३
 अनुज्ञिन्नपदार्थानि गृह्यावाक्यानि यानि तु ।
 तेषां वक्ष्यामि सिद्ध्यर्थं श्लोकैः संग्रहसंज्ञकैः । ३४
 पत्न्याः पुत्राश्च कन्याश्च जनिष्याच्चापरे सुताः ।
 गृह्या इति समाख्याता यजमानस्य दायकाः । ३५

तेषां संस्कारयोगेन शान्तिकर्म क्रियासु च ।
 आचार्यविहितः कल्पस्तस्माद् गृह्या इति स्थितिः । ३६
 भूमेः समूहनं कृत्वा गोमयेनापलिप्य च ।
 द्रव्याण्युत्तरतः स्थाप्य वृषीं कुर्यादुदङ्मुखीम् । ३७
 गोचर्ममात्रं कुर्वीत चतुरस्र मनूपरे ।
 सर्वतोऽरतिमात्रं स्यात् सायं प्रातस्तु होमयोः । ३८
 ऋषभैकशतं यत्र गवां तिष्ठति संवत्स्रम् ।
 बालवत्सप्रसूतानां गोचर्म इति तं विदुः । ३९
 षट् पञ्च चतुरो वापि त्रयो द्वौ वा शफौ स्मृतौ ।
 गोचर्म इति शब्दोऽयं विधियोगे निपात्यते । ४०
 प्राग्ग्रौव ब्रह्मवर्चस्य मुदग्ग्रौवं यशोत्तमम् ।
 पित्रां दक्षिणतो नीचं प्रतिष्ठालम्बकं समम् । ४१
 वरं गान्तु विजानीयाच्चतुर्वर्षा मिति स्थितिः ।
 दक्षिणानां विशिष्टं वै वरं त मपरं विदुः । ४२
 चतुर्मुखैर्भवेत् किञ्चित् पुष्कलं च चतुर्गुणम् ।
 पुष्कलानि च चत्वारि पृष्णपात्रं विधीयते । ४३
 यत्रद्रव्यसमाहारे भोजनाचमने तथा ।
 जपे वा होमकाले वा दक्षिणं बाहु मुद्धरेत् । ४४
 होमः प्रतियज्ञे दानं भोजनाचमनानि च ।
 अवहिर्जानु कर्माणि साङ्गुष्ठान्येव माचरेत् । ४५

आरम्भः सर्वहोमाना माहुर्यज्ञविदो जनाः ।

लक्षणं तत्प्रवक्ष्यामि प्रमाणं दैवतं च यत् । ४६

न नखेन न काष्ठेन नाश्मना मृगमयेन वा ।

प्रोल्लिखेल्लक्षणं विप्रः सिद्धिकामस्तु यो भवेत् । ४७

नखेन कुनखी चैव काष्ठेन व्याधि मिच्छति ।

अश्मना धननाशः स्यान् मृगमयेन कलिध्रुवम् । ४८

फलेन फलिनी चैव पुष्पेण श्रिय मिच्छति ।

पर्शेन धनलाभः स्याद्दीर्घं मायुः कुशेन तु । ४९

तस्मात् फलेन पुष्पेण पर्शनाथ कुशेन वा ।

७६ ॥ प्रोल्लिखेल्लक्षणं विप्रः सिद्धिकामस्तु कर्मसु । ५०

सद्यं भूमौ प्रतिष्ठाप्य प्रोल्लिखेद्वक्षिणेन तु ।

तावन्नात्थापयेत्पाणिं यावदग्निं निधापयेत् । ५१

प्राक्कृता पार्थिवी लेखा आग्नेयी चाप्युदक् ऋता ।

प्राजापत्या च ऐन्द्री च सौमी च प्राक्कृता ऋता । ५२

उत्करं गृह्य रेखाभ्योऽरविमात्रे निधापयेत् ।

हार मेवन्तु द्रव्याणां प्रागुदीच्यां दिशि ऋतम् । ५३

पार्थिवी चैव सौमी च लेखे द्वे द्वादशाङ्गुले ।

एकविंशतिराग्नेयी प्रादेशिन्ये उभे ऋते । ५४

षडङ्गुलान्तराः कार्या आग्नेयी संहितास्तु याः ।

पार्थिवायास्तु लेखायास्त्रिस्तुता उत्तरोत्तराः । ५५

शुक्लवर्णां पार्थिवी स्यादाग्नेयी लोहिता भवेत् ।
 प्राजापत्या भवेत् कृष्णा नीला मैन्द्रीं विनिर्दिशेत् ।
 पौतवर्णा च सौम्यो स्याल्लेखानां वर्णलक्षणम् । ५६
 एष लेखविधिः प्रोक्तो गृह्याकर्मसु सर्वसु ।
 सूक्ष्मास्ता ऋजवः कार्या लेखास्ताः सुसमाहिताः । ५७
 एतानि तत्त्वतो ज्ञात्वा गृह्याकर्मणि कारयेत् । ५८
 विष्णुपादपरिक्रान्ता वाराहेणोद्धृता च या ।
 शुचिर्मेध्या च पूता च किमर्थं मुपलिख्यते । ५९
 द्रुन्द्रेण वज्राभिहतः पुरा वृषी महामुरः ।
 मेदसा तस्य संक्लिन्ना तदर्थं मुपलिख्यते । ६०
 मेद मुद्रयमाणस्य शेषं यत्किञ्च तिष्ठति ।
 अन्तर्धानं मृदा चैव दीयते वेदनिश्चयः । ६१
 द्यूते च व्यवहारे च प्रवृत्ते यज्ञकर्मणि ।
 यानि पश्यतुदासीनः कर्ता तानि न पश्यति । ६२
 एकः कर्मनियुक्तः स्याद् द्वितीयस्तन्वधारकः ।
 तृतीयः श्रेष्ठः प्रब्रूयात्ततः कर्म समाचरेत् । ६३
 कपालैर्भिन्नपादैर्वा न त्वामैर्गोमयेन च ।
 अग्निप्रणयनं कार्यं यजमानभयावहम् । ६४
 अल्पः प्रणोतो विच्छिन्नोऽसमिद्धश्चापरिश्रुतः ।
 त्वरया पुनरानीतो यजमानभयावहः । ६५

तस्माच्छुभेन पात्रेण अविच्छिन्नाकृतं बहु ।

अग्निप्रणयनं कुर्याद् यजमानसुखावहम् । ६६

शुभं पात्रं तु कर्त्तव्यं यजमानसुखावहम् । ६७

शुभं पात्रं तु काः स्य स्यात्तेनाग्निं प्रणयेदुधः ।

तस्याभावे शरावेण नवेनाभिसुखञ्च तम् । ६८

सर्वतः पाणिपादान्तः सर्वतोक्षिशिरोमुखः ।

विश्वरूपो महान्ग्निः प्रणीतः सर्वकर्मसु ॥ ६९

(प्रोक्षणाभ्युक्षणाभ्याञ्च लक्ष्णोल्लिखननेन वा ।

प्रणीताग्निः प्रकर्त्तव्यः विधिवद्व्याह्निको भवेत् ।)

न वस्त्रेण धमेदग्निं न शूर्पेण न पाणिना ।

शुभेनोपध्मिदग्निं मुखाध्येषोऽध्यजाय । ७०

वस्त्रेण तु भवेद् व्याधिः शूर्पेण धननाशनम् ।

पाणिना मृत्युमादत्ते मुखेन सिद्धिभागमवेत् । ७१

उदितेऽनुदिते चैव समयाध्युषिते तथा ।

सर्वथा वर्त्तते यज्ञ इतीयं वैदिकी श्रुतिः । ७२

रात्रेः षोडशमे भागे ग्रहचक्रभूषिते ।

अनुदयं विजानीयाद्भोमं तत्र प्रकल्पयेत् ॥ ७३

ततः प्रभातसमये नष्टे नक्षत्रमण्डले ।

रविविम्बं न दृश्येत समयाध्युषितं स्मृतम् । ७४

रेखामातृन्तु दृश्येत रश्मिभिश्च समन्वितम् ।

अन्त्या समिद्धिवाहश्च विभागः परमेष्ठिनः । ७६
 परमेष्ठो विभक्तश्च जुहुयादक्षतान् सकृत् ।
 प्रातस्तूष्णीं घृतं वापि प्रातराहुतुपक्रमः । ७७
 आश्वत्थीन्तु शमीगर्भा मरणिं कुर्वीत सीत्तराम् ।
 उरोर्दीर्घां रत्निदीर्घां चतुर्विंशाङ्गुलां तथा ।
 चतुरङ्गुलोच्छ्रितां कुर्यात् पृथुत्वेन षडङ्गुलाम् । ७८
 अष्टाङ्गुलः प्रमन्यः स्याच्चातस्य द्वादशाङ्गुलम् ।
 आविली द्वादशैव स्यादेतन्मन्यमयन्त्रकम् । ७९
 मूलादष्टाङ्गुलं मुसृज्य त्रीणि त्रीणि च पार्श्वयोः ।
 देवयोनिः स विज्ञेयस्तत्र मथ्यो हुताशनः । ८०
 मूलादष्टाङ्गुलं त्यक्त्वा अग्रात् द्वादशाङ्गुलम् ।
 देवयोनिः स विज्ञेयस्तत्र मथ्यो हुताशनः ।
 खादिरोरत्निदीर्घः स्यात् सुवोऽङ्गुष्ठपर्ववृत्तः ।
 पाणीं सुचं बाहुमात्रौ पाणितलाकारपुष्कराम् । ८२
 त्वग्विलेपं त्वग्रं कुर्वीत मेक्षणां सुक्सुवादिवत् ।
 शङ्खुच्चैवोपवेशश्च द्वादशाङ्गुलं द्रव्यते । ८३
 नवैः शोभनैरगर्भं पवित्रन्तु कुशायजम् ।
 ललाटाच्चिवुकं प्राहुर्बाहुमात्राः परिधयः । ८४
 दीप्तान्नौ विस्फुलिङ्गे वने दग्धेषु दारुषु ।
 न च संस्कारदोषोऽस्ति तथा चरुकपालयोः । ८५

लेखनाभाक्षणे कृत्वा निहितेऽग्नौ समिद्धधत् ।
 ततो भूमिग्रहं कृत्वा कुर्यात् परिसमूहनम् । ८६
 ब्रह्माणं मुपसङ्कल्प्य चरुश्रपणं मारभेत् ।
 ब्रह्माणं स्तरणं कुर्याच्चर्यत् न कल्पितः । ८७
 ब्रह्मविष्टरयोश्चापि सन्देहे समुपस्थिते ।
 ऊर्ध्वकेशो भवेद्ब्रह्मा लम्बकेशस्तु विष्टरः । ८८
 कतिभिस्तु कुशैर्ब्रह्मा कतिभिर्विष्टरः शृतः ।
 पञ्चाशद्भिः कुशैर्ब्रह्मा तदूर्ध्वेन तु विष्टरः । ८९
 उदग्धारा मविच्छिन्ना मग्निं मारभ्य दर्क्षिणम् ।
 ब्रह्मासनस्थाने सर्वकर्मसु नित्यशः । ९०
 एकान्नो पितृयज्ञे च ब्रह्माणं नापकल्पयेत् ।
 सायं प्रातश्च होमेषु तथैव बलिकर्मसु । ९१
 यवद्वौहृत्कृतं ज्ञेयं तण्डुलादि कृताकृतम् ।
 ओदनन्तु कृतं विद्यात् न तस्य करणं पुनः । ९२
 सीमन्ती दर्भपिञ्जल्यस्तिस्रस्ताभिस्त्रिरुदयेत् ।
 त्रिभिः खेतैश्च शल्लैः प्रोक्तो वीरतरः शरः । ९३
 दिशाञ्च विदिशाञ्चैव यत्नं मोक्षा विचारणा ।
 “सर्धतः” तत् शब्दोऽयं विधियोगे निपात्यते । ९४
 विहितप्रतिषिद्धाञ्च प्रणीतां नापकल्पयेत् ।
 वैष्णवाच्च जपेन्मन्त्रं प्रपद्येव यज्ञवित् । ९५

परिधीएस्तु न कुर्वीत गृह्याकर्मसु याज्ञिकः ।
 उदकाञ्जलयस्तिस्त्रस्ते वै परिधयः ऋताः । ६६
 सर्वेषां मेव होमानां समिदादौ विधीयते ।
 कर्मान्ते चैव मेव स्यात् स्वाहां तत् न कारयेत् । ६७
 इधमष्टादश दारु प्रवदन्ति विचक्षणाः ।
 दर्शं च पौर्णमासे च क्रियास्वन्यासु विप्रशतिः । ६८
 प्रादेशमात्रं कुर्वीत मेक्षणं समिधस्तथा ।
 इधमः समानवृक्षाणां द्विप्रादेशप्रमाणतः । ६९
 प्रागग्राः समिधो देयास्तीक्ष्णं काम्येष्वपाटिताः ।
 शान्त्यर्थेषु सशक्ताः पूर्वा विपरीता जिघांसति ।
 इधमः सन्नेहनादानं चरुश्रपण मेव च ।
 तूष्णीं मेतानि कुर्वीत समस्तस्त्रेधमाददेद् ॥ १०१
 आचार्य्यानुमतं वाक्यं मेकौयं गृह्यते क्वचित् ।
 शेषाण्येकौयवाक्यानि आचार्य्यी न पश्यन्ति । १०२
 द्रव्याणां संप्रकृतानां होमीयानां यथाविधि ।
 प्रसिद्धेन मेक्षणं कुर्यादग्निरभ्युक्षण मेव च । १०३
 पवित् मन्तरे कृत्वा स्थाल्या माज्यं समावपेत् ।
 एतत् सम्पूयनं नाम पञ्चादुत्पवनं स्मृतम् । १०४
 अग्निना चैव मन्त्रेण पवित्रेण च चक्षुषा ।
 चतुर्भिरेव यत् पूतं तदुज्य मितरहृतम् । १०५

घृतं वा यदि वा तैलं पयो वा दधि यावकम् ।
 आज्यस्थाने नियुक्तानां माज्यशब्दो विधीयते । १०६
 आज्यानां सर्पिरादीनां संस्कारे विधिर्नोदिते ।
 अनधिश्रयणं दक्षः श्रेष्ठाणां श्रयणं स्मृतम् । १०७
 यथा सीमन्तिका नारो पूर्वगर्भेण संस्कृता ।
 एव माज्यस्य संस्कारः संस्कारे विधिर्नोदिते । १०८
 आज्यस्य हविषं चैव आज्ये पूर्वक्रियाविधिः ।
 तस्य सम्पवनं पूर्वं चरोः पर्युक्षणं परम् । १०९
 पाणिना मेक्षणेनाथ सुवेणैव तु यद्विधिः ।
 ह्युते चानुपस्तौर्य उपघातः स उच्यते । ११०
 उपघातं जुहुयाच्चरावाज्यं समावपेत् ।
 मेक्षणी तु होतव्यं नाज्यभागौ न स्विष्टकृत् । १११
 जुह्वाज्यं परिशेषेण यद् द्रव्यं मुपकल्पितम् ।
 सुवेणैव तु तत् स्पृष्टं सम्प्रातं चैव तं विदुः । ११२
 स्थालीपाकावृतान्यत्तु यत्र संज्ञा निपात्यते ।
 तत्राज्यभागौ जुह्वैव सुच मास्तीर्यावद्व्यत । ११३ ।

इति गोभिलाचार्यपुत्रप्रणीते गृह्यासङ्ग्रहे

प्रथमः प्रपाठकः समाप्तः ॥

स्मृत्येभ्यो न प्रचिन्वीयात् यातयामं स्मृतं स्मृतम् ।
 स्मृतशेषान्तर्ता गृह्य यज्ञवास्तुक्रिया तथा । १
 यज्ञवास्तुक्रियां कृत्वा विधिदृष्टेन कर्मणा ।
 अथवा मविच्छिन्नां जहुयात् सार्वकामिकोम् । २
 सायंप्रेतवैश्वदेवे पितृयज्ञे तथैव च ।
 कम्बुके गोमये नित्यं व्रताणां समिधासु च । ३
 चैत्ये यूपे ब्रीहियवे भूमावप्सु च याज्ञिकैः ।
 व्याहृतेन प्रयोक्तव्या यज्ञवास्तुक्रिया तथा ।
 चरवे यो विधिः प्रोक्तः स यज्ञद्विति निश्चयः ।
 बलिं तेभ्यो न कुर्वीतापसिद्ध्यर्थबलौन् हरेत् । ४
 यत्र मन्वा न विद्यन्ते व्याहृतीस्तत्र योजयेत् ।
 मन्वाणा मेव चादेशे मन्वात् कर्म समाचरेत् । ६
 भूरादौ व्याहृतयो वेदेभ्यो निःसृताः पुरा ।
 महत्त्वं व्याहृतित्वञ्च प्राप्ताः स्वेनैव कर्मणा । ७
 ॐकारजननात्तासां महत्त्वं परिभाष्यते ।
 व्याहृत्या व्याहृतित्वञ्च तेन त्रैविद्यतां ययुः । ८
 ॐकारश्चाथशब्दश्च द्वावेतौ ब्रह्मणः पुरा ।

कण्ठं भिक्षा विनिर्याती तेनैतौ मङ्गलावुभौ । ९
 अथैताः स्वयाहृतयोऽथवीयस्यः पराः श्रुताः ।
 ऐरावतः प्रतिक्षेत् वेदान्तेष्वाश्रिताश्च याः । १०
 मध्ये स्थण्डिल मन्ते च वारिणा परिसंवृतम् ।
 अविदासिन ए ऋदं विद्यात्तादृशं कर्मणो विदुः । ११
 यत्र विद्या च वित्तञ्च सत्यं धर्मः शमो दमः ।
 अभिरूपः स विज्ञेयः स्वाश्रमे यो व्यवस्थितः । १२
 लौकिके लोकसामान्ये क्रत्यादाग्नौ वृथा क्षुतम् ।
 याज्ञिकं पुण्य मायुष्ये कर्मणा नापपद्यते । १३
 वैदिके लौकिके वाऽपि यज्जुहोति प्रयत्नतः ।
 वैदिके ब्रह्मज्ञाकः स्यात् लौकिके पापनाशनम् । १४
 स्ववर्णाभिरनिन्द्याभिरङ्गिरक्षतमिश्रितैः ।
 स्नानं चतुर्भिः कलशैः स्त्रीभिः स्त्री यत्र स्नानम् । १५
 गौड़ी पैष्टी च माध्वी च विज्ञेयास्त्रिविधाः सुरा ।
 पाणिकर्मणि गौड़ी स्यात्सत्या माध्वधमा सुरा । १६
 नग्निकान्तु वदेत् कन्यां यावन्नर्तुमती भवेत् ।
 ऋतुमती त्वनग्निका तां प्रयच्छेत्वनग्निकाम् । १७
 अप्राप्ता रजसा गौरौ प्राप्ते रजसि रोहिणी ।
 अव्यञ्जिता भवेत् कन्या कुचहीना तु नग्निका । १८
 व्यञ्जनैस्तु समुत्पन्नैः सीमो भुञ्जीत कन्यकाम् ।

पयोधरैस्तु, गन्धर्व्या रजसान्निः प्रकीर्तितः । १६
 तस्मादयञ्जनोपेता मरजा मपयोधराम् ।
 अभुक्ताश्चैव सोमाद्यैः कन्यकान्नं प्रशस्यते । २०
 वेदिपिण्डात् क्रियावती सौतायाः फलते कृषिः ।
 अक्षोभ्या च ऋदे ज्ञेया गोष्ठे भवति गोमती । २१
 चतुर्थे प्रकीर्णा स्यात् दूतस्थाने कलिप्रिया ।
 श्मशाने म्रियते भर्ता बन्धा भवति चोषरे । २२
 नवमे सवे एवैते कन्यायाः परिगृह्यन्ते ।
 पाणिग्रहणमन्तास्तु, नियतं दारलक्षणम् । २३
 विवाहे गो विधिः प्राक्तो मन्वा दाम्पत्यवाचका
 वरस्तु, तान् जपेत् सर्वान् ऋत्विगाजन्यवैश्ययोः । २४
 महानदीषु या आपः कौप्यान्याश्च ऋदेषु च ।
 गन्धर्वर्णरसैर्युक्ता ध्रुवास्ता इति निश्चयः । २५
 गन्धसाल्यैरलङ्कृत्य सकुम्भो वाग्यतः शुचिः ।
 धारयेत् विषु वर्णेषु प्रावृतांसा द्विजोत्तमः । २६
 यदा निष्क्रामयेत्कन्यां वरः पाणिं जिवृजयन् ।
 अग्निप्रदक्षिणं कृत्वा कटस्तीर्णं पदं व्रजेत् । २७
 पदा प्रपद्य पन्थानं पतियानं सञ्जपेद्बधूः ।
 वरो वाऽथ जपेन्मन्त्रं माकटान्तादिति स्थितिः । २८
 लाजामाज्यं स्तुवं कुम्भं प्राजनास्मान् मेव च ।

प्रदक्षिणानि कुर्वीत इम्यती तु विना ग्रही । २९
 प्राजग्राह मुद्रग्राहं ब्रह्माण मृत्विजं तथा ।
 एतानि वाह्यतः कृत्वा शेषाणान्तु प्रदक्षिणम् । ३०
 दक्षिणां दिश मास्थाय यमो मृतुश्च तिष्ठतः ।
 तयोस्तु, रक्षणार्थाय तस्माद् बद्धा वह्निर्भवेत् । ३१
 सोमः प्रकृतिरेखा हि लाजानाश्चित्य तिष्ठति ।
 विरुद्ध माच्यते सोमेन नाभिधारणं मर्हति । ३२
 शमीपलाशमिश्राणां लाजानां मभिधारणम् ।
 पूर्वाणां घृतमिश्राणां मार्चार्यैः कल्पितं यथा । ३३
 तेषां लाजाञ्जलिर्बध्वा हूयते झूलिपर्वभिः ।
 एव लाजहविःशेषं होतव्यं शूर्पजिह्वया । ३४
 अवसितान्तु विधिना पाणिग्राहन्तु प्राजनी ।
 रक्षार्थं मनुगच्छेत् सग्राहं चाह मेव वा । ३५
 ब्राह्मस्यार्षस्य दैवस्य प्राजापत्यस्य याज्ञिकैः ।
 पूर्वं होमविधिः प्रोक्तः पश्चात् परिणयः सूतः । ३६
 गाम्भर्वांसुरपैशाचा विवाहा राक्षसाश्च ये ।
 तेषां परिणयः पूर्वं पश्चाद्धोमो विधीयते । ३७
 उद्वर्त्तनं न खच्छेदो रोमच्छेदनं मेव च ।
 संसनं मेखलायाश्च क्लासनानि विदुर्बुधाः । ३८
 चूडाकर्मणि सीमन्ते यच्च प्राकः सदा गृहे ।

विवाहे चैव लाजानां नोक्तो निर्वपणो विधिः । ३८
 दक्षिणाकपर्द्वा वासिष्ठा आत्रेयास्त्रिकपर्द्दिनः ।
 आङ्गिरसः पञ्चचूडा मुण्डा भृगवः शिखिनोऽन्ये । ४०
 सर्वयज्ञेषु विप्राणा मग्निः पूर्वं प्रवर्त्तते ।
 तस्मात् सुरोत्तमा ह्यापोऽङ्गिरेवाभिषेचयेत् । ४१
 ब्रह्मचारी व्रतादेशे व्रतनाम प्रवाचयेत् ।
 चाख्ये यावदन्ताय सावित्रे चाब्राह्मकोर्त्तनम् । ४२
 समा भासा महीरात्रास्तुल्या ब्राह्मणचोदिताः ।
 सावित्र मष्टभिर्वर्षैः कार्यं भासैर्दिनैश्च वा । ४३
 सावित्रं यावदन्ताय धार्य्यं सर्वाश्रमस्थितैः ।
 चूडाकोणधर्मेण गोदाने चास्य वापनम् । ४४
 विप्राणा मग्निराचार्य्य इन्द्रखाता व्रते व्र । ४५
 तस्मात् सर्वव्रतान्तेषु चरुरैन्द्रो विधीयते । ४५
 अजिनं सर्वदैवत्य मैन्द्रो दण्ड इति स्मृतः ।
 सावित्रीं मेखला माहुस्तस्मात् सर्वाणि धारयेत् । ४६
 मेखला मजिनं दण्ड मुपवीतं कमण्डलुम् ।
 अप्सु प्रास्य विनष्टानि गृहीतान्यानि मन्त्रतः । ४७
 यज्ञोपवीतं कुर्वीत सूत्रेण नवतान्तवम् ।
 देवतास्तत्र वक्ष्यामि आनुपूर्वेण याः स्मृताः । ४८
 ॐकारः प्रथमस्तत्तुर्द्विती यश्चाग्निदैवतः ।

तृतीयो नागदैवत्यश्चतुर्थः सीमदैवतः । ४६
 पञ्चमः पितृदैवत्यः षष्ठश्चैव प्रजापतिः ।
 सप्तमो वासुदैवत्योऽष्टमो यमदैवतः । ५०
 नवमः सर्वदैवत्य इतोऽग्रे नव तन्तवः ।
 द्विगुणं त्रिगुणं वापि एकग्रन्थिकृतं विदुः । ५१
 केनैवात्पादितं सूत्रम् केन वा त्रिगुणीकृतम् ।
 केन वास्य कृतोऽग्रन्थिः केन मन्त्रेण मन्त्रितम् । ५२
 ब्रह्मणोत्पादितं सूत्रं विष्णुना त्रिगुणीकृतम् ।
 रुद्रेण तु कृतो ग्रन्थिः सावित्र्या चाभिमन्त्रितम् । ५३
 स्तनादूर्ध्वमधो नाभेर्न कर्तव्यं कथञ्चन ।
 स्तनादूर्ध्वं श्रियं हन्ति नाभ्यधस्तात्तपःक्षयः । ५४
 गोभिरलपवित्रेण धार्यमाणेन नित्यशः ।
 न स्पृशन्तीह पापानि श्रियं गात्रेषु तिष्ठति । ५५
 गोभिर्वालपवित्रेण यस्तु सन्ध्या मुपासते ।
 गोधर्मेऽप्येव वर्त्तन्ते न स पापेन लिप्यते । ५६
 गोभिर्वालपवित्रेण यस्तु ह्यग्निं मुपासते ।
 पञ्चान्नयो हुतास्तेन यावज्जीवं न संशयः । ५७
 आचार्येणाभ्यनुज्ञात आचार्यान्मौ विधिर्यथा ।
 प्रणीतेऽन्मौ समिद्दद्याद्वक्तव्यं सा ब्रह्मचारिणाम् । ५८
 दधि सर्पिश्च संयुक्तः प्रोक्तो ह्येष पृषातकः ।

होमकाले तु तस्याग्नेः स्थान मुत्तरपूर्वतः । ५८
 कामाया प्रिया च हव्या च इडा रक्षा सरस्वती ।
 मही विश्रुता चाग्रा च गोनामानि विदुर्वुधाः । ६०
 मधुपर्कं पिबेन्मन्य मन्ततो हृदयं स्पृशेत् ।
 अपूपानां चरोश्चापि सर्वस्थानां न्यनक्ति च । ६१
 दक्षतमुमनस आपश्चेति चतुष्टयम् ।
 अघ्येषु प्रदातव्यो गृह्ये ये अघ्यार्हाः स्मृताः । ६२
 दध्यक्षतमुमनसो घृतं सिद्धार्थका यवाः ।
 पानीयञ्चैव दर्भाश्च अष्टाङ्गो ह्यर्घ्य उच्यते । ६३
 सर्पिषा मधुना दध्ना अर्चयेदर्हयन् सदा ।
 ऋषिप्रोक्तेन विधिना मधुपर्केण याजिकः । ६४
 कंसे त्रितय मासिच्य कंसेन परिसंवृतम् ।
 परिश्रितेषु देयः स्थान्मधुपर्क इति ध्रुवम् । ६५
 मधुपर्कं तथा सोमे अप्सु प्राणाहुतीषु च ।
 अनुच्छिष्टो भवेद्विप्रो यथा वेदविदो विदुः । ६६
 प्राणाहुतेषु सोमेषु मधुपर्कं तथैव च ।
 आस्यहोमेषु सर्वेषु नाच्छिष्टो भवति द्विजः । ६७

दधनि पयसि वा कृतान्नं

मधु दद्यान्मधुपर्कं मेव माहुः ।

दधिमधूदके वापि सक्ता-

वितेजसे विहितान्नयस्तु मन्याः । ६८

पवित्रान्तर्हितं कृत्वा चरुं प्राज्ञोभिधारयेत् ।
 उद्वास्य चैवं विधिना एवं तन्त्रं न लुप्यते । ६६
 चतुर्मुष्टिश्चरुः कार्य्यश्चतुर्णां मुत्तरोऽपि वा ।
 कपालस्य प्रमाणेन अपूपानष्टकाविधौ । ७०
 चतुर्भागं पाणितलात् कपालं यान्निका विदुः ।
 पृथक्कपालान् कुर्वीत अपूपानष्टकाविधौ । ७१
 वपाहोमे मुखे चैव होमे स्विष्टकृते तथा ।
 व्याहृतीर्न प्रयोक्तव्यं मुखे नाप्सु च लक्ष्णम् । ७२
 सन्ततः प्रणवः कार्य्यः पितृयज्ञेषु ब्राह्मणैः ।
 उपांशुकरणश्चापि सह कर्त्तव्यं समस्वरैः । ७३
 कालातीतेषु होमेषु उत्तरेष्वागतेषु च ।
 कालातीतानि ह्येव उत्तराणि समारभेत् । ७४
 यान्यतीतान्यतिक्रमा उत्तराणि समारभेत् ।
 न देवाः पितरस्तस्य प्रतिगृह्णन्ति तद्विविः । ७५
 प्रक्रमणे तथोवाहे होमे स्विष्टकृते तथा ।
 यस्यां दिशि विधिं प्राहुस्ता माहुरपराजिताम् । ७६
 अयुक्तं मन्त्रलवणैरपर्य्युषितं मेव च ।
 हविष्यं मेतदद्वायं मसुरैश्चाप्यसंयुतम् । ७७
 इक्षवः सर्वखल्वास्य कोद्रवा वरटैः सह ।
 अकृताययणे भक्ष्या येषां त्रीता हविर्गुणाः । ७८

नवयज्ञेऽधिकारस्थाः श्यामाका ब्रीहयो यवाः ।
 नाश्नीयान्न च हृत्वैव मन्येष्वनियमः स्मृतः । ७९
 श्राद्धे ब्राह्मण एकश्चेत् स्वल्पञ्च प्रकृतं यदि ।
 वैश्वदेवं कथं तत्र इति मे संशयो महान् । ८०
 प्रणीतान्नाय मुद्बृत्य सर्वस्य प्रकृतस्य तु ।
 ब्राह्मणाय प्रदातव्यं मेवं भवति सम्पदे । ८१
 यद्येव भोजयेच्छ्राद्धे कृन्दोगं तत्र भोजयेत् ।
 ऋचो यधूंषि सामानि त्रैविध्यं तत् तिष्ठति । ८२
 ऋग्भिस्तु पितरः प्रीता यजुर्भिस्तु पितामहाः ।
 सामभिः प्रपितामहास्तस्मात् तत्र भोजयेत् । ८३
 अष्टेत् पृथिवीं कृत्स्नां सशैलवनकाननाम् ।
 लभेत यदि पितर्ये साम्ना मक्षरचिन्तकम् । ८४
 दर्भाः कृष्णाजिनं मन्त्रा ब्राह्मणाश्च विशेषतः ।
 नैते निर्माल्यतां यान्ति नियोज्यास्तु पुनः पुनः । ८५
 दर्भाः पिण्डेषु निर्माल्या विप्राः प्रेतान्नभोजने ।
 मन्त्राः शूद्रेषु निर्माल्यानिर्माल्याश्चित्तिपावकाः । ८६
 पिण्डार्थं ये स्मृता दर्भास्तर्पणन्तु कृतन्तु यैः ।
 धृतैः कृते च विष्णुर्त्रे त्यागस्तेषां विधीयते । ८७
 उरसि पितरो भुङ्क्ते वामपार्श्वे पितामहाः ।
 प्रपितामहा दक्षिणतः पृष्ठतः पिण्डतर्पकाः । ८८

क्षुते निष्ठीवने चैव दन्तोच्छिष्टे तथानृते ।
 पतितानाञ्च सम्भाषे दक्षिणं श्रवणं स्पृशेत् । ८६
 मरुतः सोम इन्द्राग्नी मित्रावरुणौ तथैव च ।
 एते सर्वे च विप्रस्य श्रोत्रे तिष्ठन्ति दक्षिणे । ८७
 आत्मतन्त्रेषु यन्नाक्तं तत् कुर्यात् पारतन्त्रिकम् ।
 विशेषाः खलु सामान्या ये चोक्ता वेदवादिभिः । ८८
 ऊनो वाप्यतिरिक्तो वा यः स्वशाखोक्त माचरेत् ।
 तेन सन्तनुयाद् यच्च न कुर्यात् पारतन्त्रिकम् । ८९
 यः स्वशाखोक्त मुत्सृज्य परशाखोक्त माचरेत् ।
 अप्रमाणं मृषिं कृत्वा सोऽभ्ये तमसि मज्जति । ९०
 पुनरुक्तं मतिक्रान्तं यच्च सिंहवलोक्तम् ।
 गौभिः ये न गृह्णन्ति न ते ज्ञास्यन्ति गोभिलम् । ९१
 गोभिलाचार्यपुत्रस्य योऽधीते संग्रहं पुमान् ।
 सर्वकर्मस्वसंमूढः परां सिद्धिं मवाप्नुयात् । ९२

इति श्रीगोभिलाचार्यपुत्रप्रणीते गृह्यासंग्रहे

द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः ॥

॥ समाप्तश्चायं गृह्यासंग्रहः ॥

॥ अथ गृह्यसंग्रहः ॥

(गोभिलीयगृह्यपरिशिष्टविशेषः)

॥ भगवता गोभिलाचार्यपुत्रेण प्रणीतः ॥

॥ श्रीसत्यव्रतशर्मा प्रकाशितः ॥

CALCUTTA.

Printed by Mohendra Nath Sircar.

15—1, GHOSH'S MANSION, SATYA PRESS.

1891.

॥ संचिप्तविज्ञापनम् ॥

—०—

अथ वाक्यार्थज्ञानं सुगमयितुम्, कन्दोदोषं निवारयितुम्, ग्रन्थान्तरविरोधं मपगमयितुं वा पाठाः संशोधनीया इति धिया नात्र अपि कतमोऽप्यंशः परिवर्त्तितः ; प्रकृतपाठान् एकटना-यैव मन्त्रिचक्रसम्पादितस्याप्यस्य पुनरापादनारम्भात् । “संवत् १५८७ वर्षीयचैत्रपौर्णमास्यां शृष्टदिने लिखितं” गुरुपरम्परया-लम्बं स्वपठितं मेव पुस्तकं मस्य प्रधानादर्शकितच्चेति शम् ॥

॥ श्रीसत्यव्रतशर्मा ॥

॥ कलिकाता । संवत् १९४८ ॥

॥ अथ गृह्या संग्रहः ॥

॥ अथ प्रथमप्रपाठकः ॥

॥ ॐ नमः सामवेदाय ॥

ॐ अथातः संप्रवक्ष्यामि यदुक्तं पद्मयोनिना ।
ब्राह्मणानां हितार्थाय संस्कारार्थं तु भाषितम् । १
लौकिकः सावको ह्यग्निः प्रथमः परिकीर्तितः ।
अग्निस्तु मारुतो नाम गर्भाधाने विधीयते । २
पुंसवने चान्द्रमसः शुक्लाकर्मणि शोभनः ।
सौमन्ते मङ्गलो नाम प्रगल्भो जातकर्मणि । ३
नाम्नि च पार्थिवो ह्यग्निः प्राशने च शुचिस्तथा ।
सभ्यनामाय चूडे तु व्रतादेशे समुद्भवः । ४
गोदाने सूर्यनामा तु केशान्ते ह्यग्निरुच्यते ।
वैश्वानरो विसर्गे तु विवाहे योजकः स्मृतः । ५
चतुर्थ्यान्तु शिखी नाम धृतिरग्निस्तथापरे ।
आवसथ्ये भवो ज्यो वैश्वदेवे तु पावकः । ६
ब्रह्मा वै गार्हपत्ये स्याद्वीश्वरो दक्षिणे तथा ।
विष्णुराहवनीये स्यादग्निहोत्रे त्रयोऽग्नयः । ७

लक्ष्मणे वक्रिर्नाम कोटिहोमे हुताशनः ।
 प्रायश्चित्ते विधिश्चैव पाकयज्ञे तु साहसः । ८
 देवानां हव्यवाहस्तु पितॄणां कव्यवाहनः ।
 पूर्याहुत्यां मृडो नाम शान्तिके वरदस्तथा । ९
 पौष्टिके बलदश्चैव क्रोधाग्निश्चाभिचारके ।
 वज्राग्नेर् कामदो नाम वनदाहे तु दूतकः । १०
 कौष्ठे तु जठरो नाम क्रव्यादो मृतभक्षणे ।
 समुद्रे वाङ्मो ज्ञेयः क्षये संवर्त्तकी भवेत् । ११
 एतेऽन्त्यः समाख्याताः श्रावयेद् ब्राह्मणः सदा ।
 सप्तत्रिंशतिर्विख्याता ज्ञातव्याश्च द्विजेन तु । १२
 सप्तजिह्वाः स्फुरन्त्येता हुताशनमुखे स्थिताः ।
 याभिर्हव्यसमग्नान्ति हुतसम्यग् द्विजोत्तमैः । १३

काली कराली च मनोजवा च
 सुलोहिता चैव सुधूमवर्णा ।
 स्फुलिङ्गिनी चैव शुचिस्मिता च
 लेलायमाना इति सप्त जिह्वाः । १४
 वेशान्तिके द्विगुणा पौष्टिके च ।

तिस्रोऽभिचारिण्यस्ते विश्वघ्नाः । १५
 एतास्त्रोक्ता विशेषेण ज्ञातव्यास्तु द्विजेन वै ।
 आहुयैव तु ज्ञातव्यं यो यत्र विहितो विधिः । १६

अविदित्वा तु यो ह्यग्निं होमयेदविचक्षणः ।
 न हुतं न च संस्कारो न च कर्मफलं भवेत् । १७
 ज्ञात्वा स्वरूप माग्नेयं योऽन्नेराराधनं चरेत् ।
 ऐहिकामुष्मिकैः कामैः सारथिस्तस्य पावकः । १८
 निःसंशयकरैरर्थैः पुत्रशिष्यहितैषिणा ।
 गोभिलाचार्यपुत्रेण कृतं शास्त्रं सुनिश्चितम् । १९
 पावकस्य मुखं वक्ष्ये यदुक्तं पद्मयोनिना ।
 सप्तजिह्वाप्रमाणन्तु प्रादेशं परिकीर्त्तितम् । २०
 प्रमाणं चतुरस्रञ्च वर्तुलं मुखमण्डलम् ।
 यदर्थं ह्यते वङ्गो तां जिह्वां परिकल्पयेत् । २१
 कराली धूमिनी श्वेता लोहिता चातिलोहिता ।
 सुपर्णी पद्मरागी च सप्तैताः परिकीर्त्तिताः । २२
 करालीं राक्षसाश्नन्ति धूमिनीं मसुरास्तथा ।
 श्वेतां नागाः समश्नन्ति पिशाचा लोहितां तथा ।
 महालोहितां गन्धर्वाः सुपर्णीञ्च यमस्तथा । २३
 पद्मरागी च विख्याता दिव्या जिह्वा हुताशने ।
 तस्यान्तु होमयेन्नित्यं सुसमिद्धे हुताशने । २४
 विधूमे लेलिहाने च हेतव्यं तन्त्रसिद्धये ।
 न धूमो न तथा ज्वाला विशुद्धोष्णाविचक्षुषा । २५
 प्रभया भाति यत्रैव भगवांस्तत्र तिष्ठति ।

तत्र पूर्याहुतिं दद्यात्सर्वकामप्रसिद्धये । २६
 मारणी राक्षसी रौद्री क्रव्यादौ ब्रह्मराक्षसी ।
 स्थूलजङ्घा कराली च वज्रहस्ता तथैव च ।
 यमदूतो च विज्ञेया इतीताः समिधो नव । २७
 विशौर्मा विदला क्रवा वक्रा स्थूला कृशा द्विधा ।
 कृष्टिदष्टा च दीर्घा च वर्जनीयाः प्रयत्नतः । २८
 विशौर्माऽऽयुःक्षयं कुर्याद विदला व्याधिसम्भवा ।
 क्रवा मृत्यकरो रौद्री दुर्भगत्वन्तु वक्रया । २९
 विघ्नानि कुरुते स्थूला कृशा च रिपुवर्द्धिनी ।
 द्विधा नाशयते ह्यर्थं भार्यां च प्रियन्नाश्ववान् । ३०
 कीटदष्टातिभयदा दीर्घा चैव सुतान् हरेत् ।
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन वर्जनीयाश्च वर्जयेत् । ३१
 अकृशा चैव न स्थूला अशाखा चापलाशिनी ।
 सक्षौरा नाधिका ऽन्यूनाः समिधः सर्वकामदाः । ३२
 गृह्याकर्मसु सर्वेषु होत्रे प्रतिविधिं ध्रुवम् ।
 क्रमशः सम्प्रवक्ष्यामि यो यत्र विहितो विधिः । ३३
 अनुद्भिन्नपदार्थानि गृह्यावाक्यानि यानि तु ।
 तेषां वक्ष्यामि सिद्ध्यर्थं श्लोकैः संग्रहसंज्ञकैः । ३४
 पत्राः पुत्राश्च कन्याश्च जनिष्याच्चापरे सुताः ।
 गृह्या इति समाख्याता यजमानस्य दायकाः । ३५

तेषां संस्कारयोगेन शान्तिकर्म क्रियासु च ।
 आचार्यविहितः कल्पस्तस्माद् गृह्या इति स्थितिः । ३६
 भूमेः समूहनं कृत्वा गोमयेनापलिप्य च ।
 द्रव्याण्युत्तरतः स्थाप्य वृषीं कुर्यादुदङ्मुखीम् । ३७
 गोचर्ममात्रं कुर्वीत चतुरस्र मनूषरे ।
 सर्वतोऽरतिमात्रं स्यात् सायं प्रातस्तु होमयोः ३८
 ऋषभैकशतं यत्र गवां तिष्ठति संवृतम् ।
 बालवत्सप्रसूतानां गोचर्म इति तं विदुः । ३९
 षट् पञ्च चतुरो वापि त्रयो द्वौ वा शफौ स्मृतौ ।
 गोचर्म इति ऋद्धोऽयं विधियोगे निपात्यते । ४०
 प्राग्ग्रीवं ब्रह्मवर्चस्य मुदग्ग्रीवं यशोत्तमम् ।
 पित्रा दक्षिणतो नीचं प्रतिष्ठालम्बकं समम् । ४१
 वरं गान्तु विजानीयाच्चतुर्वर्षा मिति स्थितिः ।
 दक्षिणानां विशिष्टं वै वरं त मपरं विदुः । ४२
 चतुर्मुष्टिर्भवेत् किञ्चित् पुष्कलं च चतुर्गुणम् ।
 पुष्कलानि च चत्वारि पृष्णपात्रं विधीयते । ४३
 यज्ञद्रव्यसमाहारे भोजनाचमने तथा ।
 जपे वा होमकाले वा दक्षिणं बाहु मुद्धरेत् । ४४
 होमः प्रतिग्रहे दानं भोजनाचमनानि च ।
 अवहिर्जानु कर्माणि साङ्गष्ठान्येव माचरेत् । ४५

आरम्भः सर्वहोमाना माहुर्यज्ञविदो जनाः ।

लक्षणं तत्प्रवक्ष्यामि प्रमाणं दैवतं च यत् । ४६

न नखेन न काष्ठेन नाश्मना मृण्मयेन वा ।

प्रोत्लिखेल्लक्षणं विप्रः सिद्धिकामस्तु या भवेत् । ४७

नखेन कुनखी चैव काष्ठेन व्याधि मिच्छति ।

नाश्मना धननाशः स्यान् मृण्मयेन कलिर्ध्रुवम् । ४८

फलेन फलिनी चैव पुष्पेण श्रिय मिच्छति ।

पर्शेन धनलाभः स्याद्दौर्घ मायुः कुशेन तु । ४९

तस्मात् फलेन पुष्पेण पर्शेनाथ कुशेन वा ।

प्रोत्लिखेल्लक्षणं विप्रः सिद्धिकामस्तु फलमसु । ५०

सत्यं भूमौ प्रतिष्ठाप्य प्रोत्लिखेदक्षिणेन तु ।

तावन्नात्यापयेत्पाणिं यावदग्निं निधापयेत् । ५१

प्राकृता पार्थिवी लेखा आग्नेयी चाप्यदक् ऋता ।

प्राजापत्या च ऐन्द्री च सौमी च प्राकृता ऋता । ५२

उत्करं गृह्य रेखाभ्योऽरतिमात्रे निधापयेत् ।

द्वार मेवन्तु द्रव्याणां प्रागुदीच्यां दिशि ऋतम् । ५३

पार्थिवी चैव सौमी च लेखे द्वे द्वादशाङ्गुले ।

एकविंशतिराग्नेयी प्रादेशिन्ये उभे ऋते । ५४

षडङ्गुलान्तराः कार्या आग्नेयी संहितास्तु याः ।

पार्थिवायास्तु लेखायास्तिस्रस्ता उत्तरोत्तराः । ५५

शुक्लवर्णां पार्थिवी स्यादाग्नेयी लोहिता भवेत् ।
 प्राजापत्या भवेत् कृष्णा नीला मैन्द्री विनिर्दिशत् ।
 पीतवर्णा च सौमो स्याल्लेखानां वर्णलक्षणम् । ५६
 एष लेखविधिः प्रोक्तो गृह्याकर्मसु सर्वसु ।
 सूक्ष्मास्ता ऋजवः कार्या लेखास्ताः सुसमाहिताः । ५७
 एतानि तत्त्वतो ज्ञात्वा गृह्याकर्मणि कारयेत् । ५८
 विष्णुपादपरिक्रान्ता वाराहेणोद्धृता च या ।
 शुचिर्मेध्या च पूता च किमर्थं मुपलिख्यते । ५९
 इन्द्रेण वज्राभिहतः पुरा वृत्रो महासुरः ।
 मेदसा तस्य मुंक्तिन्ना तदर्थं मुपलिख्यते । ६०
 मेद मुद्ध्यमाणस्य शेषं यत्किञ्च तिष्ठति ।
 अन्तर्धानं मृदा चैव दीयते वेदनिश्चयः । ६१
 द्यूते च व्यवहारे च प्रवृत्ते यज्ञकर्मणि ।
 यानि पश्यतुदासीनः कर्ता तानि न पश्यति । ६२
 एकः कर्मनियुक्तः स्याद् द्वितीयस्तन्वधारकः ।
 तृतीयः प्रश्नं प्रब्रूयात्ततः कर्म समाचरेत् । ६३
 कपालैर्भिन्नपात्रैर्वा न त्वामैर्गोमयेन च ।
 अग्निप्रणयनं कार्यं यजमानभयावहम् । ६४
 अल्पः प्रणौतो विच्छिन्नोऽसमिहश्चापरिश्रुतः ।
 त्वरया पुनरानीतो यजमानभयावहः । ६५

तस्माच्छुभेन पात्रेण अविच्छिन्नाकृशं बहु ।
 अग्निप्रणयनं कुर्याद् यजमानसुखावहम् । ६६
 शुभं पात्रं तु कर्त्तव्यं यजमानसुखावहम् । ६७
 शुभं पात्रं तु काऽस्यऽस्यात्तिनाग्निं प्रणयेद्बुधः ।
 तस्याभावे शरावेण नवेनाभिसुखञ्च तम् । ६८
 सर्वज्ञः पाणिपादान्तः सर्वतोक्षिशिरोमुखः ।
 विश्वरूपो महानग्निः प्रणीतः सर्वकर्मसु ॥ ६९
 (प्रोक्षणाभ्युक्षणाभ्याञ्च लक्ष्णोऽस्त्रिखननेन वा ।
 प्रणीताग्निः प्रकर्त्तव्यो विधिवद्व्यक्तिको भवेत् ।)
 न वस्त्रेण धमेदग्निं न शूर्पेण न पाणिना ।
 मुखेनापधमेदग्निं सुखाध्येषाऽध्यजाय । ७०
 वस्त्रेण तु भवेद् व्याधिः शूर्पेण धननाशनम् ।
 पाणिना मृत्या मादत्ते मुखेन सिद्धिभागभवेत् । ७१
 उदितेऽनुदितेचैव समयाध्युषिते तथा ।
 सर्वथा वर्त्तते यज्ञ इतीयं वैदिकी श्रुतिः । ७२
 रात्रिः षोडशमे भागे ग्रहचक्रभूषिते ।
 अनुदयं विजानीयाद्भोमं तत्र प्रकल्पयेत् ॥ ७३
 ततः प्रभातसमये नष्टे नक्षत्रमण्डले ।
 रविविम्बं न दृश्येत समयाध्युषितं स्मृतम् । ७४
 रेखामातृन्तु दृश्येत रश्मिभिश्च समन्वितम् ।

अन्त्या समिद्धिवाहश्च विभागः परमेष्ठिनः । ७६
 परमेष्ठौ विभक्तश्च जहुयादक्षतान् सकृत् ।
 प्रातस्तूष्णीं घृतं वापि प्रातराहुतुपक्रमः । ७७
 आश्वत्थीन्तु शमीगर्भा मरणिं कुर्वीत सीत्तराम् ।
 उरोदीर्घां रत्निदीर्घां चतुर्विंशाङ्गुलां तथा ।
 चतुरङ्गुलोच्छ्रितां कुर्व्यात् पृथुत्वेन षडङ्गुलाम् । ७८
 अष्टाङ्गुलः प्रमन्यः स्याच्चातए स्यात् द्वादशाङ्गुलम् ।
 आविली द्वादशैव स्यादेतन्मन्यनयन्वकम् । ७९
 मूलादष्टाङ्गुलं मुष्मन्त्र्य त्रीणि त्रीणि च पार्श्वयोः ।
 देवयोनिः स विज्ञेयस्तत्र मथ्यो हुताशनः । ८०
 मूलादष्टाङ्गुलं त्यक्त्वा अग्रात् द्वादशाङ्गुलम् ।
 देवयोनिः स विज्ञेयस्तत्र मथ्यो हुताशनः । ८१
 खादिरोरत्निदीर्घः स्यात् सुवोऽङ्गुष्ठपर्ववृत्तः ।
 पाणीं सु च बाहुमात्रौ पाणितलाकारपुष्कराम् । ८२
 त्वग्विलां त्वग्रे कुर्वीत मेक्षणां सुक्सुवादिवत् ।
 शङ्कुश्चैवोपवेशश्च द्वादशाङ्गुलं द्रव्यते । ८३
 नवैः शोभनैरगर्भं पवित्रन्तु कुशाग्रजम् ।
 ललाटाच्चिवुकं प्राहुर्बाहुमात्राः परिधयः । ८४
 दीप्तान्मौ विस्फुलिङ्गे वने दग्धेषु दारुषु ।
 न च संस्कारदोषोऽस्ति तथा चरुकपालयोः । ८५

लेखनाभाक्षणे कृत्वा निहितेऽग्नौ समिद्धयेत् ।
 ततो भूमिग्रहं कृत्वा कुर्यात् परिसमूहनम् । ८६
 ब्रह्माणं मुपसङ्कल्पा चरुश्रपणं मारभेत् ।
 ब्रह्माणं स्तरणं कुर्याच्चरुयत्र न कल्पितः । ८७
 ब्रह्मविष्टरयोश्चापि सन्देहे समुपस्थिते ।
 ऊर्ध्वकेशो भवेद्ब्रह्मा लम्बकेशस्तु विष्टरः । ८८
 कतिभिस्तु कुशैर्ब्रह्मा कतिभिर्विष्टरः स्मृतः ।
 पञ्चाशद्भिः कुशैर्ब्रह्मा तदर्द्धेन तु विष्टरः । ८९
 उदग्धारा मविष्किन्ना मग्निं मारभ्य दक्षिणम् ।
 दद्याद्ब्रह्मासनस्थाने सर्वकर्मसु नित्यम् । ९०
 एकान्तौ पितृयज्ञे च ब्रह्माणं नोपकल्पयेत् ।
 सायं प्रातश्च होमेषु तथैव बलिकर्मसु । ९१
 यवत्रीक्षकृतं ज्ञेयं तण्डुलादि कृताकृतम् ।
 ओदनस्तु कृतं विद्यात् न तस्य कारणं पुनः । ९२
 सौमन्ते दर्भपिञ्जल्यस्तिस्रस्ताभिस्त्रिरुन्नयेत् ।
 त्रिभिः खेतैश्च शल्ललैः प्रोक्तो वीरतरः शरः । ९३
 दिशाञ्च विदिशाञ्चैव यत्र नोक्ता विचारणा ।
 “सर्वतः” तत् शब्दोऽयं विधियोगे निपात्यते । ९४
 विहितप्रतिषिद्धाञ्च प्रणीतां नोपकल्पयेत् ।
 वैष्णवाच्च अपेन्मन्त्रं प्रपदञ्चैव यच्चवित् । ९५

परिधीएस्तु न कुर्वीत गृह्णाकर्मसु याज्ञिकः ।
 उदकाञ्जलयस्तिस्रस्ते वै परिधयः श्रुताः । ६६
 सर्वेषा मेव होमानां समिदादौ विधीयते ।
 कर्मान्ते चैव मेव स्यात् स्वाहां तत् न कारयेत् । ६७
 इध्म मष्टादश दारु प्रवदन्ति विचक्षणाः ।
 दर्शं च पौर्णमासे च क्रियास्वन्यासु विधेयति । ६८
 प्रादेशमात्रं कुर्वीत मेक्षणां समिधस्तथा ।
 इध्मः समानवृक्षाणां द्विप्रादेशप्रमाणतः । ६९
 प्रागयाः सुमिधो देयास्ताश्च काम्येष्वपाटिताः ।
 शान्त्यर्थेषु सशक्ताऽऽर्द्रा विपरीता जिघांसति । १००
 इध्मः सन्नहनादानं चरुश्रपण मेव च ।
 तूष्णीं मेतानि कुर्वीत समस्तश्चेध्मा माददेद् । १०१
 आचार्य्यानुमतं वाक्य मेकौयं गृह्यते क्वचित् ।
 शेषाण्येकौयवाक्यानि आचार्य्यीं न प्रशंसति । १०२
 द्रव्याणां मुपकृप्तानां होमीयानां यथाविधि ।
 प्रसिञ्चेन्मेक्षणं कुर्यादङ्गिरभ्युक्षण मेव च । १०३
 पवित् मन्तरे क्त्वा स्थान्या माज्यं समावपेत् ।
 एतत् सम्पूयनं नाम पञ्चादुत्पवनं स्मृतम् । १०४
 अग्निना चैव मन्त्रेण पवित्रेण च चक्षणा ।
 चतुर्भिरेव यत् पूतं तदाज्य मितरहृतम् । १०५

घृतं वा यदि वा तैलं पयो वा दधि यावकम् ।
 आज्यस्थाने नियुक्तानां माज्यशब्दो विधीयते । १०६
 आज्यानां सर्पिरादीनां संस्कारे विधिर्बोद्धिते ।
 अनधिग्रयणं दध्नः शेषाणां ग्रयणं स्मृतम् । १०७
 यथा सीमन्तिका नारो पूर्वगर्भेण संस्कृता ।
 एवमाज्यस्य संस्कारः संस्कारे विधिर्बोद्धिते । १०८
 आज्यस्य हविषां चैव आज्ये पूर्वक्रियाविधिः ।
 तस्य सम्पवनं पूर्वं चरोः पर्युक्षणं परम् । १०९
 प्राणिना मेक्षणेनाथ सुवेणैव तु यद्विधिः ।
 हूयते चानुपस्तौर्य उपघातः स उच्यते । ११०
 यदुपघातं जुहुयाच्चरावाज्यं समावपेत् ।
 मेक्षणेन तु होतव्यं नाज्यभागौ न स्विष्टकृतम् । १११
 हुत्वाज्यं परिशेषेण यद् द्रव्यं मुपकल्पितम् ।
 सुवेणैव तु तत् स्पृष्टं सम्पातं चैव तं विदुः । ११२
 स्थालीपाकावृतान्यत्तु यत्र संज्ञा निपात्यते ।
 तत्राज्यभागौ हुत्वैव सुच मास्तीर्यावदति । ११३ ।

इति गोभिलाचार्यपुत्रप्रणीते गृह्यसङ्ग्रहे

प्रथमः प्रपाठकः समाप्तः ॥

स्तृतेभ्यो न प्रचिन्वीयात् यातयामं स्तृतं स्मृतम् ।
 स्तृतशेषात्ततो गृह्य यज्ञवास्तुक्रिया तथा । १
 यज्ञवास्तुक्रियां कृत्वा विधिदृष्टेन कर्मणा ।
 आग्न्यधारा मविच्छिन्नां जहुयात् सार्वकामिकी । २
 सायंप्रातर्वैश्वदेवे पितृयज्ञे तथैव च ।
 कम्बुके गोमये नित्यं व्रतानां समिधासु च । ३
 चैत्ये यूपे ब्रीहियवे भूमावप्सु च याज्ञिकैः ।
 व्यतीर्णं प्रयाक्तव्या यज्ञवास्तुक्रिया तथा । ४
 चरवे यो विधिः प्रोक्तः स यज्ञद्वयं निश्चयः ।
 बलिं तेभ्यो न कुर्वीतापसिद्ध्यर्थबलौ न हरेत् । ५
 यत्र मन्वा न विद्यन्ते व्याहृतोस्तत्र योजयेत् ।
 मन्वाणा मेव चादेशे मन्वात् कर्म समाचरेत् । ६
 भूरादयो व्याहृतयो वेदेभ्यो निःसृताः पुरा ।
 महत्त्वं व्याहृतित्वञ्च प्राप्ताः स्वेनैव कर्मणा । ७
 ॐकारजननात्तासां महत्त्वं परिभाष्यते ।
 व्याहृत्या व्याहृतित्वञ्च तेन त्रैविद्यतां ययुः । ८
 ॐकारश्चाथशब्दश्च दावेतौ ब्रह्मणः पुरा ।

कण्ठं भित्त्वा विनिर्यातौ तेनैतौ मङ्गलावुभौ । ९
 अथैताः स्वयाहृतप्राज्यवीयस्यः पराः श्रुताः ।
 ऐरावतः प्रतिक्षेत् वेदान्तेष्वाश्रिताश्च याः । १०
 मध्ये स्थण्डिल मन्ते च वारिणा परिसंवृतम् ।
 अविदासिन ए ऋदं विद्यात्तादृशं कर्मणो विदुः । ११
 यतः प्रथमा च वित्तञ्च सत्यं धर्मः शमो दमः ।
 अभिरूपः स विज्ञेयः स्वाश्रमे यो व्यवस्थितः । १२
 लौकिके लोकसामान्ये क्रथादानौ वृथा हृतम् ।
 याज्ञिकं पुण्य मायुष्यं कर्मणा नापपद्यते । १३
 वैदिके लौकिके वाऽपि यज्जुहोति प्रयत्नतः ।
 दैदिर्ब्रह्मलोकः स्यात् लौकिके पापनाशनम् । १४
 स्ववर्णाभिरनिन्द्याभिरङ्गिरक्षतमिश्रितैः ।
 स्नानं चतुर्भिः कलशैः स्त्रीभिः स्त्रीं यत्र स्नानम् । १५
 गौडौ पैष्टौ च माध्वौ च विज्ञेयास्त्रिविधाः सुरा ।
 पाणिकर्मणि गौडौ स्वात्सत्या माध्यधमा सुरा । १६
 नग्निकान्तु वदेत् कन्यां यावन्नर्तुमती भवेत् ।
 ऋतुमती त्वनग्निका तां प्रयच्छेत्वनग्निकाम् । १७
 अप्राप्ता रजसो गौरी प्राप्ते रजसि रोहिणी ।
 अव्यञ्जिता भवेत् कन्या कुचह्वीना तु नग्निका । १८
 व्यञ्जनैस्तु समुत्पन्नैः सोमो भुञ्जीत कन्यकाम् ।

पयोधरैस्तु, गन्धर्व्या रजसाग्निः प्रकीर्तितः । १८
 तस्मादव्यञ्जनोपेता मरजा मपयोधराम् ।
 अभुक्ताश्चैव सोमाद्यैः कन्यकान्नं प्रशस्यते । २०
 वेदिपिण्डात् क्रियावती सौतायाः फलते कृषिः ।
 अक्षोभ्या च हृदे ज्ञेया गोष्ठे भवति गोमतौ । २१
 चतुष्पथे प्रकीर्णा स्यात् दूतस्थाने कलिप्रिया ।
 श्मशाने म्रियते भर्ता बन्ध्या भवति चोषरे । २२
 नवमे सर्व एवैते कन्यायाः परिगृह्यन्ते ।
 पाणिग्रहणमन्वास्तु, नियतं दारलक्षणम् । २३
 विवाहोऽप्येया विधिः प्रोक्तो मन्वा दाम्पत्यवाचक्युः ।
 वरस्तु तान् जपेत् सर्वान् ऋत्विगाजन्मवैश्ययोः । २४
 महानदौषु या आपः कौप्यान्याश्च हृदेषु च ।
 गन्धवर्णरसैर्युक्ता ध्रुवास्ता इति निश्चयः । २५
 गन्धमाल्यैरलङ्कृत्य सकुम्भो वाग्यतः शुचिः ।
 धारयेत् त्रिषु वर्णेषु प्रावृतांसा द्विजात्तमः । २६
 यदा निष्क्रामयेत्कन्यां वरः पाणिं जिघृक्षयन् ।
 अग्निपदक्षिणं कृत्वा कटस्त्रीर्णं पदं व्रजेत् । २७
 पदा प्रपद्य पन्थानं पतियानं सञ्जपेद्बधूः ।
 वरो वाऽत्र जपेन्मन्त्रं माकटान्तादिति स्थितिः । २८
 लाजानान्यए स्रवं कुम्भं पाजनास्मान् मेव च ।

प्रदक्षिणानि कुर्वीत दम्पती तु विता ग्रही । ३८
 प्राज ग्राह सुदग्राहं ब्रह्माण मृत्विजं तथा ।
 एतानि बाह्यतः कृत्वा शेषाणान्तु प्रदक्षिणम् । ३९
 दक्षिणां दिश मास्थाय यमो मृतुश्च तिष्ठतः ।
 तयोस्तु रक्षणार्थाय तस्माद् ब्रह्मा वह्निर्भवेत् । ४०
 सोमः प्रकृतिरेखा हि लाजानाश्रित्य तिष्ठति ।
 विरुद्ध माज्यं सोमेन नाभिधारणं मर्हति । ४१
 शमोपलाशमिश्राणां लाजाना मभिधारणम् ।
 पूर्वाणां घृतमिश्राणा माचार्यैः कल्पितं यथा । ४२
 तथा लाजाञ्जलिर्वध्वा हृत्यतेऽङ्गुलिर्प्राभिः ।
 एवं लाजहविःशेषं होतव्यं शूर्पजिह्वया । ४३
 अवसिक्तान्तु विधिना पाणिग्राहन्तु प्राजनी ।
 रक्षार्थं मनुगच्छेत् सग्राहं च ग्राह मेव वा । ४४
 ब्राह्मस्यार्घ्यस्य दैवस्य प्राजापत्यस्य याज्ञिकैः ।
 पूर्वं होमविधिः प्रोक्तः पश्चात् परिणयः स्मृतः । ४५
 गान्धर्वाभिरुपैशाचा विवाहा राजसाश्च ये ।
 तेषां परिणयः पूर्वं पश्चाद् होमो विधीयते । ४६
 उद्वर्त्तनं नखच्छेदो रोमच्छेदनं मेव च ।
 संसनं मेखलायाश्च क्रासनानि विदुर्बुधाः । ४७
 चूडाकर्मणि सीमन्ते यश्च पाकः सदा गृहे ।

विवाहे चैव लाजानां नोक्तो निर्वपणो विधिः । ३६
 दक्षिणाकपर्दी वासिष्ठा आत्रेयास्त्रिकपर्द्दिनः ।
 आङ्गिरसः पञ्चचूडा मुण्डा भृगवः शिखिनोऽन्ये । ४०
 सर्वयज्ञेषु विप्राणा मग्निः पूर्वं प्रवर्त्तते ।
 तस्मात् सुरोत्तमा ह्यापोऽग्निरेवाभिषेचयेत् । ४१
 ब्रह्मचारी व्रतादेशे व्रतनाम प्रवाचयेत् ।
 चरिष्ये यावदन्ताय सावित्रे चान्तकीर्त्तनम् । ४२
 समा मासा महारात्रास्तुल्या ब्राह्मणचोदिताः ।
 सावित्र मुष्टभिर्वर्षैः कार्य्यं मासैर्दिनैश्च वा । ४३
 सावित्रं यावदन्ताय धार्य्यं सर्वाश्रमस्थितैः ।
 चूडनारणधर्मेण गोदाने चास्य वापनम् । ४४
 विप्राणा मग्निराचार्य्य इन्द्रस्वाता व्रते व्रते ।
 तस्मात् सर्वव्रतान्तेषु चरुरैन्द्रो विधीयते । ४५
 अजिनं सर्वदैवत्य मैन्द्रो दण्ड इति स्मृतः ।
 सावित्रीं मेखला माहुस्तस्मात् सर्वाणि धारयेत् । ४६
 मेखला मजिनं दण्ड मुपवीतं कमण्डलुम् ।
 अप्सु प्रास्य विनष्टानि गृहीतान्यानि मन्त्रतः । ४७
यज्ञोपवीतं कुर्वीत सूत्रेण नवतान्तवम् ।
 देवतास्तत्र वक्ष्यामि आनुपूर्वेण याः स्मृताः । ४८
 ॐकारः प्रथमस्तत्तुर्द्वितीयश्चाग्निदैवतः ।

तृतीयो नागदैवत्यश्चतुर्थः सोमदैवतः । ४६

पञ्चमः पितृदैवत्यः षष्ठश्चैव प्रजापतिः ।

सप्तमो वासुदैवत्योऽष्टमो यमदैवतः । ५०

नवमः सर्वदैवत्य इतोते नव तन्तवः ।

द्विगुणं त्रिगुणं वापि एकग्रन्थिकृतं विदुः । ५१

केनैवात्पादितं सूत्रं केन वा त्रिगुणीकृतम् ।

केन वास्य कृतो ग्रन्थः केन मन्त्रेण मन्त्रितम् । ५२

ब्रह्मणोत्पादितं सूत्रं विष्णुना त्रिगुणीकृतम् ।

रुद्रेण तु कृतो ग्रन्थः सावित्र्या चाभिमर्द्यन्तम् । ५३

स्तनादूर्ध्वमधो नाभेर्न कर्त्तव्यं कथञ्चन ।

स्तनादूर्ध्वं श्रियं हन्ति नाभ्यधस्तात्तपःक्षयः । ५४

गोभिर्वालपवित्रेण धार्यमाणेन नित्यशः ।

न स्पृशन्तीह पापानि श्रियं गात्रेषु तिष्ठति । ५५

गोभिर्वालपवित्रेण यस्तु सभ्या मुपासते ।

गोधर्मेष्वेव वर्त्तन्ते न स पापेन लिप्यते । ५६

गोभिर्वालपवित्रेण यस्तु अग्निं मुपासते ।

पञ्चान्नयो हुतास्तेन यावज्जीवं न संशयः । ५७

आचार्य्येणाभ्यनुज्ञात आचार्य्यान्नौ विधिर्यथा ।

प्रणीतेऽग्नौ समिद्दद्याद्वक्त्रेण सा ब्रह्मचारिणाम् । ५८

दधि सर्पिश्च संयुक्तः प्रोक्तो द्यौष पृषातकः ।

मिकाले तु तस्याग्नेः स्थान मुत्तरपूर्वतः । ५६

ध. मया प्रिया च हव्या च इडा रक्ता सरस्वती ।

मही विश्रुता चाग्रा च गोनामानि विदुर्वुधाः । ६०

मधुपर्कं पिबेन्मन्य मन्ततो हृदयं स्पृशेत् ।

अपूपानां चरोश्चापि सर्वस्थानां न्यनक्ति च । ६१

दध्यक्षतसुमनस आपश्चेति चतुष्टयम् ।

अर्घ्यं एष प्रदातव्यो गृह्ये ये अघ्यार्हाः ऋताः । ६२

दध्यक्षतसुमनसी घृतं सिद्धार्थका यवाः ।

पानीयञ्चैव, दर्भाश्च अष्टाङ्गो ह्यर्घ्य उच्यते । ६३

सर्पिष्ठा मधुना दध्ना अर्चयेदर्हयन् सदा ।

ऋत्विजोऽन्तेन विधिना मधुपर्केण याज्ञिकः । ६४

कंसे त्रितय मासिच्य कंसेन परिसंहतम् ।

परिश्रितेषु देयः स्थान्मधुपर्क इति ध्रुवम् । ६५

मधुपर्कं तथा सोमे अप्सु प्राणाहुतीषु च ।

अनुच्छिष्टो भवेद्विप्रो यथा वेदविदो विदुः । ६६

प्राणाहुतिषु सोमेषु मधुपर्कं तथैव च ।

आस्यहोमेषु सर्वेषु नोच्छिष्टो भवति द्विजः । ६७

दधनि पयसि वा कृतान्ने

मधु दद्यान्मधुपर्कं मेव माहुः ।

दधिमधूदके वापि सक्ता-

वितेयते विहितास्त्रयस्तु मन्याः । ६८

पवित्रान्तर्हितं कृत्वा चरुं प्राज्ञोभिधारयेत् ।
 उद्वास्य चैवं विधिना एवं तन्त्रं न लुप्यते । ६६
 चतुर्मुष्टिश्चरुः कार्य्यश्चतुर्णां मुत्तरोऽपि वा ।
 कपालस्य प्रमाणेन अपूपानष्टकाविधौ । ७०
 चतुर्भागं पाणितलात् कपालं यान्निका विदुः ।
 पृथक्कपालान् कुर्वीत अपूपानष्टकाविधौ । ७१
 वपाहोमे मुखे चैव होमे स्विष्टकृते तथा ।
 व्याहृतीर्न प्रयोक्तव्या मुखे नाप्सु च लक्षणम् । ७२
 सन्ततः प्रणवः कार्य्यः पितृयज्ञेषु ब्राह्मण्यैः ।
 उपांशुकरणञ्चापि सह कर्त्तव्यं समस्वरैः । ७३
 कालातीतेषु होमेषु उत्तरेष्वागतेषु च ।
 कालातोतानि ह्यत्रैव उत्तराणि समारभेत् । ७४
 यान्यतीतान्यतिक्रमा उत्तराणि समारभेत् ।
 न देवाः पितरस्तस्य प्रतिगृह्णन्ति तद्विधिः । ७५
 प्रक्रमणे तथोवाहे होमे स्विष्टकृते तथा ।
 यस्यां दिशि विधिं प्राहुस्ता माहुरपराजिताम् । ७६
 अयुक्त मस्रलवणैरपर्य्युषित मेव च ।
 हविष्य मेतदन्नाद्य मसुरैश्चाप्यसंयुतम् । ७७
 इक्षवः सर्वखाद्यैश्च कोद्रवा वरटैः सह ।
 अकृताययणे भक्ष्या येषां नोक्ता हविर्गुणाः । ७८

नवयज्ञेऽधिकारस्थाः श्यामाका व्रीहयो यवाः ।
 नाम्नीयान्न च हुत्वैव मन्येष्वनियमः स्मृतः । ७९
 श्राद्धे ब्राह्मण एकश्चेत् स्वल्पञ्च प्रकृतं यदि ।
 वैश्वदेवं कथं तत्र इति मे संशयो महान् । ८०
 प्रणीतान्नाय मुद्बृत्त्य सर्वस्य प्रकृतस्य तु ।
 ब्राह्मणाय प्रदातव्य मेवं भवति सम्पदे । ८१
 यद्येकं भोजयेच्छ्राद्धे हृन्दोगं तत्र भोजयेत् ।
 ऋचो यजूंषि सामानि त्रैविध्यं तत् तिष्ठति । ८२
 ऋग्भिस्तु पितरः प्रीता यजुर्भिस्तु पितामहाः ।
 सामभिः प्रपितामहास्तस्मात्तं तत्र भोजयेत् । ८३
 अटेन पृथिवीं कृत्स्नां सशैलवनकाननाम् ।
 लभेत यदि पितर्ये साम्ना मन्त्ररचिन्तकम् । ८४
 दर्भाः कृष्णाजिनं मन्त्रा ब्राह्मणाश्च विशेषतः ।
 नैते निर्माल्यतां यान्ति नियोज्यास्तु पुनः पुनः । ८५
 दर्भाः पिण्डेषु निर्माल्या विप्राः प्रेतान्नभोजने ।
 मन्त्राः शूद्रेषु निर्माल्यानिर्माल्याश्चितिपावकाः । ८६
 पिण्डार्थं ये स्मृता दर्भास्तर्पणान्तु कृतान्तु यैः ।
 धृतैः कृते च विष्णुर्ते त्यागस्तेषां विधीयते । ८७
 उरसि पितरो भुङ्क्ते वामपाश्वरे पितामहाः ।
 प्रपितामहा दक्षिणतः पृष्ठतः पिण्डतर्पकाः । ८८

भूते निधीयते चैव दत्तोच्छिष्टे तथानृते ।
 अतिमानाश्च सन्नामि दक्षिणं श्रवणं स्पृशेत् । ८८
 मरुतः सोम इन्द्राग्नी मितावरुणौ तथैव च ।
 एते सर्वे च विप्रस्य श्रोत्रे तिष्ठन्ति दक्षिणे । ८९
 आत्मतन्त्रे षु यन्नेक्तं तत् कुर्यात् पारतन्त्रिकम् ।
 विष्णोः खलु सामान्या ये चोक्ता वेदवादिभिः । ९०
 रत्ना वाप्यतिरिक्तो वा यः स्वशाखोक्त माचरेत् ।
 तेन सन्तनुयाद् यज्ञं न कुर्यात् पारतन्त्रिकम् । ९१
 यः स्वशाखोक्त मुत्सृज्य परशाखोक्त माचरेत् ।
 अन्नमाद्य मृषिं कृत्वा सोऽन्व्यं तमसि मज्जति । ९२
 पुनरुक्तं मतिक्लान्तं यज्ञं सिंहावलोकितम् ।
 गोभिले ये न गृह्णन्ति न ते ज्ञास्यन्ति गोभिलम् । ९३
 गोभिलाचार्य्यपुत्रस्य योऽधीते संग्रहं पुमान् ।
 सर्वकर्मस्वसंमूढः पराए सिद्धिं मवाप्नुयात् । ९४

इति श्रीगोभिलाचार्यपुत्रप्रणीते गृह्यसंहिते

द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः ॥

॥ समाप्तसायं गृह्यसंग्रहः ॥

